

Sorin Bulboacă,
Dorú Sinaci
(coordonatori)

DICȚIONARUL ISTORIC AL LOCALITĂȚILOR DIN JUDEȚUL ARAD

volumul I
ORAȘE

Editura Gutenberg Univers
Arad, 2019

Sorin Bulboacă, Doru Sinaci
(coordonatori)

Dicționarul istoric al localităților
din județul Arad

Volumul I
Orașe

Sorin Bulboacă, Doru Sinaci
(coordonatori)

Dicționarul istoric al
localităților
din județul Arad

Volumul I
Orașe

Editura Gutenberg Univers
Arad, 2019

Acest dicționar a apărut cu sprijinul Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad, sub egida Societății de Științe Istorice din România, filiala Arad.

Redactor de carte: Eugen Puiu

Corectură, verificare date: Eugen Puiu

Consultant limbi străine (maghiară, engleză, germană, spaniolă, franceză, italiană): Bernadette Sara

Coperta: Doru Gomboș

DTP: Călin Chendea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Dicționarul istoric al localităților din județul Arad / Sorin Bulboacă,

Doru Sinaci (coord.). - Arad : Gutenberg Univers, 2019-

3 vol.

ISBN 978-606-675-231-2

Vol. 1 : Orașe. - 2019. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-675-232-9

I. Bulboacă, Sorin (coord.)

II. Sinaci, Doru (coord.)

91

81

Tipărit la tipografia Gutenberg
310158 – Arad, Calea Victoriei Nr. 41
Tel.: 0257 254 330, Fax: 0257 254 339
E-mail: ntp@gutenbergarad.ro
www.gutenbergarad.ro

Cuprins

Prefață (Iustin Cionca, Președintele Consiliului Județean Arad).....	9
Introducere (Călin Bibarț, Primarul Municipiului Arad)	11
Argument (dr. Sorin Bulboacă).....	13
Profilul Cultural Turistic al județului Arad (dr. Laurențiu Ștefan Szemkovics) ..	15
Județul Arad – scurtă prezentare (Eugen Puiu)	41

ORAȘELE JUDEȚULUI ARAD

Municipiul Arad	51
Scurtă prezentare (dr. Doru Sinaci)	52
Istoric (dr. Doru Sinaci)	54
Monumente istorice (dr. Doru Sinaci)	74
Demografia (dr. Doru Sinaci).....	81
Biserica	84
Biserica ortodoxă (drd. Paul Krizner)	84
Biserica reformată din Arad (Horia Truță)	92
Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste din Arad (dr. Sorin Ignat).....	93
Învățământul (dr. Doru Sinaci)	97
Preparandia din Arad (prof. dr. Doru Bogdan)	101
Colegiul Național Moise Nicoară (dr. Simona Stiger)	122
Școala Comercială Medie – Colegiul Economic Arad (prof. Liliana Necula) ..	127
Colegiul Național Elena Ghiba Birta (dr. Adrian Bucur).....	132
Colegiul de Arte Sabin Drăgoi (Eugen Puiu)	136
Reuniunea femeilor române din Arad și provincie (dr. Simona Stiger)...	144

Cultură.....	148
Teatrul (Eugen Puiu)	148
Filarmonica (Eugen Puiu)	151
Palatul Cultural (Eugen Puiu)	156
Bibliotecile (Eugen Puiu)	157
Complexul Muzeal Arad (Eugen Puiu).....	159
Cinematografele (Eugen Puiu)	161
Presa (Eugen Puiu)	162
Arhivele (Eugen Puiu)	168
Personalități	170
Personalități ecleziastice (drd. Paul Krizner)	170
Personalități culturale, științifice și politice	
(Dan Roman și dr. Doru Bogdan)	179
Personalități mozaice din municipiul Arad (dr. Lucian Petru Mureșan).....	216
Economie.....	220
Meșteșugari și bresle în orașul Arad (dr. Augustin Mureșan).....	220
Comerțul (Horia Truță)	222
Industria (Horia Truță)	222
O clădire emblematică: Turnul de Apă (Horia Truță).....	227
Sport (Florin Coita)	232
Așezări dispărute în cuprinsul municipiului Arad (dr. Doru Sinaci)	251
Cartierele Aradului	258
Aradul Nou (dr. Elena Rodica Colta)	258
Gai (dr. Elena Rodica Colta).....	281
Micălaca (dr. Elena Rodica Colta)	292
Sânicolaul Mic (dr. Elena Rodica Colta)	321
Șega (dr. Elena Rodica Colta)	332
Comunitatea mozaică din Arad (dr. Marius Ioan Grec)	337
Romii în orașul Arad (Gabriel Sala)	346
Orașul Chișineu-Criș (dr. Eugen Gagea).....	349
Orașul Curtici (dr. Sorin Bulboacă)	366
Orașul Ineu (dr. Sorin Bulboacă)	397
Orașul Lipova (dr. Stelean Ioan Boia)	435

Orașul Nădlac (dr. Gabriela Marco)	480
Orașul Pâncota (dr. Sorin Bulboacă)	502
Orașul Pecica (dr. Maria Alexandra Pantea, dr. Elena Rodica Colta)	526
Orașul Sântana (dr. Dan Roman)	551
Orașul Sebiș (drd. Radu Hord și Pavel Marian Chirla)	572
Lucrări speciale	588

Prefață

După trei ani de muncă și de cercetări laborioase, iată că primul volum din lucrarea monumentală „*Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*” vede lumina tiparului. Colectivul de istorici, cercetători, universitari și oameni de cultură grupați în jurul Societății de Științe Istorice din România – filiala Arad, împreună cu omologii domniilor lor din cadrul Colectivului Monografic Județean se reunesc, săptămânal, la Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” din Arad, pentru a munci într-un cadru organizat la cercetarea istoriei municipiului și județului nostru. Primul rod al acestor strădanii științifice a fost elaborarea lucrării „Arad – economie și societate”, volumele I-III, lucrare premiată de către Societatea de Științe Istorice din România cu prestigiosul premiu „Alexandru D. Xenopol” pentru anul 2017. Ei bine, iată că astăzi acești admirabili cercetători și oameni de cultură ne pun înaintea primul volum din seria celor trei care vor compune „*Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*”. Acest prim volum este destinat municipiului și orașelor din județul nostru, însumând aproximativ 600 de pagini de date despre trecutul acestor așezări, despre primele atestări documentare, evoluții economice, sociale, politice și culturale, până în zilele noastre.

Acribia autorilor, coordonați de către conferențiarul universitar dr. Sorin Bulboacă, președintele filialei arădene a Societății de Științe Istorice din România și de către dr. Doru Sinaci, directorul Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad, fac ca acest *Dicționar istoric al localităților din județul Arad* să devină un veritabil instrument de lucru, atât pentru cercetători, cât și pentru profesori, studenți, elevi, funcționari din administrațiile publice locale sau, pur și simplu, pentru lectura tuturor arădenilor interesați de istorie și de trecutul județului nostru.

Îi felicit pe toți autorii care au contribuit la realizarea acestei opere fundamentale de istorie locală arădeană și am convingerea că Dicționarul istoric al localităților din județul Arad va rămâne, pentru multă vreme, o lucrare de referință în istoriografia contemporană.

Iustin Cionca,
Președintele Consiliului Județean Arad

Introducere

Dicționarul istoric al localităților din județul Arad este o lucrare fundamentală în ceea ce privește cercetarea istoriografică locală, cu atât mai necesară, cu cât cercetările sistematice ale istoricilor arădeni din ultimii zece ani – tipărite în cele patrusprezece volume de *Administrație Românească Arădeană* și în cele patru tomuri ale *Analelor Aradului* – au pus în valoare noi date și documente despre localitățile județului și despre municipiul Arad.

Această activitate laborioasă de cercetare a fost susținută permanent de către autoritățile locale, personal numărându-mă printre inițiatorii primului colocviu științific despre istoria locală arădeană, cu prilejul împlinirii a nouă decenii de la instituirea administrației românești în orașul și județul nostru.

Din anul 2009 și până în prezent, istoricii și oamenii de cultură arădeni au publicat mai multe monografii și lucrări de referință, unele dintre acestea fiind premiate de către forurile științifice naționale, cum este cazul celor trei volume „*Arad – economie și societate*”, coordonate de către colegul nostru, conf. univ. dr. Adrian Nițu, lucrare premiată de către Societatea de Științe Istorice din România cu premiul „*Alexandru D. Xenopol*” pe anul 2017.

Dicționarul istoric al localităților din județul Arad va cuprinde trei volume, primul dintre acestea – care vede astăzi lumina tiparului – fiind destinat municipiului și orașelor din județ. Îi felicit pe toți autorii acestui important demers științific, care face ca municipiul Arad să numere printre municipiile privilegiate din punct de vedere al cercetării și valorificării istoriei locale. Nu în ultimul rând, lansez un îndemn către cadrele didactice din învățământul preuniversitar și universitar să valorifice elementele de

istorie locală, astfel încât tinerii elevi și studenți să asimileze cât mai multe informații despre farmecul și despre trecutul acestui încântător colț de țară, scăldat de apele Mureșului și așezat la confluența marilor rute comerciale din această zonă a Europei.

Călin Bibarț,
Primarul Municipiului Arad

Argument

În iulie 2015 se reînființa filiala Arad a Societății de Științe Istorice din România, la inițiativa prof. dr. Dumitru Tomoni, vicepreședinte al Societății. La prima ședință a filialei Arad, din 15 septembrie 2015, desfășurată la sediul redacției „Glasul Aradului”, prof. Ioan Tuleu a propus elaborarea unei lucrări științifice de amploare, așteptată de multă vreme, *Dicționarul istoric al localităților Județului Arad*. Ideea a fost susținută de toți colegii din filială, lucrarea fiind gândită inițial într-un singur volum. Ulterior, investigațiile făcute de autori privind diverse localități ale județului, sporirea numărului de pagini, a determinat structurarea lucrării în 3 volume, dintre care primul este dedicat orașelor județului nostru iar următoarele două volume vor cuprinde comunele județului Arad.

Nu am anticipat atunci că ne va fi atât de greu. Pentru foarte multe localități, sate sau chiar comune, lipseau articolele și studiile dedicate lor, iar *Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad*, realizat de Alexandru Roz și Geza Kovach și publicat în 1997, făcea doar câteva trimiteri spre volume și colecții de documente sau cronici. De altfel, **o serie de localități mici au fost omise** în *Dicționarul...* publicat de cei doi istorici arădeni, iar pentru unele localități datele și informațiile schițate erau eronate. Astfel, a trebuit să verificăm întreaga documentație și să completăm cu datele lipsă pentru satele omise din precedentul *Dicționar*.

Munca dificilă de coordonare a fost asumată de istoricii Sorin Bulboacă, coordonatorul filialei Arad și de Doru Sinaci, în acel moment directorul Centrului Cultural Județean Arad. Ședințele filialei Arad a Societății de Științe Istorice se desfășurau, la început marțea, ulterior în fiecare zi de miercuri, în cadrul Centrului Cultural Județean Arad, directorul Doru Sinaci asigurând resursele logistice.

S-a constituit echipa, la care au luat parte majoritatea membrilor filialei, dar și muzeografi, profesori de istorie din mediul preuniversitar, cadre didactice universitare, bibliotecari, câteva zeci de istorici arădeni,

cu experiență în cercetarea istoriei județului Arad, a Banatului, Crișanei, părților vestice ale României. Este vorba de implicarea serioasă, temeinică a colectivului monografic al județului Arad, inițiat încă din 2008 de către prof. dr. Doru Sinaci, care a elaborat numeroase monografii ale orașelor și comunelor arădene, inclusiv ale cartierelor municipiului Arad.

Dicționarul istoric al localităților Județului Arad și- a propus să salveze istoria unor localități aflate în declin demografic, care, probabil, vor dispărea peste câțiva ani sau câteva decenii, pentru generațiile actuale și pentru posteritate. Dicționarul intenționează să facă cunoscute **monumentele de patrimoniu** ale municipiului Arad și ale orașelor și comunelor din județ, **să stimuleze turismul local și regional**, vizitarea de către elevi, studenți și tineri a unor monumente eclesiastice, de artă, fortificații, cetăți, poduri, troițe, case memoriale, muzee etc., reprezentative nu numai pentru județul nostru, ci și pentru România și spațiul Europei Centrale.

Împreună cu istoricii din colectivul monografic, coordonatorii *Dicționarului istoric al localităților Județului Arad* au stabilit câteva repere privind realizarea **micromonografiei fiecărei unități administrativ-teritoriale** a județului Arad. Istoria tuturor satelor și a cătunelor este evidențiată în contextul unității administrativ-teritoriale de care aparține (comună, oraș). Pentru fiecare unitate administrativ-teritorială a județului Arad, autorii s-au focalizat pe câteva aspecte importante: *denumiri, coordonate geografice (așezare, hotare etc.), scurt istoric, monumente istorice și naturale, evoluția demografică, bisericile, învățământul, personalități, economie, folclor, tradiții, obiceiuri, sport, turism și bibliografia specifică*.

Este **pentru prima dată, când toate așezările umane de pe cuprinsul actualului județ Arad**, cele existente și cele dispărute, își au prezentată istoria, e drept succint, într-o lucrare unitară, dedicată lor.

Această lucrare a fost concepută **ca un instrument de lucru**, care să faciliteze cercetătorilor, posibilități de analiză și comparație, de aprofundare a istoriei unor localități, personalități, monumente, evenimente etc. *Dicționarul istoric al localităților Județului Arad* va include o vastă bibliografie de specialitate, inclusiv surse arhivistice, volume de documente editate, cronici, colecții de izvoare demografice, volume și lucrări de specialitate, inclusiv lucrări de licență și de grad didactic I la specialitatea Istorie, referitoare la istoria județului nostru în contextul istoriei României și al Europei Centrale, bibliografie menită să faciliteze cercetătorului cunoașterea în profunzime a acestor meleaguri.

dr. Sorin Bulboacă

Profilul Cultural Turistic al județului Arad

dr. Laurențiu Ștefan Szemkovics

Fiecare regiune geografică din România dispune de o serie de particularități care pot constitui puncte de analiză și repere în stabilirea profilului cultural-turistic. Cu o vechime extinsă în timp din perioada daco-romană până în prezent, Județul Arad dispune de o ofertă turistică deosebită, materializată în monumente cultural-istorice din fiecare secol parcurs.

Pentru realizarea studiului a fost necesară stabilirea unei corelații între lista monumentelor istorice realizată de Ministerul Culturii și obiectivele cultural-turistice din întregul județ. Multe dintre monumente se află într-un grad ridicat de degradare sau sunt greu accesibile pentru a putea fi exploatate ca obiective turistice. De aceea, ele sunt prezentate doar ca monumente, fără a fi posibilă integrarea lor în circuite turistice. Profilul cultural-turistic al unui județ sau al unei regiuni geografice se stabilește după o analiză amănunțită a ponderii fiecărei categorii de monumente cu potențiale de obiective turistice. Organizarea monumentelor istorice diferențiate după arhitectura deosebită: istorice, religioase și monumente ca exprimare a artei, s-a realizat tocmai pentru a crea cadrul necesar stabilirii profilului cultural-turistic. Este interesant de știut ce tip de turism cultural se poate dezvolta aici, cărei perioade îi sunt specifice monumentele (încadrarea într-un curent artistic), ce influențe ar putea fi prezente și ce ar putea aduce nou sau deosebit. Profilul cultural-turistic poate ajuta la realizarea în timp a ofertelor turistice și la stabilirea grupurilor țintă de turiști, la dezvoltarea a noi forme de turism sau la redimensionarea turismului educațional, care este atât de necesar.

Este necesară diferențierea între monumentele istorice reprezentate de urmele materiale din perioada antică dacică, cea romană, urmată de

perioada migrațiilor, apoi cea medievală și perioada modernă. Rezultatul studiului permite evidențierea diferențelor de profil cultural-turistic în funcție de tipul și de numărul monumentelor cultural-istorice, de vechimea și de importanța lor turistică.

În lista realizată de Ministerul Culturii și după o analiză amănunțită în teritoriu (făcându-se o corelare între monumentele istorice cu arhitectură

LOCALIZAREA MONUMENTELOR CULTURAL-ISTORICE CU VALOARE ARHITECTONICĂ

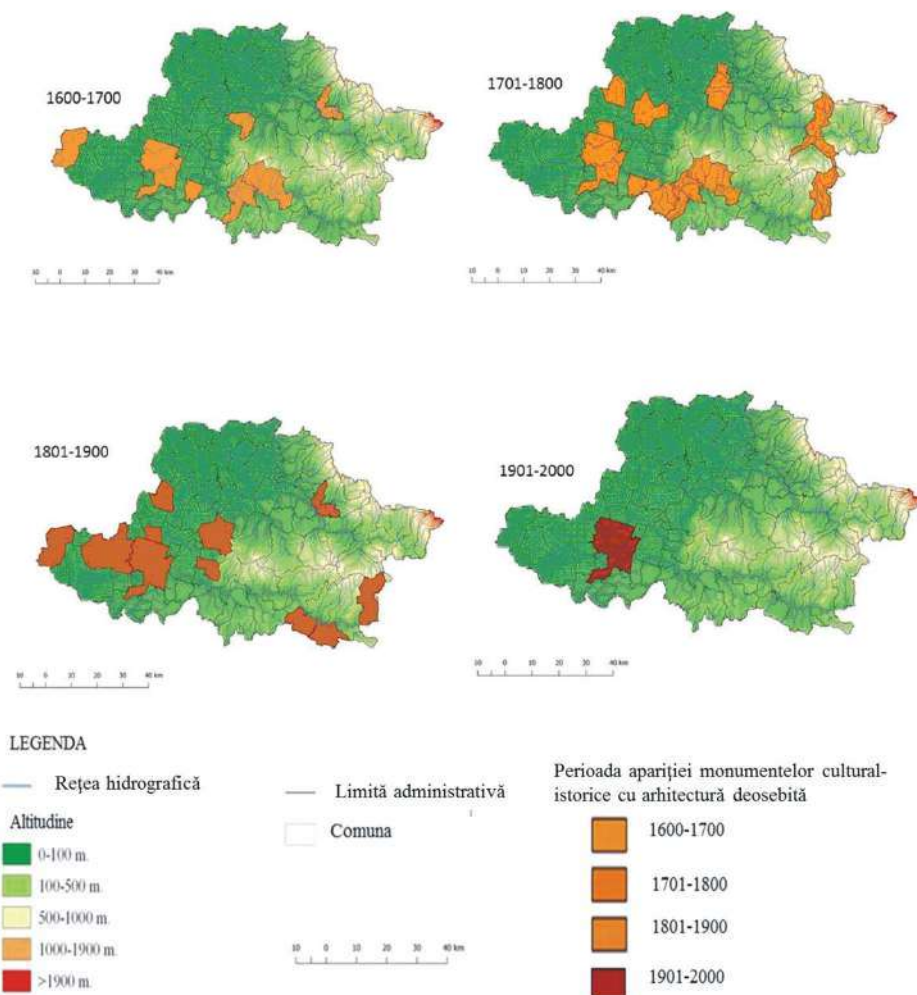

Figura 1: Repartizarea evolutivă a monumentelor de arhitectură la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad

deosebită și cele care pot fi transformate în obiective turistice), se regășesc monumente începând cu 1600-1700 și până în prezent.

Interesantă este densitatea acestora pe teritoriul județului în perioade diferite, element care permite analizarea influențelor în stilurile arhitectonice ce se regășesc în acest areal.

Arhitectura este una dintre componentele de mare atracție pentru tot ceea ce înseamnă turism, istorie, analiză economică, socială și demografică. Etapele de realizare ale anumitor construcții, stilurile arhitectonice, influențele stilistice împrumutate din alte arii geografice sau din alte perioade de timp, sunt elemente fundamentale în încercarea de a descifra moduri diferite de a gândi arhitectura, sculptura, pictura, arta în general. Turiștii pot fi atrași de construcțiile cu încărcătură istorică, de ornamentica acestora, de

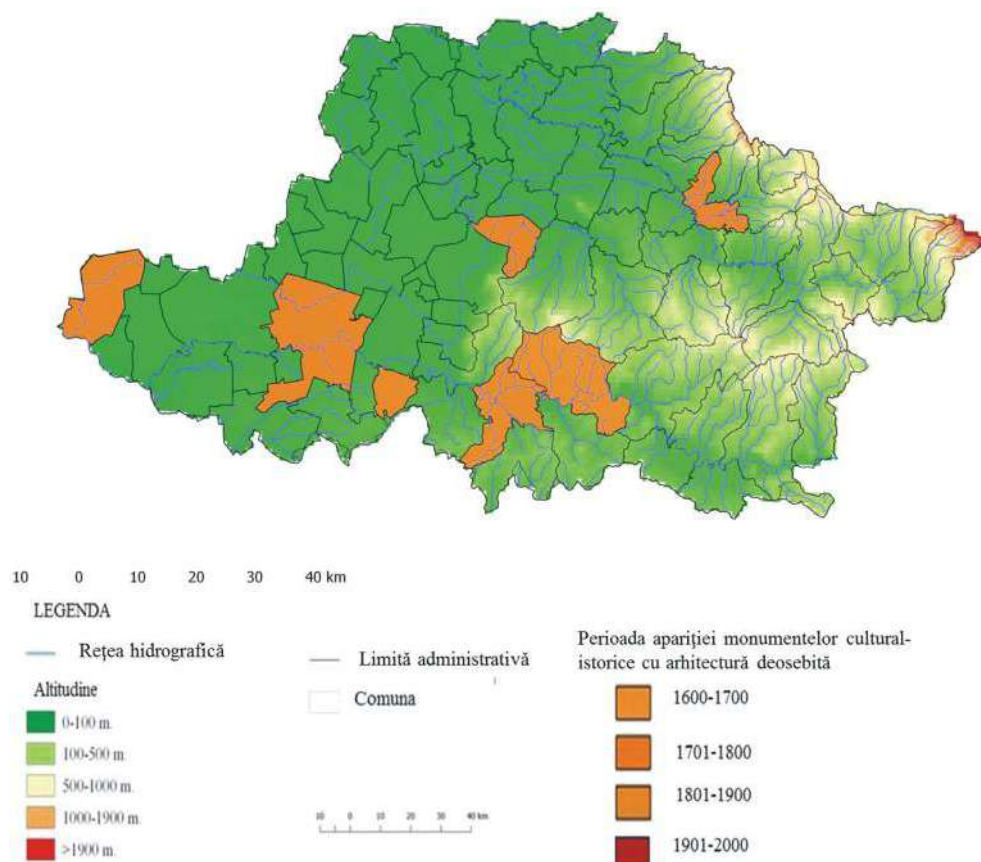

Figura 2. Repartizarea evolutivă a monumentelor de arhitectură la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1600-1700

cei ce au contribuit la ridicarea lor și, mai ales, au trăit și și-au pus amprenta pe ceea ce au lăsat, adeseori o astfel de amprentă generând chiar un curent artistic. Tocmai aceste amănunte sunt cele care dau substanța culturală locală, exprimată prin monumentele istorice și construcțiile de interes din întreg spațiul arădean.

Fiecare unitate administrativă deține construcții și clădiri ale căror valori culturale atrag atenția în timp. În Lipova, spre exemplu, se remarcă bazarul *Sub dughene* (mai cunoscut ca *Bazarul turcesc*), ce pare a fi cel mai vechi monument de arhitectură din arealul arădean. Alături de el mai sunt și altele, la fel de importante. Ceea ce s-a păstrat până astăzi este din ce în ce mai puțin și sunt posibilități reduse în a fi analizate, însă au o mare importanță prin ceea ce reprezintă (figura 2). Alături de Lipova este și comuna Seleuș, cu importantul său monument de arhitectură *Podul turcesc*, care datează din aceeași perioadă (la ora realizării acestei monografii este în stare de ruină totală). Comuna Conop rămâne în atenția celor ce doresc să cunoască mai bine istoria locurilor prin arhitectura deosebită și istoricul *Castelului Konopi*.

Această monografie poate fi o primă formă de înțelegere a relaționării dintre componentele cultural-turistice ale unui areal și posibilitățile de valorificare turistică a acestora. Ea poate fi considerată o pledoarie pentru o gamă mai largă de criterii în analizarea evoluției turismului cultural, oferind în perspectivă o alternativă a localităților în care economia are o evoluție mai puțin încurajatoare. Această monografie poate adăuga la literatura de specialitate o strategie demnă de luat în calcul pentru un turism cultural durabil.

Relaționarea dintre economia locală și patrimoniul material-cultural este absolut necesară. Mutațiile funcționale înregistrate după 1990 aduc în atenție posibilitatea de a dezvolta o economie locală ce are la bază cultura și valorile sale, exprimate prin ceea ce populația locală a realizat de-a lungul secolelor.

Trebuie, de asemenea, analizate valorile culturale ale etniilor ce au trăit în spațiul arădean într-o relație bună cu populația românească. Se poate constata că patrimoniul etno-cultural al Județului Arad este foarte bogat, însă este necesară prezentarea acestui frumos amalgam și, mai presus de orice, mobilizarea de resurse umane și financiare în vederea reabilitării monumentelor lăuate în paragină, a conservării celor în stare bună și a promovării acestor valori identitare.

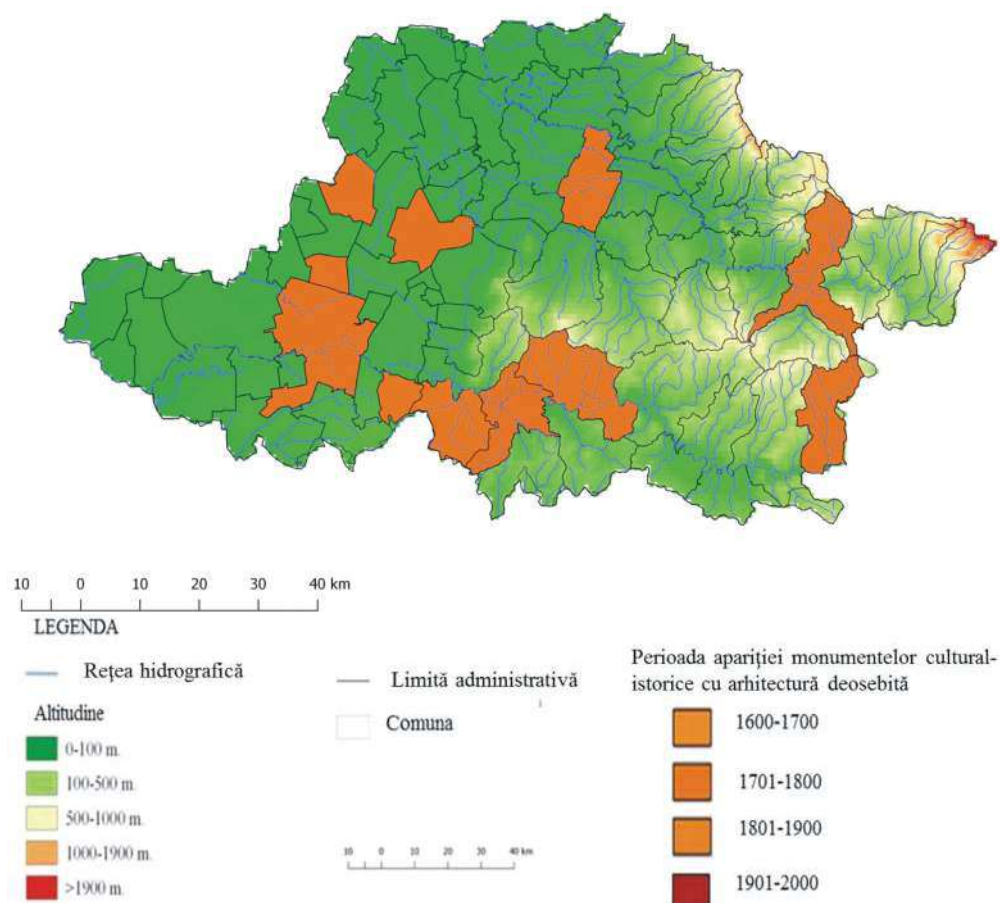

Figura 3. Repartizarea evolutivă a monumentelor de arhitectură la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1701-1800

Multe sunt exemplele ce pot atrage atenția celor interesați de arhitectura arădeană. Interesante și reprezentative pentru perioada 1700-1800 rămân *Hanul Birtul mare* din comuna Fântânele (fostă stație de poștalion), și *ansamblul urban Pâncota* (figura 3). Fiecare are particularitățile sale, reprezentând exemple sau modele de organizare a spațiului și a vieții locale dintr-o anumită perioadă.

Pentru atracția turistică ar fi interesantă crearea și prezentarea poveștilor de la *Hanul Birtul mare* cu personaje ale epocii interpretate azi. Aceste animații (să le spunem așa), în care monumentele sunt parte componentă în care se recrează atmosfera vremilor apuse, cu personaje costumate în ținute ale epocii, încântă turiștii interesați de viața din secolele anterioare. Acest

tip de turism capătă astăzi din ce în ce mai mult teren în fața celui static sau muzeal. Turismul creativ este cel prin care valorile culturale dintr-un areal geografic sunt descoperite prin participarea directă a turiștilor.

Relativ la perioada secolului al XIX-lea, Aradul se remarcă cu o serie de construcții monumentale, cum ar fi *Palatul Administrativ* (figura 5), *Palatul Justiției* sau *Preparandia Română*.

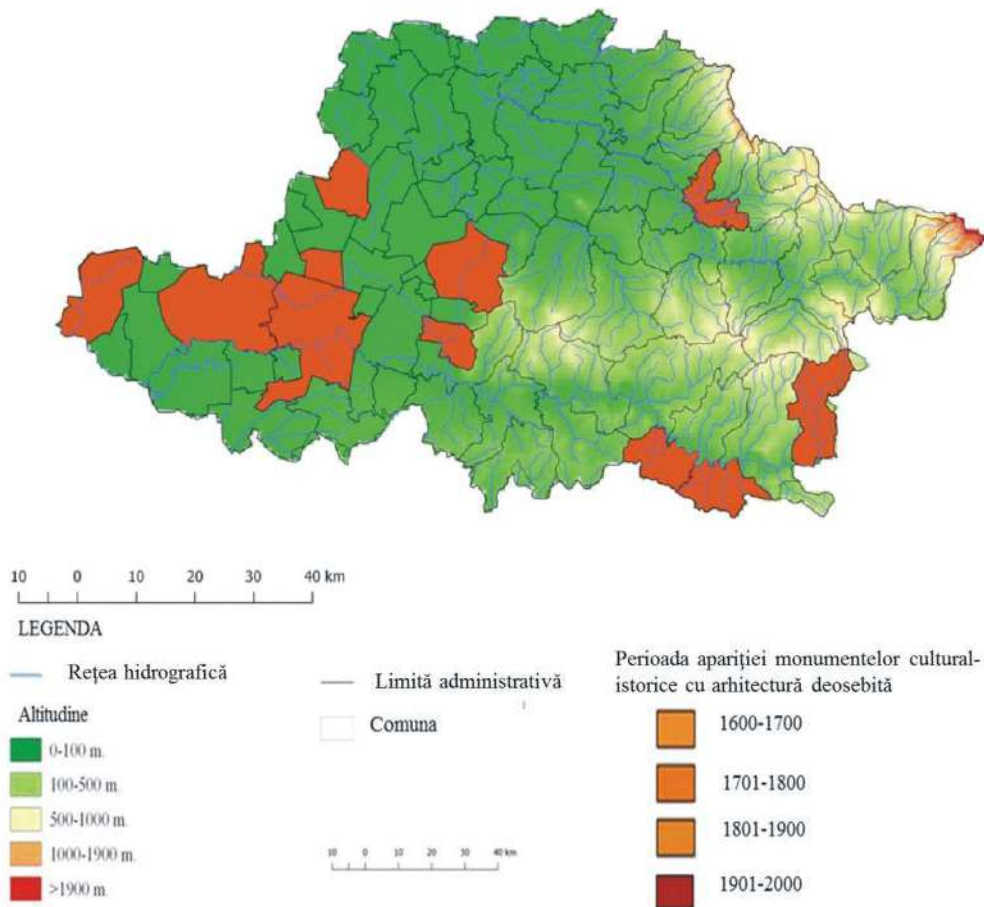

Figura 4. *Repartizarea evolutivă a monumentelor de arhitectură la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1801-1900*

Palatul Administrativ este una dintre operele semnificative ale arhitecturii eclectică din întreg județul Arad. Fațadele regulate sunt ritmate și decorate de elemente clasiciste, iar rezalitul central al fațadei principale are bogate referințe neorenascentiste.

Figura 5. Imagini din exteriorul și interiorul Palatului administrativ din Arad

Bijuterie arhitectonică, de plan patrulater, în forma literei „U”, fără calcan (peretele din spate al clădirii, cel fără deschideri), un adevărat „Palazzo del Municipio”, clădirea reflectă posibilitățile și, totodată, voința cetățenilor de a ține pasul cu modernizarea europeană.

Alături de acesta se remarcă și clădirea fostei Prefecturi; ridicată între anii 1870-1871, a găzduit de-a lungul timpului Prefectura Arad, iar apoi a

devenit sediul mai multor instituții: redacțiile publicațiilor *Flacăra Roșie*, *Adevărul de Arad* și *Observator arădean*, apoi rectoratul *Universității Aurel Vlaicu*.

Multe dintre monumentele de arhitectură ale Aradului se încadrează în această perioadă.

Alături de monumentele din Municipiul Arad sunt și importante alte obiective-monument din județ, cum ar fi, spre exemplu, *Castelul Kövér- Appel* din Fântânele – monument istoric cu planimetrie compactă, specifică construcțiilor realizate la începutul secolului al XIX-lea în Banat. Nu trebuie neglijat nici *Castelul Solymosy* din Ineu, ridicat în stil neoclasic de baronul Alexandru Aczel.

Întregul secol al XIX-lea este ofertant din punct de vedere al monumentelor cu încărcătură eclectică. Bogăția ornamentelor este în strânsă corelație cu simplitatea formelor, adaptate perfect mediului și bunului gust. Arhitectura arădeană a acestei perioade nu face notă discordantă cu arhitectura europeană a aceleiași perioade; este o continuitate a acesteia, astfel încât Aradul, prin tot ceea ce oferă din punct de vedere al arhitecturii locale, este un oraș european cu specificitate locală, întreținută de particularitățile locale.

Ultima perioadă analizată are în vedere Aradul, orașul principal al județului (figura 6). Aici sunt câteva clădiri simbol, ce domină. *Palatul Bohuș* este o clădire impunătoare, cu un exterior sobru, însă interiorul vine cu ornamentica ce compensează această sobrietate externă. Palatul fost construit de arhitectul *Ludovic Szántay* în anul 1913, în stil secesion geometric. Dintre informațiile ajunse de la construire până astăzi, interesante sunt cele legate de realizarea planșeelor: era pentru prima dată când în Arad se folosea betonul armat.

Palatul Szántay este un alt exemplu important al perioadei surprinse în grafică. Este o construcție impunătoare, cu două etaje, având planul în forma literei „L”. Perspectiva principală a clădirii se deschide dinspre piața centrală, fiind dominată de turnul de colț.

Analizarea monumentelor istorice din județul Arad permite o distribuție grafică pe perioade destul de extinse.

Ca număr de monumente prezente pe teritoriile unităților administrativ-teritoriale, perioadele cel mai bine reprezentate sunt cea medievală, cea modernă și cea contemporană (figura 7). Urmele materiale din fiecare

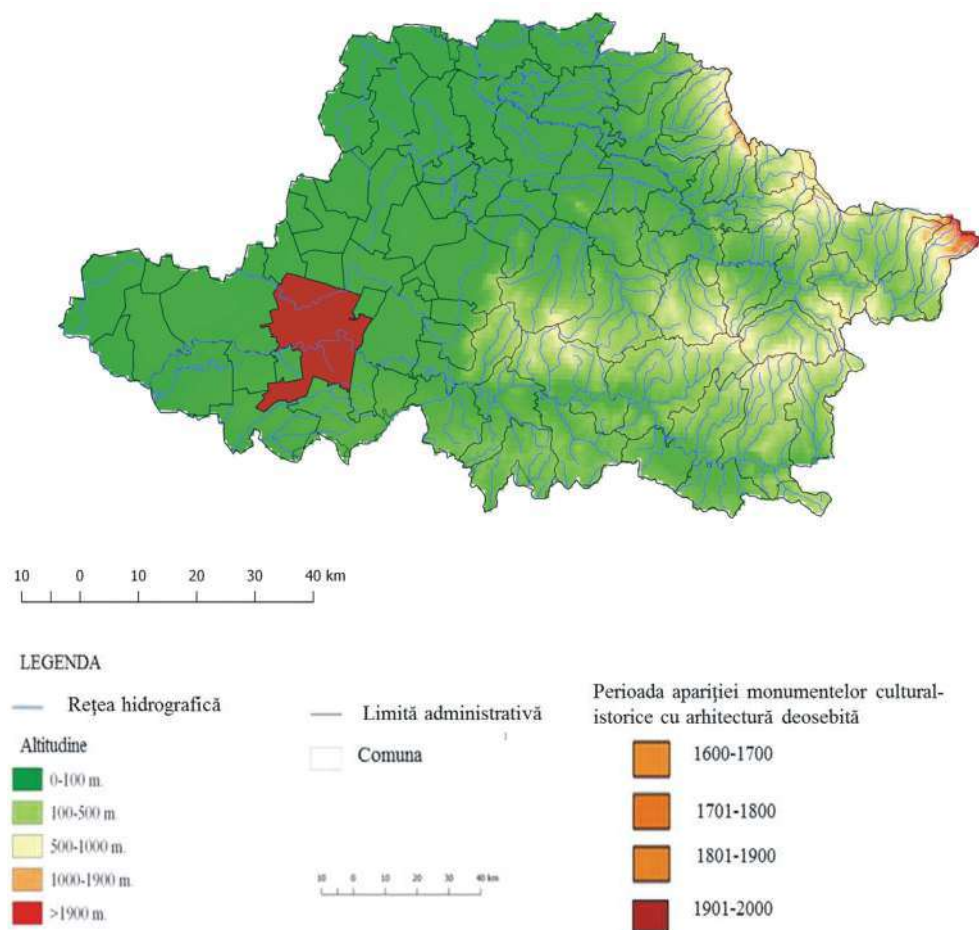

Figura 6. Repartizare evolutivă a monumentelor de arhitectură la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1901-2000

perioadă analizată se găsesc din abundență. Întregul județ prezintă o varietate de monumente istorice a căror utilizare, în special turistică, ar putea fi una dintre activitățile aducătoare de plusvaloare și de ridicare a calității vieții pentru populație.

Încercarea de a stabili profilul cultural-istoric al arealului arădean are tendința de a evidenția unele localități ce dispun de urme materiale deosebit de valoroase. În intervalele analizate surprinde tocmai tipul monumentelor și posibilitatea de utilizare în scop turistic – turismul fiind una dintre cele mai importante forme de valorificare a acestora și, nu în ultimul rând, de a

LOCALIZAREA MONUMENTELOR CULTURAL-ISTORICE ÎN JUDEȚUL ARAD

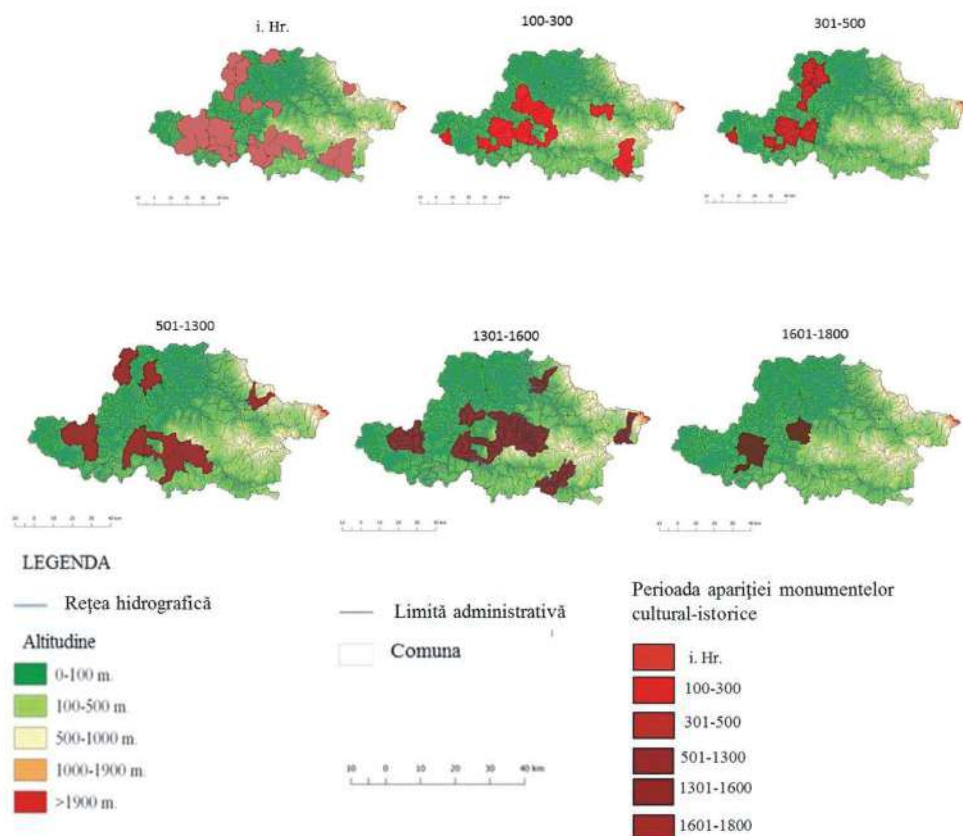

Figura 7: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad

face cunoscute aceste valori, aceste comori, lumii întregi. Urmele prezente în întreg spațiul românesc, indiferent de zona geografică, sunt dovezi ale existenței vieții, ale existenței culturii și civilizației.

În această ambianță complexă se remarcă întrepătrunderea diferitelor culturi, ce se manifestă fie prin arta naturalistă, fie prin forme geometrice, în funcție de aptitudinile artizanilor locali. Descoperirea în județul Arad a unor piese de orfevrărie cu decor animalier și antropomorf nu mai lasă loc de îndoială cu privire la caracterul autohton. La Pecica a fost descoperit un

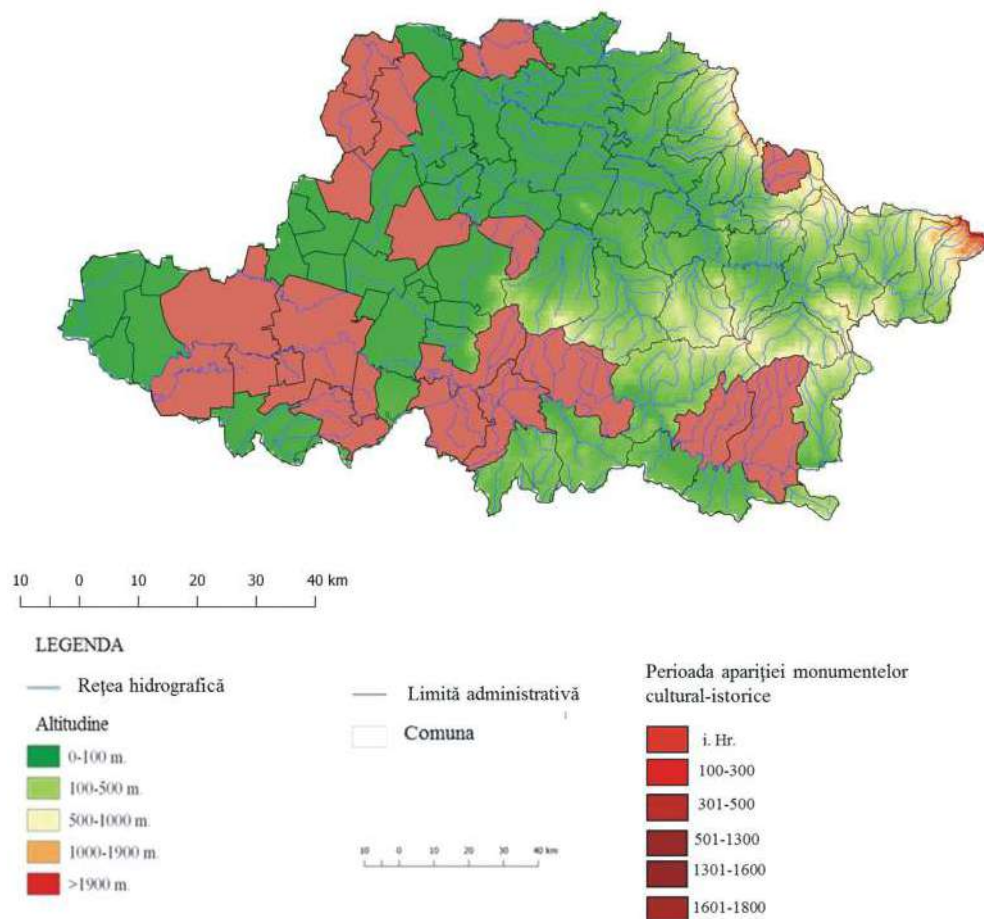

Figura 8. Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad î. Hr.

atelier aparținând unui orfevrier. Aici au fost găsite podoabe și unelte din bronz ce făceau parte din inventarul atelierului: dălțițe, dornuri, nicovale și piese de îndoit.

Întreg spațiul geografic arădean este presărat cu astfel de dovezi ale activității de prelucrare a metalelor și a ceramicii.

Urme materiale de veche locuire sunt vizibile într-o serie de localități arădene, însă foarte clare sunt urmele de locuire dacică de la Cicir.

În Păuliș și Berindia sunt urme de așezări fortificate, iar la Săvârșin au fost descoperite urme de veche locuire și de existență mai târzie a unei fortificații. La acestea se adaugă necropola romană de la Zădăreni.

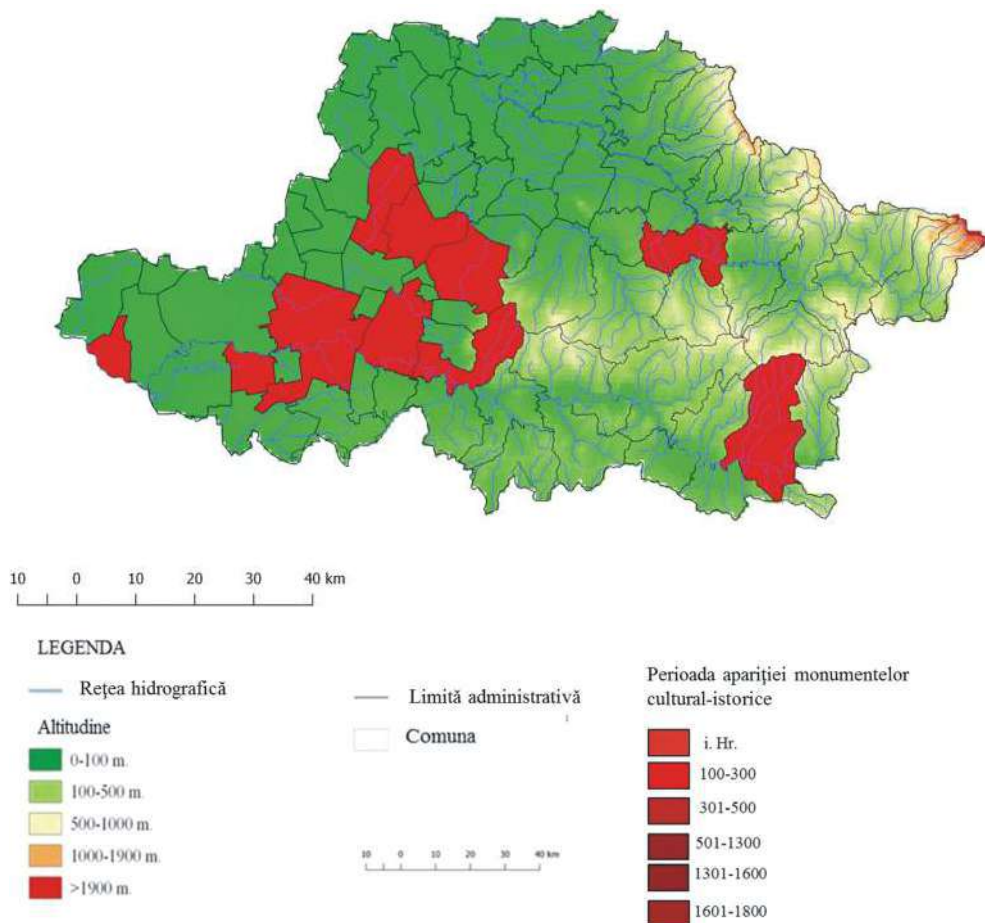

Figura 9: *Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 100-300*

Toate acestea merită o atenție mult mai mare. Detaliile în ceea ce privește aspectul acestora, extinderea lor și mai ales obiectele găsite, sunt detalii ce comportă o analiză de specialitate, acolo unde ele au fost găsite sau în spații special amenajate. Este necesar a se intra în detalii legate de arta localnicilor, de legăturile și influențele populațiilor migratoare sau de caracterul autohton al obiectelor pentru a înțelege mult mai bine caracterul local și cel de împrumut prin aculturația specifică perioadei la care facem referire.

Urmele materiale specifice acestei perioade sunt găsite în special în zonele joase, de câmpie, din extremitatea vestică a județului Arad. Pare

să fie una dintre perioadele în care apar așezări noi la Chișineu Criș, la Felnac și la Vladimirescu. Detalii noi apar și la Arad, prin urmele așezării daco-romane (figura 10).

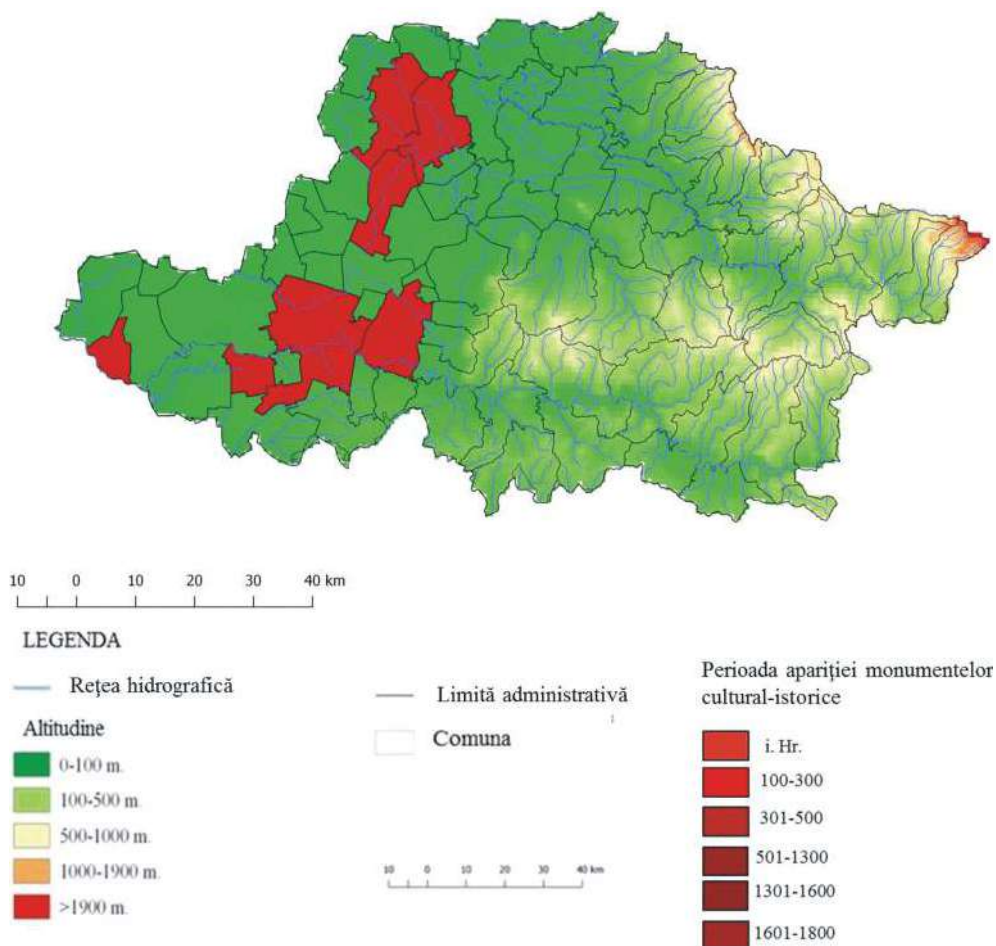

Figura 10: *Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 301-500*

De o importanță deosebită prin ceea ce au oferit sunt necropolele de la Socodor și Șimand, situate în zona de contact a Câmpiei Aradului cu Câmpia Crișurilor. Pentru mulți turiști Șimandul este o zonă de tranzit, însă avantajul oferit de rețeaua rutieră, prezența acestor tipuri de monumente ce pot deveni obiective turistice, la care se adaugă ospitalitatea locuitorilor, fac ca popasurile făcute în această localitate să fie mult mai plăcute.

Perioada secolelor VI-XIII este una dintre cele mai agitate din istorie. Formațiunile politico-administrative ale acestei perioade au activități culturale, cu viața de curte, remarcându-se ca centre fortificate, cu o secundare a ierarhiei ecleziastice ce-și are edificiile ei de cult, în spațiul arădean fiind vizibile influențele artei romanice, cele bizantine fiind foarte slab reprezentate.

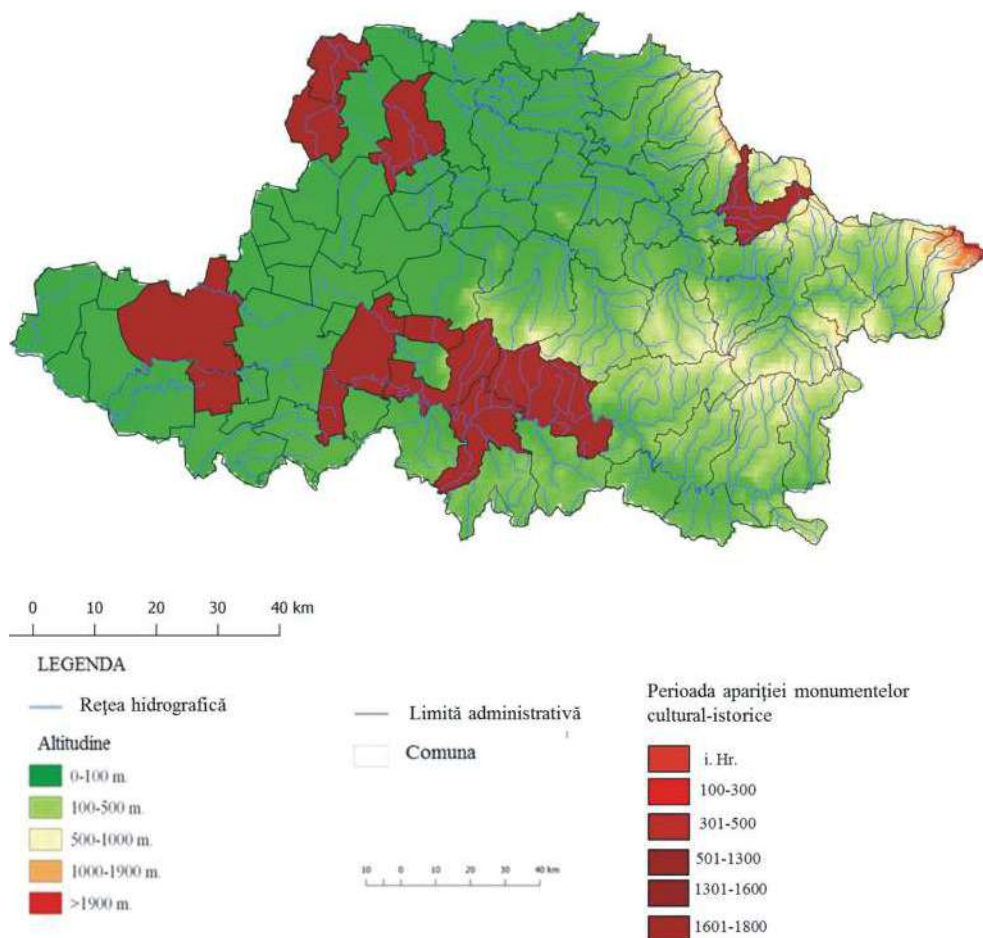

Figura 11: *Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 501-1300*

În localitatea Lipova stă mărturie monumentul *Cetatea Șoimoș* (azi ruină), care vine să întărească cele menționate anterior. În ciuda degradării, este un punct de atracție turistică prin ceea ce a reprezentat într-o anumită

perioadă și, mai ales, prin analiza tehnicii de realizare a acestui monument (figura 11). Alături de acesta, în localitatea Dezna, *Cetatea Dezna* atrage privirile curioșilor și ale celor interesați de istoria locului și locurilor arădene.

Multe sunt obiectivele de mare importanță din aceasta perioadă, motiv pentru care s-ar putea susține ideea dezvoltării unui turism cultural itinerant, care să cuprindă mai multe trasee culturale, având un rol extraordinar în completarea educațional-culturală a elevilor sau a tinerilor. De asemenea, consiliile locale pot analiza toate posibilitățile curriculare de introducere a cursurilor sau orelor de studiu a orizontului local. În acest fel, tinerii din

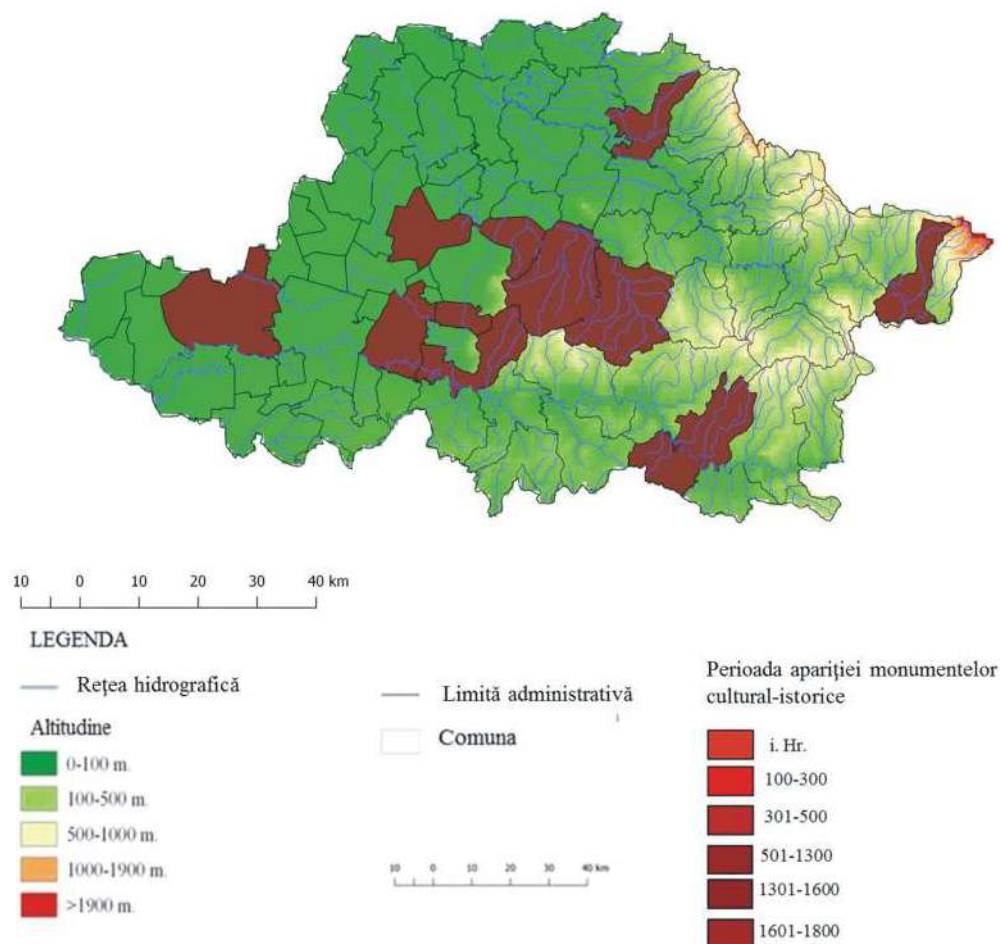

Figura 12: *Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1301-1600*

aceste localități cu încărcătură istorică pot să cunoască trecutul localităților lor, mergând pe principiul dezvoltăm viitorul cunoscându-ne trecutul.

Analizarea monumentelor din etapele istorice următoare întregeste peisajul cultural al județului Arad, ridicarea de monumente începând să se orienteze spre localitățile aflate în zone cu altitudinea reliefului mai mare (figura 12).

Ca influențe artistice, sfârșitul acestei perioade este mai mult decât interesant: în realizarea monumentelor istorice se resimt influențele curentului artistic renesantist – destul de slab reprezentat în arhitectura arădeană a acestei perioade, dar apar primele influențe certe prin intermediul

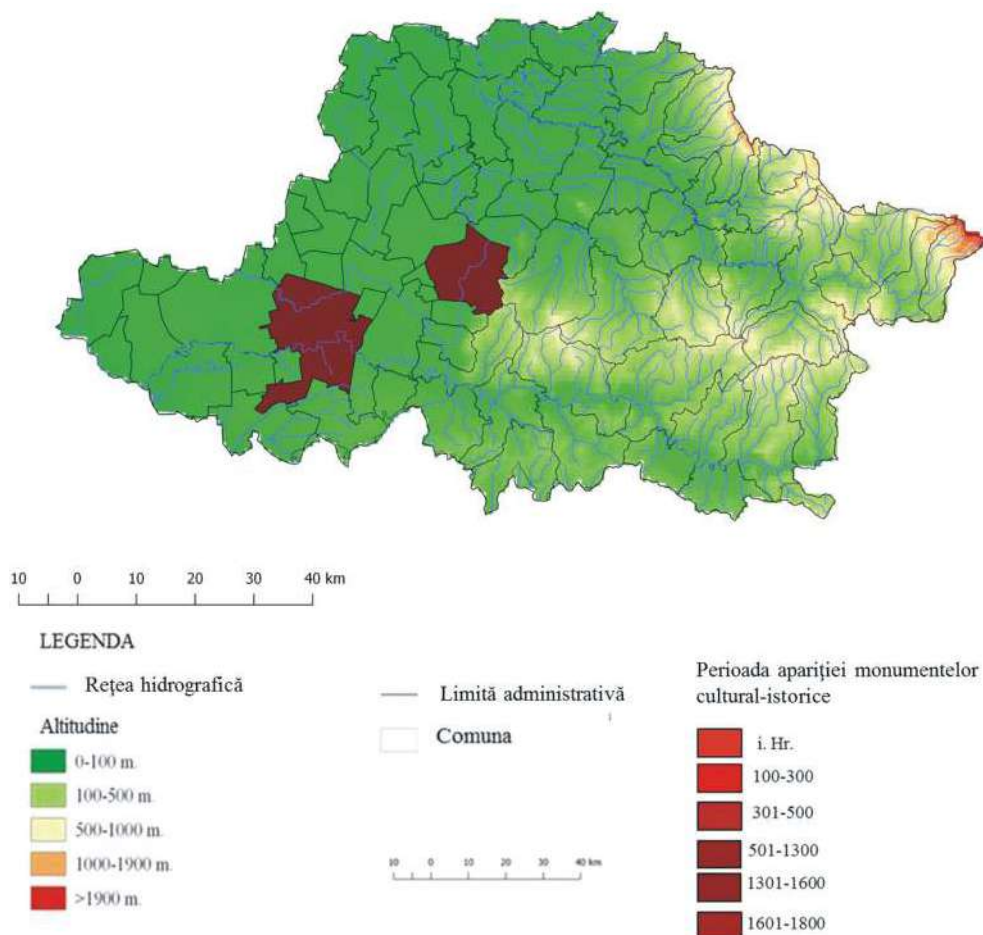

Figura 13: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1601-1800

artiștilor din vestul Europei. Monumentele istorice din județul Arad creează imaginea completă a activității umane de-a lungul timpului. Prezența umană este marcată prin urme materiale ce astăzi pot reprezenta obiective importante pentru turismul românesc și pentru înțelegerea valorilor culturale locale și naționale. Apetitul pentru cunoașterea valorilor culturale este în continuă creștere. Majoritatea oamenilor se adună deseori să admire ruinele sau construcțiile ridicate în perioade diferite, particularitățile de îmbinare, imaginându-și evenimentele ce au avut loc în interiorul acestor

LOCALIZAREA MONUMENTELOR CULTURAL-ISTORICE RELIGIOASE ÎN JUDEȚUL ARAD

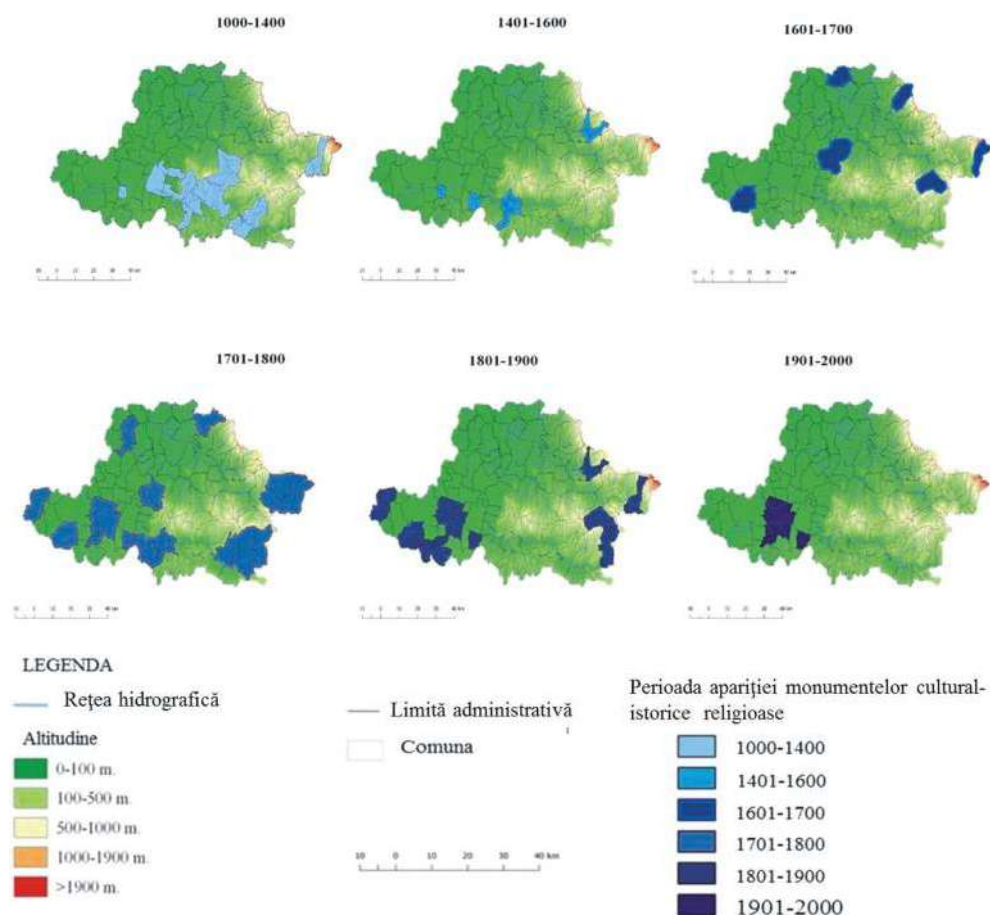

Figura 14: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad

pereti, simțind parcă emoția pelerinilor și a localnicilor ce vizitau sau stăpâneau aceste locuri.

În fața unei asemenea emoții pare un nonsens să privim imensul val de entuziasm cu îngrijorare. Această îngrijorare este dată doar de întreținerea acestor obiective ce dăinuie de secole.

Turismul cultural-religios este astăzi, pentru multe zone geografice, una dintre formele de turism de mare importanță, atât pentru populația locală cât și pentru turiști sau pentru persoanele interesate.

În general, urmele materiale sunt cele ce favorizează dezvoltarea turismului cultural și permit stabilirea perioadelor de intensă locuire sau de dezvoltare economică în spațiul geografic analizat. Obiectivele cultural-religioase sunt astăzi puncte de atracție deosebite, însă așa a fost dintotdeauna.

Turismul cultural-religios și cel cultural-istoric au uneori calitatea de a prezenta turiștilor elemente noi, necunoscute, pentru a îmbogăți-le astfel cultura. Emoțiile generate de participarea la acțiuni de turism religios nu sunt influențate de factori externi.

Indiferent de epoca în care a fost construit lăcașul de cult și prin ce momente a trecut, astăzi există o atracție deosebită din punct de vedere turistic pentru acest tip de construcții. Curentul artistic este cel ce se lasă descoperit odată cu influențele arhitectonice și cu alte urme materiale ce domină întregul ansamblu transformat în obiectiv.

Cercetarea în domeniul turismului cultural-religios este o cercetare cantitativă și descriptivă. Descoperirea unor simboluri locale poate aduce unele avantaje, în special acolo unde activitatea economică este slab reprezentată, un obiectiv-simbol putând să contribuie la revitalizarea patrimoniului local și la regenerarea economică locală.

Realizarea hărților cu amplasarea monumentelor cultural-religioase din județul Arad în concordanță cu perioadele sau etapele în care au fost ridicate creează o imagine interesantă (figura 14), la care se adaugă raportul dintre evoluția construcțiilor religioase din fiecare comună a județului, ajungându-se astfel la analiza posibilului interes al turiștilor pentru vizitarea lor.

Urmele materiale ale perioadei discutate, exprimate prin monumente istorice-religioase, pot fi admirate, spre exemplu, la Fântânele – unde biserica voievodală cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* stă mărturie

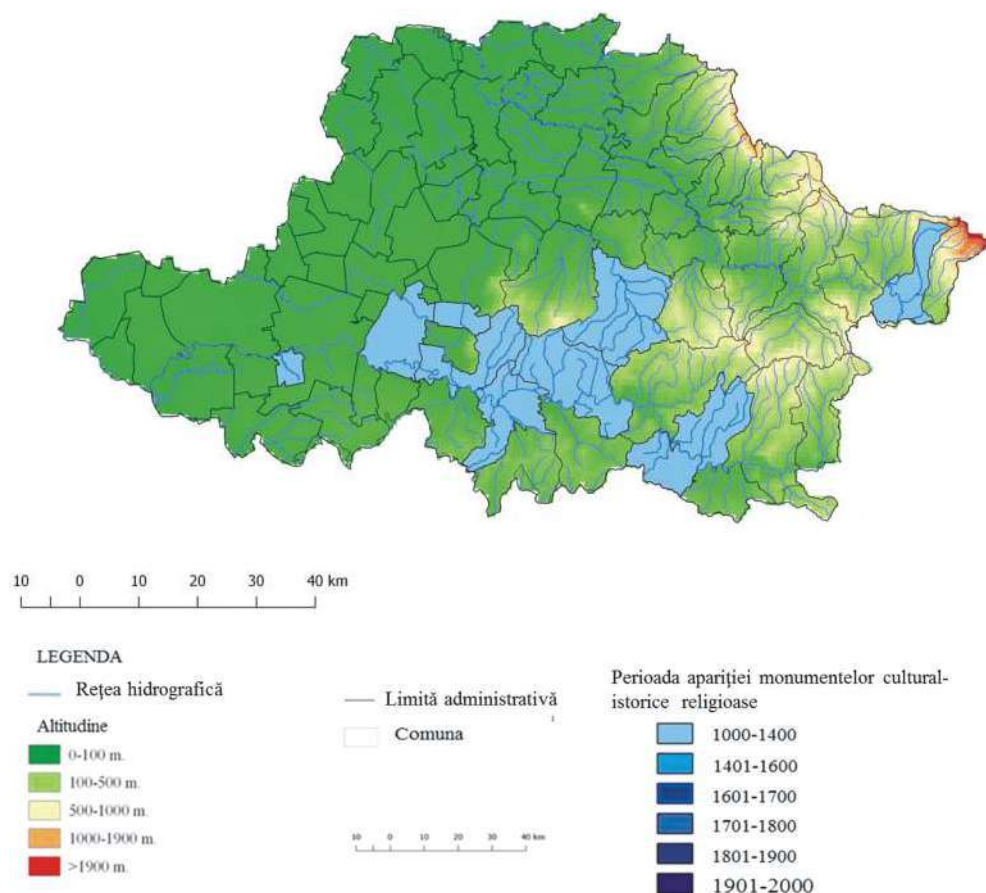

Figura 15: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1000-1400

peste timp, sau la pivnițele fostei mănăstiri minorite de la Lipova, și ne putem crea individual o imagine mai mult sau mai puțin încărcată de detalii a peisajului de altădată.

În această perioadă este foarte importantă adaptarea construcțiilor, în special a celor religioase, la formele de relief, la nivelele de altitudine și la condițiile ambientale. Sfârșitul acestei perioade se remarcă, mai ales pentru biserica catolică, prin apariția și dezvoltarea stilului baroc. Acesta pătrunde ușor și în spațiul arădean prin influențe vestice, iar particularitățile de exprimare sunt de-a dreptul impresionante și încântătoare. Se poate face legătura directă între populația dominantă ca etnie și reprezentarea cultului dintr-un anumit areal. Se remarcă astfel satele sau localitățile ale

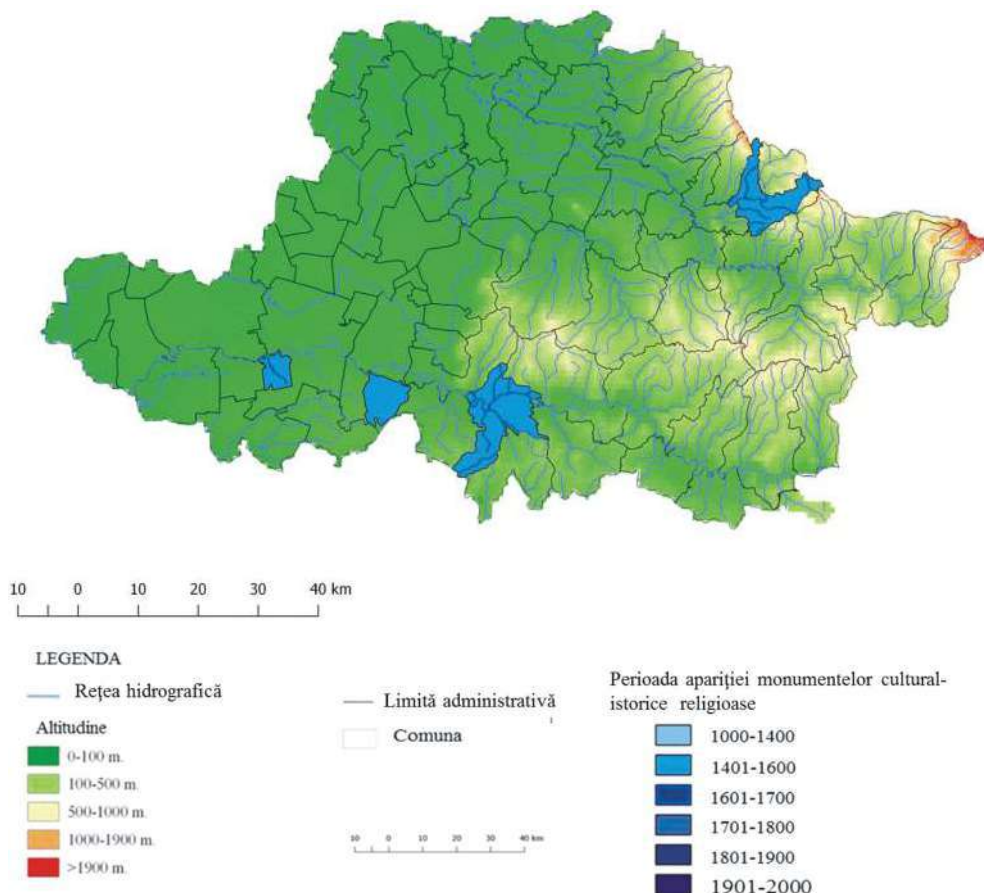

Figura 16: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1401-1600

căror populații dețin etnici maghiari și lăcașuri de cult catolice, ale căror arhitecturi sunt baroce.

Monumente istorice-religioase din perioada analizată sunt foarte puține, doar Aradul și localitatea Fântânele având urme materiale de acest tip. Prin particularitățile ei arhitecturale, *biserica de lemn din Fântânele*, cu hramul Înălțarea Domnului, oferă o imagine nouă a înfățișării lăcașurilor de cult din zonă. Spre deosebire de aceasta, biserica evanghelică luterană din Arad (*Biserica Roșie*), menține nota specifică locului.

Lăsându-le să pătrundă ușor-ușor în mințile noastre, se poate naște o legătură semnificativă între acest tip de monumente și cei care le privesc. Cercetarea acestora presupune o angajare meditativă în contrast cu ritmul

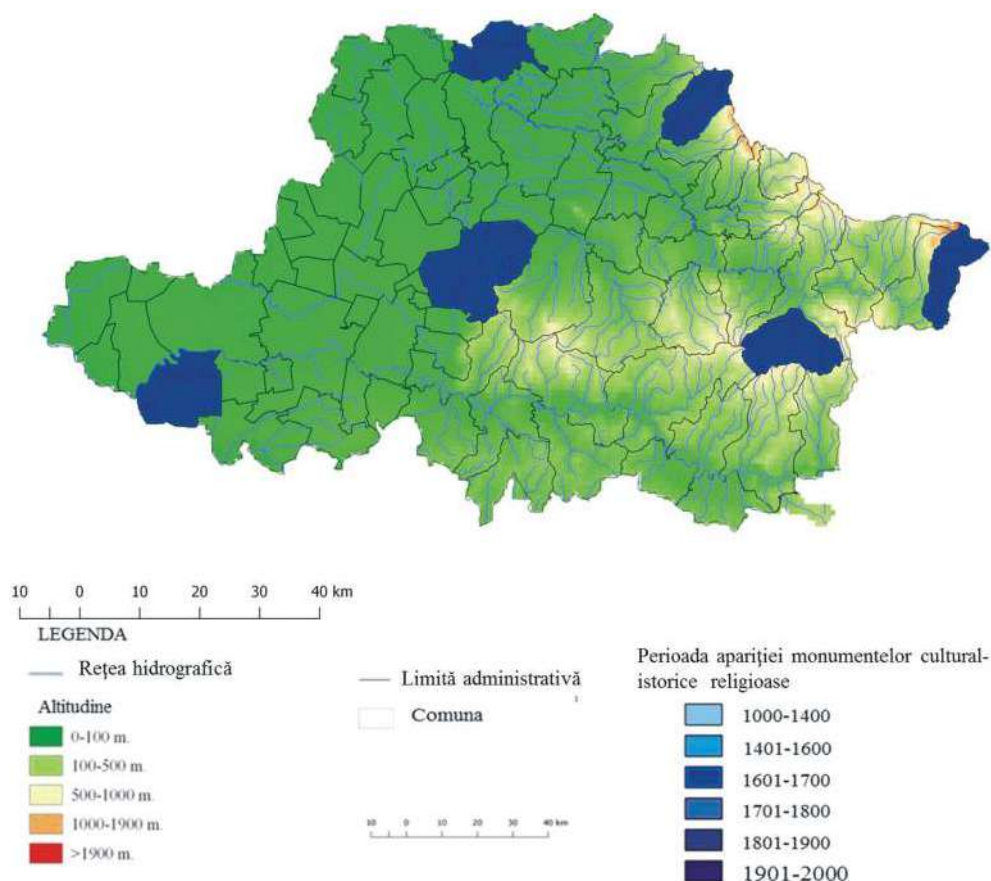

Figura 17: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1601-1700

frenetic al vieții actuale, însă trebuie păstrată vie pasiunea pentru cunoaștere, pentru descoperire, pentru admirație, pentru frumos, stimulându-ne reacțiile în fața viziunii artiștilor timpurilor trecute și neprecupețind efortul de interpretare și de înțelegere a ceea ce s-a ridicat prin muncă asiduă și gândire creatoare.

Reprezentarea artistică prin monumente se regăsește în spațiul arădean din perioada antică. În toată perioada Evului Mediu sculptura românească s-a dezvoltat mai mult ca o artă decorativă, aplicată arhitecturii. Începând cu secolul al XIX-lea apare ca artă de sine stătătoare. Arta nu moare niciodată, indiferent de condiții, sau, mai bine spus, nu regresează niciodată, ci află și propune forme noi de exprimare, din ce în ce mai sugestive, adaptate

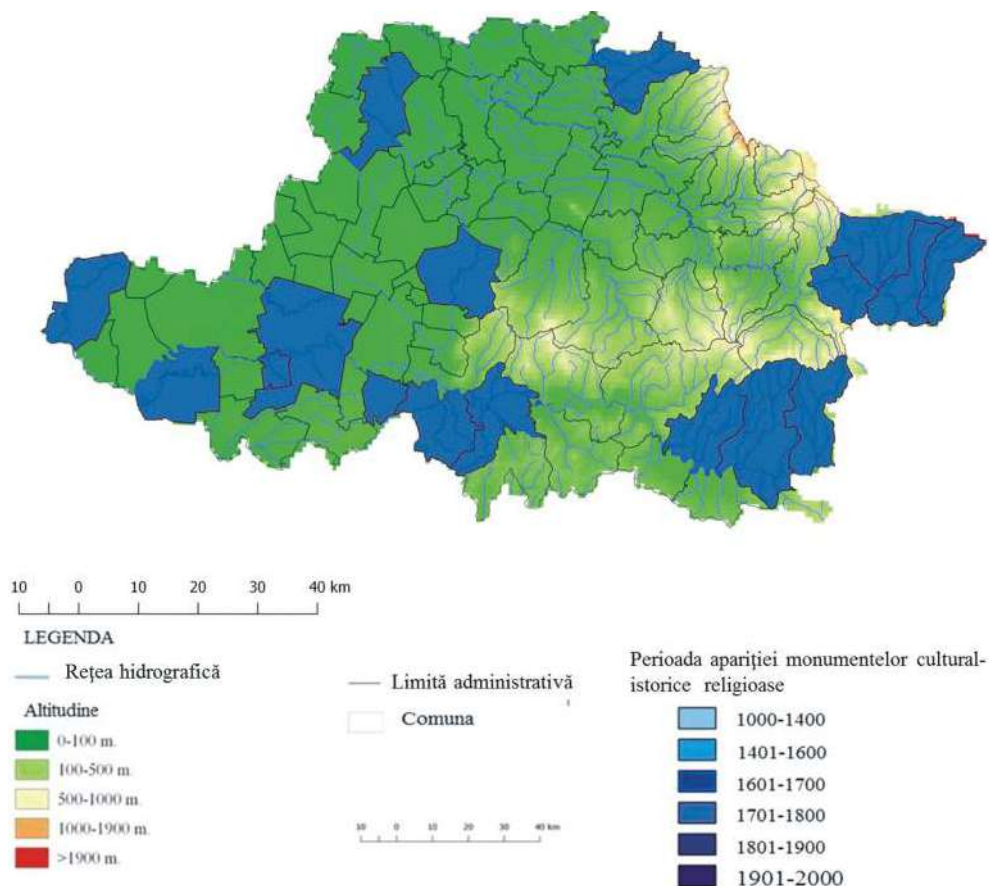

Figura 18: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1701-1800

vremurilor și condițiilor socio-economice și istorice. Arta are capacitatea de a se adapta de fiecare dată mișcărilor de idei. Pentru a deveni, de exemplu, mai rațională, arta, trebuie să exprime aspirațiile vieții sau epocii actuale, așa cum a exprimat intuițiile epocii primitive. Se impune ca arta, în general, să-și însușească idei și să le asimileze în mișcarea universală. Ca un exemplu pentru tot ceea ce înseamnă arta arădeană, *Monumentul celor 13 generali* din Municipiul Arad are rolul de a completa modul de reprezentare în stil propriu a ceea ce au de spus din punct de vedere artistic autorii din spațiul geografic local. Acest monument se alătură unei serii bogate de alte monumente. Toate acestea ajută la păstrarea în memoria colectivă a rolului pe care l-au jucat oamenii de seamă ai acestui loc încărcat de istorie și a evenimentelor ce s-au petrecut aici.

Mănăstirea Maria Radna din Lipova – bijuteria a artei baroce

Mănăstirea „Maria Radna” este situată în orașul Lipova, județul Arad. În anul 1992 papa Ioan Paul al II-lea a conferit mănăstirii titlul de Basilica Minor

Biserica romano-catolică – Pâncota

Ridicată în perioada 1806-1807, în stil romanic, biserica din Pâncota este cea mai veche construcție bisericească din localitate.

Sursa: <http://www.cniptpincota.ro>

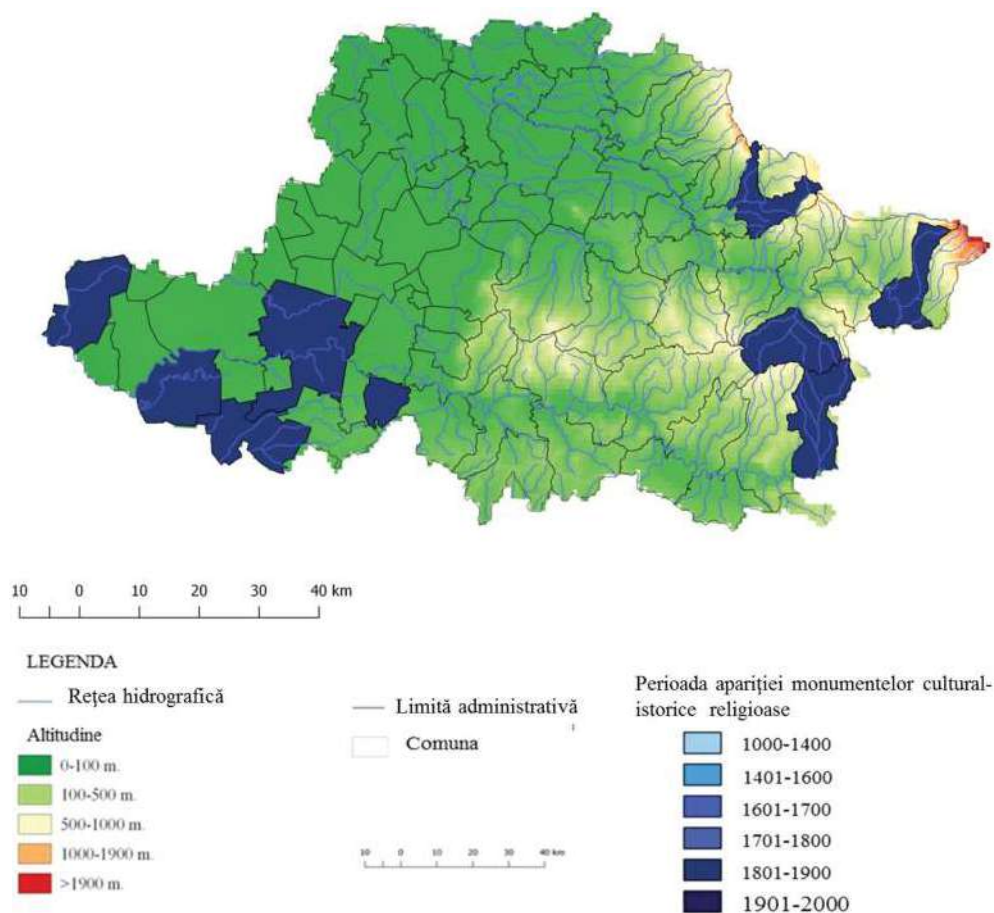

Figura 19: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1801-1900

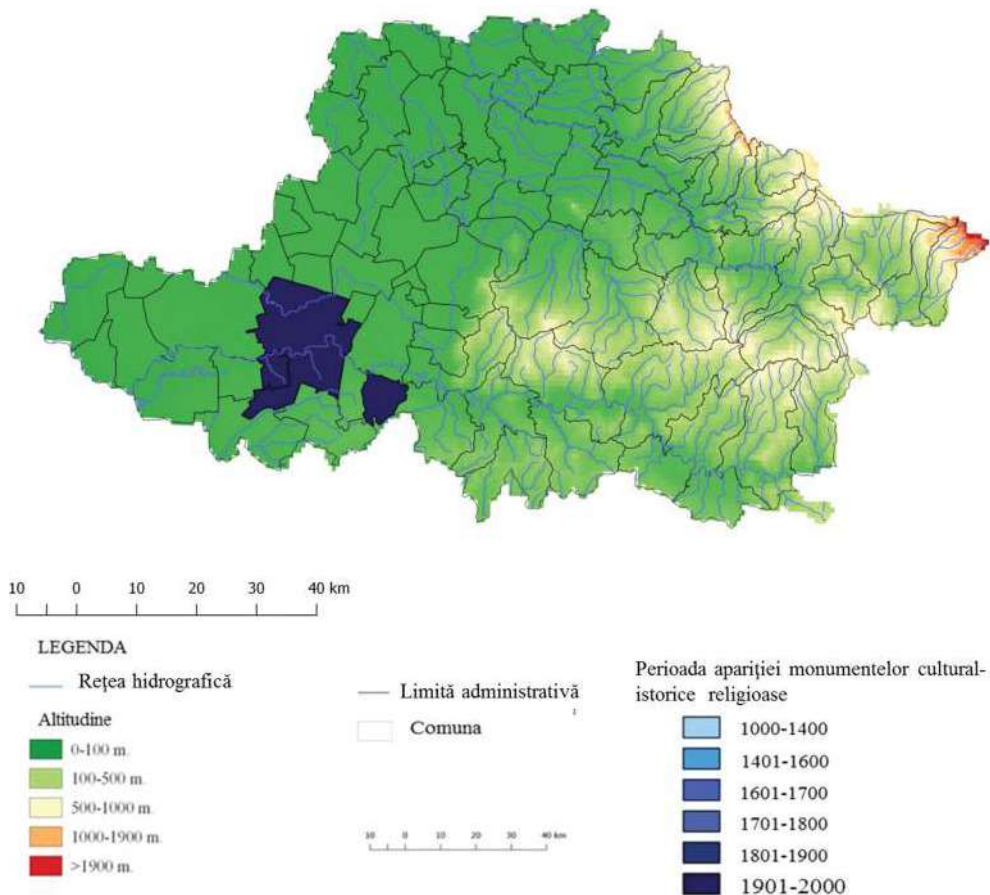

Figura 20: Repartizarea evolutivă a monumentelor istorice-religioase la nivel de unități administrativ-teritoriale în Județul Arad în perioada 1901-2000

LOCALIZAREA MONUMENTELOR CULTURALE ÎN JUDEȚUL ARAD

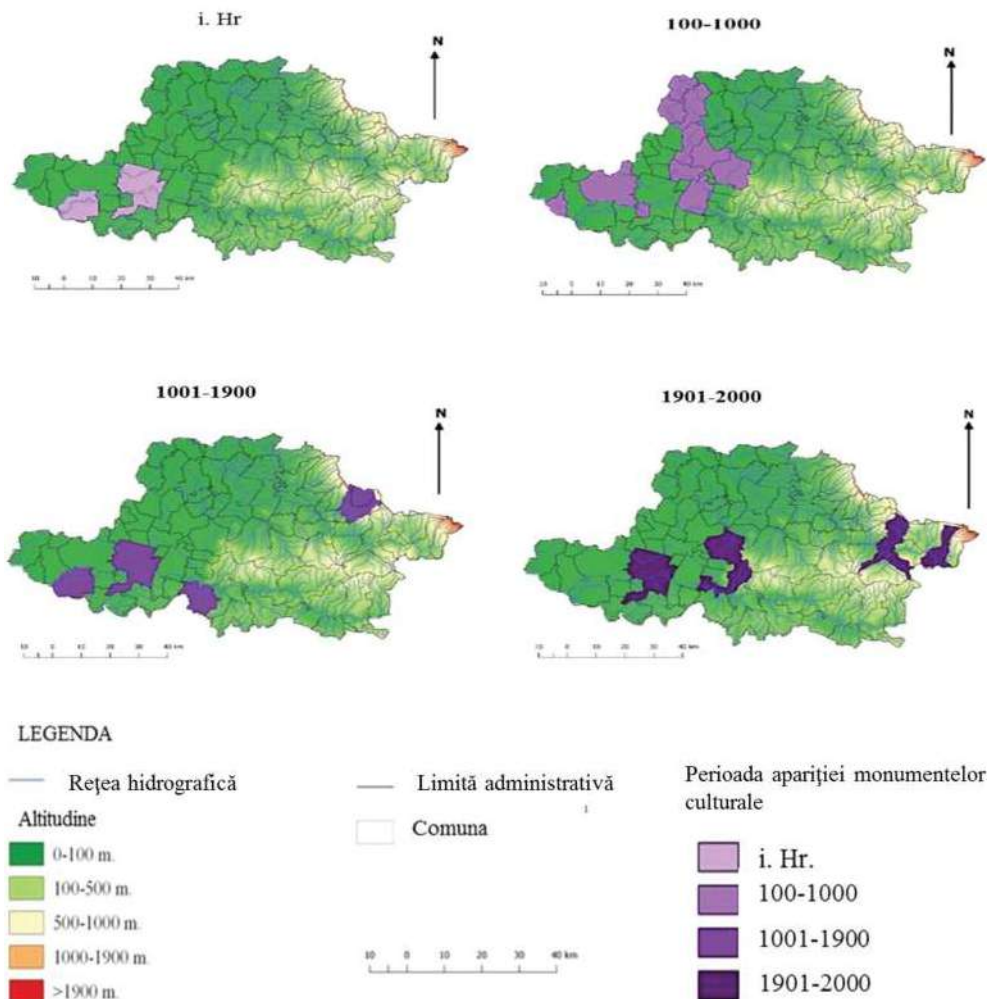

Figura 21: Repartizarea evolutivă a monumentelor la nivel de unități administrativ-teritoriale în județul Arad

Județul Arad – scurtă prezentare

Eugen Puiu

Oficial, țara se numește *România*, forma de guvernare fiind republica constituțională.

Teritoriul României este împărțit în 41 de județe plus Municipiul București (care este administrat ca municipiu cu statut de județ, fără a face parte din Ilfov, județul înconjurător).

Județul este cea mai mare unitate administrativ teritorială, și este alcătuit din *orașe și comune* – unități administrativ-teritoriale cu ranguri inferioare în această ordine. Orașele mari au rang de *municipii*. Fiecare oraș reședință de județ are rang de municipiu (mai puțin Orașul Buftea, care este capitala Județului Ilfov, acesta fiind considerat *oraș satelit* al Bucureștilor). *Satele* sunt unități teritoriale, dar nu administrative, din acest punct de vedere fiecare sat fiind parte a unei comune sau a unui oraș.

Orașele și comunele sunt administrate de consilii locale alese – ca organe deliberative, și de primari aleși – ca organe executive care duc la îndeplinire hotărârile consiliilor. Nu există nici un fel de raporturi de subordonare ierarhică între consiliile și primarii comunelor și orașelor, autonomia administrațiilor locale fiind deplină. Singurele autorități în fața cărora răspund administrațiile alese sunt alegătorii (la alegeri), și justiția (în cazul încălcărilor de legi).

Județul este administrat de un consiliu ales de electorat, prezidat de un președinte ales de consilieri, dintre consilieri. Consiliul Județean nu are nici un fel de autoritate asupra primarilor sau consiliilor comunale sau orașenești, dar poate oferi acestora, pentru diferite proiecte, finanțări din propriul buget.

Administrativ-teritorial, Județul Arad este compus din 10 orașe – din care unu, Arad, are rang de municipiu, și 68 de comune cu 273 de sate ([http://](#)

enciclopediaromaniei.ro/wiki/Index:Sate_%C3%AEn_jude%C5%A3ul_Arad).

Orașele Județului Arad (ordonate după numărul de locuitori):

Arad – 147.922 (are rang de municipiu, este reședința județului și îi dă numele); *Pecica* – 11.885; *Sântana* – 10.725; *Lipova* – 9.648; *Ineu* – 9.078; *Chișineu-Criș* – 7.577; *Nădlac* – 7.185; *Curtici* – 6.849; *Pâncota* – 6.651; *Sebiș* – 5.831.

Comunele Județului Arad (în ordine alfabetică): Almaș, Apateu, Archiș, Bata, Bârsa, Bârzava, Beliu, Birchiș, Bocsig, Brazii, Buteni, Cărand, Cermei, Chisindia, Conop, Craiva, Dezna, Dieci, Dorobanți, Fântânele, Felnac, Frumușeni, Ghioroc, Grăniceri, Gurahonț, Hălmagiu, Hălmăgel, Hășmaș, Ignești, Iratoșu, Livada, Macea, Mișca, Moneasa, Olari, Păuliș, Peregu Mare, Petriș, Pilu, Pleșcuța, Săvârșin, Secusigiu, Seleuș, Semlac, Sinteia Mare, Socodor, Șagu, Șeitin, Șepreuș, Șicula, Șilindia, Șimand, Șiria, Șiștarovăț, Șofronea, Tauț, Târnova, Ususău, Vărădia de Mureș, Vârfurile, Vladimirescu, Zăbrani, Zădăreni, Zărand, Zerind, Zimandu Nou.

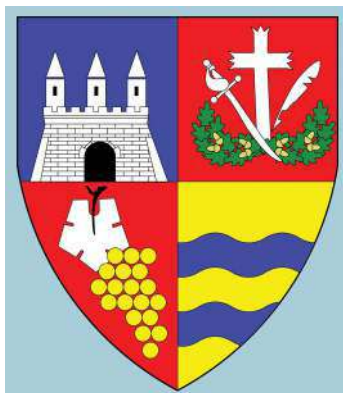
Este de notat că *Vladimirescu*, comună vecină cu Municipiul Arad la estul municipiului, are o populație de 10.076 de locuitori, fapt care o poziționează pe locul al IV-lea între unitățile administrativ-teritoriale ale județului după numărul de locuitori, după orașele Arad, Pecica și Sântana.

Satele Județului Arad (în ordine alfabetică): Aciuța, Adea, Agrișu Mare, Agrișu Mic, Aldești, Almaș, Aluniș, Andrei Șaguna, Apateu, Arăneag, Archiș, Avram Iancu (în Comuna Cermei), Avram Iancu (în Comuna Vârfurile), Bacău de Mijloc, Baia, Barațca, Bata, Bănești, Bătuța, Bârsa, Bârzava, Bârzești, Beliu, Belotint, Benești, Berechiu, Berindia, Birchiș, Bochia, Bocsig, Bodești, Bodrogu Nou, Bodrogu Vechi, Bonțești, Botfei, Brazii, Brusturi, Bruznic, Buceava-Șoimuș, Budești, Buhani, Bulci, Buteni, Camna, Caporal Alexa, Călugăreni, Căpâlnaș, Căprioara, Căpruța, Cărand, Cermei, Chelmac, Chereluș, Chesinț, Chier, Chisindia, Chișlaca, Cicir, Cil, Cintei, Ciunțești, Cladova, Clit, Cociuba, Comănești, Conop, Corbești, Coroi, Covăsint, Craiva, Cristești, Crocna, Cruceni, Cuiăș, Cuied, Cuveșdia, Cuvin, Dezna, Dieci, Donceni, Dorgoș, Dorobanți, Drauț, Dud, Dulcele, Dumbrava, Dumbrăvița, Fântânele, Felnac, Feniș, Firiteaz, Fiscut, Frumușeni, Gașa, Ghioroc, Grăniceri, Groșeni, Groși, Groșii Noi, Gura Văii, Gurahonț, Gurba, Hălăliș Hălmagiu, Hălmăgel, Hășmaș, Hodiș, Hontșor, Horia, Hunedoara Timișană, Iacobini, Iercoșeni, Iermata, Iermata Neagră,

Ignești, Ilteu, Ionești, Iosaș, Iratoșu, Joia Mare, Julița, Labașinț, Lalașinț, Laz, Lazuri, Leasa, Leștioara, Livada, Luguzău, Luncoșoara, Lupești, Macea, Mailat, Măderat, Mădrigești Măgulicea, Mănăștur, Măraș, Mândruloc, Mănerău, Mâsca, Mermești, Milova, Minead, Miniș, Minișel, Minișu de Sus, Mișca, Mocrea, Moneasa, Monoroștia, Moroda, Moțiori, Munar, Mustești, Nadăș, Nădab, Nădălbești, Neagra, Nermiș, Neudorf, Nicolae Bălcescu, Obârșia, Odvoș, Olari, Ostrov, Păiușeni, Pătârș, Păulian, Păuliș, Pârnești, Peregu Mare, Peregu Mic, Pescari, Petriș, Pilu, Pleșcuța, Poiana, Poienari, Prunișor, Radna, Rădești, Rănușa, Răpsig, Revetiș, Rogoz de Beliu, Rostoci, Roșia, Roșia Nouă, Satu Mare, Satu Mic, Satu Nou, Sălăjeni, Săvârșin, Sâmbăteni, Sânleani, Sânmartin, Sânpaul, Sânpetru German, Sârbi, Secaci, Secaș, Secusigiu, Sederhat, Seleuș, Seliște, Seliște, Semlac, Sinteia Mare, Sinteia Mică, Slatina de Criș, Slatina de Mureș, Socodor, Stejar, Stoinesti, Susag, Susani, Șagu, Șetin, Șepreuș, Șiad, Șiclău, Șicula, Șilindia, Șimand, Șiria, Șiștarovăț, Șofronea, Șoimoș, Șomoșcheș, Tauț, Tăgădău, Tălagiu, Tălmaci, Târnăvița, Târnova, Temeșești, Tisa, Tisa Nouă, Toc, Troaș, Turnu, Țărmure, Țela, Țipar, Țohești, Urvișu de Beliu, Ususău, Valea Mare (în Comuna Gurahonț), Valea Mare (în Comuna Săvârșin), Variașu Mare, Variașu Mic, Varnița, Vasile Goldiș, Vărădia de Mureș, Vărșand, Văsoaia, Vânători, Vârfurile, Vidra, Vinga, Virișmort, Vladimirescu, Voivodeni, Zăbalț, Zăbrani, Zădăreni, Zărand, Zerind, Zerindu Mic, Zimand Cuz, Zimandu Nou, Zimbru.

Fiecare județ, oraș și comună are propria stemă, aprobată de Consiliul Local și de Guvernul României.

Stema Județului Arad se compune dintr-un scut triunghiular cu marginile rotunjite, scarlatel. În partea superioară, în cartierul din stânga, pe câmp roșu, se află o cruce de argint cu bratele treflate, înconjurată de două ramuri de stejar cu frunze verzi și ghinde de aur. În partea superioară, în cartierul din dreapta, pe câmp albastru, se află o cetate de argint cu trei turnuri, cu acoperiș conic, având o poartă deschisă. În

* Stema județului Arad a fost publicată în Monitorul Oficial nr. 708 din 5 august 2005.

partea inferioară, în cartierul din stânga, pe câmp auriu, se află două benzi undate, de culoare albastră. În partea inferioară, în cartierul din dreapta, pe câmp roșu, se află un ciorchine de strugure cu boabele de aur și o frunză de viță-de-vie de argint.

Semnificațiile elementelor

Cetatea evocă rolul pe care l-au avut fortificațiile în luptele de apărare. Crucea treflată amintește de edificiile religioase existente de-a lungul secolelor pe aceste meleaguri, evidențiind credința străbună și contribuția ei la lupta pentru unitate națională. Ciorchinele de strugure împreună cu frunza de viță-de-vie semnifică podgoria Aradului, iar fasciile undate simbolizează râurile care străbat teritoriul județului.

Județul Arad este o unitate administrativ-teritorială din componența României. A fost înființat ca unitate administrativ-teritorială prin **Legea nr. 2/16.02.1968 pentru organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România**, publicată în Buletinul Oficial nr. 17/17.02.1968 (vezi nota de la *Harta Județului Arad*).

Geografic, Județul Arad este poziționat în extremitatea vestică a țării, având următoarele coordonate geografice limită: 20°45' E (Nădlac, la vest) și 22°39' E (Târnăvița, la est), respectiv 46°38' N (Berechiu, la nord), și 45°58' N (Labașinț, la sud). Se învecinează la est cu Județul Hunedoara, la sud cu Județul Timiș, la vest cu Republica Ungară (județele Csongrád și Békés), la nord cu Județul Bihor, iar în extremitatea est-nord-estică, pe o mică porțiune, cu Județul Alba.

Județul Arad are o populație de 409.072 (în 2011), și ocupă o suprafață de 7.754 km². Alitudinea maximă în județ este de 1.486 m (Vârful Găina, în Masivul Bihor).

Județul este străbătut de trei cursuri de apă importante: râul Mureș (cel mai mare curs de apă din interiorul țării), Crișul Alb și Crișul Negru (pe o porțiune scurtă), și dispune de un bazin hidrografic impresionant, alcătuit din râuri mai mici și din pâraie.

Pe teritoriul județului se găsesc toate formele de relief ale țării (mai puțin deltă și podiș): munte, deal subcarpatic, deal și câmpie, dispuse astfel de la est spre vest. Din punct de vedere al regimului înălțimii, relieful coboară în trepte dinspre est spre vest.

Principalele grupe de relief:

- Munții Zărandului, Munții Codru Moma și porțiuni din Masivul Bihor (Găina); altitudini maxime: Vârful Găina – 1.486 m (în Masivul Bihor, la limita a trei județe: Arad, Hunedoara și Alba), Vârful Pleșu – 1.112 m (în Munții Codru-Moma);

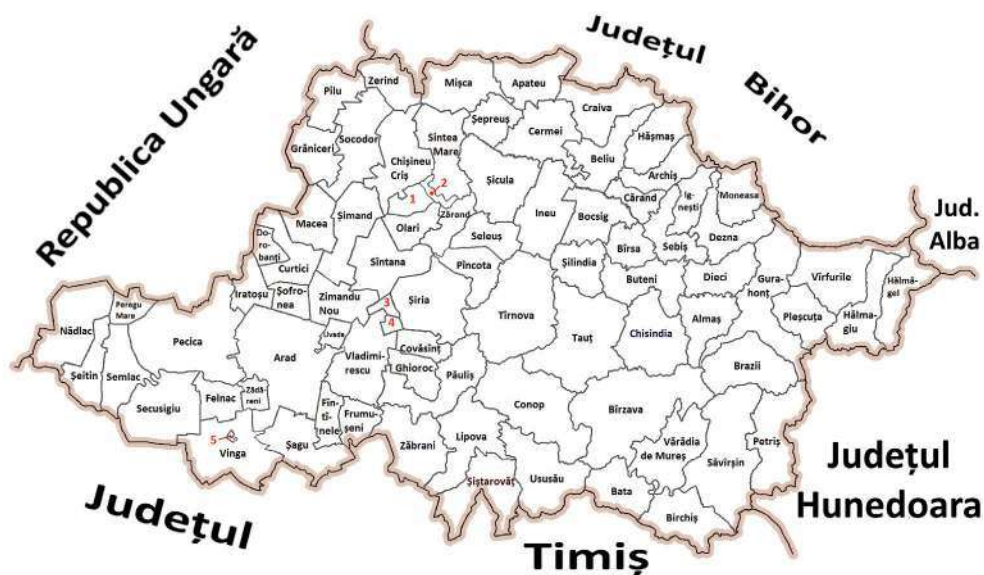
- Dealurile de Vest (dealurile piemontane ale Zărandului și Beliu-Cermei, Dealurile Lipovei);

- Câmpia Aradului, Câmpia Mureșului (câmpie joasă), Câmpia Vingăi (câmpie înaltă), și Câmpia Crișurilor (Crișul Alb, Crișul Negru).

O particularitate a reliefului județului este trecerea abruptă de la câmpie la munte în zonele de contact dintre Câmpia Aradului și Munții Zărandului și dintre Câmpia Cermeiului (parte a Câmpiei Crișurilor), și Munții Codru-Moma.

Județul Arad dispune de importante resurse naturale: zăcăminte de hidrocarburi la Pecica, Turnu, Peregu Mic, Șeitin, Sântana; marmură la Moneasa; minereu de molibden la Săvârșin; pietriș la Ghioroc; caolin la Agrișu Mare; dolomit la Gașa; granit la Radna; piatră de andezit-trachit la Leasa, Mocrea, Păulian, Sebiș și Tălagiu; diorit la Păuliș; uraniu la

Bîrzava (exploatare închisă de guvern în 2002). La Lipova, Ineu (Mocrea) și Moneasa se găsesc rezerve importante de ape minerale. La Arad, Macea, Curtici, Dorobanți și Șofronea sunt rezerve importante de ape termale, însă nu sunt exploatare.

- 1: teritoriu aflat în componența Comunei Zărand;
- 2: teritoriu cedat de Comuna Zărand Comunei Sîntea Mare și aflat în dispută juridică, în tribunal, la ora redactării acestui dicționar;
- 3: teritoriu aflat în componența Comunei Păuliș;
- 4: teritoriu aflat în componența Orașului Lipova;
- 5: teritoriu aflat în componența Municipiului Arad.

Legea nr. 2/16.02.1968 stabilea, printre altele, limitele teritoriale ale județelor, orașelor și comunelor. Deși limitele unităților administrativ-teritoriale ale Județului Arad s-au stabilit prin acea lege iar legea nu a fost niciodată modificată pentru unitățile administrativ-teritoriale care compun Județul Arad, conformația unităților administrativ-teritoriale ale Județului Arad a fost modificată prin manevre și tranzacții locale care au înfrânt puterea legii. Astfel, Comuna Zărand a cedat Comunei Sîntea Mare o suprafață care-i aparținea prin efectul legii, cedarea în cauză ducând la ruperea comunei în două teritorii care nu mai au comunicare geografică unul cu celălalt (vezi harta de mai sus, 1 și 2), situație care se judecă în tribunal. Situații similare s-au petrecut în cazurile notate pe hartă cu 3 și 4:

ca urmare a retrocedărilor de terenuri arabile înfăptuite după 1989, cetățeni din Orașul Lipova și Comuna Păuliș au fost repuși în posesie cu terenuri aflate în alte unități administrativ-teritoriale; ca urmare, respectivele terenuri au fost trecute în componența unităților administrativ-teritoriale de care aparțin proprietarii. În cazul 5, Comuna Vinga a făcut un schimb de terenuri cu Municipiul Arad, însă s-au modificat configurațiile celor două unități administrativ-teritoriale. Întrucât amintita Lege 2/16.02.1968 a rămas neschimbată în privința Județului Arad, avem situația următoare: Județul Arad are o împărțire administrativ-teritorială conform legii, realitatea din teren fiind diferită.

Motivarea că s-au schimbat proprietarii terenurilor cu proprietari din alte unități administrativ-teritoriale sau că s-au făcut schimburi de terenuri între unitățile administrativ-teritoriale nu este validă, întrucât unitățile administrativ-teritoriale nu au fost organizate și nu sunt organizate ca structuri de proprietate. În consecință, o proprietate aflată în administrarea unei comune sau a unui oraș rămâne în administrarea respectivei unități administrativ-teritoriale chiar dacă se schimbă proprietarul cu un alt proprietar, fie el persoană fizică sau persoană juridică. Exemplu: dacă un cetățean cu reședința în Municipiul Arad cumpără un teren în Comuna Vinga sau este împrumutat cu acel teren în baza unei legi sau a unei decizii oficiale (administrative sau juridice), terenul acela nu iese din componența Comunei Vinga spre a intra în componența Municipiului Arad, ci rămâne în componența teritorială a Comunei Vinga, dar cu proprietar din Municipiul Arad. Aceași situație este valabilă și în cazul în care o unitate administrativ-teritorială intră în posesia unei suprafețe de teren pe teritoriul altei unități administrativ-teritoriale: unitatea primă, cea care a intrat în posesie, devine proprietar și are același statut ca oricare alt proprietar persoană fizică sau juridică; faptul că a cumpărat suprafața sau a primit-o la schimb modifică doar structura de proprietate, dar *nu poate modifica structura administrativ-teritorială, întrucât nici o tranzacție sau înțelegere nu poate înfrânge o lege*. Totuși, în România post 1989 s-a putut și încă se mai poate modifica structura administrativ-teritorială și altfel decât prin lege: *peste lege, împotriva legii*.

ORAȘELE JUDEȚULUI ARAD*

* Prezentarea stemelor orașelor din Județul Arad aparține dr. Laurențiu Szemkovics, de la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București.

Municipiul Arad

dr. Doru Sinaci

Stema Municipiului Arad se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de un brâu îngust, undat, de argint, timbrat de o coroană murală de argint, cu șapte turnuri crenelate.

În partea superioară, pe câmp albastru, sunt două cetăți crenelate, de argint, iar deasupra acestora un braț drept, în armură, ținând în mână o sabie, toate din același metal. Deasupra, pe o eșarfă albă, s-a scris cu litere negre deviza *VIA VERITAS VITA*.

În partea inferioară, pe câmp roșu, sunt figurate o cruce treflată și o cârjă, ambele de aur, încrucișate în partea de jos în săritoare, având între ele o mitră de același metal, din care ies două omofoare de argint ce înconjoară crucea și cârja. Totul este profilat pe conturul unei cărți de aur deschise.

Semnificațiile elementelor

Compoziția evocă istoria așezării și faptul că vestigiile arheologice dovedesc existența ei anterior atestării documentare (secolul al XIII-lea). Construcțiile fortificate și brațul înarmat cu sabie atestă permanenta luptă de apărare. Elementele din cartierul inferior evocă rolul Episcopiei Ortodoxe a Aradului în lupta de emancipare națională. Brâuul undat simbolizează apa Mureșului.

Stema municipală actuală conservă din cea interbelică cetatea – cu unele modificări, și însemnele episcopatului, la care se adaugă cartea deschisă. Coroana murală cu șapte turnuri crenelate arată că localitatea are rang de municipiu reședință de județ.

Denumiri vechi: Orod, Aradi, Wrodi, Arad.

Repere geografice: 46°10'36" N, 21°18'4" E; altitudine: 117 m; suprafață: 252,85 km² (25.285 ha), din care intravilan 46,18 km² (4.618 ha), și extravilan 206,67 km² (20.667 ha).

Vecinătăți: Comuna Vladimirescu la est, Comuna Fântânele la sud-est, comunele Șagu și Felnac la sud, Comuna Felnac la sud-vest, Orașul Pecica la vest, comunele Iratoșu și Șofronea la nord, Comuna Livada la nord-est.

Scurtă prezentare

dr. Doru Sinaci

Orașul Arad are rang de *municipiu* și este reședința județului căruia îi și dă numele. Este așezat în extremitatea vestică a României, în sudul Crișanei și în nordul Banatului, în Câmpia de Vest, pe râul Mureș, după

ieșirea acestuia din defileul Brănișca-Păuliș. Orașul ocupă ambele maluri ale Mureșului, cea mai mare parte fiind pe malul drept (partea de *Crișana* a orașului); **pe malul stâng (partea de *Banat*), sunt așezate doar patru cartiere:** Mureșel, Aradul Nou, Sânicolau Mic și Subcetate. De remarcat că cetatea medievală de tip *Vauban* este poziționată în *Banat*.

În mijlocul orașului, la Piața Podgoria, se întâlnesc toate drumurile rutiere care pleacă din oraș sau vin dinspre celelalte orașe: Deva – prin cartierul Micălaca (pe Calea Radnei și Calea Iuliu Maniu), Oradea – prin cartierul Grădiște (pe Strada Petru Rareș), Nădlac (pe Calea Aurel Vlaicu), Timișoara – prin cartierul Aradul Nou (pe Calea Timișorii – Calea Romanilor – Bulevardul Revoluției). Până la construirea șoselelor de centură și a autostrăzii, tot traficul auto *intra* și *ieșea* prin Piața Podgoria.

Orașul se află la intersecția unor importante rețele de comunicații rutiere: autostrada A 1, care este parte a coridorului rutier paneuropean IV (Dresda/Nürnberg – Praga – Viena – Bratislava – Győr – Budapesta – Arad – București – Constanța/Craiova – Sofia – Salonic/Plovdiv – Istanbul), drumurile europene E 68 și E 671, drumurile naționale DN 7 București – Pitești – Râmnicu Vâlcea – Sibiu – Deva – Arad – Nădlac – granița cu Ungaria, DN 69 Timișoara – Arad și DN 79 Oradea – Arad. Orașul are patru intrări-ieșiri în/din autostrada A 1. Județul Arad dispune de patru treceri de frontieră pe șosea, orașul Arad având conexiune directă cu fiecare dintre ele: Nădlac-Csanadpálotá (la 46 km pe autostrada A 1), Nădlac (la 54 km pe drumul național DN 7), Vărșand (la 68 km pe drumul național DN 79 A), și Turnu (la 20,3 km pe drumul național DN 7 B).

Orașul Arad este un important nod de cale ferată, aici intersectându-se linia transfrontalieră europeană care vine prin Ungaria și intră în țară pe la Curtici cu linia de cale ferată care leagă Timișoara de Oradea și cu linia care leagă Aradul de orașul Brad, din Județul Hunedoara, pe Valea Crișului Alb.

Aradul se află la 54 km de Timișoara (Județul Timiș), la 117 km de Oradea (Județul Bihor), și la 179 km de Deva (Județul Hunedoara).

Făț de mari orașe europene, Aradul se află la 279 km de Belgrad (Serbia), la 326 km de Budapesta (Ungaria), și la 562 km de Viena (Austria).

Aradul dispune de aeroport (cu o pistă de decolare-aterizare de 2.000 m), însă **conflicte politice vizibile și mai puțin vizibile și interese adeseori oculte** au făcut ca acesta să fie completamente inactiv, deși este finanțat din bugetul Consiliului Județean Arad cu toate că nu produce decât pagube.

Există din timpuri imemorabile o competiție acerbă și aparent inexplicabilă, pe toate planurile, între Arad și Timișoara, purtată cu arme adeseori imorale. Dacă până în 1989 Timișoara avea o superioritate oarecum acceptabilă (pentru arădeni), fie și prin faptul că era centru universitar iar Aradul nu era așa ceva, din 1990 Aradul a început să piardă teren în ritm galopant, la momentul redactării acestei monografii având o populație mai mică decât jumătate din populația Timișoarei – ceea ce spune multe despre eficiența cu care a fost administrat Aradul vreme de aproape 30 de ani.

Istoric

dr. Doru Sinaci

Localitatea medievală Orod nu poate fi identificată cu Arad, așa cum a susținut istoricul maghiar Sándor Márki la sfârșitul secolului al XIX-lea, întrucât era situată în perimetrul actualei comune Vladimirescu, unde s-au găsit vestigii importante din secolele VIII-XI.

Săpăturile arheologice din ultimele decenii au evidențiat mai multe *necropole de înhumăție* din Evul Mediu timpuriu: *Aradul Nou* (sec. IX-X), *Arad* (punctul *Pădurea Vrăbiilor* – 13 morminte datând din secolele XI/XII-XIII), *Arad* (*Pădurea Ciala* – un mormânt din prima jumătate a veacului al X-lea). Un document din 1177 (o donație a regelui Béla al III-lea către Capitlul Aradului, donație reînnoită de regele Emeric în 1202), sunt menționate pe raza actuală a Municipiului Arad 4 sate: *Segh*, *Myloua*, *Chemperlaka* și *Abad*, care aparțineau Capitlului din *Orod*, fiind învecinate cu posesiunile bisericii de la Hodoș. În apropiere se afla portul Mureșului numit *Esteuerd* și eclezia *Geled*. Spre sfârșitul secolului al XII-lea Aradul era și un port însemnat pentru plutele care transportau sarea dinspre salinele Transilvaniei.

Orașul Arad este menționat în *Cronica Pictată de la Viena* (1331). În anul 1131 regina Elena a convocat Dieta la Arad pentru a judeca și condamna la moarte pe cei vinovați de orbirea soțului ei, regele Béla al II-lea (1131-1141). Din discursul reginei rezultă că unii dintre nobilii care au participat la orbirea regelui Béla, când acesta era copil încă, erau din părțile Aradului. Din relatarea *Cronicii Pictate de la Viena* rezultă că majoritatea nobililor vinovați au fost prezenți la Dieta din Arad, deoarece mulțimea înfuriată a ucis cu cruzime pe 68 dintre ei; pe urmașii lor, bărbați și femei,

i-au înregistrat ca vinovați de trădare față de rege, iar toate posesiunile lor s-au împărțit bisericilor catedrale.

Castrul Aradului (*castrum Orod*), figurează în documente din anii 1214, 1216, 1217, 1235, 1239, 1241 etc. fiind prezentat ca un punct bine fortificat, întărit. *Cetatea Orod* a avut o formă ușor trapezoidală, cu baza mică îndreptată spre vest. Valurile de pământ, vizibile azi la est, nord și sud, au fost mult aplatizate de lucrările agricole, până la înălțimea de 1-2 metri. Dimensiunile laturilor sunt de 100x160x160 de metri, închizând o suprafață ceva mai mare de două hectare, la Vladimirescu. Nici o sursă medievală nu menționează fortificația de la Arad-Vladimirescu în context cu evenimente istorice legate de voievodatele lui Glad sau Ahtum. Pentru datarea cetății au fost utilizate fragmente ceramice dezvelite în umplutura primului val, fiind considerate ca datând din secolele IX-XI. Monedele descoperite în morminte dovedesc că fortificația era utilizată în veacul al XI-lea. În anul 1213 erau menționate categorii de slujbași din structurile cetății Orod: *Basu hotnogul* (comandantul oștirii), *Nuhu*, *Bayr*, *Belche* și *Kelemin* ca sutași (*centurioni*), alături de alți iobagi ai castrului și oameni ai cetății (*castrenses*). În anul 1238 este pomenit castelanul *Clemens de Orod*, iar în 1240 este menționat documentar *Saul comes Orodiensi*. Prima cetate medievală a Aradului a cunoscut un proces de decădere în veacul al XIII-lea. Este posibil ca cetatea de la Vladimirescu, *vechiul Orod*, să nu mai fi fost în uz la data mării invazii a tătarilor din 1241.

Din documentele din secolele XII-XVI referitoare la Arad rezultă că *pe raza Municipiului Arad de astăzi existau o serie de așezări*, ceea ce confirmă faptul că orașul actual s-a format prin contopirea unor diverse așezări, de diferite dimensiuni, numele multora rămânând în uz și astăzi. Acestea sunt următoarele:

- Abad* (menționată documentar între 1177 și 1405, spre Bujac);
- Pusta Ban* (menționată între 1177 și 1405, spre Grădiște);
- Chemperlaka* (menționată între 1177 și 1459, spre Pârneava);
- Deszk* (consemnată între 1177 și 1717, spre Gai);
- Estuerd* (pomenit între 1147 și 1496, port pe malul sudic al Mureșului);
- Gheled* (menționat între 1177 și 1564, azi toponim lângă Grădiște);
- Miloua* (menționată între 1177 și 1405, spre Pârneava);
- Seegh*, *Șega* (atestată prima dată în 1177, azi cartierul Șega);

Novak (atestată între 1177 și 1399, spre Vladimirescu);

Micălaca (menționată prima dată în 1177, azi cartierul Micălaca);

Temerken (atestată în 1217, spre Micălaca);

Apácza (consemnată între 1334 și 1616, la Aradul Nou);

Bálványos (menționat între 1335 și 1764, lângă Micălaca);

Bătănița (atestată începând cu 1380, lângă Micălaca);

Ciala (menționată în 1301, în grafie latină, în forma *Ceala* și *Keala*; în forma *Ciala* apare după 1918), **localitate azi dispărută, numele *Ciala* desemnând acum, cu precădere, pădurea cu acest nume și zona din preajmă;**

Deszkeny (atestată între 1552 și 1727, spre Sânleani);

Utviniș (pomenit în 1471, Utvinișul de azi);

Tofaya (atestată între 1397 și 1723, spre Zădăreni);

Háromfyl (menționat între 1332 și 1661, spre Utviniș);

Popofejeregháza (menționată în documente între 1552-1668, în cartierul Drăgășani);

Papokseghje (pomenită între 1552 și 1664, azi pe teritoriul cartierului Șega);

Zenthiwan (menționată între 1334 și 1764, spre Vladimirescu);

Szenthmária (consemnată în documente între 1463 și 1579, spre Ciala);

Pusta Valka (pomenită în documente între 1513 și 1579);

Pusta Kolpa (menționată între 1407 și 1743, la Aradul Nou);

Zarchaháza (consemnată între 1407 și 1743, spre Gai);

Vonut sau *Vonuc* (menționată între 1266 și 1720, spre Zădăreni);

Sânicolaul Mic (menționat începând cu 1471, azi cartierul Sânicolaul Mic).

Majoritatea localităților din enumerarea de mai sus sunt dispărute, unele intrând în componența orașului de azi (Șega, Micălaca și Sânicolaul Mic), celelalte desființându-se pur și simplu. Singura așezare care a rezistat până azi ca localitate de sine stătătoare este *Utviniș*.

Zona arădeană era dens locuită în Evul Mediu, având o agricultură dezvoltată, practică pe locurile ferite de inundații. Nu dispunem însă de urme arheologice privind construcțiile de locuințe, ele fiind ridicate din văiușă, pământ, lemn și stuf.

Din documentele emise în anii 1329 și 1344 ar rezulta că o parte a orașului (*civitas*), a ajuns sub stăpânirea prepozitului catolic de Arad,

deoarece acesta în anul 1328 avea un dregător, iar în anul 1344 un jude, atât peste iobagii arădeni cât și peste locuitorii altor sate („... *comitem Nicolaum iudicem Orodiensem et omnes iobagiones domini propositi, tam Orodienses quam aliorum villarum populos*”). Această stare de subordonare parțială față de prepozitură explică și decăderea treptată a orașului Arad, deoarece către sfârșitul veacului al XIV-lea ajunge un simplu *târg* (*oppidum Orodiense* în 1388 și *forum Orodiense* în 1392). În secolele XIV-XV nu se fac mențiuni documentare despre vreo cetate la Arad, nici măcar despre vreun oraș important.

Aradul anului 1388 poate fi diferențiat în 3 zone majore. Este vorba de zona capitlului și a prepoziturii catolice, *zona propriu-zisă a târgului fortificat Arad (fostul cartier Drăgășani)* – delimitat probabil la sud și est de Mureș iar la nord și vest de brațul cunoscut mai târziu sub numele de Mureșul Mic, și de zona iobagilor, a capitlului și a prepoziturii – zonă mărginașă a orașului, nefortificată, situată undeva la nord de Mureșul Mic, în interiorul căreia se va înfripa în veacul al XVIII-lea partea germană a orașului. Capitlul și prepozitura aveau posesiuni diferite. În acest an, 1388, orașului Arad i se ia întinsa pădure care îi aparținea, rămânându-i doar *pădurea Mikalaka*, probabil pe locul actualului cartier Micălaca, și câmpul *Tatarfisch* (denumire a cărei etimologie pare să confirme amintirea prezenței mongolilor aici în 1241-1242).

În 1391-1392 sunt atestați **documentar măcelarii din orașul Arad.**

În 1464 *Petrus de Orod* și în 1496 *Saulus de Orod* frecventau cursurile Universității din Viena.

În 1514 trupele răsculaților lui Gheorghe Doja ocupă pentru scurt timp Aradul.

Conscripția din anul 1534 a evidențiat în orașul Arad (în zona actualului cartier Drăgășani), 26 de porți (peste 100 de case), care serveau capitlului catolic, la acestea adăugându-se o mulțime de case ale meșteșugarilor și negustorilor. În apropierea orașului sunt menționate și alte așezări, ca *Micălaca*, *Șega* (care în 1534 avea 7 porți – aproximativ 30 de case), *Utvinîș* (14 porți – peste 50 de case), *Hodoș* (10 porți), *Sânpaul* (38 de porți) etc.

În 1552 turcii au cucerit ușor Aradul, pentru că nu avusesse nici valuri, nici ziduri (Anton Verancsics). În 1552 Aradul este ocupat de turci, instalându-se administrația otomană. Modul în care a fost constituit *Sandjakul Arad* în anul 1552 dovedește faptul că acolo unde primau

interesele strategice ale Imperiului Otoman s-au efectuat modificări ale organizației administrativ-teritoriale comitatense. Sangeacul Arad îngloba nu numai întreg comitatul Arad, ci și câmpia de nord a comitatului Zărand, întreg Comitatul Békés, cu excepția cetății Gyula, și părțile de nord ale Comitatului Csongrád (circa 7.500 km pătrați). În anul 1566, odată cu cucerirea cetăților Gyula și Ineu, structura administrativ-militară a Vilayetului Timișoara a suferit modificări, Gyula devenind reședință de sangeak, în timp ce Aradul s-a transformat dintr-un centru de sandjak într-unul de *nahiye*. *Sandjakebegul* de Arad din 1564, Mehmed Kunović, era un fost creștin (Mihail Kunović), convertit la musulmanism; în calitate sa de posesor al unui *ziamet* valorând 30.320 aspri, a fost înscris în prima condică rezumativă (*idjmal*), din anul 1555, a Sandjakului Lipova.

În perioada otomană Aradul a decăzut demografic, conscripțiile efectuate de oficialități menționând 10 familii de țărani în 1558, 18 familii în 1567 și 19 familii în 1579. Numărul real de familii era mai mare, însă mulți se sustrăgeau recensării prin diferite mijloace ori strategeme.

Vechea cetate a fost înlocuită cu alta abia în secolul al XVI-lea, construită în alt loc. Inițiatorii noii fortificații au fost *turcii*. Pașa Kasım a început în anul 1554 construirea unei noi fortificații în jurul căreia s-a dezvoltat actualul municipiu Arad. Turcii au căutat și au găsit un loc mult mai adecvat noilor cerințe strategice ale vremii, și anume pe teritoriul fostului cartier Drăgășani al municipiului Arad. Cetatea-palancă din secolele XVI-XVIII avea o formă dreptunghiulară, cu bastioane unghiulare la colțuri, iar pe laturile de nord și de sud câte o poartă flancată de bastioane și valuri puternice de pământ. Hărțile medievale și săpăturile arheologice localizează cetatea turcească în actualul cartier Drăgășani din Arad.

În 1590-1591 cetatea turcească a Aradului dispunea de o garnizoană de 32 de ostași, fiind cucerită ușor de transilvăneni în anul 1595. Între anii 1595-1616 valea Mureșului, până la Lipova și Arad, a făcut parte din Principatul Transilvaniei. Cetatea și orașul Arad au fost cedate turcilor în anul 1616 de principele Gabriel Bethlen, la cererea ultimativă a Porții.

Defterele otomane din 1567 și 1579 evidențiază locul important ocupat de creșterea animalelor în economia târgului Arad și a satelor înconjurătoare, statul otoman percepând dări pe porci, miei, stupi de albine și fân. Conscripțiile otomane menționează și numărul mare de pui din gospodăriile țărănești. La Arad, vechea fâneață deținută de prepozitura

catolică și de unii nobili a intrat în proprietatea sultanului, producând 65 de care de fân în 1567 și 100 de care în 1579, pe care a obținut un venit de 650, respectiv 1.000 de acce (monedă mărunță otomană). În 1567, în satul Micălaca, fâneața popilor a produs pentru sultanul otoman 50 de care de fân, iar în 1579 80 de care, însemnând un venit de 500, respectiv 800 de acce. La Ciala Mică, fâneața familiei Petrovici, banul Lugojului și Caransebeșului, este menționată cu 10 care de fân. În Arad se țineau târguri anuale în care negustorii își vindeau mărfurile, vama plătită de aceștia ridicându-se la 250 de acce.

Relatarea din 1660 a lui Evlia Celebi evidențiază că zidurile cetății Arad, probabil refăcute după ultima distrugere, erau din șiruri de bârne umplute cu pământ, iar la sud, lângă poartă, se găsea un turn de lemn. După Evlia Celebi, cetatea Aradului era apărată doar de 50 de soldați, conduși de un comandant (*dizdar*). Mehmed pașa a construit în interiorul cetății *o geamie, un han, un ospiciu* (un fel de spital de psihiatrie – primul așezământ medical din Arad despre care se știe), *o locuință pentru intendenți, o școală și o casă de oaspeți*. Cetatea turcească dispunea de *o baie publică și o piață* destul de mare, dar îngustă. În exteriorul cetății, probabil spre cetatea Ciala, se aflau circa 200 de case modeste, acoperite cu stuf sau șindrilă, iar înspre Mureș se înșirau mai multe prăvălii sărăcicioase, unde odată pe an se desfășura un târg foarte mare, ce dura 10 zile, la care veneau negustori din împrejurimi și din alte orașe din Vilayetul Timișoara. Târgul Arad avea o administrație proprie, diferită de cea a cetății turcești. Deși între anii 1554 și 1755 cetatea Aradului a fost reparată și refăcută de mai multe ori, planul ei inițial nu a suferit modificări substanțiale.

Aradul rămâne în stăpânirea Imperiului Otoman până la sfârșitul veacului al XVII-lea. În 1687 Aradul este eliberat de trupele habsburgice, iar prințul Eugeniu de Savoia a elaborat primele planuri de refacere a fortificațiilor orașului. Pentru două decenii, granița dintre Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic se stabilește pe Mureș (până în 1718).

Terenul actualei Piețe Sârbești nu era potrivit pentru construcții, deoarece acolo se înfunda Mureșul Mic, creându-se o mlaștină de aproximativ 1 km²; întreaga zonă a fost dăruită de habsburgi sârbilor aparținând confiniului militar, adică graniței, așezați aici în 1698. La sfârșitul veacului al XVII-lea, pentru a asana mlaștina, sârbii au săpat un șanț până la Mureș, numit *șanțul lui Tockoly*. În apropiere, pe actuala Stradă Ceaikovschi (însă

strada din veacul al XVIII-lea, al cărei nume nu se cunoaște), sârbii au construit și un pod (mai degrabă podeț), numit *Brodul mic* (actualmente Strada Alexandru Gavra), care făcea trecerea spre nord peste Mureșul Mic; în jurul acestor construcții s-a înfiripat și s-a dezvoltat cartierul din jurul Pieței Sârbești de azi – cu punctul său central *Biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, ridicată de sârbi la 1702 și cunoscută azi ca *Biserica Sârbească*. În apropierea bisericii, pe proprietatea lui Iovan Popovici Tekelia, comandantul grănicerilor, a fost ridicată ulterior capela cu hramul *Sfântul ierarh Nicolae* (dispărută în veacul al XIX-lea). La circa 200 m nord-vest de actuala biserică sârbească se afla cimitirul vechi (*Staro Goblje*) – cimitir pentru pătura de jos a societății; pentru cei înstăriți și pentru cei de vază exista alt cimitir, tot la mică distanță, fără a se ști însă poziția exactă, însă notat pe harta lui Emerich Rutkay din 1752 (pe această hartă apare la vest de biserică, însă harta are contestatari). Ambele cimitire au fost desființate în anul 1781, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, și mutate în noile cimitire ale orașului – cu precădere în cimitirul din Pârneava (*Cimitirul Pomenirea de azi*). În secolul al XVIII-lea, pe strada de azi *Tribunul Alexe*, la numărul 17, a funcționat pentru o vreme o primărie a cartierului sârbesc (Aradul fiind astfel un oraș cu două primării!).

Conform planului generalului Stahrenberg din 29 august 1699, în iunie 1701 se stabilesc pe Mureș primele unități de grăniceri, cu centrul la Arad. În urma tratatelor purtate la Arad în mai 1702, Consiliul de Război a decis cum să fie distribuiți grănicerii, stabilindu-se drept centre principale următoarele puncte: Cenad, Nădlac, Semlac, Pecica, Arad, Glogovăț, Șiria, Păuliș, Șoimoș etc. Nu s-a putut realiza o înțelegere cu nobilimea maghiară în privința separării grănicerilor și țăranilor, deoarece nobilii intenționau să-i transforme în iobagi și pe grănicerii activi. Problema rămâne nerezolvată, deoarece în 1703 izbucnește revolta curuților, pentru înăbușirea căreia curtea din Viena avea nevoie de implicarea grănicerilor.

Sub comanda generalului Sándor Károlyi, curuții lui Francisc Rákóczi al II-lea au atacat Aradul la 5 aprilie 1707. Arădenii s-au apărat cu îndârjire, dar după două săptămâni au fost înfrânți. La 7 iulie curuții trec Mureșul Mort și ocupă Aradul Nou. Pe 10 iulie s-a desfășurat un duel de artilerie între curuți și apărătorii orașului Arad; o mare parte a orașului a ars atunci. Orașul nemțesc Aradul Nou a avut și el de suferit cu acel prilej: a fost arsă biserica germană a minorităților.

În anul 1708 Aradul a fost lovit de o altă năpastă: ciuma. Sârbii au părăsit atunci cetatea Aradului și s-au retras în oraș și în celelalte sate de pe valea Mureșului. Cu acest prilej Francisc Rákóczi a încercat să lichideze conducerea graniței militare mureșene. La 31 iulie 1708, la miezul nopții, în fruntea a 600 de oameni, maiorul Pál Felegházi a încercuit tabăra lui Tekelija și a reușit să-i ia prizonieri pe Jovan Tekelija și pe fratele său Ostoja. După îndelungi tratative și la intervențiile prințului Eugeniu de Savoia și a Consiliului de Război austriac, în martie 1709 s-a trecut la schimbul de prizonieri, schimb în care Jovan Tekelija a fost eliberat de partea răsculaților, austriecii eliberându-l în schimb pe colonelul Ferenc Deák.

Prin natura poziției sale de comandant al graniței militare mureșene și de sârb arădean ortodox, Jovan Popović Tekelija a avut dese neînțelegeri cu grănicerii săi pe de o parte, și cu generalii austrieci pe de altă parte. Opțiunea religioasă nu a putut rămâne o chestiune personală, pentru că din postura de comandant al unei unități de tip militaro-teritorial era obligat să mențină contacte atât cu preoții bisericilor catolice și cu reprezentanții clerului, cât și cu militarii și cu familiile acestora.

Zona grănicerească de pe Mureș își pierde însemnătatea în urma anexării Banatului la Imperiul Habsburgic (1718). Extinderea drepturilor militare și asupra țărănimii autohtone a provocat protestul permanent al nobilimii comitatense, care a insistat mai mulți ani la rând pentru desființarea unităților grănicerești. Legea din 1741, prin paragraful 3 din articolul 18, a dispus ca zona grănicerească dintre Cenad, Arad și Săvârșin să se încorporeze în comitatul administrativ al Aradului, iar la 29 octombrie 1750 autoritățile imperiale din Viena au ordonat desființarea ultimelor unități grănicerești, grănicerii fiind trecuți în rândul iobagilor.

În primele decenii ale secolului al XVIII-lea Aradul era centru militar sub autoritatea comandamentului suprem austriac. Orașul era mic, concentrându-se în jurul cetății, având 2 cartiere: *german* și *sârbesc* (în cartierul sârbesc ortodox locuiau și români). Populația orașului propriu-zis era compusă din grăniceri și civili (țărani și meșteșugari), de etnie sârbească și românească. Între 1702-1866 în Arad au rezidat 39 de primari germani, 18 primari sârbi și 12 primari maghiari. *Orașul Arad avut două primării* între 1702-1747: una pentru *cartierul rascian* (sârbesc), alta pentru cartierul german. Între 1702 și 1834 s-au succedat 52 de primari (unii primari au ocupat această funcție de mai multe ori). Primul ortodox care a devenit primar în Arad a fost Ferdinand Iordan, probabil macedo-român. Din

rândul macedo-românilor bogați au fost numiți cei mai mulți primari de confesiune ortodoxă.

Încă din 1725, ca recompensă pentru purtarea demnă și curajoasă a locuitorilor săi în timpul războaielor cu Imperiul Otoman, autoritățile habsburgice au promis că vor ridica Aradul la rangul de oraș liber regesc. Orașenii din Arad și-au reînnoit cererile către împărăteasa Maria Tereza în anii 1745-1746, dar fără rezultat.

Fiind dizgrațiat în 1740, ducele Rinaldo de Modena pierde domeniul care cuprindea o mare parte a Comitatului Arad, care se transformă în domeniu erarial (cameral). Aradul devine principalul centru al acestui domeniu de stat, conferindu-i-se statut de *oraș privilegiat cameral*. Centrul orașului rămâne actualul cartier Drăgășani. Acest statut se schimbă la începutul veacului al XIX-lea, când orașul își răscumpără libertatea – și în 1826 devine *oraș liber regesc*, diploma fiind eliberată în 12 aprilie 1834. În luna noiembrie a aceluiași an 1826 teritoriul administrativ al orașului s-a mărit.

După anul 1747 numărul consilierilor orașului crește la 10 (5 din „orașul german” și 5 din „orașul rascian, sârbesc”), rămânând așa până în 1834, când se renunță la acest criteriu de teritorialitate.

Pe măsura modernizării legislației, începând cu deceniul al optulea al veacului al XVIII-lea au intervenit o serie de schimbări în administrație, în sensul amplificării aparatului administrativ. Numărul consilierilor s-a redus în favoarea nou createlor comitete de specialitate, în număr de 31. Consilieri au rămas doar doi: unul pentru problemele economice, iar celălalt pentru problemele de impozitare. În secolul al XIX-lea numărul consilierilor maghiari crește de la 11 la 20, în defavoarea celorlalte etnii.

Din analiza hărții lui Rutkay rezultă că în anul 1755 Aradul avea 32 de străzi și 6 piețe, iar conscripția străzilor din anul 1783 înregistrează 84 de străzi. Extinderea s-a făcut în principal spre nord și vest, de-a lungul străzii principale (Bulevardul Revoluției de astăzi), dar și spre sud, pe terenul eliberat prin demolarea vechii cetăți turcești. Spre vest s-a construit cartierul *Pârneava*, cu 10 străzi (azi nu mai poate fi identificată nici una). Între 1752-1783 orașul german s-a extins de la Piața Avram Iancu până la Piața Podgoria. Acolo unde astăzi se află Palatul Administrativ, în acele vremuri se afla Biroul Orașenesc al Sării, iar în Piața Avram Iancu se afla vechea primărie a cartierului german, **clădire demolată ulterior**.

Cetatea turcească a Aradului a fost înlocuită treptat, după anul 1763 și până în 1783, de o construcție cu totul nouă, amplasată în marea buclă a Mureșului, într-o variantă originală a tipului francez de fortificații *Vauban* (variantea târzie), realizată după planurile arhitectului austriac Filip Ferdinand Harsch. În timpul construirii sale mai mulți comandanți habsburgi au cerut mutarea orașului Arad în pusta Zimandului, invocând rațiuni de artilerie. Decizia contrară, care a salvat actuala topografie, a luat-o în 1781 împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), sub a cărui domnie s-a finalizat cetatea *Vauban* de la Arad și care a vizitat de mai multe ori locurile.

Având un plan stelat, cu 6 bastioane, în 6 colțuri dispuse neregulat, cetatea modernă a Aradului are linia dreaptă în exclusivitate, dând naștere astfel numai la unghiuri intrânde și ieșinde, încât fețele sunt în același timp și flancuri. Cetatea este înconjurată cu un șanț de apărare foarte larg, mărginit spre exterior de un mic val de pământ.

Reprezentând o fază târzie a fortificațiilor stelare din Europa, cetatea modernă a Aradului încheie o etapă importantă în istoria fortificațiilor transilvănene. Datorită zidurilor ei groase și șanțurilor de apărare, cetatea a rezistat cu bine diferitelor asedii, fiind în funcție și astăzi și reprezentând un obiectiv turistic interesant și important al Municipiului Arad. Cu cele 296 de guri de foc prevăzute inițial, cetatea era inexpugnabilă. Cetatea se afla în administrarea Ministerului de Război de la Viena. Corpul de clădire din jurul bisericii romano-catolice adăpostea călugări franciscani dedicați Sfântului Ioan de Capistrano. În caz de asediu, mănăstirea devenea spital.

Regimentul Teritorial 33 de la Arad a rezidat inițial în vechea cetate din actuala Cale a Romanilor, în dreptul fabricii textile Teba; acest regiment de infanterie *de linie* era alcătuit din fii de țărani din localitățile Comitatului Arad. Ulterior, Regimentul 33 a fost transferat în cetatea de tip *Vauban* a Aradului. Regimentul 33 a participat la numeroase războaie europene, începând cu bătălia de la Artemisio (Italia), din anul 1744. După 4 ani de lupte în Italia, soldații supraviețuitori ai confruntărilor de la Piacenza, Tidone și Genova reveneau la Arad în anul 1748. Regimentul 33 a participat la bătăliile din timpul războiului de 7 ani (1756-1763), iar după revenirea acasă au participat efectiv la construirea noii cetăți *Vauban* (au lucrat cu căruțele proprii, făcând căraușie, la arderea cărămizilor pentru noua cetate din bucla Mureșului).

În beciurile cetății Aradului au fost închiși și schingiuiți numeroși țărani iobagi care au participat la răscoala din 1784-1785 condusă de Horea, Cloșca și Crișan. În timpul revoluției din 1848-1849 cetatea Aradului a fost bombardată de artileria austriacă, iar după înfrângerea revoluției au fost închiși în beciurile cetății numeroși revoluționari maghiari și români, printre cei închiși fiind și revoluționarul bănățean Eftimie Murgu. Timp de 135 de ani, până în luna noiembrie 1918, cetatea Vauban a Aradului a fost una dintre cele mai mari închisori militare ale Imperiului Habsburgic.

În timpul războiului austro-turc din 1788-1790 militarii arădeni au participat la asediile de la Novi și Dubița. În războiul purtat de Austria împotriva Franței revoluționare, regimentul 33 s-a evidențiat în cucerirea fortificațiilor de la Valenciennes, în sudul Belgiei (iunie 1793). În 1799 a participat la luptele din nordul Italiei. Pentru paza cetății Arad orașenii au înființat în anul 1796 o gardă civilă compusă din 70 de voluntari, dar în scurt timp efectivul acesteia ajunge la 500. Cele 3 batalioane componente utilizau în mod distinct limbile română, germană și maghiară, existența lor perpetuându-se până la războiul civil (1848-1849). În răstimpul războaielor cu Franța, în cetatea Aradului s-au perindat peste 3.000 de prizonieri francezi.

În anul 1783 (21 decembrie), prin topirea bruscă a zăpezilor, s-au produs inundații ale Mureșului la Arad și Lipova. În 1784, din cauza topirii sloiurilor de gheață, s-au produs din nou revărsări ale Mureșului, înregistrându-se 200 de victime, localitățile Arad, Radna și Lipova fiind total acoperite de viiturile râului. Mureșul a provocat noi inundații în Arad în anii 1785-1786.

În anul 1796 Sava Arsić, cetățean de frunte al Aradului, ajunge căpitan al companiei sârbe orășenești, pus în această funcție de comandantul cetății Arad, Wagner. În acele timpuri în cetate erau staționate regimentele care porneau la război pe diferite fronturi: frontul turcesc (1788-1790), frontul francez și italian (1793-1799), așa că de multe ori orașul și cetatea rămâneau fără apărători. Trebuie amintit că în acea perioadă în cetatea Aradului se aflau 1.200 de prizonieri francezi. De aceea, în anul 1796 au fost organizate trei companii orășenești: germană, maghiară și sârbă. În fruntea celor 50 de oameni ai companiei orășenești sârbe se afla căpitanul Sava Arsić, iar înlocuitorul său era Jovan Vasić.

Sava Arsić a fost primar al Aradului de două ori: între 1814-1818 și între 1821-1823. A rămas în memoria colectivă ca unul dintre cei mai de

succes primari din istoria Aradului. Ca primar, mai ales datorită meritelor deschiderii Preparandiei, Sava a fost înnobilit de curtea vieneză.

În anul 1815 orașul a fost afectat de o inundație gravă.

În anul 1834 Aradul primește statutul de *oraș liber regesc*, la festivități participând chiar împăratul Francisc I.

În veacul al XIX-lea orașul Arad era înconjurat de satele *Micălaca* (la est), *Mureșel*, *Aradul Nou* și *Sânicolaul Mic* (la sud).

Orașul s-a dezvoltat pe o tramă neregulată în lungul străzii principale. Acest bulevard lat pornea din vechea piață centrală a așezării. În vecinătatea pieței (azi Piața Avram Iancu), pe traseul drumului ce ducea spre nord, se afla târgul de animale. Odată cu prelungirea spre nord a fronturilor construite ale pieței, târgul s-a mutat și el; astfel a luat naștere, în timp, marele bulevard – azi Bulevardul Revoluției. La sfârșitul veacului al XIX-lea bulevardul avea deja un aer impunător, cu clădiri având 1-2 etaje și cu front continuu al fațadelor. Străzile noi s-au dezvoltat în lungul drumurilor comerciale ce duceau spre localitățile învecinate.

În 17 martie 1848 a sosit la Arad pe cale telegrafică circulara nr. 1 a prim-ministrului Bathányi, șef al guvernului revoluționar maghiar de la Pesta. Circulara prevenea autoritățile locale asupra tendințelor centrifuge ale naționalităților. Pe cale verbală sosește vestea despre cele întâmplate la Pesta în 15 martie. Vestea s-a răspândit peste tot în oraș, astfel că pe porțiunea de piață din fața primăriei s-au adunat câteva mii de oameni. A avut loc o manifestație a tineretului maghiar, sub conducerea lui Jankai József (Márki Sándor). În seara de 17 martie, la teatrul orașenesc din Arad a avut loc o demonstrație antiaustriacă inițiată de același Jankai József. Pentru moment autoritățile nu au fost nevoite să utilizeze metode violente împotriva adunărilor populare, dar intelectualii români și de alte naționalități din Arad au stat în expectativă.

În vara anului 1848 a ajuns primar al Aradului moșierul liberal maghiar Török Gábor, numit în scurtă vreme comisar pentru alimentație în guvernul revoluționar ungar, fiind suplinat temporar de consilierul român Dimitrie Haica (până în iunie 1849).

La 1 iulie 1849 cetatea Arad a fost ocupată de revoluționarii maghiari. În 4 august 1849, în contextul înfrângerii iminente a revoluției ungare, guvernul ungar și membrii parlamentului au sosit în refugiu la Arad, venind

de la Szeged. Bătălia de la Timișoara (10 august 1849), l-a determinat pe Kossuth Lajos să-i predea puterea lui *Görgei Artúr* la 11 august și să părăsească Aradul deghizat.

Trupele austriece au preluat cetatea Aradului în 21 august 1849, generalul Haynau instalându-și cartierul în casa primarului nou numit, *Dominicus Heim* (cu numele românizat *Damaschin*), din Strada Domnilor (azi Mihai Eminescu). Cetatea a devenit închisoare pentru aproape 500 de ofițeri maghiari. În 6 octombrie 1849 au fost executați la Arad cei 13 generali revoluționari ai armatei maghiare. La 18 august 1849 a fost numit primar *Dominicus Heim*, succedat de *Horváth Ádám*, până la sfârșitul anului 1860.

În timpul revoluției din 1848-1849 bombardamentele trupelor imperiale au distrus multe clădiri ale orașului. Ulterior, la scurt timp, o inundație dezastruoasă a Mureșului a distrus alte clădiri. Se impunea o vastă operă de reconstrucție, în special a centrului. Orașul a fost reconstruit pe baza unui plan urbanistic modern, având ca model *ringul vienez* și alte mari realizări urbanistice ale secolului. Clădirile au apărut rând pe rând, în funcție de necesități, fără ca un anumit stil al fațadelor să fie impus de autorități. S-au construit sedii ale administrației locale, biserici, școli, magazine, locuințe. S-a urmărit cu strictețe respectarea frontului continuu la stradă și decorarea clădirilor într-un stil eclectic, oarecum unitar dar diversificat, în care apăreau elemente neorenascentiste, neoclasiciste, neobaroce și, mai rar, neogotice.

În timpul regimului liberal din 1860 *Török Gábor* a devenit din nou primar pentru un mandat scurt, deoarece la finele anului 1861 *Schmerling* a ocupat provizoriu funcția de primar, fiind urmat până în 1867 de **Francisc Scharfener** și **Karl Weiss**.

Cetatea Aradului a mai adăpostit prizonieri din Bosnia-Herțegovina, în jurul anului 1881 aflându-se aici 1.239 de militari otomani. Începând din vara anului 1914, în partea sudică a cetății, în cazematele exterioare, a fost improvizat un lagăr de internare pentru civilii și militarii luați prizonieri. La sfârșitul lunii decembrie 1918 trupe din armata colonială franceză ocupă orașul Arad. Abia în cursul lunii iulie 1919 trupele aliate franco-sârbe părăsesc cetatea, în locul lor instalându-se militari ai armatei regale române. **Alexandru Vlad**, fost ofițer al desființatului Regiment 33 Infanterie, a preluat comanda noului Regiment 2 Infanterie al armatei române, așezat

în cetatea Aradului. Ulterior, cetatea devine sediul Regimentului Teritorial Român 93 Infanterie.

În anul 1875 se inaugurează noua primărie a oraşului.

După 1895 pătrunde în Arad stilul arhitectural *secession*, stil în care clădirile aveau volume moderate, însă erau frumos decorate. După 1900 se construiesc în Arad clădiri reprezentative în acest stil. De regulă, clădirile din centru aveau 1-2 etaje, iar cele de la periferie un singur nivel.

În preajma anului 1900, un arhitect important din Arad era *Szántay Lajos*, proiectant a numeroase clădiri de valoare din oraş, printre care se numără *Palatul Cultural* de azi, biserica luterană şi alte numeroase palate de raport şi locuinţe de dimensiuni mai mici. Noile case de raport construite de Szántay sunt printre puţinele clădiri de mari dimensiuni cu faţadele decorate în stil *secession*.

Un alt arhitect valoros în Arad, la începutul secolului al XX-lea, a fost *Emil Tabakovits*, care a proiectat biserica romano-catolică din Arad, construită în anul 1902, după demolarea vechii biserici care exista anterior în acelaşi loc.

Existenţa la Arad a unui grup numeros şi organizat de aderenţi ai tribuniştilor a dus la fondarea la 1 ianuarie 1897 a unui ziar combativ pentru cauza naţională: *Tribuna Poporului*, în edificiul închiriat pe actuala stradă Ion Russu Şirianu nr. 2, sub conducerea lui Ion Russu Şirianu. Susţinătorii şi colaboratorii ziarului aveau legături cu liberalii din Bucureşti. *Tribuna Poporului* s-a angajat treptat în promovarea ieşirii Partidului Naţional Român din pasivitatea parlamentară, iar urmarea a fost că în primăvara anului 1903 Clubul Naţional Român comitatens a adoptat tactica electorală activistă. P.N.R. a organizat mai multe mitinguri electorale, inclusiv în oraşul Arad, cu participarea a mii de români. Iniţiativa legislativă în plan şcolar a guvernului de la Budapesta a fost combătută prin adunări populare în teritoriu şi în Arad. La 1 aprilie 1907 s-a desfăşurat la Arad un miting susţinut de deputatul Vasile Goldiş şi de profesorul Roman Ciorogariu. În anul 1908, la Arad s-a perfectat alianţa electorală între P.N.R. şi secţia română a P.S.D. din Ungaria, mutată în oraşul de pe Mureş. În adunarea comună din 15 noiembrie 1908 se remarcă Vasile Goldiş, Ştefan Cicio Pop şi Ioan Suci.

În 1911 s-a înfiinţat în Arad, ziarul *Românul*, sub coordonarea unei comisii formate din Teodor Mihali, Vasile Lucaciu, Alexandru Vaida

Voevod, Iuliu Maniu, Aurel Vlad, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suci, Vasile Goldiș, Iustin Marșieu, Cornel Iancu, Romul Veliciu, Aurel Lazăr și Valeriu Moldovan. Sediul ziarului era pe actuala stradă Vasile Goldiș nr. 2, o clădire mult mai mare decât cea a *Tribunei*, clădire care mai adăpostea tipografia ziarului și *Societatea Anonimă pe Acțiuni Concordia*. unul dintre Fondator al ziarului *Românul*, Vasile Goldiș a fost și redactor-șef până în ziua Marii Uniri. *Românul* a fost suspendat din martie 1916 până în toamna anului 1917, când reappare.

În noaptea de 2/3 noiembrie 1918, Consiliul Național Român Central, format din 6 reprezentanți ai Partidului Național Român și 6 reprezentanți ai social-democraților, și-a stabilit sediul la Arad, în casa lui Ștefan Cicio-Pop, Aradul devenind pentru câteva luni capitala politică a românilor transilvăneni. Toate deciziile care au dus la realizarea Marii Uniri sau care au vizat viitoarea guvernare a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului s-au luat la Arad, un rol important jucându-l politicienii arădeni Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și Ioan Suci.

Delegația Consiliului Național Maghiar la negocierile cu reprezentanții Consiliului Național Român Central de la Arad era condusă de sociologul *Oszkár Jászi*, ministrul naționalităților în guvernul Ungariei prezidat de Mihály Károlyi. Jászi era cunoscut în epocă ca fiind un susținător al drepturilor naționalităților din Ungaria. Delegația maghiară a sosit la Arad în dimineața zilei de 13 noiembrie 1918, cu un tren special. Din delegația ungară făceau parte Ábrahám Dezső și Bokányi Dezső – reprezentanți ai Consiliului Național Maghiar din Budapesta, contele Teleky Aristid, dr. Somlo Bodog și Vince Sándor, precum și câțiva experți din Ministerul Naționalităților: dr. Rácz Gyula și Kovács Alajos – consilieri ministeriali, Szekeres Viktor – grefier, dr. Jozsef Szecsy – secretarul lui Jászi Oszkár.

Tratatul au început în ziua de 13 noiembrie 1918, la orele 11, în sala marea a prefecturii din Arad (azi Bulevardul Revoluției nr. 81), care devenise neîncăpătoare, fiind prezenți sute de români arădeni. Din partea românilor au fost prezenți la negocieri membrii Consiliului Național Român Central: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Ioan Flueraș, delegați ai Partidului Național Român și reprezentanți ai unor consilii județene: A. Cosma (Timișoara), V. Bonțescu (Hunedoara), I. Giurgiu (Cluj), I. Ciordaș (Beiuș) etc. Ioan Erdelyi și Gheorghe Crișan au fost secretari ai evenimentului politic. A doua zi, 14 noiembrie 1918, acestora li

s-au adăugat Iuliu Maniu, Aurel Lazăr și Aurel Vlad. Președinte al ședinței a fost ales Jászi Oszkár, iar secretar Enea Grapini. Ștefan Cicio Pop a dezvăluit actele de represiune ale clasei politice maghiare împotriva românilor din fosta Austro-Ungarie. El a protestat energic contra asasinării la Beliș a 45 de țărani și muncitori români de mercenarii baronului maghiar Urmánczi Nándor. Delegația ungară a prezentat mai multe proiecte care se bazau pe o interpretare eronată a principiului autodeterminării și care nu puteau avea nici o șansă să fie acceptate de Consiliul Național Român Central. Jászi Oszkár oferea românilor o soluție inacceptabilă: constituirea provizorie, până la congresul de pace, pe întreg teritoriul Transilvaniei, a unor blocuri naționale cu guvernăminte proprii, dispunând de autonomie, cu organe comune de conducere, dar în cadrul Ungariei, pentru a fi un scut față de „bolșevismul ce ne amenință pe toți deopotrivă”. Guvernul ungar oferea românilor autonomia, dar în interiorul granițelor Ungariei. Jászi Oszkár considera că era necesară menținerea în funcție a tuturor funcționarilor de stat din aparatul defunctei Austro-Ungarii, o nouă împărțire administrativă, precum și introducerea a două sau chiar mai multe limbi oficiale în administrație, propuneri considerate total insuficiente de partea română. Membrii Consiliului Național Român Central s-au retras pentru deliberare între orele 17 și 18, 45. Constatând eșecul eforturilor sale, Jászi Oszkár l-a întrebat pe Iuliu Maniu: „*În definitiv ce vor românii?*”, iar răspunsul delegatului român a fost categoric: „*Teljes elszakadást*”, adică „*Despărțire totală*”. La propunerea lui Iuliu Maniu discuțiile au fost suspendate două ore, răstimp în care Consiliul Național Român Central avea să formuleze răspunsul final pentru delegația maghiară. La reluarea tratativelor Aurel Lazăr dă citire răspunsului delegației române, care respingea toate tezele guvernului Ungariei, solicitând dreptul de autodeterminare națională în virtutea punctelor enunțate de Thomas Woodrow, președintele Statelor Unite ale Americii.

La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, Rezoluția Unirii a fost citită de Vasile Goldiș, Aradul fiind puternic reprezentat prin delegați cu credenționale: episcopul ortodox Ignatie Papp, reprezentanți ai instituțiilor de învățământ, ai organizațiilor sportive, reprezentante ale asociațiilor de femei, etc. În Consiliul Dirigent care urma să guverneze Transilvania până la integrarea ai administrativă, economică și instituțională cu vechea Românie Aradul era reprezentat de patru mari personalități politice: resortul Instrucție Publică și Culte a fost încredințat lui Vasile Goldiș, resortul de Război și Siguranță Publică lui Ștefan Cicio-Pop, resortul Organizare și pregătirea

Constituantei doctorului Ioan Suciuc, resortul Sănătate și Prevederi Sociale lui Ioan Fluieraș.

În primăvara anului 1919, amenințat de trupe și detașamente maghiare, Aradul s-a aflat sub ocupația unor trupe coloniale franceze, aduse pentru păstrarea ordinii. În ianuarie 1919 trenuri blindate ungare ale diviziei comandate de generalul Soós controlau gara Arad, și înaintau pe văile Mureșului și Crișului Alb spre noua linie demarcațională fixată la Zam, pe Mureș. Iustin Marșieu și Romul Veliciu, **numiți de Consiliul Dirigent ca** prefect al Județului Arad și ca primar al Orașului Arad în 15 ianuarie 1919, nu și-au putut intra în atribuții. În 21 februarie 1919 militari ai armatei ungare au dezarmat gărzile naționale române care se aflau în oraș și de-a lungul căilor ferate. În 25 februarie căpitanul Moise Rișcuția era arestat și dus la Szeged, fiind pus în libertate la 3 martie, la intervenția armatei franceze. În scurtă vreme la Arad au sporit efectivele armatei coloniale franceze și s-a instalat temporar o misiune americană. În așteptarea unor noi ordine, generalul francez Gondrecourt, guvernatorul militar al orașului, l-a sfătuit pe Iustin Marșieu să se refugieze dincolo de linia de demarcație de la Zam. Armata franceză a asigurat ordinea în Arad, inclusiv alimentarea cu alimente și combustibil.

Abia în 19 mai 1919 regimentul românesc 6 Vânători intră în Arad. La 20 mai, prefectul numit de Consiliul Dirigent de la Sibiu, dr. Iustin Marșieu, începe instalarea noilor autorități, desfășurată cu destulă greutate. La sfârșitul lunii iunie 1919 Consiliul Dirigent obține aprobarea generalului francez Franchet d'Esperey pentru preluarea administrației orașului. Tot atunci Consiliul Dirigent obține retragerea dr. Ioan Robu din cadrele active ale armatei. Rechemat de la Brad, acesta este numit în funcția de primar al Aradului. În această funcție Ioan Robu a trebuit să învingă haosul și dezorganizarea produse de Primul Război Mondial și de schimbarea administrației. Activitatea sa intensă, desfășurată cu o corectitudine exemplară, a contribuit la normalizarea situației din oraș, la reluarea activităților industriale și comerciale, la aprovizionarea populației cu produsele necesare. Cu tact deosebit și cu respect pentru drepturile minorităților, Ioan Robu a înlocuit funcționari incapabili sau corupți din aparatul de stat, a schimbat denumiri de străzi și a demontat monumente considerate în epocă jignitoare pentru populația românească majoritară. Cu onestitate, Ioan Robu a participat la preluarea a numeroase întreprinderi

industriale aparținând capitalului germano-austro-ungar, fiind președinte al comisiilor de cenzori, inclusiv la marile firme *Fabrica de vagoane și motoare* și *Fabrica de automobile*. Ioan Robu a demisionat din funcția de primar al Aradului în anul 1924, reluându-și activitatea de avocat în Baroul Arad.

În toamna anului 1919 au loc alegeri câștigate clar de PNR, care va trimite în Parlament 14 deputați, printre care Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, și 3 senatori: Cornel Ardelean, Iuliu Groșoreanu și Iacob Hotăranu. În guvernul condus de Alexandru Vaida Voievod, Ștefan Cicio Pop va deține portofoliile finanțelor și justiției, plus funcția de viceprim-ministru. Din guvernul Averescu va face parte și Vasile Goldiș, care se va ocupa cu problemele Transilvaniei. La 6 iunie 1920 au loc alegeri, arădenii trimițând în Parlament, pe lângă membrii PNR, și un deputat socialist: Petru Mayer. În urma alegerilor din 1922, din Arad sunt desemnați și deputați liberali, iar ca senator este ales Ștefan Cicio Pop.

Între 1920-1930 Aradul cunoaște o urbanizare accentuată, mărindu-și suprafața prin încorporarea unor sate din apropiere. Satul Micălaca devine suburbie în 1930, iar ulterior a devenit cartier al Aradului satul Bujac.

Autoritatea administrativă locală cea mai înaltă era primarul, secondat de ajutorul de primar. Hotărârile locale erau luate de Comisia Interimară, organul de execuție fiind administrația comunală, prin serviciile primăriei și funcționarii comunali. Hotărârile luate în ședințe erau publicate în *Buletinul Municipiului Arad*, a cărui redacție și administrație se aflau în incinta clădirii Primăriei. În cadrul Primăriei Arad funcționau 9 servicii: secretariatul general – cu birourile contencios și mobilizare-apărare pasivă, administrativ, financiar, culte și învățământ, economic, tehnic, asistență publică și ocrotire socială, veterinar și serviciul de incendii. Primarii erau subordonați Ministerului de Interne.

Următoarele alegeri (1926, 1931, 1932, 1933), sunt dominate în Arad de Partidul Național Țărănesc, dar se remarcă o tot mai mare prezență a partidelor politice, fapt dovedit de creșterea numărului listelor electorale. În schimb, **alegerile din 1937 dau câștig de cauză Gărzii de Fier care, prin partidul său *Totul pentru Țară*, obține în Arad 29.568 de voturi, învingându-i pe liberali, care obținuseră doar 23.651 de voturi, și Partidul Maghiar cu 10.896 de voturi.**

În perioada interbelică, în Arad se remarcă *manifestările legate de aniversările zilei de 1 Decembrie 1918*, dintre care cea mai importantă este

acțiunea din 1 decembrie 1932, prilej cu care în Piața Avram Iancu s-au strâns 15.000 de oameni în fața cărora a ținut un discurs Vasile Goldiș. Se adoptă o moțiune prin care se sublinia unitatea țării. Alte manifestări au loc și în anii 1935 și 1936, ultima fiind la data de 1 decembrie 1939.

După 30 martie 1938, unica formațiune politică autorizată a fost *Frontul Renașterii Naționale*, care va fi constituit și la Arad. La 17 aprilie 1940 are loc în sala festivă a Prefecturii Județului Arad adunarea de constituire a sfatului județean și municipal al Frontului Renașterii Naționale Arad. În frunte erau Romulus Cuțioiu la municipiu și doctor C. Radu președinte pentru județ. Ei vor citi listele cu numele membrilor ce vor face parte din Sfatul Frontului. Cu aceasta ocazie va fi trimisă o telegramă regelui Carol al II-lea. Ulterior denumirea a fost schimbată în *Partidul Națiunii*, acțiunea de reorganizare sub această denumire începând din iulie 1940.

Situația internațională se agrava însă din cauza Germaniei, dar apar pretenții tot mai mari și din partea Ungariei. În vestul României se impune luarea unor măsuri defensive, achiziția de tehnică militară și executarea de noi fortificații. Guvernul Tătărescu apelează și la donații din partea populației pentru a acoperi necesarul de 50 de miliarde de lei. Se lansează și un împrumut intern făcut de stat în 1939, cu o dobândă de 4,5% pe an. Aradul va strânge 58 de milioane de lei, la acțiune participând muncitorii de la Astra, cadrele didactice, primarul Aradului, generalul Alexandru Vlad (cu 50.000 de lei), pensionari și chiar minoritățile etnice, fapt menționat și în presa locală.

La 30 august 1940, prin Dictatul de la Viena se răpeau din teritoriul României 43.492 de km² cu o populație de 2,6 milioane de locuitori. Acest teritoriu din nord-vestul Transilvaniei va fi cedat Ungariei. Întreaga țară va fi cuprinsă de uriașe manifestații de protest. În Arad Poliția municipiului surprinde indignarea și nemulțumirea populației, fără deosebire de clasă socială sau culoare politică, față de arbitrajul arbitrar de la Viena, conform unui document adresat Prefecturii.

La 1 septembrie 1940, în sala festivă a Academiei Teologice din Arad se adoptă o moțiune prin care se subliniază nedreptatea actului de la 30 august și că se va lupta pentru refacerea unității naționale. Această moțiune este semnată de o serie de personalități ale orașului, printre care menționăm pe Andrei Magieru, episcop de Arad, și dr. I. Ionescu, prefectul județului. Ulterior au loc în județul Arad acțiuni de găzduire a refugiaților veniți din

teritoriile cedate Ungariei. Pentru primirea lor, filiala locală a Crucii Roșii organizează în gara CFR Arad un depozit pentru prima aprovizionare, iar pentru cazare au fost amenajate spații la *Casa Învățătorilor*. Refugiații au fost bine primiți de arădeni și de autoritățile locale. Primăria a eliberat bonuri de masă pentru cantine, în oraș s-au adunat fonduri bănești și s-a trecut la plasarea în muncă a persoanelor apte. Expulzații s-au organizat la rândul lor, astfel că la data de 12 octombrie 1940 se constituie *Asociația Românilor Expulzați din Ardeal*, cu sediul la Palatul Cultural din Arad, avându-l ca președinte de onoare pe memorandistul Aurel Bilițiu.

Din 29 noiembrie 1944 conducerea politică și administrativă a orașului Arad a fost preluată de comuniștii locali. Din 29 noiembrie 1944 până în 1949 a fost primar al orașului Arad Ion G. Pălincaș. Componenta Consiliului Politic al orașului Arad era dominată de reprezentanții Partidului Comunist Român, Partidului Social Democrat și Frontului Plugarilor. În urma alegerilor din 19 noiembrie 1946, a fost ales ca deputat de Arad Lucrețiu Pătrășcanu, ministru al Justiției.

După abdicarea regelui Mihai la în 30 decembrie 1947, Partidul Comunist Român domină scena politică locală până în decembrie 1989, funcția de primar al municipiului Arad fiind îndeplinită de prim-secretarul Comitetului Municipal al P.C.R.

În urma *Revoluției din decembrie 1989* Aradul a fost al doilea oraș al țării eliberat de comunism, după Timișoara. În zilele de 20, 21 și 22 decembrie, la Arad mii de oameni au ieșit în stradă, manifestând pașnic împotriva dictaturii cuplului Nicolae și Elena Ceaușescu, împotriva unui regim comunist abuziv, care a încălcat flagrant drepturile omului și libertățile cetățenești. S-a constituit organizația municipală a Frontului Salvării Naționale, care a preluat conducerea orașului. Valentin Voicilă, un actor de la Teatrul Ioan Slavici din Arad, a devenit conducătorul județean al Frontului Salvării Naționale. Primul primar al Aradului după evenimentele din decembrie 1989 a fost avocatul Silviu Rațiu.

Primarii Aradului: Dominicus Heim (1834-1842), Franz Scharfender (1843-1848), Török Gábor (1848-1849), Dominicus Heim (1850-1852), Horváth Ádám (1853-1860), Török Gábor(1861), Franz Scharfender (1861-1863), Karl Weiss (1863-1866), Atzél Péter (1867-1869), Pásztor Ferenc (1869-1871), Vörös Pál (1872-1875), Gyula Salacz (1875-1901), Institoris Kálmán (1901-1905), Varjassy Lajos (1905-1918), Green Nándor

(1919), dr. Ioan Robu (1919-1926), dr. Ștefan Anghel (1926-1927), dr. Ioan Robu (1927- 1928), dr. Cornel Luțai (1928-1931), dr. Cornel Radu (1931-1932), dr. Alexa Botioc (1832-1933), dr. Ioan Ursu (1833-1835), dr. Romul Cotieiu (1935-1937), dr. Nicolae Popovici (1938 – 40 de zile), Ștefan Olariu (1938 – 3 zile, cu delegație), Romul Orezeanu (1938), locotenent-colonel Moise Rișcuția (1938), general Alexandru Vlad (1938-1940), Emil Monțea (1940-1941), locotenent-colonel Vasile Mironescu (1941), dr. Cornel Radu (1941-1943), Octavian Lupaș (1943-1944), Ion G. Palincaș (1944-1949), Vasile Mureșan (1949-1950), P. Cristici (1950-1953), Gheorghe Duma (1953-1956), Irimie Șimăndan (1956-1961), Simion Cojocar (1961-1968), Ioan Baba (1968-1969), Ioan Gornic (1969-1971), Marțian Fuciu (1971-1982), Mircea Roman (1982-1984), Nicolae Angheloiu, Romulus Popescu, Vasile Oancea, Silviu Rațiu (1990), Titus Nicolae Gheorghiof (1990-1991), Mircea Henț (1991-1992), Cristian Moiescu (1992-1996), Dumitru Branc (1996-1998), Valentin Paul Neamț (1998-2000), Dorel Popa (2000-2004) Gheorghe Falcă (din 2004 până în prezent).

Monumente istorice

dr. Doru Sinaci

Cetatea de tip Vauban din Arad (sec. XVIII).

Ansamblul urban Arad – cuprinde orașul vechi, de la culeea nord a podului Traian spre vest, pe malul nordic al râului Mureș, până la Strada Putnei, Strada Remus, Strada Alexici Nicola (inclusiv Piața Sârbească), Strada Mihail Kogălniceanu, Strada P.I. Ceaikovski cu prelungirea ei peste Strada Vârful cu Dor și Strada Transilvaniei spre nord-est, străzile Mihai Eminescu, Episcopiei, I.L. Caragiale, Dorel Sibii, Aron Cotruș, Simion Balint, George Coșbuc spre nord-vest, cu traversarea spre nord a marginii incintei Spitalului Municipal, Strada Elena Ghiba Birta spre est, Bulevardul Ștefan Augustin Doinaș, Strada Andrei Mureșanu spre nord de-a lungul Bulevardului Revoluției până la Piața Drapelului, spre est Strada I.C. Brătianu până la malul de nord al Mureșului, bucla Mureșului (care înconjoară cetatea Aradului) în amonte, până la podul cetății, spre vest Strada Eugen Popa până în dreptul Străzii 9 Mai, spre sud-vest Splaiul

Sándor Tóth până la podul Traian. La nord, ansamblul urban Arad este mărginit de Calea Timișorii până la intersecția cu Strada Ștefan cel Mare și Strada Ady Endre.

Biserica de lemn Sfântul Gheorghe, construită în 1848, localizată pe Strada Episcopiei nr. 60-62, în parcul reședinței Episcopiei Ortodoxe.

Biserica evanghelică luterană, construită în anul 1906, situată pe Bulevardul Revoluției nr. 61.

Biserica franciscană din interiorul cetății, actualmente în cartierul Subcetate, datând din 1750-1800.

Biserica parohială ortodoxă română din cartierul Micălaca, Strada Renașterii nr. 11, datând din 1842.

Biserica romano-catolică din centrul municipiului, pe Bulevardul Revoluției nr. 96 A, construită în 1902-1904.

Biserica romano-catolică din Aradul Nou, edificată între 1812-1821, pe Calea Timișorii nr. 33.

Biserica sârbească Sf. Petru și Pavel din Piața Sârbească nr. 1, unul dintre cele mai vechi monumente istorice din municipiu, construită între 1698-1702, restaurată cu modificări în anul 1790.

Bustul profesorului Theodor Ceontea de pe Strada Academia Teologică nr. 9, ridicat în 1912.

Bustul lui Aron Chorin, din cimitirul de rit mozaic, în cartierul Grădiște, executat în 1846 la Roma și dezvelit în 1851.

Bustul lui George Enescu, ridicat în 1929 în Piața George Enescu, în fața Palatului Cultural, sculptor .

Bustul lui Petru Pipoș, ridicat în anul 1937 în Piața George Enescu, sculptor Marcel Olinescu.

Bustul lui Gheorghe Popa de Teiuș, ridicat în anul 1938 în Piața George Enescu, sculptor Radu Moga.

Bustul lui Ioan Russu Șirianu, ridicat în 1938 în Piața George Enescu, sculptor Radu Moga; bustul (de bronz), a fost furat de pe soclu în noaptea de miercuri, 22 ianuarie, spre joi, 23 ianuarie, anul 2014; la ora redactării acestei lucrări, deci după 5 ani, făptașii nu au fost identificați, bustul nu a fost recuperat, Primăria nu a reușit înlocuirea bustului cu o replică, iar soclul este gol, așa cum l-au lăsat hoții.

Bustul lui Mircea V. Stănescu, ridicat în 1938 în Piața George Enescu, sculptor Radu Moga.

Bustul poetului George Coșbuc, ridicat în 1929 în Piața George Enescu, sculptor; (numele poetului, dăltuit pe soclu, apare Gh.; este o eroare: Gh. este prescurtarea prenumelui *Gheorghe*; prenumele lui Coșbuc fiind *George*, inițiala trebuia să fie G).

Bustul istoricului A. D. Xenopol, ridicat în 1929 în Piața George Enescu, sculptor .

Capela Sfântul Florian, localizată pe Strada Vârful cu Dor nr. 15, construită în anii 1751-1753, în stil baroc.

Casa cu lacăt și trunchi, clădire cu două etaje edificată în anul 1815, situată pe Strada Tribunalul Dobra nr. 7, azi ruinată.

Casa I.P. Desseanu, în Arad-centru, în care a trăit avocatul I.P. Desseanu (1831-1892), un sprijinitor al culturii arădene românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe Strada I.P. Desseanu nr. 2; în casa sa au fost găzduiți Mihail Pascaly și alții câțiva membri ai trupei acestuia, între care și Mihai Eminescu.

Casa fostei vămi, ridicată la începutul secolului al XX-lea, pe Calea Timișorii, la capătul Podului Traian, pe malul stâng al Mureșului, azi spațiu comercial.

Casa Iacob Hirschl, construită în anul 1817, pe Strada Gheorghe Lazăr nr. 1, azi Casa de Cultură a municipiului, .

Casa parohială a bisericii romano-catolice din Aradul Nou, edificată la începutul veacului al XVIII-lea, pe Calea Timișorii nr. 33.

Casa Ștefan Cicio Pop, construită la începutul secolului al XX-lea, pe Strada Ștefan Cicio Pop; a fost sediul Consiliului Național Român Central.

Casa Vasile Goldiș (și sediul ziarului *Românul*), construită în 1910, pe Strada Vasile Goldiș nr. 6.

Castelul Nopcea, construit între 1800-1850, în mai multe etape, pe Calea Timișorii nr. 29-31, fost *Grupul Școlar Forestier Arad*, azi parte a *Liceului Adam Müller Guttenbrunn*.

Catedrala Ortodoxă Sfântul Ioan Botezătorul, construită în anii 1862-1865, în Piața Catedralei nr. 1.

Cimitirul militar din Micălaca, în cartierul Micălaca, datând din veacul al XVIII-lea; se pot distinge 5 faze de folosire a lui: prima fază este legată de perioada imediat următoare construirii cetății (după 1783), a doua etapă este aceea a războaielor napoleoniene (1799-1813), a treia fază cuprinde monumente din timpul revoluției din 1848-1849, a patra fază cuprinde

sfârșitul secolului al XIX-lea, iar ultima fază este legată de Primul Război Mondial.

Clădirea Casei Orășenești de Cultură, în cartierul Pârneava, Strada Dorobanți nr. 37-39, a fost construită în 1902 din donații publice, fiind un centru al vieții culturale românești înainte de Primul Război Mondial; la începutul secolului al XX-lea aici s-au ținut întrunirile *Astrei* arădene.

Clădirea Diecezanei, ridicată circa 1908, pe Strada Mihai Eminescu nr. 18.

Clădirea Liceului de Muzică, în Arad-centru, pe strada Alexandru Gavra nr. 9 (fostă Paroșeni), construită în anul 1885.

Clădirea Policlinicii de Copii, în Piața Mihai Viteazul, colț cu Strada Tudor Vladimirescu; datând de la finele secolului al XIX-lea, clădirea a fost sediul Comandamentului Gărzilor Naționale Române în perioada noiembrie-decembrie 1918.

Clădirea Spitalului de Tuberculoză, în Arad-centru, pe Strada Mihai Eminescu nr. 46, datează din 1912; a fost destinată Institutului Teologic Ortodox Român, iar ulterior Școlii de Fete din Arad; azi este spital.

Clădirea Tribunalului Județean Arad, în centrul municipiului, pe Bulevardul Vasile Milea nr. 2, a fost înălțată în 1892.

Clădirea Băncii de Economii și Credit, în centru, pe Bulevardul Revoluției nr. 100, ridicată în 1840.

Colegiul Național Moise Nicoară, în Piața Margareta Bibici nr. 1, construit în anii 1869-1873.

Colegiul Pedagogic Dimitrie Țichindeal, edificiu monumental construit la sfârșitul secolului al XIX-lea, începând din 1927 sediul Școlii Normale de Învățători, pe Bulevardul gen. I. Dragalina nr. 7.

Complex de morminte în memoria martirilor sârbi (1914-1918); în cimitirul *Pomenirea* din Arad, pe latura vestică, a fost ridicat în anul 1932 un monument-obelisc din piatră de granit, cu soclu de beton, situat central, iar în două laturi câte o placă mare de marmură, ambele așezate vertical; pe ele sunt gravate numele prizonierilor sârbi și ale internaților civili decedați în lagărul de la Arad în timpul Primului Război Mondial.

Crucea Martirilor, închinată preoților martiri din perioada 1918-1919, construită în anul 1936, în Parcul Mihai Eminescu.

Fosta Academie Teologică Ortodoxă de pe Strada Academia Teologică nr. 19, clădire datând din 1885, azi sediu al *Seminarului Teologic Liceal Arad* și al facultății de teologie ortodoxă a Universității Aurel Vlaicu.

Banca de Credit, pe Bulevardul Revoluției nr. 100, datând de la începutul secolului al XIX-lea, azi locuințe și spațiu comercial.

Catedrala Ortodoxă Română, în Arad-centru, Piața Filimon Sârbu, datând din anii 1863-1864, restaurată în 1905-1906.

Fabrica de bere, ale cărei instalații au fost construite în 1782 (parțial), funcționând cu toate instalațiile de producere a berii începând cu anul 1827; azi spații comerciale și birouri.

Prefectura, pe Bulevardul Revoluției nr. 79, datând de la finele secolului al XIX-lea, azi *Direcția Generală a Finanțelor Publice Arad*.

Palatul Prefecturii, pe Bulevardul Revoluției nr. 81, datând din secolul al XIX-lea, devenit sub comuniști, după desființarea instituției prefecturii, sediul redacției ziarului *Flacăra Roșie*, iar după 1989 sediu de redacții pentru publicațiile *Adevărul* și *Observator arădean*, apoi sediul rectoratului Universității Aurel Vlaicu, acum sediu pentru diferite servicii publice și spații pentru firme private.

Sediul Asociației Generale a Muncitorilor, în Piața Catedralei, nr. 1, edificat între 1850-1900, azi locuințe și sedii comerciale.

Sediul Căminului Muncitorului, pe Strada Paris nr. 2, edificat în 1913, azi cabinete și laboratoare medicale.

Sediul Comandamentului Gărzilor Naționale Române (noiembrie-decembrie 1918), pe Strada Tudor Vladimirescu nr. 1 (colț cu Piața Mihai Viteazul), ridicat la începutul secolului al XX-lea, azi spital.

Gimnaziul de Băieți Iosif Vulcan, pe Strada Lucian Blaga nr. 15, construit în anul 1887, azi *Colegiul Tehnologic de Industrie Alimentară Arad*.

Gimnaziul Român de Fete, pe Strada Mihai Eminescu nr. 44-46, construit în 1912, azi secție a Spitalului Clinic Municipal Arad.

Hanul A.B.C.-ul de Aur, pe Strada Sinagogei nr. 2, construit în anul 1820, azi locuințe.

Hanul Boul Roșu, pe Strada Tribunalul Dobra nr. 22, edificat în secolul al XIX-lea, azi locuințe.

Hotelul Ardealul, ridicat în anul 1841, pe Bulevardul Revoluției nr. 98.

Hotelul Stadt Wien, pe Strada Grigore Alexandrescu nr. 6, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, azi ruine.

Mănăstirea Sf. Simion Stâlpnicul, în cartierul Gai, Strada Dunării nr. 172, este un monument baroc zidit între 1760-1762 din inițiativa și cu

cheltuiala episcopului ortodox al Aradului; lăcașul mănăstiresc, folosit și astăzi, adăpostește un reprezentativ muzeu de artă veche românească.

Monumentul celor 13 generali maghiari executați în anul 1849, ridicat în anul 1881, în Piața 13 Martiri, în cartierul Subcetate.

Monumentul eroilor români, în centrul Aradului, în Piața Avram Iancu; cinstește memoria eroilor armatei române căzuți în luptele cu Germania hitleristă în Al Doilea Război Mondial.

Palatul Administrativ (Primăria), construit între 1874-1876, pe Bulevardul Revoluției nr. 75.

Palatul Administrației Financiare (Trezoreria), construit între 1850-1900, pe Bulevardul Revoluției nr. 77.

Palatul Andrenyi, datând circa 1880-1890, pe Bulevardul Revoluției nr. 69, fost *Palatul Copiilor*, azi retrocedat.

Palatul Băncii Naționale, construit în 1905-1906, pe Bulevardul Revoluției nr. 72, trecut în administrarea Universității Aurel Vlaicu.

Palatul Bohuș, pe Strada Vasile Goldiș nr. 1-3, construit în 1910, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Cenad, pe Bulevardul Revoluției nr. 73, construit la sfârșitul secolului al XIX-lea, azi locuințe, birouri, sedii ale unor partide politice.

Palatul Culturii, în Piața George Enescu nr. 1, ridicat în anii 1911-1913, azi *Filarmonica de Stat* și *Complexul Muzeal Județean Arad*.

Palatul Herman Gyula, pe Bulevardul Revoluției nr. 96, construit în intervalul 1850-1900, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Justiției, pe Strada General Vasile Milea nr. 2, construit în 1892.

Palatul Kovács, pe Strada General Vasile Milea nr. 19, ridicat în jurul anului 1900, azi locuințe.

Palatul Neumann, pe Bulevardul Revoluției nr. 78, ridicat la sfârșitul veacului al XIX-lea, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Sârbesc, în Piața Sârbească nr. 7-8, construit circa 1900, azi locuințe.

Palatul Suci, pe Strada Blajului nr. 2, construit circa 1900, azi parohie evanghelică și locuință.

Palatul Szántay, pe Strada Horia nr. 3, ridicat circa 1911, azi locuințe și spații comerciale.

Palatul Tribuna, pe Strada Mihai Eminescu nr. 37, construit în 1909, azi locuințe; în acest imobil și-au avut sediul redacția și tipografia ziarului *Tribuna*.

Podul Traian, peste râul Mureș, leagă orașul de cartierul Aradul Nou; construit în anul 1906.

Preparandia Română, azi *Muzeul Preparandiei*, pe Strada Preparandiei nr. 13, construită în 1812.

Sala de festivități a Școlii de Arte și Meserii, pe Bulevardul general Ion Dragalina nr. 30, construită în anul 1911, azi în cadrul *Colegiului Tehnic Aurel Vlaicu*.

Sinagoga Neologă (de rit mozaic), pe Strada Tribunalul Dobra nr. 10, edificată între 1827-1834.

Sediul Societății bancare Victoria, pe Strada Horia nr. 2, construit între 1850-1900 în etape, azi locuințe și birouri.

Spitalul Clinic Municipal Arad (cu turnul), în Piața Mihai Viteazul nr. 7-8, construit în anul 1815 (turnul ridicat în 1833).

Statuia Sfântului Florian, pe Strada Adam Guttenbrunn nr. 135, ridicată în anul 1869.

Statuia Sfântului Ioan Nepomuk, pe Strada Episcopiei, sculptată în anul 1729, din anul 1870 fiind plasată pe locul actual.

Șanț de apărare cu val de pământ în exterior, în cartierul Subcetate, datând din 1763-1785.

Școala Normală de Fete, pe Strada Lucian Blaga nr. 9-11, construită în anul 1909, azi *Colegiul Pedagogic Dimitrie Țichindeal*.

Teatrul de Stat Ioan Slavici, pe Bulevardul Revoluției nr. 103, construit între anii 1872-1874.

Teatrul vechi (Teatrul Hirschl), pe Strada Gheorghe Lazăr nr. 3, construit în 1817, clădire retrocedată și aflată în stare de ruinare totală.

Turnul de apă, pe Strada P.I. Ceaikovschi nr. 9A, o clădire zveltă, înaltă de 35 m, construită în 1895-1896 (când s-a introdus în Arad alimentarea centrală cu apă potabilă); turnul a servit la pomparea apei în rețeaua de distribuție; azi este restaurant și galerie de artă.

Cazinoul, pe Bulevardul general Ion Dragalina nr. 27, între Parcul Copiilor și Hotel Parc; construit în 1872.

Demografia

dr. Doru Sinaci

Orod (Arad): 1743 – 289 de familii; 1767 – 1.341 de familii cu 5.280 de locuitori; 1774 – 1.249 de familii; 1777 – 8.123 de locuitori; 1828 – 5.285 familii și 2.463 de case; 1869 – 32.735 de locuitori; 1880 – 33.556; 1890 – 42.052; 1900 – 53.903; 1910 – 60.969; 1922 – 62.240; 1930 – 77.181; 1948 – 87.291; 1956 – 106.460; 1966 – 126.000; 1977 – 171.193; 1992 – 190.114; 2002 – 172.827; 2011 – 159.074.

Conform datelor oferite de ultimul recensământ, cel din 2011, majoritatea locuitorilor sunt *români* (78,77%). Principalele minorități sunt cele de *maghiari* (9,68%), și *romi* (1,59%). Pentru 8,14% din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt *ortodocși* (68,41%), dar există și minorități de *romano-catolici* (9,38%), *pentecostali* (4,34%), *bapțiști* (3,92%), și *reformați* (2,45%). Pentru 8,39% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Bibliografie

Izvoare

Géza, Kovách, *Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVIII*, în *Catedra – culegere de studii*, Arad, 1977.

****Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II/2, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, București, 1990.

Géza, Kovách, *Documente despre începuturile Aradului*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 117-130.

Márki, Sándor, *Diplomatarium Aradiense*, I-II, manuscris, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Filiala Arad.

Porțeanu, Alexandru, *Documente despre activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din județul Arad (noiembrie 1918 – februarie 1919)*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 407-439.

Roz, Alexandru, *Războiul neatârării din 1877-1878: acte și documente arădene*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1998.

Lucrări speciale

****Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul în anii regimului monarhic autoritar (1938-1940). Economie, societate, viață politică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 379-393.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Arad, 2013.

Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-XIX)*, în *Studii de știință și cultură*, anul VI, nr. 3 (22), 2010, pp. 52-67.

Bulboacă, Sorin, *Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în veacul Luminilor*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016, pp. 273-281.

Caciora, Andrei, *Câteva informații privind industria Aradului în perioada 1878-1900*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 179-188.

Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Demșea, Dan, *Atitudinea bürgerilor arădeni față de evenimentele anilor 1848-1849*, în volumul bilingv sârbo-român *Aradul de-a lungul timpului*, Timișoara, 2004, nr. 5, pp. 37-44 (doar în limba română).

Demșea, Dan, *Harta de Carte Funduară a orașului Arad (1855-1858)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 38-41.

Demșea, Dan, *Meșteșugarii din orașul Arad (1828 – 1872)*, în *Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 2004, pp. 258-277.

Demșea, Dan, *Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerțului, transportului și cel al intermediarilor*, în *Ziridava*, nr. XXIV, Arad, 2005, pp. 127-146.

Demșea, Dan, *Vizita regelui Ferdinand I în 10 noiembrie 1923 la Arad. O prezentare de context a intervalului pregător (octombrie 1921 – septembrie 1923)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 263-278.

Duma, Sergiu, *Aspecte privind comunizarea administrației locale arădene (1944-1947)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 309-317.

Fábian, Gábor, *Arad vármegye leirása históriai, geographiai és statistikai tekintetben*, Arad, 1835.

Ghiță, Eugen, *Migrația transatlantică din orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 75-87.

Ghiță, Eugen, *Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*, în *Ziridava*, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 137-148.

Glück, **Eugen; Roz, Alexandru**, *Arad – ghid de oraș*, București, 1982.

Glück, Eugen, *Contribuții la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 89-116.

Glück, Eugen, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, în vol. ****Mihai Viteazul și Aradul*, Arad, 1975.

Glück, Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 73-87.

Györgyössi, Rudolf, *Arad sz. Kir. Város községi iskoláinak története*, Arad, 1896.

Himpfner, Béla, *Az Aradi királyi Főgymnasium története*, Arad, 1896.

Kovách, Géza, *Aspecte demografice din părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în *Ziridava*, nr. XI, 1979, pp. 285-291.

Kramer, Eduard, *Comunitatea din Aradul Nou în timpul Primului Război Mondial. Monumentul eroilor din 1925*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 279-286.

Lakatos, Ottó, *Arad története*, vol. I-III, Arad, 1881.

Mărghitan, Liviu, *Moise Nicoară*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2001.

Nițu, Adrian, *Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 51-74.

Panici, Bojidar, *Civili și prizonieri de război sârbi în lagărul austro-ungar din Arad 1914-1918*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 337-352.

Pantea, Alexandra Maria, *Preoți și învățători români din protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pădurean, Corneliu, *Începutul Primului Război Mondial în relatarea presei maghiare din Arad*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 33-50.

Pădurean, Corneliu, *Mortalitatea în orașul Arad, în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 475-479.

Roșuș, Nicolae, *Aradul și noul activism*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 205-219.

Roz, Alexandru, *Aspecte ale agriculturii în părțile arădene în primele secole ale mileniului nostru, ilustrare a permanenței românești*, în *Al X-lea simpozion de istorie și retrologie agrară a României*, București, 1988.

Roz, Alexandru, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timișoara, 1993.

Roz, Alexandru, *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979.

Sinaci, Doru, *Idealul național în viziunea tribunștilor arădeni*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 89-100.

Truță, Horia, *Mesaj și estetică în arta monumentală arădeană*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70 – a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 435-442.

Truță, Horia, *Situația politică și militară din părțile Aradului în perioada septembrie 1918 – iulie 1919*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 211-219.

Truță, Horia, *Turnul de apă și împrejurimile*, Editura Mirador, Arad, 2016.

Biserica

Biserica ortodoxă

drd. Paul Krizner

La începutul secolului al XIX-lea Sava Tekelija a încercat de mai multe ori să creeze în Arad o fundație pentru pregătirea tinerilor preoți ortodocși sârbi. Această fundație ar fi fost, conform dorinței sale, și o sursă de ajutor financiar pentru episcopul Aradului, dacă acesta ar fi de origine sârbă.

Prima catedrală ortodoxă a Aradului a fost ridicată în veacul al XVIII-lea, pe locul unde astăzi se află *Colegiul Național Moise Nicoară*. În timpul revoluției de la 1848-1849 vechea catedrală a avut mult de suferit de pe urma generalului austriac Berger. A fost reparată în 1848 și a fost sfințită cu mare solemnitate de episcopul Gherasim Raț (1805-1850). Prima catedrală ortodoxă a Aradului a fost demolată de autorități în 1857, plătindu-se comunității românești, ca despăgubire, 43.976 de florini și 58 de creițari.

Catedrala Nașterea Sf. Ioan Botezătorul este un monument de arhitectură barocă din municipiul Arad. Edificiul a fost construit între anii 1862-1865 sub conducerea arhitectului Anton Ziegler. Principalii finanțatori ai construcției au fost familia Mocioni și bancherul Gheorghe Sina din Viena. Cele două turnuri de la fațadă, prevăzute cu câte un orologiu pe fiecare latură, au fost supraînălțate în anul 1904. Biserica a servit drept catedrală a Episcopiei Aradului de la ridicarea sa și până în anul 2009, când *Catedrala Sfânta Treime*, construită începând cu 1991, a dobândit funcția de sediu al Arhiepiscopiei Aradului.

Catedrala arhiepiscopală Sfânta Treime a început să fie construită în 1991, sub episcopatul lui Timotei Sevcicu, cu statut de catedrală episcopală, și a fost târnosită la 6 decembrie 2008, de Patriarhul Daniel al Bisericii Ortodoxe Române. La 28 noiembrie 2009 a devenit catedrală arhiepiscopală prin ridicarea Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hălmagiului la rang de arhiepiscopie și a lui Timotei Sevcicu la rang de arhiepiscop.

Catedrala are cinci clopote, fabricate în 2003 în Austria, la Innsbruck.

În 2007 s-a încheiat placarea exterioară cu dale de calcar de Podeni, iar scările și soclul cu granit. În ajunul Crăciunului din 2007 s-a săvârșit prima liturghie. Candelabrele sunt din bronz șlefuit, aduse de la Tesalonic, iar mobilierul este realizat în țară, de arhitectul Sorin Martin.

Pictura interioară a catedralei și a sălii solemnităților a fost realizată în perioada 2010-2018 de prof. dr. Cătălin Băluț, același care a semnat și pictura interioară a Bisericii *Nașterea Domnului* Micălaca II, iar mozaicurile interioare și exterioare au fost executate de prof. Virgil Moraru.

La demisolul catedralei se află paraclisul *Sfântul Ierarh Nicolae*, pictat de pictorul Dumitru Macovei.

Lucrările au fost finanțate de autoritățile locale și centrale, societăți comerciale din municipiu și județ, călugări și călugărițe din mănăstiri, preoți și credincioși arădeni, donatori din țară și de peste hotare.

Tărnosirea catedralei a fost făcută de către Preafericitul Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, la 6 decembrie 2008, același înalt ierarh ridicând Episcopia Aradului la rang de Arhiepiscopie peste numai un an.

(sursă: *Arhiepiscopia Aradului – protos. dr. Iustin Popovici*).

După regulile de construire a bisericilor ortodoxe, *catedrala arhiepiscopală* a Aradului este *necanonică*, canonul ortodox impunând ca fața bisericii să fie spre apus, iar spre răsărit să nu fie ușă de intrare – ori *catedrala are fațada principală și intrarea spre răsărit*. Faptul este explicabil dacă se are în vedere locul în care a fost ridicat edificiul: dacă se respecta canonul, biserica ar fi fost cu spatele spre Piața Podgoria (impropriu și abuziv redenumită Piața Drapelului), deci cu spatele spre oraș, iar fațada i-ar fi fost complet obturată de Palatul CFR (azi Liceul Tehnologic de Electronică și **Automatizări Caius Iacob**). „*Este necanonică, dar nu puteam s-o facem cu fața la spate și cu spatele la piața publică. A fost nevoie de multe discuții, de multă muncă de lămurire, pentru a o face așa cum e*” (preotul vicar arhiepiscopal Iacob Bupte într-o discuție cu ziaristul Eugen Puiu).

Institutul Teologic Ortodox Arad (Academia Teologică). O rezoluție imperială de la începutul anului 1821 a permis ca la 1 noiembrie 1822 să se deschidă trei școli clericale organizate după modelul celei de la Carloviț și conduse de ierarhi sârbi: una la Arad, alta la Timișoara și alta la Vârșeț. Cea de la Vârșeț va avea două secții: una sârbească și una românească, în cea de la Arad predându-se numai în limba română. Din păcate, școala de la Timișoara nu s-a mai deschis. Datorită situației politice din acea vreme cursurile vor începe în luna februarie a anului 1823, cu 68 de elevi. În perioada decembrie 1822 – februarie 1823, la sugestia episcopului Iosif Putnic, elevii vor fi încredințați învățătorului și diaconului *Simeon Sofroniu*,

profesor de *cântare și tipic bisericesc*, care avea misiunea ca până la sosirea celor doi profesori să țină ore de „cântare și exerciții în cele rituale”. Primii dascăli ai Institutului sunt aleși din rândul celor mai distinși clerici ai timpului, printre care amintim pe protopopul Gavril Raț (1822-1835), Gherasim Raț (a studiat teologie la Viena și avea să fie episcop al Aradului între 1835 și 1850), și Gavril Giulani (1822-1835 – cu studii universitare la Pesta, viitor protopop de Buteni). Trebuie menționat că protopopul Gavril Raț va deține și funcția administrativă de director al Institutului pe toată perioada activității sale la catedra școlii de teologie.

În anul 1825 se obține ridicarea studiilor teologice la trei ani, astfel că școala clericală din Arad devine primul institut teologic românesc din spațiul transilvănean cu trei ani de studiu. În 26 februarie 1840 se întemeiază biblioteca institutului, iar în 1844 ia ființă prima fundație din istoria institutului, *Fundația Patrichie Popescu*, în scopul administrării bibliotecii. În anul școlar 1867-1868 apare în arealul cultural arădean *Societatea de lectură a teologilor români*, condusă de tânărul ieromonah și profesor Miron Romanul, viitor ierarh al bisericii transilvănene. În 1869 această societate inițiază editarea revistei *Speranța*, al cărei prim număr va apărea la data 1/13 februarie, cu o activitate neîntreruptă de aproape trei ani, fiind prima publicație periodică românească din Arad.

Pentru teologia arădeană anul 1876 marchează începutul unei perioade deosebite din istoria și devenirea Institutului Teologic, cu multiple realizări și afirmări. Sinodul eparhial, dând curs unor propuneri mai vechi și luând în considerare noul context generat de urcarea pe tronul episcopal al Aradului a ierarhului Ioan Mețianu (1875-1898), decide unificarea celor două școli centrale ale eparhiei, astfel că la începutul anului școlar 1876-1877 se deschide noul Institut Teologic-Pedagogic, cu două secții: pedagogică și teologică, având o singură conducere administrativă și un corp didactic comun. În urma unei mobilizări generale coordonate de noul episcop, în toamna anului 1876 se reușește deschiderea clădirii din dreapta Catedralei Vechi, unde era destinat spațiu pentru cele două instituții școlare. În ziua de 8 septembrie 1885 se inaugurează o nouă clădire care va fi pusă la dispoziția Institutului Teologic-Pedagogic, clădire cunoscută în perioada respectivă sub numele de *Palatul Seminarial* sau *Institutul Diecezan*.

În 1912, la aniversarea a 90 de ani de existență a institutului, au avut loc manifestări și serbări ce au impresionat întreaga audiență, iar Roman

Ciorogariu, directorul institutului, a rostit un discurs impresionat. Datorită evenimentelor ce au avut loc la 1 Decembrie 1918, când cele trei principate se unesc sub același steag românesc, institutul avea să trăiască mare le moment pe care și-l dorea încă de la înființarea lui, pentru că profesorii au insuflat în conștiința tinerilor absolvenți dragostea față de limba și cultura românească, pe lângă dragostea față de Dumnezeu și de valorile morale. În 1922, la împlinirea a 100 de ani de la înființarea Institutului Teologic, în rectorul și profesorul Teodor Botiș tipărește monumentală monografie a Institutului și Preparandiei, neegalată până astăzi: *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad* (Arad, 1922, 744 de pagini). În anul 1927 Institutul Teologic arădean este ridicat la rangul de academie, cu patru ani de studiu. Începe astfel o perioadă frumoasă din istoria învățământului teologic arădean și care va ține până în 1948. În această perioadă, la Academia Teologică arădeană s-a format un corp profesoral solid, bine pregătit și implicat în dezvoltarea teologiei ortodoxe române.

Anul 1948 reprezintă sfârșitul învățământului teologic din Arad. După 126 de ani de existență, tradiția teologică arădeană este desființată de noul regim totalitar comunist. În luna decembrie a acestui an Academia Teologică din Arad, ca de altfel majoritatea academiilor teologice din țară, își încheie activitatea până după căderea dictaturii comuniste în anul 1889. Tradiția teologică din Arad continuă însă prin Centrul de îndrumare a clerului, aflat sub tutela Institutului Teologic de grad universitar din Cluj, până în anul 1952, cursurile desfășurându-se chiar în clădirea Academiei. După căderea comunismului în decembrie 1989, prin grija Înaltpreasfințitului Arhiepiscop dr. Timotei Sevciciu, în anul 1991 se reînființează la Arad facultatea de teologie ortodoxă, continuându-se tradiția învățământului teologic arădean, facultatea funcționând în cadrul Universității de Stat Aurel Vlaicu din Arad.

Seminarul Teologic Liceal Ortodox Arad. După evenimentele din decembrie 1989 biserica a putut să se manifeste public în toate sectoarele ei de activitate, astfel că după anul 1990 au început să ia ființă noi licee și seminarii teologice finanțate de stat, fie monahale, fie laice. În Arad ia ființă în toamna anului 1994 o nouă instituție de învățământ liceal confesional, care avea să pregătească preoți, profesori de religie și cântăreți bisericești pentru parohiile din Episcopia Aradului și Hunedoarei de la acea vreme. Cu

acest liceu se reia tradiția teologică din Arad, care a fost oprită în anul 1948 prin desființarea Academiei Teologice, fostul Institut Teologic Diecezan.

Această școală teologică urma o tradiție adânc înrădăcinată în cetatea Aradului încă din veacul al XIX-lea când, în 1812, s-a înființat *Preparandia*, prima școală pedagogică românească, printre profesorii ei numărându-se preotul Dimitrie Țichindeal și Constantin Diaconovici Loga, marii cărturari de mai târziu. Înființarea la Arad a celei dintâi școli în limba română pentru pregătirea învățătorilor și a preoților a însemnat ridicarea Aradului la statutul de centru cultural.

Aradul avea totuși un antecedent în direcția învățământului bisericesc: prin strădania episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), s-a „... deschis în anul 1760, la reședința sa de la Mănăstirea Arad-Gai, o școală teologică ortodoxă frecventată de candidați proveniți din întreg Ardealul și chiar din Maramureș, ambele zone fiind confruntate cu virulența propagării uniatismului de către autoritățile habsburgice”. Școala aceasta nu a avut longevitate, fiind nevoită să-și înceteze existența datorită greutăților de tot felul la care a fost expusă.

Asemenea cursuri pregătitoare pentru candidații la preoție existau și în alte părți ale Banatului. Astfel, și la centrele eparhiale s-au organizat cursuri de pregătire din care s-au dezvoltat mai apoi școlile clericale și preparandiile. Aceste școli au crescut generații de „... muncitori fără nume, cărturari însuflați, preoți cucernici și dascăli smeriți...”.

Istoria Școlii Pedagogice de la Arad dovedește că ea nu a fost o școală regională sau locală, ci a fost de la început o școală națională prin excelență. În jurul acestei instituții de învățământ s-au grupat intelectualii români ai vremii, pentru că profesorii au fost autentici promotori ai spiritului românesc. Printre primii profesori s-au numărat preotul Dimitrie Țichindeal – seniorul catehet, primul director al școlii, Constantin Diaconovici Loga – profesor de gramatică și epistolografie, dr. Iosif Iorgovici – profesor de matematică, fizică și filozofie, și Ioan Mihuț – profesor de pedagogie și istorie. Fără îndoială, Preparandia din Arad, devenită din 1878 institut pedagogic-teologic în urma unirii ei cu Seminarul Teologic Ortodox Român din Arad, s-a afirmat nu doar ca o instituție școlară ce s-a remarcat la nivel național și sprijinitoare activă a oricărei inițiative culturale românești, ci și ca o instituție de formare continuă a corpului didactic românesc din Episcopia Aradului.

Părintele Dimitrie Țichindeal avea să scrie în volumul *Arătare* (1813), că viitorul școlii e un internat, un seminar teologic, o academie teologică.

Începând cu anii 1927-1928, în timpul păstoririi episcopului dr. Grigorie Comșa, prin hotărârea nr. 60/1927 a Adunării Eparhiale, Institutul Teologic din Arad este ridicat la rangul de academie teologică, reorganizându-se cu patru ani de studii. Din păcate, în anul 1948 regimul comunist a desființat acest venerabil așezământ de credință, cultură și spiritualitate creștină ortodoxă românească.

După 1989, ca urmare a inițiativei Episcopiei Aradului și prin purtarea de grijă și intervenția personală a Preasfințitul părinte episcop dr. Timotei Sevcicu, actualmente Arhiepiscop al Aradului, și a colaboratorilor săi apropiați, mai cu seamă Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa de lucru din 13 ianuarie 1994 a aprobat înființarea Seminarului Teologic Liceal Ortodox din Arad, pentru ca mai apoi, ca urmare a prevederilor legale referitoare la înființarea unei noi școli, să fie primită și aprobarea din parte Ministerului Învățământului de atunci, precum și din partea Secretariatului de Stat pentru Culte.

Pentru că nu exista o clădire adecvată pentru desfășurarea cursurilor teologice, Episcopia Aradului a apelat la bunăvoința autorităților școlare arădene, care au hotărât ca seminarul să-și desfășoare activitatea, cel puțin în primul an de proces didactic, în clădirea Liceului Pedagogic Dimitrie Țichindeal, așa cum s-a și întâmplat în primul an școlar de existență a seminarului, 1994-1995.

Pentru predarea disciplinelor prevăzute în planul cadru de învățământ specific pentru o școală teologică Episcopia Aradului a numit ca profesori ai disciplinelor teologice o seamă de preoți de marcă din cuprinsul Eparhiei Aradului, care aveau ca principală misiune predarea materiilor teologice proprii învățământului teologic ortodox, urmând ca disciplinele din celelalte arii curriculare să fie predate de merituoșii profesori ai Liceului Pedagogic. Clădirea actuală în care funcționează actualul Liceu Teologic a fost construită între anii 1884-1885 de Episcopia Aradului, din inițiativa episcopului Ioan Mețianu, prin subscripția publică a credincioșilor ortodocși din acest oraș, urmând ca aici să își desfășoare activitatea Institutul Teologic Diecezan, viitoarea Academie Teologică, care a fost prima instituție teologică de grad universitar din țara noastră, instituție de învățământ a cărei existență avea să fie închisă brutal de puterea comunistă în anul 1948. În prezent Liceul Teologic Ortodox din Arad funcționează cu patru clase, câte una pe fiecare an de curs, având cadre didactice specializate, atât clerici cât și laici.

Episcopi ortodocși ai Aradului

Episcopi ortodocși sârbi

Isaia Diacovici (1706-1708), Ioanichie Martinovici (1710-1721), Sofronie Ravanicianin (1722-1726), Vichentie Ioanovici (1726-1731), Isaia Antonovici (1731-1748), Pavel Nenadovici (1748-1749), Sinesie Jivanovici (1751-1768), Pahomie Cnezevici (1770-1783), Petru Petrovici (1783-1786), Pavel Avacumovici (1786-1815).

Episcopi ortodocși români

Nestor Ioanovici (1829-1830), Gherasim Raț (1835-1850), Procopie Ivașcovici (1853-1873), Miron Romanul (1873-1874), Ioan Mețianu (1874-1898), Iosif Ioan Goldiș (1899-1902), Ioan Ignatie Papp (1903-1925), Grigorie Comșa (1925-1935), Andrei Magieru (1936-1960), Nicolae Corneanu (1960-1962), Teoctist Arăpașu (1962-1973), Visarion Aștileanu (1973-1984), Timotei Seviciu (1984-2009).

Arhiepiscopi ortodocși ai Aradului

Timotei Seviciu (2009 – prezent).

Bibliografie

Basa, Gabriel Valeriu, *Facultatea de Teologie Ortodoxă Ilarion V. Felea din Arad. Cronică peste timp și în actualitate*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2016.

Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, 1922.

Ciorogariu, Roman, *Zile trăite*, Oradea 1926.

Krizner, Paul, *Biserica Ortodoxă arădeană în evenimentele de la 1848-1849. Vlădica Gherasim Raț (1835-1850)*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, Arad, 2016, pp. 419-428.

Krizner, Paul, *Biserici arădene până în anul 1948*, în Doru Sinaci, *Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 349-366.

Krizner, Paul, *Episcopia Aradului și rolul acesteia la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, în Doru Sinaci, *Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 328-336.

Krizner, Paul, *Figuri de preoți arădeni în temnițele comuniste*, în Doru Sinaci, *Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 337-347.

Krizner, Paul, *Însemnări inedite despre Episcopul Marii Uniri Ioan Ignatie Papp (1903-1925)*, în *Analele Aradului*, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 617-623.

Krizner, Paul, *Preoții ortodocși din Episcopia Aradului prizoniți sau omorâți în timpul Revoluției de la 1848-1849*, în *Analele Aradului*, anul III, nr. 3, Arad, 2017, pp. 294-303.

Lițiu, Gheorghe, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani ai calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1948.

Lițiu, Gheorghe, *Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925)*, în revista *Mitropolia Banatului*, an XIX, 1969, nr. 1-3.

Lițiu, Gheorghe, *Începuturile catedralei din Arad*, în revista *Mitropolia Banatului*, XXVIII, nr. 1-3/1968, pp. 84-94.

Mladin, Simion, *Catedrala Arhiepiscopală din Arad*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2018.

Pantea, Maria Alexandra, *Preoți și învățători români din Protopopiatul Aradului (1812-1918)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pantea, Maria Alexandra, *Medalioane ale preoților și învățătorilor din Protopopiatul Român Ortodox Arad, 1812-1918*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017.

Pantea, Maria Alexandra, *Episcopia arădeană în toamna anului 1918*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 342-348.

Vesa, Pavel, *Învățămintul teologic din Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013.

Vesa, Pavel, *Învățămintul Teologic din Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013.

Biserica reformată din Arad

Horia Truță

Primele familii reformate s-au stabilit în Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Keresztesy Pál a pus bazele primului nucleu al comunității. În anul 1800 trăiau în Arad peste 400 de credincioși calvini declarați, majoritatea fiind de etnie maghiară. În anul 1829, prin amenajarea unei capele pe strada Lucian Blaga, pastorul Csernatonî Vajda Péter a întemeiat prima parohie reformată din Arad. În 1839 comunitatea reformată a cumpărat un teren în apropierea străzii Mihai Eminescu, teren pe care se afla o clădire în care a funcționat până în 1847 școala confesională calvină; în apropierea acelei clădiri a fost ridicată în 1842 casa parohială. După demolarea școlii, a fost construită în perioada 1847-1852 biserica reformată, la bifurcarea străzii Mihai Eminescu cu strada Jean Calvin (fostă Vârful cu Dor), după un proiect al arhitectului austriac Ioseph Hoffer. În 1852 au fost montate 2 clopote, iar în 1860 a fost instalată orga, înlocuită cu una nouă în 1890. În anul 1891 clopotele bisericii reformate din Arad anunțau celebrarea căsătoriei tânărului ofițer de marină Miklos Horthy, viitorul guvernator al Ungariei fasciste, cu fiica mezină a baronului János Purgly din Șofronea.

La sfârșitul secolului al XIX-lea au fost executate primele reparații ale clădirii, iar în turn a fost urcat cel de-al treilea clopot, turnat în atelierele Honig din Arad. În 1922, după proiectul arhitectului Szántay Lajos, spațiul interior al bisericii a fost extins cu o sală de rugăciune, deasupra căreia a fost așezat corul și orga. În anul 1938 au fost ridicate câteva încăperi administrative, obținându-se forma unitară de azi a Bisericii Reformate din Arad-centru. Din 1829 până azi au slujit aici 12 pastori, numărul enoriașilor fiind în prezent de aproape 1.400.

Bibliografie

Medeleanu, Horia, *Aradul în secolul al XVIII-lea, pe baza conscripției străzilor din anul 1783*, în Ziridava, XIV, Arad, 1982.

Truță, Horia, *Strada Mihai Eminescu (Herren gasse, Ferenc Deak ut.)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 444-465.

Truță, Horia; Demșea, Dan; *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din Județul Arad*, Editura Nigredo, Arad, 2008.

Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste din Arad

dr. Sorin Ignat

În prezent, Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste din Arad (CBCBA), face parte din cele 14 Comunități teritoriale românești (Arad, Bacău, Brăila, București, Caraș-Severin, Cluj, Constanța, Hunedoara, Oltenia, Oradea, Sibiu, Suceava, Timișoara, Valea Crișului Alb), care sunt parte a Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România (UBCBCR). În cadrul UBCBR există și Comunitatea Bisericilor Creștine Maghiare. Pe teritoriul județului Arad funcționează două comunități baptiste: CBCB Arad și Comunitatea Bisericilor Creștine din Valea Crișului Alb.

Comunitatea Creștină Baptistă din Arad este cea mai veche comunitate baptistă; a fost înființată oficial în anul 1906, dar a funcționat sub Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din Ungaria, întrucât în perioada 1868-1918 Transilvania a fost încorporată părții maghiare a Imperiului Austro-Ungar. *Legile politico-bisericești* din Ungaria anilor 1894-1895 reprezintă numele consacrat pentru cele cinci articole care au modificat și completat legile cu privire la confesiuni adoptate în secolul al XIX-lea. În baza articolelor 7-9 din *Legea XLIII* care a fost publicată în *Buletinul Oficial* din 26 noiembrie 1895 s-a înființat oficial, în anul 1905, Uniunea Bapțiștilor din Ungaria, cu sediul la Budapesta. În 23-24 mai 1906 s-a organizat o adunare generală la Curtici, la care au participat aproximativ 250 de persoane. Delegații au reprezentat bisericile Arad Șega, Arad Pârneava, Agriș, Beregsău (Banat), Seceani (Banat), Cicir, Felnac, Păuliș, Pecica, Nădlac, Seleuș, Sinte, Nădab, Șiria, Pâncota, Radna, Arad-Micălaca, Pilu Mare, Vârșand, Otlaca (Grăniceri), Chitihaz, Covăsânț, și musafiri din Cermei, Șomoșcheș și Tauț. În cadrul adunării s-au stabilit hotarele comunității și au fost propuși noi evangheliști și diaconi pentru bisericile care formau comunitatea. Aceștia au fost Erdösi Emeric, Gheorghe Vârșândan, Ristea Igrișan și Todor Clepea. Tot în cadrul acestei ședințe l-au ales ca președinte al Comunității Baptiste de Curtici, cu unanimitate de voturi, pe Imre Erdösi, ca secretar pe Mihai Brumar și secretar adjunct pe Szücs Ádám din Cermei. Dintre conducătorii acestei comunități sunt amintiți Radu Tașcă (1919), și Mihai Munteanu. Sediul acestei comunități a creștinilor bapțiști români din Ungaria a fost la Curtici și a supraviețuit până după Marea Unire din 1918.

După Unirea Transilvaniei cu Regatul României la 1 Decembrie 1918, bapțiștii români au sprijinit procesul unității organizându-se și ei într-o Uniune a Bisericilor Baptiste din România, iar vechea Comunitate a Bapțiștilor din Arad s-a reorganizat în anul 1922. La 19 iulie 1922 a avut loc Adunarea Generală de constituire a comunității, iar la 29 iulie 1922 s-a primit acordul de funcționare din partea Primăriei Arad. Aceasta a funcționat până în anul 1932 când, în urma scindării Cultului Baptist, comunitatea a fost împărțită în 10 comunități mici: Curtici, Socodor, Pârneava și jur, Buteni, Chișineu Criș (maghiară), Șiria, Covăsînț, Arad (maghiară), Arad – Calea Bihorului 1. După unele surse, și la Seleuș a funcționat o astfel de comunitate. Unele erau afiliate la uniunea cu sediul la Curtici, județul Arad, iar altele la uniunea cu sediul la București. Cele două uniuni s-au reunit după 3 ani, în 1935, însă procesul de reunire a celor 10 comunități a durat 15 ani, finalizându-se abia în 1950. Tot în perioada comunităților mici a avut loc și desființarea confesiunii baptiste în perioada antonesciană (1942-1944), comunitatea fiind reorganizată în 27 ianuarie 1945.

În anul 1961, în cadrul unei reforme administrative a României începută la finalul lui 1960, comunitatea este desființată și alipită C.C.B. din Timișoara până în 1975, când revine la Arad. Sediile CBCB din Arad au fost la Curtici (1906-1922), apoi în Arad, Strada Blanduziei nr. 4 (1922-1929), Strada Bihor nr. 13 (1929-1977), Strada Bușteni nr. 20-22 (1977-1992), și Mărășești, nr. 24 (prezent).

Președinții Comunității au fost Ioan Popa (1922-1931), Ioan Ungureanu (1931-1932), Alexa Popovici (1944-1951), Teodor Tamaș (1951-1952, când demisionează), Ilie Dudău (1952-1966-inclusiv al CBCB Timișoara), Traian Grec (1975-1980 și 1988-1991), Mihai Chiu (1980-1984), Sima Handra (președinte girant, 1984-1985), Vasile Mureșan (1986-1987), Viorel Iuga (1991-1999), Ioan Zaharia (1999-2007), Romică Iuga (2007-2015), și Sorin Claudiu Ignat (2015 – prezent); secretari al CBCB Arad: Ioan Truță (1975-1986), Petru Bozian (din 1986 – prezent). Între 1988 și 1991, Traian Grec a cumulat funcția de președinte al CBCB cu aceea de președinte al Uniunii Baptiste din România. Din 2015, dr. Viorel Iuga, pastor al bisericii creștine baptiste *Speranța* din Arad, este președinte al Uniunii Baptiste din România.

Câteva realizări de excepție în cadrul Comunității Creștine Baptiste din Arad sunt: înființarea Seminarului Teologic Baptist de la Buteni în 1921, care

abia mai apoi a fost mutat la București, organizarea Congresului Baptist Est-European din 1930 în clădirea Teatrului din Arad și a Congresului Cultului Baptist din 1945 în Palatul Cultural din Arad. Un alt eveniment remarcabil organizat la Arad în 1985 a fost primirea vizitei lui Billy Graham în cadrul Bisericii Creștine Baptiste *Speranța* din Arad.

Liceul Teologic Baptist *Alexa Popovici* din Arad, înființat în 1990, are învățământ primar și gimnazial, aparține CBCB din Arad. Din 1990, directori ai liceului au fost profesorii Ioan Rediș, Emilia Pop și Ovidiu Mihăieș. Tot în domeniul educației, în perioada 1993-2005 a funcționat și Școala Postliceală Sanitară Baptistă din Arad.

În anul 2015 erau 118 biserici aparținătoare CBCB Arad și 56 de pastori și misionari.

În timp, în orașul și în județul Arad s-a scris o literatură teologică și istorică baptistă demnă a fi amintită. Menționăm în acest sens *Armonia universală* scrisă de V. Moisescu, publicată în 1947 cu ajutorul lui I. Botaș din Siria; Everett Gill, *Bisericile nou testamentale*, tradusă de Ioan Cocuț, tipărită în Arad în 1932; John R. Sampey, *Inima Vechiului Testament*, tradusă de Ioan Cocuț, Editura Speranța, Arad, 1933; George Mladin, *Îndrumător în Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos*, tipografia Lovrov, Arad, 1945; Ioan Cocuț, *Îndrumătorul Societăților Tineretului Baptist*, Arad, 1930; Ioan Cocuț, *Viața lui dr. David Livingstone*, Arad, 1933; Gheorghe Slăv, editor, *Pasiunea credinței și întocmirea ei*, Arad, 1905; Ioan Rusu, *Putere și lumină*, Tipografia Lovrov, Arad, 1940; A. T. Robertson, *Studii în Noul Testament*, traducere Ioan Socaciu, Editura Librăriei Speranța, Arad, 1928.

Prima revistă baptistă, *Adevărul*, a apărut la 1 ianuarie 1900, ca foaie religioasă lunară, redactată de Gheorghe Șimonca și Gheorghe Crișan, fiind tipărită la Editura Comunității Bisericești Baptiste din Curtici. Începând cu anul 1932, în Arad este tipărită revista *Glasul Adevărului*, publicată în fiecare zi de sâmbătă. Revista *Farul Creștin* a fost tipărită la Arad începând cu anul 1933. La finele anului 1941 a fost interzisă de dictatorul Ion Antonescu și nu mai apare până în 1944. În 1948 regimul comunist suspendă revista definitiv. Revista apare din nou din 1990, fiind publicată și în prezent în numere lunare. *Farul Creștin* i-a avut ca directori pe L. L. Sezonov, Ioan Cocuț și Alexa Popovici. Între 1932-1937 este publicată la Arad, ca revistă religioasă și culturală a baptiștilor, *Pacea*, organ oficial al Comunității Baptiste Arad, redactorul revistei fiind Eva Simion.

Bibliografie

Arhiva Bisericii Creștine Baptiste din Curtici, Registru Procese Verbale 1946-1952, Proces-verbal nr. 14 din 13 august 1950.

Ban, Livius, *De la ruină la glorie*, Editura Carmel, Arad, 2004.

Bel, Vasile; Ghioancă, Constantin, *Literatura baptistă de limbă română din perioada 1895-1990*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2017.

Bozian, Petru, *Prezentarea succintă a istoricului Comunității Bisericilor Creștine Baptiste din Arad*, <https://www.baptisti-arad.ro/istoric>, accesat în 15 decembrie 2017.

Bunaciu, Ioan, *Istoria Bisericilor Baptiste din România*, Editura Făclia, Oradea, 2006.

Afacerea „Evanghelistul” – Vizita lui Billy Graham în România – 1985, editori Denisa Bodeanu, Valentin Vasile, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

Jurcoi, Emanuel, *Granițele timpului: un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Curtici de la începuturi până în 1944*, Iași, 2017.

Popovici, Alexa, *Istoria Bapțiștilor din România 1856-1989*, Editura Făclia, Oradea, 2007.

Revista Farul Mântuirii, nr. 21-22, noiembrie 1930.

Învățământul

dr. Doru Sinaci

În veacul al XVIII-lea se remarcă înmulțirea instituțiilor de învățământ din orașul Arad, precum și creșterea numărului elevilor români în școlile arădene. Numărul insuficient al învățătorilor calificați și numărul mic al manualelor școlare au reprezentat obstacole importante în calea dezvoltării învățământului din Arad în Secolul Luminilor.

În anul 1707, în mănăstirea minoriților din Arad, **călugărul de origine bavareză Camil Nöffrich** deschide prima școală elementară din orașul Arad despre care avem date certe, în care se predă în limba latină. În anul 1745 este adus în mănăstire un bun profesor de latină, susținut financiar din veniturile adunate de călugării cerșetori, punându-se astfel bazele unui gimnaziu inferior.

Școala primară ortodoxă din Arad s-a înființat în anul 1721, ajungând să numere, conform conscripției școlare din 1772, peste 100 de elevi. Este vorba de *cea mai veche școală elementară* în Comitatul Arad (ulterior județ), cu o continuitate neîntreruptă de aproape 3 secole. Câteva decenii mai târziu, la o dată pe care nu o cunoaștem cu precizie, s-a mai înființat o școală elementară ortodoxă în Arad.

Documentele de conscripții aflate în depozitele **Serviciului Județean Arad** al Arhivelor Naționale cuprind o serie de informații și despre localurile școlilor primare din oraș. Cele două școli primare din Arad aveau în 1773 localuri corespunzătoare, susținute de comunitatea urbană și de episcopia ortodoxă. În 1784-1786, la una dintre școli era învățător *Vasile Nicolici*, un dascăl priceput, care predă în limbile română și sârbă la peste 100 de elevi. El propunea în 1786 să se instituie o direcție a școlilor Aradului.

În anul 1789 corespondența școlară trimisă de la Arad era semnată de Franz Milici în calitate de director local.

În anul 1772 cei doi învățători ai școlilor primare din Arad aveau salarii relativ egale: 100, respectiv 90 de florini. Salariile învățătorilor erau asigurate de comunitatea urbană. Dintr-un atestat eliberat în 2 octombrie 1770 de Pahomie Knezevici, episcopul ortodox al Aradului, reiese că învățătorul Ioan Mihailovici se ocupase din 1764 de educația copiilor și dovedise, ca dascăl, erudiție și integritate morală. În Arad a funcționat ca învățător și

Dimitrie Iercovici, care a părăsit orașul în anul 1778. În 1791 erau învățători la școlile primare din Arad Grigore Voinovici și Maxim Iancovici.

Majoritatea dascălilor erau sârbi de origine, însă cunoșteau și limba română, limbă în care și predau disciplinele școlare, și erau susținuți de episcopii sârbi din Arad.

În școlile capitale (*Hauptschule*), așa cum erau școlile primare din orașul Arad, planul de învățământ prevedea studierea în clasa I-a a următoarelor discipline: *religia* – după tabele principale ale catehismului, *învățarea literelor* (a scrierii), *silabisirea* și *citirea*. În clasa a II-a elevii studiau *religie*, *citire*, *aritmetică* (învătau primele 5 operații aritmetice), *caligrafia* (după tabele speciale). În clasa a III-a școlarii parcurgeau disciplinele *religie*, *citire*, *istorie*, *limba germană*, *scrierea corectă*, *caligrafia* (scrierea curentă germană, scrierea de cancelarie și scrierea latină), *aritmetica* (numerele, regula de 3 simplă, fracțiile, regulile asocierii și ale combinațiilor și extragerea rădăcinii pătrate). Din analiza programei școlare se observă trecerea spre un învățământ cu un conținut realist, utilitarist, practic.

În perioada interbelică situația în Arad era mai complexă, deoarece populația maghiară era numeroasă, astfel că din 15 școli, 9 erau cu limba de predare maghiară și numai 3 în limba română; mai existau o școală germană și două israelite. În 1924, din 22 de școli primare 11 erau maghiare și 10 românești. După 1935 situația se schimbă: din 26 de școli de stat, 18 erau românești. Pe lângă acestea erau și 6 școli confesionale romano-catolice, ortodoxe și israelite. Mai existau 13 grădinițe de stat, toate românești, și două confesionale. În 1939 existau în Arad 27 de școli primare de stat, din care 24 românești și alte 5 confesionale.

Învățământul secundar arădean a urmat o evoluție ascendentă în perioada interbelică. Școala *Medie numărul 1 (Iosif Vulcan)*, înființată la 1 septembrie 1919, avea profilul unui gimnaziu cu 4 clase. Ca director a fost numit Victor Băbescu, absolvent al Universității Sorbona. La început erau 7 cadre didactice și 80 de elevi, iar peste 3 ani numărul elevilor ajunge la 260. Școala era renumită pentru celebrul *curs liber de seară*, ținut de profesori renumiți și care se adresa tuturor. În 1928, conform noii legi, școala se transformă în gimnaziu cu 3 clase, iar între 1929 și 1936 funcționează și o secție maghiară. Din 1937 Gimnaziul Iosif Vulcan devine *Gimnaziul comercial*, ca apoi să treacă la *Liceul Comercial de Băieți Arad*.

Organizatorul școlilor secundare arădene a fost eminentul profesor de matematică Vasile Suci, autorul unei tabele de logaritmi cu cinci zecimale; el a fost și ctitorul, în 1922, al Școlii Comerciale din Arad. În rețeaua învățământului secundar de specialitate mai pot fi incluse Școala normală greco-ortodoxă (1812), Școala normală de fete (21 nov. 1920), Școala normală de băieți Titu Maiorescu (21 mai 1923, școală de stat), Liceul Comercial (1936), Liceul Industrial (1936) și Școala de viticultură din Miniș (1881), cea mai veche școală de profil din România. Lipsa acută de cadre didactice a determinat guvernul României să detașeze la Arad profesori secundari din vechiul regat; astfel au ajuns la Arad îndeosebi profesori de limba română, cei care aveau misiunea de a cultiva printre elevi limba română literară. Cele mai cunoscute exemple au fost acelea ale profesorilor de la Liceul de Băieți Moise Nicoară: Alexandru T. Stamatiad, Dimitrie Panaitescu Perpessicius și Alexandru Constantinescu, alături de care mai poate fi menționat Ștefan Ciuceanu, venit de la Colegiul Național din Craiova, fondatorul Școlii Normale de Stat Titu Maiorescu (școală de băieți). O bună parte din profesorii secundari au rămas definitiv la Arad sau în județ, s-au naturalizat, contribuind astfel la organizarea și buna desfășurare a învățământului secundar. Contribuția profesorilor secundari arădeni a fost decisivă în constituirea, la 24 martie 1936, a Federației Societăților Culturale din Arad, organism din care făceau parte *Astra*, *Concordia*, *Institutul Social Banat-Crișana* și *Ateneul Popular Arădean*. Prin federalizare se avea în vedere asigurarea mijloacelor materiale pentru desfășurarea unei activități culturale de mare angajament și de înaltă ținută.

Școala de arte și meserii și, mai apoi, din anul 1936, Liceul industrial, au pregătit specialiști în prelucrarea lemnului și a metalelor, în electrotehnică și în domeniul automobilelor. Produsele elevilor, coordonați de maiștri, au participat cu mare succes la expozițiile-bazar de la București, întrunind aprecierile unanime ale vizitatorilor și ale conducerii Ministerului Instrucțiunii. Alte produse (birouri, dulapuri, grilaje, mașini de gătit etc.), se vindeau direct din școală, procurându-se astfel fonduri pentru auto-gospodărirea instituției. Absolvenții Liceului Industrial Arad, maiștrii și contramaiștrii, au fost deosebit de apreciați în toate întreprinderile industriale, diploma de absolvire a acestei instituții fiind un certificat de garanție a calității profesionale.

În perioada comunistă, în Arad a funcționat un liceu tehnic, *Liceul Hidrologic Arad*, care pregătea tehnicienii specialiști în hidrologie și meteorologie. Liceul, unicul din țară cu acest profil, a fost înființat de regimul comunist și desființat de același regim, prin comasarea sa cu un liceu industrial. Doi dintre absolvenții acestui liceu s-au afirmat la nivel național, dar nu în hidrologie sau meteorologie, ci în muzică: Leo Iorga și Teo Boar, primul ca vocalist iar cel de-al doilea ca vocalist și chitarist, ambii în genurile de muzică pop și rock.

Preparandia din Arad

prof. dr. Doru Bogdan

Dacă orașul Arad și județul omonim ar trebui să-și pună pe blazoane emblema unei școli anume, atunci imaginea ar fi, indiscutabil, aceea a vechii *Preparandii*, azi *Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal*. Diferența subtilă dintre *Preparandie* și celelalte școli de același rang din Arad este că în toate celelalte școli Aradul și-a plămădit mințile luminate, pe când în *Preparandie*, această veritabilă *fabrică de dascăli*, Aradul și-a plămădit și și-a șlefuit sufletul.

Contextul istoric care a generat înființarea Preparandiei

În Europa, Secolul Luminilor, cu întregul său eșafodaj ideologic centrat pe ideile de libertate, dreptate, egalitate și fericire a omului, a dominat veacul al XVIII-lea și primele trei decenii din secolul următor. Această nouă filosofie politică, socială și cultural-pedagogică a cuprins și mințile și inimile unor popoare din cuprinsul Imperiului Habsburgic, între care și ale românilor din părțile Banatului, Crișanei, Aradului și a celor ungurene. Dreptul la luminare, adică la educare prin școală, văzut ca o cale spre fericire a omului și a popoarelor, cuprinsese și mințile celor mai de vază personalități ale Banatului de la sfârșitul de secol al XVIII-lea și începutul de secol al XIX-lea, precum Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Ioan Mihuț ș.a. Școala era văzută de toți aceștia și de preoții din eparhia Aradului ca una din instituțiile menite a-i ridica pe românii bănățeni, bihoreni și ungureni din starea de robie socială și intelectuală, de discriminare și umilire în care zăceau de atâtea veacuri. Înșiși monarhii multor entități statale europene au preluat din arsenalul noii filosofii politice idei pe care le-au transferat în noi modalități și căi de gestionare a imperiilor și regatelor în fruntea cărora erau. Asistăm astfel la noi formule reformiste de conducere a statelor, cunoscute sub numele de *absolutism* sau *despotism luminat*, toate cu scopul final de a preveni eventuale explozii social-politice de tipul unor revoluții antimonarhice cu precădere, pe fondul ameliorării unor stări social-economice și spiritual-cultural-școlare. În egală măsură, prin *reformism* (în forma lui *luminată*), capetele încoronate urmăreau să se cultive atașamentul față de tron al tuturor

popoarelor aflate sub coroanele lor, atașament a cărui expresie a fost *cultul bunului monarh*, cult pe care l-au trăit și românii transilvăneni și bănățeni în raport cu tronul imperial de la Viena (formularea *drăguțul împărat* fiind mai mult decât elocventă).

Așadar a fost o coincidență fericită pentru românii acestor locuri că dorința lor de a avea școli cât mai bune, slujite de învățători profesionalizați, în instituții de profil preparandiale, coincidea cu dorința împăratului Francisc I (1792-1835), nepot al lui Iosif al II-lea, de a detensiona stări sociale depistate între românii ortodocși din imperiul său, într-o vreme în care Napoleon I, cu armatele sale contaminate de spiritul revoluției franceze, reprezenta o primejdie și în plan mental-ideologic. Astfel, acest monarh aprobă raportul ce i-a fost înaintat de Ștefan Uroș Nestorovici, tânărul său comisar imperial și inspector al școlilor greco-neunite din imperiu, raport în care se propunea înființarea a trei preparandii: una pentru sârbi, alta pentru români și a treia pentru greci (adică pentru aromânii din Ungaria). În urma inspectării școlilor greco-neunite din imperiu, Nestorovici constatase starea mai mult decât jalnică în care se aflau acestea, îndeosebi ale românilor. El socotea că una din cauzele acestei stări era lipsa de învățători bine profesionalizați, formați în școli de profil cum sunt preparandiile. În consecință, a propus ca acest proiect cultural-pedagogic să fie promovat de urgență.

Înființarea Preparandiei – 3/15 noiembrie 1812; inaugurarea festivă

Preparandia se va înființa în Arad în baza aprobării imperiale din septembrie 1812. Împăratul însuși a dispus ca **școala preparandială din Arad** să se deschidă *fără amânare (infailibiter)*, cu data de 3/15 noiembrie. Francisc I era convins că „*Preparandia urma să fie temelie altor instituturi*” (și câtă dreptate a avut monarhul!). Aici, în această apreciere, vedem o mare similitudine cu aprecierea lui Moise Nicoară, marele martir al luptei de emancipare națională de la începutul secolului al XIX-lea, care a spus despre Preparandia din Arad că este „... *rădăcina școlilor românești*”, întrevăzând astfel, precum monarhul austriac, impactul pe care această școală pedagogică îl va avea – și l-a avut cu adevărat în deceniile imediat următoare înființării ei, în dezvoltarea învățământului românesc din Arad, Bihor, Banat și ținuturile **ungurene**.

În baza dispoziției imperiale, *Înalta Școală Pedagoghicească* a nației române din Arad se va deschide festiv în ziua de duminică, 3/15 noiembrie 1812. Locul inaugurării festive a fost biserica românească greco-neunită cu hramul *Sfântul Ioan Botezătorul*, biserică ce se afla pe actualul loc al Colegiului Național Moise Nicoară. Pe lângă notabilitățile orașului și ale comitatului, respectiv pe lângă episcopul sârb al locului, Pavel Avacumovici, au fost prezenți cei patru profesori-părinți fondatori ai preparandiei: Dimitrie Țichindeal (1775-1818), care a fost și seniorul școlii, adică directorul ei, Constantin Diaconovici Loga (1770-1850), Ioan Mihuț (1755-1830), și tânărul de doar 20 de ani dr. Iosif Iorgovici (1792-1820). Evident, de la inaugurarea școlii nu putea lipsi mulțimea românilor. Ei au fost, după mărturisirea lui Țichindeal, în număr de 1.000. Aceasta dovedește că deschiderea acestei școli a însemnat cu adevărat un eveniment ce depășea dimensiunile locale, arădene, fiind receptat de români ca un eveniment de dimensiuni naționale.

Luni, 4/16 noiembrie 1812, într-o clădire mică, plină de igrasie, insalubră și total inadecvată pentru misiunea unei astfel de școli, clădire aflată în proprietatea căpitanului Sava Arsici – primarul de atunci al orașului, aflată pe strada Căprioarei (azi str. Preparandiei nr. 15 – și nu 13, cum în mod greșit s-a acreditat de ani buni), au început cursurile, adică activitatea didactică instructiv-educativă a celor patru profesori și 78 de elevi, majoritatea fii de plugari/economi veniți din fostele comitate ale Aradului, Timișului, Caraș Severinului, Torontalului, Bihorului mai târziu și Bichiș, Cenad, Ciongrad (aceste trei comitate mai sunt denumite și *ținuturi* sau *părți ungurene*). În pofida condițiilor mizere în care și-au început activitatea, **cei patru dascăli preparandiali, stăpâniți de înalta misiune națională pe care și-au asumat-o – aceea de a-i forma pe adevărații îndrumători și conducători spirituali ai poporului român, au transformat acea insalubră clădire într-un veritabil palat al luminilor românești, un palat al școlii românești.** Toți dascălii *Preparandiei* au împărtășit viziunea lui Țichindeal despre școală: „*Multe veacuri au trecut și așa școală românul nu a avut!*”. Iată ce standard i-a conferit întâiul ei director! *Preparandia* trebuia să fie o școală unicat în destinul cultural-pedagogic românesc și să se impună cu acest statut, iar această exigență formulată de primul ei director se va și împlini, rămânând una din însușirile ei identitare fundamentale de-a lungul întregii sale existențe biseculare.

A fost ales Aradul ca loc pentru „... cea mai înaltă școală de nivel mediu din vestul Transilvaniei” (apreciere a prof. univ. dr. Nicolae Bocșan), din mai multe considerente. Cel mai important este că în Arad era sediul episcopiei greco-neune sârbe, sub a cărei dominație erau românii ortodocși din această zonă. În viziunea înaltelor autorități ecleziastice sârbe, respectiv a mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, așezarea unei astfel de școli în inima Episcopiei Aradului era o dovadă în plus de exercitare a unui control mai de aproape asupra instituției care urma să crească și pe viitorii „deșteptători ai națiunii române” și care, în linia profesorilor lor, ar fi putut să se abată de la rigorile impuse de statutul de subordonare a nației române ortodoxe față de autoritatea ecleziastică sârbă. Era foarte important așadar ca școala preparandială să fie cât mai aproape de controlul ierarhic episcopal, spre a se putea interveni cât mai prompt și mai eficient, conform cu interesele clericale de la Carloviț, atunci, când era cazul. Se știe că mitropolitul sârb avea reticențe față de înființarea preparandiilor, pe care le considera instrumente folosite de curtea de la Viena pentru expansiunea catolicismului, deci a unirii religioase a ortodocșilor, a celor români în special, unire *sub pulpana papei* desigur. Prezența unui număr relativ mare de școli românești ortodoxe în spațiul fostei eparhii a Aradului, însă lipsite de cadre didactice profesionalizate, precum și viețuirea unei mase compacte de români ortodocși în acest areal eparhial, au fost alte determinații care au stat la baza deciziei de amplasare a preparandiei la Arad și nu în altă parte.

Statutul școlii și durata cursurilor

Statutul acestei școli a fost conferit de faptul că toate disciplinele de studiu se predau în limba română; astfel, Preparandia a devenit și s-a impus în istoria învățământului românesc ca cea dintâi școală pedagogică românească din țara noastră și între puținele de acest gen din spațiul fostei monarhii habsburgice. Prin aceasta se confirmă și se definește caracterul românesc al acestei școli pedagogice de la Arad. Menționăm că școala aceasta a traversat momente de răscruce existențială, fiind supusă unor tentative de sârbizare sau politici de maghiarizare, mai cu seamă după 1867, respectiv după 1907, tristul an al adoptării și promovării legii contelui Appony. Cu destoinicie, curaj, intransigență, naționalism autentic și putere de sacrificiu, caracteristici preluate de la întemeietori, cu

precădere de la energicul, devotatul și demnul senior Țichindeal, și de la generația marilor dascăli Alexandru Gavra, Atanasie Șandor, Petru Pipoș, Teodor Ceontea, Roman Ciorogariu, Ioan Petran, Vasile Mangra, profesorii Preparandiei au reușit să apere această școală de ingerințele unor politici străine, care urmăreau să devieze școala de la menirea ei istorică. Astfel, s-a reușit prezervarea caracterului românesc și confesional al școlii. Școala Pedagogică de la Arad a rămas cu adevărat românească atât ca limbă de predare, cât mai ales ca suflet. Cât adevăr a putut rosti la vremea sa preotul profesor Roman Ciorogariu, cel care timp de 17 ani, între 1901-1917, a fost și director al Preparandiei: „*Nu a fost savantă această școală, dar a fost mult suflet românesc în ea*”. Pentru intransigența și fervoarea cu care se cultivau valorile naționale, conștiința solidarității naționale românești pe deasupra oricăror clivaje de ordin teritorial sau confesional și idealul de unitate politico-statală pe care Țichindeal, cu mult spirit vizionar, le propovăduia cu credință mare, în anii 1830 autoritățile ecleziastice de la Carloviț voiau să transfere preparandia lângă ochii mitropolitului sârb Stratimirovici, spre a-i putea anihila astfel complet tendințele naționale românești.

Încă de la înființare, Școala Pedagogică din Arad a fost denumită *a națiunii valahice*, adică a națiunii române de rit răsăritean, deci nu a fost concepută ca o școală locală, regională, ci ca o școală *națională* – și așa a și rămas pe toată durata existenței ei. Acest lucru a fost confirmat de idealurile pe care ea le-a slujit cu devotament neșămbat peste două veacuri, dar și de „bazinul geografic” din care au provenit elevii ei: dacă inițial, până în jurul anilor 1860, aria de absorbție a elevilor era formată din fostele comitate Arad, Timiș, Torontal, Bihor, Bichiș, Cenad și Ciongrad, treptat ea se extinde în mai toate comitatele din Transilvania. În perioada interbelică și de după 1940, între elevii Școlii Normale din Arad, conform matricolelor școlii, se află tineri și tinere din Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia, chiar și Basarabia.

Între anii 1812-1869 Preparandia a fost asimilată unui colegiu regal de stat, aflat sub patronajul Episcopiei Aradului. Din anul 1869, odată cu adoptarea Statului Organic Șagunian al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, Preparandia a trecut efectiv sub patronajul total al bisericii, respectiv al Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, devenind efectiv o școală confesională de nivel mediu.

Din anul 1876 statutul ei se schimbă, întrucât prin măsura înțeleaptă promovată de Ioan Mețianu, ctitor instituțional cum altul nu a mai fost în Dieceza Aradului, ierarh de mare autoritate spirituală, Preparandia fuzionează cu Înalta Școală Clericală din Arad – și apare o nouă entitate instituțională: *Institutul Pedagogic-Teologic din Arad*. Noua instituție avea două secții: secția pedagogică și secția teologică. Ambele secțiuni aveau o singură direcțiune și profesori comuni. Și din punct de vedere economic-financiar, și din punct de vedere pedagogic-profesional, noua instituție a avut de câștigat: elevii, fie ei la *pedagogie*, fie ei la *teologie*, beneficiau de cele mai excelente cadre didactice ale vremii, atât ca pregătire profesional-pedagogică cât și ca ținută morală și patriotic-naționalistă. Unii dintre dascăli erau doriți chiar în învățământul universitar din București, precum a fost cazul profesorului dr. Petru Pipoș, solicitat la București, la Universitate, de însuși Titu Maiorescu. Institutul rămâne în această structură până în 1927, când secția pedagogică, devenită *școală normală confesională*, se va uni cu *Școala Normală de Stat* înființată în 1923. În urma acestei fuziuni apare pe 14 aprilie 1927 o nouă școală: *Școala Normală de Băieți Dimitrie Țichindeal*. Au fost și tentative de a i se atribui noii școli alte nume – al lui Titu Maiorescu sau al ilustrului istoric Nicolae Iorga; a biruit în cele din urmă numele lui Dimitrie Țichindeal, părintele ei fondator, adevărat apostol național, pe care românii arădeni îl prețuiau nespus.

Din păcate, în al nouălea deceniu al veacului al XX-lea s-a încercat transformarea acestei vechi școli pedagogice în liceu industrial. Era atunci ambiția de a înființa cât mai multe licee industriale care să alimenteze economia cu specialiști. Datorită dibăciei și patriotismului liderilor comuniști arădeni din acei ani (conducerea Inspectoratului Școlar Județean și cea a Ministerul Învățământului), și nu în ultimul rând datorită luptei tenace dusă de admirabilii și curajoșii directori ai școlii din acea vreme – prof. Nicolae Roșuț și prof. Melania Popa, s-a revenit discret la profilul pedagogic, astfel încât la momentul Revoluției din Decembrie 1989 școala lui Țichindeal avea o clasă cu profil pedagogic – învățători, care vor finaliza în vara lui 1990. Acestor demersuri de desființare a *Preparandiei* li se asociază și cele ale unor miniștri ai învățământului din perioada postdecembristă, precum Liviu Maior, Andrei Marga, Mircea Hărdău, Daniel Funeriu, care și ei și-au propus să promoveze, alții chiar au promovat, politici de desființare a liceelor pedagogice și a școlilor normale. Singurul ministru care, în mai multe rânduri, a avut curajul să reabiliteze liceele pedagogice reînființând

aceste falnice școli românești a fost prof. univ. dr. Ecaterina Andronescu, secondată de secretarul de stat prof. dr. Vasile Molan.

Durata cursurilor școlare la *Preparandia* a fost de 15 luni între anii 1812-1815. În acest timp au absolvit patru promoții de învățători. De la sfârșitul anului școlar 1815/1816 până în 1876 durata de studii a fost de 2 ani. În urma fuzionării celor două școli, *Preparandia* și *Teologia*, durata cursurilor se ridică la 3 ani, așa cum o avea și *Institutul Teologic*. Din anul 1894 durata crește la 4 ani, pentru ca în perioada regimului comunist, pentru o mică perioadă, să se ridice la 6 ani, ultimul, al VI-lea, ca an de practică pedagogică continuă. După acel an elevii susțineau *examenul de stat*, care finaliza studiile. Tot în aceeași eră comunistă, între anii 1965-1978, durata cursurilor școlare era de 5 ani, durată extinsă pentru o vreme și după 1989, până în anul 2000. După această perioadă, din motive prevalent financiare, durata s-a redus la 4 ani, măsură care a afectat calitatea pregătirii, îndeosebi a celei practice.

Denumirile școlii în cei peste 200 de ani de existență

Studiul documentelor școlare și a literaturii edite referitoare la istoria acestei însemnate școli evidențiază o mulțime de denumiri pe care Preparandia din Arad le-a purtat cu demnitate de-a lungul existenței sale. Prezentăm mai jos câteva dintre denumirile școlii, de la 1812 și până în 2018.

Școala Preparandială – 9 februarie 1811;

Regii Instituti Preparandorum Valachici (Institutul regal școlar preparandial valah) – aceasta a fost inscripția scrisă pe sigiliul vechi al școlii la care a făcut trimitere Roman Ciorogariu, directorul școlii, în cuvântul său festiv prilejuit de sărbătorirea centenarului școlii în 15 nov. 1912;

Institutul Pedagogicesc din Arad / Școala Preparandă -1813;

Școala Preparandă Pedagogicească Națională – 1841;

Institutul Pedagogic Greco-Ortodox din Arad – 1869;

Institutul Pedagogic Teologic Ortodox Român din Arad – 1876;

Școala Normală Confesională Română din Arad – 1920;

Școala Normală Dimitrie Țichindeal Arad – martie 1931;

Școala Pedagogică de băieți – 1949, 14 mai;

Școala Pedagogică Mixtă nr.1 – 1954-1955;

Liceul Pedagogic Arad – începând cu anul școlar 1966-1967;

Școala Normală Dimitrie Țichindeal;

Liceul Pedagogic Dimitrie Țichindeal Arad – din anul 1999;
Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal Arad – din anul 2013, după sărbătorirea bicentenarului școlii la 15 nov. 2012.

Principalele locuri în care a funcționat Preparandia

Așa cum am menționat mai sus, primul local în care a funcționat Preparandia, cel în care și-a inaugurat activitatea, a fost cel care astăzi se mai păstrează, evident că nu în forma din 1812, pe strada Preparandiei nr. 15. Al doilea local este cel din dreapta actualei biserici catedrale ortodoxe române vechi din Piața Catedralei, pe colț cu Strada Mețianu. La nivel parterului funcționa împreună cu Institutul Teologic Ortodox Român, cu care a fuzionat în 1876. Clădirea a fost construită la insistențele ierarhului Ioan Mețianu, **iarlădirea cea veche a fost amenajată într-un alumneu** (internat pentru pedagogiști).

Al treilea local pentru ambele instituturi a fost, începând din anul 1886, Palatul Seminarial, construit în doar 2 ani, tot datorită aceluiași harnic episcop Ioan Mețianu. Beneficiind și de ajutorul baronesei Ifigenia Sina, macedoromână care, la insistențele înaltului ierarh, a cedat terenul pe care îl avea în Arad, acesta a reușit, printr-o mobilizare fantastică, să impulsioneze ridicarea superbului palat dedicat unei școli românești în doar doi ani: 1883-1885. A patra amplasare a fost la Pavilioanele aviației de la Gai, unde funcționa Școala Normală de Stat înființată în anul 1923 sub conducerea profesorului de istorie Ștefan Ciuceanu, venit de la Liceul Carol I din Craiova cu aprobarea guvernului liberal Brătianu.

Ultima amplasare este cea în care se află și astăzi: clădirea de pe Bulevardul General Ion Dragalina nr. 5-7, în care funcționează din toamna anului 1932. În momentul mutării pe actualul amplasament, în frunte școlii se afla de aproape 3 ani (din 1929), prof. dr. *Terențiu Olariu*, unul din cei mai capabili dascăli ai Aradului interbelic, cărturar desăvârșit și patriot generos. A condus școala în acord cu principii de moralitate severă dar cu multă afecțiune pentru copiii sărmani. A fost regretat de elevi, de părinți și de colegi în momentul în care a fost destituit abuziv, peste noapte, în anul 1935. S-a stins prea devreme, în septembrie 1941, lăsând în urma sa o fundație constituită pe baza donației sale testamentare de aproape 3 ha de pământ arabil aflat în Arad, pentru ajutorarea copiilor săraci dar capabili de la Școala Normală.

În perioada războiului, în condițiile în care clădirea a devenit spital de campanie pentru trupele sovietice, școala în sine și clădirea au avut de suferit mari distrugerii, care au afectat sensibil patrimoniul mobil și imobil. În consecință, școala a funcționat în diverse locuri din oraș, precum localul de azi al Colegiului de Industrie Alimentară de pe str. Lucian Blaga, în actualul Spital T.B.C. Arad de pe str. Mihai Eminescu, în clădirea de pe Strada Ciocârliei nr. 10 – unde funcționează astăzi Școala generală nr. 2. Istoria celei de-a doua conflagrații mondiale, cu întreg cortegiul ei de suferințe pentru poporul român, a afectat și destinul Școlii Normale, al cadrelor didactice și, mai ales, al elevilor acelor dramatici ani 1944-1945.

Proiectele lansate de Preparandia

Preparandia din Arad a fost instituția școlară care, prin devotații ei dascăli, a lansat proiecte care au generat mentalități și conduite integrabile în sfera mai largă a ceea ce s-a numit și se numește *mișcarea de emancipare națională* din primele decenii ale secolului deșteptării națiunilor. Toate proiectele pe care le vom enumera mai jos au avut originile într-unul dintre principiile fundamentale ale lumii moderne, fiind întrutotul sincrone cu spiritul lui: *autodeterminarea națiunilor*. Cel dintâi profesor preparandial care a elaborat un proiect bine articulat și de dimensiuni naționale a fost Dimitrie Țichindeal. El și-a înțeles menirea de dascăl al neamului. Raportându-se la „*mărita nație daco-românească*” atât de obidită și a cărei istorie o cunoștea foarte bine, a înțeles că el trebuie să depășească spațiul clasei și al școlii, și-a înțeles menirea de îndrumător și conducător al neamului. Pentru acest țel trebuia să *iasă în cetate* cum se spune, adică *în popor*, spre a-l lumina, a-l conștientiza asupra drepturilor ce i se cuvin ca națiune, drepturi răspicat formulate de mari învățați pedagogi, filosofi iluminiști și politicieni remarcabili ai vremii.

Pentru această școală și pentru națiunea română a fost o șansă istorică aceea de a fi avut chiar de la începuturi un grup de dascăli care au îmbrățișat întrutotul proiectul lui Țichindeal: *Constantin Diaconovici Loga, Ioan Mihuț și Iosif Iorgovici*, toți împărtășind pe deplin aceleași crezuri și idealuri.

Elaborat între anii 1812-1814, proiectul religios ortodox al lui Țichindeal a fost structurat pe patru paliere, în funcție de idealurile care l-au definit:

1 – românizarea scaunului episcopal de la Arad prin instalarea în fruntea eparhiei Aradului, după moartea bătrânului ierarh Pavel Avacumovici, a unui „... *episcop de sânge, de limbă și de cuget românesc*” (fapt care se va și întâmpla: la 15 august 1815 episcopul sârb al Aradului Pavel Avacumovici trece la cele veșnice, curtea imperială din Viena a refuzat numirea ca episcop a sârbului Sinesie Radivoievici; Moise Nicoară a cerut curții numirea lui Nestor Ioanovici – chiar și Samuil Vulcan, episcopul ortodocșilor uniți cu Roma, și care nu-l avea foarte aproape de inimă pe Nestorovici, i-a cerut împăratului la 20 septembrie 1816 să numească în fruntea episcopiei din Arad pe unul dintre cei doi candidați români: Isaia Bălășescu sau Nestor Ioanovici, dar toate încercările au rămas fără rezultat, iar Episcopia Aradului a fost fără episcop aproape 15 ani, între 1815 și sfârșitul lui 1829; la sfârșitul anului 1828 Nestor Ioanovici a fost ales episcop al Aradului, la 27 ianuarie 1829 a fost hirotonit, iar instalarea s-a făcut pe 22 octombrie, împlinindu-se astfel unul dintre obiectivele proiectului lui Țichindeal;

2 – ridicarea limbii române la statutul de limbă liturgică, ceea ce însemna folosirea sa în biserică la săvârșirea liturghiei. Ambele obiective: românizarea scaunului episcopal și folosirea limbii române în biserică, loveau în poziția dominantă a mitropoliei ortodoxe sârbești și în statutul limbii sârbe ca limbă liturgică alături de limba slavonă, de aici rezultând și opoziția înverșunată a ierarhiei bisericii ortodoxe sârbești față de emanciparea bisericii ortodoxe românești;

3 – renunțarea la scrierea cu caractere chirilice trecerea la scrierea cu caractere latine, prin adoptarea alfabetului latin;

4 – preoți ortodocși români în comunitățile în care românii erau majoritari sub raport etnic.

Proiectul cultural-pedagogic (școlar), viza și fortificarea instituției școlare românești prin așezarea în fruntea școlilor românești a învățătorilor proveniți din rândurile românilor, inclusiv a directorilor școlari.

Nu în ultimul rând, Țichindeal pleda pentru înființarea la Arad a unui seminar teologic și chiar a unei academii teologice, după cum rostea profetic în broșura sa „*Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*” (Buda, 1813): „... *are să și fie*” – și a fost o academie teologică la Arad. Deopotrivă, el gândea la un *alumneu* (internat), pentru elevii care îndurau multe privațiuni din cauza lipsei unui asemenea așezământ.

Proiectul pedagogic și cultural de certă inspirație iluministă, în nota specifică filosofiei pedagogice a vremii, era dublat de idealul de unire statală a tuturor românilor. La Țichindeal, idealul luminării prin școală a nației daco-române premerge, întemeiază și susține idealul unirii politico-statale. Înțeles din această perspectivă, Țichindeal este cărturarul și dascălul cu adevărat național integrabil în seria celor mai reprezentativi gânditori vizionari români ai Banatului și Crișanei începutului de secol al XIX-lea, cel care articulează acest spațiu extrem vestic a românimii și al românismului cu Școala Ardeleană inconfundabil sigilată de prestigiul marilor personalități ce i-au conferit identitatea: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai Deleanu ș.a.

În volumul *Filosofiești și politiciești prin fabule moralnice învățături*, apărut în anul 1814, Țichindeal formulează idealul unirii văzut în conjuncție cu idealul luminării minții și al fericirii nației daco-române: „Mintea, mărită nație daco-română din Ardeal, Banat, Ungaria, Moldova și Țara Românească, mintea! Și când te vei lumina cu faptele cele bune ale strămoșilor tăi, **te vei uni** (subl. prof. Doru Bogdan), și altă nație pre pământ mai fericită nu va fi!”. Este clar că Țichindeal nu formulează idealul unirii ca pe o posibilitate, ci ca pe o certitudine, el fiind convins că luminarea românilor prin cultură, prin educație, prin școală, duce necesarmente și inevitabil la unirea lor. Suntem în fața unui spirit mai mult decât optimist; nu greșim dacă spunem că suntem în fața unui spirit profetic, înzestrat cu „darul înainte vederii”. Dacă se pun în oglindă proiectul său atât de complex și complet pentru epoca sa cu destinul istoric românesc, se constată că toate idealurile formulate de el s-au realizat în timp, pas cu pas: românizarea scaunului episcopal al Aradului în anul 1829 prin instalarea lui Nestor Ioanovici ca primul episcop român, ridicarea limbii române la statutul de limbă liturgică s-a petrecut în 1818-1820, abandonarea chirilicelor și trecerea la alfabetul latin în 1847, când foști elevi ai Preparandiei, precum Moise Bota, Petru Ispavnic din Curtici, Petru Maler Câmpeanu din Otlaca (satul Grăniceri de astăzi), și Stelian Niagoe, ajunși reale personalități culturale românești, au avut curajul să folosească alfabetul latin în activitatea didactică și cărturărească încă din 1818-1820, ba și să tipărească *abecedare latine* în 1820; seminarul teologic ortodox român se va înființa în 1822, alumneul în 1876 și academia teologică în 1927; unirea, în forma proiectată de Țichindeal – *unirea cea mare*, prin întregirea întregii etnii românești

trăitoare în Ardeal, Banat, Ungaria, Moldova și Țara Românească, se va face la 1 Decembrie 1918. Putem afirma fără să greșim că Țichindeal nu a gândit utopii, ci un proiect cât se poate de realist, propriu capacității sale de vizionar neîntrecut.

Comportamentul lui Țichindeal a deranjat desigur, producând mari neliniști, îndeosebi la cel mai înalt nivel al ierarhiei bisericii sârbe – mitropolitul Ștefan Stratimirovici. Aceasta, cu trecerea pe care o avea pe lângă autoritățile de la Viena și împreună cu acestea, a pus la cale atât îndepărtarea lui Țichindeal din fruntea școlii în aprilie 1814, cât și din școală în august 1815.

Timp de zece ani, din 1815 – de la îndepărtarea lui Țichindeal, până în 1825, stindardul *Preparandiei* a trecut în mâinile lui Moise Nicoară (1784-1861), născut la Giula. Cu cutezanță și demnitate, Moise Nicoară a afirmat și a susținut crezurile și idealurile românești înscrise în *Supplex Libellus Aradiensis* din iulie 1814, astfel încât au devenit o moștenire sacră, transmisă din generație în generație pe parcursul a aproape 100 de ani, până la 1918.

Dacă lui Țichindeal i-a urmat la direcția *Preparandiei* Moise Nicoară, în materie de proiecte culturale i-a urmat profesorul Alexandru Gavra (1797-1884). Trebuie spus că această distinsă figură de dascăl preparandial, cu activitatea cea mai longevivă în școală: 56 de ani fără întreruperi, a fost stăpânit de dorul de a edita operele lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu, pe care le-a primit de la Samuil Vulcan, înaltul ierarh greco-catolic de la Oradea. Cu ajutorul elevilor săi le-a transcris în mai multe exemplare.

Alexandru Gavra a fost animat de ideea înființării în Arad, pe lângă *Preparandie*, a unei societăți literare numită *Ortăcia*, care să aibe o editură și să tipărească cu predilecție operele marilor lumini ale Blajului și ale altor autori români importanți. Pentru ca proiectul său, gândit între anii 1832-1833, să prindă rădăcini, Alexandru Gavra a făcut demersuri până la domnitorii țărilor române extracarpatică și chiar la *prenumeranți* (abonați), din acele teritorii românești. Din păcate, din tot gândul său mai mult decât generos nu a izbutit mai nimic. A reușit totuși să editeze în 1835, sub formă de manuscris, primul număr al revistei *Ateneul Românesc*. Dacă acest gând mai mult decât lăudabil s-ar fi realizat, Aradul ar fi devenit primul centru al gazetăriei românești transilvănene, devansând cu trei ani Brașovul și pe al său ilustru George Bariț, cel socotit cu temeii *nestorul presei*

românești transilvănene. Din punctul de vedere al editării unei reviste în Arad, Alexandru Gavra era pe linia vrednicului său înaintaș Țichindeal, cel care încă din 1814 visa să scoată un ziar numit *Ephemerides valahicae*. Izbindu-se de atitudini vieneze refractare, acest gând frumos nu a putut fi împlinit decât mult mai târziu, în 1869, atunci când *Societatea tinerilor studenți teologi din Arad* a reușit, printr-o admirabilă înfrățire și susținere materială a românilor binevoitori, să tipărească prima revistă românească: *Speranța*.

Preparandia și spiritul asociaționist

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea viața culturală, spirituală, economică și politică a românilor arădeni cunoaște prefaceri profunde, marcate de instituționalizarea vieții românești în toate articulațiile ei, instituționalizare dublată de asociaționismul aferent, însușiri care au definit lumea modernă, așezată sub semnul solidarității de tip cultural, politic, economic etc. Aceste două procese care au definit lumea românească arădeană din a doua jumătate a veacului al XIX-lea: instituționalizarea și asociaționismul, au impus Aradul ca pe un autentic centru politic, cultural și gazetăresc în spațiul transilvănean.

Preparandia de la începuturi, devenită în 1876 *Institutul Pedagogic-Teologic Ortodox Român*, se va implica cu o abnegație exemplară în aceste procese înnoitoare, astfel încât nu a existat în spațiul arădean înființare de nouă instituție sau asociație/societate la care *Preparandia*, prin profesorii și foștii ei elevi, acum vrednici învățători, să nu fie prezentă. Regăsim astfel *Preparandia* în ctitorirea celei mai de seamă societăți culturale românești: *Asociațiunea pentru cultura și conservarea literaturii române din Arad*, înființată între 1862 -1863, surata mai mică a *Astrei* de la Sibiu. Mai toți profesorii școlii pedagogice din Arad, în frunte cu Atanasie Șandor, care a făcut parte din prima direcțiune a *Astrei* arădene, și continuând cu Alexandru Gavra, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Petru Pipoș, Teodor Ceontea și mulți alții, au fost membri marcanți ai *Asociației Naționale* (după cum mai era ea cunoscută). De asemenea, profesorii acestei școli, împreună cu cei de la teologie, vor susține eforturile profesorului Miron Românul, viitorul episcop din 1873 și mitropolit la Sibiu din 1874, de a se pune în Arad bazele primei *Reuniuni politice naționale din Transilvania*, care se va și constitui la 26 decembrie 1867. Nu în ultimul rând, prin profesorul Vincențiu

Babeș se va realiza prima *Reuniune a învățătorilor români arădeni*, la 20 aprilie 1872, el devenind și primul ei președinte. Așadar asociaționismul arădean și-a legat numele de *Preparandie*. Dacă gândim că la conducerea acestei asociații pedagogice va ajunge în anul 1892 un alt strălucit profesor al *Preparandiei*, Teodor Ceontea, iar după moartea acestuia în 1906 îi va succeda unul dintre cei mai merituoși și respectați învățători arădeni: Iosif Moldovan, vom înțelege rolul precumpănit pe care l-a avut *Preparandia* în destinul acestei asociații/reuniuni învățătorești.

În organizarea femeilor asociaționismul s-a manifestat prin înființarea în 1884 a *Reuniunii femeilor române din Arad*, cu contribuția corpului didactic preparandial; de asemenea, *Școala civilă română de fete*, înființată sub tutela amintitei asociații de femei, înregistrează în activitatea sa prezența experimentatului corp didactic preparandial, precum dr. Petre Pipoș, Avram Sădean ș.a. *Banca Victoria* din Arad, înființată în 1887, a doua instituție bancară de prestigiu după *Banca Albina* de la Sibiu, a avut în comitetul ei de conducere și pe prestigiosul profesor preparandial preot Roman Ciorogariu. La un moment dat, către sfârșitul secolului al XIX-lea, *Tipografia Diecezana*, ctitorită în 1879 de neostenitul episcop Ioan Mețianu, l-a avut ca director pe Teodor Ceontea, profesor de matematică și geografie la secția pedagogică a *Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român* din Arad. Dacă la toate aceste prezențe active ale *Preparandiei* sau ale *Institutului Pedagogic-Teologic* la ctitorirea și desfășurarea activității instituțiilor românești mai sus amintite adăugăm aportul acestei școli la ctitorirea și afirmarea presei românești arădene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum ziarele și revistele *Lumina*, *Biserica și Școala*, *Tribuna poporului*, *Tribuna* și *Românul*, avem conturat clar rolul major pe care *Preparandia* – școala lui Țichindeal, l-a avut și l-a împlinit în ampla și deloc ușoara luptă de modernizare cultural-pedagogică, politică și economică a românimii din părțile arădene pe parcursul unui veac, până la împlinirea marelui ideal al dezrobirii și întregirii națiunii române la 1 Decembrie 1918.

Mulți dascăli preparandiali au fost redactori responsabili ai acestor organe de presă românească, între ei strălucind figurile lui Roman Ciorogariu, Petre Pipoș, Teodor Ceontea, Lazăr Petrovici, Teodor Botiș. Și ei și-au legat numele de ridicarea și impunerea Aradului ca un veritabil centru cultural-politic și gazetăresc în constelația centrelor culturale românești din Transilvania, precum Sibiu, Brașovul, Lugojul, Timișoara, Orăștie, Oradea și Caransebeș.

În toamna anului 1918, când lumea întregă se afla în pragul unor schimbări profunde, Aradul era pregătit pentru a se impune ca o veritabilă capitală politică a românilor transilvăneni și a-și asuma cea mai mare responsabilitate istorică din întreaga sa devenire: aceea de a gândi, a elabora și a pregăti cu minuțiozitate drumul politic spre Alba Iulia zilei de 1 Decembrie 1918, unde să se înfăptuiască testamentul istoric al lui Mihai Viteazul: *unirea*. La această masivă operă de lansare a Aradului spre statutul de centru politic al luptei pentru unirea Transilvaniei cu Patria Mamă și-au adus partea lor de contribuție și *Preparandia*, respectiv *Institutul Pedagogic-Teologic* din Arad, contribuție deloc minoră, ba dimpotrivă.

De-a lungul celor 106 ani de existență până la Marea Unire (1812-1918), *Preparandia* a pregătit peste 3.000 de învățători cărora le-a insuflat duhul lui Țichindeal centrat pe acele idealuri care au definit proiectul mai sus prezentat și care este definit în documentele vremii sub termenul de *lucrul românesc*. Toți au fost pregătitori și împlinitori ai *lucrului românesc*, la loc de frunte aflându-se două idealuri: *românizarea bisericii, a limbii și a școlii românești și unirea tuturor românilor*.

Preparandia a fost prezentă la apelul istoriei și prin absolvenții săi care, ca ostași, s-au jertfit pe câmpurile de luptă pentru idealurile dezrobirii și unirii sau au jucat Hora cea Mare a Unirii din istorica cetate a Alba Iuliei la 1 Decembrie 1918. Avea dreptate avocatul Ioan Suciuc când, la Chișineu Criș, pe 12 noiembrie 1933, a spus că *Învățătorii au făurit Țara!*; era o recunoaștere a rolului covârșitor pe care *Preparandia* l-a jucat în istoria luptelor pentru dezrobirea și întregirea nației daco-românești.

La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia nu au fost prezenți doar cei doi *exmiși* (delegați) ai corpului didactic al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, profesorii Sabin Evuțian și Teodor Botiș, ci și mulți învățători formați în atmosfera *Preparandiei* și care, punându-se în fruntea luptei de emancipare națională și unire, au fost trimiși ca delegați la Marea Adunare Națională sau au condus delegații de săteni prezenți între cei peste 100.000 de români care au decis fără rezerve: *România Mare!*

Prin fiii ei suflatești, *Preparandia* a fost prezentă în organele de conducere ale Transilvaniei create a doua zi după unire, respectiv în *Marele Sfat Național* și în *Consiliul Dirigent*, iar mai apoi în *Parlamentul României* ca deputați și senatori, precum au fost învățătorii Ioan Marcu din Bocșa Montană, Pavel Dârlea din Ineu, Gheorghe Pleș din Bârzava și mulți alții.

Cu toții și-au adus partea lor de contribuție la opera de consolidare a României Mari și la reconstruirea țării după devastatorul război.

Școala Normală Dimitrie Țichindeal între 1927-2018

Școala Normală confesional-ortodoxă, ca parte a Institutului Pedagogic-Teologic, va fuziona în 14 aprilie 1927 cu Școala Normală de Stat creată în Arad în septembrie 1923. În fapt, se promova și în provinciile românești revenite la Patria Mamă aceeași politică etatistă de stratificare a învățământului confesional. În ciuda demersurilor eparhiei române ortodoxe arădene, ale conducerii Școlii Normale – de la ierarhul Grigorie Comșa, dr. Teodor Botiș, dr. Gheorghe Ciuhandu și până la reputatul Vasile Goldiș (fost ministru), nu s-a putut evita fuzionarea care, în realitate, a dus la o ruptură greu de îndurat de factorii arădeni puternic atașați de spiritul *Preparandiei* celei vechi. Șansa noii școli și a Aradului cultural interbelic a fost aceea că personalul didactic al școlii, provenind în mare parte de la vechea *Preparandie*, a perpetuat atmosfera acesteia în noua Școală Normală. Profesori precum Adam Dragoș (matematică), Traian Mager (limba română), Teodor Mariș (pedagogie și metodică), au fost elevi ai școlii, fapt care a facilitat procesul de continuare a tradiției și prestigiului vechii școli pedagogice. Cu respect și dăruire pentru propășirea și afirmarea noii Școli Normale au lucrat toți directorii ei, începând cu Ștefan Ciuceanu (1923-1929), dr. Terențiu Olariu (1929 -1935), dr. Caius Lepa (1935-1950), Mihai Păun cel Mic (1951-1954 – cu intermitențe fiind director și prof. Petru Buzgău), prof. emerit Eduard I. Găvănescu (1954-1960), prof. emerit dr. Vasile Popeangă (1954-1960 dir. adj. 1960-1978 director), prof. Maria Socoliuc (1978-1980), prof. dr. Nicolae Roșuț (1980-1981), prof. Melania Popa (1981-1986), prof. Mihail Pascu (1986-1990), prof. Anton Ilica (1990-1997), prof. Ghiță Constantin (1997-1998), prof. Doru Bogdan (1998-2002), prof. Alexandru Blaga (2002-2006), prof. Sorin Haiduc (2006 – prezent).

Din lista directorilor enumerați mai sus se impun Caius Lepa, Eduard Găvănescu și Vasile Popeangă. Toți trei au străbătut anii de instaurare și afirmare a regimului comunist. Unul dintre ei, Caius Lepa, a traversat și perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, cu toate tragediile sale răsfrânte și asupra destinului școlii pedagogice din Arad.

În răstimpul celor 91 de ani de existență (1927-2018) de după ce vechea Preparandie a fost nevoită să accepte fuziunea cu Școala Normală de Stat creată anume pentru a anihila învățământul confesional românesc din Arad, noua *Școală Normală Dimitrie Țichindeal* a traversat perioade sub influența nefastă a regimurilor politice care s-au înstăpânit asupra României. După 10 ani de relativă pace și afirmare a potențialului creator-pedagogic al școlii sub directoratele prof. Terențiu Olariu și Caius Lepa, școala resimte pentru o jumătate de veac, din 1938 până în 1989, influențele nocive ale factorilor politici care au slujit monarhia autoritară carlistă, dictatura legionaro-antonesciană și mai apoi comunizarea, bolșevizarea și sovietizarea. După 1965, odată cu venirea la conducerea Partidului Comunist Român și a țării a lui Nicolae Ceaușescu, *Școala Pedagogică* din Arad, mai apoi *Liceul Pedagogic*, precum întreg sistemul de învățământ românesc, intră sub influența ideologiei comuniste.

În pofida atâtor influențe nefaste pe care politicul și ideologia comunistă le-au introdus în școală, pregătirea culturală, psiho-pedagogică și metodică a viitorilor învățători și educatoare (din 1949), nu a fost câtuși de puțin compromisă. Factorii principali care au contribuit la această realitate au fost corpul didactic foarte bine pregătit cultural și pedagogic-metodic, și regimul exigență, de disciplină, de ordine, de punctualitate și de responsabilitate atât din partea direcțiunii cât și din partea corpului didactic. Nu în ultimul rând, aceleași exigențe de muncă și de pregătire sistematică erau transferate și întregii comunități de elevi ai școlii. Biblioteca școlii devenise o nouă școală, atât pentru cadrele didactice cât și pentru elevi. Un număr reprezentativ de profesori și învățători/învățătoare publicau în presa pedagogică centrală și în presa locală sau în cea de profil istoric studii și articole apreciate de lumea specialiștilor în domeniu. Între aceștia s-au remarcat profesorii Eduard I. Găvănescu, Vasile Popeangă, Ion Drăgan, Victor Țărcovnicu, Nicolae Roșuț, Ioan Lucaci, Melente Nica, Ioan Aron, Ioan Ivașcu.

Încă din vremea când director era prof. emerit dr. Eduard I. Găvănescu, din dorința de a întreține în școală o atmosferă de performanță și în vederea sărbătoririi a a 150 de ani dela înființare, s-a început elaborarea monografiei școlii. Proiectul vrednicului director a fost desăvârșit de urmașul său, prof. Vasile Popeangă. Cartea a apărut nu în anul 1962 cum se dorea, ci în aprilie 1964, la Editura Didactică și Pedagogică, sub titlul *Preparandia din Arad*,

avându-i ca autori pe V. Popeangă, Eduard I. Găvănescu și V. Țărcovnicu. Aceluiași scop i-a fost subordonată și apariția sub redacția lui V. Popeangă a *Anuarului Liceului Pedagogic din Arad* pe 10 ani: 1968-1978. Această publicație pedagogică foarte bine gândită și structurată face legătura cu o admirabilă tradiție de realizare a anuarelor, începută de Roman Ciorogariu (anuarele sale priveau perioada 1907-1917), și continuată de dr. Iosif Olariu (1917 -1918) și dr. Teodor Botiș (1918 -1927). Multe cadre didactice ale școlii și din afara ei și-au valorificat publicistic propria activitate didactică sau de investigație istorică și pedagogică în „anuarele lui Popeangă”. Adăugăm la aceste publicații și pe cea a elevilor școlii: *Tribuna elevilor*, al cărei prim număr a apărut în anul 1968, cu o frumoasă continuitate: peste patru decenii. Paginile ei au fost spațiul în care s-au exprimat tinere talente literare precum poeta Carolina Ilica – nume de referință în lirica românească contemporană. Revista *Catedra*, editată de Inspectoratul Școlar Județean Arad și de Casa Corpului Didactic din Arad, a fost îngrijită științific de Vasile Popeangă, Nicolae Roșuț, Ioan Lucaci și Maria Tomov – cadre didactice ale Liceului Pedagogic.

Sărbătorirea a 175 de ani de la înființarea Preparandiei – 15 noiembrie 1987

Ca instituție, Liceul Pedagogic nu mai ființa în anul 1987, întrucât fusese reprofilat în 1982, devenind *Liceul industrial nr. 13*. Totuși, începând cu anul școlar 1986-1987, în structura acestuia a fost integrată o clasă cu profil pedagogic – învățători. În pofida politicii momentului și spre lauda lor, liderii comuniști locali, laolaltă cu direcțiunea școlii (în frunte cu directorul prof. Mihail Pascu și adjunctul Ionuțaș), și conducerea Inspectoratului Școlar Județean (asigurat atunci de prof. Maria Bucur), au obținut aprobările necesare pentru alocarea de fonduri substanțiale pentru sărbătorirea a 175 de ani de la înființarea vechii *Preparandii* a lui Țichindeal. Evenimentul s-a derulat între 15 -17 noiembrie 1987, cu participarea autorităților locale județene și orașenești și a multor absolvenți și foști profesori ai școlii. Pentru acel moment aniversar școala a fost restaurată în exterior și a beneficiat și de fonduri substanțiale pentru constituirea și îmbogățirea unor cabinete pe discipline, precum cele de chimie, fizică, matematică, geografie, istorie și limbi moderne. Cu acel prilej a apărut un frumos și bogat caiet-program, atent tehnoredactat sub grija și competența prof. dr. Vasile Popeangă (deja

pensionat), și a prof. Anton Ilica. Una din marile împliniri ale acestei aniversări, care-i conferă o dimensiune cu totul aparte, a fost dezvelirea în curtea școlii, în parcul din față, a bustului lui Dimitrie Țichindeal, operă în piatră dură a sculptorului Petre Stoicu.

Sărbătorirea bicentenarului Preparandiei – 14-17 noiembrie 2012

Acest eveniment de mare semnificație istorică a fost rezultatul unei gândiri și a unei pregătiri care a solicitat implicarea totală a conducerii școlii, asigurată de profesorii directori Sorin Haiduc și Maria Pădurean. Au fost prezenți învățători din Basarabia și Bucovina. Manifestările aniversare au început la Catedrala Veche, cu o slujbă săvârșită de un sobor de preoți în frunte cu Î.P.S.S. dr. Timotei, arhiepiscopul Aradului, și a continuat a doua zi, în sala mare a Palatului Culturii, cu o ședință omagială în care a rostit un cuvânt de apreciere și prof. univ. dr. Ecaterina Andronescu, ministrul învățământului, educației și cercetării. Cu acel prilej Ecaterina Andronescu a anunțat noua denumire a școlii, pe care o va aproba printr-un act ministerial: *Colegiul Național Preparandia Dimitrie Țichindeal*. După amiază au fost susținute multe comunicări științifice pe teme de istoria învățământului românesc, a Preparandiei, respectiv pe teme de reformă în domeniul educației. În ziua de 16 noiembrie, în curtea liceului, s-a dezvelit bustul prof. emerit dr. Vasile Popeangă, iar la Muzeul Preparandiei, inaugurat tot atunci, s-a dezvelit bustul prof. Teodor Ceontea (ambele busturi fiind opere ale sculptorului Mihai Păcurariu). Tot în aceeași zi, la amiază, în sala festivă a liceului, înnoită și modernizată, a avut loc lansarea volumelor monografice dedicate școlii: *Istoricul Preparandiei din Arad 1812-2012* (semnată de prof. Anton Ilica), și *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale 1812 -2012* (semnată de prof. Doru Bogdan). Tot cu această ocazie a fost reeditat numărul din 1912 al ziarului *Românul*, număr în care se relatau pe larg manifestările de la sărbătorirea centenarului *Preparandiei*.

Elevi ai Preparandiei în cultura română

Fie că s-a numit *Preparandia*, *Școala Normală* sau *Liceul Pedagogic*, această instituție de învățământ a pregătit tineri care s-au afirmat mai apoi în filologie sau în literatură (temă tratată pe larg în Doru Bogdan,

Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale, 1812-2012, Editura Nigredo, Arad, 2012, p. 106-130 și 343-378), numele acestora devenind pentru *Preparandii* adevărate *cărți de identitate* care dovedesc din plin valoarea acestei școli. Notăm mai jos câțiva dintre aceștia, cu precizarea că numărul lor este mult mai mare.

Petru Maler Câmpeanu (n. în Grăniceri, Arad, în 1809, d. în 1893, în Miclăușeni, Iași) – doctor în filosofie, a devenit profesor de drept la Academia Mihăileană din Iași, căreia i-a fost și director; a fost director al bibliotecii universitare din Iași și al teatrului din Iași; a scris mai multe gramatici românești și un abecedar latin; membru de onoare al Academiei Române de la 1 septembrie 1879, la propunerea lui August Treboniu Laurian;

Ștefan Popovici Niagoie (1803-1868) – a devenit învățător la școala română din Pesta; autor al calendarelor din 1829-1832, scrise cu caractere latine; în 1836 ajunge secretar al Eforiei școlilor române în Țara Românească, sprijinit de același August Treboniu Laurian;

Ion Vidu (n. 1863, Mănerău, Arad, d. 1931, Lugoj), muzicolog, compozitor, dirijor de mare talent, inspector de specialitate în Ministerul Instrucțiunii Publice;

Iuliu Vuia – a devenit învățător, apoi profesor de istorie și geografie; a scris mai multe manuale didactice;

Mircea Micu – poet, prozator și gazetar de talent, membru al Uniunii Scriitorilor;

Lavinia Beta – doctor în psihologie socială, ziaristă, **cercetătoare a perioadei regimului comunist din România**;

Carolina Ilica – poetă și ziaristă, diplomată, cadru didactic, cofondatoare (alături de scriitorul Dumitru M. Ion), a Fundației Academiei Orient-Occident, membră a Uniunii Scriitorilor;

Ioan Bolovan – istoric, doctor în istorie, membru corespondent al Academiei Române din noiembrie 2018, profesor universitar, prorector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, director al Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca, președinte al comisiei de demografie istorică din Comisia Internațională a Istoricilor, autor a zeci de volume, coordonator sau coautor pe probleme de istorie modernă a Transilvaniei, de demografie istorică sau de cărți de sinteză istorică, un nume prestigios în istoriografia națională și internațională.

Bibliografie

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, 1922.

Bogdan, Doru, *Preparandia din Arad în contextual cultural-istoric al epocii sale*, Editura Nigredo Arad, 2012.

Ilica, Anton, *Istoricul Preparandiei din Arad 1812-2012*, Cluj-Napoca, 2012.

Ilica, Anton, *Școala Normală din Arad din 1922 până azi*, Arad, 1999.

Popeangă, Vasile, *Înființarea Preparandiei din Arad în context pedagogic-cultural european*, în *Ziridava*, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp.149-164.

Popeangă, Vasile, *Studii despre Preparandia din Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Popeangă, Vasile; Găvănescu, Eduard; Țărcovnicu, Victor; *Preparandia din Arad*, București, 1964.

Colegiul Național Moise Nicoară

dr. Simona Stiger

În anul 1745 ia ființă la Arad un gimnaziu inferior confesional, care era de fapt o școală latină catolică. Școala se transformă în 1753 în gimnaziu superior, cu limba de predare germană, devenind ulterior o școală de elită: *Colegiul Moise Nicoară* de astăzi. Gimnaziul era frecventat de copiii ofițerilor și ai soldaților din garnizoana orașului, dar și de copiii funcționarilor și meșteșugarilor, ai negustorilor maghiari, sârbi etc. inclusiv români.

Școala latină din Arad era subordonată bisericii romano-catolice. Treptat, ea se va dezvolta după modelul clasic al școlilor latine, asociind claselor de gramatică și clase de retorică și poezie. În anul 1753 se deschid clasele de poetică și de retorică, organizate după modelul programei iezuite. De-a lungul timpului, prin reorganizarea sistemului de învățământ din Imperiul Habsburgic, școala și-a schimbat denumirea, devenind în 1762 gimnaziu organizat în baza programei învățământului religios al ordinului iezuiților, apoi gimnaziu regal în 1777 și gimnaziu superior în 1850.

Din datele privind elevii gimnaziului, date existente începând cu anul 1765, dar incomplete până la 1796, rezultă că primul elev copil al unui iobag român a fost primit în această școală în anul 1783, probabil în urma decretului de toleranță al împăratului Iosif al II-lea. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, printre stipendiații acestei școli erau numeroși români, cei mai mulți provenind din rândul categoriilor urbane, mai puțin din rândurile iobăgimii. Gimnaziul a fost frecventat și de copii provenind din *familii macedoromâne* bogate (Bibici, Bohuș etc.), care făcuseră avere profitând de oportunitățile economice și comerciale existente în comitatul Aradului.

În perioada 1794-1800 unii profesori ai gimnaziului din Arad puteau fi de origine română, ca *Mandic* (Mandik), *Bocșanu* (Bocssány), *Ivaciu* (Ivács), *Stanea* (Sztány). În 1786-1787 gimnaziului i-au fost alocate 4 burse de categoria a III-a, iar în 1787-1788 o bursă de categoria I și 3 burse de categoria a II-a, beneficiind de ele și elevi români. În 1798 gimnaziul avea un director și cinci profesori (câte unu pentru fiecare clasă).

Ca urmare a instaurării dualismului austro-ungar (1867), și adoptării noii legislații școlare (Legea XXXVIII), gimnaziul arădean a devenit *Gimnaziu Superior Regal*, instituție fundațională întreținută din veniturile fundației Margareta Bibici.

După Marea Unire, în anul 1919, la 16 iulie, gimnaziul a fost transformat în *Liceul de Băieți Moise Nicoară*, funcționând cu 16 clase de predare în limba română și maghiară, cu 14 cadre didactice, sub direcțiunea lui Ascanio Crișan. Acesta a condus instituția de învățământ 27 de ani, până în 1947, fiind cel mai longeviv director de instituție de învățământ din Județul Arad (îl urmează Vasile Popeangă, director al *Preparandiei* vreme de 18 ani). Sub directoratul său școala s-a dezvoltat, fiind dotată cu biblioteci, cabinete, laboratoare, colecții etc. și devenind în 1938 una din școlile de elită din România. Aceasta este considerată cea mai prosperă perioadă din istoria liceului. În această perioadă au fost înființate *Societatea Ion Russu Șirianu*, *Societatea de Matematică*, *Societatea Sportivă*, *Școala de notari*, și reviste: *Laboremus*, *Salonul literar*.

Ca urmare a impunerii regimului comunist, liceul a suferit de pe urma politizării învățământului, fapt ce a determinat și schimbarea denumirii în *Școala Medie nr. 1* (1948), iar în 1957 în *Liceul Ioan Slavici*. În această perioadă școala funcționa cu 13 clase cu predare *la zi*, 5 clase cu predare *în limba maghiară* și 22 de clase de *seral*. Mai târziu apare și învățământul *fără frecvență*, considerat învățământ de masă. În anul 1969 începe diversificarea claselor și apar clase speciale: de fizică, de matematică, de educație fizică.

După înlăturarea regimului comunist liceul și-a redobândit numele *Moise Nicoară*, iar în anul 2000, ca o recunoaștere a rolului formator pe care l-a avut de la înființarea sa, a fost prima unitate de învățământ din județul Arad care a obținut titlatura de *colegiu național*. Astăzi, despre calitatea demersului didactic la Colegiul Național Moise Nicoară vorbesc rezultatele deosebite obținute la examenele naționale, la olimpiadele și competițiile naționale și internaționale, care îl plasează între primele unități de învățământ din țară, recunoscut și apreciat în întreaga lume datorită absolvenților săi, unii dintre ei studenți la cele mai prestigioase universități din Europa și Statele Unite ale Americii – un omagiu adus patronului spiritual, marele patriot Moise Nicoară (1784-1861), elev al gimnaziului în anul școlar 1801-1802, primul român ortodox din monarhie cu studii academice.

Biblioteca colegiului a avut un rol important în promovarea unui învățământ calitativ și în susținerea performanței școlare. Încă din secolul al XIX-lea funcționau în școală trei biblioteci. Prima, biblioteca Orczy-Vásárhelyi (peste 15.000 de volume), era constituită din două donații

făcute gimnaziului: una de fundația Orczy, alta de episcopul Vásárhelyi Janos. A doua bibliotecă era cea a profesorilor – avea peste 3.000 de volume la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar a treia era biblioteca elevilor. În perioada interbelică cele trei biblioteci se păstrează, dar este acordată o atenție sporită achiziționării de noi volume, în special în limba română, și întocmirii de colecții ale unor publicații periodice: *Viața românească*, *Revista istorică*, *Gazeta matematică*, *Bibliografia*, *Sburătorul*, *Arhiva pentru știință și reformă socială* – pentru biblioteca profesorilor, și *Gazeta matematică*, *Tinerimea română*, *Eroii*, *Cele trei Crișuri* – pentru biblioteca elevilor.

În 1948 biblioteca profesorilor și a elevilor se unifică, iar în 1957 Biblioteca Orczy-Vásárhelyi, care în perioada interbelică funcționase ca bibliotecă documentară aflată în patrimoniul liceului, a revenit Bibliotecii Municipale, devenind inaccesibilă publicului larg. Din acest fond, aflat în prezent la Biblioteca Județeană A. D. Xenopol Arad, se păstrează la biblioteca colegiului doar 240 de volume, care constituie colecția de carte veche. În prezent biblioteca colegiului deține 33.872 de volume și are peste 1.200 de cititori. Sala de lectură, aflată permanent la dispoziția elevilor, este dotată cu 15 calculatoare și un videoproiector.

Despre calitatea demersului didactic și despre etosul școlii, relatează absolvenții de demult ai actualului *Colegiu Național Moise Nicoară*, unii dintre ei personalități emblematice ale vieții culturale, politice, economice: Mircea V. Stănescu, Csiki Gergely, Ioan Slavici, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Emil Monția, Corneliu Micloși, Iuliu Moldovan, Aurel Avramescu, Tiberiu Popoviciu, Valeriu Novacu, Caius Iacob, Mihai Beniuc, Ștefan Augustin Doinaș, Titus Popovici, Mircea Zaciu.

De această prestigioasă instituție de învățământ își leagă numele 23 de membri ai Academiei, între care Iosif Goldiș, Roman Ciorogariu, Atanasie Marian Marienescu, Corneliu Micloși, Sabin Drăgoi, Sabin Manuilă, Tiberiu Popoviciu, Caius Iacob, Ștefan Augustin Doinaș, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Ioan Flueraș, Iustin Marșieu.

Fundația Moise Nicoară a fost înființată în 1998 și își propune, între altele, promovarea excelenței în rândul elevilor, susținerea activităților extracurriculare ale elevilor și implicarea absolvenților în viața școlii. De la înființarea ei și până în prezent fundația a contribuit la dotarea școlii, la sprijinirea elevilor merituoși cu burse și ajutoare sociale. În cadrul fundației funcționează și o editură la care sunt tipărite reviste ale elevilor, anuarul colegiului și cărți.

Clădirea Colegiului Național Moise Nicoară face parte dintre monumentele istorice ale Aradului. Inițial gimnaziul funcționa în sălile modeste ale unei școli primare, însă la mijlocul secolului al XVIII-lea călugării minoriți au solicitat sprijinul autorităților locale pentru obținerea unui teren în vederea construirii unui edificiu școlar corespunzător. Ca urmare, în 1801 gimnaziul își mută sediul în fosta casă Rauch, până în 1873, când, pe un teren ce aparținuse bisericii ortodoxe române din Arad (căreia i s-a oferit în schimb locul pe care se află vechea catedrală ortodoxă cu hramul Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul), a fost construită actuala clădire a colegiului. Proiectul aparține arhitectului Diescher Iosif din Budapesta, iar lucrările s-au desfășurat sub supravegherea arhitectului arădean Jiraszek Lajos. Rezultatul acestei colaborări a fost construirea celui mai impunător edificiu din oraș la acea dată. Costurile au fost suportate de Fundația Margareta Bibici și de bugetul de stat. Clădirea școlii a suferit mari daune din cauza bombardamentelor în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, dar a fost refăcută după în anul 1955, când edificiul a fost introdus pe lista oficială a monumentelor istorice de arhitectură. Au urmat multe lucrări de reparații și modernizări, în prezent clădirea fiind reabilitată printr-o finanțare europeană în valoare de peste 11 milioane de euro, în cadrul Programului Operațional Regional 2007-2013. Ca urmare, colegiul dispune de noi spații destinate activităților sportive, teatru, un club foto, o sală de proiecție filme, o cantină, iar în mansardă de un observator astronomic. De asemenea, prin montarea unui lift exterior, clădirea a devenit accesibilă persoanelor cu dizabilități.

Edificiul, realizat în stil neorenescentist, respectă forma unui patruleter. În exterior reține atenția fațada monumentală frumos ornamentată, scările foarte largi, cele trei porți impunătoare, ferestrele mari boltite, coloanele canelate, capitelurile compozite. Pe coronamentul fațadei este amplasat un grup alegoric simbolizând Alma Mater cu brațele deschise. Cele două fațade laterale dinspre sud și nord, ca și fațada mare dinspre vest, sunt ornamentate în stil baroc. Intrarea principală duce la trei galerii demarcate de un șir de coloane intercalate de pilaștri ce susțin bolți în avelă deasupra galeriei principale și bolți mănăstirești deasupra galeriilor laterale. Din galerii, prin intermediul a 23 de trepte din marmură de Moneasa, se ajunge la holul de onoare de la etaj, nu înainte de a te opri pe o platformă aflată la capătul treptelor. Acestea se ramifică în patru brațe simetrice ce conduc

la etaj. Coloanele, flancate de balustrade artistic lucrate, susțin un plafon casetat ce prezintă un decor în relief, pictat, de factură renașcentistă. Luminozitatea deosebită a holului de onoare este asigurată de deschiderile din sticlă ce dau spre două curți interioare. Printr-o ușă de mari dimensiuni, sculptată și lucrată în două canate, încadrată de un bogat decor renașcentist aurit, se pătrunde în impunătoarea sală festivă a liceului, sală dominată de un plafon casetat și decorat. Candelabre și aplici completează decorul întregului edificiu, emanând bun gust și rafinement.

Bibliografie

Izvoare

Arhiva Colegiului Național Moise Nicoară Arad.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Filiala Arad, Colecția arhive școlare, doc.120 din 1786.

Lucrări speciale

Bulboacă, Sorin, *Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în Veacul Luminilor*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016, pp. 273-281.

Lupaș, Ioan, *Iosif II și Școlile românești din Județul Arad*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928.

****Monografia Liceului Ioan Slavici, fost Moise Nicoară, din Arad, 1745-1919-1971*, Arad, 1971.

Roz, Alexandru, *Monografia Colegiului Național Moise Nicoară din Arad*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2008.

Școala Comercială Medie – Colegiul Economic Arad

prof. Liliana Necula

Viața comercială dezvoltată a orașului și județului Arad avea nevoie în secolul al XIX-lea de o instituție de învățământ în care să fie instruiți și educați viitorii comercianți. Emanuil Bibanco, un institutor din Ducatul Sileziei, înființează în anul 1830 prima școală comercială la Budapesta. După modelul acelei școli, la Arad, în anul 1848, Ioan Rotter, originar din Boemia, un profesor al școlii lui Emanuil Bibanco, înființează o școală comercială particulară cu predare în limba germană, școală care a funcționat, cu mici întreruperi, aproape două decenii. Ioan Rotter a organizat în Arad și o școală de ucenici comerciali, care a funcționat în anii 1848-1875. În același timp, tot la Arad, a funcționat și o altă școală comercială particulară, înființată de Hirschl, care a încetat din viață în anul 1882 și școala s-a desființat. Astfel, Aradului îi lipsea o școală comercială superioară care să educe și să pregătească viitorii comercianți din oraș și din întreaga zonă a Aradului.

Având în vedere dezvoltarea economico-comercială a orașului și necesitățile zonei, președintele Corporației Comercianților din Arad, Bettelheim Wilhelm, solicită la data de 6 martie 1883 sprijinul Consiliului Comunal Arad pentru fondarea unei școli comerciale cu limba de predare maghiară. Corporația Comercianților din Arad oferă 10.000 de florini pentru dotarea instituției, iar Comuna Arad oferă localul pentru școală. Cele două oferte sunt adresate Ministerului Instrucțiunii de la Budapesta, care solicită un raport motivat și detaliat pentru înființarea școlii comerciale. În urma raportului întocmit de oficialitățile arădene și înaintat ministrului instrucțiunii din Budapesta, prin ordinul nr. 19080 din 14 iunie 1885 se aprobă înființarea școlii, cu denumirea de *Școala Comercială Medie*. În data de 18 iunie 1885 Consiliului Comunal Arad hotărăște deschiderea școlii, funcția de director este încredințată profesorului Ábrai Ludovic de la liceul real din Arad, funcție pe care a deținut-o până în anul 1910. Înscrierile s-au organizat în perioada 10-15 septembrie 1885, și la 28 septembrie 1885 se inaugurează clasa I-a a Școlii Comerciale Medii Arad, nume care se va schimba în anul 1886 în Academia Comercială, iar în anul 1900 în Școala Comercială Superioară. Școala a funcționat fără întreruperi de la înființare până în prezent, indiferent de schimbările economico-sociale și politice,

cea ce demonstrează necesitatea existenței unei astfel de instituții de învățământ și voința autorităților responsabile.

Perioada 1885-1918 a fost o etapă de organizare a școlii, de formare a unui corp profesoral, de stabilire a programei analitice a școlii, de constituire și consolidare a bazei didactico-materiale. Academia Comercială din Arad are aceeași programă analitică ca și celelalte academii și școli medii comerciale din Ungaria, orarul cuprinzând materii de cultură generală și de specialitate: aritmetică comercială, studiul comerțului și corespondență, contabilitate, studiul mărfurilor, tehnologie chimică și mecanică, drept cambial și comercial, legea industrială, economie politică, finanțe. Din anul 1900 apar modificări în programa analitică și se adaugă: lucrări de birou, corespondență comercială, studiul comerțului, caligrafie, noțiuni de economie politică, noțiuni de drept, chimie și merceologie.

În primul an de studiu, 1885, școala a avut un singur profesor titular, în anul următor au fost numiți încă doi, iar peste 4 ani încă unu. Înființarea claselor noi a impus sporirea personalului didactic titular și auxiliar. Până la 1918 și-au început activitatea didactică la Școala Comercială 14 profesori titulari și 33 de profesori auxiliari. Dr. Iuliu Somogyi, profesor de limba maghiară și limba germană, a ocupat funcția de director din anul 1910 până în anul 1923.

Cursurile clasei I-a a școlii încep într-un edificiu de pe actuală stradă Lucian Blaga, în edificiul școlii civile. Corporația Comercianților din Arad, care a patronat această instituție, a luat inițiativa construirii unui edificiu propriu pe locul viran din vecinătatea Primăriei, cuprins între actualele străzi Bulevardul Dragalina, Bulevardul Decebal și parc. Primăria a cedat Corporației Comercianților acest spațiu. La 10 ianuarie 1891 clădirea a fost inaugurată. În ianuarie 1893 se contractează un împrumut fără dobândă și arhitectul Jiraszek Ludovic întocmește planul pentru construirea unei aripi noi, și la 30 septembrie 1894 s-a inaugurat noua clădire care avea un front la stradă de 41 de metri.

După înfăptuirea Marii Uniri în anul 1918, cursurile Școlii Comerciale Superioare din Arad vor continua să se desfășoare în limba maghiară, apoi și în limba română. Această școală era frecventată și de elevii care aparțineau celorlalte naționalități din zona Banatului și Crișanei. La 1 iulie 1921 școala, până atunci comunală, trece în patrimoniul statului român și durata școlarizării se prelungește de la 3 la 4 ani. În anul școlar 1922/1923

se deschide prima clasă românească a școlii, cu 28 de elevi. În anii următori secția română ia mare avânt, astfel că în anul școlar 1928/1929 are 9 clase. Vasile Suci, profesor titular definitiv al Școlii Superioare de Comerț din Lipova la disciplinele matematică și fizică, a fost detașat la Școala Superioară Comercială Arad prin ordinul nr. 26478/1 octombrie 1922 al Directoratului General al Instrucțiunii din Cluj și devine director al școlii. El a fost director și profesor al Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți timp de 34 de ani, a îndrumat și educat generații întregi de elevi ai acestei școli, a depus o muncă neîntreruptă și intensă pentru dezvoltarea învățământului comercial și a insuflat elevilor și colegilor principiile sale de viață: ordinea, disciplina, seriozitatea, munca, responsabilitatea.

Programa analitică la cultură de specialitate cuprindea studiul comerțului, contabilitate, corespondență comercială, biroul comercial, doctrina comerțului, economie politică, aritmetică comercială, legislație comercială, merceologie, știința finanțelor și statistică, istoria comerțului, stenografie. Aceste materii de specialitate demonstrează că profilul școlii rămâne cel de la înființare: comerțul.

Datorită dezvoltării economice din anii '30 ai secolului al XX-lea, s-a simțit nevoia unei schimbări și la nivelul rețelei școlare, și la 1 septembrie 1936 Școala Comercială Superioară din Arad deschide clasa I-a a cursului inferior. În anul 1937 Gimnaziul Teoretic Iosif Vulcan din Arad devine gimnaziu comercial și se atașează Liceului Comercial de Băieți, noua denumire a școlii. Legea instituie *bacalaureatul comercial* pentru cei care vor să ocupe funcții publice sau să studieze în învățământul superior.

Schimbările aduse de instaurarea regimului comunist au fost resimțite imediat după 1945. Pentru învățământul economic a început o perioadă grea, deoarece nu corespundea orientării politice și ideologice a noii puteri. S-a început un proces de desființare a învățământului comercial – și până în 1955 va fi redus la nivel de școală profesională și școală postliceală. În 1968, prin noua lege a învățământului, se reînființează liceele cu profil economic. În anul 1977 au fuzionat cele două instituții de învățământ cu profil economic din Arad: *Liceul Economic* și *Grupul Școlar Comercial*, formând *Liceul Economic și de Drept Administrativ Arad*, funcția de director revenind profesorului dr. Gheorghe Păcurariu (1975-1982; 1986-1989). Profilul claselor era de contabilitate, comerț, administrație, alimentație publică.

La 1 septembrie 1994 școala își schimbă denumirea devenind *Grupul Școlar Economic-Administrativ Arad*, iar la 19 septembrie 2000 școala devine *Colegiul Economic Arad*, conform ordinului Ministerului Educației Naționale nr. 4565/2000 prin care s-au aprobat modificările la rețeaua unităților de învățământ preuniversitar din județul Arad. Această schimbare a fost posibilă datorită rezultatelor deosebite obținute de elevii și profesorii acestei școlii și a necesității dezvoltării învățământului economic.

Colegiul Economic Arad și-a definit foarte clar identitatea și locul între instituțiile de învățământ din județul Arad și din regiunea de vest. Această școală este ofertantul viabil de formare profesională în domeniile economic, administrație, comerț, turism și alimentație. Continuând tradiția *Școlii Comerciale* de la 1885, *Colegiul Economic Arad* oferă tinerilor oportunități de educație și de formare profesională la standarde de calitate racordate la cele europene. În toate activitățile școala promovează calitatea, dezvoltarea creativității, responsabilitatea, toleranța, performanța, egalitatea șanselor, dialogul și spiritul de echipă. Misiunea Colegiului Economic Arad este aceea de a fi o școală modernă, europeană, având o serie de priorități și politici educaționale: aplicarea principiului flexibilității curriculumului – diversitatea ofertei educaționale, a principiului eficienței – absolvenți cu o bună pregătire teoretică și practică pentru piața muncii din Arad, România și Uniunea Europeană. Școala este un reper important pe harta instituțiilor de educație la nivel local național și european, datorat parteneriatelor și proiectelor implementate.

De-a lungul celor 131 de ani de existență această școală a format generații de elevi pregătiți în domenii cheie pentru economia, educația și dezvoltarea unei națiuni. Elevii, pe lângă abilități profesionale, și-au format și abilități sociale, umane, de voluntariat și artistice. Toate acestea au fost posibile datorită faptului că această școală de tradiție a format o comunitate educațională apreciată și mai ales necesară. Cea mai importantă realizare este că școala a asigurat de-a lungul timpului forța de muncă calificată care a contribuit la dezvoltarea orașului și județului Arad, concretizându-se astfel dezideratul fondatorilor acestei instituții, comercianții arădeni din secolul al XIX-lea.

Bibliografie

Arhiva Colegiului Economic Arad.

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, colecția Arhive școlare, doc. 120 din 1786.

Anuarele Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți din Arad, 1906-1910, director Ludovic Ábrai, Arad.

Anuarele Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți din Arad, 1911-1922, director dr. Iuliu Somogyi, Arad.

Anuarele Școlii Superioare de Comerț pentru Băieți/ Liceul Comercial de Băieți din Arad, 1923-1943, director Vasile Suci, Arad.

Anuarul Colegiului Economic Arad, 2000-2001, director Silvius Cureteanu, Arad, 2001.

Colegiul Național Elena Ghiba Birta

dr. Adrian Bucur

Această instituție de învățământ a fost înființată în anul 1919, imediat după introducerea administrației românești în Ardeal. La început a purtat denumirea de *Liceul de Fete* din Arad. Între anii 1920-1948 s-a numit *Liceul de Fete Elena Ghiba Birta*, după numele celei care a fost o protectoare a învățământului românesc din zona de vest a țării. Ea a și înființat o fundație careia, prin testamentul întocmit în 1863, îi oferea 48.000 de florini cu scopul de a acorda burse de câte 200 de florini pentru elevii și studenții săraci dar meritoși, de religie ortodoxă și de origine greacă sau română, din comitatele Arad, Bihor, Békés, Cenad.

Elena Ghiba Birta (1801-1864), a fost o mare protectoare a învățământului din partea de vest a României de azi. Ea s-a născut în 1801, probabil la Bichiș (Békés, azi în Ungaria), unde tatăl ei era preot ortodox. Familia sa din partea tatălui era de origine română macedoneană, mama sa fiind Ana Neamț, româncă din Ineu.

Pe data de 2 iulie 1863 și-a încheiat testamentul la Arad, în prezența primarului Aradului și a altor șase persoane. Ea lăsa, prin testament, peste 14.000 de florini bisericilor ortodoxe din Arad, Bichiș, Oradea și Ineu, precum și celor romano-catolice și reformate din Arad. A mai donat sume importante și pentru spitalul ce urma să se construiască, casei săracilor din Arad, breslei tâmplarilor și lăcătușilor, fondului pompierilor, unui număr de 12 văduve sărace etc.

O donație specială de 48.000 de florini a fost făcută pentru crearea *Fundației Elena Ghiba Birta*, care urma să acorde 12 burse (stipendii), a câte 200 de florini pentru ajutorarea elevilor și studenților săraci dar meritoși, de religie ortodoxă și de origine greacă (a se înțelege *aromână*) sau română din comitatele Arad, Bihor, Bichiș și Cenad. Fundația a fost condusă de un comitet al cărui președinte era episcopul ortodox din Arad Ioan Mețianu și din care mai făceau parte patru clerici (printre ei îl găsim pe Iosif Goldiș, profesor la Gimnaziul Regal de Stat din Arad), și opt membri mireni. În anii următori au mai fost președinți ai acestui comitet și episcopii Iosif Goldiș, Ioan Papp și dr. Grigorie Comșa, și dr. Vasile Mager, iar printre membri îi întâlnim pe Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Vasile Goldiș, dr.

Gheorghe Ciuhandu, dr. Theodor Botiș, dr. Aurel Lazăr, dr. Iustin Marșieu ș. a. Între 1877-1926, 125 de elevi și studenți de la școli și universități din Arad, Oradea, Timișoara, Beiuș, Sibiu, Cluj, Budapesta, Leipzig sau Bonn au beneficiat de stipendiile oferite de fundație. Bursierii proveneau din familii cu venituri modeste (țărani, învățători, meseriași, funcționari, preoți), unii fiind orfani. După absolvirea instituțiilor de învățământ mulți au devenit medici, juriști, preoți, profesori, arhitecți, învățători, unii jucând un rol însemnat în viața culturală sau politică a urbei noastre. Dintre ei pot fi amintiți Roman Ciorogariu – profesor și director la Institutul Pedagogic și Teologic din Arad, ulterior episcop al diecezei ortodoxe din Oradea; Nicolae Mihulin – profesor de științele naturii la Institutul Pedagogic din Arad, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, director al Liceului Moise Nicoară din Arad (1919-1920), și director al Liceului de Fete Elena Ghiba Birta din Arad (1920-1929); Lazăr Nichi – profesor de limbile latină și germană și director la Liceul de Fete Elena Ghiba Birta din Arad (1919-1920), profesor la Liceul Moise Nicoară din Arad, director al Palatului Cultural din Arad; Sabin Evuțian – președinte al Societății Studențești Petru Maior din Budapesta (1910), profesor la Școala Normală din Caransebeș, la Institutul Pedagogic din Arad, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, inspector școlar la Timișoara.

Elena Ghiba Birta s-a stins din viață în anul 1864, fiind înmormântată în *Cimitirul Eternitatea* din Arad. Comitetul fundației care îi purta numele s-a îngrijit de ridicarea unei noi cripte și de ridicarea unei cruci. Memoria sa este însă celebrată prin numirea, în 1920, a liceului de fete înființat în 1919, *Liceul de Fete Elena Ghiba Birta*. Numirea s-a făcut la cererea profesorilor și a directorului școlii. De altfel putem aminti că primii doi directori ai liceului, Lazăr Nichi și Nicolae Mihulin, au beneficiat de bursele acordate de fundația înființată prin donația consistentă a patroanei spirituale a liceului.

În primul an al funcționării noii instituții de învățământ au fost înscrise 254 de eleve, dintre care doar 124 proveneau din orașul Arad. De altfel, în toată perioada interbelică, elevele proveneau atât din mediul urban cât și din cel rural, din județele Arad, Timiș, Alba, Caraș, Severin, Bihor etc. Prima promoție de absolvente ale *Liceului de Fete Elena Ghiba Birta*, formată din 14 eleve care urmaseră cursurile la zi și din 2 eleve particulare,

a absolvit în anul școlar 1922-1923. În anul școlar 1938-1939 erau înscrise 501 de eleve, repartizate în 12 clase.

În perioada postbelică denumirea liceului a suferit dese modificări, în funcție de profilul atribuit și de obiectivele urmărite de către autorități. Astfel, între anii 1948-1959 s-a numit *Școala Medie Nr. 2 Arad*, între 1959-1963 *Școala Medie Nr. 2 Olga Bancic*, pentru ca în perioada 1963-1965 să revină la denumirea anterioară. Între anii 1965-1970 instituția a fost denumită *Liceul nr. 2*, iar între 1970-1974 *Liceul de Cultură Generală Nr. 2*. Între 1974-1977 a purtat numele de *Liceul Real-Umanist Miron Constantinescu*, pentru ca apoi să se numească, pentru perioada 1977-1982, *Liceul de Matematică-Fizică Miron Constantinescu*. **Între 1982-1990 a funcționat sub denumirea de Liceul Industrial nr. 12.** Abia în 1990 s-a revenit la denumirea tradițională, consacrată în perioada interbelică.

În cadrul liceului au studiat mult timp doar eleve, abia în anul școlar 1959-1960 absolvind prima promoție mixtă. În anul 1948 a fost înființat un liceu seral care a devenit, din anul școlar 1953-1954, o secție a Liceului Nr. 2, secție desființată în anul 1965. Clasele serale au fost reintroduse ulterior, la sfârșitul anilor '70, și au funcționat până în anul școlar 1989-1990.

În ceea ce privește amplasamentul actualului *Colegiu Național Elena Ghiba Birta*, menționăm că în anul 1888 s-au încheiat lucrările de construire a clădirii principale, cea de pe actualul Bulevard Gen. Dragalina, nr. 6, însă doar parterul și etajul I. Acolo a funcționat *Școala Superioară de Fete*, cu predare în limba maghiară. Precizăm că *Școala eparhială de fete*, școală confesională aflată sub patronajul Episcopiei Aradului și având rolul de a pregăti eleve de origine română la nivel gimnazial, instituție care stă la baza liceului fondat în 1919, a funcționat în această perioadă (1913-1924), în clădirea aflată pe Strada Eminescu nr. 44 și în cea situată pe Strada Gh. Barițiu nr. 16. Între anii 1912-1913 a fost ridicată și aripa dinspre sud a clădirii, de pe actuala stradă 1 Decembrie 1918, cea care adăpostește astăzi Colegiul, pentru ca în anul 1936 să se ridice etajul al II-lea al corpului principal al clădirii. Un alt corp de clădire a fost ridicat între anii 1975-1979, astfel făcându-se față exigențelor sporite de numărul crescut de elevi.

Pe tot parcursul existenței sale, actualul *Colegiu Național Elena Ghiba Birta* s-a dovedit a fi un liceu cu renume în orașul și județul Arad, dar și în regiune. Absolvenții săi fac cinste colegiului prin rezultatele remarcabile obținute la examenele de intrare la facultate, prin rezultatele din timpul

facultății și prin realizările ulterioare. Tocmai din acest motiv colegiul este și astăzi un reper în învățământul preuniversitar arădean și din zona de vest a țării.

Bibliografie

Arhiva Colegiului Național „Elena Ghiba Birta” Arad.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Arad, 2013.

Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.

Popa, Mircea, *Monografia Liceului Elena Ghiba Birta*, Arad, 1995.

Colegiul de Arte Sabin Drăgoi

Eugen Puiu

Colegiul de Arte Sabin Drăgoi a avut structurări diferite pe parcursul anilor. A pornit la 15 octombrie 1958, conform ordinului 1669/5.08.1958 al Ministerului Învățământului și Culturii, numai cu clase de gimnaziu, sub titulatura *Școala Generală de Muzică și Arte Plastice*. Cursurile se desfășurau în 6 săli de curs ale Școlii Populare de Artă, de pe actualul Bulevard al Revoluției, la nr. 85. Dotarea era minimală și consta în 3 pianе și 1 violoncel, dar la finele anului școlar 133 de elevi studiau deja, în afară de pian și violoncel, vioară, arte plastice, teorie muzicală și instrumente de suflat.

Alături de sculptorul Ioan Tolan, fondatorul și directorul școlii, alți 11 profesori socotesc că menirea lor este educarea artistică a tinerilor arădeni; activitatea lor duce la măsuri de eficiență maximă, precum preșcolarizarea obligatorie, înființarea unor secții de profil artistic în Pecica, Lipova și Curtici sau organizarea unei „Zile a ușilor deschise”. Din fonduri centralizate ale statului, biblioteca se dotează cu cărți în valoare de 7.000 de lei, cumpărându-se în același timp viori și violoncele.

Afirmarea pe plan național apare repede. În anul 1960 școala are deja doi laureați în Festivalul Republican al Institutelor și Școlilor de Artă: Maria Zillich, clasa a V-a pian, profesoară Ecaterina Tulbure, și Gheorghe Pinter, clasa a IV-a pian, profesoară Maria Comșa. Pentru excelenta prezentare la Festivalul Institutelor și Școlilor de Artă, în 1962 Ministerul Învățământului și al Culturii conferă Școlii Generale de Muzică și Arte Plastice din Arad o diplomă de onoare. Doi ani mai târziu, în 1964, profesorul Anton Czilling conduce o orchestră de 60 de elevi și o formație corală de 120 de elevi, cifra totală a elevilor fiind de 474.

Anul școlar 1965-1966 aduce două noutăți: un nou principiu de lucru, care consacră un program integrat de studiu al artei, astfel încât învățământul de specialitate să includă și discipline de cultură generală, și o clădire nouă, în Piața Vasile Roaită. Din acest local școala se va muta pentru doi ani pe Strada Săvinești (1971-1973), pentru ca din 1973 până în 1995, vreme de 22 de ani, să funcționeze în clădirea Academiei Teologice din strada Paroșeni nr. 9. Sediul actual, cel de pe Bulevardul Revoluției nr. 20, este atribuit școlii în 1995.

Dacă la începuturile sale școala avea în exclusivitate clase gimnaziale, în 1969 s-au adăugat cele liceale, clasele primare fiind admise din 1975. Primele învățătoare au fost Eugenia Lascu și Silvia Birău.

Efectele acestui concept echilibrat – specialitate integrată cursurilor de cultură generală, se simt repede, prin rezultate notabile: premii obținute de elevi la concursuri naționale, colaborări extinse cu Filarmonica Arad, concerte ale elevilor, creații remarcabile ale profesorilor școlii (Ioan Tolan, Doru Șerban, Lia Cott, Nicolae Bigfalvi, Paul Paradenco Adamești, Gavrilă Câmpan), recunoscute pe plan național.

Cei care au purtat răspunderea cârmuirii școlii au fost, în ordine cronologică: sculptorul Ioan Tolan (fondatorul școlii), profesoara Georgeta Tilicea, compozitorul și dirijorul Doru Șerban (care obține aprobarea înființării claselor de liceu), profesorul Ioan Zahu, profesorul Gavrilă Câmpan, profesoara Ana Raita, profesoara Lucia Pârvănescu, profesoara Silvia Demian, profesoara Maria Orodan și profesoara Dorina Trandafir.

Viața artistică a instituției, tot mai complexă și mai animată, permite afirmări naționale ale talentului și ale progresului valoric: orchestra de cameră a liceului (dirijor: profesorul Iosif Jung), obține locul I la *Festivalul Liceelor de Artă* din 1973, Petru Stoicu, elev la clasa de sculptură a profesorului Barbu Bocu, obține în 1976 premiul I la *Expoziția Națională de Artă Plastică „Brâncuși”* a elevilor, Samica Toma, elevă la clasa de vioară a profesorului Radu Bloch, obține premiul special al ziarului Scânteia tineretului la *Festivalul Liceelor de Artă* din 1973, iar pianista Maria Repaș, din clasa profesoarei Verona Eckstein, obține în același an mențiune la concursul *Lira de aur* organizat la Suceava.

Oferta originală a liceului, care permitea elevilor să opteze pentru muzică sau arte plastice, s-a diversificat începând cu anul 2000 prin apariția clasei de arhitectură, iar din 2004 s-a adăugat și o clasă de arta actorului.

Celor 11 dascăli curajoși care au deschis porțile școlii li se adaugă azi peste 160 de profesori, așa cum celor 133 de elevi care au încheiat anul școlar în 1959 li se alătură cei 1.019 copii și tineri talentați prezenți în 2017 pe băncile aceleiași școli.

Aparținând filierei vocaționale a învățământului, oferta educațională a Colegiului de Arte Sabin Drăgoi cuprinde specialități diferite, după cum urmează:

- *clasa pregătitoare*: regim de școală generală, fără profil artistic, urmând ca din clasa I-a elevii să aleagă între a studia muzica sau artele plastice;
- *clasele I-IV*: pian și vioară; cerc de arte plastice;
- *clasele V-VIII*: pian și toate instrumentele orchestrei simfonice; desen, pictură, modelaj;
- *clasele IX-XII*: specializare instrumentală (pian și toate instrumentele orchestrei simfonice), specializare teoretică muzicală (studii teoretice), specializare vocală (canto, muzică tradițională, clasică și ușoară); grafică, pictură, sculptură, ceramică, creație vestimentară, tapiserie; arhitectură și design; arta actorului.

Calitatea de elev al școlii se obține în urma promovării testelor de aptitudini (clasele I-VIII), în urma susținerii probelor de specialitate în cadrul examenului de admitere (clasa a IX-a), sau în urma promovării examenelor de diferențe (clasele X-XII).

Actuala echipă managerială, formată din prof. Dorina Trandafir (directoare), și prof. Marinela Tudoran (directoare adjunctă), a reușit, printre altele, reabilitarea clădirii școlii: s-au renovat fațada, acoperișul, subsolul și câteva săli de clasă și de instrument, s-au reamenajat sala de orchestră și sala de festivități, s-au regândit și reorganizat unele spații.

Formații ale școlii – turnee sau concerte în străinătate

Orchestra școlii – dirijor prof. Dan Boar

1995 – *Zilele Muzicale Europene*, la Bad Bruckenau, Germania; concert folcloric la Ambasada României de la Zagreb, la recepția oferită cu ocazia Zilei Naționale a României;

1996 – *Festivalul Internațional al Tineretului* în Danemarca, în programul Copenhaga – Capitală Culturală Europeană: orchestra și corul școlii au interpretat în primă audiție absolută *Sînzienele* – feerie pentru cor, soliști și orchestră de Adrian Diaconu; membrii orchestrei au participat și la secțiunea folclor, cu un taraf de 20 de instrumentiști;

1997 – *Festivalul Internațional al Tineretului* din Belfort, Franța: participă taraful *Junii Zărandului*; se deschide colaborarea cu *Fundația Pro Corda* din Anglia, unde elevii ai școlii se specializează în muzica de cameră (colaborarea durează și în prezent);

1999 – concerte la Cividale del Friuli, Italia: participă orchestra de cameră formată din instrumentiști până în 14 ani;

2000 München, Germania: 7 concerte susținute în scop caritabil, program derulat prin Direcția de Asistență Socială Arad și Fundația Hilfe;

2002 – orchestra școlii concertează în Germania, la solicitarea baronesei Thea Griesbach Hobbach, în proiectul *Kindersdorf fur 280 Waisen in Rumanien*;

Din anul 1999 se realizează un parteneriat cu Școala Waldorf din Ulm, Germania, care presupune existența unei orchestre comune; după o săptămână de repetiții, orchestra reunită concertează în Ulm și în Arad (s-a reușit un concert și în Lipova); proiectul a durat până în 2010.

Din 2002 orchestra și tinerii instrumentiști intră într-un proiect internațional – *Orchestra Internațională de Tineret*, inițiat de Primăria Orașului Neumarkt, Germania, proiect în care sunt cuprinse acum 10 țări; într-o cadență stabilită, întâlnirea anuală are loc prin alternare, în algoritmul Germania – altă țară – Germania; prima țară în care s-a derulat proiectul a fost Germania (în 2002), a doua a fost România (în 2003);

Formații de muzică de cameră

2006 – ansamblul de muzică medievală coordonat de prof. Marcel Sâpcu concertează în sala de expoziții din Oroshaza, Ungaria;

– cvartetul de clarinete coordonat de prof. Marcel Sâpcu colaborează cu Conservatorul din Nimes, Franța.

2007 – trioul de clarinete coordonat de prof. Marcel Sâpcu concertează la Battonya, Ungaria, în sala Bisericii Reformate;

2008 – ansamblul de muzică medievală coordonat de prof. Marcel Sâpcu participă la *Carnavalul Renascentist* organizat de Primăria Orașului Gyula, Ungaria;

2008 – ansamblul medieval al școlii, coordonat de prof. Marcel Sâpcu, participă la *Crana Historica* în Kronach, Germania;

2008 – trioul de clarinete participă la Battonya, Ungaria, la concertul prilejuit de Ziua Națională a Ungariei;

2009 – trioul cameral coordonat de prof. Marcel Sâpcu concertează la Battonya, Ungaria, în Biserica Reformată;

2011 – ansamblul de muzică medievală coordonat de prof. Marcel Sâpcu participă la *Festivalul Internațional Medieval* din Tabor, Cehia;

2011 – ansamblul de muzică medievală participă la Pecs, în cadrul manifestărilor *Strîngeri de mâini*, ca reprezentant al Municipiului Arad;

Fanfara (dirijori: prof. Mircea Balint, prof. Claudiu Dan)

1997 – este invitata orașului Hodmezovasarhely, Ungaria, cu ocazia primirii drapelului de *Oraș evidențiat de Uniunea Europeană* (dirijor: prof. Mircea Balint);

2003 – cu prof. Claudiu Dan ca dirijor, este invitată și participă la *Festivalul Internațional al Fanfarelor* de la Zrenjanin, Serbia;

Corul Voci de primăvară (dirijori: prof. Gavrilă Câmpan, prof. Monica Milichi)

1991 – concert la Liceul Nicolae Bălcescu din Gyula, Ungaria (dirijor: prof. Gavrilă Câmpan);

2008 – concert în sinagoga din Szeged, Ungaria (dirijor: prof. Monica Milichi);

2010 – concert la Szeged, Ungaria, la invitația comunității mozaice (dirijor: prof. Monica Milichi);

2010 – concert la Bekescsaba, Ungaria, la întâlnirea comunităților mozaice din Arad și Bekescsaba (dirijor: prof. Monica Milichi);

Corul Eutherpe (dirijor: prof. Crina Brad)

1995 – concert de colinde la Micherechi, Ungaria (dirijor: prof. Gavrilă Câmpan);

1996 – concert în Danemarca, la *Festivalul Internațional al Tineretului*, în programul Copenhaga – Capitală Culturală Europeană: orchestra și corul școlii au interpretat în primă audiere absolută *Sânzienele* – feerie pentru cor, soliști și orchestră de Adrian Diaconu (dirijor cor: prof. Crina Brad);

1997 – câștigă medalia de argint a concursului coral internațional *Celye*, în Slovenia (dirijor: prof. Crina Brad);

2003 – participă la *Festivalul Internațional al Tinerilor Muzicieni* din Belfort, Franța (dirijor: prof. Crina Brad);

2004 și **2005** – participă la manifestările *A coeur joie* din Vaison, Franța – tabără a iubitorilor muzicii corale din toată lumea, ce întrunește aproximativ 4.000 de coriști (dirijor: prof. Crina Brad);

2006 – la Beckescsaba, Ungaria, împreună cu corul profesorilor din Beckescsaba, interpretează *Missa încoronării* de W.A. Mozart;

2008 – în proiectul PHARE CBS Conviețuirii culturale și identitare, concertează în Gyula, Ungaria, la Liceul Nicolae Bălcescu;

2009 – în cadrul aceluiași proiect, concertează la Micherechi, Ungaria;

2010 – la Pecs, Ungaria, reprezintă Aradul în programul de parteneriat *Strângeri de mâini* (dirijor: prof. Crina Brad).

Personalități artistice care au onorat școala: prof. univ. dr. Valentin Timaru (Academia de Muzică Cluj-Napoca), conf. univ. dr. Victor Dumănescu (Academia de Muzică Cluj-Napoca), prof. dr. Franz Metz (organist, Germania), Gianluca Vanzelli (flaut, Italia), prof. univ. dr. Mihai Mănescu (Universitatea de Artă București), lect. univ. Ioana Beldiman (Universitatea de Artă București), conf. univ. Onisim Colta (Universitatea Aurel Vlaicu Arad), Călin Drăgoi (psiholog, Germania, nepotul compozitorului Sabin Drăgoi – patronul școlii), Thierry Thiebaud (dirijor, Franța), prof. univ. dr. Mariana Nicolesco (soprană, România), prof. Gheorghe Roșu (Liceul Nicolae Tonitza, București), prof. univ. dr. Ioan Bocșa (Academia de Muzică Cluj-Napoca), prof. univ. dr. Silvia Voinea (Universitatea de Muzică București), conf. univ. dr. Marin Cazacu (Universitatea de Muzică București), conf. univ. dr. Daniel Goiți (Academia de Muzică Cluj-Napoca), Felicia Filip (soprană, manager Opera Națională pentru copii), Dan Perjovschi (desenator, ilustrator, scriitor, jurnalist), Mircea Cărtărescu (scriitor), preot Constantin Necula, și mulți alții.

Diferite competiții au scos în relief și au pus în valoare talentele tinerilor artiști și cunoștințele dobândite de ei la cursuri. Pianistii au avut *Concursul internațional de pian Sofia Cosma* (Arad, mai, 2005-2007), instrumentelor cu corzi li s-a oferit *Concursul de vioară Alina Boleanțu* (Arad, martie, 2005-2007), formațiile corale au avut *Festivalul de muzică religioasă* inițiat în 2007, apoi *Festivalul coral Doru Șerban*, desfășurat anual din 2002, cu sprijinul Consiliului Local Municipal Arad, iar ansamblurile instrumentale și vocale mici și-au putut verifica acumulările în *Concursul internațional de muzică de cameră Lang Tunde*.

Viitorii artiști lirici s-au putut verifica în concursurile interjudețene de canto *Emil Monția* (Arad, 1998-2000), și *Sabin Drăgoi* (Arad, 2000-2003). La ora actuală, posibilitatea competiției este dată de concursul *Nicolae Brânzeu*, aflat la cea de-a treia ediție, însă apare o secțiune nouă de concurs: cea de teorie-solfegiu.

Dintre artiștii muzicieni care au absolvit această școală merită a fi amintiți Adela Zaharia (soprană, actualmente solistă a Deutsche Oper am Rhein din Düsseldorf, Germania), Paula Iancic, o tânără soprană de mare perspectivă, posesoare a unei voci de excepție, Bogdan Ilisie (bas, solist al Operei Naționale Române din Timișoara), Radu Lucian Sinaci (violoncel, premiat în țară și în străinătate, membru al Orchestrei de

cameră a Societății Române de Radiodifuziune, component al cvartetului de coarde *A.K.D.Mic*, al cvartetului de violoncele *Peregrinni* și al octetului de violoncele *Violoncellissimo*).

Tinerilor artiști plastici li s-a oferit o competiție valoroasă: Concursul internațional de desen *Fantasticul din mine și din afara mea*, desfășurat în ediții anuale din 2005 până în prezent, dar și expozițiile tematice *Crăciun Fericit și Paști fericit – Lumina Învierii* și concursul de desene-colaje *Viitorul este verde*. În instituții ale statului s-au organizat adevărate expoziții pentru elevii școlii, grădinițe din oraș și județ, holurile Prefecturii, ale Consiliului Județean și ale Palatului de Justiție devenind spații de expunere. Lucrări ale tinerilor sculptori liceeni sunt expuse în aer liber în fața clădirii colegiului. În 2018, la sărbătorirea centenarului Marii Uniri a tuturor românilor într-o singură țară, liceenii colegiului au realizat un monument în cinstea evenimentului petrecut cu un secol în urmă; monumentul a fost făcut din metal, la comanda Primăriei Municipiului Arad, și a fost amplasat în fața cofetăriei *Milano* (fosta cofetărie *Libelula* și cinematograful *Dacia*), beneficiind și de faptul că monumentul Marii Uniri, comandat de Ministerul Culturii sculptorului Florin Codre și achitat integral în avans, nu a fost nici adus la Arad, nici amplasat pe undeva).

Parcul Europa de pe faleză Mureșului (malul drept al râului), permite sculptorilor să expună lucrări în regim de permanență, la fel și holul de la etajul al II-lea al Teatrului Clasic Ioan Slavici. Talentele indiscutabile ale tinerilor artiști plasticieni în devenire a trecut de granițele țării, primăria orașului Saarbrücken din Germania propunându-le acestora expunerea de icoane și ilustrații la Saarbrücken.

Înființarea secției de studiu *arta actorului* în anul școlar 2004-2005 i se datorează actorului Zoltan Lovas, arădean și el la rândul său. Încă de la înființare, viața teatrală școlară arădeană s-a legat indestructibil de cei care au ars pe altarul Thaliei pe scena Aradului: actorii și regizorii Marius Muntean, Daniel Pralea Blaga, Marian Parfeni, Adriana Ghiniță, Angela Petrean Varjasi, Robert Pavicsits, Lăcrămioara Szlanko, Tudor Lucanu, Ioan Peter, Carmen Vlaga, Nicolae Mihai Brânzeu și, nu în ultimul rând, Zoltan Lovas – părintele de suflet al secției.

Dintre cele mai importante proiecte care au însuflețit mișcarea teatrală a elevilor și cu care s-au obținut recunoașteri naționale sau internaționale ies în evidență *La Seceriș* (2007), *Mary Poppins* (2008), *Scufița Roșie și*

prietenii ei (2010), *Elixirul dragostei* – (2014), *Circus dell arte* (2015), *Săptămâna luminată* (2015), *Romeo și Julieta* (2016), *Inimi la minus grade celsius* (2017), *Coro Nero* (2017).

Din 2009, Colegiul de Arte Sabin Drăgoi este coorganizator al *Festivalului Internațional de Artă Theatrum Mundi*, iar din 2017 are propriul concurs dedicat secției de arta actorului: *Scena Fest*.

Colegiul de Arte a avut încheiat un parteneriat cu Universitatea Aurel Vlaicu, tematica fiind *Modificare de ambient*, însă parteneriatul a presupus și organizarea de expoziții permanente ale elevilor colegiului pe holurile Universității (2004-2007).

Colegiul a fost și este angrenat într-o multitudine de proiecte trans-frontaliere bilaterale sau multilaterale, majoritatea finanțate din fonduri ale Uniunii Europene, însă și în acțiuni comune cu diferite organizații locale (Serviciul de ajutor Maltez și Direcția de Asistență Comunitară Arad, Ordinul Minorităților Arad, Teatrul de Stat „Ioan Slavici” Arad, Filarmonica Arad, Clubul Rotary Arad), sau cu Primăria Orașului Saarbrücken, Germania.

Dintre elevii care se afirmă pe scenele naționale se remarcă actualmente Alina Fabri, Emilian Mîrnea, Goran Mihailov și Eduard Trifa.

Peste 75% din absolvenții ciclului liceal la Colegiul de Artă au rămas în domeniul specializării pentru care s-au pregătit în liceu. O radiografiere sumară a instituțiilor profesioniste din oraș susține afirmația: Corul Academic al Filarmonicii arădene este constituit în proporție de peste 44% din muzicieni formați în colegiu, iar în orchestra aceleiași instituții procentul este de peste 43%. Ponderea foștilor cursanți în corpul profesoral al colegiului depășește cifrele anterioare, realizându-se un impresionant arc peste timp: *foști elevi – actuali dascăli*. Iubitorii de artă tradițională, în special muzicală, aplaudă soliști vocali și instrumentiști formați în școala arădeană. Filiala Arad a Uniunii Artiștilor Plastici cuprinde în proporție impresionantă talente depistate, formate și îndrumate în liceul arădean.

(informații oferite de *prof. Silvia Demian* și *prof. Dorina Trandafir*)

Reuniunea femeilor române din Arad și provincie

dr. Simona Stiger

Secolul al XIX-lea înregistrează și în zona Aradului înființarea primelor organizații constituite de femei, unele dintre ele urmărind doar un scop caritabil (prima societate inițiată de femeile arădene datează din anul 1841, când, ca urmare a unei inundații provocate de revărsarea Mureșului, a fost constituită *Asociația feminină cetățenească*, sub conducerea Izabellei Fascho, organizație care își propunea sprijinirea sinistraților și crearea unui cămin pentru orfani), altele urmărind emanciparea națională prin cultură (*Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, *Reuniunea femeilor române din Șiria* sau *Reuniunea femeilor române din Lipova*).

Despre un asociaționism feminist arădean se poate vorbi abia din deceniul nouă al secolului al XIX-lea, când, urmând exemplul oferit de reuniunile deja constituite în câteva orașe din Transilvania (Brașov – 1850, Lugoj – 1863, Făgăraș – 1876, Sibiu – 1881 etc.), a fost înființată în 1884 *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*. Înființarea reuniunii a instituționalizat eforturile femeilor române din zona Aradului în timpul Războiului pentru Independența României. Atunci, susținute de articole publicate în presa locală (*Biserica și școala*, *Gura satului* etc.), Ersilia Sturdza din Șepreuș, Aloisia Sida și Sidonia Secoșianu din Șiria, Alexandra Mocioni din Căpâlnaș, Iuliana Lezarovici și Lucreția Nemșiu din Ususău, Sidonia și Sofia Oprea și Ida Mladin din Macea, Ecaterina Codreanu și Eliza Balisiu din Șiclău, Emilia Gurban din Buteni, Elena Țăranu din Lipova ș. a. au susținut efortul de război al României. Experiența dobândită de mișcarea de solidarizare a femeilor române din zona Aradului cu Războiul de Independență a României a fost valorizată prin constituirea reuniunii, care avea în primul rând scopuri educative, ținând la crearea unui institut românesc confesional pentru educarea fetelor române.

Primele ședințe au fost consacrate elaborării statutelor, care au fost aprobate de autorități la 24 octombrie 1886, și alegerii unui comitet format din Hermina Popovici-Desseanu (președintă între 1884-1889), Alexandru Tuducescu (secretar), și Letiția Oncu (casieră). Înființarea reuniunii arădene a avut un ecou deosebit în zonă, astfel că un an mai târziu 120 de femei române din Arad și împrejurimi solicită înscrierea ca membre.

Structural, statutele organizau viața internă a reuniunii, defineau categoriile de membri în funcție de suma cu care participau la fondul reuniunii – *fondatori* (femeile române care donează 50 de florini), *pe viață* (femeile române care donează 20 de florini), *ordinari* (femeile române care plătesc o cotizație de 2 florini/an), *ajutători* (bărbații români care donează 20 de florini sau plătesc o cotizație de 2 florini/an). O categorie prin excelență onorifică o constituie *membrii onorari*, desemnați ca atare de adunarea generală. În funcție de apartenența la una din aceste categorii, membrii reuniunii participau la adunările generale cu vot decisiv (cei fondatori, pe viață și ordinari), sau consultativ (membrii ajutători și onorari).

Conducerea reuniunii se exercita prin adunarea generală ordinară (care se întrunea anual), și cea extraordinară (de câte ori se considera necesar), și un comitet ales pentru un mandat de trei ani, format din 17 membri centrali (12 femei și 5 bărbați), și un număr nelimitat de membri provinciali, stabilit de adunarea generală. Articolul 24 al Statutelor explica rolul acestora: „... pentru a câștiga reuniunii membri din provincie circulând liste, ce li se vor trimite din partea comitetului pentru înscrierea de membri. De asemenea membrii provinciali sunt chemați a colecta oferte benevole în favorul reuniunii și a promova orice lucrări ale comitetului îndreptate în afară de centrul reuniunii cu privire la prosperarea acesteia”. Din membrii comitetului se alegeau funcționarii (desemnați în statute cu numele de *oficiali*), respectiv președinta, vicepreședinta, casiera și secretarul.

Fondul reuniunii se constituia în primul rând din taxele de membru, apoi din contribuții personale, donații, venituri rezultate din acțiunile organizate în favoarea reuniunii, colecte etc. Averea reuniunii, divizată în *fondul inalienabil* și *fondul disponibil*, putea fi depusă în hârtii de valoare sau alocată în împrumuturi.

Ultimul capitol al statutelor prevedea că reuniunea putea fi desființată ca urmare a hotărârii luate de o adunare generală special convocată în acest scop, dacă numărul membrilor cu vot decisiv ar fi mai mic de 12. În această situație fondul acesteia trecea în patrimoniul bisericii.

În 1890, sub conducerea noului comitet format din Aurelia Beleş (președintă), Rhea S. Ceontea (vicepreședintă), și Barbara Antonescu (casieră), la 1 octombrie s-a deschis *Școala de Fete Arad*, dar, întrucât ministerul nu recunoaște dreptul reuniunii de a susține o școală confesională, aceasta este predată Consistoriului. Ca urmare, reuniunii îi revine doar sarcina de a se ocupa de educația elevelor din internat și de a colecta fonduri pentru

sprijinirea celor lipsite de mijloace materiale. Structural, școala este împărțită într-una populară (formată din patru clase în care se predau discipline de învățământ prevăzute pentru clasele finale ale școlii populare elementare), și una superioară, în care se predau discipline de învățământ prescrise prin *legea regnicolară de instrucție pentru școli superioare de fete* și, în plus, pianul și limbile germană și franceză. *Lucrul de mână se predă „... în conformitate cu trebuințele societății noastre și cu deosebită privire la dezvoltarea industriei casnice”*. Corpul didactic se compunea din două învățătoare și mai mulți profesori de la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad.

Diferențele dintre Reuniunea Femeilor Române din Arad și provincie și Consistoriul Greco-Ortodox român din Arad în privința patrimoniului clădirii școlii și a internatului s-au aplanat în 1910, când s-a decis ca 2/3 să revină reuniunii și 1/3 diecezei. Tot atunci s-a prevăzut și că, în eventualitatea desființării reuniunii, dieceza va deveni proprietara exclusivă a școlii și a internatului. Odată depășit acest obstacol, s-a trecut la strângerea de fonduri în scopul ridicării unei noi clădiri, prin efortul comun al reuniunii și al diecezei. În acest scop, noul comitet ales în 1909, format din Letiția Oncu (președintă), Sever Bocu (secretar), Iustina Șerban (casieră), a organizat numeroase conferințe, baluri, serate etnografice și, în mare parte ca urmare a donației basarabeanului Vasile Stroescu, fondul reuniunii a ajuns în 1911 la 187.076 de coroane. În consecință, un an mai târziu se începe construirea noii clădiri a școlii, ce va fi inaugurată în 1913, când la conducerea reuniunii se afla un comitet format din Sofia Beleş (președintă), Avram Sădeanu (secretar), Aurelia Petran (casieră), Elena Goldiș, Eugenia Cicio Pop, Adriana Ispravnic, Maria Botiș, Sofia Papp, Florica Popovici, Valeria Herbay, Georgiana Lugojan, Ecaterina Vătan (membre), Iustin Marșieu, Vasile Goldiș, C. Iancu și P. Vasilon (consilieri).

Școala era așezată sub administrația consistoriului arădean – ajutat de reuniune, și condusă de un *director de studii* care ocupa postul prin concurs, iar internatul era condus de o directoare, ajutată de mai multe bone și o menajeră. Dotarea școlii, așa cum o prezintă *Anuarul*, face să sporească eficiența demersului didactic: cu un *schiopticon* se proiectează pe perete imagini „... care fiind însoțite și de explicațiile cerute, mai bine se imprimă în memoria elevelor decât tabele atârinate pe pereți, bătute de praful și indiferența elevelor”. În 1914 se reorganizează cursul complementar pentru absolventele celor patru clase ale școlii civile. Cursul are un accentuat spirit aplicativ, fiind prevăzute ore pentru bucătărie practică, economie teoretică

și practică, chimie *de casă*, lucru de mână și croit. Mai mult chiar, era impusă participarea elevelor la cumpărături „... ca să se deprindă în conducerea socotelilor de casă”. În rest se studia religia, aritmetica, limba română, limba maghiară și limbi moderne (germana și franceza). Orele de contabilitate și corespondență comercială (patru pe săptămână), completate cu exerciții de dactilografie, urmau să ofere cunoștințele necesare pentru „... o gospodărie mare sau să ajute soților și părinților comercianți în purtarea socotelilor” sau celor care doreau să devină „... ajutoare la institutele de credit”. În 1919 școala înființată de *Reuniunea Femeilor Române din Arad și provincie* a fuzionat cu liceul de stat, formând *Liceu de Fete Elena Ghiba Birta*, devenit în 2001 colegiu național.

Reuniunea femeilor române din Arad a urmărit sincronizarea cu celelalte reuniuni organizate de femeile române la nivelul întregii Transilvanii (peste 100 în preajma Primului Război Mondial). Astfel, în anul 1913, când la primul congres al reuniunilor femeilor române din Transilvania, desfășurat în 1913 la Brașov, s-a decis unificarea asociațiilor femeilor române într-o uniune ca „... o garanție pentru conservarea intactă a culturii, naționalității și tăriei noastre economice”, reuniunea arădeană a fost reprezentată de Maria Botiș, iar Sofia Beleş, președinta reuniunii din Arad, a fost aleasă în comitetul Uniunii și reconfirmată un an mai târziu, la Congresul Uniunii Femeilor Române din Ardeal și Ungaria, desfășurat la Sibiu.

Suprema recunoaștere a rolului pe care *Reuniunea femeilor române din Arad* l-a avut în mișcarea de emancipare națională a românilor din Transilvania a fost nominalizarea ei între instituțiile desemnate să participe, prin reprezentanți de drept, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Astfel, între cei 1.228 de delegați împuterniciți cu credenționale au fost și reprezentantele reuniunii arădene: Eugenia Cicio Pop și Elena Goldiș.

Bibliografie

Stiger, Simona, *Asociaționism și emancipare în Transilvania până la Primul Război Mondial*, Editura Fundației Moise Nicoară, Arad, 2001.

Stiger, Simona, *Reprezentantele Reuniunii Femeilor Române la Marea Adunare de la Alba Iulia*, în Alexandru Roz (coord.), *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, Editura Universității Vasile Goldiș, Arad, 1999.

Stiger, Simona, *Rolul asociaționismului feminist în emanciparea națională în Transilvania până la Marea Unire*, în vol. *95 de ani de la Marea Unire*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Cultură

În anul 2002, la 160 de ani de la moartea lui Sava Tekelija, Muzeul Vojvodinei din Novi Sad a amenajat în casa familiei Tekelija din Arad o expoziție permanentă intitulată *Sava Tekelija 1761-1842*, care reproduce aspecte din viața și opera sa. În cadrul acestei expoziții este alcătuit un catalog în limbile română și sârbă. În Aradul de astăzi, Strada pe care a locuit și pe care se află și casa sa (nu departe de biserica lui Tekelija), îi poartă numele.

Teatrul

Eugen Puiu

Pe meleagurile Aradului teatrul (în sensul modern), a avut punctul de naștere în 1817, atunci când negustorul Iacob Hirschl a construit clădirea cunoscută azi ca *Teatrul Vechi* și aflată în stare de ruină. Acesta va activa pe parcursul secolului al XIX-lea, inclusiv în anii Revoluției de la 1848. Datorită dezvoltării ulterioare a orașului, se punea problema construirii altui teatru. Cu mari eforturi financiare, se va construi o nouă clădire, cu o capacitate de 1.250 de locuri, lângă *Hotelul Crucea Albă*, pe locul unei vechi bălți. În anul 1874 se încheie lucrările la *Teatrul Arad*, unul dintre cele mai frumoase și moderne din sud-estul Europei. Datorită unor curgeri de gaz, în 1883 clădirea a ars aproape în întregime, însă va fi reconstruită rapid.

O caracteristică a teatrului arădean a fost *funcția de difuzare a valorilor culturale naționale*. Spectacolele își propuneau, pe lângă delectarea publicului, educarea în spiritul respectului și prețuirii valorilor culturale române și promovarea limbii române.

După Marea Unire noile autorități au sprijinit trupele teatrale venite în turneu în orașul de pe Mureș, asigurându-le gratuitatea sălii de spectacole, a încălzitului și iluminatului; se asigura de asemenea cazarea și masa în condiții financiare mai avantajoase. În schimbul acestor facilități municipalitatea avea doar o singură dorință: „... *trupa românească, din punct de vedere artistic, să fie cel puțin la același nivel cu trupa maghiară din localitate*”. Atitudinea autorităților arădene era conformă cu ofensiva

național-culturală a regatului, în care trupele teatrale românești aveau o misiune înaltă și sfântă în teritoriile alipite. Viața culturală arădeană a fost animată de turneele organizate de valoroasele companii dramatice bucureștene de la Teatrul Național, Teatrul I. L. Caragiale, Teatrul de Revistă etc. care au adus pe scenă interpreți celebri, ca Maria Filotti, Constantin Nottara, Constantin Tănase, George Vraca, Elvira Godeanu. Primul turneu al Naționalului bucureștean a avut loc în 1920, când a fost pusă în scenă piesa *Hamlet* de W. Shakespeare. Între 19 și 20 ianuarie 1922 trupa de artiști a Teatrului Național din București, condusă de Iancu Brezeanu și V. Toneanu, a susținut două spectacole, ea fiind urmată în 27 și 28 februarie de trupa lui Petre I. Sturza; au mai susținut reprezentații teatrale până la sfârșitul anului 1922 trupele conduse de Aristide Demetriad și Marioara Voiculescu.

Criza economică n-a determinat sistarea spectacolelor de teatru la Arad, astfel că în toamna târzie a anului 1929 Teatrul de Vest își deschidea stagiunea cu piesele *Aripi frânte* de H. de Herz și *Anuța* de Lucreția Petrescu. Spectacolele au avut loc pe 9 și 10 noiembrie, la orele 20,30, ele fiind introduse de un prolog susținut de criticul George A. Petre.

Mișcarea teatrală arădeană a continuat în același mod până la mijlocul deceniului următor, când, pe fondul manifestărilor revizioniste, a revenit în actualitate ideea teatrului românesc cu stagiune permanentă. Din 1936 s-a înjghebat la Arad mișcarea teatrală de la granița de vest, care a fost amplificată în anul următor la Timișoara. În același context, se edita la 15 septembrie 1937 revista bilunară *Înnoirea*, care a devenit o tribună a mișcării teatrale românești. Asociația Ziariștilor și Publiciștilor Români din Arad, în colaborare cu F.S.C.A. a concesionat în 1937 teatrul din Arad și a organizat două stagiuni teatrale în colaborare cu Teatrul Național București. La conducerea mișcării teatrale arădene se afla comitetul de patronaj din care făceau parte personalități ale vieții cultural-științifice și publice: episcopul Andrei Magieru, dr. Iustin Marșieu, Elena Goldiș, Mihai Mărcuș, dr. Corneliu Radu, Ascaniu Crișan, Vladimir Ieșanu și Tiberiu Vuia.

Repertoriul *Teatrului Arad-Timișoara* pentru stagiunea 1937-1938 a fost stabilit de comitetul de patronaj de comun acord cu Paul Prodan, directorul Teatrului Național București. La 1 decembrie se deschidea stagiunea teatrală de patru luni cu *Serenadă din trecut*, comedie istorică

de Mircea Dem. Rădulescu; ulterior au fost jucate și alte piese, care au avut o primire bună din partea publicului arădean: *Pădurea spânzuraților*, *Ioan a Vădanei*, *Cavalcada*, *Suflete tari* și *D'ale Carnavalului*. Promovarea repertoriului românesc, alături de grija pentru calitatea spectacolelor, au constituit direcțiile esențiale ale activității Comitetului tehnic, organul executiv al Comitetului de patronaj, condus de medicul Corneliu Radu. Alegerea repertoriului era o chestiune de maximă responsabilitate și importanță, știut fiind faptul că la Arad numărul amatorilor de teatru se situa în jurul cifrei de 1.000, situație care explica în bună măsură slaba participare a publicului în cazul rejucării piesei.

La 24 octombrie 1938 activitatea de organizare a mișcării teatrale arădene a consemnat un moment semnificativ: înființarea *Asociațiunii pentru teatrul românesc al Aradului*, organizație cu personalitate juridică cu posibilitatea de a concesiona teatrul de la Primărie și de a beneficia de o subvenție de 200.000 de lei. Primăria se angaja să suporte plata chiriei sălii de spectacol, a luminii, a încălzirii și a salariilor personalului de serviciu și tehnic. Momentul a avut o însemnătate aparte, deoarece după 20 de ani de la Unire exista posibilitatea rezolvării în mare măsură a problemelor bănești, probleme care au fost un obstacol evident în organizarea mișcării teatrale. Liderul de necontestat al acțiunii pentru teatrul românesc al Aradului a fost episcopul A. Magieru, care a fost ales și președinte al asociației, el fiind secondat de patru vicepreședinți: gen. Petre Georgescu, prefectul Mihai Dobriceanu, primarul Alexandru Vlad și dr. Iustin Marșieu, președintele F.S.C.A.

După trei ani de activitate neîntreruptă teatrul permanent al Aradului se afla în impas și se căutau soluții de trecere a instituției de sub egida *Asociației Teatrului Românesc* sub cea a *Astrei* sau a altei organizații. Cu toate greutățile existente, reprezentațiile teatrale au continuat, *Teatrul Regina Maria* prezentând în februarie 1938 piesa *Stăpâna din La Paz*, care avea în rolurile principale pe soții Lucia și Toni Bulandra. În ultima stagiune, 1938-1939, pe scena arădeană s-a jucat în ianuarie 1939 poema *Trandafirii roșii* de Zaharia Bârsan, în interpretarea trupei Teatrului Național din Cluj; Teatrul Național din București prezenta în aceeași stagiune *Hamlet* și *Clovnul*, în rolurile principale figurând doi monștri sacri ai artei teatrale românești: Ion Manolescu și Ion Finteșteanu. Ultimele spectacole ale stagiunii la teatrul românesc arădean s-au derulat la 22 martie 1939, în

colaborare cu Teatrul din Cluj, care a prezentat piesa *Omul care a văzut moartea*, și cu Teatrul Național din București în care Marioara Voiculescu și George Calboreanu jucau în *Femeia îndărătnică*. Sfârșitul epocii interbelice consemna la Arad existența unei importante mișcări teatrale, axată pe aducerea trupelor din București și Cluj, care și-au modelat repertoriul în funcție de cerințele publicului românesc de la granița de vest a țării.

În Arad funcționează și un teatru de marionete.

Filarmonica

Eugen Puiu

Preocupare pentru muzică a cunoscut Aradul dintotdeauna, însă primul germene al unei instituții muzicale performante profesional a rodit în 1833, când s-a înființat *Asociația iubitorilor de muzică din Arad*, scopul declarat și consemnat în regulamentul de funcționare fiind pregătirea viitorilor profesioniști, instruirea amatorilor și lărgirea cercului iubitorilor de muzică. În concordanță cu ideea de a pregăti muzicieni profesioniști, în același an 1833 a fost înființat și *conservatorul*, care pregătea muzicieni prin cursuri și-i evalua prin examene publice.

Mișcate din loc cu temeinicie, lucrurile au mers cu folos, viața muzicală a urbei fiind tot mai rodnică, astfel încât după 13 ani, în 1846, sosește la Arad și concertează în sala Hotelului Crucea Albă Franz Liszt, iar peste un an, în 1847, în aceeași sală în care a concertat Liszt s-au auzit acordurile orchestrei lui Johann Strauss-fiul, cu marele compozitor ca dirijor; după două zile, aceeași orchestră, cu același dirijor, concertează în sala teatrului. Orchestra aceasta avea să revină la Arad, în concert, în 1874.

În 1867, cântă la Arad legendarul pianist rus Anton Rubinstein.

În 1877 cântă la Arad Pablo de Sarasate și Henrik Wieniawski, pentru ca peste doi ani, în 1879, să se întâmple recitalul de legendă al violonistului Joseph Joachim, acompaniat la pian de Johannes Brahms.

Muzica s-a înrădăcinat în Arad într-atât încât au apărut fabricanți autohtoni de instrumente, înființându-se și funcționând o vreme chiar o manufactură care producea orgi.

În 1881 se înființează *Societatea Kölcsey*, care pune bazele primei formații simfonice din istoria Aradului – o orchestră de coarde, completată

ulterior cu instrumente de suflat. *Societatea Kölcsey* a funcționat în paralel cu *Asociația iubitorilor de muzică din Arad*.

În aceste condiții prielnice, la 23 noiembrie 1890 se înființează *Societatea filarmonică din Arad*, prima instituție muzicală cu adevărat profesionistă din istoria Aradului, cu orchestră de coarde, orchestră simfonică, cor de femei, cor bărbătesc. Chiar dacă din muzică încă nu se putea trăi (membrii orchestrei nu erau plătiți, ba chiar aduceau ei bani pentru a se plăti unii soliști și unii dirijori), fenomenul a luat amploare, astfel că se resimțea acut necesitatea unui spațiu propriu de manifestare. Inițiativa a aparținut *Societății Kölcsey* – și astfel s-a construit *Palatul Cultural*, operă magnifică a arhitectului Szántay Lajos, arădean prin naștere. În anul 1913 lucrările de construire s-au încheiat, Palatul fiind dat în folosință *Societății filarmonice arădene* (sala de concerte și o serie de dependințe ale acesteia). Cu doar un an înainte, în 1912, Aradul a fost vizitat de faimosul violoncelist Pablo Casals, ca invitat al *Asociației iubitorilor de muzică din Arad*.

Este obligatoriu de notat că Szántay Lajos a cântat pe propria-i scenă, în orchestra Filarmonicii, ca violonist, deși nu avea studii muzicale. Este un exemplu mai mult decât elocvent că geniul nu are neapărat trebuință de studii înalte, ci, mai mult decât de orice altceva, de *câmp de manifestare*.

Războiul Balcanic și Primul Război Mondial au bulversat nu doar viața muzicală a orașului, ci viața oamenilor în toate aspectele ei relevante și mai puțin relevante, astfel că pentru muzica arădeană au urmat trei decenii *negre*, în care incertitudinile planau cam peste tot și abia dacă se mai putea încropi câte ceva cu mari sacrificii și aproape exclusiv prin voluntariat. Totuși, în aceste condiții nu tocmai prielnice, în 1922 sosește la Arad George Enescu și susține două concerte. Succesul a fost uriaș, astfel încât Enescu n-a pregetat să revină – și a făcut-o de opt ori: 1923, 1927, 1931, 1936, 1937, 1938, 1942 și 1943.

Oaspeți ai Aradului au fost de-a lungul acelor vremuri și tenorul Traian Grozăvescu (1924), pianista Aurelia Cionca (1933), genialul pianist rus Artur Rubinstein (revenit la Arad în 1936), și mulți alții. Se ridicau însă la orizont norii războiului, iar atunci când armele încep să cânte muzica este obligată să tacă.

După război, instituționalizarea vieții artistice, deci și a celei muzicale, părea a fi posibilă, o instituționalizare sub oblăduirea statului, care să curme starea continuă de nesiguranță, de provizorat, de *profesionism amator*. Venirea la Arad a dirijorului Nicolae Boboc și a compozitorului Nicolae

Brânzeu a fost benefică, chiar dacă gândul lui Nicolae Brânzeu era de a întemeia la Arad un teatru liric (operă). Consultându-se, cei doi au ajuns la concluzia cea bună: resursele Aradului în materie de muzicieni permit înființarea unei filarmonici – și s-a făcut *Filarmonica municipală*, cu orchestră și cor: „Art. II – Orchestra și Corul Filarmoniceii vor funcționa cu buget aparte înglobat în bugetul general al Primăriei și vor avea sediul în Palatul Cultural al Municipiului Arad” (Buletinul Municipiului Arad, nr 9/1 octombrie 1948). Se aprobase o schemă cu „... cel puțin 35 instrumentiști și doi concert măiestri” (sic!) la orchestră, iar la cor „... cel puțin 40 de persoane, cari vor fi încadrați onorific, putând fi retribuiți după caz” (documentul mai sus citat). Nu era mare lucru să lași oamenii să cânte *din plăcere* și fără nici un ban, însă *era începutul*, iar începutul era promițător. Așa a început stagiunea 1948-1949 a Filarmonicii Arad, prima în formă profesionistă și instituționalizată.

Primul director a fost Nicolae Boboc, primii dirijori au fost Nicolae Brânzeu și proaspătul director Nicolae Boboc, iar primul concertmaistru a fost Radu (Rudolf) Bloch. Este remarcabil că deși aveau formări, aspirații și structuri diferite, Nicolae Boboc și Nicolae Brânzeu au reușit performanța admirabilă de a colabora fără sincope, toate fricțiunile dintre ei, dacă au fost, rămânând doar între ei doi și nerăzbătând niciodată spre colectivul artistic sau spre public.

După doar trei luni de cvasivoluntariat, la 1 ianuarie 1949 salarizarea orchestrei a devenit operațională, artiștii devenind angajați ai statului. Din păcate coriștii au rămas la stadiul de voluntari. Filarmonicii i s-a oferit ca sediu Palatul Cultural, iar ca patrimoniu dotările *Societății filarmonice*: biblioteca muzicală, o parte a arhivei, o parte din instrumente și pupitrele.

Odată pornite din loc, evenimentele s-au succedat cu repeziciune, conturându-se pas cu pas viitoarea orchestră și viitorul cor, ambele profesioniste și scoase de sub orice provizorat. Au vizitat Aradul și au concertat pe scena Palatului Cultural aproape toate marile valori românești ale artei muzicale clasice – dirijori sau artiști ai instrumentelor.

În 1951 s-a înființat o orchestră camerală (inițiată de Kurt Mild), apoi o orchestră folclorică (prin preluarea la Filarmonică a orchestrei de muzică populară care funcționa pe lângă **sindicatul artiștilor între 1946 și 1950**, iar din 1950 până la preluarea sa la Filarmonică, în 1954, pe lângă Sfatul Popular Orășenesc (primăria). Orchestra folclorică a traversat cu bine și strălucitor

toată perioada totalitară și dictatorială comunistă, fiind desființată în 1992, în regim de democrație populară deschisă, capitalistă.

Tot în acel an 1951 s-a împlinit parțial și visul lui Nicolae Brânzeu, acela al teatrului liric la Arad, sub forma prezentării de opere – cu soliști vocali, costume, decoruri și mișcare scenică, în colaborare cu teatrul arădean, cele două instituții urmând a pune la dispoziție personalul artistic și tehnic specific fiecăreia și necesar montării. Cum teatrul era uneori în imposibilitatea de a participa, s-a găsit soluția prezentării de opere cu soliști vocali, însă fără costume, fără decoruri și fără mișcare scenică (ca și cum s-ar fi realizat un spectacol într-un studio de radio), astfel inventându-se din nevoie *opera în concert* – aceasta fiind azi o frumoasă tradiție a Aradului.

Din 1953 au început să se organizeze turnee în țară, ulterior organizându-se concerte și în localitățile importante ale județului.

Efortul consecvent al coriștilor și-a aflat la rându-i meritata răsplată: în 1950 a devenit mixt (dirijor Adrian Demian), în același an evoluând pe scenă cu *Simfonia a IX-a în re minor, op. 125*, a lui Ludwig van Beethoven, iar în 1954 a devenit cor profesionist cu adevărat (Kurt Mild fiind dirijor). Un fapt cu totul remarcabil s-a petrecut în anul 1967, pe 3 decembrie: în plină epocă comunistă, când, spun detractorii, tot ce era religios ori apropiat religiei era interzis, ba chiar se condamnau penal astfel de „apucături”, corul Filarmonicii, dirijat de Paul Paradenco, prezintă pe scena Palatului Cultural un... concert de colinde culte românești și străine, concert la care a fost prezent și Teoctist Arăpașu, episcopul Episcopiei Ortodoxe a Aradului (ulterior avea să fie ales Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române), însoțit de o suită impresionantă de preoți ortodocși. Au fost cântate 16 madrigaluri ale unor compozitori străini și 8 colinde culte ale unor compozitori români: *Bună dimineața la Moș Ajun* și *Cetinele, cetioară* (Ioan D. Chirescu), *Daliană, fată dalbă* (Constantin Zamfir), *Pe cel deluț de colea* (Ioan Lipovan), *Răsai soare* și *Colind de Bihor* (Ioan Tomi), *Florile dalbe* (Paul Paradenco), *Colind uitat* (Nicolae Brânzeu). Dintre compozitorii români, trei erau arădeni ((Ioan Lipovan, Ioan Tomi și Paul Paradenco), iar unu era arădean prin adopție (Nicolae Boboc).

Conducători ai Filarmonicii

- *directori*: Nicolae Boboc (1948-1959), Ioan Vărșândan (interimar – 1959-1960), Jan Hugo Hus (1960-1968), Eliodor Rău (1969-1980),

Gheorghe Flueraș (1980-1986), Ioan Vasile Ienaga (1986-1991), Dumitru Moroșanu (1991-1992), Dorin Frandeu (1992-2007);

- *manageri* (manager – englezism introdus abuziv în uz oficial și de care limba română nu avea nici un fel de trebuință): Mihaela Rodica Tălmăciu – născută Mureșan (ianuarie 2008 – octombrie 2011 – prin demisie), Alin Corneliu Văcean (2011-2016 – demis de Consiliul Local Municipal, sancțiune infirmată parțial de Tribunalul Arad dar confirmată în întreg de Curtea de Apel Timișoara), Doru Orban (2016 – prezent, inițial ca interimar, ulterior prin concurs de proiecte).

Toți directorii s-au străduit să construiască ceva durabil în Filarmonica arădeană, să realizeze programe interesante și să ducă mai departe acest colectiv artistic într-adevăr merituos. Dintre realizările celor trei *manageri*, merită laude deosebite proiectul galei de operă *Open air*, gândit și pus în practică de Mihaela Rodica Tălmăciu, constând într-un spectacol de arii din opere, susținut de orchestra Filarmonicii cu soliști vocali invitați din țară și din afara țării, spectacol care precede deschiderea oficială a stagiunii și care se desfășoară pe o scenă amplasată în aer liber, în Piața Reconcilierii (fostă Piața Pompierilor). Din păcate, deși cu aptitudini absolut meritorii în direcția strategiilor și proiectelor, Mihaela Rodica Tălmăciu a intrat în conflicte grave cu artiștii orchestrei și ai corului, conflicte care s-au succedat și s-au prelungit, astfel încât a fost nevoită să-și înainteze demisia.

Succesorul său, Alin Corneliu Văcean, pe atunci un foarte tânăr profesor de pian la Liceul de Arte Sabin Drăgoi din Arad, fără nici un fel de experiență în conducerea unui colectiv, a provocat cea mai neagră perioadă din istoria instituției muzicale arădene. Chiar de la începutul mandatului a intrat în conflict cu membrii orchestrei și a generat un scandal imens cu presa locală – motiv pentru care nici un mijloc de informare, fie tipărit, fie audiovizual, fie prin internet, n-a mai publicat aproape un an nici un cuvânt despre Filarmonică. Modul său de gestionare a problemelor instituției a provocat singura grevă a artiștilor din toată istoria Filarmonicii și a generat procese în instanțe judecătorești. Pe **președintele comisiei de cultură a Consiliului Local Municipal** l-a numit *maimuțoi plăpând, looser și fraier*. Pentru a fi îndepărtat din fruntea Filarmonicii s-a ajuns ca sindicatul național la care era afiliat sindicatul din Filarmonică să apeleze la organizația sindicală internațională, aceasta făcând demersuri scrise către președintele României Klaus Johannis, către prim-ministrul Dacian Cioloș, către prezidenții celor două camere ale Parlamentului României, către ministrul Culturii etc. A

fost demis prin Hotărâre a Consiliului Local Municipal, hotărâre pe care atacat-o în instanță; Tribunalul Arad a anulat hotărârea CLM, însă Curtea de Apel a menținut-o în întregul ei.

Bibliografie

Tomi, Ioan, *Filarmonica de stat Arad: monografie*, vol. I-II, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Palatul Cultural

Eugen Puiu

Activitățile culturale ale comunității românești din Arad se desfășurau până în anul 1918 la Casa Națională din cartierul Pârneava, edificată în anul 1902 la inițiativa personalităților arădene în frunte cu Vasile Goldiș. După 1918 centrul spiritualității românești a devenit monumentala clădire a Palatului Cultural, edificată în anul 1913 și dată în funcțiune în anul 1914. Preluarea Palatului Cultural de la vechile structuri de conducere a fost demarată relativ târziu, la 10 februarie 1921, și a luat sfârșit la 8 aprilie 1921. Reprezentantul autorităților române a fost noul director, dr. Lazăr Nichi, care a preluat inventarul pe bază de proces-verbal de la fostul director Pavel Olasz, pe lângă clădirea propriu-zisă fiind preluate și muzeele, colecțiile, biblioteca și mobilierul. Acțiunile întreprinse sub auspiciile Palatului Cultural au avut o mare diversitate, ele îmbrățișând aproape în totalitate spectrul culturii românești. Sub îndrumarea directorului Lazăr Nichi s-au organizat conferințe, spectacole de teatru, expoziții de artă, acțiuni de sprijin pentru cercetările arheologice din epoca romană etc. În clădirea Palatului Cultural și-au mai desfășurat activitatea biblioteca și pinacoteca, și au avut sedii permanente majoritatea societăților culturale arădene. În perioada interbelică activitatea a fost monitorizată de o comisie de supraveghere. S-au organizat conferințe, spectacole, expoziții, și s-au sprijinit cercetările arheologice. Aici și-au stabilit sediile majoritatea societăților culturale arădene, inclusiv biblioteca. Aceste asociații se bucurau de o serie de avantaje, de multe ori fiind scutite de plata integrală a taxei pentru folosirea sălii.

Palatul Cultural deținea și o sală de expoziții, care s-a aflat în întreaga epocă interbelică la dispoziția pictorilor și a profesorilor de desen români

și maghiari, în schimbul unei taxe stabilite de Comisia de supraveghere, taxă ce varia între 300 și 500 de lei pentru două săptămâni de folosință. Dintre pictorii români care au expus la Palatul Cultural s-au remarcat Iulian Toader și Cornel Minișan.

Direcțiunea Palatului a colaborat cu Muzeul Carpatin din Cluj pentru explorarea vestigiilor arheologice romane din județul Arad. Cu sprijinul material al Prefecturii și al Consiliului Județean Arad, profesorul Martin Roșca a deschis șantiere arheologice la Socodor și Chișineu-Criș, obiectele descoperite intrând în patrimoniul instituției arădene.

De mare succes se bucurau șezătorile literare organizate de *Salonul literar și artistic* și conduse de Alexandru Stamatiad, expozițiile organizate de pictorii români și maghiari.

Bibliotecile

Eugen Puiu

Imediat după Unire, Biblioteca Palatului Cultural s-a angajat în munca de ridicare culturală a românilor arădeni. Prin volumul de carte stocată și prin numărul de cititori, ea a devenit biblioteca centrală a județului. De organizarea și dotarea bibliotecii cu cărți noi s-a ocupat cu competență și profesionalism *omul Palatului Cultural*, profesorul Lazăr Nichi, și bibliotecarii Iosif Langa și Nestor Covaci. De la 1.525 de volume în 1881 (anul înființării), numărul cărților a crescut constant, îndeosebi după 1918, prin donații și subvenții, ajungându-se la sfârșitul perioadei interbelice la 50.000 de volume.

Un moment important în organizarea și dotarea bibliotecii cu carte românească l-a constituit *donăția Xenopol* din anul 1921, meritul orientării spre Arad a donației de 2.032 de volume revenindu-i lui **Vasile Goldiș**, care l-a convins pe marele istoric, aflat pe patul de suferință, să facă acest gest nobil. *Donăția, făcută de Riria Xenopol conform dorinței soțului său și în numele acestuia*, a determinat conducerea Palatului să adopte pentru bibliotecă numele generosului donator, nume care se păstrează și în prezent.

Lipsa gratuității folosirii bibliotecii Palatului Cultural a influențat negativ numărul celor care o frecventau. Cu toate acestea, în anul 1929 se înregistrau zilnic câte 100 de cititori, iar anual erau consultate 30.000 de cărți.

Fondurile pentru achiziționarea de cărți noi, îndeosebi de carte românească, nu au fost mai generoase nici după criza economică. În anul 1935 săptămânalul *Ardealul* făcea un viguros apel către municipalitatea arădeană, în care cerea sporirea fondurilor destinate înzestrării Bibliotecii Palatului Cultural, deoarece fondurile existente erau suficiente doar pentru achiziționarea de ziare și reviste. Ca argument al apelului era amintită situația statistică conform căreia numărul abonaților cititori de carte românească a crescut foarte mult, de la 5 în 1914 la 6.866 în 1934.

În afara Bibliotecii Palatului Cultural mai funcționau la Arad biblioteca Liceului Moise Nicoară, care cuprindea 35.000 de volume, și biblioteca Institutului Pedagogico-Teologic, cu 15.000 de volume. Mai erau biblioteca Societății Astra, biblioteca Despărțământului Cultural Județean Arad și biblioteci școlare și particulare, dintre care cea mai renumită a fost cea a prelatului și istoricului arădean dr. Gh. Ciuhandu, care număra câteva mii de volume și un mare număr de incunabule și cărți vechi.

Biblioteca Județeană A. D. Xenopol

Prima Bibliotecă publică din Arad se deschide în anul 1913, odată cu darea în folosință a Palatului Cultural. Construcția, în stil eclectic, cu elemente decorative interioare în stil *secession*, a fost ridicată după planurile arhitectului arădean Szántay Lajos (1872-1961), cu scopul de a găzdui muzeul, biblioteca și filarmonica. La inaugurare, biblioteca publică preia fondul de carte al *Asociației Culturale Kölcsey*. În 1921, cu un an înaintea morții marelui istoric A.D. Xenopol, Riria Xenopol, soția istoricului, a donat bibliotecii publice arădene 2.032 de volume din biblioteca personală a ilustrului său soț. Meritul pentru aducerea acestei donații la Arad îi revine în totalitate lui Vasile Goldiș, omul care l-a determinat pe Xenopol să doneze Aradului cărțile sale.

În perioada interbelică numărul volumelor din fondul bibliotecii crește mereu datorită donațiilor de carte românească ale unor importanți oameni de cultură: Vasile Goldiș, Iosif Moldovan, Coriolan Pietreanu, și din partea unor instituții (biblioteca ordinului minorit).

În 1951 biblioteca este redenumită, devenind *Biblioteca Centrală Regională*. Tot atunci se înființează secția pentru copii, numită inițial *Biblioteca Regională pentru Copii*. În 1956 denumirea se schimbă iar, în *Biblioteca Centrală Raională Arad*, în 1968 devine *Biblioteca Municipală*

Arad, pentru ca în 1974 să devină *Biblioteca Județeană Arad*, statut pe care îl are și astăzi.

În 1984 biblioteca se stabilește în actualul sediu de pe Strada Gheorghe Popa de Teiuș nr. 2-4, anterior funcționând în alte două locuri.

În 1995 biblioteca primește numele pe care îl poartă și astăzi: *Alexandru D. Xenopol*.

La ora redactării acestei monografii biblioteca are în inventar peste 500.000 ub (unități de bibliotecă), în mai mult de 1.500.000 de volume. Fondul de carte de patrimoniu cuprinde peste 22.000 de volume în limbile latină, maghiară, franceză, germană, română, italiană, engleză, greacă și ebraică, 646 de manuscrise și 23 de incunabile.

Complexul Muzeal Arad

Eugen Puiu

În anul 1892 s-a deschis în actuala clădire a Teatrului Clasic Ioan Slavici *Muzeul de relicvii 1848-1849*, pe lângă care s-a organizat o expoziție arheologică. Scopul deschiderii muzeului era cinstirea memoriei eroilor căzuți în revoluția pașoptistă.

În anul 1901, *Societatea Culturală Kölcsey* din Arad a inițiat construirea unui palat cultural care să adăpostească colecțiile de istorie ale muzeului de relicvii, pe atunci aflate în patrimoniul respectivei societăți. Din lipsă de fonduri, ridicarea acestei clădiri a început abia în 1910. În toamna anului 1912, când construcția era aproape gata, colecția *Muzeul 1848* a *Muzeului de relicvii* a fost mutată în încăperile acestui edificiu. Într-o sală mică a fost așezată și expusă colecția arheologică a muzeului, cu materiale provenind din săpăturile efectuate pe movila *Șanțul Mare* în hotarul Comunei Pecica, în 1898 și între 1901-1902, de profesorul arădean Ladislau Dömötör, și în 1910 de arheologul Martin Roska, profesor la universitatea din Cluj. O altă sală de expoziție a fost destinată colecției *Istoria orașului Arad*, colecție care cuprindea unelte și arme din Evul Mediu și epoca modernă. În 1913 s-a organizat și prima expoziție de picturi, cu opere ale unor clasici străini.

Primul muzeu în sensul adevărat al cuvântului a fost organizat însă în Palatul Cultural în anul 1912, el cuprinzând o pinacotecă cu 372 de tablouri, o secție arheologică și una cu relicve din timpul revoluției de la 1848-1849,

și s-a menținut în această structură până în anul 1938, 12 ianuarie, când a fost desființat „muzeul ungiuresc” de la 1848 printr-o hotărâre a Comisiei Interimare a Municipiului Arad, care l-a considerat drept un afront la adresa românilor. Se avea în vedere ca în locul acestuia să fie amenajat un Muzeu al Unirii, cu obiectele ce au fost trimise spre păstrare la Budapesta și care aparțineau orașului Arad. În schimbul obiectelor ce urmau să fie aduse, autoritățile române arădene ofereau relicvele de la 1848 și cele două statui dezafectate: a „Ungariei milenare” și a lui Kossuth Lajos. Pinacoteca urma să fie și ea reorganizată, pentru amenajarea unei expoziții permanente de pictură românească cu ajutorul Ministerului Culturii, ea primind astfel un specific național în raport cu epoca anterioară, când era dominată de școlile de pictură străine. Între anii 1923-1930 secția arheologică și-a sporit patrimoniul cu 10.000 de piese de la Șanțul Mare, Iosășel, Moneasa și Socodor. Numărul mare de piese descoperite făcea dificilă expunerea și depozitarea lor, de aceea săpăturile arheologice au fost sistate în tot județul timp de opt ani. La Congresul Cultural al Aradului, directorul Palatului Cultural, dr. Lazăr Nichi, propunea reluarea săpăturilor arheologice sub patronajul Federației Societăților Culturale din Arad și extinderea acestora la Pâncota, Ineu, Dezna, Șoimoș și Șiria. Cu același prilej profesorul Ascaniu Crișan propunea ca până la organizarea Muzeului Unirii să se deschidă, ca preludiu, un muzeu *Avram Iancu*.

Proiectele de reorganizare a patrimoniului muzeistic arădean erau circumscrise ideii de cultivare a trecutului istoric ca mijloc de întărire a românismului la granița de vest. Din păcate, toate aceste planuri îndrăznețe inițiate de societățile culturale locale au fost zădărnicate de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial.

În anul 1951 muzeul s-a separat de biblioteca Palatului Cultural, devenind instituție de sine stătătoare, cu buget propriu. Au fost reorganizate colecțiile de artă și de istorie existente. În 1954 s-a deschis într-o nouă formă expoziția permanentă *Revoluția de la 1848*. În 1955 s-a inaugurat expoziția permanentă de istorie veche. Paralel, în cadrul galeriei de artă a început organizarea unei secții de artă românească modernă și contemporană. Din 1954 muzeul a reluat cercetările arheologice, după 24 de ani de stagnare totală.

După preluarea puterii de către comuniști colecțiile și expozițiile de bază au fost reorganizate conform noii ideologii. În 1954-1955 s-a redeschis

secția de istorie veche, *Muzeul Revoluției de la 1848* și galeria de artă, iar în 1956 expoziția de etnografie.

Începând cu anul 1958 muzeul a început să amenajeze secții în localitățile județului: *Muzeul Orășenesc Lipova* (1958), *Muzeul Memorial Ioan Slavici și Emil Monția* (Șiria, 1960), *Muzeul de Artă și Etnografie* (Săvârșin, 1988), *Muzeul viei și vinului* (Miniș, 1988).

După decembrie 1989, drept consecință a evenimentelor de-atunci, expozițiile muzeului au fost eliberate de balastul ideologic. În 1992 a fost deschisă secția de științe ale naturii, iar în 1993 cea de istorie interbelică. În decembrie 2004 a fost vernisată expoziția permanentă *Arad – Decembrie 1989*.

Din anul 1967 apare revista *Ziridava* – publicația științifică a muzeului. Din 1992 se editează revista *Studii și comunicări de Artă și Arhitectură*, iar din 1999 revista de cercetări etnologice *Zărandul*.

În prezent, muzeul deține peste 125.000 de piese și este un actor activ pe scena culturală arădeană.

Cinematografele

Eugen Puiu

Viața culturală arădeană de după 1918 a fost influențată tot mai mult de cinematografie, care a început să atragă și să fascineze un auditoriu din ce în ce mai larg. Orașul Arad avea o oarecare tradiție, primul film rulând aici încă din ianuarie 1895, iar din anul 1897 s-a constituit cinematograful stabil *Urania* în sala vechiului teatru. Din 1910 s-a deschis al doilea cinematograf, *Apollo*, iar în 1913 a început construirea cinematografului *Studio*. La 16 aprilie 1913 ziarul *Românul* semnala ca eveniment cultural deosebit prezentarea la Arad a filmului *Războiul de independență*, primul film de producție românească jucat în Transilvania.

După Primul Război Mondial cinematografele arădene au funcționat în conformitate cu regulamentul existent în România din 1919. În anul 1921 cinematografele *Apollo* și *Urania* solicitau Ministerului Cultelor și Artelor scutirea de taxa de 12%, motivând „... că funcționau la frontiera cu Ungaria, într-un oraș în care majoritatea populației erau ungurii”, iar reluarea filmelor de propagandă românească le-a redus considerabil numărul spectatorilor și, implicit, veniturile. Cererea de scutire era făcută pe zece ani.

Între 1 ianuarie 1920 și 30 iunie 1921, la cele două cinematografe arădene au rulat 122 de filme, în majoritate covârșitoare producții străine, îndeosebi americane. Pe același interval de timp au fost prezentate la *Apollo* trei filme de propagandă: *Lucrătorii mării*, *Agraune* și *Acuz*. Programul cinematografelor era zilnic, singura pauză fiind aceea din joia, vinerea și sâmbăta Paștilor. Ca evenimente deosebite în cinematograful arădean din primul deceniu de după 1918 trebuie menționată rularea pe ecran, la 27 martie 1928, a primului film românesc turnat la Arad, *Ionel și Mărioara*, și prezentarea la 8 martie 1930 a primului film sonor, filmul american *Sony Boy*.

Din punctul de vedere al dotării materiale merită a fi remarcată inițiativa municipalității arădene de a edifica trei cinematografe noi, din care două au fost inaugurate în anul 1929. După finalizarea celor trei cinematografe Aradul dispunea de opt instituții de acest fel, dintre care cinci de iarnă și trei de vară, număr absolut insuficient pentru satisfacerea nevoilor de cultură ale populației în continuă creștere. Începând cu anul 1920 ele au fost scoase de sub concesiunea *Astrei* și trecute la primăria Municipiului Arad.

Presa

Eugen Puiu

Presa scrisă

Într-un volum de 392 de pagini, intitulat *Evoluția și tipologia presei arădene*, realizat de Melente Nica, Gabriela Groza și Emil Șimăndan (acesta din urmă fiind și coordonatorul lucrării), sunt indexate 407 titluri de publicații de tip presă scrisă apărute de-a lungul timpului în Județul Arad, de la ziare și reviste cu viață lungă până la efemeride care au dispărut precum au apărut: ca un fum subțire spulberat de vânt. Este drept: sunt câteva publicații care apar de mai multe ori, fiind indexată fiecare reapariție a publicației după un timp mai lung sau mai scurt de dispariție de pe piață. Cu toate acestea, și deși volumul este documentat cu eforturi considerabile (cine nu știe ce înseamnă o astfel de muncă nu are decât să încerce – și se va convinge), indexul de titluri este cu siguranță incomplet; doar ca exemplu singular, lipsește revista *Lamura*, care apărea la fiecare doi ani, cu ocazia reunirii la Arad a *Cenaclului Lamura* al scriitorilor țărani din România,

de apariția căreia se responsabiliza, ca și de cenaclu dealtfel, regretatul profesor Teodor Uiuu, omul care a tras cu disperare de scriitorii țărani ai României. Într-un alt volum, *Dicționarul presei arădene*, coordonat tot de Emil Șimăndan, sunt indexate 525 de ziare și reviste apărute în mai mult de 170 de ani, dar nici acest dicționar nu epuizează toate titlurile apărute de-a lungul vremii (misiune aproape imposibilă, deoarece au fost publicații care au apărut în doar câteva numere, care nu s-au arhivat și de care nimeni nu mai știe). Oricum ar fi, mai mult de 500 de publicații în tot județul este o realizare cu totul remarcabilă, semn că în părțile Aradului interesul pentru cuvântul tipărit era și cu asupra de măsură de mare, și cu asupra de măsură de rodnic.

Publicațiile arădene au acoperit cam toate sferile de interes, de la informarea seacă până la informația de nișă, de la opinii și atitudini până la ideologii și doctrine politice ori religioase. Au fost puse astfel la dispoziția cititorilor gazete și reviste angajate politic, sociale, școlare, bisericesti, economice, culturale, științifice, de gen *magazin* sau *almanah*, aparținând finanțatorilor privați, școlilor, cultelor religioase, asociațiilor din varii domenii, entităților economice, entităților culturale ori științifice. Asemenea publicații au apărut nu doar în capitala județului, ci și în localitățile mai importante.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primele trei decenii ale secolului al XX-lea au fost, de departe, perioada cea mai fastă a presei arădene, lupta pentru identitate națională fiind terenul fertil pe care s-au manifestat publiciști de o valoare imensă: Ioan Slavici, Vasile Goldiș, Ioan Rusu Șirianu (adeseori scris Ioan, adeseori scris Russu), ziarele *Românul* și *Tribuna Poporului* (redenumit apoi *Tribuna* și fuzionat după aceea cu *Românul*), fiind adevărate clopote ale deșteptării și emancipării naționale. În cele trei ziare au scris cu strălucire mari condeie ale românității din Transilvania: Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Vasile Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești, Aurelia Goga, Ilarie Chendi, Sextil Pușcariu, și nume uriașe ale culturii din Regatul României: I.L. Caragiale, A.D. Xenopol, Alexandru Vlahuță, Nicolae Iorga, Simion Mehedinți și mulți alții.

Primul ziar tipărit la Arad a fost săptămânalul de limbă germană *Arader Kundschaftsblatt*, în anul 1837, sub redacția lui Franz Schwester; în 1840 începe să se tipărească și ediția în limba maghiară: *Aradi Hirdeto*. La 1 iulie 1848 apare săptămânalul *Der Patriot*, publicat de Joseph Schmidt.

Primul periodic arădean tipărit în limba română a fost gazeta *Speranța*, apărută între 1 februarie – 15 decembrie 1869, și între 10 ianuarie – 13 iunie 1872, considerată „... unica și prima foaie bisericească a românilor ortodocși din Ungaria și Ardeal”. Mai târziu, în anul 1877, apare revista *Biserica și școala*, cu existență neîntreruptă până în 1948.

În 1897 apare ziarul *Tribuna Poporului*, sub redacția lui Ioan Rusu Șirianu, care în 1904 își schimbă numele în *Tribuna*, iar în 1905 redactor responsabil devine Sever Bocu. *Tribuna* fuzionează în 1912 cu ziarul *Românul*, înființat în 1911 ca organ de presă al Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania.

În perioada 1916-1940 apar în Arad și publicații literare: *Pagini literare* (1916), *Genius* (1924-1925), *Salonul literar* (1925-1926), *Laboremus* (1926), *România literară* (1930), *Hotarul* (1933-1940), *Înnoirea* (1937-1940) și *Litera* (1938-1939).

În perioada 1945-1989, zisă *comunistă*, tot ce a însemnat presă a trecut în proprietatea statului sau a partidului unic (Partidul Comunist Român), în unitățile administrativ-teritoriale de rang I (regiunile, apoi județele), apărând doar câte un ziar, și acela ca organ al Comitetului Județean al Partidului Comunist. Un segment din această perioadă a fost extrem de prielnic publicării de reviste școlare și ziare sau reviste de întreprindere.

La 24 septembrie 1944 apare la Arad primul număr al ziarului *Patriotul*, pe manșeta de sub titlu având înscrisă și orientarea: *Organ de luptă patriotică antifascistă*. La 2 august 1949 *Patriotul* devine *Flacăra roșie*, în caseta de sub titlu având scrisă și apartenența: „Organ al Comitetului Județean Arad al Partidului Comunist Român și al Consiliului Popular Județean”. Numele *Flacăra roșie* va dăinui până în decembrie 1989, când se schimbă în *Adevărul*. La începutul anului 2008, printr-o sentință judecătorească în favoarea ziarului cu distribuție națională *Adevărul* din București (fostul ziar *Scînteia* al Comitetului Central al Partidului Comunist Român), numele se schimbă iarăși, devenind *Adevărul de Arad*. Ulterior, și acest nume avea să fie schimbat cu *Jurnal arădean*.

Între 1949 și 1959 s-au perindat la conducerea ziarului trei redactori-șefi: Koloszvary Emeric (1949-1954), Dănilă Șebok (1955-1957), și Petru Moț (1958-1959). În 1959 avea să fie numit redactor-șef Crăciun Bonta, acesta conducând ziarul ceva mai mult de 30 de ani, până în decembrie 1989, fiind, la nivelul întregii țări, redactorul-șef cu cea mai îndelungată activitate la același ziar din toată perioada comunistă.

În timp, în ziarul *Flacăra roșie* au publicat articole pe diferite teme cam toți componenții elitei intelectuale a Aradului, după cum personalități marcante ale culturii românești din acea vreme au acordat ziarului interviuri ample.

Dacă s-ar putea remarca anumite direcții în care *Flacăra roșie* a excelat (în afară de cea ideologică și doctrinară, care n-a fost chiar atât de pregnantă precum se spune), atunci segmentul cultural devine obligatoriu de amintit, apoi cel social. Mai trebuie specificat că, la modul general, subiectele de scandal și cele mondene nu au încăput în paginile ziarului, după cum nu era posibilă nici polemica de idei.

După decembrie 1989 apar noi mijloace de informare: *Litera de tipar* (primul ziar privat din vestul țării, apărut la 23 februarie 1990 din inițiativa lui Petre Don, finanțat de un grup de muncitori de la tipografia din Arad, cu numele dat de titlul poeziei omonime a lui Petre Don, el însuși tipograf la acel moment, nume sugerat de criticul Dan Lăzărescu), *Tribuna Aradului* (1990-1991), *Curierul Aradului*, *Libertatea Aradului* (1991-1997). După anul 1990 mai apar *Arad Expres*, *Observator Arădean*, *Glasul Aradului*, *Oglinda de Vest*, *Realitatea*, *Buletinul de Arad*, *Munca*, *Piața Aradului*, *Aradul*, *Informația Aradului*, *Flacăra roșie* (publicație de pamflete, fără nici o legătură cu ziarul *Flacăra roșie* de dinainte de 1990), și cotidianul de limba maghiară *Nyugati Jelen* (fostul ziar de limbă maghiară din perioada comunistă *Vörös Lobogó*).

În prezent, în gazetăria Aradului mai rezistă ziarele *Jurnal arădean*, *Glasul Aradului* și *Flacăra roșie* (ziar de pamflete, fără nici o legătură cu vechiul organ al PCR). În județ mai apar neregulat publicații scrise, dar ca foi de tip gazetă scoase de unele primării orașenești și comunale.

Presa online

Dacă ziarele tipărite au decăzut până aproape de dispariție, s-a dezvoltat în schimb o frumoasă serie de așa-zise *ziare online*, de fapt niște pagini web în internet. Primul dintre acestea a fost *Aradon* (ediția electronică a ziarului tipărit *Jurnal arădean*). **Au urmat (în ordine alfabetică), Actualități Arad**, **Arad reporter**, **Arad24**, **Arq**, **Critic Arad**, **Flacăra roșie** (ediția electronică a publicației tipărite *Flacăra roșie*), **Gazeta Locală**, **Ghidul arădean.ro**, **glsa.ro** (ediția electronică a ziarului tipărit *Glasul Aradului*), **Live Arad**, **NewsAr**

(cu titlul *Agencia de știri a Județului Arad*), Special Arad, SportArad, Vestic, Ziar de Arad.

Presa culturală

Aradul nu a avut o revistă culturală marcantă în perioada comunismului, însă pagini de cultură apăreau cu regularitate în ziarul *Flacăra roșie*. După decembrie 1989, din inițiativa poetului Vasile Dan, a apărut revista *ARCA*, editată de filiala Arad a Uniunii Scriitorilor din România și care rezistă și astăzi. Ulterior au mai apărut *Avancronica* – lunar arădean de cultură și civilizație editat de Casa de Cultură a Municipiului Arad, și *Relief*, editată de Fundația Culturală Ioan Slavici. Cele două universități arădene – Universitatea de Vest Vasile Goldiș (privată), și Universitatea Aurel Vlaicu (de stat), au publicații proprii, culturale și științifice, însă cu circulație restrânsă.

Radio

În Arad se recepționează toate diviziile Societății Române de Radiodifuziune (de stat): România Actualități, Radio România Cultural, Radio România Muzical, Radio România Regional, Radio Antena Satelor, Radio România Internațional, Radio 3net, posturile private care emit pe frecvențe naționale și unele posturi de radio din Ungaria (judetele Bekes și Csongrad), și Serbia (Voivodina).

Posturile de radio care emit la Arad pe frecvențe locale: Europa FM (89,3 Mhz), Pro FM (92,1 Mhz), Magic FM (92,7 Mhz), Radio Trinitas (94,2 Mhz), Național FM (95,5 Mhz), Kiss FM (97,0 Mhz), Radio Arad (99,1 Mhz), Radio 21 (99,8 Mhz), Alt FM (102,0 Mhz), Arad FM (102,9 Mhz), Info Pro FM (105,3 Mhz), Radio CNM AM (1602 Mhz), Joy FM (93,4 Mhz).

Televiziune

Înainte de evenimentele din decembrie 1989 Municipiul Arad și Județul Arad nu dispuneau nici de televiziuni și nici de radiouri, dat fiind că tot ce însemna pe atunci presă, fie scrisă ori audio-vizuală, era proprietatea statului, orice inițiativă privată în domeniu fiind interzisă. În Județul

Arad nu exista nici măcar un studiou teritorial al radioului național sau al televiziunii naționale, Aradul fiind arondat studioului teritorial Timișoara al Radioteleviziunii Române.

TV Arad (TVA), prima televiziune privată din Arad, s-a înființat în 1990.

Intersat, televiziune cu conținut propriu, s-a înființat în 1994. Ulterior și-a schimbat titulatura în *Info TV*, apoi în *RCS* (acronim al *Romania Cable System*, firmă furnizoare de internet, telefonie și televiziune – toate prin cablu, ulterior și de telefonie mobilă și internet mobil).

West TV Regional, televiziune care acoperea 11 județe (Arad, Timiș, Bihor, Hunedoara, Caraș Severin, Alba, Satu Mare, Maramureș, Bistrița-Năsăud, Cluj și Sălaj), s-a înființat în 2008 și a funcționat până în iulie 2017, când finanțatorii au renunțat la licența de emisie.

Pro Tv, post privat de televiziune cu acoperire națională, a înființat la Arad un studiou local: *Pro TV Arad*, care transmitea doar știri locale, în rest reluând programul național. Studioul local și-a încetat emisia la 1 aprilie 2018, însă a rămas în funcțiune ca redacție de știri locale difuzate de postul central.

Au apărut și televiziunile online *Newsarad TV*, *Baricada TV* și *Goldiș TV*, aceasta din urmă fiind prima televiziune universitară online din vestul țării.

Edituri

Înainte de decembrie 1989 nu exista în Arad nici o editură. După acel moment, astfel de întreprinderi au apărut în avalanșă, chiar dacă activitatea lor este cvasinecunoscută (în cazul în care există activitate).

În general, ziarele apărute după 1989 apăreau ca fiind editate de societățile proprietare, ceea ce presupune că respectivele societăți erau și edituri. A afla care societăți comerciale de azi sunt edituri în sensul clasic al cuvântului este o întreprindere mai mult decât dificilă, dat fiind că aproape toate firmele apărute după decembrie 1989 și-au înscris în statute o multitudine de obiecte de activitate (unele chiar cu zecile sau cu sutele). Cert este că au edituri proprii cele două universități din Arad. Editurile cu activitate intensă sunt *Editura Fundației Culturale Ioan Slavici*, *Editura Mirador*, *Editura Gutenberg Univers*, *Concordia*, *Trinom* și altele.

Bibliografie

Melente Nica, Gabriela Groza, Emil Șimândan, *Evoluția și tipologia presei arădene (1833-2002)*, coordonator și revizor științific: Emil Șimândan, Editura Fundației Culturale „Ioan Slavici”, Arad, 2006;

Șimândan, Emil (coord.), *Dicționarul presei arădene*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010.

Arhivele

Eugen Puiu

În orașul Arad s-au constituit *arhiva eparhială* (cu o vechime de 170 de ani), *arhiva județeană* (în anul 1737), *arhiva seminarială*, *arhiva tribunalului* și *arhiva Orașului Arad* (la subsolul primăriei). În general ele aveau o bună organizare, excepție făcând cea a tribunalului, din care o parte a fost dată la topit, pierzându-se astfel importante documente ale istoriei locale; arhiva primăriei Arad, cu un mare volum de documente, aștepta să fie ordonată și pusă la dispoziția cititorilor. La Congresul Federației Societăților Culturale din Arad, în anul 1938, George Ciuhandu propunea aducerea acasă a arhivelor românești în baza tratatelor de pace, prin intervenția urgentă a guvernului român în același an, când expira termenul scadent. Cu același prilej, prelatul propunea înființarea la Arad a unei secții a Arhivelor Statului, dată fiind bogăția materialului arhivistic din oraș și județ. Acest obiectiv a fost amânat până după război, abia în anul 1951 luând ființă Filiala Arhivelor Statului Arad. Între 1950-1971 sediul instituției a fost pe Bulevardul Revoluției nr. 90. Din 1971 până în prezent arhivele funcționează în clădirea construită special cu acest scop pe Strada Ceaikovski nr. 2-4, fiind extinsă în 1983 prin atribuirea și alipirea clădirii învecinate, de la nr. 6. În 2003 suprafața de depozitare a sporit cu încă 4 încăperi din imobilul de pe Strada Ludovic Szántay nr. 6.

În depozitele din Arad ale Arhivelor Naționale se păstrează azi aproximativ 6.100 de metri liniari de documente din fonduri administrative (primăriile din județ, preturile plaselor, sfaturile populare raionale, prefectura județului, Comitetul Județean Arad al Partidului Comunist Român), fonduri judecătorești (judecătorii și tribunal), fonduri economice (Uzina Textilă Arad, ARIS Arad, CPL Arad, Astra Arad, Cooperative Agricole de Producție (CAP), **Întreprinderi Agricole de stat (IAS), fonduri**

ale instituțiilor de învățământ, fonduri culturale (Teatrul de Stat și diferite asociații culturale), colecții personale și familiale, matrice sigilare etc.

Documente de importanță deosebită

- colecția de diplome (1406- 1915);
- colecția de hărți și planuri (1726-1951);
- arhiva Prefecturii Județului Arad (1721-1950);
- arhiva Primăriei Municipiului Arad (1721-1975);
- fondurile personale *Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciu, Roman Ciorogariu, Octavian Lupaș* etc.

De la înființare până azi, Arhivele Naționale Arad au avut cinci denumiri: *Serviciul Regional Arad al Arhivelor Statului* (5 iunie 1951 – 31 ianuarie 1956), *Filiala Arhivelor Statului Arad* (1 februarie 1956 – 31 august 1969), *Filiala Arhivelor Statului Județul Arad* (1 septembrie 1969 – 8 aprilie 1996), *Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale* (9 aprilie 1996 – 25 noiembrie 2009), *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale* (25 noiembrie 2009 – prezent).

Personalități

Personalități ecleziastice

drd. Paul Krizner

Ioan Ignatie Papp – episcopul Marii Uniri (1903-1925)

Despre Episcopul Ioan Ignatie Papp s-au scris numeroase studii, dar încă nu avem o lucrare monografică amplă, în care să se cupindă atât viața sa cât și circularele pe care le-a scris pentru buna ocârmuire a eparhiei arădene. Este totuși de amintit că o bună perioadă de timp a fost considerat pe nedrept doar un simplu purtător de cuvânt a lui Vasile Goldiș, ceea ce nu era adevărat; practic, el a fost un vrednic ierarh, ducând mai departe activitatea înaintașilor săi Ioan Mețianu (1875-1898), și Iosif Goldiș (1898-1902). Chiar dacă Ignatie Papp nu-și dorea să ajungă pe această treaptă clericală, împrejurările istorice au făcut ca în anul 1903 să fie ales vlădică al Aradului. Prin trecerea la cele veșnice a episcopului Iosif Goldiș (1898-1902), anul 1902 a fost un an trist pentru comunitatea ecleziastică arădeană. Vacantându-se scaunul de episcop, conducerea eparhiei îi revenea Consistoriului eparhial sau Sinodului eparhial – și astfel protosinghelul Ioan Ignatie Papp, fiind asesor consistorial, se vede obligat de împrejurări să răspundă de această sedisvacanță. Cele două consistorii eparhiale, cel din Arad și cel de la Oradea, întrunindu-se în 18 aprilie – 1 mai 1902, iau decizia de a convoca sinodul pentru alegerea noului episcop la 28 aprilie – 11 mai, dar pentru aceasta era necesară aprobarea mitropolitului Ardealului Ioan Mețianu, însă acesta nu poate răspunde solicitării datorită problemelor arhidiecezane pe care trebuia să le soluționeze. Datorită faptului că mitropolitul Ioan Mețianu nu a putut da curs invitației făcute de Consistoriul eparhial și la solicitarea acestui Consistoriu, se recurge la convocarea Sinodului extraordinar, conform Statutului organic, astfel că Sinodul este convocat pentru joi, 30 mai/12 iunie, în catedrala episcopală de atunci (azi biserica parohială ortodoxă Arad Centru), pentru alegerea noului episcop. În presa vremii, cu precădere în cea maghiară, circulau două nume ca potențiali candidați la scaunul episcopal de la Arad: vicarul Vasile

Mangra de la Oradea și starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog, arhimandritul Augustin Hamzea, și unii credeau că Budapesta va decide cine va fi noul episcop ales. În viziunea presei Ignatie Papp nu era o amenințare, fiind considerat un candidat de fațadă, pentru că adevărata luptă se dădea între cei doi prelați amintiți. Culmea ironiei este că în ciuda faptului că Ignatie Papp nu avea șanse să iasă episcop, cei doi candidați creditați cu șanse reale construiau scenarii pentru viitor și făceau promisiuni încercând să atragă voturile care, posibil, s-ar fi dus spre Papp: susținătorii lui Mangra i-au promis lui Papp că dacă va dirija spre Mangra voturile alegătorilor săi, i se va da scaunul de vicar episcopal de Oradea Mare, iar cei din tabăra lui Hamzea i-au propus același scaun de vicar episcopal pentru voturile pe care le-ar dirija spre Hamzea. Nici guvernării n-au stat cu mâinile în sân, intrând și ei în acest joc electoral bisericesc. Presa maghiară nu-l considera pe Augustin Hamzea o amenințare, însă Vasile Mangra era considerat *un om primejdios în toate privințele*, motiv pentru care s-a declanșat o amplă acțiune de denigrare a lui Vasile Mangra atât în presa maghiară cât și în cea românească, românii tratându-l drept *trădător al școlii românești*. Pus în această situație, Vasile Mangra ia decizia de a se retrage din competiție, însă datorită insistențelor celor loiali lui renunță la idee, astfel că rămân trei candidați la scaunul eparhial: Vasile Mangra, Augustin Hamzea și Ioan Ignatie Papp. Sinodul prezidat de mitropolitul Ioan Mețianu s-a întrunit în Catedrala Episcopală – și a fost ales Vasile Mangra cu 30 de voturi; Augustin Hamzea primise 26. Ioan Ignatie Papp a primit un singur vot, însă a declarat că „*nu reflectă la scaunul episcopesc*”.

În ședința din 24 iunie 1902 Sinodul eparhial confirmă alegerea lui Vasile Mangra ca episcop la Arad, iar mitropolitul Ioan Mețianu înștiințează guvernul maghiar despre această alegere, cerând *înalta aprobare*. Ministrul maghiar Szell amână recunoașterea, considerându-l pe Mangra filoromân și un înverșunat luptător împotriva maghiarilor, la fel considerându-l pe Roman Ciorogariu. Datorită acestei situații care defavoriza grav centrul eparhial, Sinodul bisericesc arădean se întrunește la 2 noiembrie 1902 într-o altă ședință, prezidată de protosinghelul Ioan Ignatie Papp, ședință în care i s-a cerut mitropolitului Ioan Mețianu să intervină la guvernul maghiar pentru a soluționa situația de criză în care se afla Episcopia Aradului. La intervenția guvernului maghiar pe lângă împăratul Francisc Iosif I, Vasile Mangra nu va fi recunoscut ca episcop, ceea ce însemna invalidarea

votului și, prin urmare, pregătirea pentru noi alegeri eparhiale. În această situație s-a convocat Consistoriul eparhial și s-a hotărât organizarea de alegeri noi pe 30 decembrie/12 februarie 1903. Căutându-se o soluție, atât susținătorii lui Mangra cât și cei a lui Augustin Hamzea au căzut de acord că protosinghelul Ioan Ignatie Papp, o fire blândă, împăciuitoare, neafiliat politic, dar care a făcut multe pe tărâm bisericesc, este omul cel mai potrivit pentru scaunul episcopal de la Arad. Astfel întrunindu-se Sinodul elector, au avut de ales între protosinghelul Ioan Ignatie Papp și Augustin Hamzea, primul adunând un număr de 36 de voturi iar cel din urmă doar 20. În ciuda faptului ca Hamzea era favoritul mitropolitului Ioan Mețianu, Papp este ales episcop al Aradului.

Numele acestui ierarh se leagă de actul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, fiind numit și *episcopul Marii Uniri*. Chiar dacă nu-și dorea să ajungă episcop, a păstorit Episcopia Aradului 23 de ani, până la moartea sa în 1925, dovedindu-se un vrednic slujitor al bisericii și al neamului său.

Originar din zona nordică a Bihorului, Ignatie Papp vede lumina zilei la 20 decembrie/1 ianuarie 1848, în satul Pociovești (în apropiere de Beiuș), din părinții Ilie și Raveca Papp. Studiile primare le face la Curățele și Beiuș, apoi urmează liceul greco-catolic din Beiuș, absolvindu-l în anul 1868, înscriindu-se apoi la Institutul Teologic din Arad, pe care îl absolvă în 1871. Fiind înzestrat cu foarte multe calități, chiar din anii studenției ocupă mai multe funcții administrative la centru eparhial, ajungând și profesor la Institutul Teologic în anul școlar 1875-1876, predând *Ermeneutica* și *Teologia*. Este hirotonit diacon celib la 14/27 iulie 1879, slujind la catedrala din Arad. În ceea ce privește viața monahală, o îmbrățișează foarte târziu, la vârsta de 52 de ani, când, pe 1/14 aprilie 1900, este tuns în monahism la străvechea mănăstire Hodoș-Bodrog, primind numele de Ioan, ca ulterior, pe 23 aprilie, episcopul Aradului Iosif Goldiș să-l ridice la rangul de protosinghel. După vacantarea scaunului episcopal la Arad este ales episcop al Aradului (așa cum am arătat mai sus), și la 27 aprilie 1903 primește încuviințarea împăratului Austro-Ungariei ca episcop la Arad. Hirotonirea întru arhieru s-a săvârșit în catedrala sibiană la 25 aprilie a aceluiași an.

După instalare a încercat să liniștească spiritele încă tensionate, iar activitatea sa a început fără întârziere. Îl așteptau totuși vremuri grele: Primul Război Mondial și marea luptă pentru unificarea românilor l-au pus pe episcopul Ioan Ignatie Papp în situația de-a lua decizii care nu erau

favorabile autorităților de la Budapesta. Discursul de încheiere la Adunarea Națională de la Alba Iulia i-a revenit chiar lui, episcopului Ioan Ignatie Papp, care a subliniat faptul că biserica ortodoxă transilvăneană și bănățeană a fost întotdeauna alături de popor, mulțumind tuturor celor prezenți pentru vrednicia românească și însuflețirea cu care au participat la dezbaterile adunării. După acest eveniment și-a continuat activitatea pastorală, fiind preocupat de problema economică a eparhiei și de educația religioasă (la care a ținut foarte mult). După o suferință de doi ani, în seara zilei de 21 ianuarie 1925, după 22 de ani la cârma eparhiei arădene și la 77 de ani de etate, vlădica Ioan Ignatie Papp a trecut la cele veșnice. După cum i-a fost dorința, a fost îngropat în satul natal Pociovești, pe care l-a iubit mult. La vârsta de 12 ani a plecat de acasă cu dorința de a se întoarce, lucru care avea să se petreacă după o viață întreagă de pribegie trudnică și folositoare neamului său, doar că întoarcerea i-a fost spre odihna cea de veci.

Episcopul dr. Grigorie Comșa (1925-1935), vede lumina zilei la 13 mai 1889, în localitatea Comana de Sus de lângă Făgăraș, din părinții Gheorghe și Ana Comșa. Părinții i-au dat numele Gheorghe. Fiind însetat de cunoaștere, după absolvirea liceului din Făgăraș în anul 1908, se înscrie la Institutul Teologic din Sibiu, pe care-l absolvă în 1911. Datorită râvnei și a capacității intelectuale, tânărului Gheorghe Comșa i se încredințează postul de bibliotecar al institutului, iar în ultimul an de studii este ales vicepreședinte al *Societății de lectură Andrei Șaguna* din Sibiu. După absolvirea studiilor teologice se îndreaptă spre Facultatea de Drept din Budapesta, primind și o bursă de 1.000 de coroane pe an, iar la 8 mai 1915, după patru ani de studii, devine doctor în drept la Universitatea din Budapesta. Chiar dacă putea să aibe o strălucită carieră juridică, el alege să intre în cler ca celib, astfel că la 10 octombrie 1915, în catedrala sibiană, mitropolitul Ioan Mețianu al Ardealului îl hirotonisește diacon; concomitent, este angajat și în Consistoriul mitropolitan, dar este și secretar al *Fundației Emanoil Gojdu*. Mai târziu, în anul 1920-1921, își definitivează studiile teologice la facultatea de teologie a Universității București, iar la 10 mai 1925 susține teza de doctorat în teologie cu titlul *Datoriile preoțimii în fața problemelor sociale*.

Diaconul Gheorghe Comșa merge la Mănăstirea Sinaia, unde arhimandritul Dionisie îl tunde în monahism pe 22 mai 1925, primind la călugărire numele Grigore. A trecut prin toate treptele ierarhiei monahale.

La trecerea spre cele veșnice a episcopului Ioan Ignatie Papp al Aradului era arhimandrit – și a fost ales ca episcop al Aradului; abia împlinise 36 de ani! La 14 iunie 1925, în catedrala din Sibiu, un sobor de arhieriei în frunte cu mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului îl hirotonisește episcop al Aradului. La 20 iunie noul episcop a primit investitura de la regele Ferdinand I, act făptuit la castelul Peleş din Sinaia.

Instalarea în scaunul vlădicesc de la Arad a avut loc la data de 12 iulie 1925, cu un fast deosebit. Pe 9 iulie a plecat de la București cu trenul, călătorind prin Banat, iar la intrarea în județul Arad a fost întâmpinat de cler și de credincioși. Solemnitatea instalării a început duminică dimineața cu slujirea Sfintei Liturghii arhieresti, pe care a prezidat-o. După ceremonia de instalare noul episcop și-a luat în serios menirea de păstor al turmei lui Hristos. Fiind un erudit, a pus accent foarte mare pe catehizarea poporului și pe lupta împotriva prozelitismului ce venea din occident. În toate vizitele sale canonice era însoțit de consilierii de la centru eparhial și de profesori de la Institutul Teologic din Arad.

Pentru toată activitatea sa pe tărâm pastoral și cultural, episcopul Grigorie Comșa a fost propus de preotul Ioan Lupșa ca membru de onoare al Academiei Române, propunere aprobată în ședința din 23 mai 1934.

Zece ani de păstorire nu au fost ușori, solicitându-l mult. Din cauza unei varice la picior, pe care a neglijat-o, se îmbolnăvește și este tratat când la Arad, când la Cluj. Starea de sănătate i s-a agravat, iar de 25 mai 1935, la orele 10 și 15 minute, a decedat. Funeraliile au avut loc pe 27 mai 1936, în catedrala din Arad.

Episcopul dr. Grigorie Comșa a publicat peste 75 de lucrări – volume de predici, broșuri antisectare etc.

Opera

Volume de predici: *Predici pentru toate duminicile de peste an și alte ocaziuni* (în colaborare cu pr. Gheorghe Maior), Arad, 1918; *Pentru neam și lege. Patruzeci de cuvântări împotriva adventiștilor și baptiștilor*, Caransebeș, 1923; *La altarul neamului*, București, 1924; *Predici la sărbătorile bisericești*, Arad, 1925; *Pentru slujitorii altarului. Meditații și îndemnări*, Caransebeș, 1925; *Veniți la Hristos. Predici la toate Duminicile anului bisericesc*, Arad, 1926; *De la leagăn până la moarte*, Arad, 1927; *Brazde în ogorul Ortodoxiei*, Arad, 1932; *Darurile Duhului Sfânt*, Arad,

1934; *Aprindeți darul lui Dumnezeu (meditații pentru preoți)*, Arad, 1934; *Flori din grădina sufletului*, Arad, 1934; *Haină de nuntă*, Arad, 1935; *Istoria predicii la români*, București, 1921; *Trei sute cincizeci de pilde pentru predici și alte cuvântări*, Arad, 1928 (în colaborare cu arhimandrit Justin Suciuc); *O mie de pilde pentru viața creștină*, Arad, 1929 (în colaborare cu pr. Nicolae Popovici și pr. Gheorghe Popovici); *Problema sectelor; Sectele religioase din România*, București, 1925; *Călăuza cunoașterii și combaterii sectelor*, București, 1925; *Baptismul în România din punct de vedere istoric, național și religios*, Arad, 1927; *Cheia sectelor religioase din România*, Arad, 1930; *În slujba misionarismului ortodox*, Arad, 1930; *Statul în fața sectelor*, Arad, 1933; *Datoriile preoțimii în fața problemelor sociale*, București, 1925; *Pastorația individuală și colectivă*, Arad, 1929; *Credința, morală a neamului*, Arad, 1929; *Credința care lucrează*, Arad, 1931; *Preotul și societatea de azi*, Arad, 1932; *Spre zările veșniciei*, Arad, 1933; *Ortodoxia și românismul în trecutul nostru*, Arad, 1933; *Tineretul României*, București, 1933; *Scrisori către învățători*, Arad, 1934; *Cultura satelor noastre*, Arad, 1935.

Teodor Botiș (1873-1940), născut în localitatea Valea Neagră, comitatul Bihor, a urmat cursurile școlii primare, apoi cele secundare, la Gimnaziu Romano-Catolic din Oradea, beneficiind de bursă din partea *Fundației Nicolae Jiga*. A urmat apoi cursurile Institutului Teologic din Arad, fiind și pedagog al familiei Mocioni. Din 1900 a activat ca profesor al Institutului Teologic și a predat *dogmatică*. În 1900 a obținut titlul de doctor în teologie la Universitatea din Cernăuți. În 1901 a fost hirotonit ca diacon. În această perioadă s-a implicat și în viața culturală, fiind autorul unor articole publicate în presa vremii. În 1912 era implicat alături de Avram Sădean în manifestările dedicate centenarului Preparandiei arădene.

În 1918 a fost numit director al Institutului Teologic-Pedagogic. A fost martor și participant la evenimentele din toamna anului 1918. A făcut parte din redacția ziarului *Biserica și Școală*, apoi, în toamna anului 1918, din colegiul de redacție al ziarului *Românul*. La 1 decembrie 1918 a participat la Adunarea Națională de la Alba Iulia, fiind delegat al Institutului Teologic. După Unire a activat ca profesor, dar s-a afirmat și ca un important istoric, fiind autorul unor lucrări ca *Monografia familiei Mocioni* sau *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, lucrare care a fost premiată de Academia Română. A fost primul președinte al *Asociației profesorilor secundari din Arad* și președinte al *Despărțământului Astrei*. A activat până în 1940, când a trecut la cele veșnice.

Roman Ciorogariu (episcop de Oradea) – s-a născut pe 6 decembrie 1852 într-o familie de țărani înstăriți din Pecica. A fost elev al școlii din sat, apoi a urmat cursurile școlii gimnaziale la Arad, Pozsony și Hold-Mező-Vásárhely. A absolvit Facultatea de Drept și a obținut titlul de doctor în drept, însă nu a profesat. S-a decis a urma cursurile Institutului Teologic din Arad, unde a fost remarcat de profesori și de mitropolitul I. Mețianu și trimis pentru a urma cursurile Universității din Lipsca. După terminarea studiilor s-a reîntors la Arad, unde a activat în cadrul Episcopiei și a Băncii Victoria. A sprijinit apariția unor publicații în limba română ca *Biserica și Școala* și *Tribuna Poporului*. La sfârșitul secolului al XIX-lea s-a implicat și în activitatea publicistică, afirmându-se ca un important tribunist și contribuind la transformarea Aradului în cel mai important centru al mișcării naționale. Referindu-se la activitatea jurnalistică, Ioan Clopoțel, martor al evenimentelor de la începutul secolului, îl considera pe Roman Ciorogariu ca fiind unul dintre cele mai „... *sclipitoare și dotate condeie ale publicisticii transilvănene*”. Episcopul Iosif Goldiș l-a numit în 1900 în funcția de președinte al Senatului Școlar, funcție pe care a deținut-o până în vara anului 1901, când s-a retras, iar Sinodul Eparhial i-a adus *mulțumire oficială*. În 1901 a fost numit director provizoriu al Institutului Pedagogic-Teologic, pentru ca la 3/18 mai 1903 Consistoriul să-l desemneze *director definitiv*, episcopul acordându-i „brâul roșu”.

În calitate de profesor s-a remarcat ca un important formator, fiind cel care „... *a aprins lumina în sfeșnicele sufletelor tinere, învățători și preoți din Banat și Crișana care au pregătit poporul pentru vremurile de mari prefaceri care se anunțau și care au adus libertatea și unitatea națională a acestui popor*”.

În activitatea didactică a fost un model demn de urmat pentru elevi, fiind cel care a susținut că școala trebuie să formeze caractere, pentru că cine nu are caracter nu-i om, și „*Caracterele hotărăsc soarta popoarelor*”. Plecând de la această premisă, Roman Ciorogariu a considerat că școala trebuie să-i „... *învețe pe elevi filosofia vieții esențializată în muncă și moralitate*”.

Din funcția de director s-a remarcat ca un fervent apărător al limbii române, susținând că „*În școală se hotărăște soarta unei națiuni*”.

Până în 1917 a activat ca profesor al Institutului Pedagogic-Teologic, contribuind la formarea a numeroși preoți și învățători. Referindu-se la activitatea sa didactică și culturală, Roman Ciorogariu arăta în 1911 că timp de 31 de ani a activat în condiții modeste la seminarul din Arad.

A fost un important lider al mișcării naționale. Prin activitatea pe care a desfășurat-o timp de jumătate de veac a sprijinit dezvoltarea învățământului. A avut un rol important în 1918, când a organizat Consiliul Național Român din Oradea, stabilind legături cu Consiliul Național Român din Arad. A fost ales vicepreședinte al Consiliului Național Român, funcție care l-a transformat în liderul spiritual și politic al românilor din Bihor până la instaurarea administrației românești în aprilie 1919. În august 1920 a fost numit Episcop la Oradea, iar în 1921 a fost primit ca membru al Academiei Române.

Gheorghe Ciuhandu (1875-1947), născut în localitatea Roșia, comitatul Bihor, a urmat cursurile școlii din localitatea natală, apoi gimnaziul greco-catolic din Beiuș. În 1893 se înscrie la Institutul Teologic din Arad, pe care în absolvă în 1896. Încă din anii de studiu a fost preocupat de problema națională, iar în 1900 a obținut o bursă din partea Consistoriului din Arad și a fost trimis la Cernăuți, unde a obținut titlul de doctor în teologie în anul 1905. În 1902, la propunerea lui Roman Ciorogariu, a fost numit profesor la Institutul Teologic-Pedagogic, unde a predat *istoria bisericească*. În perioada 1905-1918 a fost referent școlar al Consistoriului arădean, afirmându-se ca un apărător al învățământului confesional românesc. Activitatea clericală a început-o în 1908, când a fost hirotonit. În 1910 a fost hirotonit ca preot, fiind ales și protopop de Chișineu-Criș.

În 1918 Ciuhandu era consilier cultural al episcopiei, dar era considerat și unul dintre cei mai buni teologi. În toamna anului 1918 a fost prezent la dezbaterile sinodului mitropolitan de la Arad și a propus scrierea unei rugăciuni de ocazie, cunoscută ca *Rugăciunea de ingenunchiere*, care a fost publicată în *Biserica și Școala*, apoi a fost rostită de episcopul Miron Cristea la Alba Iulia, dar s-a rostit și în toate bisericile din Transilvania.

Ciuhandu a fost prezent la Alba Iulia ca reprezentant al Consistoriului Arad. Impresionat de cele văzute la Alba Iulia, a devenit adeptul reorganizării bisericești și a susținut că Unirea trebuia întregită prin refacerea „... *unității noastre duhovnicești*” care să mențină unitatea politică. A rămas în istorie prin activitatea sa culturală, fiind autorul a 60 de cărți, broșuri, diferite cronici, sute de articole, studii și recenzii. Pentru întreaga sa activitate a fost numit membru de onoare al Academiei Române în 1946. A activat până în 1947, când a trecut la cele veșnice.

Bibliografie

- Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Colecția de documente*, dosar 66, f. 7-14;
- Alegere de episcop*, articol în Tribuna Poporului, an VI, nr 73, 20 aprilie – 3 mai 1902, p. 1;
- Cum se apără mitropolitul*, articol în Tribuna Poporului, an VI, nr 79, 30 aprilie – 13 mai 1902, p. 1;
- Altă apărare a mitropolitului*, articol în Tribuna Poporului, an VI, nr 80, 1-14 mai 1902, p. 1;
- Multi farii obligamente*, articol în Tribuna Poporului, an VI, nr 82, 4-17 mai 1902, pp. 1-2;
- Fără comentariu*, articol în Tribuna Poporului, an VI, nr 64, 4-17 aprilie 1902, pp. 1-2;
- Protocolul ședinței Sinodului eparhial extraordinar din anul 1902, Arad, 1902, p.8;
- Ioan I. Papp ales episcop – Hamzea a căzut*, articol în Tribuna Poporului, an VII, NR. 20, 1-14 februarie, 1903, pp. 1-2;
- Lițiu, Gheorghe, *Ioan Ignatie Papp al Aradului (1903-1925)*, studiu în revista Mitropolia Banatului, an XIX, 1969, nr. 1-3, p. 87;
- Ioan Ignatie Papp, cuvântarea de încheiere rostită la Adunarea Națională*, în vol. *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1943, pp. 117-122;
- Lițiu, Gheorghe, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani ai calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1948;
- Mihălcescu, Irineu, *Instalarea noului episcop al Aradului*, studiu în revista Biserica Ortodoxă Română, seria a II-a, anul 43, nr. 81 (533), august 1925;
- Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului 1706-2009*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Personalități culturale, științifice și politice

Dan Roman

Theodor Ceontea (1846-1906), a fost profesor de geografie și biologie. A fost dascăl la Preparandia arădeană între anii 1876-1903, membru al conducerii Reuniunii Învățătorilor Români. A scris mai multe manuale școlare și lucrări pedagogice. A condus Asociația Învățătorilor Români din părțile Aradului și a administrat până în anul 1901 singura imprimerie românească din Arad, editând o importantă serie de publicații valoroase. A întreținut legături cu oameni de seamă ai culturii românești, printre aceștia numărându-se și Vasile Alecsandri. Profesorul Theodor Ceontea a fost una dintre forțele motrice intelectuale ale marelui act istoric de la 1 Decembrie 1918. Astăzi bustul restaurat al lui Theodor Ceontea este expus lângă intrarea principală a Turnului de Apă din Arad.

Aron Cotruș (n. 2 ianuarie 1891, d. 1 noiembrie 1961), a urmat clasele gimnaziale la Liceul Andrei Șaguna din Brașov și facultatea de litere a Universității din Viena. A făcut parte din redacția ziarelor *Românul* din Arad și *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, dar a colaborat și cu reviste de cultură: *Gândirea*, *Vremea*, *Libertatea* de la Orăștie, *Iconar* de la Cernăuți etc. În timpul Primului Război Mondial a ajuns în Italia, unde a lucrat pe lângă Legația României din Roma. După terminarea războiului în 1919 s-a întors în țară și a devenit ziarist în Arad, membru al Societății Scriitorilor Români și director la biblioteca Sămănătorul. A lucrat ca atașat de presă la Roma și Varșovia, iar în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial ca secretar de presă la Madrid și Lisabona. A fost directorul publicației *Frăția de cruce* între anii 1940 și 1941. După prăbușirea regimului antonescian s-a exilat în Spania ca refugiat politic și a devenit președinte al comunității românilor, apoi director al revistei prolegionare *Carpații*, apărută în Madrid. În anul 1957 s-a stabilit în Statele Unite, la Long Beach, California, unde a trăit până la sfârșitul vieții. Rămășițele sale pământești se află în cimitirul Crucea Sfântă din Cleveland, sub o simplă placă de piatră.

Opera literară: *Poezii*, Orăștie, 1911; *Sărbătoarea morții*, Editura Concordia, Arad, 1915, ediția a II-a București, 1922; *Neguri albe*, Alba Iulia, 1920; *România* (poemă), Brașov, 1920, ediția a II-a Arad, 1922; *Versuri*, Biblioteca Sămănătorul, Arad, 1925; *În robia lor*, Arad, 1926; *Mâine*, Editura

Scrisul Românesc, Craiova, 1928, a II-a ediție sub auspiciile Societății de Mâine, Cluj, 1928; *Holnap (Mâine)*, în maghiară, apărută la Arad, 1929, traducere de Pal Bado; *Strigăt pentru depărtări*, Editura Ienci, Timișoara, 1927; *Printre oameni în mers*, Sosnowiec, Polonia, 1933 (volum nevândut în librării, devenit raritate bibliografică), ediția a II-a în spaniolă, traducere de Gaetano Aparicio, Madrid, 1945; *Horia*, ediția I-a Varșovia, Polonia, 1935, ediția a II-a Brad, 1936 (în numai doi ani apar 18 ediții; numai la București, în anul 1938 apar edițiile III, IV, V și VI, an în care apare la Cluj o ediție în limba maghiară, în traducerea lui A. Kibedi); *Versek* (volum de versuri în limba maghiară), Cluj, 1935 (multe din versurile poetului au fost publicate și în revista săsească *Klingsor* din Brașov, unele în traducerea lui Alfred Margul-Sperber; Zoltán Frányo a tradus versuri ale lui Cotruș în limba germană, publicându-le în revistele literare destinate comunității germane din România); *Culegere de versuri*, traducere în poloneză de Wladimir Lewic., Lwow, 1936; *Țara*, Editura Rânduiala, București, 1937, ediția a II-a Lisabona, 1940; *Minerii*, Tipografia Universul, București, 1937; *Peste prăpăstii de potrivnicie*, Editura Tiparul Universitar, București, 1938, ediția a II-a în traducere spaniolă de Gaetano Aparicio, Madrid, 1941; *Maria Doamna* (poem), Tipografia Luceafărul, București, 1938 (ediție de lux); Aron Cotruș: *Maria Doamna*, recenzii publicate în revistele literare din țară la timpul respectiv, strânse în buchet și publicate ca semn de omagiu poetului, București, 1939; *Rapsodie Valahă*, Madrid, 1940, ediția a II-a București, Editura Luceafărul, 1941, ediția a III-a Madrid, Editura Carpații, 1954; în 1941 apare la Madrid, tradus în spaniolă de Gaetano Aparicio; *Rapsodie Dacă*, Editura Fundațiile Regale, București, 1942; *Poema de Montserrat* – 1949 (în revista *Escorial* Cotruș este recunoscut drept un mare poet); ediția a II-a Madrid, 1951; *Poemas*, Madrid, 1951; *Drumuri prin furtună*, Madrid, 1951; *Canto a Ramon Llull*, Mallorca, Spania, 1952; *Rapsodia Iberică*, Editura Carpații, Madrid, 1954; *Între Volga și Mississipi*, Editura Carpații, Madrid, 1956; *Aron Cotruș – Opere complete*, Editura Dacia, Madrid, 1978 (ediție îngrijită de Nicolae Roșca).

O școală gimnazială din municipiul Arad îi poartă numele.

Sabin Drăgoi a fost compozitor, profesor, muzicolog și folclorist de renume. S-a născut pe 6 iunie 1894 în satul Seliște, Județul Arad, iar copilăria și-a petrecut-o în satul natal, deprinzând de la mama sa dragostea

pentru folclor și cântecele populare. Începe școala în sat, dar este nevoit să urmeze școala maghiară de la Petriș.

În 1908, după absolvirea gimnaziului, se înscrie la Școala Normală de Stat din Arad (Preparandia), pentru a ajunge învățător. Între 1909 și 1912, în cadrul Școlii Normale, studiază muzică cu profesorul Zoltai Mátyás, la terminarea școlii primind și un certificat oficial de muzică. În 1914 este numit ca învățător într-un sat lângă Budapesta. Este înrolat în armată pentru satisfacerea stagiului militar. În timpul Primului Război Mondial, aflat sub arme, este luat prizonier și dus în lagărul de la Tașkent pentru doi ani.

Întors în țară din prizonierat, susține în 1920 un examen de admitere la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din Cluj, este admis și studiază cu profesorii A. Bena (teorie-solfegiu), și Herman Klee (contrapunct). Pleacă la București pentru a obține o bursă, iar aici îi cunoaște pe Victor Eftimiu și Octavian Goga (pe atunci ministru al artelor). Obține o sumă care îi facilitează plecarea la Praga pentru a-și continua studiile.

În 1922 obține Premiul II la concursul de creație *Enescu* și termină studiile la Conservatorul de Stat din Praga, unde studiasse compoziție și orchestrație cu Vítězslav Novák, dirijat cu Otakar Ostrčil și istoria muzicii cu Vaclav Stephan. Pe 6 august se căsătorește cu Livia Munteanu.

Primește un post de maestru suplinitor de muzică Școala Normală din Deva și începe să culeagă folclor, mai întâi din zona Deva, apoi din zona Lipovei.

În anul 1923 obține Premiul II *Enescu* pentru *Suită de dansuri populare românești pentru pian*. În 1924 se mută la Timișoara, fiind numit profesor la Conservatorul Municipal și dirijor al corurilor bărbătești *Doina* și *Banatul*, pe care le va dirija până în 1932). În acest timp continuă să culeagă folclor din zona Hunedoarei.

În 1928 are loc premiera operei *Năpasta*, compoziție a sa după piesa lui I. L. Caragiale, fapt care îl consacără definitiv. Primește Premiul pentru cea mai bună operă scrisă de un român, acordat de Consiliul de Administrație al Operei Române din București, și Premiul I *George Enescu* pentru *Divertisment rustic*.

Între 1936 și 1940 este dirijor al corului mixt *Crai nou* din Timișoara, iar din 1940 până în 1944 este director al Operei din Timișoara.

În 1946 publică *Monografia muzicală a Comunei Belinț, 90 melodii cu texte culese, notate și explicate*.

În 1946 este transferat ca profesor de armonie și contrapunct la nou înființatul Conservator de Muzică și Artă Dramatică din Timișoara. În 1949, la transformarea conservatorului în Institut de artă, este numit rector și profesor de compoziție.

Este ales membru în comitetul Uniunii Compozitorilor din România.

În 1950 este numit profesor la catedra de folclor a Conservatorului Ciprian Porumbescu și predă doi ani, până în 1952. În această perioadă devine director al Institutului de Folclor, post rămas vacant după arestarea lui Harri Brauner în *Dosarul Lucrețiu Pătrășcanu*. În 2 iulie 1955 devine membru corespondent al Academiei Române, iar în 1957 devine membru, iar mai apoi, din 1961, membru executiv la The International Folk Music Council din Londra. Între 1965 și 1968 este membru în colegiul redacțional al *Revistei de folclor*.

A fost colaborator la publicațiile periodice *Armonia* din Botoșani, *Contemporanul*, *Curierul muzical*, *Flacăra*, *Informația Bucureștiului*, *Izvoarașul*, *Munca*, *Muzica*, *Muzică și poezie*, *Revista corurilor și fanfarelor române din Banat*, *Scânteia*, *Sovetskaia Muzika* din Moscova, *Steagul roșu* ș.a.

Opera muzicală: *Năpasta*, *Horia*, *Păcală*, *Kir Ianulea*, *Constantin Brâncoveanu*.

Lucrări simfonice: *Petrecere populară*, *Divertiment rustic*, *Divertiment sacru*, *Rapsodia bănățeană*, *Concert pentru pian și orchestră*, *Daruri simfonice: ce aude Murășul*.

Miniaturi pentru pian: *Moderato*, *Andantino*, *Allegro*, *Andantino*, *Allegretto*, *Andantino*, *Andante*, *Allegro*.

A creat coloana sonoră pentru filmul *Mitrea Cocor*.

Sabin Evuțianu (1889-1977), s-a născut în Pecica pe 11 iulie 1889. Fiu al preotului Ioan Evuțianu, a urmat cursurile școlii din localitate, apoi gimnaziul la Brașov și studiile universitare la Budapesta. În 8 mai 1912 a susținut la Budapesta examenul pedagogic în fața unei comisii de stat pentru examinarea profesorilor secundari, obținând diploma de profesor pentru licee și devenind astfel profesor titular provizoriu. După moartea lui Petru Pipoș a ajuns profesor al Institutului Pedagogic-Teologic, unde a predat *pedagogia* în perioada 1913-1919.

A fost preocupat de luarea unor măsuri care să ducă la modernizarea învățământului. Este cel care a reușit elaborarea unui *Normativ pentru*

organizarea învățământului pedagogic practic în școala normală și experimentează cu elevii, în cadrul orelor de pedagogie aplicată, primele unități de cercetași.

În noiembrie 1918 Sabin Evuțianu făcea parte din Comitetul Executiv al C.N.R.C. și s-a implicat în organizarea Marii Adunării Naționale. În 7 noiembrie a participat la consfătuirea Comitetului Executiv al C.N.R.C. în care s-a discutat despre reparația ziarului *Românul* și s-a hotărât ca personalul de redacție și personalul de tipografie să se poată recruta printr-un aranjament cu tipografia diecezană a episcopiei ortodoxe.

În cadru Comitetului Executiv al C.N.R.C. s-a alcătuit redacția ziarului *Românul*, condusă de Vasile Goldiș, compusă din Sabin Evuțianu, Teodor Botiș, Sever Miclea. Sabin Evuțianu amintește în însemnările sale că în toamna anului 1918 făcea parte din redacția ziarului *Românul*, publicație care a devenit organul C.N.R.C. și în care a scris mai multe articole, ca *Golgota* și *Glasul conștiinței*. În articolul *Golgota*, publicat în ziarul arădean în 16/29 noiembrie 1918, el face apel la istorie, amintind de suferințele românilor – pe care le compară cu Golgota biblică. În 1918 Sabin Evuțianu era profesor la Institutul Teologic-Pedagogic, vocație pe care o consideră „o misiune de apostolat”.

A participat la Alba Iulia ca reprezentant al Preparandiei arădene.

În 19/31 ianuarie 1919 a participat la congresul profesorilor secundari ținut la Sibiu și s-a implicat în organizarea unor cursuri pentru învățători. A fost remarcat de Consiliul Dirigent care, în 5 iulie 1919, l-a numit director al Liceului Traian Doda din Caransebeș.

Alexandru Gavra (1797-1884), născut în Oradea, a devenit în 1819 cancelist la notariatul comitatului Bihor. În 1820 s-a plasat primul la concursul de la Preparandia din Arad, devenind profesor la această instituție școlară în iunie 1821. În 1844 a tipărit o parte din *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, scrisă de Gheorghe Șincai, alături de cartea sa *Monumentul Șincai-Clain*.

Este unul dintre cei mai importanți promotori ai învățământului și culturii naționale la mijlocul secolului al XI-lea. În anul 1863 a fost numit inspector civil al școlilor primare din protopopiatul Aradului. În anul 1864 a preluat conducerea Preparandiei din Arad (director). Suferind în urma bolii, s-a pensionat în vara anului 1876. Reuniunea învățătorilor bănățeni organizată la Reșița în 1876 i-a acordat titlul de „învățător al învățătorilor”.

Eduard I. Găvănescu (1903, Horezu, Vâlcea – 1984, Arad), istoric, a absolvit Liceul Codreanu din Bârlad, apoi Facultatea de Litere a Universității din București – specializarea istorie-geografie.

Activitate: din 1 septembrie 1927 a fost profesor la Liceul Moise Nicoară din Arad și la Liceul Pedagogic din Arad. Alte funcții: inspector de specialitate în cadrul Inspectoratului Școlar al regiunii Timișoara, director al Institutului Pedagogic din Arad (1954-1960). A colaborat cu articole la revistele *Curentul*, *Hotarul*, *Mitropolia Ardealului*, *Mitropolia Banatului*, *Piatră de hotar*, *Știrea*, *Ziridava*. A obținut distincția de *Profesor Emerit* și a fost decorat cu *Meritul Cultural clasa a III-a*.

Opera: *Ioan Popovici Desseanu*, Arad, Tipografia Diecezană, 1932; *Ioan Monari, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, Editura Concordia, 1938; *Mărturii românești din secolul al XVIII-lea din Eparhia Aradului*, Arad, Tipografia Diecezană, 1940; *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968 (în colaborare cu Victor Țârcovnicu și Vasile Popeangă).

Caius Iacob (n. 29 martie 1912, Arad – d. 6 februarie 1992, București), a fost matematician, membru al Academiei Române din 1963. Și-a început studiile liceale la Liceul Moise Nicoară din Arad (primele 3 clase), terminându-le la Liceul Emanuil Gojdu din Oradea. A susținut bacalaureatul în 1928, la vârsta de 16 ani, obținând cea mai mare medie pe țară. Și-a făcut studiile universitare la Facultatea de Matematică a Universității din București (1928-1931), devenind licențiat la 19 ani. A continuat studiile universitare în străinătate – doctoratul la Facultatea de Științe a Universității din Paris unde, la 24 iunie 1935, a susținut teza de doctorat cu subiectul *Sur la détermination des fonctions harmoniques conjuguées par certaines conditions aux limites. Applications a l'hydrodynamique*, sub conducerea profesorului Henri Villat.

După revenirea în țară și-a dedicat viața învățământului superior și cercetării științifice, parcurgând toate treptele universitare, începând cu cea de asistent (din 1935, la Școala Politehnică din Timișoara), și terminând cu cea de profesor la Facultatea de Matematică a Universității București. La 15 martie 1938 este numit asistent la secția de matematică a Facultății de Științe a Universității din Cluj. A activat în cadrul catedrelor de geometrie analitică, geometrie descriptivă, analiză matematică și funcții complexe. Deși în 1939 acceptă postul de asistent la laboratorul de mecanică al

Universității București, revine la Cluj în 1942, pe postul de conferențiar universitar titular la catedra de matematici generale. La 30 decembrie 1943, la vârsta de 31 de ani, este numit profesor universitar la catedra de mecanică. În 1940 a primit premiul pentru mecanică *Henri de Parville* al Academiei de Științe din Paris. A activat la Universitatea din Cluj până la 14 Octombrie 1950, când a fost numit profesor de mecanică la Facultatea de Matematică și Fizică a Universității București.

La 2 iulie 1955 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar la 21 martie 1963 a fost ales membru titular. Caius Iacob a fost președintele secției matematice a Academiei Române de la 19 martie 1980 până la sfârșitul vieții sale (6 februarie 1992). La inițiativa sa, în 1991 a fost înființat *Institutul de Matematică Aplicată al Academiei Române*, care a fuzionat în anul 2001 cu *Centrul de Statistică Matematică al Academiei Române*, devenind actualul *Institut de Statistică Matematică și Matematică Aplicată Gh. Mihoc-Caius Iacob*.

A contribuit major în domeniul mecanicii fluidelor și în cel al analizei matematice, preocupându-se în special de mișcările plane ale fluidelor incompresibile, de mișcările la mari viteze subsonice și supersonice, de soluțiile aproximative în dinamica gazelor, precum și de problema de limită din teoria potențialului.

Opere reprezentative: *Introducere matematică în mecanica fluidelor* (în franceză *Une introduction mathématique a la mécanique des fluides*), apărută în 1952 în Editura Academiei Române și, ulterior, în 1959, în Editions Gauthier-Villars, lucrare distinsă în 1955 cu Premiul de Stat; *Mecanica teoretică*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1980; *Dicționar de matematici generale*, Editura Enciclopedică Română, 1974.

În 1990 a fost ales senator din partea PNȚCD. A fost singurul reprezentant al acestui partid în Senat în primul parlament ales liber după revoluția din 1989. În cadrul activității sale parlamentare Caius Iacob a fost membru în grupurile parlamentare de prietenie cu statul Israel, Republica Franceză, Republica Polonă, Republica Ungară și Republica Italiană.

Trifon Lugojan (1874-1948), a fost fiul învățătorului Samson Lugojan din Nădlac. A fost elev al școlii din localitate, apoi a continuat studiile la Arad și Brașov. S-a remarcat încă din timpul studiilor, când fost numit suplinitor la catedra de muzică bisericească. După absolvirea Institutului Teologic din Arad a fost numit în funcția de profesor de muzică bisericească,

iar în 1900 a fost trimis de Consistoriul din Arad ca bursier în Germania. În 1902 a terminat conservatorul din Lipsca (Leipzig), și s-a reîntors la Arad, unde a activat toată viața. În perioada 1902-1936 a fost profesor de muzică al Institutului Pedagogic-Teologic, perioadă în care a publicat mai multe cărți, dintre care amintim *Liturghia pentru cor mixt* în 1901, *Cântări bisericești pentru slujbe ocazionale* în 1907, *Liturghia sfântului Ioan Gură de Aur*. În 1907, după ce prin legislația maghiară s-a introdus în preparandii muzica instrumentală, Trifon Lugojan a făcut o serie de demersuri pentru cumpărarea unor instrumente muzicale. A considerat că în cazul elevilor dotați, aceștia, pe lângă orele de pian, trebuie să urmeze și ore de violină (vioară). În 1910 a predat și orele de muzică de la școala de fete, unde directoare era Octavia Ciuhandu, care considera că prin prezența lui Trifon Lugojan școala de fete se poate dezvolta și poate „... să pornească pe alt drum”. În 1913 a fost numit profesor „*extraordinar definitiv*”. Profesorul arădean este cel care a aranjat pe note cântările bisericești pentru a se realiza o legătură între text și linia melodică. Prin activitatea sa, Trifon Lugojan s-a remarcat ca fiind cea mai „... *importantă figură a cântării religioase din zona de vest a României. Compozitor, armonist, dirijor, culegător de cântări bisericești și strănar vrednicul profesor a constituit un punct de reper al domeniului*”. Poate fi considerat personalitatea cu cea mai „... *complexă notație a melosului bisericesc din vestul țării*”. Marea realizare a profesorului arădean este aceea că prin colecția sa de cântări a oferit „... *o bază solidă și de referință a melodiilor bisericești, fiind totodată cel mai sigur îndreptar și cea mai bună călăuză în pătrundea esenței melodice a cântărilor bisericești din vestul țării*”.

Iustin Marșieu (1879-1955), s-a născut în Socodor și a absolvit gimnaziul și liceul greco-catolic din Beiuș. Și-a luat licența în drept la Oradea și, în 1903, doctoratul în drept la Universitatea din Budapesta. Din 1905 a practicat avocatura în Arad. În anul 1906 a candidat pentru un loc de deputat în circumscripția Sântana. S-a afirmat ca un susținător fervent al P.N.R. Împreună cu alți frunțași politici arădeni a participat la înființarea ziarului *Românul* la sfârșitul anului 1910. În toamna anului 1918, în calitate de vicepreședinte comitatens al Consiliului Național Român Central, a organizat la nivel local noile structuri politice românești. Cea mai importantă etapă din cariera administrativă a lui Iustin Marșieu a fost aceea în care a îndeplinit funcția de prefect, primul prefect român al

Aradului după Marea Unire, numit de Consiliul Dirigent în 17/24 martie 1919. A trebuit să ducă o luptă susținută împotriva autorităților maghiare care au refuzat să cedeze românilor prerogativele puterii administrative. Și-a instalat sediul prefecturii la Radna, guvernatorul francez al Aradului, generalul Gondrecourt, nerecunoscându-i calitatea de prefect. A revenit în Arad doar după intrarea armatei române în oraș. A îndeplinit un nou mandat de prefect al Aradului în perioada 1928-1931.

Liviu Mărghitan (20 decembrie 1937 – 13 ianuarie 2011), s-a născut în Arad și a urmat clasele liceale la o școală medie renumită în Arad – azi Colegiul Național Moise Nicoară. Între anii 1957-1962 a urmat cursurile facultății de istorie-filozofie din cadrul Universității Victor Babeș – azi Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. S-a specializat în arheologie. După absolvirea facultății bornele drumului profesional-științific al lui Liviu Mărghitan au fost Liceul teoretic Nădlac, Muzeul Regional Arad, Muzeul Regional Hunedoara (azi Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva), Muzeul Național de Istorie a României, Editura Academiei și Ministerul Culturii. Toate aceste borne sunt legate de un fir trainic și rodnic: pasiunea lui Liviu Mărghitan pentru arheologie, muzeografie și, în general, pentru istoriografia românească. La muzeele din Arad și Deva a efectuat importante cercetări arheologice și a avut o bogată activitate muzeografică. La Muzeul Național de Istorie a României a fost cooptat în întâiul eșalon al membrilor fondatori. Împreună cu istoricul și arheologul Constantin Petolescu a organizat tematic, în mod exemplar, secția *Lapidariu*, care a rămas aproape neschimbată până azi. La Ministerul Culturii și Cultelor a îndrumat activitatea culturală din mai multe județe. În ultimii ani, în calitate de membru titular al diviziei de istoria științei a *Comitetului Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii* al Academiei Române, a elaborat numeroase lucrări cu privire la contribuția unor mari personalități la dezvoltarea științei și tehnicii din România. A publicat, ca autor sau în colaborare, peste 50 de monografii, lucrări de sinteză, ghiduri de muzee și de monumente istorice, albume, calendare, pliante etc. la care se adaugă peste 200 de studii, articole și recenzii publicate în aproape 40 de reviste de specialitate, și mai mult de 400 de articole de popularizare pe teme de arheologie, istorie, istoria științei etc. publicate în peste 75 de periodice de cultură și cotidiane.

Opera: *Muzeul Regnicolar Hunedoara-Deva*, Deva, 1965; *Muzeul memorial „Aurel Vlaicu”*, Deva, 1965; *Din trecutul țărănimii hunedorene*, Deva, 1967; *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Muzeul Județean Hunedoara, 1971; *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, Comitetul de cultură și artă al Județului Hunedoara, 1970 (în colaborare cu Octavian Floca, Ștefan Fernczî); *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Deva, 1971; *Muzeul arheologic din Deva*, București, 1971; *Das archaologische Museum aus Deva*, Editura Meridiane, București, 1972; *Monumente istorice din județul Hunedoara*, Deva, 1973; *Ghid istoric – Muzeul de Istorie al R. S România*, București, 1974; *Tezaure de argint dacice*, București, 1976; *Fortificații dacice și romane. Sistemele de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, București, Editura Militară, 1978; *Banatul în lumina arheologiei*, vol. I-III, Timișoara, Editura Facla, 1979; *Inginerul aviator Aurel Vlaicu*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980; *Tresor des Daces*, Paris, 1980; *Civilizația geto-dacilor*, București, Editura Ion Creangă, 1981; *Decebal*, București, Editura Militară, 1987; *Zece tezaure carpatine*, București, Editura Ion Creangă, 1988; *Calendar enciclopedic*, 1991, București, Editura Humanitas; *Ora de arheologie*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1993; *Spre zări transilvane*, Deva, Inspectoratul pentru cultură și artă al Județului Hunedoara, 1993; *Agendă culturală națională București*, Editura Ministerului Culturii, 1993; *75 de ani de la Marea Unire din 1918*, București, Editura Ministerului Culturii, 1993; *Comorile regelui Decebal*, Timișoara, Editura de Vest, 1994; *Calendar enciclopedic*, București, Editura Globus, 1993; *Aurel Vlaicu, asociațiunea Astra și Aradul*, Arad, Editura Mirton, 1994; *Artă figurativă la geto-daci*, București, 1996; *Evenimente culturale în România anului 1996*, București, Editura Ministerului Culturii, 1996; *O sută de oameni celebri*, București, Editura Ion Creangă, 1997; *O sută de monumente istorice*, București Editura Ion Creangă, 1998; *Dr. Ioan Suciu – părinte al patriei*, Arad, Editura Viața arădeană, 1999; (în colaborare cu Doru Bogdan); *Țichindeal gură de aur* (în colaborare cu Doru Bogdan), Arad, Editura Viața arădeană, 2000; *Moise Nicoară – nemărginita dăruire a unui ideal*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2001; *Din umbră de milenii*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2004; *Membri ai Academiei Române originari din județul Arad*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2004; *Membri ai Academiei Române originari din județul Caraș-Severin*, Arad, Editura Multimedia

Internațional, 2006 (în colaborare cu Iulian Negrilă); *Membri ai Academiei Române originari din județul Buzău*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2006 (în colaborare cu George Boldă); *Membri ai Academiei Române originari din județul Vaslui*, Arad, Editura Multimedia Internațional, 2006; *Episcopia Caransebeșului – Calendar Creștin Ortodox 2007*, Arad, Editura Multimedia Internațional 2007 (în colaborare cu Iulian Negrilă); *O viață, un ideal, o izbândă: Moise Nicoară*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2007; *Repertoriul tezaurilor geto-dacice din argint*, Arad, Editura Ramira, 2007; *Arta argintului la geto-daci*, Arad, Editura Ramira, 2007; *Academicienii ai Brașovului*, Arad, Editura Ramira, 2008 (în colaborare cu Florea Costea, Radu Ștefănescu); *Academicienii Iașilor*, Arad, Editura Ramira, 2008 (în colaborare cu Ioan Mancaș); *Membri ai Academiei Române din județul Bacău*, Editura Vicovia, 2008 (în colaborare cu Ioan Mitrea).

Iosif Moldovan (1863-1940), este considerat *cel mai important dintre toți învățătorii confesionali români* din părțile Aradului în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, iar după Marea Unire va ajunge să conducă destinele învățământului din această parte de țară în calitate sa de *prim-revizor* al *Revizoratului Școlar al județului Arad*, iar mai apoi de *inspector de îndrumare și control* peste județele Timiș-Torontal și Oradea Mare. Născut în Pârneava în 1863, *Iosif Moldovan* a urmat cursurile *Preparandiei* din Arad (absolvent în 1882). A funcționat ca învățător suplinitor la Școala primară confesională din Cuvin, la cea din Curtici și ulterior la Lugoj. De la 1 decembrie 1888 a fost învățător în Arad, la Școala primară confesională din Pârneava, cartierul său natal. A organizat Școala primară confesională din Pârneava după *principiile didactice cele mai moderne*, practicând cu mare succes metodele noi de predare, cum ar fi *metodul fonomimic*, mai ales în învățarea scrisului și cititului, și va prelua *modelul american* de conducere a claselor. Comisarul regal l-a numit pe Iosif Moldovan dascăl la Școala Normală de Stat maghiară din Arad și profesor de desen și caligrafie la „Preparandia” română din oraș. În 1897 Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu și alți trei învățători au tipărit primul lor manual: *Abecedarul, prima carte de cetire*, manual ce se va bucura de o largă apreciere în acea vreme, folosit mai apoi în întreaga arhidieceză a Transilvaniei, nu numai în eparhia Aradului. Acest manual avea să fie utilizat în școlile românești până în anul 1927, fiind reeditat de mai multe ori. În colaborare cu profesorul Teodor Ceontea de la Preparandia din Arad, *Iosif*

Moldovan a fost organizatorul și reorganizatorul, după moartea profesorului Ceonța, a asociației învățătorilor arădeni din Austro-Ungaria, cunoscută sub numele *Reuniunea Învățătorilor*, organizație în care va ocupa diverse funcții de conducere: de secretar, de vicepreședinte, iar din 1906 până în 1919 de președinte. La 1 Decembrie 1918, în calitate de delegat, a reprezentat această asociație la Adunarea Națională de la Alba Iulia. La 19 mai 1919 Consiliul Dirigent din Sibiu, organismul care s-a însărcinat cu conducerea treburilor interne și externe ale Transilvaniei până la definitivarea unirii cu Regatul României, i-a încredințat conducerea revizoratului școlar din orașul și județul Arad, totodată făcând parte și din prima administrație românească a județului.

Iuliu Moldovan (1864-1935), s-a născut în 1864 în cartierul Pârneava. A urmat cursurile școlii din cartier unde l-a avut ca învățător pe Petru Popoviciu și s-a remarcat ca elev eminent. A urmat apoi cursurile școlii gimnaziale din Arad, luând bacalaureatul *cu distincție*. Studiile universitare le-a urmat la Academia de Silvicultură din Schemvitz (Austria), unde a obținut diploma de inginer silvic. Și-a început activitatea în cadrul unui ocol silvic din Slovenia, iar în 1892 a fost chemat în România de P.P. Carp, ministrul Agriculturii, pentru a organiza silvicultura. A activat la București ca profesor la Școala superioară de silvicultură, fiind autorul primului curs de silvicultură din România. Din 1901 a fost numit *director al pădurilor Eforiei*, fiind cel care s-a ocupat de amenajarea a numeroase parcuri din Capitală. Meritele sale au fost recunoscute în 1919, când Consiliul Dirigent l-a însărcinat să se ocupe de conducere direcțiunii silvice din Transilvania, iar în timpul tratatelor de pace, când partea maghiară a ridicat problema pădurilor din Transilvania, inginerul arădean a fost reprezentantul României în comisia de specialiști care a apărat interesele naționale. Se poate spune că fostul elev al școlii din Pârneava a ajuns întemeietorul silviculturii moderne românești și a avut un rol important în timpul tratatelor româno-maghiare din 1919, contribuind printr-o serie de argumente științifice la recunoașterea Marii Uniri.

Moise Nicoară (1784-1861), s-a născut la Giula, în Regatul Ungariei, în familia nobilului român Petru Nicoară. Școala primară a urmat-o la Giula, apoi a urmat gimnaziul la Oradea și la Arad. După absolvirea studiilor gimnaziale urmează dreptul la Pesta și Pojon, între 1802-1806, iar în anul 1807 susține la Viena examenul în drept roman și statistică. Sperând să

urmeze o carieră diplomatică, studiază limba turcă la *Institutul pentru limbile orientale* din Viena. Nereușind să-și urmeze visul în diplomatie, acceptă în 1808 un post de funcționar la cancelaria comitatului Bichiș, dar la scurt timp, în același an, renunță și se întoarce în orașul natal. În anul următor se înrolează voluntar în armata imperiului, aflată în război cu Napoleon Bonaparte. I se acordă gradul de locotenent de cavalerie și i se încredințează misiunea de a forma legiunea voluntarilor români din comitatele Arad, Bichiș, Bihor și Cenad. Călătorește la Oradea, Cluj, Turda, Brașov, iar mai apoi trece Carpații și se stabilește la București, unde devine profesor de limba latină și de limba germană la școala lui Ion Caragea. În 1815 se întoarce la Giula și se implică în lupta pentru scaunul de episcop român la Arad. În această perioadă Moise Nicoară a accentuat colaborarea cu profesorii Preparandiei din Arad, consolidând caracterul laic al mișcării. În această luptă a fost sprijinit, printre alții, de Petru Maior, Aron Budai și Gheorghe Lazăr. În urma morții episcopului sârb din Arad Pavel Avacumovici, o delegație formată din șase membri s-a dus la Viena să-i înmâneze împăratului austriac o petiție prin care cereau numirea unui episcop ortodox român la Arad. Odată cu scurgerea timpului, după încercări repetate de a ajunge în fața împăratului, numărul deputaților din delegație a scăzut, până când Moise Nicoară a rămas singur să susțină cererea formulată în petiție. În această perioadă Nicoară s-a întreținut financiar din donații individuale sau provenite de la parohiile românești din Banat și Crișana, dar începând cu anul 1817 autoritățile austriece au interzis parohiilor românești să îl mai sprijine financiar și au început discreditarea sa, zvonind că acesta cheltuie banii din donații în scopuri personale. După moartea lui Dimitrie Țichindeal, rămas singur în această luptă, se întoarce la Giula în 1818. Fiind și aici ocolit de cunoscuți și persecutat, în anul 1819 îi trimite împăratului un memoriu prin care solicită aprobarea de a părăsi țara. În octombrie 1819 este arestat la Arad, închis la Arad și Giula până în 1821 și declarat nebun. În mai 1824 este arestat din nou; este eliberat în octombrie, în urma unei cereri adresate împăratului de tatăl său și de Teodor Șerban, preotul din Șiclău. La 15 august 1825 prezintă la Arad, în fața unei comisii formată din 80 de delegați, documentele activității sale în lupta pentru un episcop român, iar la 8 septembrie îi lasă manuscrisele lui Grigore Călinescu și părăsește monarhia pentru totdeauna, mergând în Țara Românească prin Orșova.

Datorită luptei lui Moise Nicoară, în anul 1822 s-a înființat la Arad școala de teologie românească, iar în anul 1829 este numit primul episcop ortodox român: Nestor Ioanovici. Sosit la București, la 19 octombrie 1825 îi trimite principelui Grigore Ghica un memoriu prin care propune reorganizarea catedrei de limba latină în școlile cele mari din București, dar este refuzat. În anul următor încearcă același lucru în Moldova, dar este refuzat de domnitorul Ioan Sturdza. În anul 1833 se întoarce în Țara Românească și este numit revizor al școlilor sub numele de Nicorescu. În 1835 își pierde postul. În anul 1838, la Iași, la 2 decembrie, finalizează traducerea memorandumului politic al românilor din Transilvania de la 1791, *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae*. În anul 1839 călătorește la Chișinău și la Odesa, unde-l cunoaște pe Alexandru Sturdza, care îl ajută financiar, iar la 26 mai 1840 pleacă la Constantinopol, unde stă până în anul 1850. În tot acest timp a continuat activitatea de informare a străinătății despre situația românilor, despre cauzele naționale ale românilor, despre cultura și literatura română. În anul 1850 se întoarce la București, trăindu-și ultimii ani ai vieții orb, din mila necunoscuților. A decedat la 10 octombrie 1861. Locul unde a fost înmormântat nu se cunoaște cu exactitate, dar se presupune a fi cimitirul Mănăstirii Mihai Vodă sau cimitirul bisericii Mavrogheni.

Nicolae Oncu (1843- 1914), s-a născut în 1843 în satul Rișca, comuna Baia de Criș, în Comitatul Zărandului (azi județul Hunedoara). Oncu face școala primară în satul vecin, Țebea, iar studiile secundare le urmează la Beiuș, Lugoj și Oradea. Cu sprijinul acad. Iosif Hodoș, *Fundația Transilvania* din București îi acordă o bursă de studii la Universitatea din Viena, unde studiază dreptul, stabilind relații de prietenie cu Ioan Slavici și Mihai Eminescu, aflându-se la conducerea societății academice social-literare a studenților români *România Jună*. Studiile le finalizează în Belgia, la Universitatea din Bruxelles, unde își ia și doctoratul în drept. Întors în țară, se stabilește la Arad, unde face stagiatura în avocatură, deschizându-și apoi propria cancelarie avocațială. În anul 1877 se înființează la Arad Institutul de Credit și Economii Victoria, avându-l ca director pe dr. Nicolae Oncu. Banca se angajează pe drumul scoaterii populației de sub monopolul băncilor străine și joacă un rol important în ridicarea bunăstării românilor ardeleni. Fondator al *Tribunei poporului* în 1897 și membru în congregația Comitatului Arad, Nicolae Oncu a fost personalitatea care s-a aflat la originea prefacerilor sociale, economice, culturale și politice realizate de

arădeni la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al XX-lea. În contextul acestei prodigioase activități, dr. Nicolae Oncu este propus și acceptă candidatura de deputat la alegerile parlamentare din 1906, cu programul Partidului Național Român, în Cercul Iosășel (în același context, la Baia de Criș este propus protopopul Vasile Damian). Dr. Nicolae Oncu câștigă alegerile cu 2014 voturi față de 163 ale contracandidatului său George Sombati.

A decedat în 1914.

Petru Pipoș s-a născut în 29 august 1859 la Alba Iulia și a murit în 29 septembrie 1913 la Arad. A studiat la facultatea de filosofie a Universității Regești din Cluj, al cărei doctor în filosofie devine în 1881. Din anul 1881 devine profesor de pedagogie la Preparandia arădeană – un post important, pe care l-a ocupat fără întrerupere până la moarte. Este autor al mai multor manuale școlare și lucrări științifice în domeniul pedagogic și didactic. A fost colaborator al revistelor naționale și arădene ale vremii: *Educatorul* din București, *Biserica și școala* din Arad etc. Cele mai cunoscute lucrări științifice ale profesorului Petru Pipoș poartă următoarele titluri: *Metodica*, *Didactica*, *Istoria pedagogiei și Psihologia*.

Silvestru Rafiloiu (1903-1961), a început studiile primare la școala din Araci, Județul Trei Scaune, trecând apoi la *Liceul Ortodox* din Brașov, actual *Andrei Șaguna*. Anii de școală i-a făcut împreună cu fratele său Iosif, în timpul Primului Război Mondial. Pentru a-și consolida pregătirea, cei doi frați și-au încheiat studiile preuniversitare la Liceul Constantin Diaconovici Loga din Timișoara, absolvind în 1922. Pentru Silvestru au urmat apoi studiile la Școala Superioară de Arhitectură din București, încheiate în anul 1929. În anul 1934 s-a căsătorit cu Elisabeta Silagy (1900-1985), funcționară la Primăria Arad. Nu au avut urmași. Silvestru Rafiroiu a fost membru al Corpului Arhitecților (1933-1949), având legitimația de liberă practică 297/09.05.1933. Și-a desfășurat activitatea profesională la domeniile Mocsonyi, la Primăria Arad, fiind membru în comitetul edilitar al Municipiului Arad (1929-1932), ca liber profesionist între 1932-1939, apoi arhitect la Primăria Timișoara în perioada 1936-1948. Între anii 1950-1953 a fost arhitect proiectant la *I.P.I.V. Timișoara*, șef de șantier la *Sovromconstrucția* între 1950-1952, iar din 1953 referent arhitect la D.R.D.T. S-a stins din viață la Timișoara, pe 10 noiembrie 1961, fiind înmormântat în Cimitirul Elisabetin, alături de familie.

În dosarul de înscriere în Uniunea Arhitecților din România, la rubrica *Activitate profesională*, arhitectul Rafiroiu a trecut: 14 case de locuit, 3 cinematografe, 1 ștrand, 2 școli primare, 1 cantină club, 3 cavouri, 11 biserici, 3 concursuri: Catedrala Timișoara, ștrand la Arad și Prefectura de la Oravița. A realizat în 1931 schița de sistematizare a crângului orășenesc Podgoria-Pădurice-Obor și în 1932 schița de sistematizare a cartierului Bujac, ambele proiecte pentru Arad. A proiectat mai multe locuințe în municipiul Arad: pe Strada Nicolae Grigorescu nr. 7, Strada Nicolae Bălcescu nr. 20, Strada Vasile Alecsandri nr. 8, Strada G-ral Praporgescu nr. 3. A proiectat mai multe lăcașe de cult în Arad: Piața UTA, Iuliu Maniu nr. 124, Vladimirescu, Agrișul Mare, Bata, Bodrog – paraclisul de vară, Șofronea. A proiectat mai multe monumente de for public și funerare: în Arad – *Crucea martirilor arădeni* din Parcul Eminescu, *Monumentul Eroilor Neamului* din Hălmațiu, *capela Demetriu Bonciu* în Cimitirul Eternitatea, monument *Vasile Goldiș* în Cimitirul Eternitatea, monument *Ștefan Albu* în Cimitirul Eternitatea, poarta de intrare în Cimitirul Pomenirea.

Sava Raicu (1869-1920), s-a născut în 1869 într-o familie veche de români din Pârneava. A urmat cursurile școlii confesionale din cartier, unde l-a avut ca învățător pe Petru Popoviciu, remarcându-se ca elev eminent. A urmat apoi clasele gimnaziale și Academia Comercială. După terminarea studiilor a activat în cadrul Băncii Victoria din Arad, fiind prim-contabil, secretar, director adjunct, iar din 1912 director general. În calitate de director al băncii a sprijinit școala și biserica, instituțiile cele mai importante ale românilor, care treceau printr-o perioadă dificilă datorită politicii de maghiarizare dusă de clasa politică maghiară. A fost cel care a contribuit cu sume importante la ridicarea unor lăcașuri de cultură și de învățământ. În 1912 Sava Raicu a fost printre cei care au susținut inițiativa lui Aurel Vlaicu de a construi un nou aparat de zbor, fapt ce a făcut ca directorul băncii să organizeze la Arad o colectă publică. Colecta a avut succes și s-a transformat într-un act de solidaritate românească, pentru că printre donatori găsim intelectualii Aradului, dar și oameni simpli. Au donat în total 145 de persoane și s-a adunat suma de 5.010 coroane. Colecta inițiată de S. Raicu a avut mare impact atât în Transilvania, cât și România. La București, Nicolae Iorga scria în revista *Neamul Românesc* un articol în care arata că românii sunt cuprinși de un mare entuziasm pentru că „... frații noștri din Ungaria au avut ideea de a se porni o subscripție pentru

a i se dăruie d-lui Vlaicu un nou aeroplan cu perfecțiunile ce le-a gândit în timpul din urmă". A fost cel care a dus o politică bancară bine gândită, prin care a atras capital și a câștigat încrederea elitei rurale, care s-a implicat în înființarea unor sucursale ale băncii în localități din comitatele Arad și Cenad. La începutul secolului al XIX-lea Sava Raicu făcea parte dintr-un grup restrâns dar select de specialiști ai lumii bancare, care verificau din punct de vedere tehnic felul în care băncile românești din Transilvania își administrau fondurile și încheiau bilanțurile. La 1 decembrie 1918 Sava Raicu a fost printre cei care au reprezentat Aradul la Alba Iulia, ocazie cu care meritele sale au fost recunoscute, fiind ales membru al Marelui Sfat Național și contribuind la reorganizarea financiară a Transilvaniei. A murit pe 10 decembrie 1920. Prin dispariția sa, „Nu numai Aradul, ci întreaga lume financiară românească a pierdut un mare spirit organizatoric a cărei lipsă se va resimți multă vreme”.

Salacz Gyula (1832-1915), este cel mai longeviv primar al orașului Arad: între 1875 și 1901. Obiectivul său principal a fost dezvoltarea unui oraș cu o infrastructură la cerințele secolului al XIX-lea, Aradul având străzi parțial iluminate cu gaz, pavate numai în unele zone centrale, multe străzi denivelate, greu accesibile pe vreme ploioasă. Brațele Mureșului traversau orașul. Străzile mlăștinoase favorizau răspândirea epidemiilor (ciuma, holera). Desele inundații periclitau nu numai cartierele mărginașe ale orașului, dar și centrul (ultima mare inundație a Mureșului fusese în 1844). Pe timpul mandatului său au fost desființate aceste brațe (ultima „rămășiță” este azi canalul Mureșul Mort). Au fost finalizate lucrările de ridicare a digului de-a lungul Mureșului și de amenajare a falezei pentru promenadă. Cu o firmă engleză (scoțiană), au început lucrările de canalizare și introducerea apei potabile, folosind sistemul Shone, cel mai modern în acel timp (parțial existent și funcțional și astăzi). A fost ridicat și dat în folosință Turnul de Apă (1896). S-a trecut la introducerea iluminatului public stradal (1895), și la începerea lucrărilor de asfaltare și de refacere a trotuarelor. În domeniul economic a sprijinit deschiderea fabricii de vagoane inițiată de industriașul austriac Johann Weitzer care, pe lângă fabrică, a făcut și o fundație importantă pentru sprijinirea învățământului profesional. A sprijinit deschiderea Școlii de artă și meserii (1892), singurul institut de învățământ profesional din acel timp care dispunea și de ateliere-școală. A militat cu succes pentru organizarea primului târg economic și comercial

din provincie (1890). A sprijinit acțiunile de construire a unor linii ferate de interes local în valea Mureșului și a Crișurilor. Pe timpul mandatelor sale au luat ființă o serie de fundații și asociații cu caracter cultural și sportiv, primul meci oficial de fotbal disputându-se la Arad în 1899. A militat pentru construirea unor școli: Școala pentru nevăzători (prima școală de acest gen din țară, actualmente Școala populară de artă), Liceul Civic de Băieți (actualul Liceu Agroalimentar), și Liceul Civic de Fete (azi Colegiul Elena Ghiba Birta), Liceul Superior Economic (lângă Palatul Cultural). După incendiul devastator din 1883, s-a reconstruit Teatrul Municipal. În domeniul urbanistic, în timpul mandatelor sale s-au finalizat lucrările la turnul primăriei și s-a inaugurat oficial a clădirea instituției administrative. În anii mandatelor sale s-au construit cele mai importante clădiri din centrul istoric al Aradului, multe din ele constituind obiective de patrimoniu. În semn de recunoaștere a meritelor sale, în anul 1910 i s-a acordat post-mortem titlul de *Cetățean de onoare al Aradului*. Un bust al său este amplasat în Arad la intersecția străzilor Episcopiei și Ilarie Chendi cu strada care-i poartă numele.

Vasile Popeangă (1920-2012), s-a născut pe 22 decembrie 1920 în Lelești, Gorj. A urmat Școala Normală Spiru Haret din Târgu-Jiu, pentru a deveni învățător. În vara anului 1942 a susținut examenul de bacalaureat la Liceul Frații Buzești din Craiova. În 1942 s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București, dar în noiembrie același an a fost încorporat în regimentul 18 Dorobanți din Târgu-Jiu. Participă la mai multe bătălii în cursul celui de-Al Doilea Război Mondial, la trecerea Tisei și în zona Budapestei. În 14 ianuarie 1945 a fost rănit în apropierea cimitirului Kerepsi din Slovacia. În toamna anului 1945 și-a reluat studiile la Universitatea din București, avându-i ca profesori pe Gheorghe I. Brătianu, George Călinescu, Tudor Vianu, Dimitrie Gusti, C. C. Giurescu, Mircea Florian, G. G. Antonescu, Anton Dumitriu, C. Narly, Mihail Ralea, Dan Barbilian (Ion Barbu). În iunie 1947 susține examenul de licență. Vasile Popeangă și-a început cariera pedagogică la *Gimnaziul Slovac* din Nădlac, predând limba română. În septembrie 1949 își începe activitatea didactică la școala pedagogică din Arad. Începând din 1954 și până în 1978 profesorul de pedagogie, de istorie a pedagogiei și de logică. Vasile Popeangă a deținut funcțiile de director adjunct (1954-1960), și de director (1960-1978), al Liceului Pedagogic din Arad. În 1982, la împlinirea vârstei de 62 de ani,

profesorul Vasile Popeangă s-a pensionat, dar a continuat activitatea pedagogică și științifică. A obținut doctoratul în pedagogie în 1969. A fost și primul președinte al filialei Arad a Societății de Științe Istorice din România (între 1959-1989). În 1990 Vasile Popeangă se numără printre fondatorii Universității de Vest Vasile Goldiș. Este fondatorul învățământului superior pedagogic din Arad, al Colegiului Universitar Pedagogic și, ulterior, al Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic din cadrul Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad. Devine profesor universitar în cadrul Colegiului Universitar Pedagogic, care forma dascăli pentru învățământul preșcolar și primar. A deținut funcția de decan al Colegiului Universitar Pedagogic (1993-2000), devenind ulterior directorul Bibliotecii Universitare Tudor Arghezi, funcție pe care a deținut-o până la moarte.

Lucrări pedagogice: *Pedagogia* (în colaborare cu Victor Țircovnicu), manual pentru liceele pedagogice, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966; *Clasa de elevi – subiect și obiect al actului educativ* (1973); *Școala și colectivitatea socială; Pedagogie generală* (în colaborare cu Victor Țircovnicu), manual pentru liceele pedagogice, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970; *Pedagogie școlară* (în colaborare cu Victor Țircovnicu), manual pentru liceele pedagogice, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976; *Metodica predării istoriei patriei*, manual pentru liceele pedagogice, I-IV, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974.

Lucrări istorice: *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1964; *Preparandia din Arad*, București, 1964 (în colaborare); *Presa pedagogică din Transilvania*, București, 1966; *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului: 1721-1821*, Arad, 1974; *Aradul – centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timișoara, 1978; *Pe drumul Marii Uniri* (coord. împreună cu Emil Arbonie), Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008; *Studii despre Preparandia din Arad*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Alexandru Roz (1930-2008). Născut la 8 noiembrie 1930, Alexandru Roz a urmat studiile universitare la Facultatea de Istorie a Universității Babeș Bolyai din Cluj-Napoca între anii 1950-1954, unde și-a susținut și teza de doctorat în anul 1987, sub îndrumarea academicianului Ștefan Pascu, cu o teză referitoare la *Aradul și Marea Unire din 1918*. După o bogată activitate

ca profesor în învățământul preuniversitar (fiind și director al Liceului Moise Nicoară din Arad, și inspector general adjunct la Inspectoratul Școlar al Județului Arad), Alexandru Roz a făcut parte din grupul celor care s-au implicat major în acțiunea de punere în practică a ideilor lui Vasile Goldiș, fiind unul dintre fondatorii Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad (1990), și a facultății de științe umanist-creștine (1994), unde a activat în calitate de cadru didactic până în anul 2008 și decan în perioada 1994-2003, îndeplinind și alte funcții la nivelul universității: cancelar general și responsabil cu activitatea de cercetare științifică (1990-2004); a fost membru al Senatului universității, al Consiliului director, redactor-șef la *Studia Universitatis Vasile Goldiș*, redactor-șef la *Tribuna Universității* și director al revistei *Jurnal Studentesc*. Remarcabil cercetător, Alexandru Roz a adus contribuții notabile la îmbogățirea istoriografiei românești, având ca preocupare centrală *rolul Aradului în realizarea Marii Uniri*, fiind și unul dintre cei care au pus bazele unei asociații care să ducă la realizarea visului lui Vasile Goldiș: *un monument al Marii Uniri la Arad*. Poate fi numit, fără a exagera *istoricul Marii Uniri*.

Opera: *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979; *Arad – Cetatea Marii Uniri*, Timișoara, 1993; *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad (1918). Acte și documente*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993; *Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1997 (în colaborare); *Războiul neatârării din 1877-1878: acte și documente arădene*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1998; *Prizonieri și voluntari români din Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918*, Arad, 2003 (în colaborare); *Monografia Colegiului Național Moise Nicoară din Arad*, Editura Fundația Moise Nicoară, Arad, 2007.

Szántay Lajos (n. 20 februarie 1872, Arad, d. 8 martie 1961, Arad), a fost un arhitect de talie europeană. A urmat cursurile școlii elementare și ale Gimnaziului Maghiar din Arad, apoi ale liceului în Budapesta, și între 1 octombrie 1890 și 16 martie 1895 a urmat studiile de arhitectură ale Politehnicii din Zürich. În perioada 1 octombrie 1895 – 1 octombrie 1896 și-a făcut stagiul militar la Arad, iar anul 1897 îl găsește la Budapesta, ca maestru constructor al Catedralei Carmeliților. A lucrat la maestrul conductor Géza Majorossy din Budapesta între 1 aprilie 1897 și 20 mai 1900, și în biroul de proiectări al profesorului arhitect Anton Hofhauser

din Budapesta între 1 iunie 1900 și 1 noiembrie 1901. La 2 noiembrie 1902, în urma morții mamei sale, s-a întors definitiv la Arad și a deschis o firmă de proiectare pe actuala stradă Ioan Russu Șirianu, la vremea respectivă la nr. 1, și și-a pus în practică acumulările teoretice pe șantierele unor antreprenori arădeni, dintre care se evidențiază Jirásek Lajos, colaborator al arhitectului Miklós Ybl. Printre lucrările sale cele mai importante sunt Biserica Roșie (1904-1906), Palatul Kohn (1906), Sediul Băncii Arad-Cenad – azi Palatul Băncii Naționale (1909), Palatul Szántay (1905-1912), Gara Arad (1910), Palatul Lloyd (1910-1911), Palatul Cultural (1911-1913), Palatul Bohuș (1911-1913). Întreaga sa activitate a totalizat 72 de lucrări terminate și o serie de lucrări care au rămas în fază de proiect. În anul 1920 nu i se recunoștea oficial calitatea de arhitect, dar autoritățile Aradului i-au permis timp de 13 ani să profeseze fără atestat profesional, document pe care l-a primit prin Decret Regal doar la 7 iulie 1933. A fost membru al mai multor societăți și comisii, printre care Societatea Maghiară de artă decorativă din Budapesta, Societatea Culturală Kölcsey și Societatea Filarmonică din Arad, Confederația Constructorilor din Arad pentru antamarea conflictelor, Comisia de arhitectură, urbanism și parcuri din cadrul Ordinului Arhitecților din Arad, Comitetul pentru calamități naturale, Institutul Cultural Liber Regesc Arad etc. S-a căsătorit în anul 1907 și a avut două fiice. Lajos Szántay a fost, de asemenea, un excelent violonist și a cântat timp de peste treizeci de ani în orchestra Filarmonicii Aradului.

Emilian (Milan) Tabaković (1860-1946), s-a născut în 2/14 august 1860 la Arad, într-o familie de creștini ortodocși sârbi, cu originile în Herțegovina. Bunicul lui, Jeftimije Tabaković, fusese un prosper negustor de lemne, iar tatăl, Jovan Tabaković, frizer și tămăduitor apreciat de comunitate. În ciuda condițiilor materiale modeste, soții Tabaković au reușit să le ofere celor opt copii o educație aleasă. Milan a urmat în Arad școala primară și școala confesională de pe lângă Biserica Sârbească și liceul, pe care l-a absolvit în 1874. Sub influența fratelui mai mare, Aleksandar Tabaković, student eminent la Viena și decedat în anii tinereții, Milan decide să studieze arhitectura. Fiind nevoit să-și asigure singur existența și formarea profesională, muncește în construcții sau ca angajat în birouri de proiectare, reușind să-și finalizeze în 1888 studiile universitare la secția de arhitectură a Facultății Tehnice din Budapesta. Pentru a-și desăvârși

pregătirea teoretică, beneficiază din partea Camerei de Comerț și Industrie de o bursă pentru studiu și documentare în Germania, Italia și Franța, în perioada 1889-1990. Întors acasă, în perioada 1891-1904 lucrează ca șef al biroului de proiectare Jiraszek Lajos și ca profesor la școala de arte și meserii, unde predă desen tehnic și tehnologie. În 1892 își deschide în Arad propriul birou de arhitectură unde, în calitate de proiectant și antreprenor în construcții, își desfășoară activitatea până în 1930, când părăsește orașul natal și emigrează în Iugoslavia. Milan Tabaković și soția sa Julijana au avut cinci copii, dintre care îi menționăm pe George Tabaković (1897-1971), renumit arhitect și profesor la Academia de Arte din Novi Sad și talentat pictor, și pe Ivan Tabaković (1898-1977), membru al Academiei Sârbe de Științe și Arte și unul dintre cei mai renumiți pictori sârbi din prima jumătate a secolului al XX-lea. În perioada 1892-1912 a realizat planurile de arhitectură sau a fost antreprenorul în construcții al unui mare număr de clădiri – de la case familiale la edificii economice, culturale și religioase de mare anvergură: 1892 Palatul Neuman, 1891 Academia Comercială, 1899 Palatul Földes, 1900 Palatul Episcopal Sârbesc, 1900 Teatrul de Vară, 1903 Biserica Romano-Catolică Sfântul Anton de Padova, 1904 Palatul Urban/Palatul Societății Agricole, 1905 Templul Masonic și Spitalul de Pediatrie, 1908 Spitalul ORL, 1909 Palatul Tribunei (Oncu), 1911 Vila Ödön Nachtnebel (casa cu mozaic aurit), 1911 Casa Ștefan Cicio Pop – restilizare, 1912 Școala de fete și Spitalul TBC. În afara orașului natal Tabaković a proiectat și a construit clădiri în teritoriul estic al imperiului austro-ungar: Zrenjanin, Velika Kikinda și Novi Sad (Serbia), Velyka Palad (Ucraina), Tiszabécs și Battonya (Ungaria), Bratislava (Slovacia), sau Baia Mare (România). Arhiva sa personală din Novi Sad păstrează multe alte lucrări, printre care și propunerea pentru clădirea Palatului Cultural Arad. Milan Tabaković a fost membru de frunte al comunității sârbe din Arad, membru al Lojei Masonice, membru al Comitetului Parohial al Bisericii Sfinții Apostoli Petru și Pavel, profesor de desen tehnic și tehnologie la Școala de Arte și Meserii din Arad, președinte al Uniunii Arhitecților din Arad, consilier municipal al Aradului, dar și un pasionat al jocului de șah. Chiar dacă a contribuit semnificativ la acea apreciere celebră a lui Nicolae Iorga din 1906: „*Arad, mica Vienă*”, opera monumentală și personalitatea lui Milan Tabaković au intrat în uitare. Doar numele unei străzi din Aradul Nou ne mai amintește azi de numele marelui arhitect, și o plachetă comemorativă

așezată în 2005 pe fațada casei sale din Arad de Asociația Arhitecților din Novi Sad.

Vasile Goldiș (1862-1934), s-a născut în satul *Mocirla* (ulterior *Lunca Teuz*, azi *Vasile Goldiș*) sau în Seleuș. A făcut clasele primare în Cermei, Pădanul Nou (azi *Horia*), și Arad. Între 1873-1881 a fost elev al Liceului Teoretic din Arad (actualul *Colegiu Național Moise Nicoară* – conform propriei mărturisiri din ziarul *Românul*). A urmat studiile superioare la facultățile de litere ale universităților din Budapesta și Viena, însă fără a-și da doctoratul. La chemarea episcopului Ioan Popasu a primit în 1886 catedra de istorie și limbă română la școala normală ortodoxă din Caransebeș. A fost secretar al generalului Traian Doda. A întemeiat și a condus *Societatea de lectură a elevilor* de la secția pedagogică și *Societatea pentru ajutorarea elevilor bolnavi* de la Institutul Pedagogic Diecezan din Caransebeș, pentru care a întocmit și un regulament. În 1889 este chemat ca profesor la liceul ortodox român din Brașov, unde a predat istorie și limba latină până în 1901. A publicat în diverse reviste mai multe studii pedagogice. A realizat un manual de *Istorie universală* în 3 volume, o carte foarte apreciată și în România de atunci, fiind introdusă ca manual în cele mai multe licee din vechiul regat. A elaborat un manual de *Sintaxă a limbii latine*, introducând metode proprii, originale, de învățare a dificilei gramatici latine. A alcătuit o serie de manuale didactice pentru școlile primare confesionale românești din Transilvania. La Brașov a elaborat o serie de manuale școlare și alte lucrări cu caracter didactic, cele mai importante fiind *Istoria universală pentru clasele secundare*, vol. I-III, 1892-1897, *Istoria patriei și istoria universală pentru școlile populare române* – 1896, *Geografia pentru școlile populare* – 1900, *Elemente de Constituția patriei* – 1894, *Plan de învățământ pentru limba latină* – 1893, *Istoria Ungariei* (traducere și adaptare după L. Mangolid) – 1890; *Greșelile învățătorilor* (traducere și adaptare după J. Hughes) – 1894 etc. În paralel s-a implicat și în activitatea politică, devenind membru al Partidului Național Român din Transilvania în anul 1893. În anul 1895 a participat la Congresul Naționalităților din Budapesta, căutând să promoveze învățământul național. Între anii 1901-1905 a funcționat ca profesor și director al Școlii civile de fete din Arad, în paralel fiind și secretar consistorial al Episcopiei Ortodoxe Române din Arad. Problemele școlare l-au preocupat și în continuare, fiind de două ori ministru al învățământului în noul stat românesc rezultat din Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, iar

în 1924, în calitate de deputat, a criticat cu asprime proiectul de reformă școlară propus de liberali. În anul 1919 a devenit membru de onoare al Academiei Române. După 1 Decembrie 1918 este ales în Marele Sfat Național de la Sibiu, apoi ca ministru în Consiliul Dirigent, dispunând de resortul Învățământ și Culte. Printr-un decret-lege din 26 decembrie 1918, trei reprezentanți ai Transilvaniei, printre care și Vasile Goldiș, se numeau ca miniștri fără portofolii în guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu. În 1923 a fost ales în unanimitate în fruntea asociației ASTRA, funcție deținută până în 1932, fiind cel de-al zecelea președinte. A extins activitatea ASTREI în Basarabia, astfel înființându-se despărțăminte ale ASTREI în toate județele din Basarabia: Ismail, Cetatea Albă, Cahul, Tighina, Lăpușna, Orhei, Bălți, Soroca și Hotin. În 1932, bolnav fiind, Vasile Goldiș se retrage de la conducerea ASTREI. În 1926, împreună cu istoricul Ioan Lupaș au părăsit Partidul Național condus de Iuliu Maniu, pentru a intra ca miniștri în guvernul Partidului Poporului, condus de mareșalul Alexandru Averescu. Ca ministru al Învățământului și Cultelor în guvernul Averescu (1926-1927), Vasile Goldiș a introdus religia ca disciplină de studiu în școlile din România. În același an 1926, la 2 mai, în cadrul congresului Partidului Național Român convocat la Sibiu din inițiativa sa, este ales președinte al partidului și declară că rupe relațiile cu Iuliu Maniu, care urmărea fuzionarea PNR cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat (fuzionare care s-a și făcut de altfel). Dezgustat de nedreptățile sociale, de corupție și de ambițiile meschine ale oamenilor politici, se retrage la scurt timp din viața politică și se dedică activităților culturale, trăind modest, împreună cu soția sa Elena, în locuința lor din vechea clădire a ziarului *Românul* din Arad și dedicându-se cu precădere vieții culturale. S-a stins din viață la 10 februarie 1934, în locuința sa din vechiul palat al ziarului *Românul*, fiindu-i organizate funeralii naționale.

Ștefan Cicio Pop (1865-1934), s-a născut în satul Șigău, lângă Dej, județul Cluj, la 1 aprilie 1865, cu numele de familie *Cicio*. Rămas orfan de mic, a fost adoptat și crescut de un unchi din Gherla, Vasile *Pop*, nume pe care l-a preluat. Școala primară a făcut-o la Dej, iar liceul la Dej și la Sibiu. A urmat cursurile universitare la Budapesta și Viena. După obținerea diplomei de licență în anul 1891, s-a stabilit la Arad și a profesat cu strălucire avocatura. Ca tânăr avocat a participat la Conferința de la Haga, unde a susținut cauza românilor din Ardeal în fața ungarilor. În *procesul Memorandiștilor* a

fost unul din cei mai importanți apărători, reușind să obțină amnistierea semnatarilor Memorandumului cu ajutorul intervenției regelui României, Carol I, pe lângă împăratul Franz Joseph. A fost un susținător al cauzei țărănilor din Arad și un avocat al apărării în procesele de presă înaintate românilor de autoritățile ungare de atunci. La vârsta de 30 de ani a intrat și în viața politică, iar în 1905 a fost ales deputat de Șiria în Parlamentul de la Budapesta. S-a numărat printre cei 6 reprezentanți ai P.N.R. în Consiliul Național Român Central. La începutul lunii noiembrie 1918 Consiliul Național Român Central și-a stabilit sediul în Arad, chiar în locuința lui Ștefan Cicio Pop, care era și președintele CNRC. Participant activ la Marea Unire din 1918, a fost ales vicepreședinte al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia și membru al Consiliului Dirigent, organism statal în care a deținut portofoliul apărării. A fost ministru de stat pentru Transilvania în guvernul Alexandru Vaida Voievod (5 decembrie 1919 – 12 martie 1920), și de ministru de externe în același guvern între 9 ianuarie și 13 martie 1920. A fost ales președinte ad-interim al Consiliului de Miniștri în condițiile în care pe 10 ianuarie 1920 prim-ministrul Alexandru Vaida Voievod a plecat în străinătate pentru a strădui la recunoașterea internațională a actelor legislative ce consfințeau Marea Unire, deci nu-și mai putea îndeplini sarcinile ce îi reveneau. A devenit membru al Partidului Național Țărănesc în 1926, după fuzionarea Partidului Național Român din Transilvania cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. În cursul guvernărilor Iuliu Maniu a deținut funcția de președinte al Adunării Deputaților (23 decembrie 1928 – 30 aprilie 1931 și 10 august 1932 – 18 noiembrie 1933). S-a stins din viață la 68 de ani, la Conop, județul Arad, la 16 februarie 1934. Astăzi, o școală generală din Arad și o stradă din același oraș îi poartă numele.

Sava Arsić (1760-1824). Sava Arsić a fost primar al Aradului mulți ani și a fost cel mai darnic sârb din zona Aradului – după Sava Tekelija. S-a născut în anul 1760 la Arad, într-o familie de meșteșugari. După terminarea școlii primare tatăl său l-a trimis la Szeged să învețe meseria de croitor. Având puternice înclinații spre învățătură, și-a îmbogățit cunoștințele cu oarecare ușurință, dar mai ales cu mare consecvență. În 1796, ca un cetățean de frunte al Aradului, Sava Arsić este numit căpitan al companiei sârbe orășenești și pus în funcție de comandantul cetății Arad, Wagner. În acele timpuri în cetate erau staționate regimentele care porneau la război pe diferite fronturi: frontul turcesc (1788-1790), fronturile francez și italian

(1793-1799), așa că de multe ori orașul și cetatea rămâneau fără apărători. În acea perioadă, în cetatea Aradului se aflau 1200 de prizonieri francezi. De aceea, în anul 1796 au fost organizate trei companii orășenești: germană, maghiară și sârbă. În fruntea celor 50 de oameni ai companiei orășenești sârbe se afla căpitanul Sava Arsić, iar înlocuitorul său era Jovan Vasić. Sava Arsić a susținut cu tărie înființarea Preparandiei românești – fapt care avea să se petreacă în anul 1812. Directorul școlilor arădene în acea vreme era Mojsej Arsić, unchiul său, de la care Sava știa care erau necesitățile școlilor arădene. La propunerea lui Uroš Nestorović, împăratul Francisc I a hotărât în anul 1812 înființarea la Arad a *Preparandiei*, adică a școlii pedagogice în limba română. Pentru a funcționa, școala avea nevoie de o clădire potrivită, de mobilier, de ustensile și accesorii și de fonduri pentru plata profesorilor, în contextul în care împăratul nu prevedea ca pentru întreținerea școlilor să fie introdus un nou impozit, nici să fie întreținută din fondurile veniturilor statale deja existente. Toate aceste probleme le-a rezolvat Sava Arsić care, în calitate de tutore, s-a ocupat de deschiderea Preparandiei. Sava Arsić a donat Preparandiei 24 de jugăre din pământul său (aproximativ 13,81 ha), pe care 6 învățători, indiferent de religie sau de naționalitate, îl utilizau în folosul propriu. Din ordinul împăratului Francisc I, Sava Arsić a fost câteva luni și director al Preparandiei pentru a cărei înființare luptase fără preget. A fost de două ori primar al Aradului: între anii 1814-1818 și 1821-1823. Ca primar, mai ales datorită meritelor sale în înființarea Preparandiei, Sava a fost înnobit de curtea imperială. A rămas în memoria colectivă ca unul dintre cei mai de succes primari din istoria Aradului. Ca primar, Sava Arsić a fost exigent, riguros, dar iubitor de dreptate; punctualitatea și disciplina îi erau principalele însușiri. Sava Arsić a murit în anul 1824.

Atanasie Șandor (1809-1892), provenea dintr-o familie de nădlăcani. Școala a făcut-o la Lipova și Mako, apoi a urmat studiile universitare la Seghedin, unde a obținut titlul de doctor în Medicină în 1836. În același an și-a început cariera, fiind medic în Cenad. În 1837 activa la Pecica, iar din 1838 s-a stabilit la Arad, fiind medic la Preparandia arădeană. A ajuns profesor suplinitor al Preparandiei arădene, iar în 10 februarie 1846 este numit *profesor definitiv*. Ca profesor a acordat o mare importanță studiului gramaticii limbii române, pentru a realiza o „... cizelare a exprimării viitorilor învățători și pregătirea lor temeinică pentru a face din studiul limbii materne obiect de învățământ fundamental în școala populară”. A fost

autorul unui *Abecedar*, a unui curs de geometrie, lucrări care au rămas în manuscris. A fost colaborator al celor mai importante periodice din epocă, ca *Foaie pentru minte* și *Gazeta Transilvaniei*, fiind totodată „... *receptiv la dezbaterile de idei din Principatele Române*”. A scris articole în care insera texte de literatură culese de elevii săi, dar cele mai multe sunt din domeniul filologiei și conțin comentarii despre evoluția limbii române. În 1857 a publicat în periodicul *Foaie pentru minte* articolul *Limba română istriiană în rugățiuni*. A avut o viziune proprie în problema ortografică, fiind autor al mai multor articole pe această temă publicate în presa vremii, încadrându-se alături de mari gramaticieni români din secolul al XIX-lea. Este cel care a contribuit la răspândirea presei românești în Arad. Referindu-se la activitatea gazetărească desfășurată de profesorul arădean, Mircea Popa consideră că Athanasie Șandor a fost „... *printre ajutoarele de preț ale lui Bariț la colectarea abonaților la foile editate de el, și încă de la apariția lor unul dintre susținătorul cel mai devota al acestora*”. Athanasie Șandor s-a remarcat ca un susținător al presei românești, multe dintre cărțile și ziarele publicate dincolo de Carpați ajungând la Arad prin intermediul său. În octombrie 1850 scrie conducerii *Gazetei Transilvaniei* că se bucură de reapariția ziarului și consideră că este „*nutrământul sufletesc*” pentru românii din imperiu. Arată că ziarul este foarte important pentru dezvoltarea culturii naționale și se poate „*socoti pâinea sufletească de toate zilele*” pentru că arată „*cărarea pe care trebuie să pășească respectivii oamenii întru adevărata sa deșteptare intelectuală sau de la care trebuie să se îndrepte dacă aceea duce la periciune*”. A colaborat cu importanți intelectuali transilvăneni. La insistențele lui Al. Papiu-Ilarian scrie lucrarea *Studii asupra evenimentelor din 1848-1849 în părțile Aradului*, material folosit de istoricul transilvănean în redactarea lucrării sale *Istoria Românilor din Dacia Superioară*. A fost apreciat de Aron Pumnul, cu care a colaborat și care a apelat la serviciile profesorului arădean pentru a obține unele informații necesare în lucrările sale. Informațiile din *Lepturariu* cuprind date privind mișcarea literară din Banat obținute de la A. Șandor, acesta întocmind pentru Aron Pumnul „*o privire preste dezvoltăciunea literaturii române din Banat*”. A mai colaborat cu George Bariț, Andrei Mureșan, Iacob Mureșan și Vasile Maniu. Athanasie Șandor s-a remarcat ca fiind printre primii membri ai *Asociației Naționale Arădene* și, în calitate de casier al ei, a purtat o interesantă corespondență cu profesorul Nicolae Florescu (în 1863 acesta era revizor școlar în București,

de unde a trimis societății arădene 36 de volume scrise în limba română, volume care au intrat în biblioteca societății).

Sava Tekelija (1761-1842), s-a născut pe 17/28 August 1761, la Arad. A învățat doi ani la școala sârbească, apoi a trecut la școala latină, iar an anul 1775 părinții l-au trimis la Buda. Peste doi ani s-a întors acasă din pricina bolii. După însănătoșire, în 1778, s-a întors la Buda să studieze fizica, geometria și desenul. În 1782 se reîntoarce la Buda și se înscrie la Facultatea de Drept. Peste trei ani își termină studiile, iar în 1786 și-a susținut teza de doctorat, devenind *primul sârb doctor în drept*. În 1787 Sava Tekelija pleacă în Rusia, la unchiul său Petru, însă după un timp scurt s-a întors la Arad. După revenirea la Arad a fost numit subsecretar al Comitatului Cenad. În același an se remarcă în timpul desfășurării Congresului Național Bisericesc din Timișoara, congres în care, împotriva părerii majorității, susține ideea că sârbii trebuie să aibe aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni ai Ungariei. După Congresul de la Timișoara a devenit secretar în Cancelaria Aulică Maghiară, cu sediul la Viena. În această funcție a rămas șase ani. În anul 1792, în calitate de reprezentant al Comitatului Cenad, a participat la lucrările Dietei de la Pojon. Nereușind în ambițiile sale, dezamăgit de neînțelegerea Curții (care îi respingea promovarea), a demisionat din funcție în 1798 și s-a întors la Arad, unde a trăit până la sfârșitul vieții. În anul 1815 s-a căsătorit cu Amalia, care făcea parte din familia nobiliară cehă Bezeg, căsătorie care a durat doar o lună. Sava Tekelija deținea o vastă bibliotecă personală, cu cărți în limbile română, sârbă, latină, germană, franceză, rusă, engleză și alte limbi. Deținea cărți vechi și rare, printre care *Biblia* din anul 1482-în limba latină, și *Cosmografia* – operă a lui Ptolemeu, ediția din anul 1486. Sava Tekelija ne-a lăsat moștenire scrierea *Opisanije života (Descrierea vieții)*, lucrare valoroasă pentru Arad, întrucât descrie cu lux de amănunte diferite aspecte și întâmplări ale Aradului acelor vremuri – de exemplu inundația care a lovit Aradul în anul 1815. În anul 1833 Sava Tekelija intră în rândurile instituției *Matica Srbska*, el făcând parte dintre acei sârbi considerați bogați și de vază. A fost un membru entuziast al acestei instituții și a oferit și ajutoare materiale substanțiale. Sava Tekelija a considerat că *Matica Srpska* trebuie să se transforme într-o instituție didactică și științifică, fiind ales președintele acesteia în 1838 și deținând funcția onorifică până la sfârșitul vieții. A încercat de mai multe ori să creeze în Arad o fundație pentru pregătirea tinerilor preoți sârbi. Conform

dorinței sale, această fundație ar fi fost și o sursă de ajutor financiar pentru episcopul Aradului, dacă acesta ar fi de origine sârbă. Autoritățile de atunci nu și-au dat acceptul pentru înființarea fundației. Sava Tekelija a murit în Arad, pe 21 septembrie 1842. Pe hărțile Aradului realizate de Suly în 1752 și Emerik Rutkay în 1755 casa lui Sava Tekelija apare singulară pe Strada care astăzi poartă numele său (fosta stradă *Agrișelor*), și este amplasată în apropierea bisericii *Apostolii Petru și Pavel*.

Ștefan Tenetchi a fost un meșter iconar sârb sau aromân din secolul al XVIII-lea. În anul 1746 s-a stabilit la Arad, unde a locuit pe Strada Episcopului, la numărul 3 (în prezent Strada Nicolae Bălcescu nr. 10). A pictat, între altele, iconostasul Catedralei Greco-Catolice din Blaj. A murit în satul Certege, Alba (lângă Câmpeni), în timp ce picta iconostasul bisericii greco-catolice din aceea localitate, unde a și fost înmormântat.

Ioan Tolan s-a născut pe 7 iunie 1927 în Arad și a absolvit studii superioare de arte plastice – sculptură la Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu București, la clasa profesorului Boris Caragea. Între 1949-1955 a studiat sculptura la Institutul de Arte Plastice Repin din Leningrad – azi Sankt Petersburg, cu profesorii Krestowski și Kerzin.

Din 1965 este membru al Uniunii Artiștilor Plastici, iar din 1993 membru al Asociației Internaționale a Artiștilor Plastici.

În România a realizat expoziții personale în Arad, Timișoara, Oradea, Cluj-Napoca și Băile Felix, iar în străinătate în Ungaria, Grecia, Elveția și Serbia.

Ioan Tolan a realizat o serie de lucrări monumentale: bustul lui Ioan Slavici la Șiria (în marmură), bustul aceluiași Ioan Slavici la Arad (în metal), bustul lui Avram Iancu la Hălmațiu (din metal), bustul lui Avram Iancu la Arad (în piatră), bustul în bronz al lui Vasile Goldiș, *Cibernetica* și *Primăvara* la Arad (în piatră), frontonul Teatrului Clasic Ioan Slavici din Arad, *Pietrele Chindiei* la Târgoviște (în piatră), *Obeliscul Minerilor* la Brad (în metal), *Fântâna Muzelor* la Caracal (metal și piatră), *Nunta Zamfirei* la Podu Dâmboviței (în piatră artificială), *Comenius* și *Monumentul Eroilor* în Ungaria.

Ioan Tolan a câștigat Premiul Special al Uniunii Artiștilor Plastici pentru sculptură, i s-a conferit Diploma de Merit a Ministerului Culturii la 80 de ani de la Marea Unire și a fost decorat cu Ordinul Meritul Cultural cl. IV-a. Este fondator al filialei Arad a Uniunii Artiștilor Plastici și a Liceului

de Artă Arad. Este cetățean de onoare al Municipiului Arad. Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad i-a oferit și înmânat *Diploma de onoare*, iar Consiliul Județean Arad i-a acordat în 2007 *Premiul de excelență* pentru întreaga carieră.

Dimitrie Țichindeal (1775-1818), a fost un preot, cărturar, fabulist, traducător și militant român pentru emanciparea românilor din Banat. A urmat studiile la școlile sârbești din localitatea natală – Becicherecul Mic, și din Timișoara, acolo unde s-a familiarizat cu limbile sârbă și germană. Odată terminate studiile devine învățător la Belinț (1794), apoi la Beregsău, și mai apoi inspector școlar... *de la Cr. Direcție pentru vizitația școalelor rânduit*. În anul 1801 urmează cursurile clericale la Timișoara, avându-i profesori pe Pavel Kenghelaș și Mihail Roșu Martinovici. După absolvirea Seminarului Teologic din Timișoara în 1802, se întoarce în satul natal și devine învățător, apoi preot. În același an 1802 a tipărit la Buda o traducere din limba sârbă după Dositei Obradovici: *Sfaturile înțelegerii celei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite iară acum întâia dată întoarse despre limba sârbească și întru acest chip în limba daco-românească așezate*, iar în anul 1808 publică alte două traduceri: *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită, iară acum în limba daco-românească traduse*, și *Epitumul sau scurte arătări pentru sfânta biserică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca Liturghie care se săvârșește într-însa, așisderea și pentru preotul și slujitorul lui Dumnezeu*. La 29 iunie 1807, în calitate de preot paroh al Becicherecului-Mic, împreună cu protopopul Ștefan Atanasievici al Lugojului, cu protopopul Gheorghe Petrovici din Belinț și cu preotul Petru Popovici din Bocșa și în numele tuturor românilor din Banatul Timișan, a prezentat împăratului Francisc I o petiție prin care se susțineau drepturile românilor, se stăruia pentru cultura națională românească izgonită prin stăpânirea exclusivă a clerului sârb patronat de Mitropolia de la Carloviț și se cerea numirea unui director român peste școlile românești din Banat în locul răposatului director Dimitrie Ștefanovici. Înființându-se în noiembrie 1812, la Arad, o *șhoala preparandă sau pedagoghicească a nație românești*, Țichindeal a fost numit profesor de *învățătura legii* – sau *catihetă*. În toamna anului 1813 episcopul greco-catolic Samuil Micu de la Oradea a trimis profesorilor Preparandiei arădene un concept de petiție prin care românii ortodocși din Eparhia Aradului să solicite împăratului numirea unui episcop român

după moartea episcopului Pavel Avramovici. Țichindeal a făcut greșeala de a arăta această petiție unui asesor comitatens de la Arad, astfel mitropolitul a aflat de existența ei și a făcut tot posibilul să o împiedice. În primăvara anului 1814 Țichindeal a înmănat împăratului personal petiția *Supplex Libellus Valachorum diocesis Aradiensis Francesco I – o collata mense iulii 1814*. Până în iunie 1815 a fost profesor la Preparandia din Arad, instituție de învățământ secundar care azi îi poartă numele și în a cărei curte se află un bust al său. S-a retras apoi în satul său natal, iar în toamna anului 1817 s-a îmbolnăvit grav. La 20 ianuarie 1818 s-a stins din viață, la vârsta de numai 43 de ani, într-un spital din Timișoara. Este îngropat în satul său natal, Becicherecu Mic, conform dorinței sale. A tradus mai ales lucrările marelui iluminist sârb Dositei Obradovici, dar a tradus și adaptat și fabule de mare circulație, pe care le-a publicat mai târziu, ușor modificate, ca fiind creații proprii. A publicat următoarele lucrări: *Sfaturile înțelegerii celei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite iară acum întâia dată întoarse despre limba sârbească și întru acest chip în limba daco-românească așezate*, Buda, 1802; *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită, iară acum în limba daco-românească traduse*, Buda, 1808; *Prin scurte întrebări și răspunsuri (...)*, Buda, 1808; *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături. Acum întâia oară culese și într-acest chip pe limbă românească întocmite (...)*, Buda, 1814; *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda, 1813; *Îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare*, Buda, 1813. Au rămas în manuscris câteva lucrări teologice: *Despre sărbători; Dogmaticeasca teologie sau cuvântare de Dumnezeu a pravoslavnicei mărturisiri a Răsăritului; Păstoreasca teologie sau învățăturii despre datoriile preoțești; Catehismul; Istoria bisericească*.

Elena Ghiba Birta (1801-1864), s-a născut în 1801 în localitatea Bichiș – astăzi aflată în Ungaria, într-o familie de macedoromâni. S-a căsătorit cu un meșteșugar din Pâncota (*mesariu*), Birta, mutându-se ulterior în Arad. După decesul soțului Elena Ghiba Birta a intrat în serviciul unui potentat al vremii, bogat și influent, Emanoil Gogheru, care deținea funcția de oficiant cameral. Aici a slujit timp de 33 de ani, ocupându-se și de partea administrativă a casei Gogheru. Elena Ghiba Birta nu s-a mai recăsătorit. A moștenit întreaga avere a lui Emanoil Gogheru, de circa 150.000 de florini, acesta cerându-i Elenei ca din toată averea să-i dea nepotului său suma

de 50.000 de florini. La sfatul avocatului I. Popovici, a luat hotărârea de a destina restul averii pentru înaintarea spirituală a tinerilor studioși de religie ortodoxă din patru comitate: Arad, Cenad, Bichiș și Bihor. Elena Ghiba Birta a trecut în neființă în ianuarie 1864. Lipsită de urmași, Elena Ghiba Birta și-a împărțit averea lăsată de Emanoil Gogheru mai multor așezăminte bisericești ortodoxe, romano-catolice și calvine, și așezăminte sociale: casei săracilor din Arad, spitalului ce urma să fie construit, fondului pompierilor etc. Nu a omis nici numeroasele rude, cărora le-a lăsat donații în valoare de peste 60.000 florini, la care s-au adăugat mai multe imobile. Cea mai importantă prevedere a testamentului ei datat *Arad, 2 iulie 1863*, a rămas însă *donăția specială de 48.000 de florini* pentru crearea unei fundații prin care urmau să fie sprijiniți tinerii ortodocși de origine română sau greacă din comitatele Arad, Bihor, Bichiș și Cenad pentru continuarea studiilor. Suma era destinată spre acordarea, în fiecare an, a unor stipendii pentru câte 12 tineri studioși și fără posibilități materiale, cu scopul ca aceștia să își poată desăvârși pregătirea școlară. Prin testament, Elena Ghiba Birta a cerut să se dea ajutor bănesc pentru construirea turnului bisericii din Bichiș, iar 20 de familii sărace au primit ajutor cu pâine timp de trei luni. De asemenea, a dăruit câte 100 de florini elevilor săraci de la preparandia arădeană. 2.000 de florini a donat bisericilor romano-catolice din Arad și 4.000 de florini catedralei ortodoxe române arădene (care la acea vreme se afla în plină construcție). După informațiile preotului dr. Pavel Vesa, se pare că la această instituție au ajuns doar 2.000 de florini. De asemenea, 1.420 de florini au fost donați Bisericii Greco-Neunite din Bichiș, iar 1.000 de florini școlii greco-neunite din această localitate – pentru plata învățătorului. Pentru plata cantorului grec a donat suma de 500 de florini, iar Bisericii Greco-Neunite din Boroșineu i-a donat suma de 1.000 de florini. Bisericii ortodoxe sârbești arădene i-a donat suma de 100 de florini, iar celei augustiniene din Arad suma de 500 de florini. Tot 500 de florini a donat bisericii calvine arădene. La aceste donații se mai adaugă suma de 1.000 florini donată casei săracilor din Arad și 1.200 de florini donați la 12 văduve, fiecareia câte 100 de florini.

Ioan Suciu

dr. Doru Bogdan

Ioan Suciu (1862-1939), doctor în drept și avocat, a făcut parte dintr-o generație strălucită de mari luptători români animați de cele mai înalte și generoase crezuri și idealuri ale națiunii române, generație pe care istoricii au denumit-o cu temei *generația mării uniri*, din care au făcut parte și confrății săi arădeni dr. av. Ștefan Cicio Pop, profesorul și gazetarul de mare forță expresivă și oratorul neîntrecut Vasile Goldiș, gazetarul de talent și dăruire Ion Russu Șirianu, marele poet național Octavian Goga, dr. av. Iuliu Maniu, dr. Aurel Vlad, preotul Vasile Lucaciu și mulți, mulți alții. A fost o șansă istorică faptul că în spațiul românesc dintre Tisa și Nistru s-au afirmat în aceeași tumultuoasă luptă pentru dezrobirea provinciilor românești aflate sub dominație străină un număr atât de mare și de bravi români dispuși, prin cutezanța lor, la cele mai mari jertfe pentru neam, pentru limbă și credință, pentru întregirea tuturor teritoriilor locuite majoritar de români în hotarele unui singur stat românesc neatârnat.

Dr. Ioan Suciu s-a născut în 1/14 decembrie 1862 în satul Șiștarovăț, nu departe de Lipova. Studiile liceale le face la Arad, la Liceul Regal de Stat, fiind coleg cu Vasile Goldiș. Între ei se va statornici o prietenie care va dăinui o viață, primind noi valențe în timpul luptei lor pentru binele neamului românesc. După ce ambii termină studiile universitare la Budapesta (Ioan Suciu drept, Goldiș filozofie și litere), se vor regăsi pe fronturile luptelor neostenite pentru întregirea neamului românesc într-o singură țară.

Viața lui Ioan Suciu a fost marcată profund de personalitatea altui avocat, nume prestigios în epocă, afirmat în sânul comunității românilor ca un mare și tenace luptător național: Mircea Vasile Stănescu. Înfrăurirea lui Mircea V. Stănescu asupra tânărului avocat Suciu a fost covârșitoare și l-a marcat pe acesta pentru toată viața. Principiile de etică națională pe care le-a respirat din familie s-au conjugat armonios cu ale mentorului său politic, astfel explicându-se că în cariera sa juridică și politică Ioan Suciu a pus neamul românesc mai presus de orice interes personal sau de grup. Prezența lui Suciu în cancelaria avocatului Stănescu a echivalat pentru el cu o veritabilă școală politică. Ioan Suciu a înțeles că solidaritatea este condiția primordială a succesului în lupta națională. Nimic nu poate fi mai de preț la un popor decât solidaritatea, iar pentru ca românii să se poată dezrobi

aveau nevoie de solidaritate. A mai reținut de la maestrul său și alte câteva principii: atașamentul față de țărâtime, credința statornică în această forță socială pe umerii căreia a dăinuit neamul românesc, activismul politic ca singură modalitate de luptă națională – nu pasivismul, credința fermă în sosirea zilei mântuitoare pentru neamul românesc, discernământul critic. Acestea au fost lecții politice de căpătâi pe care Mircea Vasile Stănescu „le-a predat” și altor doi mari luptători pentru cauza românilor din Transilvania, tovarăși de băătăi cu Suciu și Goldiș, care au trecut ca ucenici prin biroul său avocațial: Mihai Veliciu și Ioan Slavici.

Virtuțile de naționalist luminat și le-a manifestat încă din perioada studenției când, în anul 1884, în calitate de președinte al *Societății Petru Maior* a studenților români din Budapesta, a propus sărbătorirea centenarului izbucnirii Răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan. Cu acel prilej, în fața unui grup de maghiari care au încercat să producă tulburări, tânărul student Suciu le-a replicat curajos și demn: „*Noi, românii, n-avem să învățăm de la voi cum să ne iubim neamul!*”. Asimilase bine lecția pe care tatăl său, Melentie Suciu, i-a dat-o pe când se pregătea să plece la studii în Budapesta: „*Vrem să avem prin tine nu cu un domn mai mult, ci cu un luptător mai mult!*”.

Cu astfel de principii ce-i vor modela caracterul și profilul, Ioan Suciu se avântă în lupta pentru drepturile neamului său la vârsta de 33 de ani, adică în 1895. Alături de o pleiadă de mari personalități, precum Roman Ciorogariu, Mihai Veliciu, Vasile Mangra, Nicolae Oncu, Petru Truția ș.a. va intra în vâltoarea luptei ca membru al Congregației Comitatense și membru al organizației locale arădene a Partidului Național Român. Prezența sa alături de alți români bine organizați sub conducerea redutabilului naționalist Mihai Veliciu, urmașul demn al lui Stănescu – cel care se stinse din viață prea devreme, la doar 55 de ani, adică în 1888, a transformat acele adunări congregaționale comitatense în veritabile parlamente în care se vorbea românește și se critica cu asprime regimul maghiar opresiv, după cum își reamintea Suciu în lucrarea sa „*Arădania și Partidul Național Român!*”.

Adept convins al liniei activiste și al luptei naționale, Ioan Suciu candidează pentru Partidul Național Român la campaniile de alegeri pentru Dietă în Cercul Electoral Nădlac în anul 1904 și al Boroșineului în anul 1905. A pierdut la Nădlac, dar a câștigat prietenia și alianța slovacilor,

reprezențați de una din personalitățile politice cele mai reprezentative ale lor: Milan Hodza. Puternic susținut de alegătorii români din cercul electoral al Boroșineului și de elita politică a P.N.R. va câștiga locul de deputat al acestui cerc electoral în Parlamentul Ungariei între 1906 și 1910. Alături de ceilalți deputați români (Ștefan Cicio Pop – deputat de Șiria, și Ioan Russu Șirianu – deputat de Chișineu Criș), Ioan Suciu va lupta cu toate puterile pentru drepturile naționale românești. A avut tot timpul în adâncul sufletului și inimii sale, ca ecouri și imbolduri permanente, cuvintele prin care tatăl său, la auzul veștii că el, fiul Ioan, a ajuns deputat în Dieta Ungariei, i-a spus astfel: „*Atâtea zile binecuvântate să ai câte vei sluji neamului tău!*”. De aceste cuvinte ale tatălui său, om cu principii severe și naționalist intransigent, Ioan Suciu a ținut cont nu doar în demnitatea de deputat dietal, ci în toate funcțiile și responsabilitățile pe care le va îndeplini și le va primi pe tot parcursul vieții. Format în atmosfera unor astfel de valori și principii precum cele primite din sânul familiei și de la Mircea Vasile Stănescu, nu e de mirare că Ioan Suciu se va valida în relația cu frații săi de convingeri și crezuri pe linia intransigenței și a luptei pentru apărarea solidarității naționale, respectiv a prețuirii și ajutorării țărănimii cu orice preț. Este cunoscut că el a cumpărat pe banii săi o moșie în comuna Moroda, pentru ca apoi să o împartă țăranilor morodani fără a avea nici o pretenție. Pentru fapta lui generoasă, morodanii îi vor ridica în marginea satului o cruce în semn de recunoștință și neîntinată pomenire.

Istoria vieții lui Ioan Suciu este intim legată de împlinirea idealului suprem al națiunii române din Transilvania: unirea cu România. Pronia cerească i-a rezervat lui și generației sale șansa să trăiască acele mărețe zile din toamna anului 1918 când se prăbușea o lume a marilor imperii și se năștea o alta, a statelor naționale.

Când tratativele româno-maghiare de la Arad, din 13-14 noiembrie 1918, s-au soldat cu un eșec total pentru Ungaria, elita politică a mișcării naționale, aflată la Arad, decide în ziua următoare organizarea la Alba Iulia a Marii Adunări Naționale în cadrul căreia să se dispună unirea cu România. Cu acel prilej, la propunerea lui Iuliu Maniu, lui Ioan Suciu i se încredințează organizarea marelui eveniment. I se recunoștea astfel spiritul organizatoric, spiritul de ordine și dârzenia cu care își ducea la îndeplinire

responsabilitățile încredințate și asumate. Peste ani, Vasile Goldiș îi va recunoaște acest merit istoric.

Datorită aceluiași alege virtuți care-i erau cunoscute și recunoscute, i se încredințează Resortul Organizare în Consiliul Dirigent, iar după desființarea acestuia în aprilie 1920, funcția de președinte al Comisiei de Unificare a Ardealului cu România. Referindu-se la calitățile de om politic fără cusur ale lui Ioan Suciu, Onisifor Ghibu, el însuși un mare cărturar al Transilvaniei, spunea următoarele: „*Suciu nu înțelegea ca în aprecierea conducătorilor vieții publice să primeze considerațiile de prietenie și de rubedenie. Suciu era socotit cel mai curat om politic al Ardealului, cel mai corect și priceput în materie de organizare, luptător fără prihană și fără odihnă*”.

Ioan Suciu a fost omul jertfei de sine pentru cauza națională. Așa a procedat când și-a pus la dispoziție casa din Arad pentru a servi ca sediu local al P.N.R. și din 1908 pentru Partidul Național Român mutat de la Sibiu la Arad. De asemenea, a contribuit financiar la cumpărarea *Palatului Concordia* ca sediu pentru ziarul *Românul*.

Aflat la vârsta senectuții (72 de ani), retras la Chișineu Criș, Ioan Suciu a deplâns cu demnitate trecerea la cele veșnice a fraților săi de lupte și de crezuri Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, decedați la o săptămână unul după altul, pe 10 și 17 februarie 1934. Nu a părăsit lumea aceasta până ce nu a ridicat în Chișineu Criș, ca un suprem gest de omagiu, bustul în bronz al memorandistului Mihai Veliciu și, în Arad, la 1 Decembrie 1938, busturile celor trei repere morale și modele de patrioți români Gheorghe Popa de Teiuș, Mircea Vasile Stănescu și Ioan Russu Șirianu.

Pentru apărarea contra atrocităților armatelor bolșevice maghiare înființate în Ungaria de Kun Bela, Ioan Suciu înființează în 1919, după sărbătoarea Paștilor, regimentul de voluntari *Horea*. Pe 17 mai 1936, în sărbătoarea Paștilor, la Podgoria, a fost prezent la dezvelirea *Crucii martirilor arădeni* uciși de armatele lui Kun Béla în 1919 (monument aflat astăzi în Parcul Eminescu).

La aproape 77 de ani, pe 12 martie 1939, dr. Ioan Suciu a trecut la cele veșnice după o viață întreagă de smerită ascultare a poruncii pe care i-a dat-o părintele său atunci când a fost ales deputat în Parlamentul Ungariei: „*Atâtea zile binecuvântate să ai câte zile vei sluji neamului tău!*”.

Bibliografie

Bogdan, Doru, *Dr. Ioan Suciu – Părinte al Patriei*, Editura Viața Arădeană, Arad, 1999.

Bogdan, Doru: *Onisifor Ghibu și Vasile Goldiș despre dr. Ioan Suciu*, în *Ziridava*, nr. XIV, Arad, 1982.

Cațavei, Victor, *Dr. Ioan Suciu – luptător pentru libertate națională și socială (1862-1839)*, în *Ziridava*, nr. X, Arad, 1978.

Emandi, Lucian; Suciu, Viorel; *Dr. Ioan Suciu – luptător pentru unire*, în *Ziridava*, nr. III-IV, Arad, 1974.

Suciu, Ioan; *Despre Mircea Vasile Stănescu*, Editura Tipografia Românească, Timișoara, 1939.

Suciu, Ioan, *Arădenii și Partidul Național Român. Adevăruri istorice. Reamintiri de interes național*, Tipografia Diecezana, Arad, 1926.

Personalități mozaice din municipiul Arad

Lucian Petru Mureșan

Aaron Chorin (1766-1844), este cel mai cunoscut rabin din Arad datorită ideilor sale reformatoare. S-a născut la Hranice, în Moravia, și a studiat în școli talmudice (Yeshiva), la Nagymarton (azi Mattersburg în Austria), și la Praga. În 1789, cu sprijinul rabinului Ezekiel Landau din Praga, devine la doar 23 de ani rabinul-șef al comunității evreiești din Arad, demnitate pe care o va deține până la moartea sa, adică 55 de ani. A fost un real reformator al comunității mozaice arădene, el introducând muzica de orgă în timpul slujbei religioase, posibilitatea rugăciunii cu capul descoperit, reducerea săptămânii de doliu, posibilitatea de a călători în timpul Sabatului, meditația religioasă cu cea filozofică, ceremonia de căsătorie în interiorul sinagogii, rostirea rugăciunilor în limba ebraică și în limba germană. Aceste reforme au fost preluate și de comunitatea israelită din Pesta, dar au generat vii dispute între conservatori și reformiști. S-a implicat în ridicarea unei noi sinagogi și a unei școli evreiești în Arad – și le-a realizat pe amândouă. Bunele sale relații cu cancelaria aulică imperială s-au putut vedea pe 17 august 1834, când baronul Orczy, aflat în vizită la Arad în calitate de comisar regal, s-a oprit întâi la sinagoga condusă de rabinul Aaron Chorin. A murit pe 24 august 1844. La funeraliile sale au fost prezenți masiv arădeni de toate naționalitățile și de toate profesiunile religioase și toate clopotele bisericilor creștine din oraș au bătut în dungă în semn de doliu.

Jakob Steinhardt (1817-1885), i-a succedat în funcția de rabin-șef lui Aaron Chorin. Născut în localitatea Makó, a studiat la școala rabinului Ullmann, ulterior la Bratislava, în cadrul școlii unui rabin celebru, Szofer. În 1845 este invitat în Arad pentru a prelua rabinatul vacant după moartea rabinului Aaron Chorin. Prin activitatea sa, rabinul Steinhardt nu doar a continuat, dar a și consolidat reformele inițiate de Chorin.

Dr. Alexandru Rosenberg a fost desemnat succesor după decesul rabinului Jakob Steinhardt, rabinul dr. Alexandru Rosenberg a îndeplinit un rol de mediator, rol controversat la acel moment: s-a pronunțat favorabil în problema căsătoriilor mixte pentru a se evita enclavizarea etnică și mentală a comunității sale. El a impus totuși condiția ca toți copiii rezultați din asemenea căsătorii să păstreze religia mozaică. Rabinul Rosenberg s-a

stins din viață în anul 1909. În timpul mandatului său, în anii 1903-1904, are loc scindarea comunității evreiești din Arad în cele două componente: ortodoxă și neologă.

Dr. Vágvölgyi Ludovic a urmat rabinului Rosenberg în calitate de rabin-șef al comunității neologe din Arad. A fost un om de o reală cultură, fiind și un orator de mare efect. Firul roșu al întregului său rabinat a fost puternica lui solidaritate cu cauza evreimii de pretutindeni. Începând cu anul 1939, rabinul-șef Vágvölgyi îl asociază în calitate de rabin pe dr. Nicolae Schönfeld. A murit în anul 1941.

Dr. Josif (Nicolae) Schönfeld s-a născut în localitatea Negrești, județul Satu Mare. A avut încă din copilărie o educație religioasă temeinică și s-a instruit la școli din Tășnad și Sighișoara. Și-a continuat studiile la Seminarul Rabinic și la Universitatea din Budapesta, pe care le-a absolvit în anul 1937, primind titlul de rabin și titlul academic de doctor în filozofie, filologie și istorie. În anul 1941 este ales în funcția de prim-rabin al comunității israelite din Arad, pe care a deținut-o până în anul 1961, când a emigrat în Israel împreună cu familia. A organizat diferite colecte pentru evreii arădeni aflați în lagărele de muncă, pentru cei deportați în Transnistria, pentru cei refugiați din Ardealul de Nord și pentru ajutorarea familiilor nevoiașe. A murit în iulie 1994.

Familia Goldschmidt

Originile familiei Goldschmidt sunt vizibile începând cu secolul al XVIII-lea, când un anume Zacharias Tauber s-a stabilit în Timișoara, având o familie numeroasă. Leontine Tauber, unul din cei 11 copii ai familiei, s-a căsătorit cu Mihay Goldschmidt. Proaspăta familie s-a stabilit în Arad și a pus bazele unei afaceri profitabile ale cărei câștiguri le-a folosit la cumpărarea de imobile în centru Aradului. În anul 1914 familia Goldschmidt a intrat în afaceri cu alcool și cu cereale. Cu excepția fetelor, căsătorite în Arad, toți ceilalți membri ai familiei au părăsit orașul. Cei trei fii Goldschmidt au fost cunoscuți în Arad pentru activitatea economică desfășurată: Karoly a fost directorul *Societății de tramvaie*, Miksa și Sándor au continuat comerțul cu cereale și alcool, iar ultimul menționat, Sándor, a fondat în anul 1907 *Banca Goldschmidt*. Celia Goldschmidt a fost singura dintre fete care a continuat tradiția familiei. În urma falimentului Băncii Victoria din anul 1918, Celia Goldschmidt își va pierde întreaga avere. Fiind o fire luptătoare, în anii următori a reușit să fondeze *Magazinul de confecții Fortuna*, firmă care s-a făcut remarcată pe piața românească de profil din perioada interbelică.

Familia Neuman

Primii membri ai familiei Neuman, respectiv frații Adolf, Daniel și Samuilă, au venit în Arad din Austria la începutul secolului al XIX-lea. În perioada anilor 1930 un urmaș al acestora, Carol Neuman, a emigrat în SUA, iar Alfred a rămas în Arad și a avut trei copii: Eduard, Francisc și Maria. În 1851 frații Neuman au fondat fabrica de alcool *Frații Neuman SA*, iar în anul 1862 o moară cu aburi. În 1908, prin plasare de capital, familia Neuman a participat la fondarea *Industriei Textile Arădene* – la aceea dată cea mai mare fabrică textilă din Transilvania, și au mai construit o nouă fabrică în 1909. Fabricile Neuman au constituit nucleul industriei arădene. Frații Neuman au efectuat numeroase călătorii de documentare în Imperiul Austro-Ungar și în SUA. În anul 1884 împăratul Franz Iosef acorda titlurile de baroni fraților Neuman pentru merite deosebite în economia statului.

Francisc von Neuman (n. 1910, Arad, Austro-Ungaria, d. 1996, Naples, Florida, SUA), baron de Végvár, a fost un aristocrat evreu din Arad, cunoscut mai ales ca fondatorul clubului de fotbal FC UTA Arad. Primii membri ai familiei Neuman, Adolf, Daniel și Samuilă, s-au stabilit la Arad pe la jumătatea secolului al XIX-lea, veniți din Galiția din cauza pogromurilor antievreiești. Aceștia înființează în anul 1851 fabrica de spirt și drojdie cunoscută ca *Frații Neuman*, iar în anul 1862 înființează o moară cu aburi care măcina grâu și dădea „o bună făină”. Deși începuturile au fost modeste, moara a fost modernizată, dar în 1867 a fost distrusă de un incendiu. A fost reconstruită în numai 7-8 luni, mai mare și mai modernă. În 1879 fabrica de spirt era prima ca mărime din Imperiul Austro-Ungar, cu exporturi în Elveția, Spania, Italia și țările balcanice. Francisc s-a născut la Arad, în anul 1910, tatăl său fiind Alfred Neuman. Urmează cursurile Liceului Romano-Catolic și își ia bacalaureatul, apoi, la insistențele unchiului său Carol, în anul 1928 merge să studieze ingineria textilă în Anglia, la Londra. Cunoștea perfect patru limbi străine: engleza, franceza, maghiara și germana. Revenit în țară, a făcut un stagiu de pregătire la Fabrica de textile lucrând cot la cot cu muncitorii, iar la finalizarea acestui stagiu impus de unchiul său Carol preia conducerea fabricii. În anul 1930 Carol Neuman emigrează în Statele Unite ale Americii, iar în anul 1935 Eduard, fratele său mai mare, care conducea Fabrica de spirt și drojdie (Indagrara), emigrează în Cuba, astfel că Francisc preia toate afacerile familiei la numai 25 de ani. Odată cu preluarea afacerilor Francisc Neuman a început un proces de modernizare a fabricilor, astfel că la Fabrica de textile (ITA), introduce sistemul Bedaux, prin care producția a fost urmărită zilnic iar contabilitatea a avut la zi datele

situației financiare. A angajat ingineri din Germania, Austria, Cehoslovacia și Elveția. A construit o colonie întreagă de case pentru angajați, cu creșă și grădiniță. A construit o cantină în care angajații serveau masa zilnic, într-o pauză de jumătate de oră. Astfel, a făcut din I.T.A. cea mai renumită uzină de prelucrare a bumbacului și a devenit foarte popular printre angajați. În anul 1936 întreprinderea a avut peste 2.000 de angajați, iar în anul 1938 o firmă din Anglia se oferă să o cumpere. Din 1940 întreprinderile s-au dezvoltat foarte rapid, instalându-se mașini noi. Producția s-a dublat față de 1938, iar pe lângă dezvoltarea întreprinderilor au crescut și condițiile de trai ale muncitorilor, s-a înființat creșa, s-au construit cămine de zi, vestiare, dispensar, cantină modernă etc. Pasionat de fotbal, în anul 1938 face o ofertă de cumpărare a echipei arădene AMEFA, club pe care îl susținea financiar, dar este refuzat. Nu renunță la proiectul de a deține o echipă de fotbal de succes, iar în anul 1945, aproape de finalul celui de-Al Doilea Război Mondial, decide să-și înființeze propria echipă. Astfel, la 18 aprilie 1945 ia ființă clubul de fotbal *I.T. Arad*, club la care vor fi aduși cei mai valoroși fotbaliști din zonă, inclusiv din naționala Ungariei, precum Iosif Petschovski, Gyula Lóránt și Ladislau Bonyhádi. În anul 1946 finalizează construcția stadionului ITA, care a fost inaugurat la 1 septembrie printr-un meci de fotbal cu echipa *Ciocanul București*. Arena era considerată la acea dată cel mai frumos stadion din țară, fiind o copie fidelă a stadionului Highbury al echipei Arsenal Londra; până și culorile tricourilor: alb și roșu, au fost împrumutate de la celebra echipă. Baronul a mai deținut o echipă de fotbal, a Fabricii de spirt și drojdie, care evolua în ligile inferioare: Indagrara Arad. Începând cu anul 1938, datorită celui de-Al Doilea Război Mondial, membrii familiei Neuman au părăsit Aradul, Francisc Neuman fiind singurul care a rămas. În anul 1947, după preluare puterii de comuniști, baronul a fost arestat, petrecând opt luni în închisoare. În iunie 1948 a pierdut cea mai mare parte a averii. Prevăzător însă, la acea oră baronul nu mai era în țară. După eliberare a fost dus la marginea orașului și a fost sfătuit să plece din țară. Fără nici un ban, a emigrat în Elveția, unde se afla sora sa Maria, apoi s-a mutat la Salzburg, în Austria, unde și-a cunoscut soția, cu care a emigrat în Statele Unite, la New York, în anul 1952, și cu care a avut doi copii: Andrew Alfred și Mary-Louise. În memoria sa, un liceu tehnologic din Arad și stadionul de fotbal al echipei UTA îi poartă numele.

Economie

Meșteșugari și bresle în orașul Arad

dr. Augustin Mureșan

La începutul secolului al XVIII-lea apar în orașul Arad bresle meșteșugărești. Cronologic, cea mai veche breaslă cunoscută din orașul Arad a fost cea a *cojocarilor*, formată în 1702. În 1718 s-a înființat *breasla fierarilor și rotarilor*, în 1719 *breasla măcelarilor*, iar în 1723 cea a *croitorilor ortodocși români și sârbi*. În oraș au activat trei bresle de *cojocari-blănari*: breasla meșterilor blănari români, a celor germani și a celor maghiari. În 1725 s-a format *breasla cojocarilor români*, al cărei privilegiu obținut de la Carol al III-lea cuprindea 26 de articole, era scris cu litere chirilice și legat în coperte de piele de porc. Meșterii de origine germană s-au reunit în breaslă în anul 1725. Meșterii blănari maghiari sunt atestați documentar, ca organizați în breaslă, la 6 mai 1851.

Cizmarii s-au organizat într-o breaslă în 1724. *Breasla pantofarilor germani* a beneficiat de primul său privilegiu la 8 ianuarie 1731 și cuprindea și meșteri din localitățile învecinate orașului. *Breasla dulgherilor* s-a constituit în anul 1731, dar statutul său original s-a pierdut în împrejurări necunoscute. Privilegiile acestei bresle au fost din nou întărite pe 21 noiembrie 1768, pe 7 august 1791 și pe 4 septembrie 1818. La 26 iunie 1735 obțin privilegiul *negustorii*, care de asemenea formează o breaslă. *Breasla unită a lăcătușilor și tâmplarilor* este atestată documentar la 13 noiembrie 1761. La 29 iulie 1765 primesc statutele meșterii *croitori, plăpumari și sumănari ortodocși*, în 1768 meșterii *zidari*, iar în 1769 se constituie breasla *dogarilor*.

Între anii 1765-1770 au fost acordate șase privilegii pentru înființarea următoarelor bresle: *morari, cojocari germani, frânghieri, țesători, cojocari ortodocși și năsturari*. Breasla *năsturarilor* s-a înființat în 1769 și a activat până în 1833 când, datorită schimbărilor în moda vestimentară, s-a desființat ca urmare a progresului tehnologic de fabricare a nasturilor – în serie, prin ștanțare.

Breasla *morarilor* s-a format în anul 1770.

O breaslă formată tot în 1770 a fost *breasla țesătorilor*, care reunea meșterii români, maghiari, germani și sârbi.

În 1774 s-a constituit *breasla bărbierilor*.

În anul 1816 s-au constituit în bresle *strungarii, sitarii, pieptănarii, confecționerii de dușumea, zidarii, lăcătușii și rotarii*, în anul 1817 *olarii, croitorii și dârstarii germani și țesătorii de pânză*, în 1818 *dogarii și pantofarii germani*, în 1819 *negustorii germani și cei maghiari*, în 1823 *plăpumerii*, în 1825 *măcelarii*, în 1834 *turnătorii de clopote*. În 1840 s-au organizat în bresle *armurierii, confecționerii de instrumente muzicale, confecționerii de mărgele și paspol, cuțitarii, confecționerii de pile, tinichigiii, turnătorii de țin, alămarii*, în anul 1844 *geamgii*, iar în anul 1845 *brutarii, turtarii, șelarii măcelarii, hornarii* (care făceau parte din breasla hornarilor din Buda). Până în anul 1844 în orașul Arad și-au desfășurat activitatea 32 de bresle.

La sud de Mureș, în Aradul Nou, în 1819 s-a format o breaslă mixtă, în 1821 breasla *pălărierilor*, iar în 1843 breasla *morarilor*.

Bibliografie

Hațegan, Ioan; Bulboacă, Sorin; Mureșan, Augustin, *Economie și societate arădeană în Evul Mediu și epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), „*Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist*”, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016;

Kováč, Géza, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Ialomița, materiale de istorie agrară a României”, Slobozia, 1983;

Mureșan, Augustin, *Dezvoltarea breslelor*, în ****Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999;

Mureșan, Augustin, *Sigilii de bresle din Vestul și Nord-Vestul României (secolele XVI-XIX)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Comerțul

Horia Truță

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Aradul devine unul dintre cele mai importante centre economice ale monarhiei austro-ungare, un rol important revenind industriei și comerțului. Încă din această perioadă Aradul era cunoscut prin târgurile sale, frecventate de negustori și comercianți veniți din întregul imperiu, fiind atrași mai ales de cerealele, cheresteaua și vinurile pe care le găseau aici.

După anul 1918, administrația românească a manifestat o preocupare constantă pentru dezvoltarea comerțului și a potențialului economic al orașului. În acest proces, un loc semnificativ l-au deținut piețele, târgurile și oboarele. Una dintre primele măsuri adoptate de administrația românească a fost schimbarea sau românizarea denumirilor maghiare ale piețelor. În perioada interbelică, în Arad au funcționat permanent sau temporar următoarele piețe comerciale: Piața cetății, Piața de pește, Piața Catedralei, Piața Avram Iancu, Piața Mihai Viteazul, Piața Împăratul Traian, Piața pentru mărfuri – în total 7 piețe. În epoca interbelică Piața Catedralei era principala piață a orașului, funcționând în fiecare zi a săptămânii, iar în zilele de vineri și duminică era și locul de desfășurare a târgurilor săptămânale. În piețele Aradului erau comercializate alimente, produse de panificație, lactate și brânzeturi, păsări, carne și mezeluri, legume și fructe etc.

Industria

Horia Truță

Nucleul industrial al Aradului a pornit de la axa principală sud-nord (Strada Mare – azi Bulevardul Revoluției). Prin numeroasele porturi de acostare de pe malul drept al râului Mureș (numite *schele*), se aduceau în Arad numeroase mărfuri.

A crescut semnificativ numărul comercianților arădeni: de la 351 în 1857 la 886 în anii 1869-1870. Marea majoritate a comercianților își conduceau singuri prăvălia.

Iluminatul pe bază de ulei, cu 156 de felinare, a fost introdus în Arad în anul 1828, felinarele pe bază de ulei fiind înlocuite ulterior cu altele pe bază

de petrol. În anul 1860 a început construirea în Arad a unei fabrici de gaz pentru iluminat. În 1895 a fost pusă în funcțiune rețeaua de curent electric prin cablu îngropat și cablu aerian, fapt care a făcut posibil iluminatul cu ajutorul becurilor electrice.

Primul atelier pentru producția de mașini-unelte (utilaje), a funcționat începând cu anul 1825. Anton Dangel a pus bazele renumitei fabrici de orgi în anul 1836.

Industria pielăriei în Arad își are începutul într-o manufactură înființată în anul 1840, care însă va sucomba în 1873.

La 18 martie 1840 s-a deschis la Arad prima bancă: *Casa de păstrare arădeană*, iar *Banca Victoria*, a doua cea mai importantă bancă românească din Transilvania și Banat, și-a început activitatea în Arad la 1 octombrie 1887. *Fabrica de spirt și drojdie*, înființată în anul 1851, în același timp cu moara ei pe aburi, a rezistat concurenței din imperiul habsburgic, a rezistat și concurenței de după Marea Unire, a trecut fără probleme și prin perioada comunismului, dar s-a prăbușit sub capitalismul instaurat după decembrie 1989, azi fiind închisă complet, cu clădirile aproape ruinate.

Situația statistică a micilor ateliere și fabrici din 1869-1870 înregistra în orașul Arad 82 de întreprinzători independenți în domeniul construcțiilor și arhitecturii, folosind ca forță de muncă 323 de muncitori. 375 de întreprinzători și 862 de muncitori lucrau în industriile prelucrării metalului, lemnului și pietrei. 372 de întreprinzători și 566 de muncitori activau în industriile chimică, alimentară și a tutunului. În industriile pielăriei, hârtiei și în alte ramuri lucrau 436 de întreprinzători, 575 de muncitori și 141 de funcționari. În Arad, în 1870, în industrie activau 5.074 de întreprinzători privați, 6.839 de funcționari și 11.913 muncitori.

În 1891 a început producerea de vagoane pentru cale ferată la *Fabrica de mașini, de vagoane și turnătorie de fier Johan Weitzer S. A.* iar în 1895 aceeași fabrică a realizat, pe lângă vagoane, locomotive și tramvaie electrice.

Centrul orașului Arad a început să renunțe la fântânile arteziene în contextul construirii uzinei de apă de pe Strada Vântului (azi *Ineului*), utilizând puțuri cu foraj de mare adâncime, evitând straturile de apă freatică cu exces de fier și mangan. În anii 1892-1896 antreprenori englezi au proiectat, au forat și au construit *Turnul de apă*, care asigura orașului apă proaspătă.

În Arad a crescut mult numărul meseriașilor independenți (22.807 în 1910). Locul de amplasare a mării industrii a fost nordul și nord-vestul orașului Arad. Fraților Neumann li s-a datorat înființarea fabricii textile în anul 1909. În 29 noiembrie 1908 s-a constituit *Societatea Anonimă Maghiară de Automobile – sistem Westinghouse*, care a fabricat primele autobuze etajate și, din anul 1910, primele autoturisme de pe actualul teritoriu al României. După 1912 fabrica își schimbă denumirea și proprietarii, devenind *Magyar Automobil Részvény Társaság Arad* (MARTA S.A.), producând și camioane, iar în timpul Primului Război Mondial motoare de avion. În 1923, la *Fabrica de avioane ASTRA SA* a fost realizat avionul *ASTRA Șeșefschi*, echipat cu un motor Marta-Benz de 250 CP, cu șase cilindri, construit și acesta la Arad, fiind primul motor construit în România care a fost montat la bordul unui aparat de zbor.

Situația economică a Aradului interbelic a fost încurajată de o serie de legi și de măsuri: Legea pentru încurajarea industriei naționale (aplicată din 1920), tarife vamale protecționiste (1924, 1927), Legea înființării de întreprinderi pentru produse ce nu se fabricau în țară (1936). Toate aceste legi se împletesc cu vechile tradiții meșteșugărești, astfel că industria arădeană va fi una de prim-plan. În 1939 ponderea cea mai mare o aveau întreprinderile din industria mecano-metalurgică, alimentară și textilă.

Progrese deloc neglijabile a înregistrat și producția de energie electrică destinată satisfacerii nevoilor sporite ale industriei și consumului populației. Energia furnizată de Uzina Electrică Arad, cea mai mare de acest fel din județ, depășea în 1937 cu 2,3 milioane kwh cuantumul de energie produsă în anul 1920. În anul 1937, raportat la activitatea celor 4.001 societăți comerciale, orașul Arad a fost considerat drept cel mai puternic centru economic din Transilvania și al patrulea din România.

Întreprinderi din orașul Arad care, în 1938, depășeau o producție de 10 milioane de lei

Nr. crt.	Denumirea întreprinderii și localitatea de sediu	Valoarea producției
1	Industria textilă arădeană SA Arad	711.323.247 lei
2	Fabrica de vagoane Astra SA Arad	472.946.658 lei
3	Industria agricolă arădeană SA Arad	292.631.213 lei

4	Fabrica de zahăr SA Arad	190.682.390 lei
5	Uzinele textile române Teba SA Arad	96.419.171 lei
6	Fabrica de împletituri și tricotaje SA Arad	62.559.064 lei
7	Fabrica de calapoade Stiaszny SA Arad	42.148.312 lei
8	Moara Adolf Braun Arad – Micălaca	38.960.193 lei
9	Industria de ață CUCIRINI SAR Arad	32.000.000 lei
10	Fabrica de fierării Grundmann SA Arad	27.988.000 lei
11	Societatea anonimă de electricitate Arad	25.734.299 lei
12	Fabrica de lacuri și vopsele Polychrom SA Arad	21.316.460 lei
13	Fabrica de tricotaje Frații Stern Arad	14.828.871 lei
14	Moara Edmund Kolb Sânicolaul Mic	14.540.311 lei
15	Industria română de ciorapi SA Arad	14.167.116 lei
16	Fabrica de lichior Zwack SA Arad	14.084.290 lei
17	Fabrica de produse chimice SA Arad	12.037.400 lei
18	Bonetăria Nor-Coc SA Arad	12.019.516 lei
19	Industria vâtelinei SA Arad	11.947.140 lei
20	Armătura SAR Arad	10.797.743 lei
21	Fabrica de scrobeală Whitehouse Arad	10.769.000 lei

Industria arădeană s-a remarcat printr-o deosebită diversitate. Industria mecano-metalurgică a fost dominată de societatea Astra Arad, prima fabrică română de vagoane și motoare, înființată în anul 1920 prin fuziunea fabricii de vagoane Johann Weitzer cu fabrica maghiară de automobile Marta, pe baza unui capital de 75.000.000 de lei. Gama de produse realizate a fost foarte largă, de la vagoane de cale ferată și de tramvai până la cazane cu vapori, macarale și produse rulante, arcuri și diverse piese turnate. În anul 1922, cunoscutul aviator Andrei Popovici a obținut sprijinul guvernului pentru dezvoltarea unei industrii aeronautice, devenind directorul sectorului aviatic de la Astra. Secția a fost desființată în anul 1926, când societatea arădeană va participa cu un sector de producție la *Societatea Anonimă Industria Aeronautică Română* de la Brașov. Uzina va produce și autocamioane, autocisterne pentru întreprinderile de transport din țară și din municipiul Arad. Nivelul tehnic atins a permis realizarea unor produse performante pe plan internațional. Se pot menționa vagoanele-restaurant tip *Pullman*, distinse la Paris în 1936, sau automotorul *Astra* medaliat la Berlin tot în același an.

Industria textilă a fost reprezentată în primul rând de *Întreprinderea Textilă Arădeană (ITA)*, care și-a continuat activitatea în perioada interbelică, fiind una dintre cele mai mari fabrici de profil din țară. Ea producea pânzeturi din bumbac și țesături din mătase artificială. Secția de imprimerie mecanică și filatura de bumbac cu 2000 de fuse i-au consolidat poziția de lider pe piața internă. Fabrica de împletituri și tricotaje (FITA), a fost fondată în anul 1921, cu capital de la Banca Românească. La început a produs ciorapi și echipament sportiv, apoi gama a fi fost diversificată, produsele fiind fabricate din pluș și flanelă. Mai pot fi amintite Fabrica de ciorapi și confecții *Frații Stern* (1926), și *Teba*, care executa țesături din bumbac.

Industria alimentară utiliza materia primă din surse locale din agricultură. În cadrul ramurii exista o tradiție în morărit, 75% din producție fiind exportată în Germania, Austria, Elveția. Cea mai mare moară o dețineau frații Neumann. În anul 1921 aceasta s-a transformat în societate anonimă. Capacitatea de producție a fost de 36 de vagoane pe zi. Aceiași proprietari dețineau și *Fabrica de Spirt și Drojdie* din Arad. Mai amintim *Fabrica de lichior Zwack SA*, cu o gamă largă de produse și cu piețe de desfacere în Ardeal și în Regat, și *Fabrica de Zahăr SA*, care în anul 1927 producea 10.000 de tone de zahăr, fiind prima fabrică de profil din țară care, după terminarea războiului, a reușit să desfacă zahăr pe piața externă.

Industria chimică a fost reprezentată pentru început de *Fabrica de vopsele, lacuri și produse chimice Polycrom SA*, înființată în 1930, apoi de fabrica *Azurel SA*.

Primăria administra serviciile care asigurau o bună desfășurare a vieții în oraș. Astfel, *Uzina de Apă* este modernizată între 1931-1934, mărindu-și capacitatea și îmbunătățind calitatea apei potabile. Capacitatea ajunge la 16.000 de metri cubi în 24 de ore. Apa potabilă va fi extrasă în 1938 din 8 puțuri de captare. Canalizarea orașului capta apele pluviale și le deversa în Mureș și în canalul Mureșel. Apele reziduale erau preluate de 6 stații de colectare.

Uzina electrică asigura iluminatul public al orașului. S-au montat noi corpuri de iluminat, ceea ce a dus la un aspect occidental al străzilor. În 1937 s-a montat o nouă centrală telefonică automată, care dispunea de 1.200 de linii și efectua 721 de convorbiri zilnice. Această centrală a fost montată de Societatea de Telefoane București și era una dintre cele mai moderne din țară.

În ceea ce privește transportul public, acesta era asigurat de *Întreprinderea de Autobuze*. Primăria a achiziționat autobuze care în 1938 erau în număr de 30 și deserveau 11 linii însumând 41 de kilometri. Erau mașini moderne, produse de Ford și Citroen, și circulau la un interval de 10-30 de minute. Pe lângă aceste autobuze ale statului existau și două linii particulare care legau Vama Micălaca de Gara Aradul Nou. În perioada interbelică apar și autotaximetrele, din 1930 acestea folosind aparate de taxare.

După 1989 principalele ramuri industriale au rămas producerea și repararea de material rulant (Astra Vagoane, Astra Vagoane Călători), industria constructoare de mașini (Yazaki Component Technology, Alcoa Fujikura, Leoni Wiring Systems, Maschio-Gaspardo, Takata Petri), producerea de aparatură și de instrumente de măsură, verificare și control (Contor Group), industria confecțiilor, industria produselor alimentare, industria de prelucrare a lemnului. În Arad își are sediul central și social *Intesa Sanpaolo Bank România*. O altă instituție de credit care își are începăturile în Arad este *Banca Comercială Feroviară*, a treia instituție de credit cu capital românesc.

O clădire emblematică: Turnul de Apă

Horia Truță

Construită cu scop strict economic, clădirea de pe Strada Ceaikovski nr. 9 A numită *Turnul de Apă* a fost inaugurată în 1896 ca segment tehnic component al apeductului arădean. Prin bazinul de 400 m³ ridicat la 35 m, Turnul de Apă trebuia să asigure gravitațional o presiune constantă în conducte și apa necesară în caz de incendii. Rezervorul cilindric urma să fie tot timpul plin, legăturile cu uzina și cu orașul fiind asigurate prin două tuburi metalice prevăzute cu vane de închidere acționate manual și cu supape.

Amplasarea imobilului fiind în intravilan, s-a recomandat constructorilor, din motive estetice, prelucrarea vizibilă din punct de vedere arhitectural. Construirea unui turn circular din zidărie de forma rezervorului ar fi fost prea scumpă, astfel că autorii, scoțienii William Dunn și Robert Watson, au fost obligați să găsească soluții corespunzătoare pentru fixarea bazinului cu suprafața circulară. În consecință, deși imobilul a fost conceput în forma

unui turn prismatic fortificat, s-a propus amplasarea la ultimul nivel a unei structuri tipice octogonale, așezate peste baza pătrată, asemenea unui capitel. Pe noua formă a zidăriei a fost montată o grindă metalică circulară, pe care se sprijină mantaua rezervorului. Baza acestuia, de formă sferică, cu concavitatea în jos, este segmentată pentru autosuținere cu 22 de plăci din oțel dispuse pe două rânduri în jurul unui disc, astfel încât, prin forma lui, rezervorul să fie stabil, sarcina distribuită simetric și greutatea în sine să fie redusă la minimum. Cilindrul a fost realizat din plăci din oțel pe patru rânduri verticale și asamblat la fața locului prin nituire. Rigidizarea a fost făcută printr-un sistem de stâlpi metalici ridicați pe colțurile octogonului, contravântuiți pe ambele direcții cu bare de cornier. Întreaga structură metalică (plăcile din tablă de oțel și grinzile), a fost confecționată la Teplice (Praga), și ridicată concomitent cu zidăria. Deasupra bazinului deschis, cu o capacitate de 400 m³, învelit cu o prelată de protejare suplimentară a apei împotriva contaminării, a fost montat acoperișul neogotic poligonal, cu opt fațete, reflectând astfel forma rotundă a rezervorului. Șarpanta metalică foarte înclinată este acoperită cu o astereală din lemn. Învelitoarea, din tablă, este vopsită. Pentru susținere, prin intermediul unui inel central, a fost prinsă de stâlpii metalici de sprijin ai bazinului o rețea ordonată de grinzi și zăbrele. Planșeele delimitează parterul de subsol și cinci încăperi suprapuse pe tot atâtea etaje, legate cu scări în două rampe, unele masive, din stejar, altele din piatră artificială, cu balustrade metalice. La subsol se găsea un atelier de întreținere și un depozit de combustibil pentru uzul casnic al familiei mecanicilor sau pompierilor care locuiau la parter. La primul nivel erau organizate birouri de percepere a taxelor uzinale, iar la etajul II un mic laborator chimic cu registrele de observații aferente și mira gradată pentru observarea nivelului apei în bazin. Publicul având acces până la etajul I, primele două holuri au fost prelucrate arhitectural. Astfel, ușa de intrare la parter, cea care delimitează casa scărilor de celelalte încăperi, este vitrată, iar la etajul I, în micul antreu care precede sala propriu zisă, ornamentele sunt mai complexe. Celelalte încăperi de la etajele superioare nu erau folosite, existând în planșee goluri cu o suprafață de 16 m² fiecare. Ultimul etaj este ocupat de rezervorul metalic de formă cilindrică și deschis spre acoperiș. În exterior zidurile sunt netencuite, însă acoperite cu cărămidă decorativă de culoare roșu-gălbui. Elemente artistice se remarcă prin blocuri de piatră artificială scoase în relief la

colțuri (bosaje), ancadramente și coloane decorative la ferestre, balcoane, cornișe, toate fiind amplasate identic pe fiecare fațadă, amintind astfel de practica arhitecturală din Scoția. În acest sens, stilul ferestrelor de la parter și de la etaj derivă probabil din cel utilizat de McLaren în arhitectura Palace Court, în timp ce forma ferestrelor superioare provine din Town Hall Aberfeldy. Astfel, ferestrele de la parter sunt ornate cu pilaștri și arce plate caracteristice stilului georgian și victorian, iar la fereastra etajului I a fost montată intermediar o coloană ionică necanelată, cu capitel în spirală, asemănătoare sulurilor de pergament. În schimb arcada rotundă, în stil romanic, este marcată cu bolțari radiali tăiați în formă de pană, ale căror unghiuri urmăresc razele arcului, cheile de boltă proeminente fiind clar delimitate. În ansamblu, clădirea este asemănătoare unei coloane gigantice, în care etajele superioare au cornișa ieșită (capitelul), iar șirul de ferestre crează un fel de caneluri ale fusului. Balcoanele din piatră artificială și fier forjat sunt dispuse pe cele patru laturi, la ultimele două nivele superioare. Fațadele octogonului din partea superioară a turnului au fost de asemenea prelucrate arhitectural. Cele formate la colțurile pătratului devenit octogon sunt marcate cu turnulețe adosate caracteristice stilului aristocratic scoțian. Toate sunt prevăzute cu trei ochiuri de geam montate în rame metalice. Pe celelalte fațade au fost practicate câte patru ferestre acoperite cu obloane duble din stejar, care se deschideau spre exterior. Streșinile acoperișurilor, foarte înclinate, nu sunt aliniate la același nivel, iar monotonia învelitoarei înalte este întreruptă cu patru lucarne proeminente, montate în dreptul fațadelor principale, permițând astfel și iluminarea naturală a încăperii bazinului. Aceste detalii simple conferă însă clădirii un aspect delicat și decorativ.

Accesul se face prin zona centrală a fațadei, care cuprinde spre stradă un podium în trepte, ce duce spre intrarea simplă, cu poarta retrasă în adâncime. Ușa dublă este formată din panouri de stejar care scad ca dimensiuni către partea superioară și care sunt decorate prin aplicarea pe verticală a unor plăci de lambriu din același material. Clădirea este retrasă din frontul străzii cu 3,40 m, fiind amplasată izolat față de construcțiile înconjurătoare, având un spațiu de protecție (curte), în suprafață de 338 m² care a fost împrejmuțată încă de la început. La frontul străzii Ceaikovski, în lungime de 19,10 m, gardul este confecționat din panouri de fier forjat fixate pe stâlpi și zidărie din cărămidă aparentă, apărută de ploi cu streășină din piatră.

Prin introducerea tehnologiilor moderne la apeduct rolul turnului de apă a început să scadă. Bazinul a fost umplut pentru ultima dată la 1 mai 1956. În 1960 au început unele lucrări de reabilitare a clădirii, însă fără a fi finalizate, astfel că în 1968 imobilul a fost casat și folosit în continuare ca depozit de materiale și dormitoare pentru muncitorii sezonieri.

În 1990 clădirea a fost cumpărată de organizația *Galeriile Turnul de Apă*, în scopul valorificării sale culturale și economice, la acea dată imobilul aflându-se într-o stare avansată de uzură și degradare. Zidurile prezentau fisuri și spărturi, iar planșeele dintre nivele amenințau cu surparea. Întregul mobilier din lemn, (scări, tocure de geamuri, uși) era în mare parte dispărut, iar din cel existent nu se mai putea folosi aproape nimic. Numeroasele colonii de porumbei instalate la toate nivelele și fluctuația de muncitori sezonieri cazați în dormitoare improvizate au adus imobilul în pragul ruinării. Conform expertizelor de specialitate, construcția în sine se prezenta totuși bine, iar intervențiile propuse nu erau de natură să-i afecteze rezistența și stabilitatea. Obiectivul principal avut în vedere de arhitecții Adrian Ionulescu, Rodica Feier, Corina Pat, inginerii dr. Marin Marin, dr. Alexandru M. Botici, Constantin Adjudeanu și Mihnea Truță a fost consolidarea și modernizarea monumentului, astfel încât să permită organizarea unor activități culturale complexe. Proiectul cuprindea desfacerea construcțiilor parazitare, refacerea instalațiilor electrice și de apă-canal, a scărilor, tâmplăriei și pardoselelor, a tuturor finisajelor, amenajarea spațiilor de expunere și vânzare. Lucrarea s-a executat în regie proprie, sub conducerea lui Gheorghe Bucureșteanu și a maestrului zidar Mihai Bartha, astfel că începând din 1996 oferta *Galeriilor Turnul de Apă* cuprinde expoziție temporară și permanentă de artă contemporană arădeană, *Muzeul Apei și al Pompierilor*, sală de conferințe, activități de club și alte manifestări culturale, expoziție în aer liber, belvedere. Activitățile s-au extins an de an, astfel că printr-o reasezare a concepțiilor și posibilităților, *Turnul de Apă* tinde să devină azi unul din semnele spiritualității arădene. Subsolul clădirii, dotat cu mobilier adecvat, a fost rezervat activităților de club, conferințelor și întâlnirilor ocazionale. O expoziție permanentă cu robinete, contoare, ulcioare, recipiente pentru apă, însemne și trofee ale formațiilor civile de pompieri, completează recuzita sălii. Parterul a fost rezervat administrației și activităților de organizare. La etajul I spațiul este amenajat pentru expoziții temporare de arte vizuale, documente, cărți, următoarele patru nivele fiind organizate cu expoziții

permanente. Prin cele peste 120 lucrări expuse, colecția de artă plastică contemporană de la etajul II prezintă o sinteză a creației artiștilor plastici și fotografi arădeni din ultimele decenii: portrete, natură moartă, peisaje etc, genuri și moduri de exprimare diferite, semnate de artiști arădeni începând cu a doua jumătate a secolului trecut. Tot acolo se află și lucrări din domeniu artelor populare: pictură naivă de autor, icoane pe sticlă din Banat și Crișana, măști, țesături, ceramică, opere ale unor creatori anonimi. La etajul III, expoziția permanentă care este intitulată sugestiv *Apa*, prezintă câteva din ipostazele acestui element omniprezent în viața economică și socială: izvor de energie (machetele unor mecanisme tehnice țărănești, fântâni, agregate pentru foraj, pompe etc.), igienă (instalații de spălat rufe, chiuvete, robinete, cazane de baie, vane, ștranduri, frizerii etc.), mijloace de transport (plute, poduri mișcătoare), aliment (recipiente, răcitoare, ulcioare, ploști, sticle de sifon etc.), sport (caiăc, echipamente pentru polo, schi, patinaj). Colecția de contoare și alte instrumente pentru măsurat volumul, temperatura, viteza de curgere a apei, completează expoziția. Etajul IV este destinat pompierilor arădeni, constituiți pentru prima dată într-o organizație în 1834. Sunt expuse machete, obiecte și imagini ale activității de prevenire și stingere a incendiilor, sfinții protectori, comandanți, echipamente, steaguri, trofee ale concursurilor și parăzilor, regulamente etc. La ultimul nivel, în spațiul de sub rezervor, expoziția prezintă aspecte din istoria alimentării cu apă a Aradului în sistem centralizat. De asemenea, vizitatorului îi este oferită posibilitatea de a intra în imensul bazin din oțel și de a admira orașul de la înălțimea de 35 m, priveliște deschisă prin cele 16 ferestre orientate spre toate punctele cardinale. Din 1995, curtea a fost amenajată treptat prin îmbrăcare cu pavaj din piatră cubică (granit și andezit), ornamentată cu plante (23 de specii de arbori și arbuști), o fântână decorativă din beton și mobilată cu lucrări de artă, căruțe de pompieri, alte obiecte spațiale. La intrarea în curte, spre dreapta, se află bustul lui *Teodor Ceonțea*, o sculptură în ronde-bosse, cioplită în 1912 de sculptorul maghiar Albert Andor. În prezent, clădirea adăpostește *Galeriile Turnul de Apă* și este înregistrată pe lista oficială a monumentelor și ansamblurilor de arhitectură, la poziția 02B010.

Sport

Florin Coita

Aradul ocupă în peisajul sportiv al României un loc aparte, poate și datorită faptului că pe aceste meleaguri practicarea sportului în forme organizate asociative reprezintă în multe cazuri o întâietate în spațiul românesc. Putem consemna apariția primei *Asociații a crescătorilor de cai* în anul 1826, sub denumirea de *Szecsény*, care a organizat în premieră în orașul de pe Mureș un mare concurs hipic pe 6 octombrie 1828, pe un teren din apropierea comunei suburbane Livada. Alte asociații și societăți sportive se constituie înainte de 1848: *Societatea Cetățenească de Tir* în 1831 (care organizează un prim concurs în anul 1846, aducând în 1847 prima armă cu repetiție Winchester cunoscută în Arad), *Cercul de Gimnastică Arad* în 1881, *Societatea Arădeană de Patinaj* în 1874. În 1879 ia ființă *Societatea de Gimnastică Arad*, una dintre cele mai longevive și mai puternice societăți sportive din orașul nostru.

Aradul este considerat leagănul fotbalului românesc, aici având loc la 15 august 1899, în zona fostului stadion CFR-Vagonul, primul meci oficial de pe teritoriul actual al României disputat pe un teren regulamentar, cu 22 de jucători, cu două reprize a 45 de minute, cu arbitri și cu public. În același an 1899, la 2 noiembrie, *Clubul Athletic Arad* – prima asociație cu secție de fotbal, a întâlnit într-un meci oficial între orașe formația studențească a Universității Tehnice din Budapesta, asta după ce primele demonstrații ale jocului ce va deveni regele sporturilor au loc în anul 1888 grație membrilor aceluiași club arădean.

O conducere comunitară dinamică, ai cărei reprezentanți, în majoritatea lor, erau absolvenți ai universităților din Viena, Paris, Londra, Praga, Budapesta, manifestă la trecerea dintr-un secol în altul o deschidere deosebită pentru mișcarea sportivă arădeană, oferind cluburilor sportive nou constituite sedii, terenuri și facilități pecuniare pentru construirea bazelor sportive proprii. În 1902 se concesionează *Clubului Athletic Arădean* terenuri pentru construirea de anexe sportive, clubul având în 1903 primul stadion cu pistă de atletism și cu dotări; se concesionează terenuri și pavilioane lângă lacul din Pădurice clubului de patinaj și clubului de tir, zona devenind în anii următori un adevărat și modern complex sportiv. Se

aprobă punerea la dispoziția unor cluburi sportive a sălilor de gimnastică a unor școli: sala Liceului Catolic de Băieți pentru *Clubul Toldi* și sala Liceului Moise Nicoară pentru *Clubul de Scrimă din Arad* și pentru *Societatea de Gimnastică din Arad*. Aradul este astfel un oraș în care sportul devine o preocupare a populației, a tinerei generații.

Se organizează competiții populare de ciclism, înot și canotaj, demonstrații de gimnastică, lupte, scrimă, popice. Iarna au loc concursuri de patinaj. În anul 1911, pe terenurile din jurul *Cazinoului* funcționa un patinoar artificial cu instalații de nocturnă. De asemenea, de o amploare deosebită și de o mare popularitate se bucurau competițiile de atletism organizate pe noua și moderna arenă a *Clubului Athletic*, concursurile tradiționale de cros de pe malul Mureșului și serbările sportive ale elevilor din Arad.

Această deschidere spre sport a Aradului va fi moștenită și după Marea Unire. Chiar dacă transformările social-politice și noile realități ale vremii își vor pune amprenta asupra fenomenului sportiv, arădenii vor dovedi că iubesc sportul. Încet-încet cluburile se reorganizează, cu mențiunea că în materie de fotbal Aradul își va împărți simpatiile pentru următoarele două decenii între AMEFA și Gloria, disputa dintre cele două stârnind pasiuni la fel de mari în urmă cu aproape un secol.

În anul 1919 cluburile de fotbal arădene organizează un campionat local cu participarea a patru echipe: AMEFA, CAA, SGA și *Stăruința*. Cu acest prilej, în prima competiție oficială interbelică, AMEFA obține titlul de campioană. Tot în această perioadă se consemnează primul meci internațional al grupării, susținut în compania unei selecționate militare franceze care staționa în Arad, câștigată cu scorul de 6-1.

Activitatea fotbalistică arădeană, ca și cea națională, se restructurează începând cu anul 1919. Ia ființă *Federația Cluburilor de Fotbal din Banat*, cu sediul la Arad. Se înființează noi echipe, în cadrul cluburilor sportive apar noi discipline, se schimbă denumirile cluburilor, sunt reformate sisteme și calendare competiționale, având loc o adevărată reformă a sportului românesc și, implicit, a celui arădean. Revenind la sportul rege, să menționăm că anul 1913 marchează înființarea *Asociației Sportive Române Gloria Arad*, cu o puternică echipă de fotbal. Stadionul Gloria, cu o tribună de lemn acoperită și o pistă de zgură pentru alergări, a fost inaugurat la 27 iulie 1913, cu ocazia meciului dintre *Societatea de Gimnastică Arădeană*

și formația timișoreană Chinezul. Pe acest stadion s-a disputat în 1934 și prima partidă internațională în nocturnă din Arad, între echipele combinate ale cluburilor Gloria – AMEFA și Ferencváros Budapesta. Din păcate, după 101 ani de existență, Clubul Sportiv Gloria Arad va dispărea din fotbalul românesc în anul 2014, fără nicio reacție a administrației arădene.

În perioada interbelică Aradul a avut și alte grupări fotbalistice care se bucurau de simpatie, chiar dacă evoluau în eșaloane inferioare: CFR, Indagrara, Hakoah (Forța), Olimpia, Banatul sau Titanus. Numele unor grupări reprezintă o dovadă că arădenii aveau umor și imaginație, fiind aplaudate pe dreptunghiul verde: *Vulturul*, *Înțelegera*, *Șoimii*, *Chelnerii* sau *Lira*. După 1945 au apărut grupări noi, cum ar fi *Sparta*, *CFR*, *Strungul* sau *Motorul*. O altă echipă cu numeroși simpatizanți a fost *Vagonul (Rapid)*, prezentă în sezonul 1968/1969 și pe prima scenă a fotbalului românesc, la care se adaugă calificarea în același an în semifinalele Cupei României. Gruparea este practic continuatoarea fostei *AMEFA*, desființată în anul 1940, și va pendula între ligile a II-a și a III-a.

Evenimentele din 1989 aduc modificări și pe harta fotbalistică arădeană, consemnându-se apariția altor cluburi: *Romvest*, *Atletico* (ambele cu rezultate notabile la nivel juvenil), *FC Telecom*, *Inter* sau *Universitatea*.

Cea mai iubită echipă din întreaga istorie fotbalistică a Aradului rămâne însă incontestabil *UTA*, gruparea alb-roșie devenind în timp o legendă și un reper al fotbalului românesc. *UTA*, acronim de la fosta *Uzină Textilă Arad*, supranumită *Bătrâna Doamnă*, este una dintre cele mai titrate echipe de fotbal din România. Câștigătoare de șase ori a campionatului și de două ori a Cupei României, deține cele mai multe titluri dintre echipele de fotbal din provincie. *UTA* a fost înființată la data de 18 aprilie 1945 de marele industriaș baronul Francisc von Neuman, acționar principal al Uzinelor Textile Arad, al Morii și al Fabricii de Spirt și Drojdie *Indagrara*. Culorile clubului, alb-roșu, au fost alese asemenea celor ale echipei de fotbal Arsenal Londra, baronul Neuman fiind un mare admirator al acestei echipe.

La 1 septembrie 1946, cu ocazia meciului ITA-Ciocanul, scor 1-0, are loc inaugurarea stadionului din Arad, la acea vreme fiind considerat cel mai frumos din țară. Clubul își câștigă dreptul de a evolua în ediția 1946-1947 a Campionatului Național de Fotbal sub numele *ITA* – inițialele întreprinderii. Prima participare în primul eșalon fotbalistic aduce și primul titlu de campioană, la o diferență de 11 puncte față de locul doi, ocupat

de echipa Carmen București. Componenta primei echipe campioane a fost: Alexandru Marky, Gyula Lóránt, Gheorghe Băcuț, Adalbert Páll, Alexandru Meszáros, Iosif Petschovschi, Adalbert Kovács, Ioan Reinhardt, Andrei Mercea, Ladislau Bonyhádi, Mátyás Tóth. Ladislau Bonyhádi devine golgeterul campionatului cu 26 de goluri înscrise. În ediția 1947-1948 ITA câștigă al doilea titlu de campioană, cu un golaveraj impresionant: 129 de goluri marcate și 21 de goluri primite, record nedoborât până astăzi și la care Ladislau Bonyhádi a contribuit cu 49 de goluri, de asemenea un record neegalat. În această ediție câștigă și finala cupei împotriva echipei CFR Timișoara, scor 3-2. Echipa câștigătoare a cupei a fost: Alexandru Marky, Moise Vass, Zoltán Farmati, Gheorghe Băcuț, Adalbert Páll, Iosif Petschovschi, Adalbert Kovács, Ioan Reinhardt, Ladislau Bonyhádi, Ion Stiebinger, Nicolae „Coco” Dumitrescu.

În ediția 1950, sub denumirea de *Flamura Roșie*, câștigă un nou titlu de campioană. În același an se califică în finala Cupei României, dar pierde ultimul act cu 1-3 în fața echipei CCA București. Echipa din finala cupei a fost: Alexandru Marky (Ioan Katranicz), Moise Vass, Zoltán Farmati, Adalbert Páll, Ioan Reinhardt, Ladislau Băcuț, Silviu Boitoș, Mihai Carpineț, Iosif Petschovschi, Andrei Mercea, Nicolae „Coco” Dumitrescu.

În anul 1953 ocupă poziția a treia în campionat și câștigă o nouă Cupă a României învingând CCA București cu scorul de 1-0. Echipa câștigătoare a cupei a fost: Francisc Kiss, Gavril Szücs, József Kapás, Zoltán Farmati, Mihai Carpineț, Gavril Serfözö, Nicolae Popa, Gheorghe Váczi, Adalbert Kovács, Andrei Mercea, Nicolae „Coco” Dumitrescu, Mircea Popovici, Gheorghe Lupeș. Antrenor: Coloman Braun Bogdan. În anul 1954, sub conducerea antrenorului Braun Bogdan, câștigă cel de-al patrulea titlu de campioană, componenta echipei campioane fiind următoarea: Francisc Kiss, Gavril Szücs, József Kapás, Dușan, Zoltán Farmati, Gavril Serfözö, Birău, Gheorghe Váczi, Ilie Don, Andrei Mercea, Nicolae „Coco” Dumitrescu. În anul 1958 echipa își schimbă denumirea din *Flamura Roșie* în UTA (Uzina Textilă Arad). În anul 1965 sunt numiți la cârma echipei antrenorii Nicolae „Coco” Dumitrescu și Ioan Reinhardt, iar în ediția 1965-1966 se califică din nou în finala Cupei României, finală pe care o va disputa cu echipa Steaua București și pe care o va pierde cu scorul de 0-4. Echipa din finala cupei a fost: Carol Weichelt, Gavril Birău, Dumitru Chivu, Hristos Metskas, Ioan Igna, Vasile Jac, Emil Floruț, Nicolae Pantea, Flavius Domide, Mihai Țîrlea, Mircea Axente, Ladislau Petschovschi.

În ediția 1966-67 participă la ediția a V-a a Cupei Balcanice, în seria I, cu Cerno More Varna, Partizani Tirana și Fenerbahçe Istanbul. *UTA* are o comportare modestă și în șase meciuri reușește doar o victorie – împotriva echipei Fenerbahçe Istanbul, la Arad, scor 1-0. În ediția 1968-1969 a campionatului național devine pentru a cincea oară campioană a țării. Lotul de jucători a fost: Gheorghe Gornea, Ion Bătrîna, Gavril Birău, Bakos, Ștefan Czako, Mircea Axente, Jenő Pozsonyi, Petre Șchiopu, Mircea Petescu, Flavius Domide, Iosif Lereter, Ilie Moț, Viorel Sima, Ladislau Brosovsky, Florian Dumitrescu, Brîndescu, Atodiresei, Bodea. În ediția de campionat 1969-1970 *UTA* câștigă cel de-al șaselea titlu de campioană a României și participă pentru prima oară în Cupa Campionilor Europeni, fiind însă învinsă în primul tur de Legia Varșovia (1-2 și 0-8).

În ediția 1970-1971 ocupă locul IV în campionat și participă din nou în Cupa Campionilor Europeni, reușind performanța de a elimina deținătoarea trofeului la acea dată, *Feyenoord Rotterdam*, după 1-1 la Rotterdam și 0-0 la Arad. Lotul titularilor din dubla cu Feyenoord Rotterdam a fost: Gheorghe Gornea, Gavril Birău, Iosif Lereter, Mircea Axente, Jenő Pozsonyi, Mircea Petescu, Flavius Domide, Dumitru Calinin, Ladislau Brosovsky, Otto Dembroski, Florian Dumitrescu. Rezerve au fost Ion Bătrîna, Petre Șchiopu, Viorel Sima și Ștefan Czako.

În ediția 1971-1972 *UTA* pierde dramatic titlul. Ca vicecampioană a României, participă însă în Cupa UEFA și ajunge până în faza sferturilor de finală după ce a trecut de formațiile Austria Salzburg (4-1, 1-3), Zagłębie Wałbrzych (1-1, 2-1) și Vitória Setúbal (3-0, 0-1). A fost eliminată în sferturile de finală de echipa engleză Tottenham Hotspur (0-2, 1-1). Această performanță de a ajunge în sferturile competiției a reprezentat prima sclipire românească în Cupa UEFA. În ediția 1972-73 participă pentru a doua oară în Cupa UEFA, fiind însă eliminată în primul tur de echipa suedeză IFK Norrköping. Va fi ultima performanță notabilă a *legendei UTA*, urmând apoi un dureros declin, început în 1979 cu retrogradarea în eșalonul secund.

Iosif Petschovschi este un nume de referință în istoria fotbalului arădean și în istoria fotbalului românesc. La cererea expresă a baronului Neuman, Petschovschi este adus în 1946 la echipa de fotbal a Uzinelor Textile Arad, acolo unde, în cele 227 de meciuri jucate, a marcat 69 de goluri din poziția de mijlocăș ofensiv. A debutat în fața suporterilor *Bătrânei Doamne*

(pe-atunci o preafrumoasă domnișoară!), la 1 septembrie 1946, într-un joc UTA-Ciocanul, evoluând ultima oară în tricoul alb-roșu la 11 iunie 1961, împotriva brașovenilor de la Steagul Roșu. În tricoul UTA a câștigat trei campionate și o Cupă a României. Între 1952-1954 a jucat pentru CCA București, câștigând două campionate și o Cupă a României și marcând de 19 ori în 50 de meciuri. Pentru echipa națională a României a jucat 32 de meciuri, înscriind 11 goluri. A evoluat de trei ori și în echipa națională a Ungariei, sub numele de József Perényi. A fost primul fotbalist care a primit titlul de *Maestru Emerit al Sportului* și căruia i s-a conferit *Ordinul Muncii cl. II*, în 1952. Alintat de suporterii arădeni cu porecla *Csala (Fentosul)*, în 1953 și 1955 a fost propus să joace în Selecționata Europei, lângă jucători ca Buffon (Italia), Gustavson (Suedia), van Brandt (Belgia), Ocwirk (Austria) Jonquet (Franța) Boskov (Iugoslavia), Soerensen (Danemarca), Kopa (Franța), Travassos (Portugalia), Vincent (Franța). În 1961 Petschovski a fost primul fotbalist român din istorie care a fost invitat să joace în *Echipa mondială de fotbal*, alături de nume mari ale sportului rege. Pe lângă faptul că a fost un maestru al fotbalului, Petschovschi a fost și un foarte valoros jucător de tenis de masă, fiind campion al Aradului la acest sport. Din nefericire, după o luptă grea cu o boală necruțătoare, pe data de 6 octombrie 1968, la doar 47 de ani, cel care a încântat zeci de mii și sute de mii de iubitori ai fotbalului se stinge din viață. Sunt totuși întâmplări care par a nu fi deloc întâmplătoare: era o zi de duminică, iar echipa sa de suflet, UTA, juca pe stadionul din Arad împotriva echipei Politehnica Iași; era minutul 23 al jocului, câteva secunde după ce Iosif Lereter deschisese scorul pentru arădeni, când crainicul stadionului a făcut devastatorul anunț: *A murit Iosif Petschovschi!* UTA avea să câștige în acea zi acel joc cu 2-0, dar avea să-și piardă în aceeași zi și pentru vecie *idolul*, spre-a-și câștiga tot pentru vecie *legenda*. În semn de omagiu față de acest uriaș fotbalist, ziarul *Sportul* a instituit în anii 1970-1980 o cupă transmisibilă, *Trofeul Petschovschi*, care se acorda anual *publicului* din orașul care ocupa primul loc în clasamentul sportivității fotbalistice. În 2008, la 40 de ani de la trecerea sa în neființă, Consiliul Județean Arad l-a declarat pe Iosif Petschovschi *Cetățean de Onoare al Județului*.

Așezarea Aradului pe Mureș a favorizat practicarea *sporturilor pe apă*, *Societatea de Canotaj Mureșul* datând din 1890, iar *Asociația Hajos* din 1909, în condițiile în care primul concurs de canotaj pe Mureș are loc în 1891.

La nivelul Aradului apar noi cluburi de canotaj: în 1923 *Hellas*, în 1924 *AMEFA*, iar în 1926 se reînființează secția de canotaj în cadrul *Societății de Gimnastică* arădene. În 1930 apare și cel de al șaselea club din Arad (de fapt o secție): *Gloria CFR. Federația Societăților Sportive din România* hotărăște organizarea primului Campionat Național din România în orașul de pe Mureș. Întrecerile au loc în luna iulie 1925, în condiții deosebite. S-au adunat la start peste 40 de ambarcațiuni. S-au desfășurat mai multe probe, dar nu s-au acordat decât trei titluri de campion național: lui Laczay Petru de la *Mureșul* la schif simplu (a câștigat titlul prin descalificarea timișoreanului Francisc Cserhati), cuplului Cserhati-Wicdprett din Timișoara la proba de dublu, și ambarcațiunii de 8+1 a celor de la *Mureșul Arad*. Grație succesului de public și organizatoric, Campionatele Naționale sunt organizate la Arad, consecutiv, patru ediții. Competența organizatorică a arădenilor, implicarea oficialităților locale și condițiile oferite sportivilor determină conducerea *Uniunii Federațiilor Sportive din România (UFSR)*, să încredințeze orașului de pe Mureș organizarea pentru a cincea oară a Campionatelor Naționale de Canotaj în iulie 1930. La aceste campionate *AMEFA* obține primul titlu de campion național al României la canotaj, prin echipajul de dublu vâsle format din Oszter Carol și Kurecska Ștefan. În 1931, cu ocazia atribuirii organizării unui nou campionat național (a șaptea ediție consecutivă), are loc la Arad Adunarea Generală de constituire a *Federației Române a Sporturilor Nautice*. În acest for de conducere a canotajului este ales ca președinte arădeanul dr. Cornel Iancu. Federația funcționează în Arad până în 1937. După șapte ani, în 1934, Campionatul Național de Canotaj se desfășoară la Timișoara, unde cluburile din Arad reușesc să câștige șapte titluri în nouă probe și mai multe medalii. Unul dintre vâslașii remarcabili ai acestei perioade este Tiberiu Wiser (*Asociația Mureșul*), triplu campion național la simplu. În 1936 Campionatul Național se desfășoară din nou la Arad, pentru a opta oară, iar rezultatele sportivilor de la *AMEFA* sunt din nou la înălțime, echipajul Oszter-Kurecska câștigând din nou titlul de campion național. În 1937 Campionatele Naționale se desfășoară la Constanța, în prezența regelui Carol al II-lea, care înmânează pentru a 4-a oară titlul de campion național al României echipajului Oszter-Kurecska de la clubul sportiv *AMEFA Arad*. Vântul războiului începe să adie și se face simțit și în sportul românesc, în sportul arădean. Apariția unor interdicții rasiale și etnice în sport determină ca în perioada 1938-1944 activitatea în canotaj să

scadă drastic, uneori până la dispariție. După 1948 canotajul arădean obține alte rezultate de excepție, de această dată și pe plan internațional. Echipajul de 8+1 al României, participant la Jocurile Olimpice de la Helsinki în 1952, va fi format, cu excepția unui singur sportiv, numai din arădeni: Ion Vlăduț, Gheorghe Măcinic, Milivoi Jancovici, Iosif Bergesz, Ștefan Somogyi, Alexandru Rotaru, Ștefan Konyelicška. Vor urma alte și alte performanțe, culminând cu cele europene, mondiale și olimpice, iar nume ca Valeria Răcilă, Elisabeta Lazăr, Dimitrie Popescu, Veronica Cogeanu, Mitana Botez, Veres Carol, Georgeta Erdei Bradin, Ștefan Pongrátz, Tiberiu Măcean, Anton Sinceac, Ștefan Kureska, Petru Lascu, Ana Tămaș, Sergiu Zelinschi, Iosif Kureska, Ileana Nemeth, Maria Laub, Iosif Micloși sau Mariana Lucaciu vor intra în legendele canotajului românesc, aducând glorie și Aradului sportiv. La acestea se adaugă performanțele caiaciștilor arădeni, laureați în competiții de anvergură: Eugen Botez, Daniel Daniel, Claudiu Baboș, Ștefan Nagy, Horváth Ladislau, Ionel Șold, Benjamin Borbandi. Să nu-i uităm pe marii antrenori ai Aradului: *la canotaj* Petruș Mihai, Maria Laub Moțica, Nițu Herbei Rodica, Tiberiu Machan, Marcel Furdui, Dumitru Sida, Vasile Frandeuș, Petru Lascu, Mircea Irimie, *la caiac* Marcel Bărbătei, Carol Vereș, Földi Öcsi, Gheorghe Muscă – și mulți alții care, prin dăruirea lor, au făcut ca aceste performanțe să fie posibile. Din păcate, la fel ca și alte sporturi arădene, și sporturile nautice au cunoscut o perioadă de recul. În 1989, în canotajul arădean se găseau trei structuri active, cu trei antrenori și 40 de sportivi. În următorii ani a urmat declinul brutal a acestei ramuri sportive: au dispărut secțiile de canotaj de la cluburile sportive UTA, Constructorul și Clubul Sportiv Școlar și cea mai mare parte din baza lor materială. S-a redus tot mai mult aria de selecție, au dispărut entuziasmul antrenorilor și dorința tinerilor de a face sport. Pentru că speranța moare ultima, la Clubul Sportiv Voința și la Clubul Sportiv Municipal Arad apar semne încurajatoare: încet-încet, tinerii arădeni redescoperă plăcerea de a aluneca pe apele Mureșului – un semn, sperăm, al reînnoșării marilor performanțe.

Nu putem încheia această retrospectivă dedicată sporturilor nautice fără a rememora performanțele de excepție ale *Valeriei Răcilă* (căsătorită van Groningen). Născută în 1957 la Stulpicani (Jud. Suceava), a început canotajul la CS UTA, fiind descoperită de Maria Laub Moțica. După 1977 s-a pregătit în cadrul Școlii Sportive București și la lotul național,

fiind multiplă campioană națională și medaliată la numeroase regate internaționale. Prima participare la o mare competiție oficială a fost la CM din 1978 (Karapiro-Noua Zeelandă), unde s-a clasat pe locul IV la proba de 4+1 vâsle. La următoarele ediții ale CM obține medalia de bronz în proba de 2 vâsle în 1979 la Bled, bronz în proba de 4+1 vâsle în 1981 la Munchen, argint la schif simplu în 1982 la Lucerna, argint la schif simplu în 1985 la Hazewinkel. Din păcate, la CM din 1983 de la Duisburg, deși era cotate ca principală favorită, pierde titlul suprem datorită unei defecțiuni a bărcii (vâsla dreaptă s-a desprins din furchet). A participat la două ediții ale Jocurilor Olimpice: în 1980 la Moscova, unde a obținut medalia de bronz la 2 vâsle, și în 1984 la Los Angeles, unde a reușit cea mai mare performanță a carierei: campioană olimpică în proba de schif simplu. Este *Maestră Emerită a Sportului*, la ora actuală fiind implicată în diferite activități sociale și de promovare a mișcării sportive, alături de soțul său, bancherul olandez Steven van Groningen, și el fost canotor de performanță.

Tirul cu armă de foc își are partea sa de contribuție majoră la gloria sportului arădean. Conform datelor dintr-o monografie arădeană, cea a lui Lakatos Otto, Regimentul Regal de Infanterie Leopold al II-lea, cantonat în Cetate, organiza în anul 1741, în câmpia de nord a Aradului (în apropierea comunei Livada), concursuri de tir pentru ofițerii unității. Prima asociație de tir din Arad (societate civilă cetățenească), ia ființă în 1831, la inițiativa baronului Orczy Lorincz. Acesta donează 17 iugăre (aproximativ 8,5 ha), din parcul propriu de vânătoare amplasat pe locul actualei *Pădurice*, pentru construirea unui poligon de tir cu 14 linii de tragere. Ulterior, aici se ridică un pavilion, standuri pentru diverse probe, săli de arme și vestiare, dar și o popicărie de agrement cu două piste, și un restaurant cu saloane foarte elegante. Dotarea și utilitățile sunt menținute la cele mai înalte standarde europene, poligonul fiind vizitat în anul 1884 de împăratul Franz Josef, care participă la un concurs de tir organizat în cinstea sa. Prezența tirului ca disciplină sportivă olimpică încă de la prima olimpiadă modernă (Paris 1896), creează emulație, iar în 1907, cu ocazia Campionatelor Mondiale de la Basel (neoficiale), sportivul arădean Ternaygo Iosif câștigă titlul mondial la pușcă de război, precum și pe cel de *mare maestru* în tir. Primul Război Mondial și instabilitatea socială și economică duc la dispariția aproape totală a interesului pentru sport, abia în anul 1920 fiind înregistrat un concurs de tir între militarii francezi și cei români cantonați în Cetate. În

perioada interbelică, în Arad se organizează concursuri de tir în cadrul asociațiilor sportive la nivelul liceelor, în interiorul orelor de pregătire premilitară, dar cel de-Al Doilea Război Mondial duce la sistarea tuturor competițiilor. Din păcate, la finalul conflagrației, în 6 iulie 1944, aviația engleză bombardează Aradul, una din zonele cele mai afectate fiind și Păduricea, iar baza sportivă a *Asociației de Tir* este practic „rasă” de bombe. Noul regim instaurat după război introduce conceptul de *sport de masă* în dauna celui de performanță, tendință manifestată și în tir. Se reconstruiește poligonul de tir distrus de bombardament, fiind preluat în administrare de Întreprinderea de Vagoane Arad prin organizația de sindicat. Apariția celui de-al doilea poligon de tir în anul 1952, cel al clubului sportiv de pe lângă Uzinele Textile Arad, îmbunătățește considerabil zestrea tirului arădean, dovadă fiind și rezultatele. Trebuie remarcată contribuția la revigorarea tirului arădean a familiei Ioan și Tereza Quintus, sportivi de performanță și antrenori reputați. După o suită de titluri naționale la diferite probe, în anul 1969 Ștefan Tamaș Allerhandt devine campion european cu echipa României, contribuind și la stabilirea unui nou record mondial (2.380 pct.). Același sportiv obține și o medalie de bronz, tot cu echipa, în proba *armă standard 3x20 de focuri*. Anul următor echipa României, cu Ștefan Tamaș Allerhandt în componență, devine vicecampionă mondială în Phoenix, Statele Unite. În anii 1960-1970, în loturile naționale sunt selecționați și alți trăgători arădeni, anunțând *generația de aur* a deceniilor următoare, o perioadă de vârf datorată și unui tehnician de excepție al tirului arădean și românesc, Ioan Popoviciu. Timp de 45 de ani acesta a șlefuit talente, trăgători în probele de pistol care au intrat în panteonul acestui sport: Sorin Babii – campion olimpic, Silvia Káposztay (Bujdei) – recordmenă mondială, Virgil Suciș – vicecampion mondial, Dorina Guler, Gheorghe Pop – medaliat la europene, și mulți alții. La pușcă merită amintiți Mircea Ilca, Carmen Drăgucan (Calalb), Ion Joldea, Dan Calalb, Florin Minișan și alții, componenți ai loturilor naționale de seniori și de juniori. La Arad se crează o adevărată școală a tirului, mai ales în proba de pistol, generațiile valoroase succedându-se neîncetat. După 1989 centrul de greutate al tirului arădean se mută la *Clubul Sportiv Arad*, transformat în 1994 în *Clubul Sportiv Municipal Arad*. Alături de taleristii Lucia Mihalache – campioană europeană de junioare, multiplă campioană balcanică de senioare, Sorin Mișcuța – campion național, și Daniel Jălmăreanu (pregătiți de antrenorul

Ștefan Kolosi), vor fi transferați și alți trăgători valoroși: Gheorghe Pop, Iulian Raicea, Adrian Todor, Marius Cenădan. În anul 2000 Iulian Raicea cucerește medalia de bronz la Jocurile Olimpice de la Sydney, o performanță de excepție, care poziționează secția de tir a CSM Arad pe locul I în calendarul anual al federației de specialitate. Prin acțiuni repetate de selecție, antrenorii Ioan Vasilescu, Mircea Budurișan, Gheorghe Pop și Monica Toth au descoperit și lansat în marea performanță tineri trăgători: Andres Freer, Felix Lazăr, Adrian Cimpoae, Georgiana Pinteă, Anca Sabău, Gheorghe Blaj sau, mai recent, Casian Codrean, Daria Haristide, Andrada Gheocel.

Până azi, cel mai mare performer al tirului arădean este *Sorin Babii*. A început tirul la 13 ani, la *UTA Arad*. Prima participare la Jocurile Olimpice a fost, la Los Angeles în 1984, când s-a clasat pe locul al 11-lea. La Jocurile Olimpice din 1988 de la Seul, chiar în prima zi a jocurilor, i-a învins la proba pistol liber pe toți cei 43 de concurenți din 31 de țări, câștigând titlul de campion olimpic. În 1992, la Olimpiada de la Barcelona, s-a aflat în fruntea clasamentului până în momentul tragerii ultimului cartuș, când „a țintit” doar 8,9 puncte, clasându-se al treilea și câștigând medalia olimpică de bronz. Atinge un record de prezență la Jocurile Olimpice în 2004, la Atena: a șasea participare!

Palmares internațional Sorin Babii

Medalii de aur: 1988 (Jocurile Olimpice de la Seul – pistol liber), 1989 (Campionatul European de la Copenhaga – pistol 10 m), 1995 (Campionatul European de la Zürich – pistol liber), 1999 (Cupa Mondială de la Seul – pistol liber), 2005 (Balcaniada de Tir de la Iași – pistol 10 m).

Medalii de argint: 1985 (Campionatul European de la Osijek – pistol liber), 1987 (Campionatul European de la Lahti – pistol liber), 1992 (Campionatul European de la Budapesta – pistol liber 10 m), 1995 (Campionatul European de la Zürich – pistol liber, în echipă cu Gheorghe Pop și Constantin Tîrloiu), 1997 (Campionatul European de la Varșovia – pistol liber 10 m, în echipă cu Gheorghe Pop și Constantin Tîrloiu), 2002 (Cupa Mondială de la Sydney – pistol 50 m).

Medalii de bronz: 1989 (Campionatele Mondiale de la Sarajevo – pistol liber 10 m), 1990 (Campionatele Europene de la Arnhem – pistol liber 10 m), 1991 – (Campionatele Mondiale de la Savanger – pistol liber 10 m), 1992 (Jocurile Olimpice de la Barcelona – pistol liber 10 m), 1997 (Campionatele Europene de la Varșovia – pistol liber 10 m), 1999 (Campionatul European

de la Arnhem – pistol liber 10 m), 1999 (Cupa Mondială de la München – pistol 50 m), 2002 (Cupa Mondială de la Sydney – pistol liber 10 m), 2004 (concursul de Plzen, Cehia – în calendarul Cupei Mondiale).

În 1985 i se decernează titlul de *Maestru Emerit al Sportului*, iar în anul 2000 i se conferă *Ordinul Național Pentru Merit* în grad de ofițer. I s-a conferit titlul de *Cetățean de Onoare al Aradului* ca încununare a unei cariere de excepție, iar în anul 2006 poligonul CSM Arad din Pădurice primește numele de *Pligonul sportiv Sorin Babii*.

Baschetul s-a bucurat de popularitate în Arad încă din anii '50 ai secolului al XX-lea, dar marile performanțe, atât la fete cât și la băieți, vor veni după 1990. Echipa de baschet feminin BC ICIM Arad (sub diferite denumiri), are un palmares impresionat: campioană a României în anii 1994, 1998, 1999, 2000, 2001, 2006, 2008, 2011, 2013, vicecampioană a României în anii 1992, 1993, 2002, 2004, 2007, 2010, 2014, Cupa României în anii 2011, 2014, câștigătoare a Ligii Europei Centrale în anii 2011, 2013 și 2015. Jucătoare importante în istoria echipei: Monika Brosovszky, Diana Ciupe Pop, Laura Nițulescu, Anca Nițulescu, Bianca Drăguș Urban, Cristina Matei Tămaș, Anca Stoenescu, Andra Simina Mandache, Annemarie Părău (România), Suzana Milovanovic (Serbia), Sheena Moore, Cherrisse Graham (Statele Unite), Katherine Plouffe (Canada).

Monika Brosovszky rămâne un reper al baschetului feminin românesc, fiind considerată de mulți specialiști cea mai bună baschetbalistă română a tuturor timpurilor. Fiică a unui alt mare sportiv arădean, Ladislau Brosovszky, jucător emblematic al echipei de fotbal UTA a anilor '70 ai secolului al XX-lea, Monika se confundă cu aproape toate marile performanțe ale baschetului feminin de pe malul Mureșului. A câștigat șapte campionate ale României: patru cu gruparea arădeană BC ICIM și trei cu cea din Târgoviște. Cu BC ICIM și-a mai trecut în cont trei medalii de aur în Liga Europei Centrale și două în Cupa României. Are peste 250 de selecții în naționala României, cu care a participat la trei Campionate Europene, fiind un model de longevitate sportivă la cel mai înalt nivel. A mai jucat la DKSK Miskolc (Ungaria), Cajacanarias Las Palmas (Spania), LMK Sfântu Gheorghe, actualmente evoluând, la 43 de ani (!), la gruparea de primă ligă Danzio Timișoara. Este *Maestră Emerită a Sportului*, iar federația de specialitate i-a acordat distincțiile *Certificat de Excelență* cu pecete, *cea mai bună baschetbalistă din România a ultimului deceniu* și *modelul anului în baschetul feminin românesc*.

La băieți, *West Petrom Arad* a cucerit două titluri de campioană a României – în edițiile 2000-2001 și 200-2002, fiind vicecampioană în edițiile 1999-2000 și 2002-2003. Jucători importanți în istoria echipei: Antonio Alexe, Cătălin Burlacu, Levente Szijarto, Attila Veres, Rareș Apostol, Elemér Torday (România), Miljan Marjanovic Radenko Toroman (Serbia), Wayne Clark (Statele Unite).

Un alt sport care a adus glorie Aradului este *tenisul de masă*, practicat aici încă din anii 1920-1930. Marile performanțe apar în anii 1960-1970, atunci când la *Voința Arad* au evoluat Eleonora Mihalca, Eva Ferenczi, Olga Nemeș, Liana Mihuț, Magdalena Leszay, Crinela Sava, Ildiko Gyöngyösi, acestea obținând nu mai puțin de 101 titluri de campioane ale României la individual și pe echipe, la diferite categorii de vârstă. La acestea se adaugă două medalii de argint la Campionatele Mondiale, medalii de aur argint și bronz la Campionate Europene și 33 de titluri balcanice. Formația arădeană a fost de două ori finalistă a Cupei Campionilor Europeni. Generații întregi de jucătoare au crescut sub îndrumarea antrenorilor Emil Prokopecz și, ulterior, Magdalena Leszay. Ștafeta performanțelor a fost continuată la nivel înalt de Georgeta Cojocarul în anii 1990 (campioană europeană), și azi de Daniela Dodean – de patru ori campioană europeană (pe echipe, la dublu de două ori și la dublu mixt).

Tenisul de câmp arădean a fost la un nivel foarte ridicat în perioada interbelică, atunci când și regele Carol al II-lea a vizitat terenurile de tenis aflate pe malul Mureșului, situate în acea perioadă în zona actualului Parc al Copiilor. Cei mai emblematici jucători au fost dr. Gheorghe Lupu – multiplu campion național, component al reprezentativei României la Jocurile Olimpice de la Paris, și Clara Somogy – participantă la turnee internaționale de prim rang, inclusiv Wimbledon. La începutul anului 2018 arădeanul Marius Copil este cel mai bine clasat jucător român – locul 74 în clasamentul ATP, cu șanse de a urca între primii 50 de jucători ai lumii, el disputând recent și prima finală ATP din carieră.

Gimnastica artistică este un sport cu tradiție pe meleagurile arădene, dar primele rezultate notorii au apărut abia în perioada interbelică, atunci când în 1936 Iosif Matusek este cooptat în echipa națională și participă la Olimpiada de la Berlin, iar în 1938 echipa feminină a clubului *Hakoah* se clasează pe primul loc la campionatele naționale. Patru arădeni: Aurel Loșniță, Mihai Botez, Eugen Balint și Silvia Perin, fac parte din delegația

României la Jocurile Olimpice de la Helsinki în anul 1952. Vor trebui să treacă peste douăzeci de ani până când Aradul va lansa în arena marii performanțe o gimnastă de notorietate internațională – Emilia Eberle, urmată de cel considerat cel mai bun gimnast arădean al tuturor timpurilor: Cristian Leric, multiplu medaliat mondial și european.

Emilia Eberle a rămas în amintirea românilor (și nu numai), cu memorabilul său exercițiu la sol în care evolua pe celebra melodie *Sanie cu zurgălăi*. Colegă de echipă cu Nadia Comăneci, Emilia Eberle are un palmares de invidiat, fiind dublă medaliată cu argint la Jocurile Olimpice de la Moscova din anul 1980, campioană mondială cu echipa în anul 1979 la Forth Worth – Statele Unite (primul titlu mondial pe echipe câștigat de România), câștigătoare a numeroase alte medalii la competiții mondiale și europene din anii 1970 și 1980.

Sport tânăr prin aceste locuri, *gimnastica aerobică* a adus deja performanțe de notorietate Aradului prin campionul mondial Marius Petrușe, prin Gabriel Bocșer, Cristian Iordan, Zsofia Meszar și Francesca Morar.

Remarcabile sunt și performanțele din *gimnastica ritmică*, antrenorea Daniela Chiriac pregătind și obținând rezultate bune cu sportive cum ar fi Ștefania Chiriac, Sonia Ichim sau Alenia Biringer.

Ciclismul și-a aflat casă bună la Arad. Arădenii au iubit întotdeauna bicicleta. Drept urmare, clubul *AMEFA* a înființat o secție de ciclism în anul 1922, printre cei mai buni cicliști fiind Schmidt Sebestény și Gheorghe Zabova. Rezultate de excepție ale ciclismului arădean au fost cele obținute de Teodor Puterity. În anii 1970 acesta a participat la numeroase tururi: al Franței (de amatori), al Belgiei, al Bulgariei, al Turciei, al României. Întregerile sale preferate erau însă cele de velodrom, în care deține un recordul național din 1970 – încă nedoborât. A cucerit de asemenea locul întâi și la contratimp. În 1970 a deținut recordul orei pe velodrom, pedalând 43,110 km, alături de alte patru recorduri naționale: la 10 km, 15 km, 20 km și 25 km. La întrecerile pe șosea s-au remarcat cicliștii *Clubului Voința*, cum ar fi Gheorghe Kleinpeter, Herman Kleinpeter, Josif Schneider, Daniel Vлага, Remus Vlasov, Lucian Boar, Ludovic Kovács și, nu în ultimul rând, Ionel Gancea, component al lotului național timp de peste un deceniu. Să consemnăm și activitatea de antrenor a lui Mateiu Peloc, care încearcă să readucă acest sport la performanțele trecute, „traduse” prin 75 de titluri naționale și opt recorduri pe velodrom.

Halterele arădene au și ele o frumoasă tradiție, primele mențiuni despre ridicarea greutăților fiind consemnate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. În perioada interbelică îi putem aminti pe T. Hajas și A. Anghiol, iar după cel de-Al Doilea Război Mondial pe Iosif Curelea, cel care va deveni un respectat antrenor, sau Iosif Palinkas. Anii '80 aduc primele performanțe internaționale ale halterelor arădene, prin Dan Morar și Florin Popa, anunțând medaliile olimpice, mondiale și europene obținute de Traian Cihărean, Nicu Vlad, Adrian Mateaș, Adrian Jigău sau Florin Veliciu. De remarcat prestația foarte bună a halterofililor arădeni la competițiile anului 2017: Dumitru Captari, pregătit de antrenorul emerit Gheorghe Biriș – două medalii de aur și una de argint la *europene* și un bronz la *mondiale*, Luciana Condurache și Daniela Gărgar – aur și argint la *europenele* de juniori.

Atletismul arădean se bucură de o istorie bogată, Mudin Francisc obținând o medalie de bronz (pentru Ungaria), la aruncarea discului (stil elenic), la Jocurile Olimpice de la Atena din 1906. Mari atleți ai perioadei interbelice sunt Alexandru Fritz (Forbat) – recordman mondial de juniori, de șapte ori campion național la aruncarea greutății, participant la Jocurile Olimpice de la Amsterdam din 1928, și Petru Havaletz, cu un palmares și o longevitate impresionantă. Havaletz are șaisprezece titluri naționale la aruncarea discului, fiind prezent și în lotul național al României la Jocurile olimpice de la Berlin. După cel de-Al Doilea Război Mondial putem remarca performanțele lui Vamos Zoltan, ocupant al locului V în finala de 1.500 m la Jocurile olimpice de la Roma, în 1950. Vor trece 50 de ani până când alți doi atleți arădeni vor reprezenta Aradul la Jocurile Olimpice: Ionela Târlea și Gheorghe Gușet – la Sydney, în anul 2000. Prima avea să devină vicecampionă olimpică peste patru ani, la Atena, acolo unde și Marian Oprea va puncta pentru Arad, tot printr-o medalie de argint. *Atletismul* arădean are continuitate, lucru dovedit de Andrei Gag, vicecampion mondial de sală în 2016 și participant în același an la Jocurile olimpice de la Rio de Janeiro. O altă speranță a *atletismului* arădean este aruncătorul de sulită Raul Rusu.

Trebuie remarcată și prodigioasa carieră a profesorului Ioan Marconi, care timp de un sfert de veac a pregătit sportivi de top în cadrul cluburilor arădene sau la loturile naționale. Printre aceștia s-a numărat Ibolya Slavic, care a obținut locul IV la Jocurile olimpice de la Moscova, în 1980, la ștafeta de 4×400 metri.

Apariția *luptelor* ca sport în Ardeal și în Arad are loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ele dezvoltându-se în *Societatea de Gimnastică Arădeană* la început ca sport auxiliar destinat consolidării forței și agilității competitorilor. Abia în anul 1904 cunoscutul sportiv Alt János înființează primul club de lupte și greutate: *Toldi* (în traducere *Vulturul*, după numele unui brav haiduc din pusta maghiară, a cărui forță a devenit legendară). Datorită selecției, metodicii și mijloacelor folosite în pregătirea sportivilor, clubul se impune pe plan intern și internațional, doi arădeni – Francisc Holuban și Iosif Teger, fiind prezenți la Jocurile Olimpice de la Atena din 1906 și de la Londra din 1908. În perioada interbelică, alături de *Toldi*, rezultate remarcabile au și luptătorii de la *AMEFA Arad*, dintre care îi putem aminti pe Kilian, Bocșa și Kerendi. În anul 1936 Francisc Cocoș și Zoltán Kondorosi sunt selecționați în lotul României, participând la Jocurile olimpice de la Berlin. După cel de-Al Doilea Război Mondial, în anul 1947, cluburile *Astra* și *AMEFA* se unesc, lucru care se reflectă și asupra secției de lupte. Grație și unor antrenori foarte buni, cum ar fi Andrei Corodan, apar în Arad luptători de valoare, care însă, conform cutumelor vremii, la fel ca în majoritatea sporturilor, sunt cooptați în cluburile bucureștene Steaua sau Dinamo. Marin Belușică ocupă locul V la Jocurile olimpice de la Helsinki în 1952, iar un an mai târziu, la Campionatele Mondiale de la Napoli, se clasează pe locul IV. Apariția *luptelor libere* duce la specializare, antrenorul Andrei Corodan optează pentru „libere”, secția de „greco-romane” fiind preluată de Teodor Blidar. Acesta îl descoperă și lansează în marea performanță pe cel care va deveni cel mai valoros produs al luptelor arădene, *Roman Codreanu*, medaliat olimpic și mondial, campion european. În 1973 secția de lupte greco-romane este transferată de la *Vagonul* (noul nume al fostei *AMEFA*) la *Clubul Sportiv Arad*, care reunește sportivi de valoare. Trebuie remarcată pepiniera *CSS Gloria Arad*, acolo unde antrenorul emerit Spiridon Stanciu crește și trimite pe salteaua marilor competiții sportivi valoroși, cum ar fi Lucian Jușcă – bronz la europenele de juniori în 1986, sau Adrian Ozda – campion european de juniori în 1998. *CS Astra Arad* continuă tradiția luptelor arădene, reușind performanțe de excepție în anii 2000: titluri naționale pe echipe, atât la seniori cât și la juniori, cu performanțe notabile și la individual, prin sportivi cum ar fi Mihai Mihaș sau Dorin Pârvan, primul devenind în 2018 campion european – prima medalie de aur a luptelor românești după o pauză de 11 ani.

Roman Codreanu a fost descoperit de antrenorul Teodor Blidar și legitimat la *Vagonul-Astra Arad*. La începutul anilor '70 câștigă două medalii de argint și una de bronz la Campionatele Balcanice de juniori și tineret, fiind cooptat apoi în lotul olimpic al României. În 1976 câștigă medalia de bronz la Jocurile Olimpice de la Montreal la cat. +100 kg, prima medalie olimpică a unui sportiv arădean sub culorile României. I se decernează titlul de *Maestru Emerit al Sportului și Ordinul Muncii clasa a III-a*. La Jocurile Olimpice de la Moscova din 1980 este din nou aproape de podium, obținând locul VI. Obține două medalii de bronz la Campionatele Mondiale: în 1975 la Minsk și în 1978 la Ciudad de Mexico, acolo unde echipa României se clasează a treia, după URSS și Bulgaria. Devine campion european în 1978 la Oslo, unde trece de multiplul campion mondial bulgarul Alexander Tomov, iar în finală îl învinge pe ungurul Nagy L. Este vicecampion european în 1979, cucerind un bronz și la europenele din 1974 la Madrid. A fost considerat un excelent om de concurs, mobilizându-se exemplar în clipa înclăștărilor decisive. Din păcate, a plecat spre o lume mai bună cu discreție și modestie, la nici 50 de ani, lăsând un gol incomensurabil în inimile celor care l-au cunoscut.

Aradul se numără printre orașele-pionier în *judo*, în 1955 maestrul sportului Mihai Botez înființând un cerc la Uzina de Vagoane din Arad. După 1960 încep să se organizeze întâlniri între echipe (Arad – antrenor M. Botez, și București – prof. F. Frazzei), iar la prima ediție a campionatelor republicane Iosif Kaupert (*Vagonul Arad*), câștigă titlul național. După înființarea Federației Române de Judo în 1968, sportivii arădeni au obținut rezultate valoroase în concursurile naționale și internaționale. La prima ediție a Campionatului Balcanic, în 1974, frații Loghin Lazăr și Ionel Lazăr au obținut titlurile balcanice la cat. 70 kg. respectiv 80 kg. În anul 1984 Dorin Drâmbe obține medalie de bronz la Campionatele Europene de tineret și medalie de aur la *Cupa Țărilor Latine*. La edițiile din anii 1990, 1991 și 1992 ale Campionatelor Europene de tineret Alexandru Ciupe a obținut medaliile de bronz. În 1997 Mihai Stanislav Telechi devine campion balcanic de juniori. În cadrul primului campionat național feminin de seniori, în 1985, Aradul a cucerit prin Diana Ciupe titlul de campioană națională, titlu pe care l-a menținut și la următoarele patru ediții, până în anul 1988. Pentru rezultatele remarcabile ale sportivilor de la C. S. *Vagonul Arad* și C. S. S. *Gloria Arad*, antrenorii Mihai Botez și Mihai Telechi au fost

recompensați cu titlul de *Antrenor emerit*, pe lista antrenorilor cu rezultate notabile în judoul arădean aflându-se și Dorel Hărșan, Ștefan Mureșan sau Ioan Mureșan. Tradiția judoului arădean este continuată în ultimii ani prin rezultatele obținute de Luca Kunszabo, Beata Kabat sau David Nagy. Alături de judo, și alte ramuri ale artelor marțiale sunt practicate cu succes în Arad. Gabriel Hajas Bucher a fondat primul club de karate din Arad în 1980, fiind și primul român care a obținut diploma Asociației Japoneze de Karate – JKA, pentru centura neagra în karate – 1985.

Primul meci demonstrativ de *polo pe apă* a avut loc în Arad în 1922, iar după cel de-Al Doilea Război Mondial Zoltán Hoszpodar este component al echipei naționale a României, participant la Jocurile Olimpice de la Melbourne din 1956. Grație unor sportivi dedicați și unor antrenori de mare valoare, *Clubul AMEFA Arad* (devenit apoi *Rapid*, ulterior *Vagonul*), în frunte cu Ioan Borza, va cuceri titluri la juniori, va deveni vicecampion la seniori în 1997 (cucerind și medalia de bronz în 1998), și va da loturilor naționale jucători de calitate.

Natația are în Arad o istorie bogată, în 1826 medicul austriac Nesebaum inaugurând un prim bazin plutitor pe Mureș, în dreptul străzii Ioan Alexandru (fostă Ineului). De menționat existența secțiilor de natație ale cluburilor *AMEFA* în 1911 și *Gloria CFR* în 1919. Tradiția natației arădene este perpetuată prin rezultate obținute în timp de înotători arădeni cum ar fi Norbert Lux, Cosmin Cuciurean sau Daria Coroș, antrenăți de Viorel Bitang și Dorel Panait.

Trebuie remarcate și apreciate rezultatele obținute de sportivii arădeni și în alte discipline, cum ar fi *box* (prin cluburile *Motorul*, *Vagonul*, *UVVG Arad* (antrenori Gheorghe Enculescu, Florian Barna, Dionisie Székely, Adolf Ivanovici, Ștefan Ștefana, Ruben Stoia), *rugby* (*Gloria PTT Arad*, *Petrolul Arad*, *UAV Arad* (antrenori Petre Bontea, Cornel Mitan, Constantin Ionescu, Gheorghe Băltărețu, Copil Crăciun, Nicolae Leca, Ioan Covaciu, Ovidiu Șerban), *volei* (*Pro Volei*, *Fan Arad*), *șah* (*Șah Club Vados*, președinte Alin Câmpeanu – cu mențiunea că Aradul a dat cel mai bun jucător al perioadei interbelice: Ioan Halic), *popice* (un sport de mare tradiție în Arad, din păcate azi dispărut), *automodelism* (Fănel Faur, Cristian Faur), *handbal* (*Gloria*, *Constructorul*, *Strungul*).

Cel mai valoros handbalist născut pe meleaguri arădene a fost *Cezar Drăgăniță*. A cunoscut consacrarea la Steaua București, cu care a câștigat Cupa Campionilor Europeni în 1977. A participat la patru ediții ale Cam-

pionatului Mondial, câștigând titlul cu România în 1974, la Berlin. La Jocurile Olimpice a obținut medalia de argint în 1976, la Montreal, și pe cea de bronz în 1980, la Moscova. Și alți jucători care au evoluat la echipele arădene au îmbrăcat tricoul naționalei, cum ar fi Ștefan Deacu, Marian Istode sau Marian Mirică.

Bibliografie

- Glück, Eugen; Roz, Alexandru, *Arad – ghid de oraș*, București, 1982.
- Hügel, Peter; Hurezan, Pascu; Barbu, Mircea, *Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999.
- Ionescu, Mihai; Tudoran, Mircea, *Fotbal de la A la Z*, București, 1988.
- Postolache, Nicolae, *Istoria sportului românesc în date*, Iași, 1979.
- Postolache, Nicolae, *Presa sportivă din România*, București, 1997.
- Țiganu, Tiberiu; Biriș, Gheorghe, *Olimpici arădeni*, Arad, 2004.
- Ziarul *Românul*, Arad, 1911-1938.
- Ziarul *Știrea*, Arad, 1931-1944.

Așezări dispărute în cuprinsul municipiului Arad

dr. Doru Sinaci

Bătănița (*Bathya, Bachya*), situată undeva între cartierul Micălaca și Vladimirescu; *prima mențiune documentară*: 1380-1421.

În anul 1499 satul *Bathya* se afla în posesia capitolului catolic din Arad. Între 1552-1561 sunt consemnate în acest sat 3 sesii iobăgești în posesia capitolului din Arad și a familiei nobiliare Horvath. La mijlocul veacului al XVI-lea satul a trecut în stăpânire otomană. În 1722 sunt pomenite doar 7 sesii părăsite în satul *Batanitza*.

Ciala (*Chala, Challya, Kischala, Belsö Chala, Külsö Chala, Nagychala*) – azi pădurea Ciala; *prima mențiune documentară*: 1301, *Paulus de Cahlyya*.

În 1325 este menționată *villa Challa*, în 1330 *Paal de Challya*. O parohie catolică funcționa la Ciala, în registrele papale fiind pomenit preotul Janos în 1332-1337. În 1397 este consemnat *Nicolaus de Challya* și în 1398 *Petri de Challya*. În 1422 este menționată *possessio Kis chalya*. În veacul al XV-lea la Ciala a existat o cetate, fiind atestat documentar căpitanul Haraszthy Ferencz. La începutul veacului al XVI-lea sunt evidențiate în acte Cetatea Ciala și *possessio Belsew Challya*. În 1528 cetatea Ciala este ocupată de regele Ioan Zapolya, care o dăruiește credinciosului său Petru Petrovici (atestat ca stăpân al satului Ciala în documente din 1535, 1539, 1544 și 1554). În anul 1548 Cetatea Ciala este dăruită de Isabella (văduva regelui Ioan Zapolya), lui Petru Petrovici, banul Lugoșului și Caransebeșului. În fruntea Cetății Ciala era în 1549 căpitanul Ujhelyi János. În 1550, sub comanda begului Coson, turcii atacă Cetatea Ciala, pe care o cuceresc în 1551 (sub comanda begului Ahmed). Trupele ardelene eliberează Ciala în 1595, înlăturând administrația otomană. În anii 1609 și 1613 principii Gabriel Báthory și Gabriel Bethlen au dăruit satul Ciala familiei nobiliare maghiare Balassa. În 1616 se reinstaurează administrația otomană în Ciala, până la pacea de la Caroloviț (1699). În 1910 avea 430 locuitori.

Chemperlaka, Chemperd (pe locul cartierului Bujac), a fost un sat menționat documentar în anii 1177, 1202-1203, 1349, 1359, 1369, 1377, 1405 și 1459.

Deszk, Deszku (între Arad și Vladimirescu), este menționat ca sat în 1177, 1202-1203, 1257, 1341. În 1379 și 1465, documentar, este consemnată

villa Deszk. În 1471 satul era în proprietatea familiei nobiliare Abrahámffy, trecând ulterior în posesia familiei Dóczy. În anul 1548 regina Isabela dăruiește satul Deszk nobilului Petru Petrovici. În 1557 satul număra șase familii, în 1567 nouă familii și 11 familii în 1579. Intră sub administrație otomană la mijlocul veacului al XVI-lea. La sfârșitul secolului al XVII-lea satul trece sub administrație habsburgică, ultima mențiune documentară fiind din anul 1717, când era format din 16 case.

Deszkeny (între Arad și Livada), a fost un sat mic, atestat documentar la mijlocul veacului al XVI-lea, între 1552 și 1565, cuprinzând 2 sesii iobăgești; satul a fost în posesia familiilor Zay, Pethö și Kaczkkffy.

Esteuerd (în Arad, pe malul Mureșului), a fost o așezare menționată în mai multe documente în anii 1177, 1202-1203 și 1405. În anul 1496 este consemnată *silva Estweret Keer vocata*.

Fuk Hek (în cuprinsul municipiului Arad, pe malul Mureșului), a fost un mic sat, pomenit documentar în 1177, 1202-1203 și 1337.

Geled, Gelyd, Gheled, Gelend (sat dispărut în cuprinsul municipiului Arad), este menționat documentar în 1177, 1202-1203. În anul 1233 este pomenită *Ecclesia de Geleth*. În 1410 satul Geled se afla în posesia Capitlului Catolic din Arad. Satul este atestat documentar în mai multe rânduri în veacul al XV-lea (1405, 1410, 1471, 1479, 1480). Între 1552-1561 satul Geled avea 11 sesii iobăgești aflate în proprietatea familiilor Mágócsy, Pethö, Kaczkkffy și Zay. În 1564 localitatea cuprindea 8,5 sesii iobăgești. Satul Geled număra 14 familii în 1557, 27 în 1567 și 34 în 1579. În 1635 și 1655 satul Geled este menționat ca părăsit, dar în 1655 a avut loc la Geleth o hotărnicire otomană, localitatea fiind sub administrația Imperiului Otoman. În veacul al XVIII-lea satul Geled s-a aflat sub administrație habsburgică, fiind menționat în 1764. Localitatea este consemnată pentru ultima dată în anul 1913.

Gurbes (pustă lângă Arad), aflată în 1614 în posesia familiei nobiliare maghiare Bethlen.

Királyhegyes (pustă lângă Arad), menționată în anul 1764.

Kolpa, Kolp (pustă între Arad și Sânpaul), atestată documentar în 1471 și între 1567-1579. În anul 1661 pusta a făcut obiectul unei hotărniciri otomane.

Milova, Miloua, Milana (pe raza municipiului Arad), sat dispărut, menționat documentar în 1177, 1202-1203, 1349-1351, 1377 și 1405.

Pellesziget (insulă pe Mureș, locuită, la Arad), era în posesia voievodului Iwanch în anul 1518. Este menționată din nou în 1746.

Subcetate (astăzi cartier în cuprinsul municipiului Arad), avea 148 de locuitori în anul 1913.

Tamasi (pustă lângă Gai).

Valka, Walka (sat dispărut, lângă Ciala), aflat în 1515-1525 în posesia familiilor nobiliare Dóczy și Csállay. Între 1367-1579 este menționat ca pustă. Nu mai avem mențiuni despre localitatea Valka după această dată.

Bibliografie

Izvoare

Demșea, Dan; Lăzărescu, Dan, *Documente despre biblioteca Preparandiei arădene*, în *Aradul Cultural*, an II, 2001, nr. 1, pp. 41-49.

****Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II/2, volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu, Editura Hasefer, București, 1990.

Porțeanu, Alexandru, *Documente despre activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din județul Arad (noiembrie 1918 – februarie 1919)*, în *Ziridava*, nr. VI, 1976, pp. 407-439.

Roz, Alexandru, *Războiul neatârării din 1877-1878: acte și documente arădene*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 1998.

Lucrări speciale

****Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Bodea, Cornelia, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul în anii regimului monarhic autoritar (1938-1940). Economie, societate, viață politică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 379-393.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul între anii 1867-1900. Economie și societate*, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Arad, 2013.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român*, Arad, 1922.

Bradin, Virgiliu, *Iosif Moldovan – reorganizator al învățământului din ținutul Aradului în perioada de după Unire*, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Arad, 2010.

Bradin, Virgiliu, *Iosif Moldovan – santinela învățământului românesc din ținuturile Aradului*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010.

Bradin, Virgiliu, *Personalități arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 155-182.

Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale și ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-al XIX-lea)*, în Studii de știință și cultură, anul VI, nr. 3 (22), 2010, pp. 52-67.

Bunghez, Sebastian Dragoș, *Profesorii Institutului Pedagogico-Teologic participanți la Marea Unire, în Europa – centru și margine*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017, pp. 169-177.

Caciora, Andrei, *Câteva informații privind industria Aradului în perioada 1878-1900*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 179-188.

Curetean, Ana, *Școala Primară nr. 4 din cartierul Pârneava (Arad) în timpul Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 319-332.

Demșea, Dan, *Harta de Carte Funduară a orașului Arad (1855-1858)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări, vol. I*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 38-41.

Demșea, Dan, *Istoricul parcurilor și al zonelor de agrement de pe teritoriul intravilan și extravilan al orașului Arad (secolele XIX-LEA)*, în Studii de știință și cultură, an II, nr. 2 (5), Arad, 2006, pp. 56-62.

Demșea, Dan, *Meșteșugarii din orașul Arad (1828-1872)*, în ****Marea Unire din 1918, ideal al tuturor românilor, 1918-2003*, Editura Universității de Vest Vasile Goldiș, Arad, 2004, pp. 258-277.

Demșea, Dan, *Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerțului, transportului și cel al intermediarilor*, în Ziridava, nr. XXIV, Arad, 2005, pp. 127-146.

Demșea, Dan, *Timpul liber în orașul Arad (secolele XIX-XX) – aspectele culturale*, în Arca, nr. 1-2-3 (226-227-228), Arad, 2009, pp. 125-133.

Demșea, Dan, *Un inventator arădean – Lazăr Popovici*, în Ziridava, nr. XVIII, 1993, pp. 437-442.

Demșea, Dan, *Vizita regelui Ferdinand I în 10 noiembrie 1923 la Arad. O prezentare de context a intervalului pregător (octombrie 1921 – septembrie 1923)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 263-278.

Duma, Sergiu, *Aspecte privind comunizarea administrației locale arădene (1944-1947)*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 309-317.

Fábian, Gábor, *Arad vármegye leirása históriai, geographiai és statistikai tekintetben*, Arad, 1835.

Ghiță, Eugen, *Migrația transatlantică din orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 75-87.

Ghiță, Eugen, *Realități demografice în orașul Arad în secolul al XVIII-lea*, în Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 137-148.

Glück, Eugen, *Contribuții la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 89-116.

Glück, Eugen, *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593-1601)*, în vol. ***Mihai Viteazul și Aradul, Arad, 1975.

Glück, Eugen, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 73-87.

Glück, Eugen; Roz Alexandru, *Arad – ghid de oraș*, București, 1982.

Greffner, Otto; Stoica, Mario, *286 de ani de învățământ în limba germană în Aradul Nou. Retrospectivă istorică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 92-121.

Györgyössi, Rudolf, *Arad sz. Kir. Város községi iskoláinak története*, Arad, 1896.

Himpfner, Béla, *Az Aradi királyi Főgymnasium története*, Arad, 1896.

Ionuțaș, Cătălin, *Colecția de incunabule a Bibliotecii Județene Arad*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 473-482.

Kiss, Nicolae, *Repertoriul monumentelor istorice din municipiul Arad*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 443-472.

Kováč, Géza, *Aspecte demografice din părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea*, în Ziridava, nr. XI, 1979, pp. 285-291.

Kramer, Eduard, *Comunitatea din Aradul Nou în timpul Primului Război Mondial. Monumentul eroilor din 1925*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 279-286.

Lakatos, Ottó, *Arad története*, vol. I-III, Arad, 1881.

Marco, Gabriela Adina, *Încheierea unei păstoriri – Ioan I. Papp, Episcopul Aradului (1903-1925)*, în ****Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, ediție îngrijită de dr. Peter Hügel și dr. Felicia Aneta Oarcea, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 232-244.

Mărghitan, Liviu, *Moise Nicoară*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2001.

Nițu, Adrian, *Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 51-74.

Oarcea, Felicia Aneta, *Fundații particulare și școlare arădene (1867-1918)*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 154-169.

Panici, Bojidar, *Civili și prizonieri de război sârbi în lagărul austro-ungar din Arad 1914-1918*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 337-352.

Pantea, Maria Alexandra, *Medalioane ale preoților și învățătorilor din Protopopiatul Român Ortodox Arad, 1812-1918*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017.

Pantea, Maria Alexandra, *Preoți și învățători români din protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Pădurean, Corneliu, *Începutul Primului Război Mondial în relatarea presei maghiare din Arad*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 33-50.

Pădurean, Corneliu, *Mortalitatea în orașul Arad în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 475-479.

Pădurean, Corneliu (coord.), *Ștefan Cicio Pop. Studii*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Roman, Dan, *Trei portrete de mari binefăcătoare de pe meleagurile arădene: Margareta Bibics, Elena Ghiba Birta și Antónia Szögyény-Bohus*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 71-85.

Roșuț, Nicolae, *Aradul și noul activism*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 205-219.

Roz, Alexandru, *Aspecte ale agriculturii în părțile arădene în primele secole ale mileniului nostru, ilustrare a permanenței românești*, în *Al X-lea simpozion de istorie și retrologie agrară a României*, București, 1988.

Roz, Alexandru, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timișoara, 1993.

Roz, Alexandru, *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979.

Sala, Gabriel, *Romii în vârtoarea istoriei*, Arad, 2011.

Săsăujan, Mihai, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Arad, 2004.

Sida, Viorel, *Un „înscriș” din secolul al XIX-lea despre școala românilor din Arad – Micălaca*, în Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 169-178.

Sinaci, Doru, *Idealul național în viziunea tribunștilor arădeni*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 89-100.

Șerban, Virgil, *Palatul Cultural și activitatea sa în timpul directoratului lui Lazăr Nichi (1921-1944)*, în Ziridava, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 73-82.

Timbus, Mircea, *Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta de emancipare națională și spirituală a românilor din Transilvania (sec. al XIX-lea)*, în Ziridava, nr. VI, 1976, pp. 165-178.

Truță, Horia, *Învățământul primar arădean în primii ani de administrație românească (1919-1925)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 181-202.

Truță, Horia, *Mesaj și estetică în arta monumentală arădeană*, în *Istoricul Dan Demșea la a 70 – a aniversare*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2011, pp. 435-442.

Truță, Horia, *Situația politică și militară din părțile Aradului în perioada septembrie 1918 – iulie 1919*, în Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016, pp. 211-219.

Truță, Horia, *Turnul de apă și împrejurimile*, Editura Mirador, Arad, 2016.

Valea, Virgil, *Aspecte ale învățământului arădean între anii 1721-1866*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VIII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Valea, Virgil, *Aspecte ale participării bisericii ortodoxe la viața societății arădene interbelice*, în *Ziridava*, nr. XXV/1, Arad, 2010, pp. 265-276.

Valea, Virgil, *Instituții culturale arădene în perioada interbelică (1919-1939)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 326-339.

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.

Vesa, Pavel, *Învățământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, 2013.

Cartierele Aradului

Aradul Nou

dr. Elena Rodica Colta

Denumire: *Apacha, Schela, Neo Aradinum, Neu Arad, Uj Arad, Aradul Nou.*

Mureșel: *Sigmundhausen, Zsingmondfalva, Zsigmondház, Zsigmondháza.*

Coordonate geografice: 46°22" N 21°48" E.

Din 1950 cartier al Aradului, *Aradul Nou* a fost inițial sat, apoi comună, în partea sudică a orașului Arad, dincolo de Mureș, pe drumul național DN 69 care leagă Aradul de Timișoara. Se învecinează la nord cu Mureșelul, la est cu Sânicolaul Mic, iar la vest cu Zădăreni.

Istoric

Urmele de locuire din actualul cartier Aradul Nou coboară în timp spre neolitic, semn că în aceste locuri au existat așezări încă din preistorie. În anul 1930 au fost descoperite întâmplător pe actuala Strada A. M. Guttenbrun fragmente de schelet acoperite cu ocră. În 1967, cu ocazia unor săpături la un șanț de irigație al C.A.P. au ieșit la iveală două morminte celtice cu un bogat inventar, datând din sec. IV. î.H. În 1970 au apărut întâmplător fragmente ceramice halstattiene. În sfârșit, cu ocazia unor lucrări la calea ferată s-au descoperit cărămizi cu ștampila *Legiunii V Macedonica* și a *Legiunii III Flavia Felix*. De asemenea, s-au mai descoperit ceramică tip *Terra Sigilata* și monede din timpul împăraților Nero, Titus, Nerva, Hadrian, Marcus Aurelius și Septimius Severus, ceea ce sugerează posibilitatea existenței unui castru roman asemeni celor de la Cenad și Lipova.

În secolul al XI-lea, în urma victoriei reputeate asupra lui Ahtum, urmașul lui Glad (cca. 1000 d.H.), Regatul Ungariei și-a extins teritoriul și în aceste ținuturi. Comitatul Aradului, desprins din Comitatul Cenad, este menționat prima oară în 1214. Prima atestare documentară a unei așezări în perimetrul actualului cartier Aradul Nou, *Apacha*, este amintită în anii 1333-1335, în registrul cu dijmele plătite de parohiile catolice existente. Numele localității sugerează prezența unei abații. De altfel registrul menționează existența la aceea dată a unui *sacerdos de Apachya*. Fiind un

domeniu al bisericii, canonicul Aradului Stepan de Gyanthe l-a vândut în anul 1480 lui Imre Döczy. Începând cu anul 1500 proprietar al domeniului a fost Ferenz Döczy. Proprietari ulteriori mai sunt menționați în documente Pathochy (1504), Ravazdy (1510), și Macedoniay (1520). În anul 1515 așezarea a fost ocupată de oștile lui Gh. Doja. În anul 1561 familia Döczy avea în posesie 4 sesii iobăgești. După 1567 localitatea Apacha dispare. În anul 1661 pe acest teritoriu s-a efectuat o hotărnicire otomană.

De pe la 1490, la sud de Mureș apare consemnată și mica așezare *Schela*, locuită de români și sârbi, pescari și compași, mai târziu lucrători la construirea cetății Aradului. Casele din Schela, din pământ bătut, se întindeau de-a lungul Canalului Țiganca.

Germanii încep să sosească în zonă din 1700, însă colonizarea propriu-zisă în Aradul Nou a populației germane originară din Franconia, Lorena și Alsacia a avut loc în anii 1720-1722. În anul 1724 localitatea avea deja un primar german, căruia administrația austriacă i-a cerut să găsească adăposturi provizorii pentru alte 40 de familii. O parte din germani și-au construit în următorii ani case, alții, din banii primiți pentru a se așeza, au cumpărat case de la valahi. În 1725 aici trăiau 1200 de sârbi. Noii veniți au locuit inițial în Valea Viilor, însă din 1723 au primit teren de casă în vecinătatea Schelei, dar separat de români și sârbi, iar satul care s-a cristalizat a primit numele de *Neu Arad* prin raportare la Arad. Administrativ, satul nou înființat făcea parte din Banatul Timișan, la podul de pe Mureș care asigura accesul spre Aradul Vechi și spre Ungaria, existând o casă a vămii.

A doua colonizare în Aradul Nou a avut loc în anul 1729. În urma ordinului Mariei Terezia de mutare a românilor și sârbilor din cauza neînțelegerilor cu germanii, în perioada 1765-1780 cei mai mulți români și sârbi s-au mutat în alte sate (Recaș, Felnac, Mănăștur etc.), însă a fost și o mică parte din băștinași care au rămas și care au conviețuit cu germanii. La începutul secolului al XX-lea una din străzile din Aradul Nou încă se mai numea *Ratzengasse* (Strada Sârbilor).

Între 1723 și 1781 Aradul Nou a fost proprietate imperială, munca și dările fiind în folosul Curții de la Viena. Ca să obțină un profit cât mai mare, în timpul Mariei Terezia a fost întocmit un *Urbarium Banaticum*, care reglementa raporturile dintre proprietar și locuitorii satelor. În anul 1778 împărăteasa semnează decretul prin care Banatul Timișan este încorporat Ungariei. Ca urmare, până în 1779 au fost înființate trei noi comitate:

Caraș, Timiș și Torontal. Au rămas în afara Ungariei doar teritoriile regimentelor grănicerești. După moartea Mariei Terezia, Iosif al II-lea le-a cerut funcționarilor camerali să vândă proprietățile bănățene. Vânzarea a început în 1781. Aradul Nou a fost cumpărat de Sigismund Lovász de Eötvenes, administrator cameral și vicecomite de Timișoara, cu suma de 157.501 de florini. Sigismund Lovász de Eötvenes a mărit domeniul, cumpărând în 1798 Sânicolaul Mic, în 1802 Zădăreni, în 1807 Chesinț, și tot el a fost cel care a întemeiat *Sigmundhausen (Mureșelul)*, care se va uni în 1942 cu Aradul Nou.

Față de Revoluția din 1848-1849 germanii din Aradul Nou au fost rezervați. Totuși mișcările de trupe nu ocolesc comuna. În 22 octombrie 1848 localitatea a fost ocupată de armatele maghiare. În luptele care se dau pe 28 octombrie este distrusă casa vămii, iar la 1 noiembrie primele case din Mureșel. La 5 noiembrie Mureșelul, până la canalul Țiganca, este incendiat de imperialii care la 14 noiembrie pătrund în Aradul Nou și îl ocupă. În 25 decembrie localitatea este ocupată de trupele maghiare. La 1 aprilie 1849 Aradul Nou este reocupat de imperiali, apoi în 7 aprilie din nou de unguri. În mai 1849 în comună erau cantonați 500 de soldați maghiari. Populația comunei a suferit din cauza acestor mișcări de trupe. Conflictul se încheie după intervenția trupelor rusești, prin capitularea armatei maghiare la 13 august 1849, la Șiria. După instaurarea dualismului austro-ungar în 1867, vechiul Cerc Aradul Nou va fi împărțit administrativ în două: partea de nord, ca cerc, rămâne cu denumirea veche, iar partea de sud devine Cercul Vinga, ambele în comitatul Timiș.

La începutul secolului al XX-lea unele familii din Aradul Nou au plecat în America. Emigrarea s-a desfășurat între 1899-1930. Pentru mulți, scopul a fost să facă bani și să se întoarcă să cumpere pământ, însă numărul celor care s-au întors a fost mic. După izbucnirea Primului Război Mondial administrația comunală Aradul Nou a primit ordin general de mobilizare. Majoritatea celor plecați pe front au luptat în Serbia, în Rusia și în Italia. 121 de locuitori ai comunei au murit ori au fost dați dispăruți. La terminarea războiului, în 8 decembrie 1918, Consiliul Național al Șvabilor, condus de lt. col. Albert Fuchs, a solicitat pentru Banat și Bacska autonomie completă. Statutul Banatului s-a clarificat însă abia la 4 iunie 1920, data semnării Tratatului de la Trianon. În urma împărțirii teritoriale decise, Aradul Nou a trecut cu o parte din Banatul istoric la România. În anul 1923, la 200

de ani de la colonizarea germanilor, în comună a fost organizată o mare sărbătoare, care s-a desfășurat în zilele de 19-21 mai.

Un alt eveniment care a rămas în memoria comunei, au fost inundațiile din 1932, considerate o catastrofă în care, după Micălaca, cel mai mult a suferit Mureșelul. Acest nucleu de locuire a fost contopit în 1942 cu Aradul Nou.

Intrarea României în război în 1941 a produs în comună noi jertfe: 48 de bărbați tineri din Aradul Nou au murit sau au fost dați dispăruți pe frontul rusesc. De asemenea, în timpul bombardamentelor din 1944 au murit și câțiva germani din Arad. În septembrie 1944 comuna a fost asediată de trupele rusești. O parte din șvabii din Aradul Nou au prins ultimul tren spre vest, întorcându-se în Germania. Cei care au rămas au trăit coșmarul deportării în URSS, la muncă forțată. Acțiunea de deportare a început în noaptea de 14-15 ianuarie 1945. În gospodăriile celor deportați în 1947 au fost aduși coloniști din Caliacra și Durostor (Cadrilater), și din nordul țării. Modificările administrative de după instaurarea comunismului vor duce la desființarea Plasei Aradul Nou și la alipirea comunei la orașul Arad. Din 1956, supraviețuitorii lagărelor de muncă din URSS vor solicita repatrierea în țara mamă.

Monumente

În cimitirul catolic, aproape de intrare pe partea dreaptă, se află monumentul din marmură neagră, de la începutul secolului al XX-lea, al *stegarului Skulteti Laszlo* (1735-1831), husar în regimentul 88 Coburg-Gotha, ostaș care din 1750 până la moarte a servit credincios majestaților imperiale. Pe monumentul care înlocuia vechea piatră de mormânt a fost aplicat un medalion din bronz cu imaginea husarului călare, purtând un steag.

Monumentul Sfintei Treimi, în prima sa formă, a fost plătit în 1795 de Benedikt Uly și a fost amplasat la capătul Străzii Constituției de azi. În anul 1856 un țaran bogat a ridicat pe Strada Principală, nu departe de biserică, o altă statuie a Sfintei Treimi. Statuia a fost realizată de meșterul Paul Schlauch și de Jalts, sculptor și aurar. Inițial, corpul principal al statuii a fost vopsit în verde, iar statuile au fost aurite. În anul 1926 statuia era deteriorată din cauza materialului din care a fost executată. În anul 2011 a fost mutată în fața bisericii catolice.

Statuia Sf. Florian, protectorul împotriva incendiilor, amplasată la colțul Străzii A. M. Guttenbrunn cu Strada Zimbrului, a fost turnată în

1868 la Reșița, pe cheltuiala familiilor Dambacher și Anton Sachs, și sfințită la 1 iunie 1869.

Monumentul eroilor morți în Primul Război Mondial a fost sfințit de Johann Baptist Mayer în 14 iunie 1925. Amplasat pe Calea Timișorii, în fața casei parohiale romano-catolice, monumentul realizat în anii 1924-1925 de sculptorul Josef Teichert și fii după planurile lui Johann Fr. Teichert are formă de obelisc, cu o cruce în vârf. Sub aceasta apare textul *Friede* (pace). *1914-1918. Eroilor noștri, recunoscătoare, comuna Aradul Nou*. În partea de jos, pe o placă de marmură albă, sunt inscripționate cu litere de aur numele celor care au murit.

Evoluția demografică (an/persoane)

Aradul Nou: 1738 – 800 de locuitori; 1766 – 2.053; 1767 – 2.348; 1775 – 2.462; 1789 – 2.630; 1792 – 2.828; 1820 – 3.525; 1824 – 3.735; 1826 – 3.932; 1829 – 4.125; 1839 – 4.971; 1858 – 5.237; 1875 – 4.665; 1879 – 5.060; 1890 – 5.555; 1900 – 6.139; 1910 – 6.006; 1920 – 6.139; 1937 – 6.033; 1943 – 6.170; 1948 – 6.275.

Mureșel: 1820 – 393 de locuitori; 1830 – 745; 1846 – 992; 1855 – 839; 1861 – 866.

Morile Mureșului (azi dispărut): 1820 – 44 de locuitori; 1830 – 57; 1846 – 37; 1855 – 49; 1861 – 34.

Biserica

Biserica romano-catolică

Parohia romano-catolică din Aradul Nou a fost înființată în anul 1725. Până în anul 1739 a fost administrată de Ordinul Minorit. Primul preot din rândul clericilor obișnuiți a fost numit la 15 august 1739. De parohia Aradul Nou au aparținut filialele Sânicolaul Mic, Szigmundhaz și Morile Bănățene. Biserica parohială a fost construită tot în 1725, însă în 1749 a ars din temelii, cu tot ce era înăuntru, în urma unei furtuni cu trăsnete. A doua biserică s-a construit după 7 ani, din banii Erariului, pe locul bisericii de azi. Piatra de temelie a fost pusă în 1755 de preotul Buisson din Aradul Nou, iar lăcașul a fost sfințit în 1756 de Clemente Rossi, vicarul general al Cenadului, deși construcția nu era complet terminată. În anul

1768, conform rapoartelor, biserica era deja prea mică pentru numărul credincioșilor. A treia biserică, cea actuală, cu hramul *Numele Fecioarei Maria*, a început să fie construită în 1814, după dărâmarea celei din 1756. Construirea a durat până în 1823, costul lucrărilor ridicându-se la 31.662 de guldeni. Până la terminarea lucrărilor serviciul religios s-a ținut în aer liber și în hambarul familiei Lovász de Eötvenes. Inaugurarea bisericii are loc în 12 ianuarie 1823. Biserica a fost înzestrată cu bunurile de azi în timp. De la inaugurare până în prezent au avut loc mai multe renovări și dotări (1846, 1853, 1875, 1899, 1906, 1912, 1963-1965, 1976).

Orga bisericii datează din 1838. Până în 1800 biserica a avut 3 clopote cumpărate de comunitate. După inaugurarea bisericii din 1823, numărul clopotelor a ajuns la 5. În 1917 clopotele au fost rechiziționate de armata austro-ungară. Noile clopote, tot în număr de 5, au fost turnate în 1921 în turnătoriile *Novotny și Fiul* din Timișoara. Fiecare clopot a fost închinat unui sfânt.

Casa parohială a fost construită în anul 1759 de împărăteasa Maria Terezia, pe terenul pe care se afla *Hanul Mielul*. În timp clădirea a cunoscut mai multe renovări, ultima fiind din 1958.

Călugării minoriți ai bisericii: 1724-1725 pater Winter Michael; 1726-1727, 1728, 1732 pater Fey Ambrosius; 1727 pater Adel Venzel; 1728 pater Edmund Tenz; 1728 Wilhelm Gäbel; 1729-1732 Anton Langer; 1732, 1734-1735 pater Rochus Krepl; 1735-1737 pater Meixner Zacharias; 1737 pater Crescens; 1737 pater Nikolaus; 1737 pater Francisc; 1737-1738 pater Vitalis Wagner; 1738-1739 pater Godfried Knoll; 1739 pater Thomas Jelle.

Preoți investiți: 1739 Johan Franz Christophorus; 1739-1757 Franz Johann Benedict și Martin Edler Buisson; 1758 Holinczky Johann; 1758 Johann Andres; 1758-1765 Johann Josef Herdegen; 1766 Michael Ribisch; 1767-1794 Paschinger Balthasar; 1794-1813 Martini Adalbert; 1813-1828 Henrik Ritter von Lebzeltner; 1828-1838 Gabriel Josef; 1839-1874 Gaith Franz; 1874-1883 Johann Arnold; 1883-1892 Franz Hemmen; 1892-1911 Julius Kristofcsak; 1911-1935 Johann Baptist Mayer; 1935-1952 dr. Geysa Karl Kienitz; 1952-1956 Nikolaus Kleininger; 1956-1957 Georg Siegmeth; 1957-1978 dr. Anton Schalter; 1978-1983 dr. Franz Kräuter; 1984-1986 Paul Kollar; 1986-1999 dr. Anton Schalter; 1999-2000 Martin Jäger; 2000-2002 Tomáskó Péter; 2002 Mates Dirschl.

Biserica ortodoxă

Prima biserică ortodoxă din Aradul Nou a fost biserică din lemn din Schela. O biserică ortodoxă dotată cu clopote apare consemnată în 1728 într-o plângere a episcopului Timișorii. Acest lăcaș de cult și cimitirul erau situate pe locul pe care s-a aflat Prefectura în perioada interbelică. În 1768 aici a slujit preotul *Gheorghe Popovici* din Bătania. În anul 1770, după ce o parte din ortodocși s-au mutat în alte sate, cele 60 de familii rămase continuau să folosească biserică și să aibă preot. Prea multe date însă nu se cunosc.

Parohia ortodoxă Aradul Nou a fost reînființată în 1920, dar abia din 1925 este recunoscută ca parohie independentă. În anul 1926 Consiliul Eparhial Arad îl numește pe preot dr. Nicolae Popovici ca administrator parohial în Aradul Nou. În anul 1928 încep lucrările la noua biserică ortodoxă, după planurile arhitectului Victor Vlad din Timișoara. Lucrările s-au desfășurat în mai multe etape. În anul 1938 parohia, înglodată în datorii cu construcția, a solicitat ajutor de la Prefectură și a primit 30.000 de lei din fondurile județului, cu care a acoperit datoriile. În același an a fost realizat iconostasul după planurile prof. Florian Mureșan, și pictura interioară, executată de Iulian Toader.

În anul 1945 parohia ortodoxă din Aradul Nou avea 1.208 enoriași din Aradul Nou, Subcetate și Mureșel, iar la biserică servea preotul Ioan Brândaș. Biserica, cu hramul *Sf. Mare Mucenic Gheorghe*, a fost sfințită în anul 1961 de episcopul Aradului Nicolae Corneanu, viitorul Mitropolit al Banatului. În anul 2000 biserică a fost repictată în tehnica frescă de pictorul de biserică Gheorghe Matei. Ultima sfințire și binecuvântare a lucrărilor a fost săvârșită la 22 mai 2005 de arhiepiscopul Timotei al Aradului.

Preoți: 1926-1940 dr. Nicolae Popovici; 1938-1940 Petru Bogdan; 1940-1948 Ioan Brândaș; 1945-1973 Alexandru Brașovean; 1949-1952 Mircea Emandi; 1952-1959 dr. Simion Șiclovan; 1959-1960, 1973-1979 dr. Gheorghe Lițiu; 1961-1975 Nicolae Vesa; 1979-2006 Gheorghe Bej; 2006 Simion Fărcaș; 2014 Gabriel Cosmin Mariș.

Biserica penticostală de pe Strada Ady Endre nr. 6

Biserica penticostală de pe Strada Ady Endre nr. 6 a fost construită pe locul unui imobil cumpărat în 1986 de un grup de frați din Aradul Nou și Sânicolaul Mic. Construirea a început în anul 1990, după planurile

arhitectului Eugen Fülöp, iar la 25 decembrie 1990 s-a ținut prima slujbă în demisolul bisericii. Inaugurarea lăcașului de cult s-a făcut în anul 1992, de Rusalii. Biserica poate găzdui 700 de persoane. În prezent numărul membrilor comunității penticostale trece de 300.

Biserica Creștină Penticostală Vox Domini

A doua biserică penticostală a fost construită între anii 1994-1999 pe banii fratelui Anghel Zlătaru jr. și ai soției sale Rodica. Biserica are o capacitate de 300 de persoane. Din anul 2008 pastor este prof. dr. Ghiocel Moț.

Biserica Creștină Baptistă Biruința

Biserica Creștină Baptistă Biruința de pe Strada Zimbrului nr. 65 a fost înființată în anul 1969. Ea are în prezent 200 de membri, orchestră, fanfară, cor și cor de tineri. *Pastori:* 1970-1971 Dumitru Inovan; 1972-1973 Mihai Chiu; 1974-1990 Ștefan Mânzat; 1990-1993 Ioan Balaciu; 1994-1996 Traian Grec; 1996-2000 Ionuț Deliu; 2000-2006, 2008-2010; Ioan Zaharia; 2006-2008 Mihai Geabou; 2010 – Ovidiu Hanc.

Biserica Creștină Baptistă Emanuel

Biserica Creștină Baptistă Emanuel din Strada Timișorii nr. 51 a fost înființată în anul 1991. Biserica are 130 de membri, o orchestră, cor, o fanfară și o formație de tineret. Din 1994 biserica are în derulare un curs masterat în teologie, în parteneriat cu un seminar din Statele Unite. Masteratul a fost absolvit de 115 pastori. *Pastori:* 1991-1993 Ștefan Mânzat; 1993 – Benjamin Costea.

Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea – Conferința Banat

Înainte de a fi construit lăcașul de cult din Aradul Nou, membrii cultului adventist frecventau biserica *Salem* din Arad. Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea din Aradul Nou – Conferința Banat a fost construită în anul 2006, pe Strada Ștefan cel Mare nr. 3. Clădirea are o capacitate de 80 de locuri. În prezent comunitatea are 30 de membri. *Pastori:* Abel Iștoc, Cristian Toma, Florin Orodan – girat de Benjamin Zeiler, Paul Balaban – girat de Emil Dulgheru.

Învățământul

Școala germană

Prima școală germană din Aradul Nou, probabil o școală confesională, funcționa deja în anul 1725, *ludi magister* fiind *Nick Anton*, care era plătit de comună. Date prea multe despre această școală și despre primul învățător nu se cunosc. În anul 1751 salariul învățătorului era de 110 guldeni. În timp, veniturile învățătorului au crescut, ajungând în 1778 la 200 de guldeni și 10 steri de lemn de foc, la care s-a adăugat asigurarea unei locuințe. Între anii 1778-1779 școala era frecventată de 466 de elevi. Din secolul al XIX-lea apare și un al doilea post de învățător. În anul 1823 a fost construită o clădire nouă pentru școală, din cărămidă arsă și cu acoperiș de șindrilă, cu un turn mic în care se găsea clopotul școlii. Școala nouă s-a aflat în apropiere de biserică și de casa parohială. Al patrulea cadru didactic a fost angajat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din anul 1867, limba de predare în școlile elementare a fost maghiara. Limba germană se mai preda doar două ore.

În primii ani ai stăpânirii românești după 1919, în Banat are loc o liberalizare a sistemului de învățământ. Sistemul școlar german se reface. Un prim pas în această direcție a fost întemeierea în 1920 a Gimnaziului German de Băieți din Aradul Nou, sub conducerea directorului Edmund Neidenbach. Școala a funcționat la început la Arad, ca apoi, în 1921, să fie transferată în Aradul Nou într-o clădire nouă, terminată în 1923. Profesorul Neidenbach și-a dat toată silința spre a înzestra școala din punct de vedere material. De asemenea, a căutat să asigure un corp profesoral corespunzător. Au venit elevi și din alte localități: Arad, Sântana, Glogovăț, Frumușeni, Zăbrani, Fântânele și altele. În 1925 școala a primit un internat în care copiii din provincie puteau să stea întregul an școlar.

Din păcate, această etapă de liberalizare nu a ținut mult. În 1926 Ministerul Educației și Învățământului l-a transferat pe directorul Neiderbach de la Gimnaziul German de Băieți din Aradul Nou la Gimnaziul Iosif Vulcan din Arad. Aceasta a fost o primă lovitură dată gimnaziului german. De aici înainte a început procesul de românizare a școlii. Situația a devenit critică, mai ales atunci când în fruntea Ministerului Educației și Învățământului a venit Constantin Anghelescu (1933-1937), deoarece o serie de abandonuri școlare au influențat negativ situația școlilor minorităților naționale. În

Gimnaziul German de Băieți din Aradul Nou s-a înrăutățit de asemenea situația, majoritatea disciplinelor de studiu fiind predate în limba română. În această situație grea a școlii germane, biserica a fost aceea care a intervenit și a preluat o mare parte a școlilor de stat, transformându-le în școli confesionale. Tineretul german din Aradul Nou și din alte localități a început să se orienteze spre alte școli, spre școli românești, din 1927 mai ales spre noul complex școlar *Banatia* de la Timișoara, construit prin contribuția populației germane din Banat. În ciuda unor fenomene de românizare, Gimnaziul German din Aradul Nou rămâne un centru de formare a tinerei generații din Aradul Nou și din împrejurimi.

În vara anului 1940 ia ființă noul gimnaziu german din Arad, cu numele *Adam Müller Guttenbrunn*, fiind vorba de un întreg complex școlar – cu școală primară, gimnaziu, școală comercială și școală de meserii. În scurt timp, cu ajutorul părinților și al organelor de stat, s-a putut începe procesul de învățământ. Directorul Karl Waldner a reușit să înființeze un corp profesoral de valoare și bine încheșat, având colaboratori pe profesorii Josef Schneider, Michael Bockel, Erwin Scheipner, Josef Zirenner, Hockel. Datorită personalității sale deosebite, directorul Karl Waldner a reușit în scurt timp să înjghebeze o unitate școlară de prestigiu. Având la dispoziție și un internat, au venit mulți elevi din satele germane învecinate, dar și din așezări mai îndepărtate, declanșându-se o adevărată emulație.

Intrarea armatei sovietice în România în 1944 și instaurarea dictaturii comuniste au avut repercusiuni grave asupra întregii populații, dar cel mai mult au avut de suferit germanii. O primă măsură a fost închiderea tuturor școlilor germane. În consecință, întregul sistem de învățământ în limba germană a fost desființat. Aceasta a însemnat și desființarea instituției școlare *Adam Müller Guttenbrunn*, copii fiind nevoiți să urmeze școli românești. În perioada scurtă de funcționare a școlii au fost obținute rezultate deosebite. Un mare număr de copii din oraș și din mediul rural au urmat cursurile acestei școli, punându-și în felul acesta bazele unei pregătiri intelectuale deosebite. Mulți dintre ei au urmat școli superioare, universități și altele, în țară sau în străinătate. Amintim câțiva dintre ei: dr. Franz Michael Dengel, Michael Bartel – profesor de muzică, Eugen Ackermann – inginer agronom, Sebastian Ackermann – inginer agronom, ambii cu reputație, dr. Otto Greffner – profesor universitar, cercetător științific și autor de cărți. Elsa Ilias Botto, reputată cercetătoare chimistă, lucrează de mai mulți ani în

cercetarea farmaceutică din Germania, ing. Roderich Philippi, arhitect cu reputație, deține posturi de conducere în Austria, Georg Schadt, arhitect, este sculptor de renume mondial.

Perioada de funcționare a institutului școlar Adam Müller Guttenbrunn a fost unul din punctele culminante ale învățământului și culturii în limba germană a populației din zona Aradului. Personalul didactic, în frunte cu directorul Karl Waldner, a reușit în scurt timp să facă din școala germană un lăcaș de cultură cu deosebit prestigiu.

Școala de băieți

Din cauza numărului mare de elevi, în perioada interbelică cursurile școlii de băieți s-au ținut în 3 clădiri: 2 clase la *Printzschule*, numită și *Școala Florian* – pe Str. Principală (construită în anul 1853), 2 clase la *Krauseschule*, iar restul claselor la *Schorkschule*.

Școala de fete (Klosterschule)

Din anul 1899 instrucția fetelor a fost preluată de călugărițele din Ordinul Notre Dame, iar orele s-au ținut în două corpuri ale mănăstirii de pe Calea Timișorii. Până în 1918 în școală a fost interzisă limba germană. Ordinul a fost desființat în anul 1948.

Școala particulară

În anul 1881 în Aradul Nou s-a deschis și o școală particulară, intitulată *Școala Elementară Freud Adolf*. În anul școlar 1881-1882 școala avea 56 de elevi din Aradul Nou și din Sânicolaul Mic. Materiile predate au fost *vorbire și inteligență, citit* – limba maghiară, *scris* – limba maghiară, *citit* – limba germană, *scris* – limba germană, *socotit din cap și scris, sport, desen, muzică*. În plus, elevii primeau calificative pentru *sârguință și purtare*. Școala a funcționat doar 14 ani. În ultimul an școlar, 1895-1896, în școală învățau 81 de elevi.

Școala primară germană

După 1918 germanii au dorit să aibă o școală proprie. Ca urmare, în anul 1920 a luat ființă în Arad prima clasă de gimnaziu german pentru băieți. În 1921 această clasă a fost mutată în Aradul Nou. Din anul 1923 școala a primit o clădire proprie. În internatul școlii stăteau elevii germani

din Sântana, Glogovăț, Frumușeni, Zăbrani și Arad. În această perioadă la școală erau înscriși 200 de elevi. Din 1927 școala a început să se românezeze, o serie de discipline fiind predate în limba română. Gimnaziul german a fost desființat în anul 1944.

Școala confesională romano-catolică

În perioada interbelică a funcționat în Aradul Nou și o școală confesională romano-catolică. La această școală cadrele didactice erau numite prin decizie episcopală.

Școala primară din Colonie

În anul 1924 s-a deschis în Aradul Nou o școală pentru copiii celor 400 de români stabiliți în colonia înființată după reforma agrară din 1921. Școala, aflată pe Strada Constituției, avea trei săli de clasă: una pentru clasa I-a, una pentru clasa a III-a și una pentru clasele a II-a și a IV-a. În anul școlar 2001-2002 au predat aici învățătoarele Anuța Bătrân, Paula Marcela Risciuc și Zina Moisă. Școala a funcționat până în 2006, când a fost închisă din lipsă de elevi.

Școala din Mureșel

Școala din Mureșel, de pe Strada Spartacus nr. 208, a funcționat din anul 1897. În anul 1937, după demolarea vechii clădiri a școlii, primăria comunei a deschis o nouă școală primară cu clasele I-IV, care avea 3 săli de clasă. Școala a fost închisă în anul 2006. În anul școlar 2001-2002 au predat aici învățătoarele Florina Brăniștean și Maria Codruța Soltes, și institutoarele Gabriela Iancic și Corina Ungureanu Mitroi.

Școala privată de ucenici

Aradul Nou a avut de la sfârșitul secolului al XIX-lea și o școală particulară de meserii, *Gewerbeschule*, cu cursuri predate în limba maghiară și germană, de trei ori pe săptămână, seara. Ea pregătea ucenici și calfe pentru obținerea diplomei de meșter. Școala a continuat să funcționeze și după 1918, însă condițiile de pregătire nu au fost prea bune din cauza numărului mare de ucenici.

Școala din Palatul Nopcea

Grupul Școlar de Industria Lemnului a început să funcționeze din 1948, în Palatul Nopcea. Clădirea era împărțită între *Școala Profesională de Industrie a Lemnului* și *Școala Medie Tehnică pentru Industria Lemnului*, fiecare cu propria conducere și cu propriile cadre didactice. În anul 1952 cele două unități de învățământ s-au unificat administrativ sub denumirea *Centrul Școlar al Ministerului Industriei Lemnului, Hârtiei și Celulozei*. În timp, școala a cunoscut numeroase schimbări de nume, dar și numeroase ridicări de clădiri (săli de clasă, internat, cantină, ateliere, centrală termică).

Școala pedagogică germană din Aradul Nou

Școala pedagogică germană din Aradul Nou a fost înființată în anul 1950. Clădirea a fost ridicată prin muncă voluntară, iar mobilierul a fost cumpărat cu bani adunați prin donații. Internatul a fost dat în folosință în anul următor. În anul școlar 1951-1952 au fost admiși 40 de elevi. În același timp, în această instituție de învățământ, pe lângă școala pedagogică, funcționa și o clasă de liceu la seral. Din anul 1954, la școală au început să predea profesori germani absolvenți ai unor universități. Începând cu anul 1955 școala pedagogică s-a transformat în liceu teoretic, cu denumirea *Liceul nr. 4*, apoi *Liceul nr. 6*, în final *Liceul industrial nr. 10*. În anii 1959-1960 școala germană a fost restructurată. Pe lângă secția cu predare în limba germană a fost înființată și o secție de predare în limba română. Din anul școlar 1972-1973 secțiile au fost din nou separate, iar liceul german a redevenit o unitate școlară de sine stătătoare, cu numele *Liceul Teoretic Adam Müller Guttenbrunn*.

Liceul Teoretic Adam Müller Guttenbrunn

Începând din 1991 și după restructurarea școlii în liceu teoretic de limbă germană, numărul elevilor a crescut continuu. În anul școlar 1990-1991 au frecventat școala 550 de elevi, iar în anul 2000-2001 numărul lor a crescut la 1.126. Liceul german din Aradul Nou a primit numele *Adam Müller Guttenbrunn* în anul 1999. Școala are 45 de săli de clasă și funcționează în 4 amplasamente diferite. În anul 2001 instituția școlară a aniversat 275 de ani de învățământ german în Arad.

Școala de pe Str. Posada nr. 19

Clădirea *Școlii Generale nr. 20* de pe Str. Posada nr. 19 s-a deschis în anul 1972. Inițial s-a numit *Liceul Real-Umanist nr. 4* și a avut 2 secții: germană și română. După mutarea liceului german, școala de pe Strada Posada a primit numele de *Liceul industrial nr. 2*. În 1980 clasele de liceu au fost mutate la Liceul Agricol din Arad, iar pe Posada a rămas *Școala Generală nr. 20*. În anul 2010 școala a trecut în subordinea *Liceului Adam Müller Guttenbrunn*, care va muta o parte din clase în clădirea de pe Strada Posada, clădire pe care a părăsit-o în urmă cu 30 de ani.

Personalități

Aristocrația

Sigmund Lovász de Eötvösesz (n. 1750, Pecica – m. 1812, Neudorf), a fost primul proprietar al domeniului Aradul Nou. Neavând moștenitori, domeniul a fost moștenit de fratele său Imre Lovász de Eötvöses (n. 1756, Pecica – 1827, Arad), care a fost în perioada 1790-1808 vicecomite de Arad. Fiica acestuia, *Amalia Lovász de Eötvöses* (1821-1907), s-a căsătorit în anul 1846 cu baronul *Ladislau Zelinski* (1809-1863), și a primit ca zestre domeniul Aradul Nou.

Robert Zelinski (n. 1850, Aradul Nou – m. 1939, Budapesta), fiul *Amaliei* și al lui *Ladislau Zelinski*, a fost înnobilitat în 1899. A studiat agronomia, viticultura și silvicultura la Florența, Paris, Budapesta și Hohenheim. A călătorit în Africa, India, Ceylon, Australia, Noua Zeelandă și Polinezia. A contribuit la construirea căii ferate Arad-Brad și la construirea fabricii de vagoane din Arad. A fost membru fondator al Societății Căilor Ferate Arad-Cenad, președinte al Asociației Maghiare a Proprietarilor de Vii, al Asociației de Silvicultură etc.

Mathilde Zelinski (n. 1852, Aradul Nou – m. ?), al doilea copil al baronului *Zelinski*, s-a căsătorit în 1876 cu baronul *Elek Nopcea* și a primit ca zestre domeniul Aradul Nou. *Mathilde Nopcea* a deținut domeniul până în 1925, când a fost desființat.

Ferenc Nopcea (n. 1877, Deva – m. 1933, Viena), fiul *Mathildei* și a lui *Elek Nopcea*, a fost cel care a descoperit o nouă specie de dinozaur (hadrozaurul pitic).

Helene baron Nopcea (n. 1883 – m. ?), al treilea copil al Mathildei și a lui Elek Nopcea, s-a căsătorit în 1908 cu marchizul Alfred Joseph Johann Pallavicini (1873-1929), și a emigrat cu soțul în Italia.

Intellectualitatea

Franz Friedrich (n. 1882, Aradul Nou – m. ?) a intrat în Ordinul Lazaritean de la Gratz. În 1910, cu binecuvântarea Papei Pius X, a plecat ca misionar în China, la Chengtingf, unde și-a pus întreaga viață în serviciul crucii.

Emil Georg (n. 1854, Aradul Nou – m. 1935, Budapesta), a ajuns în 1883 profesor la Universitatea Politehnică din Budapesta. Din 1899 a preluat funcția de director al fabricii de oțel și mașini *Ganz & Co.*

Georg Bauer (n. 1843, Aradul Nou – m. 1925, Timișoara), a fost din 1917 prelat papal și vicar general al episcopului de Cenad.

Anton Valentin (n. 1898, Aradul Nou – m. 1967, Sigmaringen), a studiat teologia la Timișoara, după care și-a continuat studiile la Tübingen, Marburg și München. Din 1924 studiază filosofia și economia la Cluj. În perioada 1938-1944 a fost șeful oficiului de cultură al comunității germane din Banat și director al Institutului de Cercetare al Muzeului Patriei. În anul 1944 a plecat în vest, unde a funcționat ca profesor la Voralberg și Sigmaringen. A fost redactorul și editorul cotidianului *Banater Tagerblatt* și al revistei de cultură *Banater Monatshefte*.

Lorenz Schlauch (n. 1824, Aradul Nou – m. 1902, Oradea), a studiat în perioada 1842-1847 teologia la Seminarul Central din Pesta. Între anii 1846-1849 a fost arhivar al arhivei episcopale din Timișoara. A fost hirotonisit ca preot în anul 1847, în catedrala din Timișoara, de episcopul Lonovics de Krivina. Între anii 1852-1859 a predat dreptul canonic și istoria bisericii la Seminarul Teologic din Timișoara. În 1867 a obținut titlul de doctor în teologie la Pesta. Între anii 1872-1873 a fost membru al capitolului din Cenad. La 17 martie 1873 este numit episcop la Satu Mare. În 1880 devine membru în Consiliul Academiei Maghiare de Științe și membru fondator al Asociației Jurnaliștilor din Budapesta. În 1880 a fost numit de rege consilier, iar în 1884 primește Ordinul Coroanei de Fier, clasa I. În 1887 devine episcop al Oradei, iar în 1893 a fost primit de Papa Leon al XIII-lea în Colegiul Cardinalilor.

Nikolaus Schmidt (1874, Mureșel – 1930, Budapesta). După mai multe călătorii prin Europa, în 1914 a ajuns redactor la *Budapester Tageblatt*. A semnat cu pseudonimele George Hakenschmidt și Klaus Hammerschmidt. Ca poet și ca autor de piese de teatru a rămas cunoscut cu *Țăranii bravi* – comedie sătească în trei acte (Berlin, 1910), și cu volumul de poezii *Furtună și ucenicie* (Budapesta, 1915).

Economia

Economia fostei comune Aradul Nou a fost susținută de agricultura prin grădinăritul intensiv, de mica industrie prin distilerii și meșteșuguri, de creșterea animalelor și de comerț. Pentru a cunoaște metodele moderne de practicare a agriculturii, din 1920 până la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial în comună a funcționat în serile de iarnă o școală de agricultură. Cea mai importantă sursă de venit pentru șvabii din Aradul Nou a fost comerțul cu cereale, datorită calității grâului cultivat aici. Făina de lux era transportată cu șlepurile la Szeged, și de aici la Győr și Viena. De altfel, în Aradul Nou și în Mureșel au funcționat din secolul al XVIII-lea până în 1935 un mare număr de mori de apă, la care s-au adăugat din 1867 morile cu aburi.

Venituri importante pentru comună au provenit și din legumicultură, practică încă din secolul al XVIII-lea. Grădinile de legume au început să fie irigate din 1925. În anul 1941 societatea *Banater Agraria*, cu sediul în Timișoara, a construit în Aradul Nou un centru de preluare, uscare și prelucrare a legumelor. Tot din secolul al XVIII-lea s-a cristalizat o mică industrie. Printre fabricile care au funcționat în Aradul Nou s-au numărat și fabricile de bere. Prima fabrică este atestată în 1729. În 1783 ea a fost renovată de Sigismund Lovász de Eötvenes. Fabrica producea 5.000 hl în 1893, 16.650 hl în 1909, 18.800 hl în 1912 și 60.000 hl în 1914. În 1910 se fabricau sortimentele de bere *Bika*, *Doppelmarzenbier* și *Diadal* – beri negre, din malț, de 14 grade, care se vindeau în întreaga Ungarie. Naționalizată, fabrica a funcționat din 1968 sub numele de *Întreprinderea de Industrializare a Vinului și a Băuturilor Alcoolice*. Privatizată după 1989, a fost falimentată în anul 1999.

Alături de agricultură și de mica industrie, vânzarea mărfurilor produse de numeroșii meșteșugari din comună a fost și ea aducătoare de bani. Mulți

dintre coloniștii veniți la începutul secolului al XVIII-lea au fost meseriași. Nevoia de tot mai multe produse a dus la diversificarea meșteșugurilor și la creșterea numărului de meșteșugari din comună. În anul 1829 erau înregistrați în Aradul Nou 307 meseriași. În 1910 numărul acestora a ajuns la 181.

Prosperitatea comunei a dus la deschiderea mai multor instituții de credit și economii. Prima înființată a fost *Casa de Păstrare SA Aradul Nou*, în anul 1869. În 1870, cea mai mare parte a depunătorilor erau agricultori și meseriași. Capitalul inițial al băncii a fost de 4.000 de guldeni. În 1931 banca și-a majorat capitalul la 5 milioane de lei.

A doua bancă deschisă în Aradul Nou a fost *Banca Populară pentru Aradul Nou și Provincie*, deschisă în 1890 și transformată în 1893 în societate pe acțiuni. Capitalul inițial a fost de 200.000 de coroane. A funcționat până în 1948, când a fost înghițită de *Cooperativa Populară de Credit și Economii Albina*.

Cultură tradițională germană

Casa șvăbească (Bauernhaus)

Potrivit mărturiilor vremii, casele primilor coloniști au fost executate după un model elaborat de un arhitect austriac, la cererea curții imperiale. Scopul curții a fost să se construiască case rapid și cu minim de materiale. Aceste case din perioada carolină, cu pereții din pământ bătut, cu acoperiș din paie sau stuf și în patru pante, erau compuse din două încăperi: o cameră și o bucătărie încălzită. Pentru a evita incendiile, germanilor li s-a interzis să-și construiască coșul de fum din cofraj de scânduri sau împletituri de stuf, cum aveau românii. După 1762, în perioada tereziană, vechiul model a fost înlocuit cu casa longitudinală cu acoperiș în două pante și cu fronton triunghiular, orientat spre stradă, așezată prin ordin imperial la marginea *platzului* primit. Noul model, cunoscut sub numele de *casă franconă*, cuprindea 3 încăperi mari, aproape pătrate, adică două camere ce comunicau cu bucătăria, situată în mijloc și fără fereastră, și un gang pe latura casei dinspre curte. Camera de paradă (*Paradezimmer*), avea două ferestre spre stradă și una spre curte. Camera de locuit era cu o singură fereastră spre curte. Multă vreme camerele acestor case au fost cu pământ pe jos. Abia în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea camera de paradă a

fost zugrăvită și i s-au pus podele de lemn. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în continuarea camerei de locuit s-a adăugat un *Speis* (cămară), care comunica cu grajdul printr-o ușă. Tot cam din această vreme, sub camera de locuit a fost săpată pivnița. În felul acesta proprietarii casei puteau să ajungă la grajd mergând de-a lungul gangului. În timp, gangul a fost închis cu sticlă. Interioarele au fost la început foarte modeste. Față de ce au adus coloniștii cu căruțele, au mai primit la instalare „... *un pat cu saltea de paie, o copaie, o sită pentru făină, o lopată pentru scos pâinea, o găleată pentru mulș, un ciubăr pentru apă, un untar, o roată de tors și șase saci*”. După 1762, după ce la case a apărut și bucătăria, aceasta a fost împărțită în două: în spate era vatra deschisă, unde se gătea și se afumau șuncile, slănina și cârnații, iar în partea din față erau masa cu lavițe, un raft pentru oale, un raft suspendat pentru farfurii, iar lângă intrare o bancă pe care se găsea găleata cu apă și o cană. Gătitul pe *Sparherd* s-a generalizat abia la finele secolului al XIX-lea.

În camere, cuptoarele de încălzit au fost din pământ bătut, așezate uneori pe patru stâlpi. Inițial, mobila din camera de paradă a fost una țărănească, de culoare neagră, pictată cu motive florale. Scaunele aveau decupate la spătar inimioare. Mai târziu, această mobilă a fost înlocuită cu una domnească, vopsită maro sau ocru și, mai rar, lăcuită.

Modul de aranjare a camerei a fost unul general. La 1900, în camera de la stradă, între ferestre, se găsea *şublonul*, în mijlocul camerei masa cu scaune, pe lângă pereți cele două paturi. Spre intrare se mai găsea un dulap în care se păstrau hainele de biserică, o ladă, o canapea și cuierul. Cum în camera de locuit dormeau toți, pentru economie la lemne, pe lângă cele două paturi pentru adulți mai erau și paturi mai joase, cu roți de lemn, care în timpul zilei erau băgate sub paturile mari. Pe lângă paturi, în cameră se mai găseau o masă, o bancă și leagănul.

Ocupații tradiționale

Principala ocupație a țăranilor (*Bauern*) din Aradul Nou a fost agricultura. La colonizare ei au adus cu ei plugul de lemn cu pană (*Holzwickelpflug*). Aceste pluguri au fost folosite până în 1850, când au apărut plugurile de fier, la care numai grinderiul și mânerul mai erau de lemn. Totuși, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când au apărut plugurile

cu două și trei brăzdare, randamentul a fost scăzut. Pregătirea terenului s-a făcut cu grape dreptunghiulare cu colți de lemn și cu tăvălugul. După 1870 au apărut și plugurile prașitoare.

Semănatul grâului de toamnă se făcea cu mâna, în octombrie, și a fost unul ritualizat. Țăranul neamț călca pe arătură prima oară cu piciorul drept, pentru a avea o recoltă bogată.

Porumbul era semănat primăvara, după ce se încălzea pământul. Pe terenurile mici sămânța era acoperită cu sapa, iar pe terenurile mai mari sămânța se arunca în spatele plugului și era acoperită de brazda următoare.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea germanii au folosit sape înguste, lucrate de fierarii locali, după care le-au înlocuit cu sape mai late, din oțel presat, executate în fabrici.

Secerișul s-a făcut inițial cu secera, iar mai târziu cu coasa. Bărbații purtau la lucru șorțuri albastre. Legătorii adunau spicele în snopi și îi așezau în clăi. 14 snopi alcătuiau o jumătate de cruce, iar 21 de snopi o cruce.

Până în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, când au apărut batozele trase de cai, treieratul s-a făcut cu caii mânați în cerc peste mai multe straturi de snopi.

La culesul porumbului lucrau mai ales femeile și copiii.

În paralel, încă din secolul al XVIII-lea, germanii s-au ocupat cu grădinăritul. Conform unui act din 1742 prin care se solicita scutirea de vamă, legumele cultivate au fost vândute de șvăboaice în piața Aradului.

Tot din secolul al XVIII-lea este atestată și creșterea viermilor de mătase. În anul 1772 fiecare colonist avea obligația să planteze 12 duzi.

O altă îndeletnicire veche a fost creșterea animalelor. În anul 1829 au fost înregistrați în Aradul Nou 1.143 de cai din rasele *Nonius* și *Gidran* și 1.132 de vite din rasa *Ungurească de stepă*.

În anul 1833 au fost aduși din Serbia porci din rasa *Mangalița*.

Portul german

Duminica și la sărbători bărbații umblau în trecut cu cămăși cu guler îngust, închis cu șiret, veste cu nasturi de plumb sau din argint, jachete din postav, pantaloni albaștri din stofă băgați în cizme înalte cu carâmb strâmt și pălării negre de fetru. Iarna îmbrăcau jachete căptușite cu blană subțire

de oaie și căciuli de blană. În vechime germanii au purtat vestoane lungi până la genunchi și paltoane cu gulere foarte mari.

Femeile îmbrăcau vara rochii de brocart albastre și laibere asortate, iar iarna rochii din stofă ușoară, de culoare gri-închis, veste asortate și ciorapi. La sărbători purtau fuste de mătase ori din atlas, vizicluri din același material, baticuri mari cu ciucuri, legate la spate. Părul era împletit și făcut coc, peste care se puneau o bonetă cu dantelă și batic.

Obiceiuri de familie

Botezul

La germani tradiția în familie era ca primul născut să poarte numele nașului sau al nașei, iar al doilea numele bunicului sau al bunicii. Fiind catolici, germanii din Aradul Nou botezau copiii în religia romano-catolică. După botez familia făcea o masă la care se servea o supă de legume, pui pane sau vițel, cartofi, compot, salată, gogoși.

Trecerea spre adolescență este marcată de două importante acte rituale ale bisericii catolice: *comuniunea* și *miruirea*.

Nunta

Căsătoriile au fost aranjate de părinți până în perioada interbelică și erau determinate de avere. Nunta tradițională s-a făcut într-un singur loc, după cum se înțelegeau familiile. Dacă era cald, s-a ținut *în șatră*. Cu o săptămână înainte tinerii mergeau să invite. Pregătirile pentru masa de nuntă începeau luni și țineau toată săptămâna. La germani cununia religioasă se făcea nu cu nași, ci cu un martor care mergea cu mirii în fața altarului. Alaiul de nuntă era compus din perechi așezate de la mic la mare. În trecut, domnișoarele de onoare erau îmbrăcate în haine lungi din mătase roz. Tinerii erau cu capul descoperit. Toți nuntașii purtau crenguțe de rozmarin. Inițial, cadourile au constat din obiecte, ulterior din bani. Meniul de nuntă consta din supă de zarzavat, carne fiartă cu sos de roșii sau hrean, friptură cu cartofi, compot și murături. Noaptea, la casa cu nunta veneau mascați din rândul celor neinvitați. Se îmbrăcau în preot, mire și mireasă și mimau căsătoria, spre hazul nuntașilor. Spre dimineață, nașa care a fost la miruire, îi ia miresei coroana și îi pune baticul. Nunta se încheia cu *Begräbnistanz* (dansul care *înmormânta* nunta).

Moartea și înmormântarea

În trecut înmormântarea s-a făcut de la casă, sicriul fiind transportat la capelă în ziua înmormântării. Mortul era spălat și îmbrăcat de familie. Cămașa era lăsată deschisă la gât, fiindcă se credea că dacă este legată va mai duce pe cineva din casă cu el. Cât timp sicriul era ținut acasă, era așezat în camera de paradă, flancat de patru sfeșnice. Seara femeile citeau din Rozariul de tristețe. Vecinii și rudele venite la priveghi erau serviți cu suc, cozonac și uneori cu țuică. Slujba de înmormântare avea loc la cimitir. După înmormântare, în loc de parastas, mortului i se făcea un requiem la biserică, la înțelegere cu preotul. Al doilea requiem se făcea la un an de la moarte.

Obiceiuri calendaristice

Sărbătoarea Tuturor Sfinților: 1 noiembrie este ziua de venerare a morților familiei. Se iese la cimitir, se curăță mormintele, se pun lumânări și flori.

Sfântul Martin (11 nov.): în ajun se umbla pe străzi cu alaiul Sf. Martin, format dintr-o persoană ce-l reprezenta pe sfânt și care mergea călare pe un cal alb, însoțit de un grup de oameni cu torțe și felinare. Tradiția e ca în această zi să se mănânce gâscă.

Sfânta Elisabeta (19 nov.): de la această dată (despre care se credea că este data la care cădea bruma), începea tăierea porcilor.

Seara de *Sf. Katherina* (25 nov.): era ultima seară de dans până la Anul Nou.

Sf. Nicolae (6 dec.)

În ajun, pe la case umbla un mascat cu bundă, reprezentându-l pe Sf. Nicolae, însoțit de servitorul său Krampus, care ducea cu el un lanț mare, sacul cu daruri și nuiele.

Crăciunul (25 dec.): simbolul acestei sărbători a fost bradul de Crăciun. Copiii așteptau ca pruncul Isus să le aducă daruri. Copiii mai mari umblau pe la case cu un teatru popular – *Christkindleinspiel*, o variantă de *Bethlehemspiel*.

Ziua de 28 dec. este *Ziua copiilor inocenți*.

Anul se încheia cu o slujbă la biserică.

Anul Nou: bărbații și copiii umblau pe la rude să le facă urări.

Boboteaza (6 ian.): sfințirea apei avea loc în 5 ianuarie. În ziua de Bobotează copiii de școală umblau cu *Trei Crai*.

Fărșangul sau *Carnavalul*: începea în 7 ianuarie și era considerată o perioadă *țicnită*, cu distracții și petreceri, se încheia cu un alai de măști în *Marțea Grasă* – ultima zi înainte de intrarea în postul Paștilor. În Aradul Nou, într-o căruță, pe o roată, erau plimbate prin sat, cu muzică, două păpuși Hansel și Gretel, inițial din paie, apoi din cârpe. Seara avea loc *Balul de Fărșang*. Intrarea în post se făcea în *Miercurea Cenușii*. Credincioșilor li se făcea pe frunte, cu cenușă, semnul crucii.

Duminica Neagră: în duminica dinaintea Floriilor se lega pânză neagră sau mov la prapori, la icoana de la altar și la lumânările din biserică.

Florii: se sfințeau sălciile în biserică și se duceau acasă.

În *Sâmbăta Mare* avea loc procesiunea de Resurrecție.

Paștile: după liturghie tinerii și copiii ciocneau ouă. Copiii așteptau cadourile de la iepuraș – o veche tradiție germană precreștină. Lunea, în a doua zi a Paștilor, tinerii mergeau să stropească fetele cu parfum.

Maiifest (30 aprilie): în noaptea dinainte se ridicau cei 4 Pomi de Mai, împodobiiți cu panglici și având în vârf o sticlă de băutură.

Kirchweih (sărbătoarea hramului bisericii): a fost instituită oficial de Iosif al II-lea în 1786. Cum sărbătoarea de hram cade în 12 septembrie, după 1928 a început să se țină în prima duminică de după 8 septembrie (*Nașterea Fecioarei Maria*). Dimineață, tinerii mergeau la biserică, la liturghie, în perechi. Prima pereche ducea *Straussul*, un buchet mare de rozmarin împodobit cu panglici. De la biserică perechile mergeau la casa parohială, unde dansau câteva dansuri. Fiecare tânăr era invitat la masă la perechea lui. După masă tinerii se adunau din nou, în trecut la Grădina Verde, azi la școală, și licitează *Straussul*. Cel care dădea mai mult primea buchetul de rozmarin, devenind, cu perechea lui, *prima pereche*. Sărbătoarea se încheia duminica următoare, cu *Kirchweihul mic*.

Sport

În anul 1919, cu sprijinul marchizului Pallavicini, s-a înființat în Aradul Nou asociația sportivă *USE (Uj Arad Sport Egyesulet* sau *Neuarader Sportverein*), care dispunea de un teren de fotbal și de două terenuri de tenis. Asociația a dispărut prin 1923-1924. În anul 1928 s-a înființat *Clubul Sportiv Titanus*. În 1932 președintele clubului a fost Francisc Zimmermann, director de bancă, iar președinte executiv dr. Dengl Ioan, medic. Clubul

avea 150-160 de membri și dispunea de o echipă de fotbal, o echipă de gimnastică, de un teren de fotbal și de un teren de handbal.

Clubul sportiv german *Wacher* a fost înființat în 1925 și a avut mai mult de 152 de membri.

În anul 1956 a luat ființă *Clubul Motorul*, patronat de IMAIA. Terenurile de fotbal și de handbal au fost construite pe locul fostei grădini de vară din Aradul Nou. Stadionul a avut o capacitate de 2.500 locuri. Din 1995 fostul club *Motorul* a fost preluat de *Athletic Club Universitatea Vasile Goldiș*. În 2006 stadionul a fost modernizat în vederea omologării. În aceeași bază sportivă funcționează clubul de box *Silva Lazăr – Motorul Arad*.

Bibliografie

Anuarul SOCEC, ediția 1914-1915, Biblioteca Congresului SUA.

Aradul. Monografia orașului de la începuturi până în 1989, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Baróti, Lajos, *A bánsági legrégibb német települes története*, Temes, 1892.

Borovszky, Samu, *Temes vármegze és Temesvár*, Budapest, 1914.

Czirbusz, Géza, *A délmagyarországi németek*, Budapest, 1913.

Petri, Anton P. *Heimatbuch der Marktgemeinde Neu Arad*, 1985.

Sava, Doru, *Aradul Nou – Mureșel. Istoria unui cartier, povestea unei lumi*, Editura Promun, Arad, 1912.

Țintă, Aurel, *Colonizarea Habsburgică a Banatului. 1716-1718, Întreprinderea poli-grafică Timișoara*, 1973.

GAI

dr. Elena Rodica Colta

Denumire: *Gai, Gaia, Gaiu, Gáj.*

Așezare geografică: odinioară sat, cartierul Gai se găsește în partea de nord-vest a orașului Arad, după Poltura.

Istoric

Urmele de locuire din perimetrul cartierului Gai coboară în timp spre secolul al X-lea î.H. perioadă din care s-a descoperit o necropolă birituală celtică. De asemenea, în vecinătatea Gaiului au fost descoperite fragmente de ceramică dacică, iar pe promontoriu Gai urme de locuire de după retragerea romană.

Sârbii s-au așezat în Tomașinski Gai (Dumbrava lui Tomașinski), odată cu marea migrație condusă de patriarhul Arsenie al III-lea Cernoievici, ca grăniceri „cu arma acasă”, afiliați la companiile care aveau regim militar permanent. Un rol important în dezvoltarea Gaiului l-a avut construirea reședinței de vară a episcopului Sinesie Jivanovici, în secolul al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea, odată cu sistematizarea Aradului și a cartierelor sale, au loc noi colonizări.

În Primul Război Mondial au căzut pe front și găieni, atât români cât și maghiari și sârbi. Cei 37 de eroi sârbi morți în război sunt înscriși pe o placă de marmură plasată pe peretele nordic al bisericii ortodoxe sârbe. La aceste jertfe s-au adăugat cei 20 de invalizi.

Prin Reforma agrară din 1921, în Gai au fost expropriate mai multe moșii de la Chevra Kadișa, Episcopia Ortodoxă Română, Banca de Cumpărare și Parcelare Arad, Comunitatea Israelită din Arad, Alexandru Taganyi, Mihai Gutjar etc. Din terenurile expropriate au fost împrumăriți 25 de români optanți, mutați din Ungaria, bisericile din Gai și alte câteva instituții.

Al Doilea Război Mondial a produs noi jertfe în rândul locuitorilor cartierului. În anul 1943, în memoria celor morți, în centrul cartierului românii au ridicat *Troița Eroilor din Gai*, înlocuită în 1994 cu *Crucea Soldaților Români*. Azi, în vechea cazarmă austro-ungară din cartier, devenită ulterior cazarmă românească, își are sediul modulul român al Batalionului Mixt Româno-Ungar de Menținere a Păcii.

Evoluția demografică

Cartierul Gai a fost tot timpul multiethnic, locuitorii fiind sârbi, români și maghiari. În timp, statisticile s-au modificat în funcție de diferitele colonizări și de curbele demografice ascendente sau descendente ale diferitelor etnii. În anul 1900 Gaiul avea 2.796 de locuitori, din care 1.039 unguri, 725 români, 792 sârbi și 240 alte naționalități. După 1945 numărul sârbilor și maghiarilor a început să scadă datorită mutărilor și natalității scăzute, fenomen care se resimte și azi.

Biserica

Parohia Ortodoxă Română Arad – Gai

Parohia ortodoxă română exista deja în 1801, dovadă în acest sens fiind *Matricola răposașilor*, care începe cu acest an. Parohia Ortodoxă Română Arad-Gai, situată pe Str. Dunării nr. 99, are în prezent 1.023 de familii. Actualul preot paroh este Nicandru Cuțaru.

Ca lăcaș de cult românii ortodocși au folosit biserica *Mănăstirii Sfântul Simion Stâlpcnicul* până în anul 1936, când a fost finalizată actuala biserică cu hramul *Nașterea Maicii Domnului*. Piatra de temelie a bisericii a fost pusă în anul 1931 de preotul Mihai Păcățean, ca delegat al episcopului Grigorie Comșa. Lăcașul de cult, în stil eclectic, a fost sfințit în anul 1936 de episcopul Aradului Andrei Magiaru. În anul 1961 biserica a fost repictată în interior, în tempera. O nouă renovare a avut loc în perioada 2002-2006, când pictorul Corneliu Pașcanu din București a realizat o nouă pictură, în tehnica fresco. Tot acum au fost înlocuite iconostasul, stranele, tronul arhieresc, scaunele epitropilor și ale credincioșilor. Biserica a fost sfințită în anul 2006 de episcopul Aradului Timotei Sevcicu.

Preoți: Ioan Raț – 1849; Axente Brădean – 1847-1855; Dimitrie Misici – 1855; Vasile Olariu – 1886-1896; Mihai Lucuța – 1896-1905; George Bragea – 1906-1916; Iosif Tatulea – 1916; Romul Frateș – 1916-1920; Nicolae Ionescu – 1920-1950; Octavian Macovei – 1951-1958; Cornel Vădășan – 1959-1976; Viorel Sasu – 1979-1981; Viorel Teaha – 1982-1984; Nicandru Cuțaru – 1984.

Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpcnicul

Mănăstirea *Sfântul Simion Stâlpcnicul* din Gai a fost ridicată între anii 1760-1762 de episcopul Aradului Sinesie Jivanovici, ca reședință de vară. Complexul rezidențial, în stil baroc, a fost prevăzut cu o biserică lipită de corpul clădirii, încât episcopul putea asista la serviciul religios din locuință, printr-o fereastră. Constructorul ansamblului a fost italianul Egidius Genowein, la acea vreme locuitor al Aradului.

În 1988, în incinta Mănăstirii Gai a fost adusă din satul Săliștea o bisericuță de lemn din secolul al XVIII-lea, cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, iar în anii următori a fost ridicat paraclisul de vară și un corp de chilii. Atât biserica veche de piatră cât și cea de lemn sunt monumente istorice. În anul 2011 Patriarhul Daniel a sfințit o nouă biserică, ridicată în vecinătatea mănăstirii, cu hramurile *Veșmântul Maicii Domnului, Brâul Maicii Domnului și Acoperământul Maicii Domnului*.

Biserica ortodoxă sârbă

Conform tradiției locale, prima biserică ortodoxă din Gai, mult mai mică și probabil din lemn, a fost ridicată dincolo de drumul care duce la Iratoș. După construirea complexului mănăstiresc sârbii și românii au frecventat biserica de aici, cu hramul *Sf. Simion Stâlpcnicul*. Actuala biserică parohială ortodoxă sârbă, cu hramul *Schimbarea la față*, a fost construită după despărțirea ierarhică a românilor de sârbi. Construirea a durat din 1870 până în 1872. Amenajările care au urmat și dotările s-au făcut cu sprijinul credincioșilor. Pictura murală a fost realizată de Nicola Popovici, Dușan Alexici și Aleksandar Evrici. În anul 1924, după repararea capitală a bisericii, Mita Pekurar a împodobit bolta cu 8 scene biblice. În anul 1988 pictura interioară a fost restaurată și completată de Nicholaus Schuh din Biled.

Preoți: Mihailo Putnik – 1870; Dimitrie Coici – 1883; Isidor Nicolici – 1885-1891; capelanul Spiridon Obercnejevici – 1888; Voia Pascuovici – 1940-1951; Milorad Ilici – 1952-1956; Svetozar Naidan – 1956-1985; Branislav Stancovici – 1985-1990; Jiva Milovanov – 1990-2002; Neboișa Popov – 2002 .

Biserica romano-catolică Arad – Gai

Piatra de temelie a bisericii parohiale romano-catolice din Gai, cu hramul Sf. Gyzela, a fost pusă în anul 1856, lăcașul fiind sfințit în 1858 de episcopul de Cenad Cseajagi Alexandru. Pictura altarului a fost executată de pictorul Szamosy Elek. Odinioară Gaiul a avut și o capelă închinată Sf. Florian, patronul pompierilor catolici. Ea a mai putut fi văzută în 1914 la colțul Străzii Grădinarilor, însă ulterior a fost demolată. În anul 1934 preot a fost Somogy Agoston. Din 1985 slujește Sándor Tivadar Peter. În anul 2011 parohia avea 900 de enoriași din Gai, Poltura și Bujac. În anul 2008 în fața bisericii a fost pus un bust al Sf. Gyzela, executat de sculptorul arădean Rudolf Kocsis. În prezent, pe lângă biserică funcționează *Fundația Caritas*, care ajută persoanele fără posibilități și organizează tabere pentru copii.

Biserica reformată Arad – Gai

Parohia reformată din Gai datează din anul 1951, însă serviciu religios reformat s-a ținut în Gai și înainte de această dată, într-o sală de clasă la școala maghiară. După 1951 reformații au folosit o casă de rugăciune. Demersurile pentru construirea unei biserici au început în anul 1956, însă piatra de temelie a fost pusă abia în 1992. Edificiul a fost proiectat de Alexandru Madi, iar sfințirea a avut loc în anul 2005. În prezent biserica are 400 de enoriași din Gai, Bujac, Poltura, Vlaicu-Șega, Colonia UTA, Silvaș și Cadaș, și desfășoară numeroase activități caritabile.

Preoți: Csiha Kalman – 1951; Sogor Gyula – 1958-1972; Bodor László – 1972-1982; Balogh András – 1981-1991; Czégé Imre – 1991-.

Biserica baptistă Harul

Cultul baptist din Gai a apărut în anul 1909. În anul 1924 avea 45 de membri. Serviciul religios s-a desfășurat într-o casă de rugăciune până în 1942, când aceasta a fost închisă și adunările baptiste interzise. În anul 1969 casa de rugăciune a fost redeschisă. În prezent biserica baptistă Harul are 150 de membri, pastor fiind Beniamin Costea. Lucrările la actuala biserică au început în anul 1996, după planurile arhitectului Gheorghe Seculici.

Învățământul

Până în anul 1918 în Gai au funcționat 5 școli primare (2 confesionale și 3 de stat), și 2 grădinițe. Prima școală confesională ortodoxă a fost atestată

în 1770, iar în ea au învățat împreună atât copiii români cât și cei sârbi. În anul 1833 această școală avea 15 elevi. În 1851 învățător era *Ioan Tomici*, iar la școală învățau 15 elevi. După separarea ierarhică a bisericilor, românii și sârbii au avut școli separate.

Școala românească

Construirea școlii confesionale românești a fost finalizată în 1876. Școala avea o sală de clasă și locuință pentru învățător. A început să funcționeze corespunzător abia din anul 1891, după numirea învățătorului *Georgiu Popovici*, când la școală au fost înscriși 77 de elevi. Din 1892 în Gai a funcționat ca învățător *Vasile Zabu*. După 1920 școala confesională românească, cunoscută ca *Școala de Jos*, este transformată în școală de stat (Școala Primară nr. 6), apoi în școală mixtă româno-maghiară, care avea 150-180 de elevi.

Învățători: Cristina Zabb, Alexiu Putici, Angela Preotesoiu, Ana Bedo, Elena Hancu, Traian Orădean, Paulina Mihuțiu, Valeria Chirciu, Ioan Toconiță, Ioan Berghian, Veturia Bixa, Simion Iuga, Ioana Șuluțiu, Simona Juga, Letiția Popescu, Maria Ceorea Gherase, Grigore Rusu, Emil Tomuș, Hortensia Tomuș, Ioan Dogaru, Dezideriu Cefalvi, Nagy Ilona.

Școala Primară 20 (Școala de Sus), a fost construită înainte de Primul Război Mondial în colțul Străzii Grădinarilor cu Strada Bisericii și era formată din 2 săli de clasă, locuința directorului și un grajd. În anul 1927 școala avea 161 de elevi, director pe *Vasile Zabu*, iar învățătoare pe *Maria Szomoru*. Din 1933 director și învățător a fost numit *Vasile Drincu*, care a funcționat până în 1947, când s-a pensionat. În perioada 1934-1937 a mai predat și învățătorul *Ioan Crivăț*. În anul 1941 școala cu clasele I-VII avea 175 de elevi și 3 săli de clasă.

Școala Generală Mixtă de 7 clase a fost înființată în anul 1944. Director era *Vasile Drincu*, iar învățători *Maria Blăgăilă*, *Traian Câmpeanu*, *Stela Câmpeanu*, *Cornelia Andreescu*, *Sabina Tolan* și *Valeriu Bărbosu*. La școală învățau 173 de elevi. Distrusă în timpul luptelor care s-au dat în zonă, clădirea a fost reconstruită în anii 1948-1949. În anul 1965 școala a primit denumirea de *Școala cu clasele I-VIII nr. 10*. În perioada 1975-1989 școala a avut peste 1.200 de elevi și 80 de cadre didactice. Din 2007 a primit numele de *Școala generală Frații Neuman*.

Școala sârbească

Clădirea școlii confesionale sârbești din Arad Gai se găsea în anul 1888 într-o stare foarte proastă, necesitând reparații. Ca urmare, până în anul 1889 a fost construită o nouă clădire de școală pe Strada Dunării nr. 132, formată dintr-o sală de clasă și o locuință pentru învățător. În anul școlar 1888-1889 au frecventat școala 90 de elevi, ca în 1891-1892 să fie prezenți la ore doar 16-20 de elevi din 73 înscriși. După unire școala sârbească a devenit școală de stat cu predare în limba sârbă. A funcționat astfel cu ciclul primar până în 1952, când a fost transformată în secția sârbă a Școlii Elementare nr. 14. Ulterior, în clădire a funcționat o grădiniță de cartier.

Învățători: Aron Timotici – 1870-1877; Velemir Lazici – 1878-1880; Vasa Luțici – 1880-1885; Petar Topalovici – 1885-1887; Pera Mircovici – 1887-1894; Moise Stoin – 1894-1896; Vladimir Radoslaevici – 1896-1899; Mladen Baici – 1899-1902; Dușan Popovici – 1902-1904; George Aleksievici – 1904-1906; Hristofor Coici – 1906-1923; Ivan Rachici – 1923-1924 și 1928; Olga Serafimova – 1925-1926; Ilija Dijici – 1926-1927; Mirna Radin – 1927-1928; Ivan Rachici – 1928-1929; Mara și Iovan Dragoevici – 1929-1931; Jovan Voinovici – 1938-1939; Nevenka Popian – 1931-1953; Gheorghe Nețin – 1951-1953; Ecaterina Todorov Trifan – 1953-1955; Vladimir Gain – 1955-1961; Zorița Docmanov – 1961-1962.

Școala maghiară

Școala confesională maghiară din Gai este atestată pentru prima dată în anul 1833/1834, când învățători au fost *Horvath József* și *Levind*. În perioada 1867-1868 a existat pe lângă biserica romano-catolică și o școală confesională de fete, în limba maghiară, cu două clase, învățător fiind *Barany Jozsef*. Din 1895 fosta școală confesională s-a transformat în școală de stat de 6 ani, cu limba de predare maghiară, frecventată, pe lângă unguri, și de români și sârbi. Din 1959 clasele I-IV cu limbă de predare maghiară s-au comasat cu cele românești și sârbești într-o singură școală, numită *Școala de 4 ani română cu secție maghiară și sârbă*.

Personalități din Arad – Gai

Bălaj Katalin, (n. Fabian, 1941), ziaristă;

Dragoș Ceahoreanu, refugiat în Gai (n. 1939), scriitor;

Felicia Ionescu (1909-1987), pictoriță;
Cornel Iorgovan (1939-1996), inspector financiar-bancar;
Pavel Juric (n. 1948), pictor;
PS Lucian, Episcopul Caransebeșului (n. 1970);
Slobodan Pasculovici (1937-2012), dirijor, etnomuzicolog;
Vuin Pasculovici (1908-1999), preot, scriitor;
Ioan Ladislau Tanzer (1945-2001), director al Teatrului de Marionete;
Mircea Hortenziu Tomuş (n. 1938), director de școală;
Adrian Creța, ziarist sportiv;
Ioan Hamza, realizator TV de emisiuni sportive.

Economia

Agricultura și creșterea animalelor

Populația din Gai s-a ocupat cu agricultura și cu creșterea animalelor, în special cu oieritul. În perioada 1780-1845 pustele au fost populate cu armeni care creșteau vite pe care le vindeau la Viena. Autohtonii își valorificau produsele în piețele din Arad. În anul 1899, odată cu înființarea *Asociațiunii de Credit din Arad-Gai*, agricultura a început să fie susținută prin credite. Alături de agricultori și de crescătorii de animale, au activat tot timpul și câțiva meșteșugari (zidari, olari, rotari, potcovari, cizmari, măcelari, bărbieri, croitori). Acestora li s-au adăugat comercianții și proprietarii de birturi. După 1900 unii găieni au început să se ocupe cu sericicultura.

În perioada interbelică în Gai au fost înființate mai multe ferme, unele aparținând unor instituții precum Camera Agricolă Arad, altele mai mici fiind private. După comunizarea României în Gai au fost înființate mai multe unități agricole socialiste: IAS* Ciala, GAC** Partizanul Gai-Bujac, GAC Unirea Gai, GAC Mihai Eminescu Gai-Săliște.

* IAS – Întreprindere Agricolă de Stat – formă de organizare a agriculturii în care majoritatea celor care lucrau erau salariați; angajații, zilierii și sezonierii erau plătiți mai bine decât cei care munceau la GAC (ulterior CAP).

** GAC – *Gospodărie Agricolă Colectivă* – formă colectivă de organizare a proprietății și de administrare a producției agricole, care a urmat *întovărășirilor* și s-a transformat ulterior în *Cooperativă Agricolă de Producție* – CAP; munca în aceste forme de organizare era normată și plătită, însă membrii gospodăriei sau cooperativei sau cei care munceau fără a fi membri nu aveau statut de salariați sau angajați.

Industria

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dezvoltare accentuată cunoaște și industria. După apariția Fabricii de Spirt și Drojdie și a morii cu aburi, ambele construite de Frații Neuman, populația cartierului a crescut, la autohtoni adăugându-se noii veniți ca muncitori. Pentru noua clasă, în 1899 ia naștere *Cooperativa de Credit Muncitoresc*. O susținere economică a asigurat și *Cooperativa Economilor Sârbi*, înființată în 1905.

În perioada interbelică în Gai încep să funcționeze Moara Frații Matyoc SNC, Moara Andrei Titiczer & Co. Moara cu abur Ambrosie Koncsek & Co. Moara din Gai cu aburi, Moara lui Gabor Teodor, Fabrica de Ape Gazoase Gartner Zoltan, Fabrica de Vopsele, Lacuri și Produse Chimice, Fabrica de Vopsele Iosif Mayer și Fiul, Societatea Concordia – sonda de petrol Gai etc.

Viața tradițională

Habitatul

Până în 1770 nu există nici o mențiune documentară a unei așezări cu numele de Gai, deși un sat sârbesc locuit de grăniceri a luat ființă aici la începutul secolului al XVIII-lea. Nu se știe cu exactitate nici anul înglobării acestui nucleu de locuire orașului Arad. În anul 1886 au fost înregistrate în cartier 581 de case (cu sălașele din jur). În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea Gai avea 19 străzi paralele și perpendiculare unele pe altele și două piețe: Sf. Ioan și Sf. Ghizela. Majoritatea caselor respectau încă modelul franconic, fiind așezate, conform ordinului imperial, la marginea curții, cu frontonul la stradă. Alături de acestea, în nucleul urban au existat și case late pe stradă, unele cu prăvălii.

În anul 1917 numărul caselor a crescut la 793. În perioada interbelică zona construită s-a mărit, la vechiul Gai adăugându-se Poltura și Câmpul Bujac.

Iluminatul public a început să fie introdus în 1920, dar în 1928 încă nu funcționa corespunzător.

Până în 1928 erau pavate doar 3 străzi.

În anul 1947 apa potabilă din cartier era asigurată de 11 cișmele, din care funcționau 5.

În prezent suprafața cartierului este de 720 ha, din care 390 ha intra-vilan.

Toponime: Câmpul Ghilin, Zimandului, Islazul Mare, Balta Mică, Livezilor, Bărbuș, Nisipos, Surduc, Zorilor, Haiduc, Cioban, Hameiului, Speranței, Crivobara, Ineluș, Sfântul Toma, Dumbrava Roșie, Câmpul Murgului.

Cimitire

Vechiul cimitir ortodox s-a aflat în vecinătatea mănăstirii. El era împărțit în două printr-un șanț, în partea de răsărit fiind înmormântați sârbii, iar în partea de apus românii. După 1900 cimitirul a fost mutat din zona locuibilă în Poltura. Aici sunt înmormântate toate confesiunile. În 2011 în cimitir au fost amenajate mormintele soldaților maghiari morți în septembrie 1944.

Monumente de for public: Crucea din curtea Bisericii Romano-Catolice; Troița Eroilor Români la intersecția străzilor Dunării și Tribunalului Corcheș; Crucea din curtea Mănăstirii Sf. Simion Stâlpnicul; Crucea din cimitirul Mănăstirii Sf. Simion Stâlpnicul; Crucea lui Bibecu pe Strada Ștefan Tenețchi; Crucea sârbilor pe Strada Ovidiu; Crucea lui Branu pe drumul Iratoșului.

Casa tradițională

Casa tradițională a tuturor populațiilor din Gai a fost din pământ bătut și văiugă, cu acoperișul din trestie și paie, în două ape. Spațiul de locuit a fost alcătuit din 3 încăperi: o cameră de locuit spre grădină, o tindă și camera de la stradă. Intrarea se făcea dinspre curte, prin târnaț, în tindă. Inițial târnațul a fost deschis, susținut de stâlpi din lemn, ca mai târziu să fie închis pe jumătate și în final integral.

Cultura tradițională

Obiceiuri calendaristice românești: Colindatul, Umblatul cu Steaua, Vertepul, Sorcovitul, Ciuralexă, ieșitul la țarină pentru sfințirea holdelor, Cununa de Sânziene.

Obiceiuri calendaristice sârbești: Colindatul, Umblatul cu Steaua, Vertepul, împrăștierea paielor în ajunul Crăciunului, Colacul de Crăciun, Cesnița, arderea bușteanului, Sf. Sava, Colacul de Paști, Hramul bisericii, Sfântul Casei.

Obiceiuri calendaristice ungurești: Colindatul, umblatul cu Betlehemul, Carnavalul, stropitul fetelor a doua zi de Paști, Ziua Morților.

Viața cultural-artistică

În Gai au funcționat trei Case Naționale sau Săli Culturale: una românească, una sârbească și una maghiară, în care se organizau serbări, spectacole, concerte, serate, baluri organizate de biserici, de asociații și societăți locale. În anul 1928 românii din Gai au înființat *Reuniunea de cântări Aurora*. O altă societate cu activități culturale a fost *Societatea Reformată din Gai*, înființată în anul 1934. În anul 1933 a luat ființă pe lângă biserica sârbă *Societatea de Cântări Sloga*, care a avut 26 de membri fondatori. Tot atunci a fost înființat corul mixt sârbesc, compus din 40 de persoane. Corul *Sloga*, cu un număr mai mic de membri, funcționează și azi. Dirijorii corului au fost Milan Jivanielov, Milivoi Burnaz, Vladimir Arsenov, Toșa Selician și Iovan Bata Sandici.

Și comunitatea maghiară romano-catolică a avut în 1934 un cor mixt care a funcționat pe lângă biserică.

Căminul Cultural

Din anul 1943 în Gai funcționează un Cămin Cultural. În anul 1963 conducerea *Căminului Cultural Mihai Eminescu* era asigurată de învățătorul Ioan Roșu și de un comitet de conducere. În cadrul Căminului Cultural au funcționat o orchestră, o echipă de dansuri populare românești, maghiare și sârbești, soliști vocali, o trupă de teatru. Biblioteca căminului avea 1.200 de volume. După 1989 spațiul fostului Cămin Cultural a fost transformat în magazin mixt.

Clubul Întreprinderii de Spirt și Drojdie

Inaugurată în anul 1946, clădirea clubului s-a aflat pe Calea Aurel Vlaicu, în vecinătatea stadionului. Clubul dispunea de sală de spectacole, de săli de repetiție și de spațiu pentru bibliotecă. A avut formație de teatru, grup de recitatori, brigadă artistică de agitație, echipă de dansuri populare, un cor mixt. Biblioteca a avut 6.098 de cărți. Clădirea clubului a fost demolată în 1965.

Cinematograful din Gai

Construit în anul 1920, cinematograful *Solidaritatea* din Arad-Gai, de pe Strada Corbului, și-a încetat activitatea în anul 1995. În 2011 clădirea a

fost preluată de Primăria Arad și reabilitată. Din anul 2017 cinematograful funcționează din nou.

Activitatea sportivă

Prima echipă de fotbal din Gai, *Hercules*, a fost înființată în anul 1925. În 1929, odată cu înființarea Clubului sportiv *Juventus Gai*, și-a schimbat numele în *Juventus*. În anii 1927-1928 în Gai s-a mai înființat o asociație sportivă mixtă, numită *Venus*, care ulterior își va schimba numele în *Șoimii*. În 1938 toate asociațiile sportive din cartier fuzionează în *Asociația sportivă Găiana*. Din cauza lipsei de performanțe, în cele din urmă echipa de fotbal se desființează. În anul 1948, după naționalizarea întreprinderilor, ia naștere *Asociația sportivă Indagrara*. Asociația a avut echipă de fotbal, popice, box, șah.

Sportivi și antrenori: Andreea Barbu Băneș, atletă; Mladen Catoci, membru al Asociației Porumbei Voiajori *Voiajorul Arad*; Dorel Cioban, antrenor concursuri de armăsari; Ioan Dabu, canotor; Raul Hanciuța, judoca; Gheorghe Macavei I, fotbalist; Milorad Milin, antrenor și sportiv la curse de atelaje; Petre Ioan Păcurar, sportiv și antrenor de lupte greco-romane; Liubomir Sandici, fotbalist; Traian Stuparu, sportiv și antrenor de box; Mihai Țîrlea, fotbalist; Zoltan Vamoș (1936-2001), atlet.

Bibliografie

Sandici, Liubomir, *Monografija srpske škole iz Arad Gaja*, Editura „Viața Arădeană”, Arad, 2009.

Sandici, Liubomir, *Monografia srpske zajednițe iz Arad-Gaja*, Editura „Viața Arădeană”, Arad, 2011.

Truță, Horia, *Arad – Gai, Scrieri monografice*, vol. I-II, Editura Mirador, Arad, 2011-2012.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Micălaca

dr. Elena Rodica Colta

Denumirea: *Ytelaka, Hytelaka, Mikilake, Mikelaka, Mitelaka, Mikalaka, Micălaca*. Referitor la toponimul Micălaca, în timp au apărut diferite interpretări. Una din explicații pornește de la „*Mic loc*”. Pe această direcție, Somogy Gyula afirma că numele comunei a fost în vechime *Kisloc*.

Coordonate geografice

Odinioară sat, apoi comună, Cartierul Micălaca de azi este așezat în partea de nord-est a Municipiului Arad, pe Drumul Național 7 Arad-Deva-București. La est se învecinează cu comuna Vladimirescu, la vest cu orașul Arad propriu-zis, la nord cu satul Sânleani (comuna Livada), iar la sud, peste Mureș, cu Sânicolaul Mic. Din 1930 comuna devine cartier al Aradului. Între Arad și *Micălaca Veche*, în perioada interbelică a mai apărut o zonă construită, cunoscută ca *Micălaca Nouă*, iar în urmă cu patru decenii un alt nucleu de locuire, pe faleza Mureșului, cunoscut ca *Zona III*.

Istorie

Cele mai vechi urme de locuire în Micălaca datează din perioada neolitică, perioadă din care a fost descoperită o daltă de piatră șlefuită. În continuare, în apropierea Uzinei de Apă, pe lângă pârâul numit Valea Firiteazului, a fost descoperit un tell eneolitic (*Cultura Tisa III Tiszapolgár*), în preajma căruia au apărut și materiale din epoca bronzului și, sporadic, a hallstattului timpuriu. Toate aceste descoperiri arheologice atestă prezența unor vechi comunități umane în perimetrul actualului cartier. Cercetările efectuate prin anii 1980 au scos la iveală și ceramică dacică, unelte de fier, chirpic din epoca Latène. De asemenea, pe lângă pârâul numit Valea Firiteazului a fost descoperit material arheologic ce aparține epocii post-romane (sec. III-IV d.H.). În sfârșit, la construirea căii ferate ce trece prin cartier s-au descoperit două morminte sarmatice conținând podoabe din aur, bronz și sticlă. Urmele de locuire se întind și în secolele VI-X, demonstrând continuitatea existenței pe această vatră.

Primele informații despre Micălaca medievală ne parvin de la istoricul Márki Sándor care, în monografia sa, afirmă că în anul 1135 Micălaca a fost primită ca proprietate de către Capitlul din Arad. Un alt document, din anul 1177, reconfirmă că satul *Ytelaka* a fost donat de regele Béla al III-lea Capitlului din *Orod* (Arad). În perioada 1333-1377 Micălaca figurează în documente ca parohie catolică, preot la 1333 fiind un oarecare *Elek*. Capitlul din Arad a continuat să dețină părți din acest sat și după ce așezarea a fost împărțită între Capitlu și Prepositură. Ca urmare, în 1561 Capitlul plătea în Micălaca impozit după 20 de porți. În anii 1552-1561 așezarea figura cu 26 de sesii iobăgești și cu 2 sesii părăsite. Localitatea avea 46 de familii în 1567 și 42 în 1579, teritoriul fiind stăpânit de Capitlu, Prepositură și familiile nobiliare Horváth, Mágocsy, Liszthy. Tot după Márki, în 1392 Capitlul a primit și părțile păduroase Gyrokszak, Moratve și Sziget din hotarul satului.

Odată cu secolul al XVIII-lea și cu trecerea zonei sub stăpânire austriacă, Micălaca apare ca făcând parte din districtul administrativ *Totvărădia-Miniș*. În anul 1728, într-un caiet de dări bisericești al Episcopiei Aradului, Micălaca, care făcea parte din Protopopiatul Șoimoș, figura cu 90 de case. Din anul 1732 localitatea intră în componența marelui latifundiu donat de rege ducelui Rinaldo de Modena. Ulterior redevine proprietate regală. Reglementarea urbarială din anul 1771 avea să însemne pentru locuitorii din Micălaca o relativă ușurare a sarcinilor iobăgești. Urbariul Mariei Tereza a reglementat și unele probleme legate de administrație și de conducerea efectivă a satelor, încercând să pună capăt abuzurilor feudale. Dacă până atunci susținerea bisericii, a preotului, a școlii și a învățătorului, cădea exclusiv în sarcina stăpânilor feudali – care nu își onorau obligațiile, începând de acum susținerea acestor instituții satești se va face din ce în ce mai mult prin contribuția comunității locale. Din punct de vedere social, toți iobagii aveau drept de liberă strămutare. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și primul deceniu al secolului următor a avut loc strămutarea vetrei satului.

Momentul Revoluției de la 1848 nu a ocolit nici localitatea Micălaca. O mărturie în acest sens este oferită de memoriile maiorului Kolai Kovács Emeric, din armata revoluționară maghiară, în care acesta laudă contribuția preotului Eftimie Novac din Micălaca la asediul Cetății Aradului. Preotul Eftimie Novac s-a alăturat revoluționarilor încă de la început și a făcut

propagandă în parohia sa pentru atragerea sătenilor, îndeosebi a luntrașilor, la mișcarea revoluționară. Preotul Eftimie Novac i-a solicitat lui Veres Antal, vicecomite al Aradului, să intervină pe lângă episcopul Gherasim Raț pentru a-i permite să meargă, alături de alți revoluționari arădeni, în tabăra de la Secskerek. Vicecomitele i-a îndeplinit solicitarea, însă episcopul Gherasim Raț i-a refuzat plecarea. În perioada dualismului austro-ungar micălăcenii și-au păstrat nealterat caracterul românesc al așezării, folosind limba română în antistia comunală și în redactarea actelor bisericești.

În anul 1914, la izbucnirea războiului, românii din Micălaca mobilizați au solicitat să defileze pe centrul Aradului în grup compact, românesc, cântând cântece naționale, din care n-a lipsit *Deșteaptă-te române*. Cererea le-a fost acceptată. Detașamentul românesc din Micălaca și-a confecționat un drapel propriu de luptă, de pe care nu lipseau culorile naționale românești. În memoria celor căzuți în Primul Război Mondial, în fostul cimitir militar din Arad-Micălaca (mutat de comuniști în Cimitirul Pomenirea), a fost ridicat un impunător monument din marmură albă pe care erau consemnate 200 de nume ale celor căzuți eroic pe câmpul de luptă din zonă.

Odată cu trecerea localității Micălaca în componența orașului Arad prin Decretul Regal nr. 247 publicat în Monitorul Oficial din 9 decembrie 1929 și care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1930, istoria fostei comune s-a împletit cu cea a urbei.

Monumente

Monumentul eroilor din fața bisericii

În fața bisericii, locuitorii comunei au ridicat un monument din marmură albă pentru a cinsti memoria celor 80 de micălăceni care au murit în Primul Război Mondial. Monumentul a fost executat de pietrarii Mentroth și Steiner din Arad. În anul 1954 el a fost împrejmuit cu un gard de fier forjat, așezat pe un soclu de beton. Numele celor morți sunt scrise cu litere de aur: locotenent Savu Bugariu; sublocotenent George Iancu; sergent Petru Dascăl; soldații Vasilie Bugariu, Iovan Nini, Efta Drăucean, Iovan Ardelean, Ioan Cristea, Pavel Cristea, Pascu Țirca, Manuilă Dan, Petru Pop, Mitru Comloșan, Vasilie Comloșan, George Țârnea, George Bugariu, Ioan Tătar, Vasilie Șirian, Savu Miculiță, Vila Ardelean, Teodor Ardelean, Dimitrie Tudur, Mitru Isai, Nuțu Ciupuligă, Mitru Miculiță, Teodor

Murășan, George Căpitan, Petru Șirian, George Nini, George Coti, Savu Bugariu, Vasilie Glogovicean, Ioan Glogovicean, George Păcurar, Costa Zamoniceri, George Corbaci, Ioan Șirian, George Oană, Imre Corbaci, Savu Șirian, Vasilie Comloșan, Avram Popovici, Savu Urlea, Todor Lica, Teodor Milon, Savu Huț, Savu Pădurean, George Ivan, Savu Palca, Vasilie Mihuția, Mitru Sabău, George Nădăban, Mitru Ardelean, George Isai, Ioța Murășan, Vasilie Tornea, Savu Nădăban, Iusti Strețcu, Mitru Strețcu, Ioan Muntean, Savu Tișler, Ioța Sandici, George Drecin, George Ciupulică, Savu Botean, Costa Abrudan, Costa Isai, Sava Comloșan, George Todor, Pavel Păcurar, Avram Ardelean, Ranko Dimitrovici, George Șerban, Nuțu Dehelean, Costa Gercea.

Evoluția demografică

1715 – 62 de familii; 1720 – 54; 1743 – 58; 1771-1786 – 176; 1851 – 1.441 de locuitori; 1857 – 2.158; 1869 – 2.091; 1880 – 2.197; 1890 – 2.393; 1900 – 3.243; 1910 – 4.315; 1922 – 4.211.

Biserica

Parohia ortodoxă Micălaca Veche

Informații documentare despre parohia ortodoxă din Micălaca există din secolul al XVIII-lea, în anul 1743 fiind menționat un preot care funcționa aici. Ca parohie, Micălaca apare și în conscripția bisericilor din eparhia Aradului întocmită de episcopului Sinesie Jivanovici în anul 1755, figurând printre cele nouă parohii ale protopopiatului Arad (Arad, Cicir, Glogovăț, Mândruloc, *Micălaca*, Păuliș, Radna, Sâmbăteni și Șoimoș). Azi, vechea parohie ortodoxă din Micălaca Veche este împărțită în trei parohii: Arad Micălaca Veche I, Arad Micălaca Veche II și Arad Micălaca Veche III.

Prima biserică din Micălaca Veche

Pe vechea vatră a așezării, în imediata vecinătate a Mureșului, a existat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea o biserică cu hramul *Sfântul Mare Mucenic Gheorghe*. Potrivit antimisului primit de la episcopul Vichentie Ioanovici al Aradului (1726-1731), aceasta a fost sfințită în anul 1730. Conform inventarului din 1833, lăcașul de cult era construit din chirpici și cărămidă și avea 9 ferestre. Iconostasul era împodobit cu patru

icoane mari împărătești și 30 de icoane mici. Biserica mai deținea 3 prapori de mătase, două sfeșnice de lemn așezate înaintea icoanelor împărătești, un tron arhieresc, 30 de scaune bărbătești și 13 scaune femeiești. Ca obiecte de inventar sunt menționate cinci epitrahile, două brăie, două perechi de mânecute, trei feloane, un stihar și mai multe cărți bisericești în limba română, unele tipărite în secolul al XVIII-lea în Țara Românească (2 evanghelii, 1 apostol, 3 liturghiere, 1 antologion, 12 minee, 5 octoice, 2 trioade, 2 pentecostare, 1 psaltiră, 2 ceasloave, 1 cazanie și 1 molitvenic). Alături de tipăriturile românești, biserica mai deținea și 5 cărți sârbești (1 liturghier, 1 octoih mic, 1 triod, 1 pentecostar și 1 ceaslov). Turnul-clopotniță de lângă biserică avea două clopote.

A doua biserică din Micălaca Veche

Construirea unei noi biserici, tot cu hramul *Sf. Mare Mucenic Gheorghe*, în noua vatră a localității, a început în anul 1842 și a fost finalizată în anul 1845. Pentru zidărie, acoperiș, turn, boltă, tencuiala exterioară și interioară, s-au plătit 17.150 de florini. Lucrările au fost executate de Iosif Fischer. Biserica, de 25 m în lungime și 12,5 m în lățime și cu o înălțime de 9 m, a fost construită din cărămidă arsă. Fațadele exterioare au fiecare câte patru firide dreptunghiulare cu partea superioară în semicerc, late de 4, 20 m, adânci de 0,70 m și înalte de 7 m. În fiecare firidă se găsește o fereastră. Cele 8 firide sunt încadrate de 10 pilaștri puternici. Turnul, de 30,6 m, este cuprins în construcția bisericii, în fața dinspre apus, are formă pătrată și se sprijină pe 4 pilaștri: 2 în zidul dinspre apus și 2 în pronaos. În zidul fațadei dinspre apus se află două ferestre oarbe în care au fost prinse cu scoabe două icoane pe tablă reprezentându-l pe Sf. Mare Mucenic Gheorghe, patronul bisericii, și pe Sf. Arhanghel Mihail. În anul 1951 ele au fost înlocuite cu două icoane reprezentându-i pe aceiași sfinți, executate în frescă de pictorul Iulian Toader. Același pictor a realizat și frescele de pe cei patru pereți ai turnului reprezentând evangheliștii. Biserica a fost acoperită cu țiglă în formă de solzi, iar turnul cu tablă. Lăcașul de cult a fost sfințit de Episcopul Gherasim Raț în 11 noiembrie 1845. Iconostasul a fost realizat după sfințire, în perioada 1863-1869. Până atunci a fost utilizat iconostasul vechii biserici. Noul iconostas, din lemn, a fost executat de Mihail și Lazăr Ianici din Arad, renumiți sculptori de iconostase. Conform proiectului, el se sprijinea de pereții laterali și de boltă. Iconostasul are două rânduri de

câte opt coloane suprapuse, la fel ca și iconostasul de la catedrala veche din Arad, cu numeroase ornamente reprezentând motive geometrice, florale și vegetale, care au fost acoperite cu foiță de aur. Pictura iconostasului, cea de la strane și de la tronurile arhieresc și al Născătoarei, a fost realizată de pictorul sârb Nicolae Alexici între anii 1868-1870. La lucrări a fost ajutat de fiul său Dușan, și el pictor. Pictura murală a fost executată mult mai târziu, de pictorul Iulian Toader din Arad.

De la sfințire până în prezent s-au făcut mai multe reparații și renovări. Prima reparație a avut loc în anul 1869, când biserica și turnul au fost vărute în exterior cu galben, a fost înlocuită tablă de pe turn, a fost aurită crucea din turn și s-au pus cetârne la streșini, iar jaluzelele de la ferestrele turnului au fost vopsite cu verde. A doua reparație, din 1896, a fost de dimensiuni mai mici. S-au făcut reparații la podul bisericii și la turn și s-a pardosit biserica. În anul 1913 s-au făcut din nou reparații capitale: s-au reparat acoperișul și burlanele, s-a învelit turnul cu o tablă nouă, s-a îndreptat crucea din turn, care era strâmbă, s-au vărut pereții în exterior. Lucrările au fost executate de antreprenorul Freiburger Fülöp din Timișoara. În anul 1927, în urma grindinei care s-a abătut asupra Micălăcii, a fost necesară repararea acoperișului. Noi reparații au avut loc în anul 1930, când preot paroh era Ioan Ardelean. Cu această ocazie, sub supravegherea arhitectului A. Szabo, locul destinat corului a fost mărit și amenajat în forma în care este azi. Tot acum biserica a fost pictată în interior de pictorul arădean Iulian Toader. El a curățit și icoanele de pe iconostas, și pe cele de la tronuri. A fost introdus curentul electric. Lucrările au fost terminate în toamnă, iar sfințirea, făcută de episcopul Grigorie Comșa, a avut loc în 14 septembrie. Următoarea reparație s-a făcut în 1950-1951, când au fost executate lucrări de subzidire după planurile arhitectului Fr. Trithaler, zugrăvirea exteriorului și completarea picturii murale din interior de către Iulian Toader și Lișteveanu Lișteavă. În anul 1966 a avut loc o reparație capitală după documentația întocmită de arhitectul Francisk Trithaler. S-au făcut reparații importante la acoperiș, lucrări de reparație la zidărie și turn, au fost reparate toate scaunele din biserică și s-a repictat interiorul de o echipă condusă de pictorul Gheorghe Răducanu din București. În 1969, după terminarea lucrărilor de pictură interioară, același pictor Gh. Răducanu a curățat icoanele de pe iconostas și a vopsit și aurit din nou sculptura iconostasului, a stranelor și tronurilor. Biserica renovată a fost sfințită de Episcopul Teoctist al Aradului la 2 noiembrie 1969.

Pe lotul de 3.795 m² din Strada Renașterii numărul 11 pe care s-a ridicat biserica a fost amenajată o curte și, în anul 1930, un parc. În curtea bisericii au fost amplasate vechile clopote.

Celelalte edificii ale bisericii Sfântul Mare Mucenic Gheorghe

Casa parohială din Strada Renașterii nr. 9 a funcționat din anul 1921 în fosta Școală confesională a bisericii ortodoxe române din Micălaca Veche. Prin sistarea învățământului confesional în acel an, clădirea școlii confesionale, aflată în proprietatea bisericii, a primit o nouă destinație, fiind transformată în casă parohială, ca locuință pentru preot. Sala cea mai mică a școlii a fost transformată în birou parohial, iar o sală mai mare în sală de ședințe. Pe lângă ședințele consiliului parohial, aici aveau loc și repetițiile corului bisericii. În anul 1936 consiliul parohial a aprobat închirierea sălii de ședințe Inspectoratului Școlar din Arad și transformarea ei în grădiniță, cu intrare separată prin curtea bisericii. În anul 1948, odată cu apariția legii ce prevedea trecerea tuturor fostelor școli confesionale la Ministerul Învățământului, biserica pierde această clădire. A fost retrocedată bisericii în anul 2004, în baza Decretului 196/2004.

La data de 19 septembrie 1937 adunarea parohială a votat construirea unei a doua case parohiale, pe Strada Renașterii nr. 7, pe locul celei vechi. Ea a fost ridicată de meșterul zidar Lovitz Anton din Glogovaț, după proiectul arhitectului arădean Szilaghi. Pentru ridicarea acestui edificiu biserica a primit din partea Municipiului Arad 20.000 de cărămizi și 2.500 de țigle. Pe lângă acestea s-au mai folosit unele materiale din demolare, iar restul s-au cumpărat. Lucrarea a început în anul 1938 și s-a prelungit până în 1940. Finisajele de exterior și de interior au fost executate de maistorul Koloman Czister, pentru suma de 37.000 de lei. Casa se compunea din trei încăperi, din care una a fost folosită ca bibliotecă, arhivă și sală de ședințe a consiliului parohial. Curtea și grădina acestei casei parohiale au o întindere de 1.680 m².

În 14 iunie 1925 corporațiunile parohiale votează construirea unei case culturale a bisericii ortodoxe din Micălaca Veche pe terenul deținut de biserică pe Strada Voinicilor. Planul construcției a fost realizat de arhitectul Ludovic Novac din Arad, iar devizul de cheltuieli în valoare de 308.650 de lei a fost aprobat de comitetul parohial în ședința din 11 iulie 1925. Lucrările au început la 15 iulie 1925 și au fost terminate în opt săptămâni. Edificiul

era compus dintr-o sală mare, lungă de 14 m și lată de 8 m, care avea zidită în interior o scenă cu un metru mai înaltă față de dușumea. În fața scenei, puțin mai jos decât pavimentul, era amenajat un loc pentru muzică, iar de o parte și de alta a scenei erau două încăperi pentru cei care urcau pe scenă. În această casă culturală s-au ținut până în 1949, când a fost naționalizată, toate concertele religioase organizate la marile sărbători de peste an și jocul duminical pentru tineret.

Donații

În timp, pe lângă cărțile din vechea biserică, actuala biserică a fost dăruită și ea cu cărți și cu alte lucruri de trebuință. Astfel, în anul 1845, când a fost sfințită biserica, Alexandru Mihuța a dăruit un clopot de 670 kg, care a costat 1.100 de florini, iar Dimitrie Alexici, funcționar la Primăria Arad, a donat un chivot, șase ripizi, o cruce, două sfeșnice din argint pe prestol, un mormânt al Domnului, o candelă mare din argint, o copie și o linguriță din argint, iar prin testament a lăsat ca la moartea sa biserica să primească suma de 250 de florini. În anul 1871 Petru Șirian și George Popovici au dăruit un clopot de 1.100 kg, comandat la Viena. Petru Șirian și soția sa au mai dăruit bisericii și o Evanghelie ferecată în argint. Orologiul din turnul bisericii a fost donat de George Cosma, mult timp primar al Micălăcii. Dochița Boaru a dăruit o perdea de catifea și o cruce de argint. Ioța Pânădan a ridicat crucea de marmură de la capătul Străzii Frăției, pe locul unde s-a aflat prima biserică. Florea Colțău a dăruit un steag și un litier. Ștefan Comloșan, prim-epitrop, cu soția, au donat în 1924 un acoperământ brodat și două stihare preotești, un acoperământ de catifea pentru mormântul Domnului, un epitaf și un prapor negru cu icoana Sf. Ștefan.

Preoți: Toader (1743), Ioan Popovici (1755), Ștefan Baterschi (1767), Mihail Popovici (1767), Ștefan (1771), Mihail (1771), Gheorghe Versits (1776, 1786), Gheorghe Popovici (înainte de 1791 și la 1810), Ioan Ioanovici (1791, 1793), Ioan Tomuța (înainte de anul 1810), Vasile Pavlovici (1802-1819), Vasile Pasc (1802), Gheorghe Petrovici (1802-1831), Vasile Iovănaș (1819-1843), Petru Gheorghevici (1826-1837), Constantin Costan Iovănaș (1823-1843), Atanasie Stancovici (1839, 1849, 1855), Eftimie Novac (1845-1849), Leonte Gherga (1853-1873), Ioan Monția (1863-1887), Moise Băbescu (1869), Ioan Cioară (1877-1888), Iustin Dascăl (1888-1924),

Ioan Morariu (1897-1918), Mihai Lucuța (1895-1902), Ioan Marșieu (1918-1940), Ioan Ardelean (1920-1949), Gheorghe Căvășdan (1949-1974), Damian Tudor (1974-1995), Iacob Bupte din 1979, Pavel Galiș din 1993, Emil Roman)în 2010), și Mircea Bupte din 2010.

Biserica Micălaca Veche II

Datorită densității populației din Micălaca, începând cu anul 1992, în Zona 500 a fost necesară construirea unei noi biserici, pe un teren cumpărat de la Consiliul Local Municipal Arad (un sfert din Parcul 23 August, actualmente Parcul Regina Maria). Lucrările au început în anul 1994 cu ridicarea unui paraclis, transformat ulterior în capelă, cu hramul *Sfinții Împărați Constantin și Elena*, care s-a demolat după începerea slujirii în biserica nouă.

Construirea bisericii cu hramul *Nașterea Domnului* a trenat, sfințirea în interior, pentru oficierea serviciului religios, având loc în anul 2012. Acoperișul bisericii a fost făcut din tablă de cupru, iar cele trei clopote au fost turnate la Innsbruck (Austria). Iconostasul, Tronul Arhieresc, Tronul Maicii Domnului și scaunele sunt din lemn de stejar, executate de sculptorul I. Peiu din Moldova. Odoarele au fost donate de credincioșii din afara parohiei, iar candelabrele și obiectele de cult au fost achiziționate din Grecia. Pictura interioară, în tehnica *frescă*, este opera pictorului Cezar Constantin Cătălin Băluț, același care semnează și pictura interioară a Catedralei Arhiepiscopale Ortodoxe din Arad. La biserica despre care vorbim aici a fost ajutat de pictorul Cezar Ivana și de ucenici în arta pictării în stilul bisericesc bizantin. La ora redactării acestui material au mai rămas de executat picturile de pe cele trei frontoane mari ale fațadelor de nord, vest și sud.

Preoți: Mircea Bupte – preot paroh, Iacob Bupte – preot pensionar (până la moartea sa în 2018), Aurelian Popa – preot slujitor.

Parohia ortodoxă română Micălaca Nouă

Micălaca Nouă a apărut și s-a dezvoltat în perioada interbelică, fiind o prelungire spre vest a cartierului Micălaca de azi. Până în 1925 comunitatea ortodoxă din Micălaca Nouă a funcționat ca filie la parohia Micălaca Veche. Prin adresa din 18 septembrie 1925, Ministerul Cultelor și Artelor aprobă înființarea Parohiei Micălaca Nouă, care număra atunci 408 credincioși.

Primele slujbe religioase au fost oficiate într-o sală de curs a școlii primare de pe Strada Fabius, preot și organizator al noii parohii fiind Caius Turicu (1925-1927).

Biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril

Construirea bisericii cu hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril* și a casei parohiale din Micălaca Nouă a început în anul 1930, în vremea preotului Romulus Furdui. Lucrările au durat până în 1934 și au fost efectuate după planurile arhitecților Silvestru Rafiroiu și Buzași. Bani pentru construcție au fost primiți de la orașul Arad și de la credincioși. Edificiul este așezat pe un soclu înalt, din piatră de codru cioplită, și are zidurile din cărămidă, iar acoperișul din tablă. Lungimea sa este de 17,50 m, iar lățimea de 8 m. Interiorul bisericii are o capacitate de 350 de credincioși. Biserica este construită pe un plan triconc, cu două turlă octogonale, una pe naos și cealaltă pe pronaos. Absida altarului și absidele laterale sunt ridicate pe cinci laturi ale unui poligon. În interior absidele sunt semicirculare. Pronaosul este supralărgit (4x8m). În dreptul lui, în exterior, a fost plasată o construcție specială care adăpostește scara de urcare în balcoanele pronaosului. La nivelul balcoanelor a fost construit un cafas amplu, sprijinit pe stâlpi puternici.

În exterior fațadele sunt împărțite în două de un brâu median. Registrul inferior este decorat cu panouri dreptunghiulare de tencuială, marcate de muluri cu profil semicircular. Registrul superior este prevăzut cu arcaturi oarbe, animate în interior cu cercuri realizate în mulură, cu aceeași secțiune semicirculară. Pe fațada de vest a bisericii, în două nișe, pictorul arădean Corneliu Artimon a realizat în anul 2004 portretele Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril. Pictura murală, în stil neobizantin, a fost executată în anii 1943-1944 de pictorul Cornel Cenan din Cluj.

Preoți: Caius Turicu (1925-1927); Cornel Mureșan (1927-1928), Romulus Furdui (1928-1939), Ioan Buțiu (1939-1956), Dumitru Gornic (1956-1959), Aurel Jiva (1959-1973), Victor Biliboacă (suplinitor) și Terentie Mihiț (1973), Nicolae Marcu (de la 1 ianuarie 1974), Miron Iercan (1979-2003), Gheorghe Oprea (1997-2003), Adrian Bara (din 2004).

Biserica ortodoxă Sfântul Apostol Andrei

Biserica ortodoxă *Sf. Apostol Andrei* din Micălaca Nouă, Zona 300, a fost sfințită în anul 2003. *Preot* este Gheorghe Oprea.

Biserica romano-catolică Adormirea Maicii Domnului

Parohia romano-catolică din Micălaca a luat ființă prin 1900. Odată cu creșterea numărului de credincioși, în anul 1929 a fost ridicat edificiul ecleziastic cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. În anul 1940 Micălaca Nouă și Micălaca Veche erau filii ale parohiei Glogovăț (Vladimirescu). În acel an, în Micălaca Nouă erau 938 de credincioși catolici, iar în Micălaca Veche 43. Abia în anul 1967 a fost ridicată la rangul de parohie.

Parohi și administratori parohiali: Kóbor György (1967 – august 1969), Kovács István, Mészáros Antal, Való Ferenc, Ebenspanger Ferenc, Benőcs Zoltán, Heinrich Jozsef, Sánta István, Godó Mihály, Szabó Péter, Balogh László.

Biserica greco-catolică Sfântul Anton din Padova

Biserica greco-catolică de pe Strada Voinicilor din Micălaca a fost sfințită în anul 2011. *Preot:* Romeo Bodea.

Biserica Creștină Baptistă Renașterea

Primii membri ai comunității baptiste din Micălaca, botezați în 9 octombrie 1898, au fost Teodor Drăucean, Petru Cameniță, Savu Popovici, Mitru Bugariu și Maxa Gabor. În anul 1919 comunitatea a hotărât să cumpere un teren pe care să construiască o biserică. Începută în anul 1921, lucrarea a fost finalizată în 1926. În perioadele 1938-1939 și 1942-1944 lăcașul a fost închis. Primul cor a fost înființat în anul 1911, prima orchestră în anul 1947 și prima fanfară în 1948. De-a lungul vremii vechea biserică a fost consolidată și renovată. Azi, comunitatea dispune și de Grădinița *Peștișorul*, inaugurată în anul 1999.

Pastori: Ioan Truță (1929-1932), Teodor Iov (1944-1951, 1952-1955), Pavel Popa (1951), Dumitru Inoveanu (1952-1959), Pavel Chiu (1955-1962), Mihai Chiu (1962-1970, 1982-1985); Teodor Vereș (1970-1981), Petru Bozian (1985-1997), Lazăr Magu (1995), Ovidiu Drăgan (2000-2017).

Biserica Baptistă Maranata

Piatra de temelie a Bisericii Baptiste *Maranata*, de pe bulevardul N. Titulescu nr. 1, a fost pusă în 3 februarie 1990. Finanțarea a venit de la frații din Irlanda de Nord. Construirea bisericii a început în 1990 și a fost întreruptă în octombrie 1993, apoi, cu sprijinul financiar al lui Bob van

Kampan, lucrările au fost reluate în 1994. Pe toată perioada de construire biserica a beneficiat de sprijin din străinătate pentru asigurarea dotărilor: 1.000 de scaune (Anglia, septembrie 1991); sistem de sonorizare și televiziune interioară, orgă cu sintetizator (Anglia, iulie 1995). Edificiul a fost finalizat la 6 august 1995. La inaugurare au luat parte reprezentanții tuturor cultelor din Arad, oficialități din ministerul cultelor, precum și Bob Van Kampan. Biserica a avut și are un cor mixt, care a vizitat biserici din țară și din străinătate. În intervalul 1990-1995 membrii comunității și-au desfășurat serviciul religios în Biserica Baptistă Șega. În același timp s-au implicat în acte caritabile. În anul 1991 a fost înființat primul orfelinat creștin la Păuliș, care adăpostea șase copii. Pe Strada Goga nr. 41 a fost deschis pe 5 mai 1992 primul cabinet medical creștin. Până în 2010, numărul membrilor comunității a crescut de la 149 la 623.

Pastori: Dorel Popa (1991-2014), Nicu Brânda, Nicu Atnagea, Cristian Barbosu (2000-2004), Daniel Cojiță (2005-2017), Ovidiu Măduța (2015 – prezent).

Biserica Creștină Penticostală

Sub influența Mișcării Penticostale și Carismatice Mondiale, credincioșii din Micălaca și-au înființat în anul 1923 o biserică. Inițial, credincioșii penticostali s-au întrunit în casa văduvei Sofia Danciu, de pe Strada Renașterii nr. 84. Conducător al comunității a fost, din 1923 până în 1928, Gheorghe Tișler. Primul pastor penticostal care a preluat în mod oficial această funcție a fost, din anul 1928 până în 1953, Gheorghe Urlea. El a înființat în 1935 primul cor mixt, iar în 1936 o orchestră de copii care cântau la mandoline. Actele bisericești, în perioada 1923-1929, au fost întocmite de Gheorghe Bradin din Păuliș și Mihai Olariu din Lipova. În anul 1946 comunitatea penticostală a fost nevoită să se mute din casa de pe Strada Renașterii nr. 84. Pentru o scurtă perioadă a funcționat într-o casă mai spațioasă, pe Strada Renașterii nr. 29, însă autoritățile arădene au solicitat cedarea localului pentru a deschide un magazin alimentar, oferind în schimb casa din Strada Renașterii nr. 2A. Amenajarea noului spațiu s-a finalizat în anul 1948. Aici s-au desfășurat serviciile religioase până în anul 2008. De-a lungul timpului conducerea a înaintat numeroase solicitări pentru a construi un nou edificiu bisericesc pe terenul de pe Calea Radnei nr. 248A. În 22 aprilie 2003 Primăria Municipiului Arad a

concesionat comunității pentecostale terenul menționat de pe Calea Radnei, de 1.817 m², cu intrare de pe Strada Renașterii nr. 2 B. Construirea bisericii a început în anul 2004 și a fost finalizată sâmbătă, 16 august 2008. Noua casă de rugăciune a fost inaugurată duminică, în ziua imediat următoare încheierii lucrărilor de construire. La eveniment au participat peste 1.000 de persoane, între care oaspeți de peste hotare, oficialități, reprezentanți ai cultelor. Predica și rugăciunea de consacrare au fost rostite de președintele Cultului Pentecostal din România, dr. Pavel Riviș Tipei.

Pastori: Gheorghe Urlea, Cornel Borlovan, Ilie Stănuș, David Mărgăian.

Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea

Comunitatea adventistă s-a constituit în Micălaca în anii 1899-1900, când a fost convertit primul membru prin acțiunea de evanghelizare a pastorului Hunedergardt. Până în anul 1929, când a fost cumpărat un teren, serviciul religios adventist s-a desfășurat în casa lui Mitru Gherman. În 1929 comunitatea a ridicat o casă de rugăciune pe Strada Renașterii nr. 63, care a fost distrusă de inundațiile din 1932. Ulterior a fost edificată o altă construcție, în care s-a desfășurat serviciul religios până în anul 2000. La 4 noiembrie 1997 a fost cumpărat terenul de pe Strada Voinicilor nr. 29. Lucrările la o nouă casă de rugăciune au început în 12 mai 1998. Proiectul clădirii a fost executat de firma S.C. Proiect S.A. Arad, prin arhitecții Gheorghe Seculici, Elisabeta Cosma și Monica Cuznețov. Primul serviciu religios a avut loc în anul 2000, însă biserica a fost inaugurată abia în 31 mai 2003. În 2009, din inițiativa tinerilor, pe lângă biserica adventistă de ziua a șaptea a luat ființă *Asociația Youth and Family Micălaca – Arad*, care desfășoară diverse activități de voluntariat.

Pastori: Manchen, Herman, Reit, Cazan, Tolici, Roibescu, Popescu, Cionca, Pavel Crișan, Constantin Șamotă, Ioan Bastoreală, Gligor Deac, Ilie Ofițeru, Petru Secui, Ștefan Faur, Ioan Ban, Dimitrie Jigău, Ioan Sturz, Gabriel Dragoș, Pavel Memete, Valentin Rusu, Vasile Varcuș.

Învățământul

Școlile profesionale românești

Prima atestare documentară a unei școli profesionale românești în Micălaca, cu o singură clasă, datează din anul 1777. În anul în 1791 învățător era *Gheorghe Popovici*, iar numărul elevilor se ridica la 48. După

regularizarea cursului Mureșului în anul 1814, se va construi (din material slab și acoperită cu paie de seară), o nouă școală, lângă biserică, pe Strada Renașterii nr. 7. În intervalul 1811-1820 populația de vârstă școlară a fost numeroasă, însă numărul celor care au frecventat cursurile a fost mic. Spre exemplu, în 1818-1819, din cei 247 copii de vârstă școlară (6-12 ani), doar 13 frecventau școala. În timpul revoluției din 1848-1849 școala din Micălaca a fost ocupată de revoluționarii maghiari. Mobilierul a fost distrus, iar zidurile afectate. Într-un raport din anul 1870 se consemna că instituția de învățământ, care funcționa în clădirea din 1814, nu era dotată corespunzător cu materiale didactice, însă dispunea de o grădină școlară cu o suprafață de 400 de stânjeni, unde se desfășurau cursurile practice de agricultură ale elevilor. În anul 1870 frecventau regulat cursurile 81 de băieți și 27 de fete, la care se adăugau clasele de repetiție în care învățau 45 de băieți și 35 de fete. Lucrările la o școală nouă au început în anul 1863 și s-au finalizat în 1872. Aceasta a fost situată între vechea școală și biserică, pe Strada Renașterii nr. 9. Edificiul din cărămidă, cu acoperiș din țiglă, avea două săli spațioase pentru desfășurarea cursurilor și locuință pentru învățător. Lucrările au costat 7.000 de florini. Vechea școală a fost și ea consolidată în anii 1874-1875.

Cât privește situația învățământului micălăcean, în anul școlar 1873-1874, din cei 246 de copii înscriși s-au prezentat la examenul final 55, adică 22,35%.

Învățători: 1816-1817 – Ilie Pilcovici; 1817 – Petru Vasilievici; 1820-1821 – Matei Cosma; 1824-1826 – Constantin Saiter; 1832 – Sava Mihailovici; 1841-1842 – Andrei Stoianovici; 1844-1845 – Vasile Micșa; 1849-1852 – Ștefan Ioanovici; 1857 – Moise Babescu; 1873 – Ioan Ciora; 1877 – Sava Bugariu; 1882 – Liviu Papp; 1885 – Savu Mihuția.

Școala elementară comunală

În anul 1894 a fost înființată în Micălaca școala elementară comunală, cu limba de predare maghiară. Cursurile au fost deschise de învățătorul Lázár Pál la 10 septembrie 1894, în casa fierarului Kiss Sándor. În acel an au frecventat școala 28 de elevi. Pentru dotarea cu materiale didactice și asigurarea salariului învățătorului, care nu a fost plătit decât la 4-5 luni, inspectorul școlar regal a solicitat și a obținut ajutor material din partea *Societății Culturale Kölcsey* și a unor instituții financiare arădene. În

anul 1897 a fost solicitat un alt spațiu pentru desfășurarea procesului instructiv-educativ. Cursurile, la care participau elevii români și maghiari, au fost continuate într-o casă închiriată, lângă primărie. Imposibilitatea comunei de a o mai susține financiar l-a determinat pe inspectorul școlar regal să solicite în anul 1900 transformarea ei în școală de stat. Prin hotărârea numărul 82.059 din 19 noiembrie 1900, Ministrul de Culte și Instrucțiune Publică a dat aviz pozitiv. Din acel an au existat două cadre didactice. Reprezentanții comunei au predat statului cei 8,235 ari care aparțineau școlii comunale. De asemenea, s-au angajat să plătească 10% din dările către stat și să întrețină edificiul școlar. Până la construirea noii clădiri cursurile s-au desfășurat tot într-o casă închiriată. Președinte al consiliului școlar a fost numit Vaja Antal, iar din 1902 Balogh Zoltán, notarul Comunei Micălaca. Creșterea numărului de elevi a impus angajarea în anul 1909 a celui de-al treilea cadru didactic. În anul școlar 1909-1910 dascălii își desfășurau activitatea în trei săli de clasă, cu un efectiv de 322 de elevi, dintre care 216 români. Din fondurile școlare care au fost capitalizate și din împrumutul de 24.000 de coroane a fost achiziționat un teren pe care a fost construită noua școală. Școala avea două săli de clasă și două locuințe pentru învățători. Ratele lunare au fost plătite din veniturile fondului școlar și din cei 10% impozit suplimentar. 400 de coroane au fost puse la dispoziție de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, pe toată perioada rambursării creditului, pentru acoperirea cheltuielilor celor 2 locuințe ale dascălilor.

Cadrele didactice care au predat la școala de stat au fost: Szabó György, baroneasa Bedeus Zelma și Imrey Margit.

Școala română națională

Instituția românească de învățământ din Micălaca a primit în anul școlar 1920-1921 denumirea de *Școala română națională*. Din anul școlar 1930-1931 școala din Micălaca a funcționat sub denumirea de *Școala primară nr. 15*. Director a fost din 1924 până în 1939 D. Ciobotă. În anul școlar 1941-1942, în timp ce director era Nicolae Tărăpoancă, la cele 4 săli de clasă existente au mai fost adăugate încă două. Școala dispunea de cantină, de care era responsabilă învățătoarea Demetra Balaban, locuință pentru director, laborator, muzeu, cabinet directorial, sală profesorală, terenuri sportive.

Schimbările politice intervenite după 1948 au vizat trecerea tuturor instituțiilor de învățământ în subordinea Ministerului Învățământului. În anul 1955, în timpul directorului Gheorghe Jebeleanu (1949-1959), școala din Micălaca dispunea de două clădiri; într-una se găseau cele șase clase, iar în în a doua locuința directorului, cabinetul directorial, magazia de lemne. În anul 1959 s-a efectuat parchetarea sălilor de clasă, a sălii profesoriale și a camerei pionierilor; au fost instalate 8 sobe de teracotă, a fost reparat acoperișul, spre stradă a fost construit un gard de cărămidă, pe holuri s-a turnat mozaic. În anul 1964 s-au mai amenajat două săli de clasă. De asemenea, a fost dat în folosință un atelier de lăcătușerie pentru băieți, care-l completa pe cel al fetelor. Lucrările la cel de-al doilea atelier pentru băieți au fost finalizate în anul 1978. După 1980 edificiile școlare de pe Strada Renașterii nr. 250, cu 8 săli de clasă, și a celor două școli din Micălaca Nouă, de pe Strada Fabius, au devenit neîncăpătoare. În 15 septembrie 1981 autoritățile școlare au hotărât deschiderea *Școlii generale nr. 12*, din Strada Mioriței. Noua școală dispunea de 24 de săli de clasă, 3 laboratoare (biologie, chimie, fizică), sală profesorală, secretariat, direcțiune, bibliotecă, sediul organizației de pionieri, cabinet medical. Director a fost desemnat Iulian Negrilă, iar din anul școlar 1982-1983 profesorul Pavel Terpe. Șirul directorilor a continuat cu Mihai Mazilu (1984-1990), Rodica Crișan (1990-2004), Alexandru Bratu (2004-2006), Stanca Cosma (din 2006 până în prezent). În vechea școală, la care s-au făcut reparații în anul școlar 1984-1985, s-au desfășurat până în anul 2005 cursurile ciclului primar, după care a devenit liceu cu program sportiv. După 1990 sistemul educativ s-a racordat și în Micălaca la cerințele moderne ale societății.

Personalități

Preotul Ioan Ardelean (1883-1949), este unul dintre optanții care în 1920 și-a părăsit satul natal Chitighaz (din Ungaria de azi), și a decis să trăiască în România și să se pună în slujba neamului său. Biografia sa este o mărturie a dăruirii pe care a arătat-o de-a lungul vieții micălăcenilor care l-au primit în comuna lor. S-a născut la 4 ianuarie 1883 în Chitighaz (azi localitate în Ungaria), într-o familie care a dat 7 generații de preoți. Tatăl său, preotul Iosif Ardelean, parohul bisericii din Chitighaz, autor al unei monografii și al altor scrieri, a fost o pildă de cărturar pentru copiii săi. Ioan Ardelean face școala primară în sat, apoi urmează liceul din

Szarvas. Examenul de maturitate îl dă la Budapesta, după care se înscrie la Institutul Teologic din Arad, pe care îl termină în anul 1903. Se căsătorește cu Felicia Mihulin, fiica preotului Augustin Mihulin din Sebiș, cu care va avea 3 copii, și este numit preot la Ineu, însă după o vreme se mută în satul său. În timpul Primului Război Mondial a fost confesor militar și a însoțit armata pe diferite fronturi. Întors de pe front, în 1920 se pune problema să opteze – și se mută cu familia în România. Se stabilește în Micălaca, unde va fi capelan al părintelui Iustin Dascăl și confesor militar al garnizoanei din cetatea Aradului. După moartea părintelui Iustin Dascăl rămâne preot paroh în Micălaca Veche până la moartea sa, pe 18 martie 1949. De numele lui se leagă o mulțime de realizări. În 1925 deschide *Casa culturală a bisericii ortodoxe române din Micălaca*, în 1930 face o reparație exterioară și interioară la biserică, amenajează parcul din jurul bisericii și zidește casa parohială. De asemenea, a reușit să câștige pe seama bisericii două intravilane – pe Calea Armatei Roșii nr. 214 și 216. În sfârșit, asemeni tatălui său, a scris și el o *Cronică a parohiei Micălaca Veche*, manuscris de 17 file rămas parohiei la moartea sa. În afara parohiei a activat vreme de 15 ani ca și consilier eparhial la secția economică, apoi a fost conferențiar la școala de meserii și la atelierele CFR Arad.

O activitate importantă a desfășurat și în plan politic. Încă în 1920 a fost numit deputat în primul parlament al României întregite. A doua oară a fost ales deputat în parlamentul țării în perioada 1933-38. Ca deputat, mai ales în a doua legislatură, a luptat pentru interesele micălăcenilor și ale arădenilor în general. Reamintim de scutirea micălăcenilor de impozite după inundația din 1932 și de obținerea banilor de răscumpărare a pășunilor expropriate de CFR, de ajutoarele bănești obținute pentru construirea bisericii din Grădiște. Nu i-a uitat nici pe românii refugiați din Ungaria, intervenind pentru colonizarea celor din Giulia și Chitighaz pe moșia Utviniș și Iratoșu. Pentru meritele sale a primit recunoașterea bisericii și a statului român. În timpul războiului i s-a conferit *Crucea pentru Merite*, iar pentru activitatea parlamentară semnul onorific *Vulturul României*. Ca preot, a fost distins în 1930 cu *brâu roșu*, iar în anii următori cu *Răsplata muncii pentru biserică* clasa I.

Preotul iconom stavrofor Demian Tudor (1912-2001)

La un înalt grad bisericesc a ajuns prin meritele sale și părintele Demian Tudor, un micălăcean get-beget. S-a născut în Micălaca, la 9 aprilie 1912, din

părinți săraci dar credincioși. Tatăl său, Arsa Tudor, a fost crâsnic, cântăreț și membru în corul bisericesc al parohiei Micălaca Veche. Crescut pe lângă biserică, Demian Tudor, după ce a făcut școala primară în Micălaca Veche și studiile liceale la actualul Colegiu Moise Nicoară, s-a înscris la Academia Teologică din Arad, fiind unul dintre cei mai buni studenți. După patru ani (1930-1934), s-a înscris la Facultatea de Teologie din București, unde în 1937 își dă licența cu lucrarea *Monografia sectară a județului Arad*, obținând calificativul *Magna cum laudae*. Și-a început cariera nu ca preot, ci ca prefect de studii la Academia Teologică din Arad. Un an mai târziu a fost numit profesor suplinitor la catedra de Patrologie și Patristică. După căsătoria cu Lucreția Popovici a fost hirotonit de episcopul Andrei Mager și instalat preot la parohia Arad-Șega. A funcționat aici până în 1942, când a fost transferat la parohia Arad Centru, unde a activat până în 1958. De două ori a fost arestat de comuniști sub acuzația de uneltire împotriva orânduirii sociale: prima oară în anul 1949, iar a doua oară în septembrie 1958. Condamnat la 20 de ani de muncă silnică și 8 ani de degradare civică, a fost închis la Gherla, Aiud și Ostrov, fiind eliberat prin Decretul-lege 411/1964. Întors acasă, a fost numit la parohia Pecica, unde a activat ca preot până în 1975, când Visarion Aștileanu, noul episcop, i-a aprobat mutarea la parohia Micălaca Veche. Din 1991, odată cu reînființarea facultății de teologie din Arad, preotul Demian Tudor a fost numit în postul de duhovnic, pe care l-a onorat până în 1994. Pe lângă activitatea preoțească și cea didactică, părintele Demian Tudor a desfășurat o bogată activitate publicistică, fiind autorul a numeroase studii și articole apărute în revistele *Biserica și Școala*, *Școala vremii*, *Tribuna română* etc.

Economia

Pământul bun din hotarul Micălăcii a făcut ca cea mai mare parte din populație să se ocupe cu agricultura. Din punct de vedere tehnic, agricultura din acea vreme practica un asolament bienal sau chiar trienal, existând și libertatea defrișărilor sau deștelenirilor. Urmărind configurația terenului din Micălaca și, mai ales, apropierea de râul Mureș și de zona inundabilă a acestuia, putem constata că localitatea și-a sporit permanent terenul agricol prin astfel de operațiuni funciare. Inițial, economia în satul Micălaca a fost una de tip medieval, pământurile nobililor fiind arendate de iobagi, care le lucrau *în parte*, conform înțelegerii stabilite. Încă din secolul

al XVIII-lea micălăcenii au cultivat grâu, orz, ovăz, secară și porumb. Din punct de vedere material, la conscripția din anul 1742, cele 60 de familii de iobagi dispuneau de 192 de câble de pământ arabil, 86 de boi de jug, 74 de vaci de lapte, 51 de junci și juninci, 71 de cai, 2 mânji, 96 de oi, 6 capre și 78 de porci, pentru care plăteau dări în bani și în natură. În urma reglementării urbariale din 1771 obligațiile pe an ale iobagilor, socotite la o sesie întregă, au fost fixate la 52 de zile de robotă cu carul sau 104 zile de robotă cu palmele, precum și la 1 florin *darea de fum*, 1 car de lemne, 2 cocoși, 2 pui, o cupă de unt și 12 ouă. La acestea se adăugau *nona* și *zeciuiala* din toate produsele agricole, inclusiv inul și cânepa, precum și din mieii, porcii și stupi de albine. Prin reforma agrară din 1921, micălăcenii care au fost pe front și o parte dintre cei mai săraci sunt împrumătați cu pământ în pusta Utviniș.

Odată cu colectivizarea și înființarea *Gospodăriei Agricole Colective Mureșul*, proprietarii de altădată au fost nevoiți să lucreze la stat. După 1990, cei care au avut acte au primit pământul înapoi și au început să-l lucreze din nou în familie. Mulți și-au cumpărat tractoare și au cultivat porumb, grâu, ovăz, floarea soarelui, trifoi. Datorită prețului scăzut pe care îl primeau la vânzarea produselor din recolte, prin 1998 majoritatea familiilor au renunțat să mai lucreze pământul, lăsându-l pârlog.

Creșterea animalelor

Micălăcenii s-au ocupat mai ales cu creșterea vitelor, pe lângă care au avut și alte animale. Prima pășune din Micălaca este atestată documentar în 1767, când iobagii micălăceni primesc o suprafață de pășune pentru vitele, caii și oile pe care le dețineau. Pășunea a fost împărțită proporțional cu suprafața de teren arabil pe care fiecare iobag o avea ca sesie, la opt jugăre de teren arabil revenind trei jugăre de pășune. Pe lângă pășunea pe care o aveau la Mureș și peste Mureș, micălăcenii au mai primit în anul 1767 pășunea de la *Buțu*, aflată pe teritoriul pe care astăzi se întinde Micălaca Nouă. Această porțiune de pășune se mai numea și *pășune cămărească*, deoarece era primită de la stat.

În anul 1810 luntrașii angajați la stat și împrumătați cu loturi de case au primit și ei o porțiune de pășune din pusta Zimandului. Cele două pășuni au fost administrate separat până în anul 1930, când localitatea Micălaca a devenit cartier al orașului Arad. Îngrijirea pășunii în timpul anului se

făcea prin muncă obștească, la fel ca și păstrarea reproducătorilor pentru montă: tauri, vieri, armigi (armăsari). Pentru întreținerea reproducătorilor micălăcenii aveau alocate separat 17 iugăre de fânețe și 16 iugăre de teren arabil, cultivat cu porumb, orz și ovăz.

Întreținerea fântânilor de pe pășuni cădea tot în sarcina administratorilor acestora, desemnați de antistia comunală. Administratorii se ocupau și de angajarea păstorilor și, implicit, de colectarea banilor și a produselor ce intrau în plata acestora.

Transportul mărfurilor cu luntrile pe Mureș

Pe lângă agricultură, care reprezenta principala ocupație a locuitorilor din Micălaca, o activitate la fel de importantă a fost plutăritul – transportarea mărfurilor cu luntrile pe râul Mureș. Conform documentelor vremii, „...în anul 1810, când statul își transporta sarea cu luntrile sale, din Micălaca și-a angajat mulți luntrași. Le-a dat de-a lungul drumului de țară, în ordine, locuri de case, pășune din pusta Zimandului, ba încă i-a scutit și de serviciul militar. Pe casele luntrașilor era zugrăvită, ca emblemă, câte o luntre. În astfel de casă, nici primarul, nici militarii, nu aveau ce căuta. Conducătorul luntrașilor era caporal. În cauze mai însemnate, căpitanul districtual judeca asupra lor. Astfel, se bucurau de oarecare libertate pe cuprinsul comitatului. Mai târziu statul a dat în arendă transportarea sării”. Documentul stabilea la 700 numărul plutașilor aflați în slujba statului. Navigația pe Mureș a cunoscut apogeul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după care, odată cu apariția transportului feroviar, a înregistrat un vizibil declin, cu timpul dispărând complet.

Morăritul

În secolul al XVIII-lea funcționa în Micălaca o moară plutitoare pe Mureș, moară din care Toader Lup deținea a șaisprezecea parte, iar sârbul Subota Iaksin o pătrime. În secolul al XX-lea locul morilor de apă a fost luat de morile cu aburi. În 1936, în Micălaca Nouă, pe Calea Radnei, funcționau 3 mori: moara de măcinat a lui Adolf Braun, moara de sare a lui Dozsa și moara de urluit a lui Augustin Ursitz. Ultimii proprietari locali de mori în Micălaca Veche au fost Teodor Păcurar – cunoscut ca *Mumer*, Savu Huț – supranumit *Cloabăr*, Nini Cuzman și Gheorghe Cosma.

Pescuitul

O altă veche ocupație aducătoare de venit a locuitorilor din Micălaca a fost pescuitul, care a reprezentat atât o sursă de hrană cât și de existență. În acest sens, meandrele de odinioară ale Mureșului pe teritoriul comunei Micălaca au creat condiții favorabile activităților de pescuit, iar micălăcenii se numărau printre cei care aprovizionau cu pește piața Aradului și garnizoana din cetate.

Birjăritul

Mulți dintre micălăcenii care au avut mai puțin pământ s-au ocupat cu birjăritul până prin anii 1960, când acest mijloc de transport a început să dispară. Ei așteptau zilnic sosirea tramvaiului electric *de la deal* și duceau la piață *delanele* (femeile de la deal), cu coșurile pline cu struguri, piersici, mere. Azi această meserie a fost parțial reluată. Micălăcenii au recondiționat vechile birje și le folosesc la nunți.

Micii meșteșugari și birtași din perioada interbelică

Conscripția din anul 1828 consemnează în Micălaca doar 4 meșteșugari, care asigurau în localitate minimul de servicii. Numărul mic al acestora explică de ce în Micălaca nu a funcționat nici o breaslă. De altfel aceste activități nu au avut niciodată o pondere prea mare în economia locală. Totuși, mici meseriași și prestatori de servicii au fost tot timpul în comună, și au continuat să fie și după transformarea acesteia în cartier. O parte apar incluși în *Almanahul orașului Arad* din 1931, alții în cel din 1936, semn că oficialitățile doreau să integreze și profesional comuna în corpul orașului.

Cultură tradițională

Meșteșugurile țărănești

În Micălaca activau mai mulți croitori, cizmari, pantofari, cojocari și șubari care făceau produse tradiționale (cizme cu foi, șlarfe, nădragi priceși etc.), și le vindeau la târgurile din jur. Printre acești meșteșugari s-a remarcat șubarul Coste Popovici care, între cele două războaie, a confecționat șube și cioareci pentru întreaga comună.

Portul popular

Costumul tradițional purtat de locuitorii Micălăcii până după Al Doilea Război Mondial a fost în mare parte lucrat de femei în casă. Bărbații umblau vara cu cămașă cusută pe piept și guler cu diverse motive florale, alb pe alb, și cu izmene largi, din 8 lați, ambele elemente de îmbrăcăminte fiind făcute din pânză de bumbac țesută la război, și cu laibăr negru cu bumbi metalici de alamă. Iarna purtau cioareci, pieptar de oaie cusut cu flori și șubă din lână țesută în patru ițe. Șuba era ornamentată la piept și la buzunare cu motive florale cusute pe postav negru și ornamentate de jur împrejur cu *pui negri*. Tot din garderoba de iarnă făcea parte și bunda lungă, ornamentată, ca și pieptarul cu motive florale, și căciula neagră de miel. În picioare aveau cizme la sărbători și bocanci sau opinci în zilele de lucru.

Portul femeilor a fost format inițial din spătoi și poale, zadie, zobon, iar mai târziu din cămașă, poale, rochie, zadie, viziclu.

Spătouiul era ornamentat pe mâneci cu flori din mătase albă sau colorată, iar la gât cu *șlari* (colți). Mânecele se terminau cu broderie și dantelă.

Poalele erau largi, ornamentate în partea de jos cu broderie. Peste ele se lua rochia din lână sau mătase, plisată în pături. Cele mai înstărite micălăcence aveau haine *mulărite* (din mătase naturală chinezească, cumpărată de la jidovi). Peste spătoi se îmbrăca un zobon cu fir, ce se închidea cu cheutori din argint, iar iarna *cheptar* scurt, răscoit adânc, cusut cu flori pe toată suprafața și închis tot cu cataramे mari. Peste acesta, la începutul secolului al XX-lea se mai purta după cap și o cârpă din mătase colorată, legată la spate. La gât purtau bani de aur sau salbe cu taleri puși pe panglică și mărgelile, iar pe cap *cârpe cu pană dă plis*. Femeile măritate aveau părul strâns într-un *conci*, ținut de o *ceapță*. În zile de sărbătoare fetele de măritat îmbrăcau haine albe de mătase, *înforfoiate* cu mai multe jupoane. Miresele aveau și ele haine mulărite, de culoare deschisă, părul era încrețit *cu apă cu țucur* sau cu fierul cald, de o femeie care se ocupa cu îmbrăcarea mireselelor, iar pe cap purtau coroană înaltă cu flori dese, asemenea spicelor, făcute din ceară. Aceste coroane se păstrau după nuntă pe perete, în cutii de lemn cu geam de sticlă.

În picioare femeile purtau pantofi negri de catifea. Iarna, peste haine luau bundiță din oaie îmbrăcată în catifea sau *ciurac*.

Casa bătrânească din vechea Micălacă a fost formată din tindă și o cameră, materialul utilizat la construire fiind pământul bătut. Ulterior,

această casă a fost înlocuită de *casa franconă* cu trei încăperi: două camere și o tindă. La unele dintre ele, în prelungirea camerei de locuit, se mai găsea o cămară și grajdul. Acoperișul este în două ape, cu fronton la stradă. Aceste frontoane au fost făcute inițial din nuiele împletite, apoi din scândură sau văiușă, și tencuite cu mortar. Pe unele dintre fațade mai pot fi văzute micile ornamente sub formă de rozete, flori, forme geometrice, care decorau ancadramentul ferestrelor. Ferestrele dinspre stradă, erau prevăzute cu *șolocaturi dă lemn* (jaluzele). De-a lungul întregii case se întinde un gang, prevăzut cu stâlpi din lemn sau din zid, cu un geam spre stradă și cu o ieșire spre curte în dreptul tindei. În perioada interbelică partea dinspre stradă a *gangului* a fost închisă cu sticlă și transformat în cameră. Cei care dormeau acolo, adică bătrânii, care *nu aveau aer în casă*, iarna se încălzeau cu *cărămizi* (încălzeau cărămizi pe foc și le puneau pe lângă ei, să le țină cald). În capătul opus străzii gangul a rămas deschis – și din el se intra în tindă, cămară, grajd. Tot de pe la începutul secolului al XX-lea unele familii și-au construit o casă mică în curte, cu o cameră în care dormeau bătrânii iarna și cu o bucătărie în care se făcea mâncare.

Interiorul tradițional, care în multe case s-a păstrat până după Al Doilea Război Mondial, a fost unul fix, același la toate familiile. Camera curată, *de oaspeți*, în care nu se locuia, era obligatoriu frumos împodobită, aranjarea ei fiind o ocazie de etalare a bogăției și a priceperii femeilor din casă. Aici se găseau două paturi, fiecare pe câte un perete, de o parte și de alta a ferestrelor. Paturile erau clădite (aveau strujac, două dune, perne), să fie cât mai înalte, și erau acoperite cu *mășai alb de pat* și *chilim*, peste care se așezau câte 9-12 perne cu fețele ornamentate cu broderie spartă. Între paturi, sub ferestre, era o laviță cu spate, iar în fața ei masa cu 4 scaune. În sfârșit, mobilierul era completat de un șublon și de o canapea cu spate înalt, executată în ateliere urbane în stil istorist, după moda vremii. Pereții camerei erau împodobiți cu icoane încadrate de șterguri. Tot în această cameră trona la vedere oglinda mare, primită de mireasă de la nașa la nuntă, și cutia de lemn cu geam de sticlă în care era ținută cununa de mireasă.

În trecut, în tindă era cuptorul cu vatră deschisă, o masă și stelaje pe care se păstrau oalele, vasele de bucătărie, canta cu apă. Cu vremea ea s-a transformat în bucătărie, cu mobilă de bucătărie vopsită în verde sau crem și cu sobă de gătit.

Camera de locuit a avut inițial cam același mobilier ca și camera de oaspeți, doar că totul era mult mai modest și lipseau podoabele. Aici se

găsea și un *șpoherț*, adeseori zidit, folosit atât la încălzit cât și la făcut mâncare.

Curtea din față, împrejmuită de gard, inițial din crengi sau leături, apoi din scânduri și în final de zid sau de fier, a fost cu vremea betonată. În ea se intră printr-o poartă mare pentru căruțe și o portiță pentru oameni, ultima fiind adeseori mărginită de stâlpi zidiți, uneori prezentând ornamente. În această primă curte, în afară de casă și, în unele cazuri, de o casă mică, se mai găsea fântâna și o șură mare, cu pod pentru fân, prin care se ajungea în curtea din spate. În acest al doilea *ocol*, ascuns vederii, se găsesc cocinile și cotețele de păsări. Odinioară aici era și un WC țărănesc din scânduri, grămada de paie și groapa de gunoi. Despărțită de un alt gard, în continuarea acestui ocol prin care păsările umblă libere, se găsește grădina de legume.

Obiceiuri de familie

Nunta

Până după Al Doilea Război Mondial căsătoriile se făceau foarte devreme. Fetele se măritau la 15 ani, iar feciorii, mulți, se însurau la 18-19, înainte de a face armata. Tinerii se cunoșteau duminica, la joc. Acolo *le căpăreau* pe fete. Dacă părinții fetei erau de acord, urma să fie pețită. În pețit mergeau tatăl și mama băiatului și o rudă mai apropiată – un unchi. Se trimitea vorbă și erau așteptați. Tocmeala se făcea în fața tinerilor. De obicei fetei i se dădea zestre pământ, o vacă, perne de pus pe pat. Dacă se înțelegeau, fixau data nunții. Mai demult nunțile aveau loc duminica, mai ales *în câșlegi*, când nu era atâta de lucru.

Pălăscașii mergeau sâmbăta călare, să cheme oamenii la nuntă, iar dacă erau din alte sate, joia. Caii erau împodobiți cu *chilimuri*, iar sub chilimuri cu *măesai creț* și cu ciucuri și cu *cipci* pe cap. Chemătorii aveau ca semne distinctive pălării împodobite cu pene și cu panglici și o *pălască* cu răchie sau vin, din care îi cinsteau pe cei pe care îi chemau la nuntă.

În duminica nunții junele mergea cu muzica după nănași și îi aducea la casa lui, unde le dădea să mănânce papricaș sau *sarme*, apoi plecau cu căruțe și cu birje după mireasă. Pe drum descântau și cinsteau oamenii cu vin. Nașul era însoțit de pălăscaș, de un *precumac*, un *cociș* și de un *givăr*. Ajunși la casa miresei, aceasta era încuiată în casă și nănașul trebuia să o cumpere. El mergea cu *ghivărul* la ușă și începea să se tocmească cu

givărul miresei asupra prețului. În timpul acesta, în locul miresei era scoasă o mătură îmbrăcată sau o bătrână – și de fiecare dată givărul miresei o respingea, spunând că ei nu după mireasa aceasta au venit. După ce se plătea suma cerută, era adusă mireasa. În ușă se puneă o troacă cu apă și toți cei ce voiau să iasă din casă trebuiau să arunce bani în troacă. În curte nuntașii jucau mireasa, apoi ea trebuia să își ia rămas bun de la părinți. Cel care rostea versurile de rămas bun în locul miresei era givărul acesteia. Odată versurile rostite, alaiul pleca la biserică, la cununie. Când ieșeau din biserică, asupra mirilor se arunca grâu. În drum spre casă alaiul de nunta înconjura cu căruțele satul. Când ajungeau la casa cu nunta, mirii erau stropiți cu apă sfințită, cu busuiocul. Obiceiul era ca *nănașa, precumășița și coșicița* să meargă de la biserică acasă la ele, așa că mireasa, givărul, fetele și feciorii se duceau cu muzica după ele, să le aducă la nunta. Nănașa îi dădea miresei o oglindă mare și 3 torturi (al nașei, al precumășiței și al coșiciței). Dacă erau pe jos, alaiul nănașei pornea spre locul unde era nunta *câte doi*, în frunte cu mireasa și cu givărul, care ducea oglinda. Alaiul se oprea la fiecare colț de stradă și juca după muzică. Abia după ce ajungeau cu nănașa li se servea nuntașilor mâncarea.

În mod tradițional, la nunțile din Micălaca se servea *zamă de vacă, carne cu sos, sarme și tocană*. După ce terminau de mâncat începea jocul.

După miezul nopții mireasa își schimba hainele și trebuia să joace pe bani. Primii jucau pălăscășii. Ei jucau gratis, pentru că *au slujit la uspăț*. După ei veneau neamurile. În timp ce dansau, nănașul bătea în farfurie – și de câte ori se auzea bătaia, cel ce dansa mireasa puneă bani.

Înmormântarea și cultul morților

În trecut, în Micălaca înmormântarea se făcea de la casă. Priveghiul ținea o seară și nu se servea decât rachiu, și numai bărbaților. Aceștia jucau cărți, în timp ce femeile povesteau. Cele din familie obișnuiau să se *cânte* (bocească) după mort. În ziua de înmormântare, după ce se scotea mortul din casă *cu picioarele înainte* și era așezat în curte pentru slujba de înmormântare, în camera unde a fost sicriul se întorceau simbolic scaunele, ca mortul să nu se mai întoarcă. Până prin anul 1980 mortul a fost purtat spre cimitir de rude, pe umăr, cu un scaun special. Cortegiul funerar avea în frunte, alături de preot, și dieci în haine albe, care purtau *ripizii*. Pe drum se opreau cu mortul la fiecare colț de stradă. Preotul citește din Evanghelie

și se arunca bani. La groapă, în timp ce se arunca pământ pe sicriu, corul sau cantorul cântă *Pe câmpul plin cu flori*, o variantă fixă de *Hora mortului*. La gropari li se dădea *peste groapă* un colac, un bocal cu nuci, ștergură și un măr. Celor cu prapuri și celor care au dus mortul pe umăr li se dădeau ștergare. De la cimitir, rudele, cei care au dus prapuri, cei care au dus mortul și vecinii erau invitați la pomană. Acasă era pregătit un lighean cu apă și o ștergură – și toți se spălau înainte de a se așeza la masă. Pe locul unde a stat mortul se puneau masa și pe ea o farfurie cu făină și un pahar cu apă, *să fie pentru mort*, fiindcă oamenii credeau că sufletul mortului stă pe lângă casă 7 zile. A doua zi la ora 12 se mergea iar la cimitir. Se duceau cărbuni într-un vas, se aprindea lumânarea și se tămâia mormântul roată, de trei ori. După aceea vasul în care au fost cărbunii se spargea de cruce, ca să nu vină mortul acasă, apoi se dădeau peste groapă, *de pomană*, felii de cozonac și răchie. La 9 zile se făcea din nou pomană, dar atunci participau doar neamurile mai apropiate și vecinii – și atunci se împărțeau haine și pahare. La 6 săptămâni, la 6 luni și la un an se făcea *parastas* la biserică. Se dădea fiecărui preot și crâșnic și conducătorului de cor câte un colac de pe masă. De asemenea, în biserică se împărțeau felii de colac și colivă.

Obiceiuri calendaristice

Ajunul Crăciunului: primii care veneau de dimineață să colinde erau copiii. Ei băteau în poartă cu un băț și întrebau dacă-i *slobod a colinda*. Dacă li se spunea că-i *slobod*, intrau în casă și cântau *Moș Crăciun*, *Steaua sus răsare*, *O ce veste sau Astăzi s-a născut Cristos*. După ce se însera porneau la colindat și feciorii, în grupuri de 3-4. Colindele în Micălaca au avut un conținut religios. Pentru cântat colindătorii primeau bani și erau serviți cu colac și băutură. În trecut, pe ulițe obișnuiau să umble și feciori mascați, numiți de comunitate *urâții*. Băieții de școală mergeau *cu steaua* prin cartier, din ajun până a două zi de Crăciun. A doua zi de Crăciun se organiza joc. Obiceiul era ca după ce jucau cele 7 *zâcăli*, feciorii să meargă cu muzica pe la casele fetelor, *să măture*, fiindcă ziceau că fetele n-au măturat bine casa; porneau de la un capăt al comunei și mergeau la toate fetele. Acolo erau așteptați cu mâncare, cu prăjitură. Pentru *măturat* primeau bani.

La *Anul Nou*, dimineața, pruncii umblau pe la neamuri *cu uratul*.

În ziua de *Bobotează* se sfințește apa la biserică. Toată lumea își duce și azi apă sfințită acasă și o păstrează tot anul, pentru sănătate la oameni și animale.

Prima sâmbătă din Postul Paștilor este cunoscută ca *Sâmbăta Sân Toaderului*. În această zi se fac colaci și colivă și se pomenesc morții.

La *Mucenici*, odinioară femeile făceau plăcinți acre și le împărțeau la vecini și la neamuri *de pomană*, pentru sporul casei.

La *Sfântul Gheorghe* oamenii puneau la grajd crengi verzi și rug strâjesc – ca să nu vină *bosorcile* la vaci să le ia laptele. Feciorii stropeau fetele cu parfum. Pentru stropit primeau bani.

În sâmbăta *Floriilor* se adunau crengile de salcie acasă la unul din *chitorii* bisericii. La casa acestuia veneau apoi preotul cu prapuri și copii de la școală, se făcea o slujbă în curte, apoi copiii luau sălciile și porneau spre biserică în șir, cântând *Învierea cea de obște*. Duminica, după ce erau sfințite, oamenii le duceau acasă, le făceau coronițe și le puneau la icoane – pentru vreme grea.

În a doua zi de *Paști* se ieșea în procesiune *cu litia*, la *Crucea lui Pânădan*. Odinioară, în această zi s-a ținut și *Paștile Morților*. Micălăcenii mergeau la cimitir cu coșul cu colac și ouă sfințite. În perioada comunistă, fiindcă oamenii lucrau luna, au început să iasă la cimitir prima duminică după Paști. Tot a doua zi de Paști, după amiază, repornea și jocul.

La *Rusalii* se umple biserica cu frunze de stejar care, după ce sunt sfințite, sunt duse și păstrate acasă, tot pentru vremuri grele. Până în urmă cu câțiva ani, în a doua zi de Rusalii se ieșea la țarină *cu litia*, se sfințea hotarul și se rosteau rugăciuni pentru ploaie, pentru furtună, pentru recolte bogate. La prapori se puneau coronițe împletite din grâu.

În ajun de *Sânziene* se făceau cununi din flori de sânziene care se duceau la cimitir și se puneau la cruci.

Schimbarea la față este cunoscută în Micălaca sub numele de *Preobraje*. În această zi, odinioară se duceau la biserică struguri care, după ce erau sfințiți, se împărțeau la credincioși odată cu anafura.

În trecut, la *Adormirea Maicii Domnului* micălăcenii mergeau în pelerinaj la mănăstirea Hodoș Bodrog cu căruțe cu *șireglă* sau cu căruță cu *arnieu*.

La *Ziua Crucii* se scoate Sfânta Cruce, împodobită cu busuioc, la sărutat. În biserică se cântă *Cruce sfântă*. Conform tradiției populare, din această zi încep să se bată nucii, iar insectele și șerpii intră în pământ.

De *Sfânta Cuvioasă Parascheva*, bătrânele din Micălaca porneau cu trenul în pelerinaj la Iași pe 13 octombrie. Ajunse la Iași, stăteau la rând să sărute sfintele moaște și plăteau pomelnice pentru vii și morți.

Sport

Clubul sportiv *Olimpia Micălaca* a fost fondat în anul 1920. La început a avut numai o secție de fotbal. În anul 1931 echipa a ocupat locul al II-lea în campionatul regional, la egalitate de puncte cu prima clasată. Din această echipă a cartierului Micălaca s-au ridicat jucători de fotbal renumiți, mulți dintre ei ajungând și la performanțe internaționale: Barbu I, Ștefan Barbu II, Victor Buzași, Nicolae Cioară, Alexandru Cuedan, Ioan Kiss, Coriolan Lupșa, Ioan Lupaș, frații Variassy, Seprenyi, Marksteiner etc. Coriolan Lupșa a fost vreme de mai mulți ani director sportiv al *Clubului Olimpia* din Micălaca, avându-l ca secretar pe Teodor Caran, de la *Banca Victoria* din Arad. Baza sportivă a *Clubului Olimpia* s-a aflat după pod, între șoseaua principală și calea ferată Arad-Timișoara. Terenul era înconjurat cu gard și avea și o tribună acoperită. Tot aici au funcționat și *Clubul de Gimnastică* din Micălaca, înființat în anul 1919, precum și *Clubul Sportiv PTT*, înființat în anul 1931, care a fuzionat apoi cu *Olimpia*.

Bibliografie

- Barbu, Mircea; Mureșan, Augustin, *Noi descoperiri dacice de la Arad-Micălaca*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987.
- Barna, Iustin, *Denumirea și emblema școlii*, în „Cuvântul școlii”, Arad, XIII, 2007.
- Barna, Iustin, *Școala din Micălaca*, în „Cuvântul școlii”, Arad, XV, 2009.
- Berényi, Maria, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în „Simpozion”, Giula, 2006.
- ****Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea Micălaca Arad*, mss. Arad, 2003.
- Călin, Claudiu, *Cronologia preoților parohi și administratorilor parohiali ai Parohiei Romano-Catolice Arad-Micălaca*, mss. Timișoara, 2010.
- Căvășdan, Gheorghe, *Monografia istorică a Parohiei Arad-Micălaca Veche*, 1956, mss.
- Colta, Elena Rodica, *Date și documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz*, în „Simpozion”, Giula, 2004.
- Cosma, Stanca, *Repere istorice ale Școlii Generale nr. 12 Arad*, mss. Arad, 2010.
- Kováč, Géza, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII*, *Ziridava*, XII, Arad, 1980.
- Kováč, Géza, *Conscripția satelor arădene în 1828*, *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987.
- Somogy, Gyula, *Arad szab. Kir. Város és Arad vármegye községeknek leirása*, Arad, 1913.
- Suciu, I. D.; Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980.

Tudor, Damian, *Date istorice privind așezarea Arad-Micălaca Veche și biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe”*, Arad, 1982.

Țiganu, Tiberiu, *O istorie ilustrată a fotbalului arădean*, vol. I, Editura Astra Sport, Arad, 2009.

Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008.

Sânicolaul Mic

dr. Elena Rodica Colta

Denumire: *Kisszentmiklós, Klein Sanktnikkolaus, Zenthmiklostelke, Nyakazószentmiklós, Sânmiclăuș.*

Coordonate geografice: 46°13' N; 21°35' E.

Din 1950 cartier al Aradului, *Sânicolaul Mic* a fost inițial sat, apoi comună. Este situat în Banat, dincolo de Mureș, pe drumul județean 682 Aradul Nou – Lipova. Se învecinează la vest cu Aradul Nou, la nord-nord-vest cu Aradul, iar la est cu localitatea Fântânele.

Istoric

Prima atestare documentară a așezării, în forma Zenthmiklostelke, datează din anul 1471, însă urmele de locuire în zonă coboară în timp spre neolitic. De pe la mijlocul secolului al XIV-lea, localitatea Sânicolaul Mic (Szentmiklos, adică localitatea Sfântului Nicolae), a făcut parte din domeniul familiei Keszei. În anul 1471 Bágas Keszei donează domeniul Capitlului din Cenad. În anul 1665 localitatea apare ca hotărnicire otomană. După eliberarea zonei de către austrieci în anul 1701, Sânicolaul Mic devine centru grăniceresc, cu 75 de grăniceri. Administrativ, în perioada 1717-1775 a făcut parte din plasa Lipova. O legendă locală spune că cele două clădiri din Sânicolaul Mic care se găsesc în apropierea gării Aradul Nou au fost construite în aceeași perioadă și din aceleași materiale cu Cetatea Aradului (1763-1783), și că aceste clădiri și cetatea erau legate printr-un tunel subteran. În anul 1768 împăratul Franz Joseph, mergând spre Lipova, trece prin Sânicolaul Mic și inspectează în localitate cazarma Reuter, care adăpostea din anul 1763 un escadron, și pe care o găsește în stare foarte bună.

În anul 1781 satul a fost licitat, împreună cu alte localități învecinate, fără succes, de Joseph Franz Stanislau, conte Herberstain Moldke. Cel care a cumpărat în anul 1798 Sânicolaul Mic și și-a construit aici o reședință a fost Sigismund Lovász Eötvenes, administrator cameral și viceprefect al Comitatului Timiș. În timpul revoluției din 1848 localitatea a devenit teren de lupte, în luna octombrie 1848 fiind ocupată pe rând de imperiali și de

armata maghiară. Cartierul general a fost cazarma de aici. Această ocupare alternativă a localității de cele două armate și rechizițiile au continuat până la capitulare, în august 1849. În contextul revoluției de la 1848, la sud de Mureș a izbucnit o mare răscoală care a avut centrul la Fibiș și care a cuprins toate satele din jur. Pentru pacificarea comunelor, de la plasa Aradul Nou au fost trimiși 800 de infanteriști, 100 de călăreți și două tunuri. În represaliile care au urmat, în ziua de 13 noiembrie 1848 a fost executat prin spânzurare și preotul român Jivan Petrovici din Sânicolaul Mic, din ordinul lui Kulterer Murany.

În toamna anului 1918 românii înființează în comună o gardă națională.

În Primul Război Mondial au murit atât români cât și germani din Sânicolaul Mic.

Eroii din Primul Război Mondial: Sava Perin, Vasile Anghel, Nicolae Bărnău, Petru Cristea, Sava Crișan, Gheorghe Cigorean, Pavel Cigorean, Petru Cigorean, Gheorghe Dimitrovici, Florin Damaschin, Petru Iovin, Ștefan Rancu, Lazăr Măciuț, Sava Măciuț, Teodor Miloslav, Ilie Nichici, Sava Oprin, Dimitrie Rusu, Vasile Popovici, Gheorghe Vuia, Gheorghe Lingurari, Adam Medrea, Isaia Moraru, Vasile Iliu, Gheorghe Blaghi, Nicolae Stoian, Ioan Grozav, Sava Maxim, Moise Ioil, Damaschin Oprin.

Din comunitatea germană au murit sau au dispărut în acest război Beer Josef, Blau Rudolf, Breier Johann, Hans Franz, Hohn Nikolaus, Harnisch Johann, Fisch Ernst, Groß Johann, Jäger Heinrich, Jung Yron, Klug Johann, Muntean Georg, Niessner Jakob, Prohaska Adalbert, Philipp Franz, Röser Ferdinand, Salich Lorenz, Salich Michael, Sanlo Michael, Schuster Philip, Schneider Peter, Schwarz Peter, Scheirich Michael, Stein Adalbert, Tetzner Johann, Till Peter, Till Josef, Valentin Franz, Vogel Josef, Vogel Mathias, Wohlfahrt Paul, Weiss Josef alt. Weiss Josef Jung, Welsch Franz, Wesser Robert, Winkler Andreas.

În perioada interbelică au funcționat în localitate 3 partide: Partidul Național Liberal (președinte Sava Grozav, vicepreședinte Luca Străin), Partidul Național Țărănesc (președinte Nicolae Adam, secretar Gheorghe Putin), și Partidul German (președinte Gheorghe Hahn).

În anul 1936 comuna Sânicolaul Mic avea administrație proprie și dispunea de o serie de utilități. Personalul primăriei de la acea dată a fost format din primar Sava Grozav, notar Iosif Olah, subprimar Gheorghe

Hohu, casier comunal Ioan Szabó, funcționarii Teodor Motrea și Gheorghe Teodosie, preceptor Isaia Savu, agenții Petru Șipoș, Iosif Moga, Anton Münich, Pavel Nicoară, Anton Stupariu, Todor Orodan și Vasile Raicu. Oficiul poștal a avut-o ca șefă pe Florița Racoviță, medici au fost dr. Eric Wocheș și dr. Armin Schillinger, iar la farmacie a servit Francisc Cseh.

Al Doilea Război Mondial a produs noi jertfe în rândul populației din localitate. 51 de cetățeni din comunitatea germană au murit luptând în armata germană și 10 luptând în armata română. Sfârșitul războiului a însemnat pentru germani deportarea la muncă în URSS. Din cele 107 persoane deportate din Sânicolaul Mic, 20 nu s-au mai întors.

Sânicolaul Mic a fost o așezare multiethnică, locuită de-a lungul vremii de sârbi, români, germani, maghiari, evrei și romi. Ponderea acestor populații în structura etnică a localității a fost diferită. Băștinași au fost românii (fam. Străin, Putin, Militaru etc.), și sârbii (Ștefanovici, Petrovici, Dimitrovici, Mihailovici), germanii așezându-se în localitate pe la începutul secolului al XIX-lea, prin migrație secundară din Aradul Nou și din comunele din jur. În anul 1812 în localitate figurau 25 de familii germane, însă comunitatea germană va crește progresiv (1859 – 500 de persoane, 1880 – 569, 1890 – 862, 1900 – 1.276, 1910 – 1.359, 1920 – 1.281, 1930 – 1.335), până în 1945 când, odată cu deportarea în URSS, va scădea dramatic. În secolul al XIX-lea, o anumită creștere înregistrează în Sânicolaul Mic populația maghiară, chiar dacă va fi tot timpul mai scăzută numeric față de români și germani. Din punct de vedere confesional, majoritatea populației este ortodoxă. Germanii care au migrat în această comună din Aradul Nou și împrejurimi au fost romano-catolici și evanghelici, iar maghiarii reformați.

Evoluția demografică:

1786 – 174 de familii; 1828 – 265; 1869 – 1.781 de locuitori; 1880 – 1.656; 1890 – 2.035; 1900 – 2.462; 1910 – 2.638; 1922 – 2.464, 1941 – 2.987 (1.403 români, 237 maghiari și 1.333 germani).

Biserica

În anul 2000 în Sânicolaul Mic funcționau 4 biserici: Biserica Ortodoxă Română, Biserica Catolică de rit baptist, Biserica Catolică (germană) și Biserica Baptistă Betania.

Biserica ortodoxă română Sfântul Mare Mucenic Gheorghe

Informații despre o primă biserică ortodoxă din lemn în localitate avem din 1717, când mitropolitul Ioanichie Vladislevievici al Timișoarei și Lipovei sfințește un antimis pentru o biserică din acest sat și care avea hramul Sf. Ierarh Nicolae. Actuala biserică din zid, cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, a fost construită într-o primă formă în anul 1804. Iconostasul a fost pictat în anul 1826 de pictorul bănățean Sava Petrovici din Izvin. Multă vreme de această biserică au ținut și ortodocșii din Mureșel, localitate înființată în 1809, încorporată Aradului Nou în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.

Preoți: Burcă – 1727; Petru Ilievici – 1756, 1758, 1767, 1776; Dimitrie Obranovici – 1758, 1767; Arsenie Jivcovici – 1769, 1776; Petru Popovici – 1769, 1776; Arsenie Miatovici – 1791-1843; Ilie Petrovici – 1806-1828; Gheorghe Avramovici – 1806-1828; Iovan Petrovici – 1828-1848; Sava Petrovici – 1833-1868; Vichente Miatovici – 1850-1868; Dimitrie Perian – 1868-1875; Alexandru Munteanu – 1875-1876; Uroș Ivanovici – 1876-1877; Vasile Popescu – 1877; Ioan Monția – 1878; Ioan Cioară – 1878; Nicolae Bogdan – 1878-1889; Iustin Dascălu – 1889; George Roman – 1889-1898; Ioan Groza – 1893; Mircea Beșan – 1898-1904; Ioan Stoian – 1904; Petru Marșeu – 1906-1912; Sava Traian Seculin – 1912-1926; dr. Iorgovan Nicolae – 1936.

Cantori: Gheorghe Bodrogean, Ioan Cuvineanu – 1936.

Biserica Romano-Catolică Sfântul Iosif

În localitate a funcționat o lungă perioadă o capelă catolică. Era de mici dimensiuni și a fost ridicată la începutul secolului al XIX-lea. Creșterea comunității germane a impus înlocuirea ei cu o biserică mai mare. Inițiativa a apărut în 1928, însă piatra de temelie s-a pus abia la 7 martie 1937. Planul bisericii a fost întocmit de Johann Illenz și Anton Finster. Arhitecți au fost Ion Moldovan și Johann Maszini, ambii din Arad, iar conducătorul lucrării a fost Josef Seitz. Preot în această perioadă a fost *Iosif Petla*. Construcția a fost terminată în anul 1938, iar banii pentru construcție și dotare s-au strâns din donații și ajutoare de la stat. Altarul mare, din marmură, a fost dăruit de Edmund Kolb, iar un altar lateral a fost donat de familia Pfan din Aradul Nou, în memoria fiului lor Jakob. În turnul bisericii a fost instalat un sistem electric de tragere a clopotelor, donat de Katharina Kwacseck.

Sfințirea bisericii a avut loc la 25 septembrie 1938 și a fost făcută de episcopul dr. Augustin Pacha. Exteriorul a fost finalizat în anul 1954, sub îndrumarea arhitectului Franz Trithaler, iar gardul împrejmuitor a fost zidit în anul 1963. Monumentul eroilor, aflat în curtea bisericii, a fost ridicat în memoria celor căzuți în Primul Război Mondial.

Învățământul

Școala confesională românească

Prima atestare documentară a școlii confesionale românești din Sânicolaul Mic datează din 1774, când învățător era Arsenie Lazarovici. În anul 1868 Sânicolaul Mic avea 1.127 de locuitori români ortodocși, școala era frecventată de 65 de elevi, iar învățător era *Gheorghe Cioca*. În anul școlar 1880-1881 școala aparținea de protopopiatul Vinga, avea 82 de copii înscriși, învățător fiind Blasiu Codreanu. În anul 1873 școala românească avea 53 de elevi. În anul 1904-1905 în Sânicolaul Mic au frecventat școala 49 de elevi, iar învățător a fost Ion Neamțu. În perioada interbelică directorul școlii a fost Alexandru Buda, iar învățător Gheorghe Putin. După 1945 clădirea școlii a devenit neîncăpătoare. În urma unor numeroase demersuri, în anul 1983 a fost terminată construirea unei noi școli, cu 16 săli de clasă. O altă școală, cu clasele V-VIII, a funcționat până în 1990 în fostă clădire a lui Kolb, în care a fost înainte căminul cultural.

Învățătorii și directorii școlii românești: Arsenie Lazarovici, învățător – 1774; Gheorghe Cioca, învățător – 1867; Blasiu Codreanu, învățător – 1881; Ioan Neamțu, învățător – 1904; Alexandru Budea, director – 1926; Gheorghe Putin, director – 1940; Alexandru Tiulea, director – 1952-1956; Ioan Covăceanu, director – 1957; Petru Demșoreanu, director – 1958; Alexandru Tiulea, director – 1959-1963; Budimir Rachici, director – 1964-1965; Victor Vâlceanu, director – 1966-1980; Tiberiu Novac, director – 1980-1982; Victor Vâlceanu, director – 1983-1991; Mihai Serbovan, director – 1991-1994; Viorel Ignat, director – 1994.

Alături de școală funcționează în prezent trei grădinițe și o creșă.

Școala confesională catolică germană

Prima școală germană a funcționat într-o casă țărănească. Învățător a fost Mihail Maghiary, funcționar și subofițer în armată. În absența unei

clădiri de școală și a unei biserici, a fost construită o casă de rugăciuni care peste săptămână funcționa ca școală în care învățau elevii de la clasele I-IV, iar duminica și în zilele de sărbători se oficiau slujbe religioase. După construirea unui lăcaș de școală adecvat, învățător a fost Franz Winter. În anul 1870, din totalul de 103 de copii germani din comună, frecventau școala 86. În 1936 învățători au fost Iosif Kracsek și Magdalena Staub. Katharina Kwacseck a fost învățătoare, directoare și dirijoare a corului german. Învățământul separat în limba germană a funcționat până în anul 1988 când, din cauza reducerii numărului de elevi, aceștia au fost integrați în învățământul cu predare în limba română.

Școala profesională pentru industrie alimentară

În perioada 1951-1955 a funcționat în Sânicolaul Mic o școală profesională pentru industria alimentară tutelată de *Fabrica de Conserve Refacerea*, școală al cărei director a fost Ioan Hențiu. Școala a avut internat pentru fete și cantină.

Personalități

Adam Nicolae – născut în anul 1893 în Sânicolaul Mic, a fost, după Unire, la numai 27 de ani, cel mai tânăr deputat în parlamentul României. S-a remarcat în localitate încă din tinerețe. A cântat în strana bisericii și a dirijat corul pe patru voci, cu care a participat atât la slujbele liturgice cât și la concursurile de coruri organizate la acea vreme în Banat. În anul 1920, după Unire, Nicolae Adam a fost ales de cetățenii Aradului în Parlamentul de la București, alături de alți distinși arădeni: Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Roman Ciorogariu etc. Nicolae Adam a depus o activitate fructuoasă atât pentru țară cât și pentru județul Arad, dar în nici o împrejurare nu a uitat de localitatea în care s-a născut. O mare atenție a dat-o problemelor țăranilor, al căror fiu era și el. S-a implicat în timpul reformei agrare din 1921, sprijinindu-i pe cei lipsiți de pământ. Ca mulți alții, a fost deportat de comuniști în Bărăgan. A decedat în anul 1980, la vârsta de 87 de ani.

Economia

Prin introducerea urbaniului în perioada 1784-1786, situația economică a satului a fost următoarea: 128 de iobagi; 59 de jeleri cu casă; 20 de jeleri

fără casă; 59 de domenii gospodărești; 2.176 de holde – pământ arabil. În anul 1828 erau tot 128 de țărani iobagi, dintre care 29 dețineau un loc de casă (un *platz*), 23 dețineau jumătate de *platz*, iar 76 un sfert de *platz*. În hotarul Sânicolaului Mic erau 2.248 de holde pământ arabil, 774 de holde fânețe și 64 de holde vie. Localitatea avea 67 de boi, 94 de vaci cu lapte, 23 de vițeale de 2-3 ani, 904 cai din rasa Gayzan, 14 oi și 133 de porci. În sat activau 14 meseriași: fierari, rotari, tâmplari, croitori, pantofari etc. La finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea activitatea de bază continuă să fie creșterea animalelor, alături de agricultură. Recensământul din 1870 înregistrează în comună 322 de cai, 411 vaci și boi, 435 de porci, 1.007 oi și 30 de stupi. În 1911 numărul animalelor ajunge la 545 de cai, 562 de vaci și boi, 386 de porci, 578 de oi, 5 capre și 46 de stupi.

Activitatea meșteșugărească, susținută și de germanii mutați în localitate, cunoaște și ea din secolul al XIX-lea o înflorire sensibilă. În anul 1819 în Sânicolaul Mic a fost înființată breasla fierarilor și rotarilor, care se va transforma în 1828 într-o breaslă mixtă. În 1890 Sânicolaul Mic avea 2 brutari, 2 bărbieri, 3 măcelari, 4 fierari, 2 croitori, 3 pantofari, 2 rotari, 1 cârciumar și 17 comercianți, iar în localitate funcționau 6 mori de apă.

După Marea Unire, în 1936, sunt atestate unele meserii noi, precum cea de *moașă comunală* (Barbara Petz și Magdalena Herzog), și de *maistru hornar* (Ioan Șimăndan). Alături de aceștia se înregistrează un important număr de meseriași, meșteșugari și prestatori de servicii în folosul comunității: măcelari (Antoni Pfinster, Nikolaus Schmidt, Valeriu Oprin și Ioan Scheck), brutari (Laurențiu Hartmann, Rozalia Lacks și Eugen Schütz), zidari (Francisc Salich și Iosif Hartmann), pantofar (Antoni Helmer), tâmplar (Henrich Vörös), rotar (Aurel Putin), fierari (Valentin Paulinici, Ștefan Stiop), bărbieri (Toma Mladin, Anton Lennert, văduva Eugenia Tudor, Samuilă Hopp). Cu îngășarea de porci și cu creșterea păsărilor se ocupa Edmund Kolb, iar cu grădinăria de flori Irma Olah. Comerț mixt practicau văduvul Eftimie Tudor, Ioan Prohasca, Mihai Schagh, Francisc Dittinger, Iosif Závodnyik, Henrik Welsch, Ioan Szabo, Ioan Oberding, Francisc Piller, Aurel Radovici, văduva Iosefina Vencze, Szállási Aladár și Eugen Schütz. Restaurante au deținut Ferdinand Fenster, Iosif Filip, Valeriu Oprin și Nikolaus Schmidt, iar cârciumi Henrik Weisch, Aron Oprin, Ilie Bodrogean, Iosif Závodnyik, Francisc Piller și Aurel Eugen Radovici. În perioada interbelică a existat în comună o lăptărie – a lui Edmund Kolb, o

moară – a lui Edmund Kolb Comp, o fabrică de mobilă – a lui Fr. Depold, o fabrică de sifon – a lui Mihai Handler, o moară de urluit – a lui Ioan Weiss, și un depozit de lemne – al lui Francisc Pfan. Tot în Sânicolaul Mic a funcționat *Fabrica de Lichior Cocty*, al cărei proprietar a fost Johann Weiss.

Un rol important în economia comunei – și mai târziu a orașului Arad, l-au avut marile fabrici care au funcționat și în perioada comunistă.

Fabrica de Conserve Refacerea a fost construită în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial de *Societatea Anonimă Horticultura* din București. În 1943 a fost cumpărată de Mitică D. Simian din București, apoi în anul 1945 de firma *Hociotă Dumitru*, care a deținut-o până în 1948, când a devenit, cu întreg patrimoniul, unitate de stat. Datorită investițiilor făcute de stat în perioada 1951-1955, valoarea producției-marfă a ajuns la 21.004.000 lei, iar beneficiul realizat s-a ridicat la 1,1 milioane lei. Producția și veniturile au continuat să crească până în 1990. În prezent fabrica nu mai există, fiind desființată după 1989.

Fabrica de mașini și instalații agricole a fost construită pe terenul fostei cazărmi militare, după eliberarea acesteia de armata sovietică în 1958, pentru a se asigura necesarul de mașini agricole și instalații pentru agricultura din această zonă.

Fabrica de încălțăminte Libertatea: înaintea fabricii, în localitate a existat un atelier de calapoade al lui *Stiaszny*, care în 1930 exporta calapoade în Suedia, Germania, Belgia, Cehoslovacia etc. La naționalizare atelierul avea 70 de muncitori și o producție de 100-120 de perechi de calapoade pe zi. După trecerea în proprietatea statului, atelierul s-a dezvoltat în continuare prin dotarea lui cu mașini moderne de copiat, precopiat și debitat calapoade. La originea fabricii a stat comasarea mai multor ateliere de încălțăminte din Arad. În anul 1934 exista *Uzina de ghetete ALFA* din Arad, în proprietatea lui Eugen Weisz, la care aderă și proprietarul Isaia Stein. În februarie 1941 Emeric Weisz vinde uzina cu toate uneltele de cizmărie lui Ioan Dindelegan din Arad, care își înmatriculează firma cu emblema *GLORIA*. Această firmă, unificată mai târziu cu *DOX*, proprietatea lui Petru Hedeșan, a constituit piatra de temelie a actualei *Fabrici de Încălțăminte Libertatea Arad*, denumire pe care o primește în 1948, când are loc naționalizarea. Unificarea fabricii de calapoade cu cea de încălțăminte a avut loc în anul 1951. Fabrica de încălțăminte Libertatea Arad a fost renumită în întreaga țară și a avut exporturi în întreaga lume până la desființarea sa după decembrie 1989.

Viața tradițională

Habitatul

Românii și germanii au trăit concentrați în nuclee de locuire separate. Populația germană din Sânicolaul Mic a locuit pe străzile Clopotului, Gheorghe Stoica, Pescăruș și o parte din străzile Steagului, Frunzei, Flacăra, Fadeev. Străzile fostei comune, largi și drepte, sunt în prezent asfaltate. Casele din Sânicolaul Mic sunt de toate tipurile, de la casa bătrânească lungă, cu frontonul spre stradă, la case în vinclu și vile. Gardurile sunt din lemn, din cărămidă sau din fier cu tablă.

Monumente pentru eroi au fost ridicate în cimitirul catolic, în curtea bisericii ortodoxe române și în curtea bisericii romano-catolice. În fața fostei primării există un tei secular. Fosta comună are un cimitir ortodox în care, în ultimii ani, a fost construită o capelă modernă, și un cimitir catolic, însă unele săpături au scos la iveală existența altor trei cimitire, dispărute în timp.

Tradiții românești

Dintre tradițiile românești din trecut menționăm *hora* sau *jocul satului*, care s-a ținut la căminul cultural în fiecare duminică după amiază și la sărbătorile mari. Localitatea a avut propria formație de muzică populară, alcătuită din muzicanți țigani (Francisc Bodrogean – vioară prima, Ioan Mohaci – tamburină, Ioan Birta – acordeon, Gheorghe Bodrogean – contrabas). Dintre obiceiurile tradiționale de peste an menționăm *colindatul*, *uratul de Anul Nou*, *umblatul cu sorcova*, *ritualul de aducere a ploii în caz de secetă* (numit *Dodu*). La acestea se adaugă obiceiurile sociale practicate în localitate: *claca* și *șezătoarea*.

Tradiții germane

Printre tradițiile germane menționăm *Farșingul*, adică *alaiul de măști de carnaval*, *Ziua „Trupul Domnului”* și *Kirvaiul*, (hramului bisericii). Înainte de sărbătoarea *Trupul Domnului* membrii comunității germane ridicau la colțuri de străzi adevărate capele împodobite cu verdețură și flori. În interior erau așezate tablouri cu chipurile lui Iisus Hristos și Maicii Domnului. Prima capelă era amenajată de regulă în fața bisericii catolice, de unde pleca alaiul cu preotul, având în frunte o cruce împodobită cu flori,

și praporii. Înconjurul se făcea de regulă intrând pe Strada Pescăruș până la colț cu Strada Tractorul Roșu, unde era amenajată altă capelă. La fiecare capelă preotul făcea o slujbă și sfințea cununițele din salcie și flori, iar corul bisericii cânta cântece bisericești.

Viața culturală

În trecut, în comună s-a desfășurat o bogată viață culturală: serate, baluri, spectacole artistice și de teatru de amatori. Unul dintre animatorii vieții culturale a fost, în perioada 1926-1940, preotul Nicolae Iorgovan, care a organizat în Sânicolaul Mic numeroase seri culturale. La unele dintre ele tinerii din localitate interpretau, sub îndrumarea lui Nicolae Adam, piese de teatru precum *Ca la noi în sat* sau *Căciula*. Anual, se organiza *balul căsătoriților, balul vânătorilor și pescarilor, balul strugurilor, balul Mărțișorului, Balul de Kirchweih (Kirvai la germani), balul mascat, balul tineretului, balul recruților și balul de Farșing* (lăsarea postului la catolici). *Balul vânătorilor și pescarilor* era organizat Ferdinand Finster, zis Nandi, un vânător renumit din localitate. Cel mai renumit bal a fost însă *balul sportivilor*, care era de regulă precedat de un meci de fotbal pe teren propriu, în care juca una din echipele din Sânicolaul Mic (*Banatul* sau *Recolta*).

De asemenea, în localitate au funcționat în perioada interbelică mai multe asociații religioase și culturale, precum *Reuniunea de cântăreți Gloria, Asociația femeilor romano-catolice, Asociația fetelor romano-catolice* și mai multe coruri, printre care corul bărbătesc al bisericii ortodoxe, dirijat de pr. Nicolae Iorgovan, corul mixt, dirijat de Nicolae Adam, corul bisericii catolice și fanfara germană. Fanfara a supraviețuit și după război, până prin 1950. În anul 1946 din ea făceau parte Iani Borș – șef, suflător, Victor Reinharth – vioară primă, Reinharth – acordeon, Iani Hartman – toboșar, și Pomersein – pistonist. În sfârșit, în 1936 localitatea dispunea și de un cinematograful privat, ai cărui proprietari au fost Filip și Göt. După naționalizare, una din clădirile lui Kolb, cea de pe Strada Tractorul Roșu nr. 25-27, a devenit pentru o vreme casă de cultură.

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea Sânicolaul Mic a avut o formație de pompieri care a fost condusă de germani timp de peste o sută de ani. Ferdinand Finster a condus compania vreme de treizeci de ani (1921-1959), după care conducerea a fost preluată de Niki Grünzweig. Corpul pompierilor voluntari organiza anual *balul pompierilor*.

Sport

Românii și germanii din Sânicolaul Mic au fost membri ai asociației sportive din Aradul Nou înființată în anul 1919 de contele Alfred Pallavicini.

Clubul sportiv român *Banatul*, înființat în comună tot la începutul secolului al XX-lea, a avut stadion propriu și echipă de fotbal. De pe terenul de sport *Banatul* din Sânicolaul Mic s-au ridicat fotbaliști de valoare, printre care Tudor Vasi și Ioan Atodiresei, care au jucat și în echipa națională, Ioan Leac și Claudiu Riviș, care au jucat în divizia A la UTA. A doua echipă locală de fotbal a fost *Recolta*. Terenul de fotbal al cartierului a funcționat până la finele secolului al XX-lea, în prezent fiind neutilizat.

Bibliografie

Anuarul SOCEC, ediția 1914-1925, Biblioteca Congresului SUA.

Borovszky, Samu, *Temes vármegye és Temesvár*, Budapest, 1914.

Motocea, Vasile, *Sânicolaul Mic, așezarea cu cinci cimitire*, Ediția a II-a, Editura Mirador, Arad, 2012.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Weiss, Paul, *Das war unser Kleinsanktnikolaus*, Editura Trinom, Arad, 2010.

Șega

dr. Elena Rodica Colta

Denumirea: *Șega, Seegh, Nagyseg, Kisseeg, Királyé, Papokség.*

Coordonate geografice: cartier al Aradului plasat în partea de nord-vest a orașului.

Istoric

Prima atestare documentară datează din 1177, când așezarea a fost dăruită de regele Bela al III-lea Capitulului din Arad. În perioada medievală timpurie este menționată sub diferite denumiri. În anii 1407-1411 satul apare în posesia capitulului din Arad și a familiei Dóczy, în 1491 în posesia familiei Haraszthy, ca în perioada 1496-1499 să revină familiei Dóczy. În 1561 satul avea 5 sesii iobăgești, iar în 1570 a fost înregistrat cu 28 de familii. În 1661 Șega figurează în documente ca hotărnicie otomană. Cartierul de azi a luat naștere înainte de Unire, fiind locuit de muncitorii care lucrau la Fabrica de Vagoane.

Biserica

Biserica ortodoxă română (parohială) Arad-Șega I

Inițial, credincioșii ortodocși din Șega au ținut de parohia Arad Centru, însă după 1920 a început să se pună problema construirii unei biserici parohiale în cartier. În 1923 protopopul Traian Vățian a cerut Consiliului orașenesc loc pentru construirea unei biserici ortodoxe în Șega. Cererea nu a fost aprobată, însă inițiativa nu este abandonată. În 1924 preotul Florea Codreanu, desemnat să răspundă de nevoile spirituale ale ortodocșilor din cartier, face noi demersuri – și în ședința din 23 august 1925 a Consiliului Parohial Arad-centru se hotărăște înființarea unei parohii de sine stătătoare în Șega. Aprobarea de la Ministerul Cultelor s-a primit în 1926. Administrarea noii parohii a fost încredințată preotului Caius Turicu, înlocuit în 1929 cu preotul Iuliu Hălmăgean, catehet la *Gimnaziul de stat Iosif Vulcan* din Arad. La 22 septembrie 1930 parohia primește și primul titular, în persoana preotului dr. Ilarion Felea. Până la edificarea bisericii s-a

pus problema transformării Casei de Cultură în capelă. Piatra de temelie a fost pusă la 13 iunie 1930, de preotul Mihai Păcățan, în calitate de delegat al episcopului Grigorie. Proiectul i-a aparținut arhitectului Ștefan Toth din Arad, care a și condus lucrările de construire, terminate în vara anului 1933. Sfințirea noului lăcaș de cult, cu hramul *Pogorârea Duhului Sfânt*, a avut loc pe 17 septembrie 1933 și a fost săvârșită de episcopul Grigorie Comșa.

Preoți: dr. Ilarion Felea (1930-1939), Tudor Demian (1939-1942), dr. Gheorghe Lițiu (1942-1950), Emilian Bența, Axente Câdea (1959-1979), Gheorghe Șerb (fost protopop al Aradului), și Ioan Hornea. Astăzi slujesc preoții Dan Emilian Nicolau (paroh), dr. Constantin Rus și Aurel Bonchiș. Alături de biserica parohială, în parohia Șega I se construiește o biserică nouă, cu hramul *Sf. Proroc Ilie Tesviteanul*.

Biserica ortodoxă Arad-Șega II

La 21 octombrie 1948, în cartierul Șega s-a construit o a doua biserică, cu hramul *Schimbarea la față*, cu jurisdicție asupra cartierelor Funcționarilor, Poltura și o parte din Calea Aurel Vlaicu. Parohia Șega se împarte în două: Șega I și Șega II. Biserica a fost terminată în 1952, fiind sfințită de episcopul Andrei Magier. La sfințire au fost puse în Sf. Prestol moaște sfinte. În anul 1968 interiorul este pictat de George Popa Vasilescu din București. Lucrările au fost terminate în vara anului 1972.

Preoți: Gheorghe Holboc, Gheorghe Perva, Caius Turicu, Cornel Caceu, Aurel Moise, Teodor Cociu – care s-a dovedit a fi unul dintre cei mai activi slujitori, și Dimitrie Cuzman. Astăzi slujesc preoții Zaharia Iova (din 1977), Dumitru Moca (din 1988), și Teodor Baba (1990-2017).

Biserica greco-catolică Arad-Șega

La sfârșitul anului 1926 parohia greco-catolică Arad-centru înființează o filie în Șega II. În anul 1928 comitetul palatelor din parohia greco-catolică Arad-centru cumpără în cartierul Șega o locuință și un intravilan, pe Calea Aurel Vlaicu, pentru construirea unui lăcaș de cult. La 21 noiembrie 1933 canonicul Nicolae Brânzeu, ca delegat al episcopul de Lugoj, alături de Gheorghe Munteanu – vicarul Timișoarei, și de preotul Petru Herlo – primul paroh al nou înființatei parohii, sfințesc locul. Biserica greco-catolică Arad-Șega, cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, a fost sfințită în anul 1934. Proiectul bisericii și devizul de lucrări i-au aparținut arhitectului

Silvestru Rafiroiu din Timișoara, iar executarea lucrării firmei arhitectului Trithaler din Arad. Tencuiala interioară și exterioară a fost făcută pe cheltuiala baronului Neumann. Din cauza celui de-Al Doilea Război Mondial lucrările nu au putut fi terminate. În perioada anilor 1940-1948 preotul Petru Herlo săvârșea slujbele religioase într-o capelă. Confiscată de comuniști în 1948, biserica a fost retrocedată în 2014. Ierarhic, Biserica greco-catolică Arad-Șega aparține de eparhia greco-catolică de Lugoj. Preot paroh este Sorin Sevcicu.

Biserica romano-catolică Arad-Șega

Biserică romano-catolică din Șega, cu hramul *Sfânta Tereza de Liseux* (sărbătorit pe 1 octombrie), este o biserică parohială. A fost construită în stil neogotic, în anul 1936. Preot paroh este Árpád Király, canonic, arhidiacon.

Biserici baptiste din Arad-Șega:

Biserica Baptistă Șega de pe Strada Constantin Brâncoveanu nr. 28-30, *Biserica Baptistă Betania* de pe Strada Aprodul Purice nr. 8, *Biserica Baptistă Credința și Biserica Baptistă Pregătirea*.

Alte biserici neoprotestante:

Biserica Penticostală Porumbița, *Biserica Martorii lui Iehova* din Șega și *Biserica Adventistă de ziua a 7-a*. O parte din aceste biserici sunt frecventate de romii din cartier.

Învățământul

Școala românească din Șega a fost construită în anul 1831, învățător fiind Iulian Babescu. La școală învățau 41 de elevi. În anul 1863 frecventau școala din Șega 44 de elevi, iar învățător era Al. Sombati. În perioada 1904-1905 numărul elevilor a fost de 58, iar învățător a fost Ioan Vancu. Ilarion Felea găsea această școală neîncăpătoare și în stare necorespunzătoare în 1930; după repetate reparații și modernizări, școala îi poartă azi numele.

Școala Gimnazială Ilarion Felea își desfășoară activitatea în trei clădiri. Clădirea principală cuprinde 8 săli de clasă, laborator de fizică-chimie, laborator de biologie, cabinet de informatică, sală profesorală, secretariat, un cabinet medical, 6 grupuri sanitare și 3 boxe auxiliare; clădirea a II-a

are 4 săli de clasă, un grup sanitar, o sală pentru bibliotecă; clădirea a III-a cuprinde 4 săli de clasă, o sală de sport, vestiar, un grup sanitar, o sală profesorală. Din anul școlar 2015-2016, în cadrul școlii funcționează și Grădinița PN 3 Arad.

Școala gimnazială Avram Iancu

Școala a fost construită în 1979 și a funcționat inițial cu numele de *Școala cu clasele I-VIII nr. 18*. Primul director al școlii a fost *Emilian Bran*. El a fost cel care a pus bustul lui Avram Iancu în fața școlii. Din iunie 1989 până în ianuarie 1990 școala a fost condusă de Doința Lazie. După revoluție, până în anul 1998, director a fost prof. Nicolae Pellegrini. În anul 2000, sub conducerea directorilor Florica Chirilă și Pompiliu Moldovan, școala a primit numele *Avram Iancu*. La școală învață elevii care locuiesc pe străzile Cocorilor, Ioan Fluieraș, Școalei, Aleea Amara, Constantin Brâncuși, Constantin Brâncoveanu, Maramureș, Libertății, Oborului, Calea Aurel Vlaicu și Piața UTA.

Colegiul Tehnic de Construcții și de Protecția Mediului Arad

În cartierul Șega funcționează *Colegiul Tehnic de Construcții și de Protecția Mediului Arad*. Înființat în 1974, *Liceul de Construcții Nr. 2* a devenit în anul 1980 *Liceul Industrial nr. 7*. Denumirea liceului a fost schimbată în anul 1992 în *Grup Școlar Industrial nr. 7*, iar în anul 1995 în *Grup Școlar Industrial Construcții-Montaj*.

Un pas important în dezvoltarea școlii l-a constituit fuziunea dintre *Grupul Școlar Industrial Construcții-Montaj* și *Grupul Școlar de Gospodărire a Apelor*. Grupul Școlar de Gospodărire a Apelor a fost *Școala tehnică de hidrotehnică și meteorologie* înființată în anul 1962, care a funcționat cu această titlatură doar trei ani, după care, în anul 1965, a primit numele de *Liceul de Îmbunătățiri Funciare și Gospodărirea Apelor*, nume care a fost schimbat în anul 1977 în *Liceul Industrial nr. 8*. În anul 1995 liceul a fost redenumit pentru ultima oară: *Grup Școlar de Gospodărire a Apelor*. În anul 1997, prin fuziunea celor două școli s-a format *Grupul Școlar Industrial de Construcții, Ape și Protecția Mediului Arad*, iar în anul 1998, ca urmare a încetării activității Combinatului Chimic Arad-Vladimirescu, clasele *Liceului Industrial Tudor Vladimirescu* au fost adăugate Grupului Școlar Industrial de Construcții, Ape și Protecția Mediului. În anul 2000,

în urma evaluărilor făcute de Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului prin intermediul Inspectoratului Școlar Arad, școala a fost redenumită, devenind *Colegiu Tehnic de Construcții și Protecția Mediului Arad*.

Viața culturală

Până în anul 1930 în Șega exista o Casă de Cultură.

Sport

În cartierul Șega există un teren de fotbal cu iarbă artificială.

Bibliografie

****Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999.

Comunitatea mozaică din Arad

Marius Ioan Grec

Este de presupus că încă din antichitate, după cum există indicii de-a lungul Evului Mediu, evreii au desfășurat în această zonă comerț cu sare și cu alte produse, folosind transportul pe Mureș.

La cea mai inferioară treaptă a piramidei sociale se aflau evreii, care erau considerați doar tolerați. Prin *scrisoarea de protecție* datată la 1 mai 1717, generalul locotenent baron Ștefan Cosa, comandantul cetății Aradului, permite primilor doi evrei să se stabilească și să locuiască în mod legal în orașul Arad. Prima instituție evreiască înființată la Arad a fost *Hevra Kadisha*, în primii ani după acceptarea oficială a așezării unor evrei la Arad (1717). Primul membru al acestei instituții este *Isaac Elias*, comerciant, menționat în această calitate în anul 1729. Familiile lui *Isaac Elias* și *Marcus Mayr*, aflate sub protecția autorităților din oraș, au reprezentat nucleul viitoarei comunități de evrei arădeni, constituită în mod oficial în anul 1742. În condițiile de atunci, *Hevra Kadisha* nu se ocupa numai de înmormântarea evreilor și de administrarea cimitirelor, ci, în limita posibilităților, și de asigurarea îngrijirii medicale a evreilor arădeni. Cel mai vechi regulament al *Hevra Kadisha*, păstrat în original în arhive, datează din anul 1750, dar se referă și la statute mai vechi. Cele mai vechi morminte în cimitirul evreiesc din Arad datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Este interesant că *Hevra Kadisha*, ca instituție, este mai veche decât însăși comunitatea evreilor arădeni.

Odată stabiliți, evreii arădeni, cel puțin în primii 40-50 de ani erau opriți de la orice fel de activitate productivă, exceptând producerea și comercializarea băuturilor spirtoase. Încercând să practice și unele meserii, evreii arădeni s-au lovit de refuzul breslelor meșteșugărești. Traversarea acestor vremuri dificile a fost posibilă în mare măsură datorită coeziunii membrilor comunității, a atașamentului lor față de conduitele morale ale iudaismului și, în special, datorită deschiderii lor față de școală și educație.

La 14 martie 1740 membrii comunității din Arad înaintează Consiliului Locotenențial din Bratislava o scrisoare prin care solicitau înlesniri fiscale. În cuprinsul scrisorii se menționează donarea unui teren viran comunității

de către o femeie cu numele *Nahuma* și ridicarea pe acest teren a primei sinagogi de lemn în anul 1759.

Primul rabin al comunității a fost *Jochanan*, iar prima slujbă este datată în 1764. În monografia sa despre Comitatul Arad, Márki Sándor a arătat că în anul 1742 evreii arădeni au avut o sinagogă în cartierul sârbesc. Urmașii lui *Jochanan* la rabinat au fost *Broda Leb* (1770-1786), apoi *Stemnitz Hirsch* (1786-1789).

Comunitatea evreilor arădeni era supusă domeniului cameral, iar viața acesteia era organizată conform principiul democratic. Fiecare bărbat trecut de *bar-mitzva*, contribuabil pentru comunitate, cu o vechime de cel puțin trei ani în oraș și care nu a suferit condamnări, avea drept de vot. *Adunarea Generală* cuprindea 40 de persoane. Ea alegea judele (*rosh hakehila*), rabinul, ajutorul rabinului, cantorul, dirijorul corului, notarul, contabilul și cei trei deservenți ai sinagogii (rabinul și cantorul fiind desemnați pe viață). Hotărârile trebuiau aprobate de fisc și de directorul domeniului cameral, care aveau dreptul să se amestece în activitatea comunității. După anul 1834 evreilor li s-au acordat oficial o serie de drepturi.

Consiliul orășenesc a delegat un comisar orășenesc care trebuia să verifice deciziile comunității, finanțele și nominalizarea demnitarilor. În funcția de jude erau alese de obicei persoane cu orientare conservatoare. Primul jude de orientare liberală a fost *Moshe Hirschl* (1849), urmat de *Wolf Steinitzer*, *Leopold Epstein*, *Josef Hertz* și *Paul Walfish*, toți sprijinitori ai reformelor inițiate de *Aron Chorin*.

Din punct de vedere demografic evreii au reprezentat o minoritate. Conscripția din septembrie 1767 a consemnat existența unei comunități mozaice în orașul Arad (70 de evrei). Din datele consemnate între anii 1785-1787 rezultă că în orașul Arad trăiau atunci 152 de evrei. În 1767 comunitatea mozaică din Arad era condusă de judele *Simon Salamon*, vicejudele *Jacobus Levi* și rabinul *Joachimus Jeffe*. În anul 1798 sunt menționați conducătorii comunității evreiești din orașul Arad: *Wolf Steinitzer* – jude, *Moses Hirschl* – episcop, *Leopold Epstein* – jurat, *Isaac Deutsch* – jurat, *Heinrich Chorin* – rabin. În anul 1789 obștea evreiască din Arad l-a ales pe tânărul *Aron Chorin*, pe atunci în vârstă de 23 de ani, în funcția de șef-rabin al comunității, funcție pe care a deținut-o până la moartea sa, survenită în 1844. Această perioadă coincide în mod fericit cu tendințele de reformare a religiei pe care le-a inițiat și răspândit, acest lucru aducându-i

mulți admiratori, dar și oponenți care nu vedeau cu ochi buni încercările de deviere de la interpretările tradiționale și introducerea de înnoiri în cultul religios.

Rabinul *Aaron Chorin* (1766-1844), a fost, datorită ideilor sale reformatoare, cel mai cunoscut rabin din Arad. Începând cu anul 1789 a propus o serie de practici religioase precum introducerea muzicii de orgă în timpul slujbei religioase, efectuarea rugăciunii cu capul descoperit, posibilitatea de a călători în timpul sabatului, combinarea meditației religioase cu cea filosofică, rostirea rugăciunilor în limba ebraică și germană.

Chorin s-a născut în anul 1766 la *Weisskirchen* (Moravia). A învățat la *ieșiva* din *Nagy marton* (Austria), apoi și-a continuat studiile, devenind discipolul lui *Jezekiel Landau, gaon* din Praga. La recomandarea șef-rabinului de Praga a fost ales să ocupe postul de șef-rabin al comunității evreiești din Arad, care număra pe atunci 352 de suflete.

Chorin a introdus inovații în slujba religioasă, a inițiat schimbări în ordinea rugăciunilor și a fost primul care a introdus orga în ritualul de la sinagogă. Majoritatea cărților sale au apărut la Praga, una dintre acestea fiind *Emek Hashaveh* (1803), care a stârnit o vie polemică, depășind granițele locale. În anul 1805 a fost solicitat să apară în fața unui consiliu rabinic întrunit la Buda. Scopul acestei întruniri era de a se înăbuși răspândirea mișcării reformatoare pornită din Hamburg, care, cu excepția Aradului, nu a găsit mare răsunset în nici o parte a Transilvaniei, Banatului și Ungariei. Șirul protestelor celor de orientare conservatoare și al ripostelor rabinului arădean este foarte lung, dar Chorin a ieșit învingător din toate aceste confruntări. Scrierile sale demne de remarcat sunt: *Imre Noam, Davar Beito* (Viena, 1820), în care, pe lângă problemele halahice, face și meditație filosofică, și *Igeret el Assaf oder Sendschreiben eines Afrikanischen Rabbi an seinen Kollegen in Europa, mit einem Vorworte* (Praga, 1826). Într-o ultimă lucrare, intitulată *Hilel*, Chorin preconizează unirea evreilor într-o confederație religioasă cu centrul spiritual la Ierusalim.

Chorin a fost și unul dintre precursorii cultivării limbii și poeziei ebraice în Transilvania, respectiv un mare adept și admirator al tradiției iudaice. În același timp, și-a dat seama de necesitatea înnoirii unora dintre practicile religioase care erau în contradicție cu evoluția societății. El a căutat să dea frumusețe slujbei în sinagogă, să o facă mai atractivă – și prin aceasta să diminueze izolarea comunității evreiești, înțelegând chemarea timpului și

necesitatea emancipării. În acest sens s-a simțit chemat să distrugă tiparele învechite care au împiedicat dezvoltarea spirituală, considerându-se un urmaș spiritual al lui *Moses Mendelsohn*. În acest context putem și trebuie să urmărim evoluția comunității evreiești din Arad, purtând din plin amprenta reformelor rabinului Aron Chorin.

Sarcina oficială cea mai importantă a comunităților evreiești a fost aceea de a se asigura ca evreii să se achite de toate obligațiile bănești față de stat. Organizațiile comunitare țineau evidența taxelor de toleranță pe care evreii le plăteau în schimbul obținerii dreptului de așezare, aceste taxe fiind depuse la autorități de către un delegat special al comunității. Taxele de toleranță erau individuale, fixe, și erau plătite pe cap de familie, plata lor asigurând statutul de evreu tolerat.

Mulți dintre evreii arădeni erau în veacul al XVIII-lea negustori, fiind însă afectați de numărul mare de zile de sărbători religioase ale populației majoritare, plângându-se în acest sens, în 9 mai 1754, oficialităților comitatului Arad, în legătură cu greutățile pe care le întâmpină în practicarea activităților lor negustorești. Ei comercializau băuturi alcoolice, în primul rând pălincă. Erau obligați de călugării franciscani din oraș să țină toate sărbătorile religioase.

Odată cu dezvoltarea economică, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Aradul a devenit un punct de atracție pentru noi familii de evrei. Recensământul din anul 1788 a înregistrat 352 de evrei la o populație totală de 7.985 de locuitori. Odată stabiliți, cel puțin în primii 40-50 de ani, erau opriți de la orice fel de activitate productivă, exceptând producerea și comercializarea băuturilor spirtoase. Stabilirea familiilor de evrei în Arad era condiționată pe de o parte de plata unor taxe, iar pe de alta de obținerea protecției din partea autorităților locale.

Politica reformatoare promovată de Iosif al II-lea a permis evreilor libertatea confesională, precum și practica impusă de preceptele iudaice, atâta vreme cât acestea nu intrau în contradicție cu legile generale. Adevărata emancipare a evreilor a apărut însă în secolul al XIX-lea, când aceștia au pătruns în viața economică, culturală și chiar politică și administrativă din așezările în care s-au stabilit. Împotriva numeroaselor abuzuri evreii arădeni au fost obligați să se adreseze autorităților superioare aflate la Bratislava sau chiar la Viena. Majoritatea acestor conflicte au putut fi reglementate însă

numai odată cu normalizarea situației civile a evreilor, care a coincis cu recunoașterea Aradului ca oraș *liber regesc*, în anul 1834.

În perioada 1787-1850 populația Aradului a crescut de la 7.985 la 22.398 de locuitori. Ponderea populației evreiești în aceeași perioadă a evoluat de la 352 de evrei în 1788 la 3.418, creșterea maximă înregistrându-se în între anii 1829-1838, când numărul evreilor din Arad s-a dublat. Procentajul elementului iudaic în cadrul populației Aradului a crescut de la 0,23% la 1,36%. Din statistici rezultă că în anul 1820 Aradul deținea 54% din numărul evreilor din comitat, iar Șimandul 36%. Imigrarea care s-a produs în valuri a dus, de asemenea, la creșterea numărului evreilor. Autorizațiile de imigrare se eliberau pe bani și pe baza protecțiilor personale, după bunul plac al autorităților, controlul numărului evreilor revenind comunității locale. Chiar și după anul 1820, când s-a interzis imigrarea, aceasta a continuat în mod ilegal, fiind încurajată de unii moșieri locali interesați în intensificarea comerțului. Astfel, tot mai mulți evrei fără documente au pătruns în zona Aradului. Este interesant de amintit că până și rabinul Chorin era încă urmărit de autoritățile morave în 1831-1832, cerându-i-se achitarea „taxei de demisie” pe care nu a plătit-o.

În Arad, prima conscripție referitoare la populația israelită a fost alcătuită în 17 martie 1822, aceasta împărțind evreii în trei categorii distincte, fiecare cu subîmpărțiri, în baza datei așezării lor în Arad. Conform documentului în cauză, în orașul Arad erau înregistrați în acea vreme 330-380 de evrei, stabiliți aici încă înainte de anul 1794, care reprezentau aproximativ jumătate din numărul total al acestei comunități. Conscripția nu a fost deloc favorabilă comunității: în baza ei, Consiliul Orașenesc i-a expulzat pe toți evreii stabiliți ilegal în oraș. Nu se cunoaște numărul exact al evreilor expulzați, dar în conscripțiile succesive din anul 1820, respectiv 1829, numărul evreilor a scăzut cu o treime, mai exact cu 402 persoane, dar mulți au părăsit Aradul înainte de aplicarea hotărârii expulzării lor. Cu toate acestea, imigrarea evreilor în Arad s-a reluat după anul 1830, astfel încât în anul 1910 sunt înregistrați 295 de evrei, reprezentând 13,65% din populația totală a localității.

Evreii s-au integrat rapid în fluxul modern al circulației mărfurilor. Comercializarea cerealelor, a tutunului, a lânii, a vitelor, a produselor manufacturiere, s-a făcut prin intermediul evreilor. Eforturile rabinului Chorin de a antrena enoriașii în direcția practicării meseriilor au dus la înființarea

unei asociații menite să promoveze și să ajute materialicește practicarea meseriilor, acesta enumerând în anul 1848 nu mai puțin de 21 de meserii practicate de evreii din Arad. Totodată, apariția și dezvoltarea intelectualității laice începând din 1800 cunoaște progrese continue. Astfel, în anul 1848 sunt consemnați în Arad 17 intelectuali evrei, între care 10 medici.

Începând din anul 1832 s-au impus taxe și pentru sinagogă și școală, retroactiv, începând din 1830. În schimb se șterg *taxele de toleranță* dar, ca „despăgubire”, s-a pretins evreilor plata unei sume de 18.000 de florini.

Cu începere din anul 1790 limba maghiară a devenit limba oficială în Arad, fapt ce a determinat schimbări și la nivelul comunității evreiești. Astfel, în anul 1810 aceasta a adoptat maghiara ca limbă protocolară, în locul limbii germane folosită până atunci. După anul 1830 a avut loc o intensificare a procesului de maghiarizare în cadrul comunității evreiești din Arad. Rabinul Chorin respinge în continuare ideea introducerii limbii maghiare în slujba religioasă, dar succesorul său, Jacob Steinhart, rostește în anul 1845 prima predică în limba maghiară, la un an de la decesul rabinului Chorin.

Rabinul Chorin a avut de luptat pentru construirea sinagogii cu o serie de oponenți, în cele din urmă obținând prioritate construirea școlii. În condițiile în care Consiliul Orășenesc a refuzat acordarea unei autorizații de construire a sinagogii, judele *Moses* s-a prezentat în audiență la împăratul Francisc, căruia i-a oferit în dar templul care se construia. Împăratul a acceptat oferta, construcția templului devenind proprietatea împăratului. Astfel, la 13 iunie 1828 a fost așezată piatra de fundament a sinagogii, lucrările fiind finalizate în anul 1834.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, datorită contribuției unui număr relativ mare de evrei, au luat ființă în orașul Arad o serie de instituții de caritate și educaționale. Activitatea de binefacere și cea de școlarizare s-au desfășurat sub conducerea și îndrumarea comunității de rit occidental, dar s-a extins asupra tuturor evreilor din Arad, indiferent de apartenență la una din cele două comunități religioase. Buna funcționare a activităților comunitare s-a datorat continuității în funcții și spiritului de sacrificiu a numeroase personalități ale comunității evreilor arădeni.

Numărul și importanța populației evreiești a cunoscut o continuă creștere până la 1910 și o stagnare după această dată, urmată de o scădere

după Primul Război Mondial. Începând cu anul 1870 înregistrarea populației se face pe baza limbii materne și a confesiunii, listele fiind întocmite separat pentru orașul Arad și comitatul Arad. În anul 1851 au fost conșcriși 3.418 evrei, în 1900 aproape 10.000, iar în 1910 erau 10.100, numărul lor reducându-se apoi la 7.811. Potrivit statutelor, comunitatea arădeană cuprindea pe evreii de pe teritoriul orașului Arad și așezările din jur, cu excepția localității Mureșel și a comunei Aradul Nou, aceasta din urmă aparținând comitatului Timiș. Această unitate organizatorică s-a divizat după 1909, odată cu crearea comunității ortodoxe.

Așadar, în perioada anilor 1861-1918 au luat ființă o serie de comunități cu o existență mai mult sau mai puțin constantă. După 1861, profitând de atmosfera mai liberală, comunitatea arădeană a hotărât să elaboreze și să aplice un statut propriu, adecvat situației care s-a conturat în rândurile credincioșilor în decursul ultimelor decenii. Conducerea comunității evreilor din Arad a ignorat acțiunile conservatoare care nu au reușit să obțină niciun sprijin direct din partea oficialității. În cadrul reglementării situației evreilor, abia în anul 1902 a fost definitivat statutul comunității din Arad. Principalul efort depus de comunitate a fost acceptarea religiei mozaice drept *autonomă și egală în drepturi cu celelalte culte*. Încă din anii 1860 unii credincioși de tendință conservatoare au căutat să se desprindă din comunitate și să creeze o comunitate ortodoxă separată.

Între anii 1903-1904 a avut loc fracționarea comunității evreiești arădene în două comunități separate: cea *ortodoxă* și cea *neologă*. De la această dată fiecare comunitate se va administra independent.

După moartea lui Chorin, opera sa reformatoare a fost continuată de rabinul *Jakob Steinhardt* (1818-1885). Scaunul rabinic a fost ocupat apoi de *Alexandru Rosenberg*, al cărui merit principal este acela de mediator între creștini și evrei, prin acceptarea căsătoriilor mixte. După moartea lui *Rosenberg*, în fruntea comunității neologe locale a fost numit rabinul dr. *Ludovic Vagvolgy* – un remarcabil orator. Studiul său publicat în revista *Mult es Jovo* în august 1917 cu privire la istoria evreimii arădene, la instituțiile comunității, predecesorii săi în scaunul rabinic, oamenii de știință, scriitorii și artiștii evrei arădeni, a servit ca material documentar deosebit de valoros pentru istoricii de mai târziu ai acestei comunități. În această perioadă, cele două comunități evreiești se aflau sub influența rabinilor dr. *Nicolae Schonfeld* (comunitatea neologă), și *Joachim Schreiber* (comunitatea orto-

doxă). Deși între acestea s-a manifestat o anumită rivalitate, dublată de neînțelegeri și animozități, a existat și o puternică afinitate, concretizată în acțiuni comune, întrajutorare și conlucrare în aspectele esențiale.

În anul 1941 a fost ales în postul de prim-rabin al comunității de rit occidental dr. *Josif* (Nicolae) *Schonfeld*. După plecarea sa în Israel (1961), în scaunul rabinic al comunității (de acum unificate) din Arad, au mai funcționat ca rabini *Lerner*, *Kesztenbaum Nicolae* (1963-1965), *Muller*, *Wiznitzer*, iar până în 2004 această misiune a fost îndeplinită de șef-rabinul din Timișoara, dr. *Ernest Neumann*.

În toamna anului 1940, mulți proprietari evrei de magazine și de ateliere din Arad au fost forțați să le vândă la prețuri derizorii. Amintim aici exemplul celor trei proprietari ai cafenelei *Dacia*, care au fost arestați și transportați la renumita „Casa Verde”, la intrarea în păduricea orașului. Au fost reținuți acolo până când au fost semnate actele de predare a cafenelei, care a doua zi a fost rebotezată ca „proaspătă întreprindere românească”. În Arhivele Prefecturii Arad se află și alte documente ca acestea, care prezintă și alte de abuzuri de acest fel. Un caz este cel al fabricantului evreu Andrei Schillinger, care în decembrie 1940 a vândut sub presiune întreprinderea *Armătura* șefului mișcării legionare Arad, Ion Constantin.

Bibliografie

Izvoare

Arhiva Comunității Arad, 641, 987/ 1821.

Serviciul Județean Arad, Arhivele Naționale, *Acta Congregationum*, fond 49, nr. 1-4/1831, nr. 1-4/1832.

Lucrări speciale

Boia, Ioan Stelean, *Comunitatea evreilor din spațiul arădean în anii 1939-1945*, în Marius Ioan Grec (coordonator), „Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)”, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 60-80.

Boia, Ioan Stelean, *Despre comunitatea evreilor arădeni*, în „Studia Iudaica Aradensis”, nr. V, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 57-72.

Boia, Ioan Stelean, *Populația evreiască a Transilvaniei și Banatului în secolele XVII-XVIII. Evoluție demografică și statut socio-profesional*, în Studii de știință și cultură, anul IV, nr. 3 (14), 2008, pp. 3-13.

Boia Ioan Stelean, Grec Marius, *O istorie a Holocaustului european. Cazul României*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016.

Bulboacă, Sorin, *Comunități mozaice în Banat în secolul al XVIII-lea*, în „Communication, Culture, Creation: new scientific paradigms” (editors: Virginia Popović,

Ivana Janjić, Speranța Milancovici, Eugen Gagea), Editura Vasile Goldiș University Press, Novi Sad Fondatia Europa, Arad, 2015, pp. 157-164.

Glück, Eugen, *Comunitățile israelite arădene în perioada anilor 1849-1918*, în „Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România” (editori Jakab Albert Zsolt, Peti Lehel), Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

Grec, Marius, (coordonator), *Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)*, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

****Istoria evreimii arădene*, Editura Minimum, Tel Aviv, 1996.

Istvan, Lassu, *Az ausztriai birodalomnak statisztikai, geografiai es historiai leirasa*, Buda, 1829.

Pollak, Henric, *Adatok a magyar izraelitak statisztika jahoz, elso magyar zsidó naptar es evkonvi az 1848-ik szokoevre, elso evfolyam*, Pest, 1848.

„Studia Iudaica Aradensis”, redactor-șef Marius Ioan Grec, nr. V, Vasile Goldiș University Press Arad, 2017.

Romii în orașul Arad

Gabriel Sala

Pe zona actuală a cartierului *Checheci* (*Kekecs*), se așezase încă de prin 1800 un grup de romi care făceau cărămizi pe terenul acoperit atunci cu trestii și bălți. Perimetrul era numit „*Zigeuner dorf*” (satul țiganilor), fiind deja inclus în intravilanul orașului pe harta militară austriacă din anul 1884. Romii au avut probleme cu municipalitatea arădeană în toamna anului 1930, atunci când a fost elaborat un plan de mutare a populației de romi din cartierul Checheci, **pentru a uni zona Bujac cu străzile centrale ale Aradului prin crearea unui nou cartier de locuințe**. Romii s-au împotrivit cu dârzenie exproprierii și mutării lor într-un cartier nou creat în altă zonă a Aradului, adresându-se chiar Ministerului de Interne și Comisiei Agrare din Parlament. Această opoziție neașteptată a amânat și în cele din urmă a zădărnicit planurile administrației locale, casele romilor rămânând neatinse până azi. Municipalitatea se prevala de faptul că în contractele semnate cu proprietarii caselor din Checheci se stipula că **locuințele lor au caracter provizoriu și vor putea fi demolate oricând, la solicitarea primăriei, însă atunci când a fost elaborat proiectul noului cartier nu s-a ținut cont de faptul că populația respectivă se acomodase și a refuzat orice schimbare**. Cazul a ajuns la Parlament, unde romii care se opuneau demolării au invocat uzucapiunea. Judecarea cauzei a fost fixată pentru 6 februarie 1931, dar amânată pe perioadă nedeterminată. Cât succes a avut primăria cu demersul său se vede astăzi, când populația este preponderent romă, iar zona este ocolită de investitori.

În perioada postrevoluționară, în mandatul primarului Dorel Popa, s-a încercat din nou demolarea cartierului și oferirea unei soluții alternative, dar locuitorii au fost extrem de vehemenți în apărarea proprietăților lor, astfel încât s-a renunțat la acțiune după demolarea primelor case. Cert este că printre romi sunt și numeroși români, care au profitat de prețurile mici ale caselor din cartier. Alături de băștinași au descins în cartier numeroși romi din județele din nord-vestul țării, percepuți și în prezent drept *venetici* de romii băștinași. În prezent cartierul este aproape în totalitate asfaltat, introducându-se și rețeaua de canalizare. Față de acum un deceniu, majoritatea străzilor sunt asfaltate, au apărut și multe case proaspăt renovate.

Checheci este o zonă problematică, **cu un grad ridicat de infraționalitate**. Dintre toate părțile Checheciului, cea mai cruntă situație este pe *Strada Giordano Bruno*. Pe de altă parte, pe lângă existența drumurilor și a tro-

tuarelor pavate, se constată racordarea la rețeaua de electricitate, străzile centrale la rețeaua de gaze, precum și accesul la apă potabilă în cazul majorității locuințelor. Locuitorii au de asemenea acces la cablu TV, beneficiază de semnal de telefonie mobilă, se bucură de iluminatul public pe majoritatea străzilor, precum și de serviciile de salubritate în care activează un număr ridicat de locuitori ai cartierului. Din perspectiva expunerii la riscuri, credem că, pe lângă gradul de infraționalitate ridicat al zonei, o altă problemă a comunității o constituie existența în zonă a unor surse de riscuri la nivel de sănătate a comunității, în speță a gunoaielor. La nivelul tipului de habitat se constată o diversitate cu diferențe vizibile în cea ce privește casele locuitorilor cartierului. Astfel mărimea, calitatea și materialele diferă radical, în cartier putând fi văzute case trainice lângă case de chirpici sau colibe. Totuși, zona îmbracă un aspect sărăcăcios. Putem spune că locuitorii cartierului formează o comunitate omogenă etnic, deși sunt numeroase familii de români care au cumpărat case în zonă, profitând de prețurile mici ale imobilelor. Romii însă sunt majoritari, cartierul fiind perceput în exterior ca fiind unul de romi. Comunitatea este una eterogenă la nivel de clasificare pe neamuri, ocupații, ancorare în tradiții, mod de identificare. Alături de romi tradiționaliști, cum ar fi familiile numeroase de gabori, recunoscuți după port și obiceiuri specifice, sunt romi așa-zisi *caștalăi*, care nu vorbesc romani, precum și romi căldărari, lăutari, ursari, spoitori, cărămidari etc. Însă cei mai mulți romi sunt romanizați. Nivelul de școlarizare al locuitorilor cartierului este scăzut. Cei mai mulți s-au limitat la a urma gimnaziul, preferând încadrarea în câmpul muncii. În cartier sunt și persoane analfabete, dar și absolvenți de liceu.

Cartierele *Răsfărtați*, *Confecții* și *Alfa* au o reputație de zonă gri. În ceea ce privește cartierul *Sânicolau Mic*, aici se află celebra *Strada Tarafului*, cu o comunitate compactă de romi. Pe *Tarafului*, comparativ cu Checheci, impresia vizitatorului este că face un pas înapoi din perspectiva nivelului de trai. Comunitatea trăiește în blocuri, mai precis în opt blocuri, precum și în case, respectiv cocioabe construite din chirpici „împlețiți” cu diverse zdrențe sau fâșii de plastic. Întreaga stradă duce lipsă de apă curentă. Sunt mulți locuitori care au fântâni, deci acces la surse de apă potabilă. Încălzirea este cu lemne, nu au acces la serviciile de salubritate (în apropiere este o groapă de gunoi – desigur că ilegală). Toate acestea atentează evident la sănătatea comunității. Locuitorii cartierului veniți recent locuiesc cu cărți de identitate provizorii, cei de la blocuri locuind cu forme legale. Comunitatea are acces la rețea de electricitate, la cablu tv, la semnal de telefonie mobilă. Zona este iluminată public. La nivel de probleme cu care

se confruntă cartierul și comunitatea menționăm prostituția, drogurile, violența stradală și bandele de tineri.

Pe *Strada Tarafului* putem spune că există o comunitate omogenă din punct de vedere etnic. Cei mai mulți dintre ei se ocupă cu colectarea fierului vechi și a deșeurilor. O largă răspândire o are cerșetoria. Educația este precară, deși copiii urmează cursurile *Școlii Generale Adam Nicolae* din cartier. Comunitatea are acces la servicii medicale, în speță cei aflați cu forme legale. Imaginea publică a comunității este una negativă. În ceea ce privește mobilitatea, pe *Tarafului* vin romi din exterior, cei care pleacă preferând fie Chececi, fie cartierele cu populație mixtă.

Situată la vest de cartierul Alfa și de autostradă, *comunitatea de romi de pe Strada Mărului* reprezintă o lume a treia a Aradului, un ghetto în adevăratul sens al cuvântului, o zonă unde mirosul de cauciuc ars îți intoxică plămânii și cerul este invadat de spirale dense de fum negru, ca scos dintr-un cazan cu smoala iadului. Camioanele se plimbă nestingherite, debarasându-și toate rămășițele de moloz după bunul lor plac, fără vreo autorizație, fără voia nimănui, într-un teritoriu **despre pare că nimeni nu știe cine-i este stăpân**. Pe *Strada Mărului* locuiesc în prezent circa 400 de suflete, în condițiile în care mulți romi din zonă s-au mutat; **cu puțin timp în urmă trăiau aici circa 800 de suflete**. Din perspectiva locului de proveniență comunitatea este eterogenă, cu mulți băștinași arădeni, dar cu și mai mulți imigranți. La școală merg jumătate din copii. Comunitatea are acces la rețea de electricitate în măsura posibilităților, dar nu are acces la gaze, surse de apă potabilă, la servicii de salubritate. Cerșetoria și prostituția au o largă răspândire, **iar abandonul școlar este un fenomen social la ordinea zilei**. Numeroși romi scotocesc prin gunoaie prin tot orașul, în căutarea mijloacelor de subzistență, cu precădere a materialelor reciclabile.

Locuitorii de pe *Strada Mărului* formează o comunitate omogenă din punct de vedere etnic, netradiționalistă, izolată, cu un nivel de școlarizare foarte scăzut, fără acces la servicii medicale, cu abandon școlar ridicat, cu dificultăți de integrare și de **incluziune**.

Bibliografie

- Achim, Viorel, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
Sala, Gabriel, *Neamul țiganilor gabori. Istorie, mentalități, tradiții*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007.
Sala, Gabriel, *Romii în vârtoarea istoriei*, Arad, 2014.

Orașul Chișineu-Criș

dr. Eugen Gagea

Stema orașului Chișineu-Criș se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de o fascie undată, de argint, despicat în șef. În primul cartier, pe câmp albastru, o biserică de aur văzută din față, cu două abside laterale poligonale, cu o poartă închisă, o turlă cu trei ferestre, cea de jos dreptunghiulară iar cele două de sus semicirculare, interpușe de un acoperiș piramidal cu bulb turtit și terminată cu o cruce. În al doilea cartier, pe câmp roșu, o roată de aur alcătuită dintr-o jumătate de roată dințată industrială la dreapta și jumătate de roată de moară de apă la stânga, flancată semicircular de două spice de grâu din același metal, ale căror părți inferioare se încrucișează dedesubt în săritoare. În cartierul inferior, pe câmp albastru, o liră de argint, pe ale cărei flancuri broșează în partea de jos, până la jumătate, două ramuri de laur din același metal. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Biserica evocă credința păstrată cu stăruință de localnici, precum și edificiile cultice existente în localitate. Fascia undată de argint simbolizează râul Crișul Alb care străbate orașul. Jumătatea de roată de moară de apă face aluzie la morile de apă de altădată existente pe râul Crișul Alb și pe Canalul Morilor, iar jumătatea de roată industrială se referă la industria

constructoare de mașini agricole și cea a prelucrării metalelor din zonă. Spicele de grâu fac referire la una dintre ocupațiile de bază ale locuitorilor, agricultura, precum și la valorificarea produselor agricole. Lira cu ramurile de laur semnifică viața culturală și artistică din oraș, amintind de *Reuniunea corală Lyra*, înființată în 1931. Coroana murală de argint cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

Denumiri

Chișineu-Criș: *Jenew, Kisjenew, Kysjeneu, Koroskisjeno.*

Nădab: *Nodob, Nadab.*

Pădureni: *Erdeiș, Erdöhegy, Erdöhát* – azi parte din orașul Chișineu-Criș.

Repere geografice: 46°31'21" N, 21°30'57" E; altitudine: 127 m; suprafață: 119 km² (11.900 ha).

Vecinătăți: la est Comuna Sinteza-Mare, la sud-est și sud Comuna Olari, la sud și sud-vest Comuna Șimand, la vest și nord-vest Comuna Socodor, la nord Comuna Zerind și Comuna Mișca.

Scurtă prezentare

Orașul Chișineu-Criș de azi cuprinde vechile localități *Kisineu* (*Chișineu*) și *Pădureni*. Este situat pe cursul râului Crișul Alb, în Câmpia Crișului, la 42 km nord nord-est de Municipiul Arad, la 30 km nord-est de Orașul Curtici, la 26 km nord de Orașul Sântana și la 31 km vest nord-vest de Orașul Ineu. Orașul se află pe traseul drumului național rutier DN 79, iar prin drumul național DN 79A este conectat cu punctul de trecere de frontieră Vârșand (la granița cu Ungaria, pe Crișul Alb, în aval), și cu localitățile din județele Arad și Hunedoara aflate în amonte Crișului Alb. Orașul are acces la calea ferată Arad – Oradea și are gară proprie. Administrativ, de Chișineu-Criș aparține și satul Nădab, aflat la 6 km sud de oraș, pe același drum național rutier DN 79 și pe aceeași cale ferată Arad – Oradea. Și satul Nădab are gară la calea ferată.

Istoric

Chișineu-Criș

Prima atestare documentară: *Chișineu-Criș* – în 1202, sub denumirea de *Jeneu*; *Nădab* – în 1334; *Pădureni* – în 1348.

Cele mai vechi urme de locuire umană au fost identificate în urma unor săpături arheologice și au fost datate ca fiind din neolitic. Au fost descoperite bucăți din vase de ceramică lucrate manual, decorate cu ornamente neolitice. Pe malul Crișului Alb au fost găsite cești, vârfuri de lănci și dălți care aparțin *Culturii Criș-Tisa* (5500-1700 î.H.). Din epoca bronzului s-au descoperit unelte și arme, dar și podoabe din aur și argint. Din epoca fierului au fost identificate unelte și arme din metal și un tezaur de monede greco-macedonene din secolul al III-lea î.H. Din secolul al II-lea î.H. sunt descoperite 263 de monede dacice și macedonene și bucăți de ceramică cenușie lucrată la roată. După cucerirea romană zona a rămas în teritoriul dacilor liberi. Descoperirile arheologice atestă continuitatea formelor de organizare specifice dacilor, dar și o puternică influență a romanilor. Astfel, pe lângă obiectele specifice dacilor, în unele gospodării au fost găsite și opaițe romane.

Toponimia, cronicile și descoperirile arheologice dovedesc că această zonă a aparținut în secolul al IX-lea și al X-lea unor formațiuni politice

prestatale conduse de voievozii Menumorut și Ahtum. Încă din această perioadă s-a dezvoltat transportul cu plutele pe Criș, voievodul Ahtum fiind cel care a impus vămuirea transporturilor pe apă și uscat.

Localitatea Chișineu a fost menționată în mai multe documente din secolul al XIV-lea. În dijmele papale din 1332-1337 sunt amintiți preoții *Abraham* și *Micloș*. În 1348 este amintită în documente și localitatea *Pădureni*. În 1241 a avut loc invazia tătarilor, fapt ce a afectat și această zonă. Conform celor amintite de călugărul Rogerius în *Cântecul de jale*, este menționată o cetate la Nădab și un cneaz din Adea care avea sub protecția sa și localitățile care formează orașul actual. În jurul fortificației de la Nădab au fost ridicate șanțuri. Aici și-a găsit un timp adăpost și călugărul Rogerius. Aici a avut loc și o confruntare între tătari și băștinași, fapt dovedit atât de cele scrise de Rogerius, cât și de descoperirea a numeroase schelete cu craniul găurit de lovituri.

În Evul Mediu cetatea Nădab a avut un rol important. În 1558 a fost arsă de turci, dar în anii care au urmat s-a refăcut, în 1569 fiind în posesia episcopului romano-catolic din Oradea. Zona s-a dezvoltat după instaurarea stăpânirii habsburgice. Într-un document din 1713 era menționat Nădabul ca *târg*. În 1727 localitățile Chișineu, Pădureni și Nădab făceau parte din domeniul ducelui de Modena, fiind în cea mai mare parte locuite de români de rit ortodox – iobagi *cu dreptul de liberă migrațiune*. Conform conscripțiilor realizate de autoritățile de la Viena, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea localitatea aparține de districtul Zărandului. Răscoala lui Pero Seghedinaț din 1734 a afectat și zona actualului oraș Chișineu-Criș. După arestarea lui Pero armata s-a retras spre Criș, unde li s-au alăturat alți țărani nemulțumiți. Armata răsculaților s-a refăcut și era organizată în 13-14 batalioane, dar a fost slab înarmată, fapt ce a făcut ca răsculații să fie înfrânți de armata imperială la Pădureni, în 9 mai. Au murit 700 de răsculați, iar 169 au fost luați prizonieri. În timpul luptei localitatea Pădureni a fost jefuită și arsă. În 1773, cu ocazia vizitei viitorului împărat Iosif al II-lea, numeroși țărani din Chișineu-Criș și Nădab au înaintat împăratului jalbe în care prezentau situația dificilă în care trăiau.

Răscoala din 1784-1785 a țăranilor conduși de Horea a avut un puternic impact și în zona Chișineu-Criș. Evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea au dus la dezvoltarea conștiinței naționale și la susținerea activității desfășurate la

începutul secolului al XIX-lea de Moise Nicoară, care în 9 iulie 1816 a trimis de la Chișineu-Criș împăratului un memoriu în care cerea numirea la Arad a unui episcop din rândul românilor. Evenimentele din 1848-1849 au afectat și această zonă.

În primăvara anului 1849 au avut loc unele mișcări cu caracter social și național. Între 29 martie și 18 aprilie 1849 au avut loc mai multe adunări ale locuitorilor în care au cerut desființarea robotei și introducerea limbii române în administrație și în școală. Instaurarea regimului dualist a dus la declanșarea unor măsuri pentru apărarea identității naționale. În acest context, viața politică s-a dezvoltat și în mediul rural. Cu ocazia alegerilor din 1869, Miron Romanul a fost ales ca deputat al cercului Chișineu-Criș. Mircea V. Stănescu se adresa locuitorilor în 1870 și vorbea de egalitate pentru toate națiunile din imperiu. În anii care au urmat, activitatea politică a luat proporții. La Conferința Națională a Partidului Național Român au participat și Alexie Popovici și Mircea V. Stănescu, ca reprezentanți ai cercului electoral Chișineu-Criș. Un rol important în mișcarea memorandistă l-a avut Mihai Veliciu care, alături de ceilalți frunțași ardeleni, a fost condamnat și întemnițat la Seghedin, unde s-a și îmbolnăvit. În 1905 Mihai Veliciu era printre cei care susțineau candidatura lui Ioan Russu-Șirianu, avocatul fiind implicat în organizarea unei adunări populare în Chișineu-Criș. În 1910 Octavian Goga era candidat din partea cercului electoral Chișineu-Criș.

În 1914 a izbucnit Primul Război Mondial, fapt ce a dus la o mobilizare masivă a românilor. În aceste condiții, numeroși locuitori din Chișineu-Criș au ajuns pe frontul din Galiția sau pe cel din Italia, unii au ajuns prizonieri în Rusia și Italia și s-au înscris în legiunile de voluntari, în timp ce alții s-au implicat în evenimentele din Rusia anului 1917. Ca urmare a terminării războiului, în noiembrie 1918 s-au înființat în localitate Consiliul Național Român Local și Garda Națională, cu scopul de a menține ordinea. În 24 noiembrie a avut loc o adunare la care au participat peste 3.000 de locuitori, care au ales delegația care a participat la Alba Iulia. Cei cinci delegați oficiali au fost *Iustin Marșieu*, *Gheorghe Popovici*, *Adrian Popescu*, *Dimitrie Muscan* și *Ignatie Bogdan*. Pe lângă aceștia a mai participat și *protopopul Dimitrie Barbu*.

După trasarea granițelor, măsurile luate de politicienii români de la București au dus la o reorganizare a localității. Majoritatea populației

era formată din proprietari mici și mijlocii care practicau agricultura. În perioada interbelică agricultura a cunoscut o perioadă de dezvoltare prin consolidarea proprietății mici și mijlocii. În anii interbelici zona a cunoscut o perioadă de dezvoltare culturală. În oraș a existat *corporația meseriașilor*, care a reușit să ridice prin forțe proprii actuala Casă Orășenească de Cultură, unde de-a lungul timpului s-au organizat numeroase baluri, serate și spectacole. În curte a existat și o popicărie. Ca urmare a dezvoltării culturale, în localitate au funcționat trei coruri: *Armonia*, *Sfântul Gheorghe* și *Lira*, având și sprijinul Bisericii Ortodoxe.

Al Doilea Război Mondial a afectat și localitatea. Mulți tineri au ajuns pe front, atât în est cât și în vest, de unde mulți nu s-au mai întors. Preluarea puterii de comuniști în 1948 a dus la începerea procesului de colectivizare a agriculturii. Între 1949-1957, la Chișineu-Criș s-a practicat *întovărășirea*. Au apărut trei întovărășiri: *1 Mai*, *Ecaterina Varga* și *Eliberarea Patriei*. În același timp au fost impuse și cotele obligatorii. Din 1958 colectivizarea s-a făcut prin teroare și s-a încheiat în 1962. După 1990 pământul a fost retrocedat vechilor proprietari și s-au pus bazele unor asociații agricole prinarendarea de către proprietari a pământului retrocedat. 3.100 de cetățeni au fost împrăștiți cu o suprafață de 6.098 ha.

Nădab

Localitatea apare atestată ca sat în 1334, 1355, 1360. Biserica catolică din Nădab este menționată în 1400 (*ecclesia Sancti Michaelis de Nadab*). Așezarea este pomenită în mai multe rânduri în veacul al XV-lea – în anii 1410 și 1412. În 1414 satul Nădab făcea parte din domeniul familiei nobiliare *Dóczy*, fiind consemnat ca atare în anii 1473, 1474, 1475, 1483, 1494 și 1519. *Blasius de Nadab* era student la Universitatea din Viena în 1439. În 1505 satul era format din 5 familii de iobagi. În anii 1561-1563 erau în sat 13 sesii iobăgești, stăpânite de familiile nobiliare *Dóczy*, *Horváth* și *Pathócsy*. La mijlocul veacului al XVI-lea satul intră sub administrație otomană, iar în 1732 este integrat domeniului ducelui de Modena. Ulterior, a intrat în stăpânirea Erariului austriac, care a vândut domeniul în 1820 arhiducelui Iosif de Habsburg.

Pădureni

Satul Pădureni este menționat documentar în anii 1348, 1378 și 1394. În 1422 așezarea era stăpânită de familia nobiliară Maróthy. În 1466 și 1577 este consemnat ca aparținând domeniului Solymossy, având și o moară pe râul Criș. În ultimele decenii ale secolului al XV-lea a făcut parte din proprietățile familiei nobiliare Dóczy (1479, 1483, 1487). La mijlocul veacului al XVI-lea intră sub administrația otomană. În 1590, în Pădureni rezida o garnizoană militară otomană. În 1732 era stăpânit de ducele de Modena. În 1821 localitatea era în posesia arhiducelui Iosif de Habsburg.

Monumente istorice

Bustul lui Mihai Veliciu, inaugurat în perioada interbelică de Ioan Suciu.

Obeliscul eroilor maghiari morți în Primul Război Mondial, pe care sunt trecute numele celor 70 de maghiari morți pe front, a fost ridicat de Parohia Reformată în 1927.

Monumentul eroilor grăniceri, ridicat în 1946 în fața clădirii fostei companii de grăniceri, pe care sunt înscrise numele celor 14 grăniceri morți în Al Doilea Război Mondial.

Monumentul eroilor români din cimitirul orașului.

Obeliscul eroilor sovietici, amplasat în parc.

În localitatea Nădab a fost ridicată în 1920 o *cruce memorială* în cinstea eroilor din Primul Război Mondial.

Evoluția demografică

Chișineu-Criș

Unele date demografice apar în conscripțiile din secolul al XVIII-lea. În conscripția urbarială din 1771-1772 se arată că în Chișineu-Criș erau 169 de familii de jeleri, iar în Pădureni 144. Date mai numeroase avem din secolul al XIX-lea. După recensământul din 1857 erau 1.774 locuitori în Chișineu-Criș și 1.691 în Pădureni. Potrivit recensământului din 1880, erau 1.870 locuitori în Chișineu-Criș și 1.810 în Pădureni. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea asistăm la o creștere demografică, fapt ce a făcut ca în

1890 numărul locuitorilor din Chișineu-Criș să ajungă la 2.250, iar al celor din Pădureni la 2.203. Creșterea a continuat până la izbucnirea războiului. În 1910 erau 2.821 de locuitori în Chișineu-Criș și 2.390 în Pădureni. În 1965 trăiau în Chișineu-Criș 7.899 de locuitori, în 1970 erau 9.273, 9.181 în 1975, 9.616 în 1980 și 9.666 în 1983. În 1992 erau 9.021 de locuitori. În anii care au urmat se poate constata o scădere a numărului locuitorilor, ca în majoritatea localităților, în 2002 ajungându-se la 8.349 de locuitori, aici fiind incluși și cei din satul Nădab. Dintre aceștia, 5.985 erau români, 2.020 maghiari și 265 țigani. În anul 2015, în oraș și în satul aparținător Nădab erau 9.300 de locuitori.

Nădab

1567 – 15 familii de iobagi; 1579 – 27; 1715 – 19; 1720 – 32; 1742 – 44; 1746 – 129; 1771-1786 – 145; 1828 – 268; 1851 – 1.754 de locuitori; 1857 – 1.575; 1869 – 2.187; 1880 – 1.930; 1890 – 2.105; 1900 – 2.506; 1910 – 2.632; 1922 – 2.054.

Pădureni

1567 – 11 familii de iobagi; 1579 – 13; 1715 – 31; 1720 – 29; 1742 – 28; 1746 – 77; 1771-1786 – 144; 1828 – 237; 1851 – 1.772 de locuitori; 1857 – 1.691; 1869 – 1.862; 1880 – 1.810; 1890 – 2.203; 1900 – 2.119; 1910 – 2.390; 1922 – 2.298.

Biserica

Urme de viață creștină în zonă sunt încă din a doua jumătate a mileniului I. Locuitorii din cele mai vechi timpuri erau creștini – în dijele papale apare menționat în secolul XIV-lea preotul *Nicolae*. De existența unor biserici se poate vorbi doar de la începutul secolului al XVIII-lea.

Biserica Ortodoxă

În anul 1700 era în localitatea Pădureni o biserică ortodoxă de lemn. Documentele arată că la mijlocul secolului al XVIII-lea această parohie era bine organizată și era condusă de preotul *Mihai Cuc*. Bisericii de lemn îi

aparținea și o școală confesională, și o locuință. La sfârșitul secolului al XVIII-lea biserica era deteriorată, fapt ce a dus la ridicarea unei noi biserici, de zid, cu hramul *Sf. Mucenic Gheorghe*. Potrivit documentelor, în 1739 era în localitatea Chișineu-Criș o biserică din lemn cu hramul *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*. În 1774 biserica era deteriorată și se făceau eforturi pentru ridicarea unei biserici noi. În 1775 au început lucrările. Din 1767 Chișineu era sediul unui protopopiat.

În Nădab este atestată o biserică veche de lemn la mijlocul secolului al XVIII-lea, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. În 1772 erau făcute demersurile pentru ridicarea unei noi biserici, din piatră, pentru că cea veche era ruinată. În 1774 au început lucrările de ridicare a noii bisericii, lucrări care au fost terminate în 1777.

Biserica din Chișineu a avut un rol important în timpul evenimentelor din 1848-1849, aici ținându-se sinodul bisericesc. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea bisericile au fost renovate. La Pădureni lucrările au avut loc în 1879, iar biserica din Chișineu a fost renovată în 1909. La începutul secolului al XX-lea unii dintre ortodocși au trecut la alte confesiuni, la bapțiști spre exemplu. În 1901 a apărut o comunitate baptistă în Chișineu-Criș și Nădab. După terminarea Primului Război Mondial au mai apărut alte culte noi, ca penticostalii și adventiștii. În perioada interbelică numărul penticostalilor a ajuns până la 30, dar nu au reușit să își ridice o biserică proprie.

Biserica Catolică

Clădirea bisericii există din 1777 și are hramul *Sfântul Arhanghel Mihail*. Parohia a fost înființată în 1807. Biserica a fost afectată de Al Doilea Război Mondial, turnul fiind distrus. În anii comunismului casa parohială a fost transformată în internat. După 1990 a fost retrocedată bisericii. Din rândul comunității catolice s-au ridicat doi episcopi: *Radian Farkaș* și *Albert Boroș*. În prezent are mai multe filiale în localitățile Adea, Cintei, Iermata, Pilu, Sinteia Mare, Zerind, Vârșand.

Biserica reformată

În secolul al XVI-lea, în zona localității Pădureni s-au răspândit ideile reformate. În 1702 a fost organizată în Pădureni o parohie reformată. În

1735 biserica reformată a fost jefuită de sârbi. Numărul credincioșilor a crescut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fapt ce adus la realizarea unor lucrări de mărire a bisericii în 1873. În 1897 a fost montată o nouă orgă. Primul Război Mondial a afectat și comunitatea reformată. În cinstea celor morți pe front a fost ridicat un monument în curtea bisericii. În perioada interbelică comunitatea reformată a progresat și s-a dezvoltat, fapt ce va impune ridicarea unei noi biserici. Demolarea vechii biserici și ridicarea celei noi a durat 9 luni și s-a finalizat în 1939. Biserica a fost renovată în 1992. În 2012 a fost inaugurată o clădire multifuncțională pentru credincioșii din oraș.

Biserica Baptistă Emanuel

Primii credincioși bapțiști au apărut în 1896. Până în 1905 s-a ajuns la 50 de credincioși. În perioada interbelică au existat o comunitate și o biserică. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial biserica a fost închisă și a devenit depozit de armament. După terminarea războiului biserica s-a reorganizat în 1946, fiind formată o orchestră condusă de dirijorul Kiss Iosif. În 1963 s-a înființat un cor, iar în 1983 fanfara compusă din 24 de membri. În această perioadă numărul credincioșilor a crescut, ajungându-se la peste 140 de persoane. În 1999 corul mixt al bisericii a fost invitat în Anglia.

Biserica Penticostală Filadelfia

Un rol important în dezvoltarea acestei comunități a revenit lui *Gheorghe Bradin*, care în 1924 era la Nădab, unde a fost și arestat. În 1992 erau 62 de credincioși. În anii care au urmat numărul lor a crescut și au pus bazele unei biserici, *Filadelfia*, în 2001.

Biserica Greco-Catolică

Piatra de temelie a fost pusă în 2 mai 2010, de Preasfinția Sa Episcopul Alexandru Mesian de la Lugoj. Biserica este ridicată pe terenul donat de primărie, fiind copia unei biserici din Giula. A fost ridicată pentru cei veniți din Maramureș, care sunt greco-catolici, și s-au așezat la Chișineu și în satele din jur.

Învățământul

În Chișineu-Criș, prima școală românească este atestată documentar în 1774, ca urmare a măsurilor de modernizare luate de autoritățile de la Viena. Ca urmare a apariției unor învățători calificați, absolvenți ai Preparandiei arădene, în secolul al XIX-lea se poate constata o creștere a numărului elevilor care frecventau școala. În anul școlar 1841-1842 cele trei clase primare erau frecventate de 32 de elevi. În anul școlar 1844-1845 numărul celor care frecventau școala a ajuns la 50, din care 5 erau fete. În conscripția școlară din anul 1864 se arată că erau 157 de elevi ași a frecvența școala, din care 83 au și frecventat-o. În același document se mai arată că era o școală și în Nădab, unde era învățător Ioan Oprea, care avea în cele trei clase 41 de elevi din cei 56 obligați a frecvența școala. Ca urmare a creșterii numărului școlarilor care frecventau școala în Chișineu-Criș, la sfârșitul secolului al XIX-lea numărul învățătorilor a ajuns la trei, în timp ce alți învățători activau la Nădab și Pădureni. După unire școala s-a reorganizat. În anul școlar 1920-1921 școala avea 200 de elevi. În anii care au urmat a fost transformată în școală de stat și a cunoscut o perioadă de progres. În anii regimului comunist au funcționat trei grădinițe, o școală generală, un liceu care și-a început activitatea în 1957, o școală profesională și un club a copiilor. După 1990 liceul s-a transformat în *Liceul Teoretic Mihai Veliciu*, iar școala profesională în grup școlar agricol cu profil tehnic, iar azi funcționează ca liceu tehnologic.

Școala românească din satul Nădab s-a înființat în anul 1778, în anul școlar 1823/1824 fiind frecventată de 28 de elevi.

Personalități

Localitatea a dat o serie de personalități care au activat în diferite domenii și care au contribuit la dezvoltarea culturii și științei.

Mihai Veliciu, născut pe 26 mai 1846 într-o familie de țărani, a urmat cursurile școlii primare, apoi a plecat la școala gimnazială de la Beiuș și a urmat cursurile facultății de drept din Oradea. În 1873 s-a întors în localitatea natală Șepreuș, unde a activat ca notar comunal. În 1876 a fost remarcat de avocatul Mircea V. Stănescu. În martie 1879 a susținut examenul de avocat la Budapesta, examen pe care l-a promovat, deschizându-și apoi și cabinet de

avocat la Chișineu. În calitate de avocat a apărat cauza românilor, pierzând puține procese. S-a implicat în diferite activități, fiind cel care a susținut apariția unor bănci ca *Someșana* din Dej, *Luceafărul* din Vârșeț sau *Victoria* din Arad. A avut strânse legături cu cele mai importante personalități ale epocii, ca Roman Ciorogariu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Mangra, Ioan Mețianu sau Valeriu Braniște. A făcut parte din grupul care a redactat Memorandumul. Pentru implicarea sa în activitatea memorandiștilor a fost condamnat la 2 ani de închisoare. Prin aceasta Mihai Veliciu și-a câștigat un prestigiu moral în zona Aradului, devenind un important simbol al neamului. La începutul secolului al XX-lea era o importantă personalitate a vieții politice a românilor din monarhie. A susținut neoactivismul și a contribuit la transformarea Aradului în cel mai important centru politic al românilor din monarhie. A trăit necazurile Marelui Război, dar și bucuria realizării României Mari și, după cum mărturisea unul din fiii săi, „... a avut fericirea să vadă cu ochii idealul vieții sale, eliberarea națională a românilor din fosta Ungarie și unirea cu România”. A murit la Chișineu-Criș, în 1921.

Olosz Lajos, născut în 1888, a fost un importat avocat și poet maghiar. A scris mai multe volume de poezii, dintre care amintim *Chip de gladiator*, publicat în 1923, sau *Cântece de lebedă*, publicat în 1932.

Albert Boroș, născut în 1908 în Pădureni, s-a remarcat ca un important teolog catolic. A absolvit Universitatea Pontificală Gregoriană din Roma și a obținut și titlul de doctor în filosofie și teologie. A fost hirotonit ca preot în 30 octombrie 1932. A activat la Timișoara ca preot și profesor, predând ore de filosofie și dogmatică. În 1946 a fost numit rector al Institutului Teologic Romano-Catolic din Timișoara, iar în 12 decembrie 1948 a fost hirotonit ca episcop, fiind numit episcop și arhiepiscop titular de Rasia. A activat până în 2003, când a trecut în neființă.

Ilie Măduță, profesor de limba română la Liceul Mihai Veliciu, s-a remarcat ca un important scriitor. A ajuns Membru al Uniunii Scriitorilor din România, a scris mai multe volume, dintre care amintim *Corabia autohtonă*, publicat în 1969, *Mășți de argint*, în 1973, sau volumul autobiografic *Orarul păstrăvului și al mierlei*.

Aurel Ardelean (1939-2018), s-a remarcat ca un important profesor universitar, autor a numeroase cărți de specialitate premiate în țară și în străinătate, cetățean de onoare al orașului Chișineu-Criș. Doctor în biologie din 1980, conducător de doctorate în biologie, membru titular al Academiei

Române de Științe Medicale, rector fondator și președinte al Universității de Vest Vasile Goldiș din Arad (rector între 1993-2012, președinte între 2012-2018), vicepreședinte al Federației Europene a Școlilor, președinte al Asociației Universităților Particulare din România, președinte al Fundației pentru Medicină Celulară și Moleculară din România, toate încununează o carieră strălucită dedicată învățământului. A fost distins de Academia Română cu trei premii: 1981 – Premiul Emanoil Teodorescu pentru lucrarea *Flora și vegetația Munților Zărand*, 2009 – Premiul Emil Racoviță pentru lucrarea *Biochimie* (realizată în colaborare cu Alfa Xenia Lupea), 2009 – Premiul Petre S. Aurelian pentru lucrarea *Aspecte metodologice în cercetarea științifică* (coautor Aurel Pisoschi. Patru universități i-au decernat titlul de *Doctor Honoris Causa*: Universitatea Liberty din Sacramento, California, SUA (1999), Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară a Banatului din Timișoara (2007), Universitatea Transcarpatia din Ujgorod, Ucraina (2009), Universitatea Danubius din Galați (2009). Meritele sale au fost recunoscute de președinția României, fiind distins cu *Ordinul Național Serviciul Credincios în grad de Cavaler*. Este autor sau coautor la 84 de cărți, tratate și monografii, 79 de cursuri, manuale universitare și școlare, 42 de articole indexate în baza de date internaționale, Web of Knowledge, Web of Science (ISI Thompson Reuters), 82 de lucrări publicate în reviste CNCISIS B+ (indexate în baze de date internaționale), 34 de comunicări la congrese internaționale, 203 comunicări la conferințe științifice naționale. A fost implicat ca director sau responsabil în 15 proiecte și granturi internaționale și în 16 naționale. A deținut două brevete de invenții. A fost senator al României pentru Județul Arad în legislatura 2004-2008, pe listele Partidului România Mare. A fost consilier județean ales pe listele Partidului Național Liberal în două legislaturi: 2012-2016, și 2016-2020.

Ioan Marcea, șef de promoție al liceului din localitatea natală. S-a remarcat ca un important medic, atât în țară cât și în străinătate, ajungând director al clinicii de Psihiatrie din Zulpich. La începutul anilor 1990 și-a adus contribuția la modernizarea sistemului medical românesc prin implicarea în elaborarea unei legislații medicale moderne și dotarea Spitalului Sf. Gheorghe din localitatea natală cu aparatură medicală performantă.

Traian Vasile Chirilă, născut în 1948 în Chișineu-Criș, fiu de avocat, s-a remarcat ca un important chimist, fiind cel care a inventat corneea artificială, un proiect la care a muncit un deceniu și de care beneficiază 300 de milioane de oameni, devenind *românul care redă lumina ochilor*.

Aurel Viorel Șerban, născut în 1954 în Chișineu-Criș, este una dintre cele mai importante personalități care s-au născut și au activat în zonă. A urmat cursurile Universității Politehnice din Timișoara, unde a obținut și titlul de doctor. A studiat și a predat atât în țară cât și în străinătate, fiind autorul a peste 100 de articole publicate în țară și în străinătate. Are 4 invenții și inovații brevetate. Datorită meritelor sale a fost ales rector al Politehnicii din Timișoara.

Economie

Din cele mai vechi timpuri s-au practicat agricultura și creșterea animalelor. Odată cu dezvoltarea meșteșugurilor s-a practicat și comerțul. Din cele mai vechi timpuri s-a practicat comerțul pe Crișul Alb, fapt ce a dus la dezvoltarea localității Chișineu-Criș. În Evul Mediu localitatea a fost în posesia mai multor nobili de origine maghiară sau română. Moara din Nădab funcționa în 1520. La Chișineu-Criș s-a înființat în anul 1819 o breaslă mixtă, cuprinzându-i și pe meșterii angajați pe marele domeniu al arhiducelui Iosif. În această breaslă intrau lăcătuși, tâmplari, fierari, zugravi, dulgheri, geamgii, zidari, dogari, croitori maghiari și germani, cojocari, pălărieri, turtari, compactori, tăbăcari albi, tăbăcari maghiari, frânghieri, curelari, țesători, olari și pieptănari.

Breasla morarilor din acest târg a luat ființă în 1843 și includea și pe morarii din împrejurimi, în special cei aflați de-a lungul râului Crișului Alb și al Canalului Morilor.

După instaurarea stăpânirii habsburgice au fost luate o serie de măsuri de modernizare. În prima jumătate a secolului XVIII-lea localitatea a făcut parte din domeniul ducelui de Modena, apoi din domeniul arhiducelui Iosif de Habsburg, fapt ce va grăbi procesul de modernizare. La solicitarea arhiducelui s-a trecut la creșterea oilor de rasă și s-a pus în funcție în 1837 prima mașină cu aburi din Transilvania, care producea spirt. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea o mare parte a terenului era arendat. Ca urmare a modernizării și a dezvoltării agriculturii, în zonă s-a dezvoltat morăritul. În Chișineu-Criș și în Pădureni funcționau mori de apă încă din secolul al XVIII-lea. În 1833 au început lucrările de realizare a Canalului Morilor, fapt ce a dus la dezvoltarea economică a zonei, o importantă moară fiind ridicată la Nădab. Este perioada în care s-au dezvoltat și meșteșugurile, ceea ce a dus la organizarea breslelor. O primă breaslă a apărut la Chișineu

în 1819, iar în 1843 a apărut și breasla morarilor. În timpul Primului Război Mondial agricultura a avut mult de suferit, pentru că cea mai mare parte a populației active a ajuns pe front. După război au fost luate o serie de măsuri prin care s-a încurajat dezvoltarea agriculturii și a economiei. Este perioada în care s-a dezvoltat proprietatea mică și mijlocie, dar și industria morăritului. Un rol important l-a avut moara de la Nădab, care în 1926 se prezenta ca o *colonie industrială*, fiind așezată pe drumul dintre Arad și Oradea. Pe lângă clădirea morii mai erau și alte clădiri, care erau folosite în scop economic sau erau locuințe ale morarilor. Moara era bine dotată tehnic, cu o turbină hidraulică și un motor diesel, având o capacitate de măcinare de 1,5 vagoane de cereale zilnic. Aceste transformări au fost oprite de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial și apoi de instaurarea comunismului, care a impus colectivizarea.

Ca urmare a colectivizării, în Chișineu-Criș au apărut trei Cooperative Agricole de Producție și o Întreprindere Agricolă de Stat, cu 11 ferme agricole care dețineau 11.000 de hectare. În anii care au urmat au mai fost organizate *Cooperativa Unirea Meseriașilor*, *Centrul de Legume și Fructe*, o *Stațiune de Mecanizare a Agriculturii*, *Cooperativa de Consum*, *Întreprinderea Strungul*, toate totalizând peste 2.000 de angajați.

IAS și CAP din Chișineu-Criș exploatau o suprafață agricolă de 9.756 de hectare.

Sectoarele industriale reprezentative pentru orașul Chișineu-Criș în ultimii ani ai regimului comunist erau industria construcțiilor de mașini (domeniu în care funcționa din 1977 secția de subansamble a Întreprinderii de Strunguri din Arad), și industria alimentară (secția de industrializare a laptelui și fabrica de pâine).

După revoluție au apărut în zonă o serie de investitori, fapt ce a dus la crearea a peste 5.000 de locuri de muncă. Aici sunt produse utilajele agricole *Maschio-Gaspardo*, cele mai multe dintre ele fiind destinate exportului. Din 2001 funcționează în Nădab firma *Alkoa Fujikura*, care produce cablaje electrice destinate exportului. Din anul 2013 și-a început activitatea și firma *Kronberg-Schubert*. Pe platforma industrială de la Nădab mai funcționează azi firmele *Gulapack*, *Senini* și *Continental*, iar în orașul Chișineu-Criș firmele *Ekr* și *Sapa*.

Cele mai reprezentative fabrici sunt: *Maschio-Gaspardo*, care produce utilaje agricole, fiind și centru de export pentru întreaga lume, având în

prezent peste 250 de angajați; *Kromberg & Schubert Romania Na* – funcționând la Nădab din anul 2001, cu peste 2.500 de angajați, produce cablaje electrice pentru autoturisme și exportă în UE; *Europlastic* (din 2002, cu 110 muncitori), este specializată în injecție de mase plastice (tălpi pentru încălțăminte sport și accesorii); *Nexans*, cu 60 de angajați – produce cabluri pentru telefonie; *Alkoa Europa* (din 2004, cu 115 angajați), este specializată în profile de aluminiu; *Thermopol* este specializată în materiale de izolații cabluri; *Atelmec* (profil metal), cu peste 100 de angajați, cu export în U. E.; *SC Titus SRL* – cu peste 100 de angajați, produce componente electronice; ș. a.

În Chișineu-Criș există un Centru de Sănătate cu 40 de paturi, cabinete medicale private, cabinete ale medicilor de familie, precum și spitalul privat Sf. Gheorghe – cu 85 de paturi și cu dotări excepționale, inclusiv bloc de operații ultramodern.

Tradiții și obiceiuri

Au existat numeroase tradiții, obiceiuri și superstiții, dar acestea s-au pierdut datorită modernizării societății. Azi mai pot fi întâlnite unele tradiții legate de sărbătorile cele mai importante. De *Paști* se leagă unele obiceiuri precum vopsitul ouălor cu coji de ceapă și ornarea lor cu diferite frunze. Alte obiceiuri care au supraviețuit modernizării sunt legate de sărbătorile de iarnă.

Turism

Descoperirile arheologice au scos la lumină urme de locuire aparținătoare unor perioade istorice datate cu mult înaintea anilor 1202-1203 – anii atestării documentare a orașului. Cele mai importante descoperiri arheologice care susțin continuitatea locuirii în acest areal au scos la iveală, în mai multe locuri din vatra actuală a orașului, obiecte cu o vechime mai mare de 2.500 de ani. De importanță majoră sunt considerate siturile arheologice în care s-au pus în evidență două așezări datate ca fiind aparținătoare perioadelor cuprinse între secolele III-V și X-XI.

Cel mai atractiv element turistic al orașului este râul Crișul Alb, cu malurile sale cuprinse de o explozie a vegetației, paradis al păsărilor, și cu o faună acvatică de excepție. Lacul Chișineu-Criș, situat în apropiere de

localitatea Chișineu-Criș, are o suprafață totală de 175 ha și un volum de apă de 2,6 milioane m³. Este un lac de acumulare aflat în Câmpia Crișurilor, alimentat de Crișul Alb, folosit în scopuri piscicole.

Alte obiective turistice sunt *Biserica Înălțarea Domnului*, *Casa memorandistului Mihai Veliciu*, *Monumentul eroilor grăniceri*.

Bibliografie

Dragoș, Aurel, *Istoricul Canalului Morilor Palatinul Józsefal Crișului Alb din Comitatul Arad*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2011.

Mătiuț, Stela; Gagea, Eugen, *Orașul Chișineu-Criș în memoria timpului*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2006.

Mătiuț, Stela, *De la Crisius la Chișineu-Criș. Contribuții monografice*, Arad, Editura Mirador, 2012.

Petraș, Lucian, *Mihai Veliciu 1846-1821, studii și documente*, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, f. a.

Orașul Curtici

dr. Sorin Bulboacă

Stema orașului Curtici* se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat crenelat de opt merloane roșii și despicat în partea superioară. În primul cartier, pe câmp albastru, se află un snop de grâu de aur așezat în pal. În al doilea cartier, pe câmp argintiu, se află o roată de cale ferată cu două aripi de culoare neagră. În al treilea cartier, pe câmp roșu, se află o bornă argintie, trapezoidală, cu partea de sus triunghiulară. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Snopul simbolizează ocupația de bază a locuitorilor: agricultura. Roata cu două aripi și borna semnifică faptul că localitatea este cel mai important punct de trecere pe calea ferată a frontierei de vest a României. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

* Stema orașului Curtici a fost aprobată prin H.G. nr. 1124 din 9 noiembrie 2011 și publicată în Monitorul Oficial nr. 832/24 noiembrie 2011.

Denumiri

Kurtos, Kurtics, Kurtik, Kurtigy, Kisfejereghaza, Kurtegyháza, Gartits.
În perioada interbelică a purtat temporar denumirea *Decebal*, dată de autoritățile române.

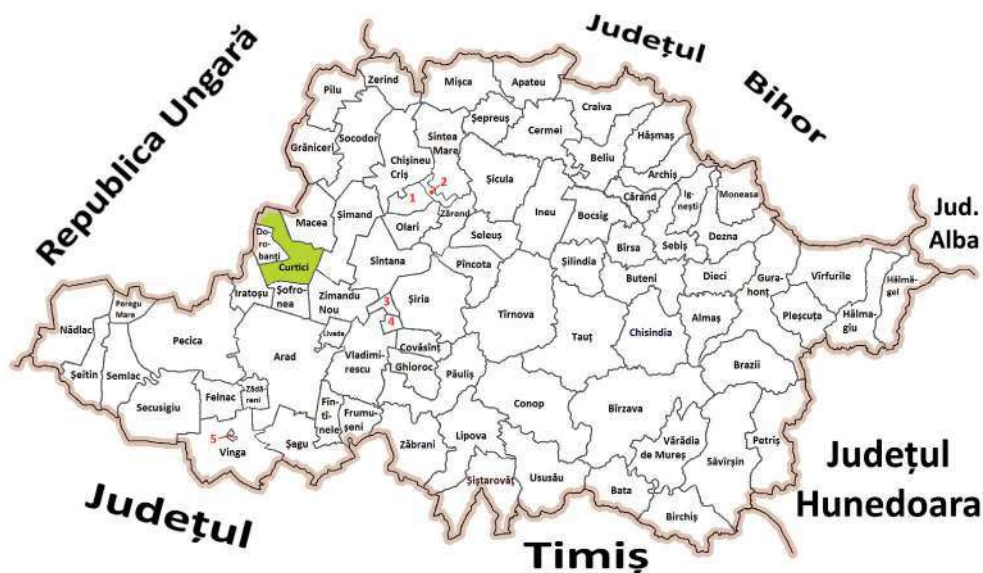
Prima mențiune documentară

1332 – sub titulatura de *Curtegyháza*, aparținând Comitatului Zărand.

Repere geografice

46°21'20" N, 21°18'22" E; altitudine: 107 m; suprafață: 72,65 km² (7.265 ha, din care 907,5 ha intravilan și 6.357,5 ha extravilan).

Vecinătăți: la nord-est și est Comuna Macea, la sud-est Comuna Zimandu Nou, la sud-sud-est și sud Comuna Șofronea, la sud-vest Comuna Iratoșu, la vest și la nord Republica Ungară.

Scurtă prezentare

Orașul Curtici este situat în partea de vest a României, în Câmpia de Vest, în imediata apropiere a frontierei de stat cu Ungaria.

Istoria

Primele așezări omenești pe teritoriul orașului Curtici au apărut în epoca neolitică, fiind confirmate din punct de vedere arheologic prin artefactele descoperite la *Holumb* (la 3 km sud de Curtici), și la *Topila* (la 2 km nord, spre comuna Macea). Locuitorii acestor obști agricol-pastorale neolitice practicau străvechi ocupații: culesul rădăcinilor, fructelor și semințelor, pescuitul și vânătoarea, precum și o agricultură primitivă, cu săpăliga din corn de cerb. În locurile menționate mai sus (*Holumb*, *Topila*), au fost descoperite cantități apreciabile de fragmente ceramice care demonstrează utilizarea amplă a vaselor de lut ars pentru păstrarea și prepararea hranei. La *Topila* (aproape de Macea), s-au descoperit fragmente de străchini cu urme de canelare verticală pe partea interioară, și fragmente de străchini fără ornamente.

În epoca bronzului și în epoca fierului meșteșugul olăritului înregistrează progrese, demonstrate de ceștile și cămile cu toartă, de străchinile mari (*case* pentru provizii), ornamentele cu motive spiralice, cu linii incizate, cu cercuri concentrice și caneluri. Într-un tumul de pe teritoriul orașului au fost dezvelite morminte cu schelete chircite, care aveau ca inventar obiecte de argint și de aur. Datarea mormintelor nu este sigură, dar s-ar putea să aparțină epocii neolitice. Mai multe artefacte aparținând *Culturii Otomani* au fost descoperite în Curtici. O așezare dacică a existat în vatra actuală a localității Curtici, dovadă fiind și descoperirile de monede antice grecești și romane, care atestă relații comerciale cu lumea greco-romană. Istoricul maghiar Sándor Marki precizează că în anul 1862 s-a descoperit la Curtici un tezaur de monede grecești și denari romani republicani de argint, emiși până la Gaius Iulius Caesar (44 î.H.). Fără precizări topografice, pe teritoriul actual al orașului au fost găsite urme materiale ale *Culturii Bodrogkeresztúr*, iar în anul 1862 un tezaur de monede republicane romane.

Așezările de pe teritoriul actualului oraș Curtici nu au făcut parte din provincia romană Dacia, granița Imperiului Roman fiind stabilită pe

Mureșul inferior. Din epoca migrațiilor popoarelor, în apropierea actualului oraș, la Dorobanți, a fost descoperit un mormânt gepid datând din veacul al V-lea.

Referindu-se la cetățile de pământ din zona Aradului, istoricul Ștefan Pascu menționează și numele cetății de pământ *Poganyvar*, de lângă Curtici. În Evul Mediu, două așezări au format nucleul localității Curtici de mai târziu: *Kurtos* și *Kutas*, aparținând Comitatului Zărand.

Răscoala țărănească din 1514, condusă de Gheorghe Doja, a cuprins probabil și țărani iobagi răzvrățiți din zona Curtici. Chiar dacă nu există date certe referitoare la participarea curticenilor la acest război țărănesc, ecurile acestuia au dat un imbold țăranilor din *Kutas* și din alta sate apropiate de Arad să-i atace în anul 1520 pe slujitorii lui Doczy, strângător de dijme pentru Capitlul Catolic din Arad.

Localitatea Curtici este atestată din nou în anul 1519 ca fiind un sat de iobagi români. În acest an 1519, odată cu marele domeniu al Șiriei, Curtici intră în posesia familiei nobiliare Bathory. Istoricul maghiar Somogy Gyula a susținut că în localitatea Curtici, după 1514, s-au strămutat din Ardeal familii din Teiuș și Julița.

Conscripția domeniului Șiriei din 1525 menționează și satul Curtici.

În 1557 satul Curtici era integrat domeniului nobiliar Acsády. Ulterior, în 1559, satul Curtici este stăpânit de mai mulți nobili – Ravazdi, Thancz Meregh și Mihaly Figkdy. Domeniul lui Meregh era în pustă și cuprindea în 1560-1561 jumătate de sesie iobăgească. La mijlocul veacului al XVI-lea Curtici a intrat sub stăpânire turcească. În anul 1564 satul Curtici (numit *Kisfejeregyhaz*), era locuită de doar 23 de familii, același număr de familii trăind în localitate și în 1579. În 1600, pentru câteva luni, și Curtici s-a aflat sub stăpânirea lui Mihai Viteazul. În veacurile XVI-XVII, deși era o așezare în dezvoltare, Curtici este menționat mai rar comparativ cu localitatea *Cutoș*, situată la nord.

A reintrat sub administrația otomană la câțiva ani după moartea domnului unificator. În veacul al XVII-lea localitatea Curtici este menționată sub forma *Kurtigy* și *Kurtik* într-o diplomă emisă în 1645 de principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi I.

Administrația otomană este înlăturată la sfârșitul secolului al XVII-lea, Curtici trecând sub administrație habsburgică și ajungând în proprietatea Erariului. Ulterior, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, satul a ajuns în stăpânirea nobilului Janos Horvath.

În 1745 familia Kászony obține jumătate din comuna Curtici. În anul 1751 familiile Marczibány și Vörös au cumpărat cealaltă jumătate. În 1752 o parte din Curtici ajunge în posesia familiei Csernovicz. La mijlocul Veacului Luminilor, zeci de familii de iobagi din Curtici au fugit din localitate din cauza taxelor mari impuse de nobilii locali, taxe foarte greu de plătit de gospodăriile țărănești. Autoritățile habsburgice au inițiat în martie 1752 o anchetă, trimițându-l pe Ionathan Vásárhelyi, funcționar superior comitatens.

În secolul al XVIII-lea sunt ridicate edificii importante: în anul 1769 este ridicat pentru Andrei Kaszonyi un castel în stil baroc târziu (devenit în anii comunismului sediul *CAP Lumea Nouă*, iar după 1990 sediul *Combinatului Agroindustrial Curtici*); în anul 1772 se înalță clădirea bisericii catolice, iar în 1777 clădirea bisericii ortodoxe (care nu mai este în funcțiune).

După 1772 a început sistematizarea treptată a localității Curtici, apoi s-a comasat cu așezările din apropiere: *Cutoș*, *Hatarokon Tuli* și *Twisegház* (*Biserica cu tei*), formând o așezare unitară, numită azi *Curtici*.

În secolul al XIX-lea Curtici se dezvoltă demografic, economic și social. În 1824 o parte a locuitorilor nemulțumiți de starea socială și de notarul local au înaintat o cerere către administrația de atunci.

A fost o așezare relativ mică, a cărei creștere a fost impulsionată de construirea căii ferate Arad-Curtici (finalizată în 1858), și de influența economică și culturală a Aradului. În anul 1824 țăranii din Curtici înaintează vicecomitelui local o jalbă împotriva abuzurilor săvârșite de notar.

În 1848 românii din Curtici s-au opus recrutării în gărzile revoluționare maghiare. La Curtici au fost înlocuiți funcționarii locali.

Revoluția din 1848 a deschis drumul dezvoltării capitaliste, iobagii au fost eliberați și împroprietăriți. În anul 1858 se pune în funcție calea ferată Locoshaza-Curtici-Arad, un imbold pentru dezvoltarea comunei. Până în 1918 comuna Curtici era sub stăpânire austro-ungară, iar după Primul Război Mondial intră în componența statului român.

Curtici s-a manifestat activ pentru cauza națională încă din timpul revoluției din 1848-1849, țăranii români de aici opunându-se recrutărilor de militari pentru armata revoluționară maghiară care acționa pentru înăbușirea revoluției românilor din Transilvania. În timpul regimului liberal din Imperiul Habsburgic (1860-1865), în 24 septembrie 1861, la Curtici s-a organizat o adunare populară care a hotărât ca limba oficială a comunei

să fie limba română. În anul 1863 conducerea comunei Curtici impune utilizarea în actele publice a unui sigiliu cu text românesc, având în centru imaginea unui snop de grâu. Între 1867 și 1918 comuna Curtici se afla sub administrație austro-ungară, iar după Primul Război Mondial a intrat în componența statului român.

La Curtici, amintirea voluntarilor care au participat la Războiul de Independență a României din 1877-1878 este păstrată în tradiția populară. Curticienii au făcut donații bănești ostașilor români răniți pe front.

În întreaga Transilvanie românii și sașii au organizat puternice mișcări împotriva celebrării mileniului (1896-1896). Țăranii din Curtici nu s-au mulțumit doar cu împotrivirea față de serbările mileniului, ci au îndemnat la revoltă împotriva autorităților maghiare. În anul 1901, în momentul alegerii noului primar, alegătorii din Curtici au manifestat cu steaguri tricolore.

În anii 1903 și 1904 la Curtici au avut loc mai multe greve la seceriș, o formă de protest a țăranilor împotriva abuzurilor, revolta fiind înăbușită prin forța armată.

În timpul Primului Război Mondial zeci de curticeni au fost înrolați în armata austro-ungară împotriva voinței lor; unii au murit pe front, iar alții s-au predat armatelor Antantei; 13 prizonieri curticeni au ajuns în Rusia.

În toamna anului 1918 a fost introdusă în Curtici administrația românească, în ciuda opoziției vehemente a trupelor maghiare și a guvernului de la Budapesta. În 4/17 noiembrie 1918 s-a constituit Garda Națională din Curtici, sub conducerea locotenentului *Ioan Julean*, economist de profesie, participant la Primul Război Mondial în armata austro-ungară, dar trecut de partea mișcării naționale, provenit dintr-o familie de țărani. Ziua de 17 noiembrie 1918 înseamnă începutul administrației românești în localitatea Curtici. Din acest moment locotenentul Ioan Julean preia conducerea efectivă a comunei, manifestând multă dăruire în susținerea cauzei naționale și competență în conducerea treburilor publice. Garda Națională din Curtici a dezarmat subunitățile germane în retragere și a reținut hergheliile de cai jefuite de acestea din țara noastră.

La 15/28 noiembrie 1918 cetățenii din Curtici îl aleg ca delegat oficial la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia pe locotenentul Ioan Julean, șeful Gărzii Naționale din comună. În 21 noiembrie/4 decembrie 1918 se constituie Consiliul Național Român din Curtici, în care au fost aleși cu

precădere reprezentanți ai soldaților din tranșeele Primului Război Mondial. Imediat după constituire Consiliul Național a luat o serie de măsuri în vederea unei bune gospodăririi a localității, făcând repetate percheziții comercianților, pentru confiscarea petrolului ascuns, care a fost distribuit populației. Consiliul Național a întreprins demersurile necesare pentru ca 6.000 de kilograme de făină ascunse de unul din marii proprietari locali, descoperite de Garda Națională, să fie împărțite populației înfometate din Curtici, pentru a asigura hrana, în condițiile grele de după război, în iarna 1918/1919.

După Unirea Transilvaniei cu România Curtici capătă statut de oraș de frontieră și devine un important punct de frontieră. În 1921 se construiesc gara modernă și atelierele de reparații CFR, necesare punctului de frontieră pe calea ferată. În 1924, prin aplicarea reformei agrare din 1921, au fost împroprietărite 1.500 de familii de țărani cu câte 3 iugăre, iar în 1929 s-a mai acordat câte un iugăr fiecărei familii.

În anul 1930, din punct de vedere administrativ, localitatea Curtici făcea parte din Plasa Aradul Nou, în cadrul Județului Arad. În 1941, în regimul antonescian, s-a schimbat din nou organizarea administrativă a județului, fiind create 13 plăși noi, între care și *Plasa Curtici*, în care intrau mai multe sate din jurul Curticiului.

Un raport al poliției trimis prefectului județului Arad în martie 1938 semnala la Curtici acțiuni ale legionarilor care periclitau liniștea comunei. După dictatul de la Viena, în 5 octombrie 1940, prin gara Curtici, spre Arad, au intrat în țară 802 persoane, români expulzați din Oradea, Cluj, Zalău și Dej, în majoritate familii de intelectuali români. În 6 octombrie un convoi de 16 vagoane de marfă cu 602 persoane expulzate din Cluj, Zalău și Satu Mare intră în țară tot pe la Curtici, după ce, în prealabil, celor expulzați li se confiscaseră banii pe care îi aveau asupra lor. În 1940 este consemnată cantonarea în Curtici a unor trupe germane, iar în 22 ianuarie 1941 s-au făcut subscrieri prin bonuri de bancă pentru contribuții de război. Aceasta a fost de 56.000 de lei.

În timpul rebeliunii legionare din 21-22 ianuarie 1941 în Curtici a fost atacat și dezarmat postul de jandarmi din localitate. În 13 septembrie 1944 trupele horthyste au ocupat comuna Curtici, ducând lupte cu trupele române angajate în apărarea Aradului. În zilele de 13-14 septembrie s-au desfășurat lupte grele pe aliniamentul Curtici-Pâncota-Chișineu-Criș-Ineu.

Dispozitivul armatei 1, Corpul 7 teritorial, compus din Divizia 1 Cavalerie Instrucție și diferite unități sau formații din Divizia 9 Cavalerie, se apără între Curtici și Arad.

În zilele de 13-14 septembrie 1944 căpitanul Romulus Petea și elevul Virgil Iovănaș din Curtici au luptat cu eroism împotriva armatei germane. Localitatea a fost eliberată în noaptea de 21/22 septembrie 1944 de soldați români și sovietici.

Între 1942-1950 Curticiul a fost centrul plasei cu același nume, subordonată Prefecturii Județului Arad. În iulie 1949 și-a început activitatea noua conducere comunistă a Preturii Curtici: muncitorul ceferist Ioan Dănilă președinte, Ștefan Ursu secretar și Ioan Czene membru.

Din 16 februarie 1968 Curtici devine oraș, cu satul Dorobanți înglobat în oraș, prin Legea 1/1668 (*Legea pentru organizarea administrativă a teritoriului*).

După Revoluția din 1989, în ianuarie 1990, primar al orașului ajunge profesorul Gheorghe Mocuța, care deține funcția până la alegerile din 1992. Ulterior, la conducerea orașului s-au succedat ca primari Ioan Știubei (1992-1996), Gheorghe Don (1996-2004), Nicolae Aniței (2004-2016), și Bogdan Ban (2016 – prezent).

Monumente

În secolul al XVIII-lea sunt ridicate edificii importante: în anul 1769 este ridicat pentru Andrei Kaszonyi, un castel în stil baroc târziu, în 1772 biserica romano-catolică, în 1777 biserica ortodoxă din centrul localității.

Evoluție demografică

1567 – 23 de familii iobăgești; 1579 – 23; 1746 – 146; 1771-1786 – 188; 1828 – 525 de familii cu 1.179 de persoane; 1851 – 2.518 locuitori; 1857 – 5.389; 1869 – 6.587; 1880 – 5.592; 1900 – 7.632; 1910 – 8.294; 1922 – 8.986; 1930-1966 – 10.908; 1977 – 11.104; 1983 – 10.920; 1988 – 11.800 (din care Dorobanți avea 2.334); 1989 – 10.955; 1992 – 10.416 (împreună cu localitatea Dorobanți); 2002 – 8.043; 2011 – 7.453.

Conform recensământului din anul 2011, majoritatea locuitorilor sunt români (79,16%). Principalele minorități sunt cele de romi (8,67%), și

maghiari (2,79%). Pentru 8,92% din populație apartenența etnică nu este cunoscută. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (72,16%), dar există și minorități de bapțiști (7,18%), penticostali (5,21%), romano-catolici (3,58%), și advențiști de ziua a șaptea (1,89%). Pentru 9,03% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica

Biserica ortodoxă

În 1777, pe locul unei vechi biserici de lemn, este ridicată biserica ortodoxă. Prima biserică și cea mai veche este caracterizată în lucrarea pr. prof. Pavel Vesa *Biserici de odinioară* ca o biserică din grădele, cu hramul *Sf. Mare Mucenic Dimitrie*, iar la 1755 era în stare de ruină, fapt pentru care la 28 octombrie 1776 credincioșii din Curtici cereau autorităților imperiale aprobare pentru construirea unei noi biserici. Abia la 11 mai 1778 a fost dată aprobarea construirii unui noi lăcaș de închinare, cel vechi fiind nimicit de un trăsnet. Imediat după primirea aprobărilor se începe construirea actualei biserici din cărămidă, purtând hramul celei vechi. Biserica a fost zidită cu contribuția sătenilor și, posibil, și cu ajutor material al domnului de pământ Andrei Kaszony. Stilul construcției este în formă de cruce. Nu se știe totuși când a fost mărită, dar la reparația din 1950 s-a văzut cât de mici au fost ușile și ferestrele inițiale. În 1925 s-a renovat biserica și a fost pictată de renumitul pictor Iulian Toader. În 1950 biserica a fost pictată de pictorul Cornel Cenan din Cluj – tavanul în tempera, restul în frescă. Iconostasul a fost vopsit în ulei.

La ședința consistoriului ortodox arădean din 25 iulie 1786 se discută scrisoarea vicecomitelui Aradului prin care acesta se plânge de preotul Grigorie Popovici din Curtici și îl acuză că vrea să răscoale iobagii împotriva nobililor. Drept consecință, preotul este chemat în Arad, iar Teodosie Ioanovici se deplasează la Curtici împreună cu secretarul consistoriului pentru a restabili liniștea între iobagii agitați încă din toamna anului 1783. Preotul Grigorie Popovici era învinuit de tălmăcirea tendențioasă a patentelor imperiale privind libera strămutare a iobagilor, pentru greșita interpretare referitoare la munca iobagilor pe domeniile nemeșilor, susținând că țăranii nu mai sunt obligați la prestarea sarcinilor iobăgești. Drept

rezultat, în decembrie 1787 preotul Grigorie Popovici nu mai oficia slujbe în Curtici, fiind înlăturat sau transferat pentru acțiunea din 1786.

În anul 1925 se realizează o renovare importantă. Din 1935, când culturile agricole de pe hotarul comunei au fost distruse de grindină, s-a stabilit ca ziua de 17 mai să fie considerată zi de sărbătoare locală, *Ziua de Piatră*. Clădirea bisericii ortodoxe a fost reparată și modernizată în 1950.

În anul 1994 a început construirea unei noi biserici, chiar în centrul localității, lângă vechea biserică. Aceasta a reprezentat înfăptuirea unui vis de peste 60 de ani a curticenilor. Colectele au început în 1955-1956. Cum fostul regim comunist n-a acceptat ideea, lucrarea a început după Revoluția din 1989. În anul 1998, la terminarea fundației, I.P.S. dr. Timotei Seviciu, Arhiepiscopul Aradului, a binecuvântat temelia și lucrările realizate. În 2009 a sfințit crucea de pe cupolă, în 15 iulie 2012 a sfințit biserica pentru a se putea sluji în ea, iar în prezent lucrările sunt aproape de finalizare.

De-a lungul vremii Parohia Ortodoxă Curtici s-a putut mândri cu existența unui cor întemeiat încă de la începutul secolului al XX-lea. Între anii 1933-1940 corul era dirijat de preotul Iuliu Lorinț și a ajuns renumit în zonă. *„Era un cor mixt pe opt voci. Avea un repertoriu bogat, în special armonizări ale compozitorului și muzicologului arădean Ion Vidu. Părintele Lorinț se acompania cu vioara. Se făceau repetiții de două ori pe săptămână. La începerea războiului al doilea, în 1940, corul și-a diminuat activitatea. După război s-a constituit un alt cor, instruit și dirijat de învățătorul Ardelenuțu”*. În 1934 ia ființă *Cercul Tinerimii Adulte – Sf. Gheorghe*, având ca scopuri cercetarea bisericii, participarea tinerilor la corul bisericesc și la conferințe religioase, cinstirea eroilor, cultivarea datinilor strămoșești, păstrarea cimitirelor, studierea unor cărți și ziare, abonarea la gazetele vremii, petrecerea timpului liber în mod plăcut, dezvoltarea simțului de economie, organizarea și susținerea acțiunilor filantropice, lupta împotriva analfabetismului și organizarea de excursii, obișnuința de a călători a tinerilor.

Lista preoților ortodocși din Curtici: Pop Mihai – aprox. 1750; Grigorie Popovici – 1759-1787; Popa Petru – 1759-1787; George Mladin – 1808-1815; George Popovici – 1808-1827; Ilie Ispravnic – 1811-1821; Gavril Giulani – capelan 1819-1823 și preot 1824-1826; Ștefan Teodorovici – 1823-1829; Gligor Mladin – 1824-1870; George Dan – 1826-1834 și 1842-1845; Pavel Ciobris – 1829-1835; Nicolae Putici – 1835-1836; Petru Georgevici –

1836-1846; Iacob Dimitrie – 1846 și 1848-1849; Vasile Hernan – 1846-1848; Moise Bocsian – 1849-1889 (din 1889 este protopop al Aradului); Moise Mladin – 1852-1889; Grigorie Mladin – 1889-1908; Teodor Pinter(u) – 1890-1897; Procopie Givulescu – 1898-1903, Liviu Rațiu – 1908-1910; Ioan Nicorescu – 1903 – aprilie 1929; Zaharie Colceriu – 1910 – ianuarie 1932; Iuliu Lorințiu: iulie 1930 – aprilie 1946; Zenovie Brădean – octombrie 1933 – octombrie 1952; Traian Magoș – aprilie 1936 – martie 1947; Miron Bălan – decembrie 1942 – august 1946 și noiembrie 1952 – decembrie 1958; Aurel Leucian – august 1943 – ianuarie 1948; Andrei Nica – aprilie-octombrie 1947 (refugiat din Basarabia); Lazăr Don – august 1947 – august 1979; Ioan Moțiu – octombrie 1947 – decembrie 1979; Gheorghe Bozian – ianuarie 1959 – 1 mai 2014; Dumitru Moca – august 1979 – 1 septembrie 1990; Ilie Nădăban – decembrie 1979 – prezent; Gheorghe Moț – 1 decembrie 1990 – prezent, și Iștoc Liviu – 1 mai 2014 – prezent.

Biserica romano-catolică

Cu hramul *Sfânta Treime* a fost construită în anul 1772 de contele Andreas Kaszoni, pentru puținii locuitori de etnie maghiară din localitate.

Biserica baptistă

A luat ființă la sfârșitul secolului al XIX-lea, primul convertit fiind servitorul comunal Clepea, în 1890, botezat de Mihai Cornea. Un rol important l-a avut după 1892 Mihai Brumar, venit din Ungaria, care a devenit primul pastor al bisericii. Primele întruniri ale credincioșilor bapțiști la care a predicat Mihai Brumar au avut loc într-o locuință închiriată din Curtici, în casa lui Vasile Mocuța (poreclit *Tiliga*). În anii 1892 și 1893 au avut loc primele botezuri, cu zeci de convertiți, formându-se o puternică biserică baptistă. Crescând numărul credincioșilor, Teodor Clepea și-a vândut casa de pe Strada Cloșca nr. 26 și a oferit întreaga sumă de bani bisericii, pentru a putea plăti terenul pentru construirea casei de rugăciune de pe Strada Ștefan cel Mare nr. 40, inaugurată în anul 1895. Mihai Brumar a înființat un cor mixt și, deoarece era plecat mult în misiune, l-a instruit în arta dirijării pe Zaharia Mariș. Acesta a fost primul cor mixt al bapțiștilor români din Transilvania (1895). În 1896 a venit la Curtici Vasile Berbecar,

care a înființat prima școală duminicală între români. Biserica baptistă a practicat ajutorarea frățească în folosul credincioșilor vârstnici, bolnavi, cei tineri ajutând la săpatul porumbului sau la seceratul grâului. Mihai Brumar a compus mai multe cântări și a editat la șapirograf, în condiții grele, prima carte de cântări pe note, *Harfa Coriștilor*. În 1914 a fost mobilizat în armata asutro-ungară și dus pe front, unde a murit.

Gheorghe Crișan, din Macea, a fost ordinar ca pastor la Curtici în 1897, fiind menționat în documente pentru prima dată ca *pastor cercual*. În 1903 au fost ordinați ca păstori Ilie Mariș și Erdos Imbre. În 1904, ca urmare a unor abateri, lui Gheorghe Crișan i s-au retras ordinarea și membralitatea, după excludere acesta trecând la adventiști. În 1906, când s-a înființat Comunitatea Baptistă de Curtici, în cadrul Uniunii Baptiste din Austro-Ungaria, Erdos Imbre a fost ales președinte al acestei comunități.

În perioada 1900-1919 pastor al bisericii a fost Ilie Mariș. În anul 1904 biserica din Curtici număra deja 90 de membri. La finele secolului al XIX-lea și în primele decenii ale veacului al XX-lea biserica baptistă din Curtici a devenit un centru misionar care a contribuit la înființarea altor biserici baptiste în comitatul, ulterior județul, Arad (la Șiclău, Otlaca, Socodor, Nădab, Macea, Șiria etc.). În anul 1905 baptiștii au fost recunoscuți ca și cult în Austro-Ungaria, în baza articolelor 7-9 ale *Legii XLIII* din 1895, și au beneficiat de libertate religioasă. Biserica baptistă din Curtici a găzduit mai multe conferințe pastorale (IV, în 26-28 septembrie 1899; VII, în 3-4 decembrie 1903; IX, în 1-3 august 1904; XV, în 21-22 septembrie 1910; XVII, în 7-9 septembrie 1911). Cum numărul membrilor creștea vertiginos, în anul 1912 credincioșii au început construirea unei noi case de rugăciune, cu o capacitate de 700 de locuri, în care s-au ținut serviciile bisericii până în 2015. În 1914 biserica baptistă număra circa 300 de membri. În timpul pastoratului lui Radu Tașcă (absolvent al Seminarului Teologic Baptist din Budapesta în 1911), un excelent orator și teolog, între 1919 și 1925 biserica baptistă din Curtici a cunoscut un mare succes, atrăgând mulțimi de convertiți și credincioși, având un puternic impact în localitate și în zonele învecinate. În anul 1922, în 25 mai, serviciul de botez, cu 105 noi convertiți, a fost oficiat de pastorii Radu Tașcă și Atanasie Pascu, cel mai mare botez din istoria bisericii. Au urmat un alt botez, în același an, în 24 septembrie, cu 24 de convertiți.

În anul 1923 biserica din Curtici avea 500 de membri. În perioada interbelică a fost cea mai mare biserică baptistă din România, cu un potențial valoros, un cor mixt, o fanfară (înființată în 1910), și cu peste 600 de credincioși. În anul 1925 Radu Tașcă a plecat în SUA, la a treia biserică baptistă din Detroit, fiind instalat ca pastor Ioan Ungureanu.

În aceeași epocă interbelică a găzduit mai multe congrese generale ale Cultului Baptist din România: al II-lea – 20-22 ianuarie 1922, al VIII-lea – 8-11 noiembrie 1928, și al XIII-lea – fracționar, în 15-17 septembrie 1933. Ioan Ungureanu a fost președintele Comunității Baptiste Arad și secretar general al Cultului Baptist din România în perioada 1928-1935.

În anul 1935 Ioan Ungureanu s-a mutat la Nădlac, iar biserica baptistă a rămas păstorită de Florea Ardeleanu (diacon ordonat din 1927), și Teodor Iov (pastor la Curtici până în 1946). În anul 1938, în vremuri de persecuție, a fost adus ca pastor Cornel Pascu, care a slujit biserica din Curtici până în 1941, iar până la închiderea prin decretul antonescian – 1942, a fost pastor interimar Alexa Popovici din Arad.

Ioan Socaciu, născut în Curtici (2 ianuarie 1889), format în biserica baptistă de aici, a studiat în SUA, la Denison University (1912-1917), și la Seminarul Teologic Baptist din Louisville (1917-1921), unde a luat și masteratul în teologie (1925-1926). În 9 septembrie 1921 s-a reîntors în România pentru a preda ca profesor la Seminarul Teologic Baptist din București, fiind destituit de autoritățile comuniste în 1954.

Ion Târnăveanu a fost pastor al bisericii între 1946 și 1952, și i-a urmat Traian Grec (1952-1992). După ce a fost angajat ca pastor, Traian Grec s-a ocupat în mod deosebit de copii, organizând în prima duminică a fiecărei luni, la serviciul de închinare de dimineața, un *program al copiilor*. În această perioadă biserica din Curtici nu a aderat la normele de reglementare a serviciilor divine impuse de oficialitățile comuniste. Astfel, în anul 1954, serviciile bisericii s-au desfășurat normal, adică și duminica după-amiaza. Din cauza nerespectării orelor de program impuse de autorități, Traian Grec a fost destituit pe o perioadă de patru ani, dar a fost angajat ca administrator al bisericii. În anii '80 ai secolului al XX-lea biserica a crescut numeric până la circa 900 de membri. Pastorul Traian Grec a deținut funcții de conducere și în cadrul cultului, fiind președinte al Comunității de Arad între anii 1972 și 1982, vicepreședinte între 1977 și 1984 și președinte al Cultului Baptist între 1988 și 1991. A decedat în anul 2000. Pentru o scurtă perioadă de

timp (1990-1991), la biserica baptistă din Curtici s-a implicat și tânărul pastor Mircea Filip, plecat ulterior în SUA.

Format în biserica baptistă din Curtici, *Daniel Mariș* (născut în 1967), a obținut masteratul în teologie la Colegiul Regent's Park College al Universității Oxford (1996-1999), doctoratul în teologie la Universitatea București (2006). A fost ales pastor al bisericii *Golgota* din București (din 1993), și a devenit cadru didactic la Institutul Teologic Baptist de grad universitar din București (din 2015 este rector).

Între 1993-2003, pastor al bisericii baptiste a fost *Gheorghe Fofiu Moțoc*, dr. în teologie, emigrat în SUA.

Din anul 2004 biserica baptistă este păstorită de *dr. Sorin Ignat*, din 2015 președinte al Comunității Baptiste Arad. Pe locul vechii clădiri a bisericii (care a fost demolată), a fost construit un locaș de închinare modern, inaugurat în septembrie 2017.

Biserica adventistă de ziua a șaptea

din Curtici, având clădirea pe Strada Cloșca nr. 25, s-a înființat la începutul secolului al XX-lea – în 1915. Este păstorită de Ioan Pop și are peste 200 de credincioși. Noua casă de rugăciune a fost construită în anii 1970.

Biserica penticostală Elim

A fost înființată în 1930. Gheorghe Urlea, venit la Curtici în 1932 pentru a oficia actele de cult. Puțin mai târziu, preotul ortodox i-a reclamat la secția de jandarmi pe Gheorghe Urlea, Mihai Olariu și încă vreo patru bărbați. Jandarmii i-au luat p-e cei reclamați, i-au dus la secție și i-au bătut atât de crunt încât după bătaie n-au putut înghiți decât lapte mai multe zile în șir. După această bătaie Mihai Olariu a rămas cu urmări toată viața.

La început credincioșii penticostali s-au adunat într-o casă pe Strada 6 Vânători. Noua clădire a bisericii a fost inaugurată în 9 septembrie 2001.

Biserica penticostală este condusă din anul 2012 de pastorul Viorel Grada, pastor și în bisericile penticostale Arad Micălaca și Semlac. Cu un număr de aproximativ 100 de membri, biserica își desfășoară activitatea în clădirea situată pe Strada Grănicerilor nr. 13.

Învățământul

În localitatea Curtici se înființează o școală primară cu limba de predare română în toamna anului 1784. Un contract școlar și salarizarea învățătorilor sunt consemnate la Curtici în 30 mai 1788. La un deceniu de la semnarea primului contract, în 1798, când inspectorul școlar T. Abrahamovici vizitează școala din Curtici, apreciază că există aici o unitate școlară organizată. Tot atunci Vașar Helin a propus stabilirea salariului de învățător la 50 de florini anual. În 1793 funcționa la Curtici învățătorul George Popovici. În anul 1804 învățătorul Petru Chirilovici a fost acuzat de incompetență și îndepărtat din funcție, el continuând să învețe pe unii dintre copii în locuința sa, motiv pentru care unii săteni au solicitat consistoriului din Arad să-l oblige să renunțe la activitatea de dascăl. Conflictul a fost alimentat și prin instalarea unui nou învățător, Costa Julean, absolvent al Preparandiei din Oradea, bun cunoscător al limbii latine. Petru Ispravnic, originar din localitate, absolvent al Preparandiei din Arad în 1814, a fost învățător la școala din Curtici în anul 1818. El utiliza literele latine în redactarea unor documente personale, cereri sau testamente ale populației locale. Petru Ispravnic este printre primii învățători care au introdus scrierea latină la începutul secolului al XIX-lea. În anul 1822 preda la Curtici, alături de Petru Ispravnic, și directorul școlii, George Popovici.

Cel mai vechi local ar fi fost pe Strada Cloșca, al doilea pe aceeași stradă, iar al treilea în actuala casă parohială ortodoxă.

Începând cu 1838 școala din Curtici funcționa într-o clădire din cărămidă. Populația școlară era numeroasă în 1868: 278 de băieți și 279 de fete, cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani. Din acest număr de copii obligați a frecventa școala, erau școlarizați doar 93 de băieți și 31 de fete. Școala dispunea de un fond de 50 de florini, grădină cu pomi fructiferi și tabele de perete pentru predarea citirii. Învățătorul George Ispravnic absolvise în anul 1851 cursurile Preparandiei din Arad. Era salarizat cu 400 de florini și diverse bunuri, în valoare de 510 florini. Director școlar local era Moise Mladin.

În 1880-1881, la școala din Curtici își aduceau aportul învățătorii Vasile Miron, Florian Cioară și Maria Lucaci. În anul școlar 1904-1905, la școala din Curtici predau învățătorii Florian Cioară, Elvira Cioară și Mihai Dragoș. În anul școlar 1917-1918 a mai funcționat un singur dascăl – învățătoarea Elvira Dragoș, un post fiind vacant deoarece învățătorul

Mihai Dragoș era în România, iar I. Cioară fusese mobilizat pe front, fiind prizonier în Rusia.

În anul 1909 a început construirea clădirii de pe Strada Horia nr. 2, finalizată în 1910. Cuprindea 2 săli de clasă la parter, 4 săli de clasă la etaj, o cancelarie, un muzeu și un apartament de locuit, destinat directorului. În 1922 este construit un nou local de școală, cuprinzând la început două săli de clasă și locuința pentru învățător, fiind destinată școlii primare de fete (pe Strada 1 Decembrie). În anul 1948 clădirea se mărește cu încă 6 săli de clasă și o cancelarie. Școala din Curtici s-a dezvoltat, adăugându-se și o școală gimnazială, și un local al confesiunii evreiești.

În anul 1960 a luat ființă *Liceul Ion Creangă* din Curtici, liceu de cultură generală, care a funcționat până în anul 1976, an după care școala a funcționat cu treapta întâia de liceu, cu profil mecanic. În 1971 funcționau în Curtici 3 grădinițe, 2 școli generale și un liceu la care erau înscriși 2071 copii, cărora le predau 74 de cadre didactice.

După înființarea liceului, la Curtici apare o revistă de însemnări literare în care sunt îndrumate tinerele talente – *Izvoare în câmpie* (subintitulată *Culegere de materiale literare*), tipărită în 3 numere, în anii 1969, 1970 și 1973. Revista a preluat numele cenaclului local înființat în 1963, îndrumat sau frecventat de profesorii Dumitru Vancu, Mircea Popa, Grigore Popescu, Francisc Megheș, pictorul Mircea Senic, Elena Teașu.

De-a lungul vremii au fost editate mai multe reviste ale elevilor, sub coordonarea unor cadre didactice: în 1983 *Încercări* (coord. de profesorii Grigore Popescu și Mircea Senic), și în 2002 *Gaudeamus*, prin efortul profesorilor Mariana Boboc, Maria Contraș, Gheorghe Mocuța, Elena Sfăt și Marcel Pilan.

După Revoluția din decembrie 1989 s-a reînființat învățământul liceal (în 1991), din 2001 având denumirea *Liceul tehnologic Ion Creangă*, școlarizând clase cu profil economic, filologie și științe ale naturii. Ziarele locale înființate după revoluție și editate de primărie sunt *Foaia curticeană* și, în prezent, *Gazeta de Curtici*.

Personalități

Traian Grec (1926-2000), pastor al bisericii baptiste din Curtici (1952-1993), vicepreședinte (1977-1984) și președinte (1988-1991) al Uniunii Baptiste din România.

Virgil Iovănaș (2 martie 1929-16 septembrie 1944), elev la Liceul Industrial Aurel Vlaicu din Arad, erou în cel de-Al Doilea Război Mondial (în bătălia de la Șofronea, 13 septembrie 1944). Împreună cu ostașii din echipajul unui tun românesc, sub comanda căpitanului Romulus Pete, elevul Virgil Iovănaș a căzut ținând în loc timp de 6 ore elemente din două divizii de care blindate care au atacat Aradul din direcția Curtici. Focul de artilerie condus cu măiestrie de căpitanul Romulus Pete a distrus șapte tancuri și a ucis circa 45 de militari horthyști. La această acțiune a participat și elevul Virgil Iovănaș, de 15 ani, ajutând la transportul muniției.

Sever Ispravnic (10 iulie 1871-28 iulie 1954), avocat stagiar în Arad din 25 februarie 1895, avocat definitiv din 24 martie 1898. A exercitat profesiunea de avocat până la 31 martie 1948, dată la care a fost radiat din evidențe. A fost epurat de autoritățile comuniste, fiind învinuit de *profascism*. A fost condamnat cu pedeapsa suspendării exercițiului profesiei de avocat pe timp de 6 luni. Prodecan în perioada 1935-1940 și decan în perioada 1941-1945 al baroului arădean. A făcut parte din comisii interimare și diverse consilii municipale și județene. Membru marcant al Partidului Național Liberal, a fost ales senator în mai multe rânduri în perioada 1926-1938.

Ioan I. Iovănaș (1935-2010), născut în Curtici, profesor și memorialist. A publicat în 2009 cartea *Pe firul vieții cu arbori genealogici*.

Corneliu A. Mladin (16 martie 1915, emigrat în Germania în 1965), licențiat al Facultății de Drept din București (noiembrie 1939), avocat stagiar din 19 octombrie 1940. A profesat până la 15 septembrie 1942, dată la care a solicitat transferul în Baroul Ilfov. Înscriș la studiile de doctorat, nu a putut frecventa cursurile și nici susține examenele, fiind plecat un an pe front (făcuse campania din Rusia, la Odesa, Doneț și Cotul Donului, fiind distins cu medaliile *Bărbăție și Credință* și *Crucea de Fier*, cl. II-a). În martie 1944 a solicitat transferul în Baroul Arad. Membru al Partidului Național Țărănesc, a fost numit ajutor de primar la Primăria Municipiului Arad (între 1 mai 1945 și 1 martie 1946).

Gheorghe Mocuța (1953-2017), profesor, poet, traducător, critic literar, fost primar al orașului Curtici după Revoluția din Decembrie 1989, între 1990-1992, director al Liceului Curtici (1992-2003), absolvent al Universității de Vest din Timișoara secția română-franceză, licențiat în filologie în 1976, redactor la revista de cultură *Arca* din Arad de la înființarea acesteia în februarie 1990 până în 2000, redactor asociat al aceleiași reviste între

2000-2017. A debutat editorial în 1986, cu selecțiunea *Câmpia secretă*, în volumul colectiv *Argonauții*, scos de Editura Facla din Timișoara.

Premii literare: premiul de debut al Filialei din Timișoara a Uniunii Scriitorilor (1992), și premii ale Filialei Arad a Uniunii Scriitorilor pentru alte volume (1994, 1996, 1998, 2002, 2007, 2011); premiul de excelență pe anul 2001 al Filialei Arad a U. S.; Premiul Festivalului de poezie EMIA, Deva, 2002; Premiul Princesesa Margareta pentru literatură, Săvârșin, 2004; Diploma de excelență pe anul 2004 a Consiliului Județean Arad; Diploma de excelență a Universității de Vest Vasile Goldiș, 2004; Premiul Revistei „Poesis” pentru critică, Satu Mare, 2004 și 2009; Marele premiu „George Coșbuc” al Uniunii Scriitorilor pentru poezie, Bistrița, 2007 etc. Membru al Uniunii Scriitorilor din România (1994) și al PEN-Clubului Român.

Cărți publicate: *Îngerul ridică lespede*, poezie, Colecția revistei Arca, Arad, 1992; *Zăpada anului unu*, poezie, Colecția revistei Arca, Arad, 1994; *La răspântia scriiturii*, critică literară, Mirador, Arad, 1996; *Omul de litere/ viața de hârtie*, poezie, Mirador, Arad, 1998; *Mic tratat asupra naufragiului*, antologie poetică, Editura Axa, Botoșani, 2001, cu o postfață de Viorel Gheorghită; *Pe aceeași arcă*, critică literară, Editura Mirador, Arad, 2001; *Pregătiri pentru marea călătorie*, poezie, Editura Mirador, Arad, 2002; *Sistemul modei optzeciste*, critică literară, Uniunea Scriitorilor, Editura Redacției Publicațiilor pentru Străinătate, București, 2004; *Călătorie. Exil*, poeme, Editura Brumar, Timișoara, 2007; *Întoarcerea lui Ulise (Receptarea teatrului lui Eugen Ionescu în critica românească)*, critică literară, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2007; *Pasiuni la capătul nopții*, critică literară, Editura Ideea Europeană, București, 2008; *Istoria emoțiilor mele/ histoire de mes troubles*, antologie bilingvă, Editura Școala Vremii, 2008; *Cea mai bună dintre lumi (Jurnal și contrajurnal parizian)*, Editura Tracus Arte, București, 2011; *Balada profului de francă*, antologie lirică, Editura Tipo Moldova, Iași, 2011; *Voyage/ Exil*, poeme, version française par Linda Bastide & Gheorghe Mocuta, Paris, Editura Poètes à vos plumes, 2012; *Printre nouăzeciști*, critică literară, Editura Tracus Arte, 2013; *Literatura Vestului apropiat*, Dicționar biobibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor din România, filiala Arad, Editura Mirador, 2013, a doua ediție în 2014; *Lecturi libere într-o țară ocupată*, critică literară, Deva, Editura Emia, 2015.

Mircea Senic (1939-2007), absolvent în 1963 al Facultății de Arte Plastice din Timișoara, clasa profesorului Adalbert Luca, și al Academiei de

Arte Nicolae Grigorescu din București, 1981, secția Muzeologie, profesor de desen în Curtici. Din 1969 participă la expozițiile organizate de U. A. P. filiala Arad.

Expoziții personale: Galeria ALFA Arad (1973, 1976, 1981, 1984, 1987, 1993, 1994), Galeria de artă Deva (1974), Galeria de artă Oradea (1976), Casa de Cultură din Curtici (1988, 1986, 1992, 1997). Lucrări în colecții România, Muzeul Județean Arad, Suceava; particulare: Ungaria, Cehia, Austria, Germania, Franța, Italia, Belgia, Israel, SUA.

Emil Șimăndan (născut în Curtici în 1940), absolvent în 1965 al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, facultatea de filologie, profesor de limba și literatura română în mai multe școli din județul Arad, bibliograf la Biblioteca Județeană Arad (1968-1970), redactor cu probleme de cultură al ziarului *Flacăra Roșie* (1970-1989). După revoluția din Decembrie 1989 continuă activitatea jurnalistică la *Adevărul* din Arad, *Curierul Aradului* și *Libertatea Aradului*, apoi corespondent al Agenției Naționale de Presă ROMPRES pentru județul Arad (1995-2000). În 1993 a înființat Fundația Culturală Ioan Slavici și editura fundației, care susține publicarea unor cărți de proză, volume de poezie, publicistică, știință și memorialistică. A publicat o serie de cărți: *Orizonturi mioritice transilvane*, publicistică, Arad, 1980, *Un spectacol pentru o mie de ani*, interviuri cu 30 de sculptori la simpozionul de sculptură de la Căsoaia, Arad, 1981, *Cântec pentru mâine*, (o sută de poeți, prozatori, dramaturgi și critici literari arădeni), Arad, 1983, *Dialoguri cu Ioan Alexandru. Poetul și Revoluția*, Editura Fundației Ioan Slavici, 1993, *Dialoguri la frontieră*, publicistică, Editura Fundației Ioan Slavici, 1995, *Puterea libertății*, interviuri, Editura Fundației Ioan Slavici, 1995, *Conștiința ca datorie-Dan Ivan în dialog cu E. Ș.* Editura Fundației Ioan Slavici, 1996, *Politică și cultură la frontiera de vest – dialoguri cu personalități culturale și politice*, Editura Fundației Ioan Slavici, 1998, *Ioan Slavici și unitatea spirituală națională* (coautor), Editura Fundației Ioan Slavici, 1998, *Templul memoriei. Ștefan Augustin Doinaș în dialog cu E. Ș.* Editura Fundației Ioan Slavici, 1998, *Călătorie prin veac. Gabriel Țepelea în dialog cu Emil Șimăndan*. Cuvânt înainte de acad. Aug. Buzura, Editura Vasile Goldoș University Press, 1999, *Întrebătorul din Agora (literatură și document) zece ani de la Revoluția Română din Decembrie de la Arad* (vol. I), Editura Fundației Ioan Slavici, 1999, *Eminescu – destin, conștiință. Viorel Gheorghită în dialog cu Emil Șimăndan*. Cuvânt înainte de Ștefan Aug. Doinaș, Editura Fundației Ioan Slavici, 2000; *Dialoguri*

cu Ioan Alexandru (Ediția a II-a), Editura Dacia, 2001, *Întrebătorul din Agora. În amintirea Eroilor Martiri ai Revoluției de la Arad*, vol. II, Editura Fundației Ioan Slavici, 2003, *Întoarcerea acasă. Ștefan Aug. Doinaș în dialog cu Emil Șimăndan*, Cuvânt înainte de Ion Pop, Editura Fundației Ioan Slavici, 2003, *Evoluția și tipologia presei arădene: 1933-2002* (coordonator și coautor), Editura Fundației Ioan Slavici, 2006, *Vocația multiculturală a presei arădene* (coordonator și coautor), cuvânt înainte de Florin Didilescu, Editura Fundației Ioan Slavici, 2006, *Întrebătorul din Agora. Revoluția din decembrie 1989 de la Arad*, vol. III, Editura Fundației Ioan Slavici, 2008, *Trecerea timpului* (versuri) și *Musafir în secolul 21*, Editura Gutenberg, Arad, 2009.

Ioan Ursu (1879-1946), născut în Curtici, avocat, dr. în științe juridice al Universității din Cluj (1903), a profesat ca avocat timp de 43 de ani (1902-1945), fiind ales deputat în sesiunea 1927-1928 și primar al Municipiului Arad de la 30 noiembrie 1930 până la 1 august 1935.

Francisc Vinganu (1938-2004), învățător la Școala cu clasele I-VIII nr. 2 din Curtici și poet. Debut în presă în 1972 în revista *Orizont* din Timișoara, cu poezia *Mulțumire*. A colaborat la revistele *Arca*, *Orizont*, *Luceafărul*, *Vatra*, *Poesis*, *Observator* (din Munchen), *Luceafărul bulgar*, *Neuer Banater Zeitung*, *Nase snahy*. Debut editorial cu volumul *Acolo unde Dionysos* (1984), pentru care a primit premiul de debut al Editurii Facla. *Premii*: pentru poezie al Filialei Arad a Uniunii Scriitorilor, 2002. Membru al Uniunii Scriitorilor din 1996.

Cărți publicate: *Acolo unde Dionysos*, poeme, Editura Facla, Timișoara, 1984; *Pasărea Van Gogh*, poeme, prefață de Mircea Mihăieș, Colecția revistei *Arca*, Arad, 1995; *Blestemat de cocoși*, poeme, prefață de Cornel Ungureanu, Editura Mirador, Arad, 1999; *Coșmar cu Paganini*, poeme, prefață de Gheorghe Mocuța, Editura Mirador, Arad, 2002; *Ah!*, poeme, ediție postumă îngrijită de Gheorghe Mocuța, Editura Mirador, Arad, 2005; *Înghițitorul de tobe*, (antologie de poezie, cu o prefață de Gh. Mocuța), Editura Tipo Moldova, 2013.

Economie

În veacul al XVIII-lea au apărut în Curtici *târguri de vară și toamnă*, unde își desfășeau mărfurile negustori localnici dar și alții, veniți din

comitatul Arad sau comitatele învecinate. În 1746 gospodăriile țăranilor din Curtici aveau 99 de boi, 94 de vaci, 24 de cai, 59 de porci, 578 de oi, 6 capre, 79 de porci și 144 de cubuli de pământ, adică aproximativ 77 de hectare. Din totalul de 144 cubuli, două treimi (106 cubuli), era cultivat cu grâu. Porumbul era cultivat pe o suprafață restrânsă, de circa 8 iugăre. Încă din anul 1735, în Curtici se cultivau pepeni și lubenițe. De la sfârșitul veacului al XVIII-lea se cultivă și cartofi.

În aceeași localitate, în 1772/1785, conscripțiile înregistrează 260 de boi, 267 de vaci, 124 de cai și 1.581 de oi. Conform conscripției din 1820/1821, suprafața terenurilor însămânțate era de 3.574 iugăre de arătură și 1.437 iugăre de fânețe, la care se adăugau terenurile alodiale, cultivate prin robota iobagilor. Țăranii din Curtici posedau 44 de boi de jug, 70 de vaci de lapte, 47 de junci, 712 cai, 120 de oi și 170 de porci. Aceeași conscripție menționează în Curtici 16 meșteșugari breslași și 2 negustori.

În veacul al XIX-lea a început cultivarea tutunului.

Începută în anul 1848 și terminată în 1858, calea ferată Lökösháza-Curtici-Arad a stimulat dezvoltarea economică a localității.

În 1919, 183 de locuitori din Curtici au semnat o petiție adresată autorităților locale, prin care solicitau pământ în arendă.

Dezvoltarea economică a localității a fost stimulată de calea ferată Budapesta-Arad, care trecea prin Curtici. *Gara internațională* Curtici a fost dată în folosință în 1921, an în care s-a înființat și vama Curtici. În același an au luat ființă și atelierele CFR de la Curtici.

Fiind oraș de frontieră, un număr important de salariați lucrau ca angajați ai CFR și ai Direcției Vamale. În anul 1939 au fost exportate prin gara Curtici 4. 174 de vagoane cu animale și 10. 426 vagoane de alimente și cherestea, dintre care 90% au avut ca destinație Germania. Agricultură a fost afectată și de calamități naturale. Astfel, în 1935 grindina a distrus în Curtici semănăturile în proporție de 70-80%.

Ca urmare a măsurilor de rechiziționare a cerealelor luate în 1942 de guvernul Antonescu, țăranii din Curtici au refuzat să se conformeze; când comisia de rechiziție i-a amenințat cu forța, au alungat comisia cu ciomegele. Tot atunci țăranii au atacat un tren cu alimente și cu grâu ce urma să plece în Germania, spărgând scândurile vagoanelor cu sape, topoare și târnăcoape, golind conținutul acestora.

În perioada comunistă, obiectivele industriale din Curtici erau atelierele de reparații CFR, fabrica de gheață și unități de prelucrare în industria

alimentară. Agricultură era însă ramura economică cea mai importantă, datorită suprafeței agricole de 10.748 hectare. În 1971 funcționau în Curtici două cooperative agricole de producție (*Lumea Nouă* și *23 August*), precum și o stațiune pentru mecanizarea agriculturii. La 15 august 1950 s-a inaugurat *Gospodăria Agricolă Colectivă* din Curtici, cu 54 de familii, dintre care 49 sărace, 4 mijlocașe și una fără pământ.

Orașul Curtici se află în plină dezvoltare economică datorită numeroaselor investiții care se oglindesc din punct de vedere social în apariția a noi locuri de muncă. *Zona Liberă Curtici-Arad*, inaugurată în iunie 1999, cu o suprafață de 90 ha, din care platforma Curtici se întinde pe 75 ha, este singura zonă liberă amplasată pe un coridor rutier european, în apropierea a patru puncte vamale. Aici își desfășoară activitatea peste 100 de firme, cu investiții mai mari de 50 de milioane euro. Accesul în Zona Liberă Curtici-Arad se poate face pe cale rutieră, feroviară și aeriană. Potențialul agricol al zonei, poziția favorabilă de la granița de vest a României, apropierea de municipiul Arad, prezența magistralei de cale ferată ce face legătura cu Europa occidentală (gara Curtici a fost dată în folosință în anul 1921, odată cu crearea vamei), sunt principalele atuuri economice care fac din orașul Curtici un pol de convergență economică.

Fostul CAP *Lumea Nouă* din Curtici de dinainte de 1989 s-a transformat în *Combinatul Agroindustrial Curtici* sub conducerea inteligentă a directorului Dimitrie Muscă. În prezent combinatul lucrează peste 7.500 de hectare de teren agricol. Alături de cereale și produse agricole, la Curtici s-a investit foarte mult și în creșterea animalelor. Carnea și laptele obținute în fermele proprii sunt prelucrate în fabricile combinatului și ajung la consumatori printr-o rețea proprie de magazine. După 1989 au luat ființă mai multe asociații agricole cu capital privat: Agroservice, Agrovest, S.C. AgroDon Prod S.R.L. S.C. Cazan, S.C. AgroȚucudean S.R.L. etc.

Din anul 2003 s-a introdus în Curtici rețeaua de gaz metan, iar în 2014 s-a început instalarea rețelei de canalizare, cu finanțare printr-un program european.

Folclor, tradiții, obiceiuri

Mobilierul caselor țărănești din Curtici era din lemn: paturi, masa (joasă, rotundă, cu 3 sau 4 picioare), scaunele (de obicei în număr de 4), blidarul

(dulăpior de obicei deschis, cu rafturi), colțarul (dulăpior așezat în colțul camerei, având o secțiune triunghiulară), lada și polița cu rafturi pe care se puneau sticlele cu gem și compoturi. La începutul veacului al XX-lea au fost introduse băncile cu spătar (lavițele), dulapurile oltenești (cu 2 uși), paturile înalte (cu saltea și plapumă), scaunele înalte cu spătar.

Țesăturile au reprezentat un domeniu în care s-a manifestat talentul țăranilor din Curtici. De o mare bogăție și varietate, țesăturile au dat viață interiorului caselor țăărănești. În camera cea mai curată (sufragerie), conținând îndeosebi zestrea de țesături a fetelor de măritat, era un pat mare care cuprindea o dricală, o saltea, un cearșaf, 6 perne cu capetele decorate cu macrameuri, precum și un țol colorat de lână. Pentru zilele de sărbătoare patul era acoperit cu un covor de lână împodobit cu neveduri (poneavă aleasă). Lângă pat, pe perete, găsim *păretarul* sau *livicerul*, având un decor cu benzi colorate în alternanță. *Scoarțele* (*ponevile*), așezate pe pat au la început o compoziție simplă, formată din motive geometrice (linii drepte, romburi, cruci, linii frânte). Motivul decorativ des întâlnit în Curtici este trandafirul, stilizat în diverse moduri. Culorile, obținute pe cale vegetală, sunt vii, în multe nuanțe, predominând rozul, portocaliul și galbenul.

Portul popular din trecut este abandonat de generația tânără din orașul Curtici. Pânzeturile, țesăturile și hainele din comerț au luat de mult timp locul țesăturilor originale, populare. Elementul de bază al portului local este *cămașa* sau *spătoiul*. Spătoiul femeilor curticene este confecționat fie din pânză de cânepă (cel pentru fiecare zi), fie din pânză de bumbac (pentru zilele de sărbătoare). Spătoiul femeiesc era bogat ornamentat cu multe cusături și broderii cu fir de ață colorată, cu cruciulițe sau flori în culorile roz-mov, albastru deschis, bleumarin, asortate cu un riguros simț estetic. Cămașa bărbătească era croită cu mâneca lungă, pe gât, și cu deschizătura pe piept. Confecționarea cămășilor bărbătești era o ocupație a nevestelor tinere.

Cârpa sau *baticul* femeilor era un element de îmbrăcăminte care realiza departajarea între femeile măritate și cele nemăritate (care nu purtau batic). Cârpele erau confecționate din materiale cumpărate fie din piețe, fie din prăvălii, unele fiind numite *cârpe din janelie* (împodobite cu flori de pluș). Culorile baticurilor difereau în funcție de vârsta femeilor, cele tinere purtând culori deschise (bej, verde), iar cele în vârstă culori închise (maro, negru).

Poalele reprezentau un alt obiect de îmbrăcăminte specific femeiesc, fiind făcute din pânză de cânepă sau bumbac, lungi până la călcâie. Deasupra poalelor femeile curticene purtau întotdeauna rochii, confecționate din diverse materiale, încrețite și prinse în guler. Rochiile de port erau făcute din materiale ieftine, în timp ce rochiile purtate în zilele de sărbătoare sau la nunți erau confecționate din stofă sau mătase.

Primăvara, *viziclu* sau *bluza* femeilor se purta peste spătoi. Vara, femeile purtau vizicluri din materiale subțiri, de satin sau de mătase, în culori vii.

Zobonul era obiectul de îmbrăcăminte purtat peste *viziclu*. Zoboanele erau lucrate de mână, cu fire de lână, fără mâneci. Erau împodobite cu dungii asortate (juri), iar pe margine erau ornamentate cu *bilți* (colțișori), culorile fiind diverse, în raport cu vârsta femeilor care le purtau.

Zadia sau *șorțul* se purta legată de mijloc, peste rochie. Culorile predominante ale zadiilor erau bleumarin, alb-negru, galben, maro închis, roz, albastru.

Vara, bărbații purtau pălărie (*clop*), de culoare neagră, cafenie sau gri, cu calota nu prea ridicată și cu un bor potrivit. Iarna purtau căciulă de blană de oaie neagră sau brumărie (de astrahan).

Zobonul bărbătesc era confecționat din stofă neagră, groasă.

Izmenele erau purtate de bărbați atât vara cât și iarna, materialul din care erau făcute diferind în funcție de anotimp.

Cojocul bărbaților era confecționat din piele de oaie, cu fața de stofă, și se încheia în nasturi răsuciți, din piele.

Botezul religios al copiilor se făcea la o săptămână de la naștere, de nașii aleși. Mama nu avea voie să iasă cu copilul afară din casă înainte de botez, pentru a nu fi legată de diavol.

Alaiul nunții se forma la casa *junelui* și era condus de *grăitori* spre *nănași*, apoi spre casa miresei. 2-3 feciori *jucău steagul* în fața alaiului. Urmau 2 tineri cu lumânări. Unii nuntași se deghizau în *urâți*, personaje hâde, care provocau râsul invitaților și speriau copiii. Uneori, la casa mirelui și miresei se făceau farse și glume.

Ceremonia înmormântării avea loc de obicei a treia zi după deces, iar convoiul funerar era format din preoți, dieci, prapori, corul și *cocia morțească* urmată de familia mortului, de rude și de cunoștințe.

Sport

Cel mai important rol în viața sportivă a localității îl are echipa de fotbal *Frontiera Curtici*, club înființat pe 12 octombrie 1929, din inițiativa câtorva mici meseriași și funcționari ai Primăriei Curtici, în frunte cu primarul Pavel Ciupuligă. Echipa de fotbal a jucat cei mai mulți ani în campionatul județean și în diviziile D și C. În 1982 *Frontiera Curtici* a promovat în divizia C, cu antrenorul Gheorghe Damian. Echipa CS *Frontiera Curtici* joacă astăzi în Divizia D.

Și la școală s-au obținut rezultate de excepție: Petru Grozav a fost vice-campion la aruncarea sulitei (1973-1974), iar Traian Mocuța campion național la Crosul Tineretului în 1973.

Turism

Ștrandul cu apă termală este principalul punct de atracție turistică a orașului în timpul verii, aici înregistrându-se de la un an la altul tot mai mulți turiști, atât pentru recreere cât și pentru tratament. Ștrandul termal are o suprafață de peste 21.900 de mp și o vechime de peste 30 de ani. Forajul a fost realizat la 1.300 de metri adâncime, iar apa geotermală posedă virtuți terapeutice, având o temperatură de 56 de grade. Apa geotermală este recomandată celor care suferă de reumatism cronic, artroze, inflamații cronice și celor aflați în perioadele de recuperare post-traumatice. Ștrandul posedă o bază de recreere și sport și are în dotare 3 bazine: unu de 70 m² pentru tratamente, un bazin cu tobogan pentru copii și un bazin de înot de mari dimensiuni. E dotat cu locuri de plajă, zonă verde, căsuțe și unități de alimentație publică. În 1999 a fost modernizat, adăugându-i-se alei pavate, arbuști și o mică fântână arteziană.

Un alt obiectiv turistic este *castelul* din centrul orașului, construit în 1769, care acum aparține Combinatului Agroindustrial Curtici condus de inginerul Dimitrie Muscă.

Monumente istorice care pot fi vizitate sunt *bisericile* – cea ortodoxă și cea romano-catolică.

Așezări dispărute

Cutoș (Kutos); Kethsopron.

Kutos a fost mai populat și apare mai des menționat în documente (1437, 1441, 1477, 1478, 1484). *Kutoș* este revendicat în anul 1437 de familia nobiliară Herczeg. Același sat este consemnat în a doua jumătate a veacului al XV-lea într-un document care menționează că Matia Corvin, regele Ungariei, (1458-1490), confiscă satul *Cutoș* nobilului Mihaly Keczer și îl dă ca zălog lui Murany Var Andras. În 1479 regele Matia Corvin răscumpără o parte din satul *Cutoș*, și în 1480 îl dăruiește nobilului Matei Czecey. O parte din sat ajunge în stăpânirea lui Imre Doczy în 1479. În anii 1481 și 1488 sunt consemnați ca proprietari domeniali ai satului *Cutoș* Baranyi și Kothe. În 1484 este pomenit un incident violent, probabil o răscoală a iobagilor din *Cutoș*, pe moșiile nobilului sârb Iacsici de la Iratoșul Mare și Nădlac. Din porunca lui Matia Corvin, comitele Zărandului a făcut în anul 1485 o anchetă specială asupra acțiunilor țărănești din anul precedent. La sfârșitul veacului al XV-lea este semnalat un proces pentru posesiunea acestor domenii între familiile nobiliare Keczer și Czecey. Câștig de cauză a avut probabil familia Keczer, deoarece în anul 1520 se judecă pentru dreptul de proprietate asupra domeniului Ambrus Keczer și Francisc Keczer. Satul *Cutoș* este menționat în lucrarea *Hungaria*, scrisă de Nicolaus Olahus.

În 1552-1561 sunt înregistrate în satul *Cutoș* 16, respectiv 20 de sesii iobăgești, în posesia familiilor nobiliare Kekzer și Balassa. În 1567 și 1579 satul *Cutoș* era format din 20, respectiv 31 de familii. În 1609 satul *Cutoș* aparținea domeniului nobiliar Balassa. În 1722 satul era depopulat, fiind pomenite 14 sesii părăsite. Între 1801 și 1913 pusta *Kutas* este menționată de câteva ori. Așezarea mai exista încă la începutul secolului al XX-lea, fiind locuită de 640 de persoane.

Kethsopron a fost o localitate menționată ca posesie în 1463, situată în apropiere de Curtici, spre granița actuală a României cu Ungaria. Azi nu mai există.

Bibliografie

Surse inedite

Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, *fond 874, C.N.R. Arad*, dosar nr. 21/1918, f. 1.

***Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, Alba Iulia, fond *Vama Alba Iulia*, dosar nr. 27, f. 95.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Arhiva Prefecturii, Acta Congregationum*, dosar 1037/1824.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Arad. Acte administrative*, dosar nr. 302/1941, f. 123-144.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Arad*, dosarele nr. 20/1924-1927; 22/1924; 31/1927; 40/1926 și 50/1927.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Arad*, dosar nr. 280, /1944, f. 2.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Fond Prefectura Județului Arad*, cabinetul prefectului, dosar 174/1940, raportul pe luna octombrie.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Arad. Actele subprefectului*, dosar nr. 154/1920/1923, f. 15-20.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura Județului Arad, Serviciul administrativ*, dosar nr. 25/1930 f. 23.

***Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Vama Curtici*, dosar nr. 6/1943-1944, f. 1-10; dosar nr. 6/1944; dosar nr. 2/1952, f. 13, f. 135; dosar nr. 4/1952, f. 84.

***Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, fond *Poliția Turda*, dosar nr. 111/1940, f. 565.

***Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Chestura Poliției Municipiului Timișoara*, dosar nr. 62/1948, f. 32.

Izvoare

Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente, editor Viorel Achim, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România Elie Wiesel, Polirom, București – Iași, 2013.

****Diplome privind istoria Comitatului Timiș și a Orașului Timișoara*, vol. II (1430-1470), culese de Pesty Frigyes, ediție, note și comentarii Livia Magina, Adrian Magina, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, pp. 354-355, doc. 306 (9 august 1463).

****Protocolul Congregațiilor Comitatului Arad din 29 octombrie 1744.*

Roz, Alexandru, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad (1918). Acte și documente*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993.

Roz, Alexandru *Războiul neatârării din 1877-1878. Acte și documente arădene*, Editura Universității Vasile Goldiș, Arad, 1998.

****1918 la români. Documentele Unirii*, vol. VII-VIII, București, 1989.

Lucrări speciale

Arbonie, Emil, *Avocații arădeni (1875-1989)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Arbonie, Emil, *Călătoriile românilor. Realități transilvănene (1918-1948)*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2009.

Arbonie, Emil, *Avocații evrei arădeni și consecințele aplicării dispozițiilor privitoare la starea juridică a locuitorilor evrei din România (august 1940 – septembrie 1944)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Arbonie, Emil, *Colectivizarea autorității judecătorești arădene (1947)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Arbonie, Emil, *Consolidarea structurilor de ordine și siguranță publică ale statului național unitar român în județele transilvănene (1918-1924)*, în Vasile Popeangă (coord.), *Pe drumul Marii Uniri*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008.

Arbonie, Emil, *Întabularea dreptului de proprietate cu titlu de drept de împrumut al unor arădeni în baza Reformei agrare din anul 1921 (17 octombrie 1930. Partea I)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Arbonie, Emil, *Organizarea și funcționarea autorităților de supraveghere și controlul trecerilor peste frontiera româno-ungară, parte integrantă a procesului de consolidare a statului național unitar român în zona arădeană (1919-1920)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Arbonie, Emil, *Traficul de frontieră local în județul Arad (1920-1949)*, în Ziridava, nr. XXIV, Arad, 2005.

Arbonie, Emil; Lucaciuc, Ștefan Ioan, *Separarea puterii judecătorești de administrația comitatensă arădeană*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012.

Ban, Livius, *Pelerini prin Valea Plângerii*, Editura Carmel Print, Arad, 2015.

Bel, Vasile; Ghioancă, Constantin, *Literatura baptistă de limbă română din perioada 1895-1990*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2017.

Berenyi, Maria, *Portrete române din Ungaria – din viața și activitatea lui Mihai Brumar*, în Noi, 4 iunie 1993.

Bodea, Gheorghe I. *Avram Iancu și problema creării Daco-României*, în Crisia, IX, Oradea, 1979.

Bogdan, Doru, *Reforma agrară din 1921 în județul Arad, reflectată în fondul Serviciul Agricol al filialei Arhivelor Statului Arad*, în Ziridava, nr. VI, Arad, 1976.

Boia, Stelean Ioan, *Aradul interbelic. Administrație, societate și economie*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Boia, Stelean Ioan, *Fundația Emanuil Gozsdu*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2006.

Botezan, Liviu, *Mișcările țărănești din satele arădene contra notarilor și primarilor în primăvara anului 1848, preluu al evenimentelor din toamna anului 1918 care au facilitat Marea Unire*, în Ziridava, nr. XXIII, Arad, 2002.

Brădean, Gheorghe, *Evocare Mihai Brumar 1886-1915*, în *Îndrumătorul Creștin Baptist*, nr. 7-8, București, 1977.

Bulboacă, Sorin, *Curticiul în lupta pentru Marea Unire*, în ****1918-1998. Aradul și Marea Unire*, coord. Alexandru Roz, Editura Universității Vasile Goldiș, Arad, 1999, pp. 192-195.

Bunaciu, Ioan, *Istoria Bisericii Baptiste din România*, Editura Făclia, Oradea, 2006. ****Curtici – album monografic* (editor Ion Matiuț), Editura Mirador, Arad, 2016.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice politice ulterioare*, ediție îngrijită de Constantin Jinga și Remus Feraru, cuvânt înainte de Remus Feraru, bibliografie și cronologie de Constantin Jinga, Editura Marineasa, Timișoara, 2005.

Demșea, Dan, *Istoricul Camerei de Comerț, Industrie și Agricultură a Județului Arad*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Demșea, Dan, *Un istoric al parcurilor și grădinilor decorative din teritoriul Județului Arad (secolele XVIII-XX). Obiectivele din afara orașului Arad*, în Ziridava, nr. XXIII, Arad, 2002.

Dronca, Lucian, *Activitatea Băncii Victoria din Arad (1887-1918)*, în *Banatica*, nr. 14, Reșița, 1996.

Faur, Vasile, *Țara Zărandului. Conscripții. Cronică. Documente. Imagini*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Gutenberg Univ, Arad, 2016.

Feneșan, Cristina, *Vilayetul Timișoara (1552-1716)*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2014.

Găvănescu, Eduard, *Mărturisiri românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Editura Diecezana, Arad, 1940.

Greffner, Otto, *Mișcări cu caracter social-agrar în fostul Comitat Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în Ziridava, nr. II, Arad, 1968.

Hațegan, Ioan; Bulboacă, Sorin; Mureșan, Augustin, *Economie și societate arădeană în Evul Mediu și epoca premodernă (sec. VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Hügel, Peter, *Societatea arădeană în perioada de la preistorie la secolul IX*, în Adrian Nițu coord.), *Arad. Economie și societate*, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Ienășescu, Lucian, *Acțiuni de culturalizare desfășurate de cercurile Sfântul Gheorghe din Județul Arad în perioada interbelică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013.

Ienășescu, Lucian, *Așezăminte culturale rurale din intreblicul arădean*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010.

Ienășescu, Lucian, *De la condiția de aliat la armată de ocupație. Din seria abuzurilor comise de trupele sovietice pe teritoriul Județului Arad (septembrie-decembrie 1944)*, în Doru

Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Iovănaș, Ion. I. *Pe firul vieții cu arbori genealogici*, Arad, 2009.

Jurcoi, Emanuel, *Granițele timpului. Un istoric al Bisericii Creștine Baptiste din Curtici de la începuturi până în 1944, f. I*, 2017.

Kiss, Vasile, *Istoricul Bisericii Creștine Baptiste din Curtici* – mss.

Kováč, Geza, *Țărâניהea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771-1786*, în Ziridava, VIII, Arad, 1977.

Lazarovici, Gheorghe, *Noi descoperiri Bodrogkeresztur în Banat*, în Banatica, nr. 8, Reșița, 1985.

Manea, George, *Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din Județul Arad*, în Ziridava, nr. VIII, Arad, 1977.

Meszar, Marius Răzvan, *Agricultura Județului Arad în perioada interbelică (1918-1941)*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Mocuța, Gheorghe, *Școala curticeană de-a lungul vremii*, mss.

Munteanu, Ioan, *Structura proprietății agrare din Județul Arad în perioada interbelică*, în Ziridava, nr. X, Arad, 1978.

Nagy, Ioan; Pașcalău, Maria; Hațegan, Romulus (coord.), *Studii și cercetări monografice: Curtici, vatră din câmpie*, Editura Mirador, Arad, 2000.

Nițu, Adrian, *Aspecte ale dezvoltării economice a Aradului în contextul economiei socialiste din România*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. III, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Nițu, Adrian, *Mediul financiar-bancar arădan în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Nițu, Adrian, *Societatea industrială arădeană în secolul al XIX-lea, început de secol XX și perioada interbelică*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Pachița, Mirela, *Aspecte privind evoluția bolilor infecțioase și epidemiilor din Județul Arad în perioada interbelică*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Pascu, Ștefan, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983.

Pădurean, Corneliu, *Organizarea administrativ-teritorială și populația Comitatului /Județului Arad din secolul al XIX-lea până la mijlocul secolului al XX-lea*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, vol. I, ediția a II-a, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Pârvan, Vasile, *Dacia*, Editura Științifică, București, 1967.

Petraș, Lucian; Petraș, Maria; Truță, Horia, *Administrația Comitatului și Județului Arad de la sfârșitul secolului XIX și până în 1945*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017.

Popeangă, Vasile, *Aradul în perioada dualismului*, în *** *Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978.

Popovici, Alexa, *Istoria baptiștilor din România, 1856-1989*, ediție revizuită, Editura Făclia, Oradea, 2007.

Roz, Alexandru, *Aradul – Cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timișoara, 1993.

Roz, Alexandru, *Aradul în timpul Primului Război Mondial*, în *Ziridava*, nr. X, Arad, 1978.

Sava, Victor, *Restituiri arheologice. Un topor de cupru din colecția dr. Kasa Antal (Dorobanți, Jud. Arad)*, în *Banatica*, nr. 20/1, Reșița, 2010.

Silveșan, Marius, *Bisericile Creștine Baptiste din România între persecuție, acomodare și rezistență (1948-1965)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

Stoica, Cristian, *Activitatea bancară în perioada 1945-1989 în Arad*, în Adrian Nițu (coord.), *Arad. Economie și societate*, ediția a II-a, vol. III, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj- Napoca, 2017.

Vesa, Pavel, *Biserici de lemn de odinioară din Județul Arad*, Editura Gutenberg, Arad, 1997.

Orașul Ineu

dr. Sorin Bulboacă

Stema orașului Ineu se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat de o fascie undată, de aur, despiciat în partea superioară. În primul cartier, pe roșu, este figurată o poartă de cetate de argint, cu creneluri și cinci merloane, rostuită negru, având în poarta deschisă o cruce latină de aur asuprind o semilună de argint. În al doilea cartier, pe albastru, este figurat un butuc de viță de vie cu doi struguri, prins pe un arac, totul de aur. În cartierul al treilea, pe roșu, un izvor de apă minerală care iese iese dintr-o construcție de argint rostuită negru, având partea superioară sub forma unei sticle. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Poarta de cetate este o trimitere la cetatea Ineului. Crucea și semiluna fac referire la luptele de apărare duse împotriva otomanilor. Vița de vie se referă la ocupația de bază a locuitorilor: viticultura. Fascia undată simbolizează râul Crișul Alb care străbate orașul. Construcția zidită în formă de sticlă reprezintă izvorul de apă minerală de la Mocrea, aflat în apropierea localității. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

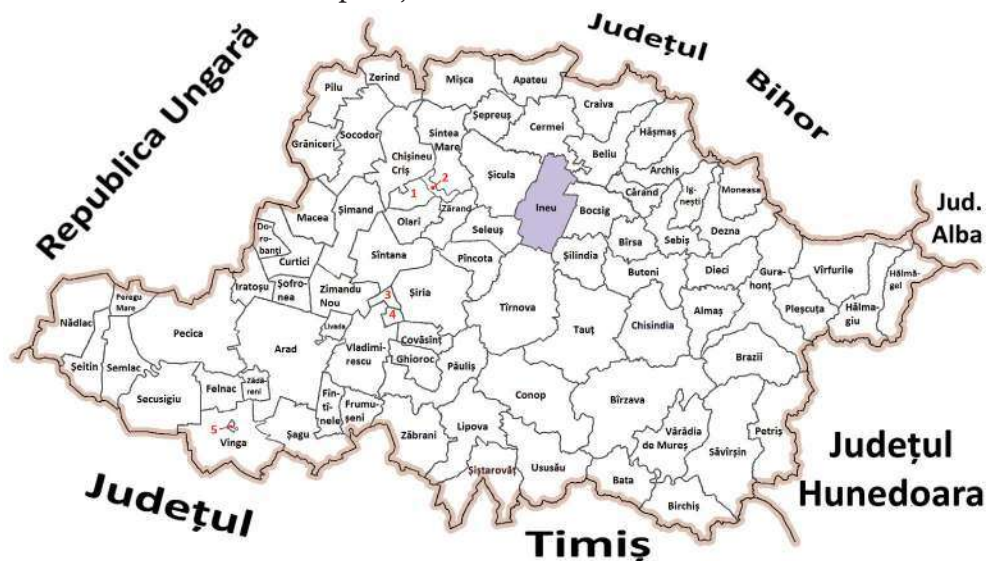
Denumiri

Ineu: Ieno, Ieneu, Ienen, Inew, Jene, Ienes, Genna, Ieno, Gienne. Genu, Boros Jenó, Borosineu, Ineu.

Mocrea: Makra, Apa, Apateleak.

Repere geografice:

46°26' N, 21°51' E; suprafață: 116 km²; altitudine: 111 m.

Orașul este așezat pe cursul inferior al râului Crișul Alb, străjuit la 3 km de măgura vulcanică Mocrea, deal de 346 m înălțime. Ineu este principala poartă de intrare în Țara Zărandului. Orașul Ineu are în componență și localitatea rurală Mocrea.

Istoric

Ineu

Prima atestare documentară: Ineu în 1214 (*villa Ieneu*), și Mocrea în 1199 (*villa Makra*).

Arheologii au scos la lumină vestigii aparținând neoliticului (topoare cu gaură, silexuri, ceramică), civilizației dacice, perioadei de ocupație romană

(linii de fortificații, podoabe, arme, pietre de moară), izvoare ce atestă continuitatea locuirii pe aceste meleaguri.

Dania din 1131 a regelui Ungariei Béla al II-lea către capitlul Aradului menționa la Ineu 3 vii și 4 viticultori. Moșia Mănăstirii Sfântul Duh este menționată în anul 1177 în actul de hotărnicie referitor la capitlul catolic din Arad. În actul de danie datat 1202-1203 al regelui Emeric al Ungariei către biserica catolică Sfântul Martin din Arad sunt enumerate posesiunile acestei biserici, printre ele și *satul Ieneu*, cu Mănăstirea Sfântul Duh. Satul *Ineu* exista în 1202 – și foarte probabil și în 1177, dar fără a fi consemnat documentar. În 1214 este semnalată existența *Comitatului Zărand*, care cuprindea la început teritoriul de la sud-vest de Munții Codru Moma, având reședința în cetatea omonimă, care mai târziu s-a mutat la Ineu.

După năvălirea tătarilor din 1241-1242 se începe la Ineu construirea unei cetăți, la 1295 fiind menționat *castrul regal Ineu*. Un lăcaș bisericesc catolic a fost întemeiat la Ineu de călugării din ordinul augustinilor. O mănăstire fortificată a existat încă în veacul al XII-lea. Un preot plătitor de dijme papale, *Avram*, este semnalat în prima jumătate a veacului al XIV-lea. Comunitatea catolică a Ineului a fost modestă, în veacul al XVII-lea cuprinzând doar câțiva catolici, 15-16, pe lângă un mare număr de ortodocși și musulmani.

Biserica episcopiei ortodoxe pare să dateze, conform tradiției, din secolul al XV-lea. În donația regelui maghiar Béla al III-lea din 1177, întărită apoi în 1202-1203 și de regele Emeric apare consemnată *Mănăstirea lui Dionisie* din zona Ineului (*Dyenesmonostura comitis Dyenus*). O parte din localitatea Ineu s-a dezvoltat în jurul *Mănăstirii Dienes*, aproape de Măgura Morii, de la care îi vine și denumirea. Printr-un document datat la 15 mai 1318 regele Carol Robert donează meșterului Leel din zona Ineului, pe lângă Mănăstirea Dienes, și câteva sate românești.

Capitulul episcopiei catolice de Oradea stăpânește în 1374 un domeniu alcătuit din 51 de sate și jumătate, inclusiv în comitatul Zărand (așezările Ineu, Sinteia, Criș). În 1375 regele Ladislau al Ungariei acordă familiei Losonczy Istvan domeniile cu cetățile și satele din Zărand, Ineu, Pâncota și Dezna. Domeniul cetății Ineu se compunea din 51 de sate.

În anul 1390 prepozitul Paul al Mănăstirii lui Dionisie de lângă Ineu a fost numit capitular al curiei papale. În 1502 mănăstirea era deja în ruină, călugării augustinieni rezidând aici în ultima parte a existenței mănăstirii.

La Ineu a funcționat în veacul al XIV-lea mănăstirea franciscanilor observanți, cu hramul *Sfintei Fecioare*, ctitorită în intervalul 1387-1395 de nobilul Ladislau Losonczy. În veacul al XV-lea Ineu este centrul unui district românesc în cadrul comitatului Zărand.

Zona Ineu-Zărand aparține în 1444 domeniului stăpânit de Iancu de Hunedoara, iar cetățile se înscriau în lanțul de apărare a Transilvaniei. De numele lui Iancu de Hunedoara se leagă construirea bisericii ortodoxe din Ineu. Cetatea Ineului ajunge iar sub ocrotirea lui Iancu de Hunedoara în veacul al XVI-lea, Ineu devenind centrul unui mare domeniu nobiliar, cu autoritate asupra a 51 de sate.

Izvoarele medievale menționează studenți din Ineu la universitățile din Cracovia și Viena. Astfel, în anul 1486, *Lucas Andreas de Borosjenew* studia la universitatea poloneză din Cracovia, iar în 1516 *Johannes Borosjeneiensis* era student la universitatea din Viena.

Localitatea și cetatea Ineu cunosc o dezvoltare continuă, deși în multe rânduri vor avea de suferit de pe urma luptelor care s-au dat pentru stăpânirea cetății. Reacția de aderență și contribuția efectivă a țăranilor din Ineu și din zonă s-au constatat în timpul răscoalei țăărănești din 1514, condusă de Gheorghe Doja. Alăturându-se răsculaților mulți locuitori, cucerirea cetății a fost mult facilitată. Un episod similar s-a petrecut în 1526, când a avut loc în nordul Banatului și în jurul Aradului răscoala țăărănească condusă de căpitanul sârb Ivan cel Negru (Nenada); nobilii adunați într-o armată și-au ridicat tabăra militară lângă Ineu, la Seleuș, această oaste nobiliară fiind învinsă.

În urma înfrângerii de la Mohacs și a ocupării unei părți însemnate a Ungariei, zona Ineului ajunge sub stăpânirea lui Ioan Zapolya. Zona Ineului devine ținut de graniță între pașalâcul de Buda și Principatul Transilvaniei. În iulie 1552 Ferdinand I de Habsburg le-a desemnat pe Frusina și Ana, fiicele lui Ștefan Losonczy, comite de Timiș, precum și pe nepoatele sale – fiicele fratelui său Anton, drept moștenitoare ale întregii averi în cazul în care el, Ștefan Losonczy, ar muri în luptele cu turcii. În masa succesorală este menționată și cetatea Ineu.

Ineu este menționat ca *târg* începând cu anul 1561, când este menționat domeniul cetății cu 30 de sate și 48 de porți (circa 160 de case), adică având o populație care poate fi estimată la circa 600-700 de locuitori. În 1566 sunt menționați la Ineu voievozii români *Francisc Bota* și *Alexandru*, iar în 1599 voievodul *Fărcaș*.

Ineu este cucerit de turci în 1566, prima stăpânire otomană durând până în 1595. În 1566, pe teritoriile cucerite de turci în zona Aradului s-au format trei sangeacuri: Arad, Lipova și Ineu. Acesta din urmă se numea în limba turcă *Yanova sancagi* și cuprindea Beliu și o parte din valea Crișului Alb. La 1566 sangeacul Ineu era alcătuit din 63 de sate în întregime, 15 sate parțial și 16 puste. Cetatea avea o garnizoană formată din 8.000 de turci. A devenit reședința sangeacului Ineu-Pâncota în perioada 1566-1595, făcând parte din vilayetul Timișoarei. Localitatea Ineu se compunea din cetatea de piatră (*kale*), unde se afla garnizoana otomană, și din „*varoș*” (târgul), înconjurat de o palancă puternică și șanțuri umplute cu apa Crișului Alb. În anul 1595, în momentul cuceririi Ineului de transilvăneni, orașul avea 4 moschei; construite probabil din lemn, au dispărut în timpul luptelor sau imediat după asediu. Printr-o campanie militară reușită, armatele ardeleno conduse de generalul Gheorghe Borbely eliberează șirul de cetăți de pe valea Mureșului, apoi cele de pe valea Crișului Alb, între care și Ineu.

La 21 octombrie 1595 garnizoana turcă din Ineu a aflat despre victoria strălucită a lui Mihai Viteazul la Călugăreni și despre fuga lui Sinan pașa; descurajată, a acceptat condițiile de capitulare impuse. Begul Geafer din Ineu cade prizonier. La 22 octombrie 1595 turcii părăsesc Ineu, oștile ardelenoști intrând în cetate. În 5 noiembrie 1595 trupele transilvănene instalate la Ineu au recucerit Pâncota și Șiria. În contextul luptelor anti-otomane, principele Transilvaniei l-a numit căpitan al Ineului pe Mihai Veer. Confruntările și hărțuierile din jurul cetății Ineului au continuat câteva luni. Contraofensiva otomană declanșată în zona Ineului nu a dat rezultate, așa încât turcii renunță la reocuparea cetății și se îndreaptă către Oradea. Părăsind zona Ineului, turcii au lăsat în urmă trupe de tătari care au jefuit fără milă populația românească, mai ales din satele situate în apropierea Ineului, tătarii răpind vitele țăranilor și luând mulți prizonieri în robie, dar cetatea Ineului n-a putut fi reocupată de turci.

În anul 1599, după victoria de la Șelimbăr, cetatea a intrat sub autoritatea lui Mihai Viteazul odată cu părțile arădene. Ineu și-a deschis porțile în fața voievodului la 23 noiembrie 1599. În cetate a fost numit căpitan Gheorghe Borbely. Acesta a pretins, printre altele, ca adunările comitatense din Zărand să fie ținute la Ineu, sub directa coordonare a lui Mihai Viteazul. În lupta de la Mirăslău (18 septembrie 1600), garnizoana Ineului a participat la bătălie alături de Mihai Viteazul. Garnizoana din cetatea Ineului, cu Gheorghe

Borbely în frunte, a rămas fidelă marelui domn și după bătălia nefericită de la Mirăslău. La câteva săptămâni după înfrângerea suferită de domnitorul român la Mirăslău, cetatea Ineului ajunge în mâinile adversarului său, George Basta, care o va administra. Peste câteva luni, în drum spre Praga pentru a trata cu împăratul Rudolf, Mihai Viteazul trece prin Ineu, găsind adăpost aici. Tradiția orală susține că și-ar fi instalat cortul sub uriașul arbore tisa de lângă stadionul Victoria din actualul parc, dar, hărțuit de soldații din cetate, și-a continuat drumul, reușind să treacă aceste obstacole cu sprijinul lui Gaspar Kornis, un nobil credincios lui, plecând mai departe spre Hălmagiu și apoi Beiuș. (Aceași tradiție orală spune că sub același arbore tisa a odihnit o noapte și Avram Iancu în drumul său spre Viena). Stăpânirea lui Basta în părțile Aradului nu va dura mult, fiind supusă tot mai frecvent la atacuri din partea haiducilor din vest care l-au sprijinit pe Ștefan Bocskay.

La 29 iunie 1602 habsburgii i-au pretins principelui Sigismund Bathory și Ineu, și Lipova. Nestatornicul principe a abdicat încă o dată, părăsind Transilvania definitiv, fapt care-l determină pe generalul Borbely să se alăture împăratului Rudolf al II-lea. Drept urmare, pentru scurt timp, începând din septembrie 1602, cetatea Ineu trece în posesia împăratului, de facto în posesia mercenarilor generalului Basta care, într-o scrisoare din 20 decembrie 1602, se plângea că veniturile cetății nu pot fi strânse decât cu multe greutate și lipsuri.

Răscoala haiducilor maghiari din 1604 s-a extins rapid și în părțile Aradului. Ineu a fost smuls din mâna imperialilor printr-o stratagemă. În oraș erau puține trupe transilvănene. Căpitanul lor a intrat în legătură cu trupele principelui Bocskay, staționate aproape de Ineu. Într-o seară i-a invitat pe căpitanul imperial și pe ofițeri la o cină, la locuința sa din oraș. În acest interval de timp cetatea a fost atacată prin surprindere, iar garnizoana imperială germană nimicită. Așa s-a restabilit autoritatea și stăpânirea transilvăneană în noiembrie 1604.

În anul 1602 cetatea Ineu se afla sub comanda căpitanului Ștefan Petnehazy care, ulterior, cumulează și funcția de comite de Zărand. În perioada în care și-a exercitat funcția au fost realizate două conșcripții ale bunurilor cetății, fiind înregistrate toate veniturile obținute din pertinențe. Cu această ocazie s-a realizat și un inventar general al lucrurilor aflate în interiorul fortificației. Prima a fost întocmită în anul 1605, de Francisc Stucz și Dumitru Szaszfalusy. Cea de-a doua inventariere este nedată, dar probabil a fost finalizată la scurt timp după realizarea primei, în timpul

principelui Sigismund Rakoczy (1607-1608), conform opiniei istoricului Adrian Magina.

În 7 noiembrie 1616 stările din Transilvania decid întărirea cetății Ineului, dispunând ca toate dările din comitatul Zărand să fie utilizate pentru consolidarea fortificațiilor Ineului. Cu ocazia dietei din anul 1617, ținută la Alba Iulia, locuitorii Ineului sunt scutiți de dările din vin și cereale. Chiar și nobilimea din comitatul Zărand este solicitată să depună toate eforturile pentru apărarea și îngrijirea cetății. Dieta Transilvaniei din aprilie-mai 1633 a decis ca satele din cercul de sus al comitatului Zărand să presteze muncă gratuită (*gratuitus labor*), la Ineu. Dieta din anul 1635 distribuie munca gratuită astfel încât să se dea de câte 12 porți un car cu 4 boi și 2 oameni pe săptămână, astfel că satele din comitatele Zărand, Severin și Hunedoara să o presteze la reconstruirea cetății Ineului. Dieta din aprilie-mai 1638 decide ca țăranii din satele comitatului Zărand (*Cercul de Jos*), să facă muncă gratuită la Ineu. Hotărârea dietei principatului este reînnoită în mai 1639: Cercul de Jos al Comitatului Zărand să presteze muncă gratuită la Ineu.

Domeniul Ineului era administrat de principii Transilvaniei prin intermediul unor *provizori*. În momentul în care Gheorghe Rákoczy I numea în noiembrie 1647 un nou provizor pe domeniul fiscal al Ineului, solicitând capitlului de Oradea să-l introducă în slujbă, îl îndruma să cerceteze cum și-a împlinit datoria vechiul provizor. Noul provizor trebuia să cerceteze, să verifice, cum s-a străduit vechiul provizor să îngrijească, să înmulțească, să sporească ceea ce i s-a dat prin inventar, dacă s-a străduit să înmulțească veniturile cetății, dacă a populat locurile pustii, dacă n-a risipit veniturile fiscului, dacă n-a cuprins pentru sine pământurile, fânațele, dealurile cu viță de vie, dacă n-a lucrat pentru sine cu iobagii principelui.

Mai multe persoane și familii din Ineu au fost înnobilate de principii Transilvaniei în veacul al XVII-lea, ca răsplată pentru faptele de arme și slujbele credincioase aduse autorității centrale. La Alba Iulia, în 17 august 1617, principele Transilvaniei Sigismund Rákoczy i-a conferit titlul de nobil și blazon lui *Matthei Olah* de Ineu. La Cluj, la 28 aprilie 1608, principele Gabriel Báthory a conferit nobilitate și blazon lui *Michael Literati* de Ineu. La Alba Iulia, în 15 mai 1619, principele Gabriel Bethlen i-a conferit nobilitate și blazon lui *Gaspar Țiriak (Cziriak)* de Ineu. În Alba Iulia, la 20 februarie 1642, principele Gheorghe Rákoczy I l-a înnobilat și i-a conferit blazon lui *Ioan Farkas* de Ineu. La Deva, în 18 iunie 1649, principele Gheorghe Rákoczy

al II-lea i-a conferit nobilitate și blazon lui *Ion Kenez I* de Ineu, soției sale Margareta Olah și copiilor lor, Teodor, George, Ion, Petru și Andrei. Același principe al Transilvaniei l-a înnobilitat pe *Ladislau Fejer de Ineu* și i-a conferit blazon la 6 august 1649, la Alba Iulia. În 6 decembrie 1653, la Alba Iulia, principele Gheorghe Rákoczy al II-lea a conferit nobilitate și blazon lui *Nicolae Turi de Ineu*. În 14 noiembrie 1654, la Oradea, Gheorghe Rákoczy al II-lea i-a înnobilitat și le-a conferit blazon fraților *Nicolai* și *Stephan Tipei de Ineu*. În 29 mai 1666, principele Mihai Apafi I a conferit nobilitate și blazon lui *Szabó de Ineu* și lui *Sztan*, recte *Stann*, de Ineu. La 9 decembrie 1676, la Alba Iulia, principele Mihai Apafi I a conferit nobilitate și blazon lui *Petru Sztan de Ineu*, precum și fiilor lui, Francisc, Petru și Ignatie Sztan (comunicarea a fost făcută pe 20 ianuarie 1678).

În veacul al XVII-lea orașul Ineu s-a dezvoltat ca centru comercial și meșteșugăresc. S-au păstrat date despre stabilirea unui mare număr de meșteșugari, organizați în mai multe bresle. Astfel, în anul 1625, aurarii, bărbierii, cizmarii, croitorii și cojocarii obțin statut de breaslă de la căpitanul cetății Ineu, statute confirmate de principele țării în anul 1638. La 8 mai 1649, Gheorghe Rákoczy al II-lea, principele Transilvaniei, întărește din nou statutele breslelor din Ineu – la cererea forurilor comitatense ale comitatului Zărand.

În 1658, Acațiu Barcsai, noul principe al Transilvaniei, a cedat Ineul turcilor, care au stăpânit localitatea până la sfârșitul veacului al XVII-lea. Evliya Celebi considera în 1660 că sangeacul Ineului putea să dispună de 8.000 de ostași în vreme de război. Cea mai frumoasă și exactă descriere a cetății și orașului Ineu, realizată în 1660-1664, ne-o oferă călătorul turc Evliya Celebi în *Călători străini...*, vol. VI (pp. 513-515): „... Este o cetate în formă pătrată, așezată pe malul râului Criș; are bastioane mici, de piatră, care amintesc de zidul Ye'djudj; iar în fiecare din ele încap 1000 de oameni. Fiecare are câte 10 tunuri balimeze. E o singură poartă, pe latura de miazăzi, iar cheia o păstrează aga al ienicerilor, care locuiește în cetate. Prin șanțurile cetății curge doldora râul Criș. Înăuntru, aproape de poartă, se află geamia sultanului Mehmed. Lângă această geamie se găsesc un turn de ceas din scânduri și o moară cu cai. În interiorul cetății se află cetatea nouă. E o mică cetățuie frumoasă, în care, în afară de odalele ienicerilor, nu se mai află nimic altceva. În cele patru colțuri sunt patru turnuri solide cu acoperiș de scânduri și cu ziduri late de douăzeci de picioare. Această cetate interioară

are o poartă ce dă spre apus; și șanțul acesteia e plin cu apa râului... orașul Ineu. Râul Criș trece prin el. Pe malul drept și pe cel stâng al acestui râu se află un oraș mare, care, având forma curbată, se întinde pe pământ ca un arc. De jur împrejur sunt vreo patru mii opt sute de pași; în prezent e o palancă pe cale de dezvoltare. Are în total bastioane bine întărite și trei porți, și anume: spre miazăzi poarta Timișoarei, spre apus poarta Gyulei, spre răsărit poarta Oradiei; toate sunt de lemn. Și șanțul acesteia (al pălâncii) e plin cu apele râului Criș. Se adunaseră zece mii de raiale care săpau un șanț nou. În acest oraș se află geamia lui Köprülü Mehmed Pașa; e o geamie trainică și foarte frumoasă, cu acoperișul de olane și cu minaret de piatră; are mulți enoriași. Geamia lui kaseki Osman aga; și ea se află în centru; e o geamie frumoasă și lucrată cu măiestrie; este acoperită cu olane și are un minaret de scânduri... Geamia lui Sofu-Kenan pașa e acoperită cu olane și are minaret de scânduri. În apropierea ei, tot la capătul podului amintit, se află geamia lui Köprülüzade Fazil Ahmed pașa. În afară de acestea, mai sunt și meceturi. Are în total 800 de case, cu și fără etaj, acoperite cu olane și înconjurată cu grădini. Acesta este un oraș înfloritor, care și acum e în plină dezvoltare. Râul Criș curge tocmai prin mijlocul orașului; din toate ferestrele și balcoanele se pescuiesc diferiți pești. Numărul mare de grădini și parcuri de trandafiri din împrejurimi, mărimea diferitelor grădini, precum și înfățișarea și așezarea fiecărei grădini în parte sunt de nedescris. Dintre toate clădirile, cele mai frumoase sunt: saraiul pașei, așezat lângă poarta Gyulei, are tindă și baie și mai multe încăperi, cu și fără etaj. Toate, fiind acoperite cu olane, sunt construcții împodobite și înfloritoare. Ferestrele balcoanelor acestor case privesc spre râul Criș. Fiecare sarai are bărci și plute; toți se suie în ele cu prietenii și merg la viile din împrejurimi sau în grădinile din fața locuințelor lor, unde petrec și se distrează. Prin vii ei își hrănesc sufletele lor cu cântecul melancolic al privighetorii, cufundându-se în plăceri și voluptăți. În livezile înconjurătoare, parfumul trandafirilor, zambilelor și al feluritelor anemone îl îmbie pe om. Pe malul râului sunt sădiți pomi roditori și nenumărați chiparoși mlădioși, care umbresc râul Crișului, făcând din el un loc tot așa de umbros ca și aleile persane. Așezându-se în grupuri sub acești copaci umbroși, locuitorii vilaietului spun povești, deoarece acest oraș fiind o cucerire nouă, guvernatorul vremii a dat locuitorilor drepturi depline și voie totală. De aceea, dezvoltându-se în fiecare zi, vin aici raiale și beraiale chiar și din alte sangeacuri și orașe. Până acum, nu are decât o singură baie. La capătul podului de lemn de peste râul Criș, Ahmed pașa, fiul lui Köprülü, a

construit un han frumos, acoperit cu olane. Aici se găesc, în total, două sute de prăvălii; altfel de construcții încă nu sunt. Este un oraș foarte, foarte bogat. Raialele de aici sunt ardeleni și valahi. Ostașii de aici sunt poturi și bosniaci, care, după obiceiul trupelor de la Timișoara și Lipova, poartă îmbrăcămintea locuitorilor din serhat... ”.

Evliya Celebi remarcă faptul că majoritatea locuitorilor orașului Ineu era reprezentată de români, iar orașul era în proces de dezvoltare, fiind înfloritor.

În Ineu se afla *geamia lui Kuprulu Mehmed Pașa*, o geamie trainică și foarte frumoasă, cu acoperișul de olane și cu minaret de piatră, fiind frecventată de mulți musulmani.

Geamia lui Hasecki Osman aga se află în centrul Ineului, fiind lucrată cu măiestrie și având un aspect frumos, acoperită tot cu olane, posedând un minaret de scânduri. Deasupra porții acestei geamii se afla o pisanie în versuri (*kitabe*), din 1073 a. H. (16 august 1662-4 august 1663).

Geamia lui Sofu Kenan pașa era acoperită cu olane și poseda un minaret din scânduri. În apropierea ei era situată și *geamia lui Kopruluzade Fazil Ahmed pașa*.

La 15 mai 1693 garnizoana din cetatea Ineu se predă austriecilor. Kuciuk Mehmed pașa este menționat ca beglerbeg de Ineu în ianuarie 1662. În 1661-1662 și 1666-1671 a fost beglerbeg al vilayetului Timișoara.

Moscheea, existentă încă la începutul secolului al XX-lea între colțul de sud-est al cetății și podul peste Crișul Alb, este, cu cea mai mare probabilitate, *geamia lui Kopruluzade Fazil Ahmed pașa*, ridicată de fiul marelui vizir Koprulu Mehmed pașa, recuceritorul cetății Ineu, în cadrul unui vakif ce a cuprins și un han în vecinătate. Lângă clădire se ridică minaretul, construit din piatră fasonată, având în anul 1934 o înălțime de circa 17 metri. *Moscheea* a fost utilizată între 1702 și 1858 ca biserică parohială romano-catolică.

În a doua jumătate a veacului al XVII-lea *Ineul devine centrul administrativ al vilayetului Timișoara*. Este semnificativ faptul că în defterul din 1660 în care au fost înscrise oștile otomane și căpeteniile lor, vilayetul Ineu (*Yanova*), a fost înregistrat în locul vilayetului Timișoara. Documentele evidențiază identitatea dintre vilayetul Ineu și vilayetul Timișoara care, în 1660, a fost una și aceeași provincie a Imperiului Otoman, deși izvoarele narrative s-au referit adesea la *beglerbegii de Ineu*. În anul 1660 Evliya Celebi a considerat Ineul drept localitatea principală a vilayetului: „*Cetatea Ineu a devenit acum reședință de sangeac pentru pașa de Timișoara...*”. Același

Evliya Celebi considera în 1660 că, în vreme de război sangeacul Ineului putea să dispună de 8.000 de ostași. După despresurarea Vienei în 1683 și până la recucerirea Ineului în 1693, *centrul administrativ al vilayetului Timișoara s-a aflat în mod cert în cetatea Ineu*. De aceea comandantul cetății Timișoara a purtat numele de *muhafiz* (apărător), și nu de beglerbeg.

În 1672 Kasım pașa, vizirul Ineului, i-a scris principelui Transilvaniei Mihail Apafi I, oferindu-i asigurări că rezultatele cercetărilor făcute cu privire la încălcarea hotarului osmano-transilvănean în părțile Ineului și Caransebeșului îi vor fi aduse la cunoștință, cerându-i ca, la rândul său, să ia măsuri pentru păstrarea păcii și pedepsirea celor care ar încălca-o. În ianuarie 1686, la Adrianopol, sultanul Mehmed al IV-lea a emis un firman prin care a poruncit pașei Ineului, Șahin Mehmed, și cadiilor din Ineu și Lipova, ca oamenii lor să nu mai comită vreun act de silnicie împotriva țăranilor din satele transilvănene aflate la hotarul cu teritoriul otoman, și nici împotriva celor care trec dintr-o parte în alta frontierei, urmând să-i pedepsească pe cei care ar cuteza să-i încalce porunca. La începutul lunii octombrie 1686, Husein Silahdar pașa, beglerbegul Ineului, s-a plâns principelui Mihail Apafi de atacarea și jefuirea locuitorilor din Bucova și Remetea Luncă de către tâlharii pătrunși prin Poarta de Fier a Transilvaniei, la instigarea lui Ștefan Nalácz și Petru Turnea, precum și de cotropirea unor sate din părțile Ineului de către alți tâlhari. Beglerbegul Ineului i-a cerut principelui Transilvaniei trimiterea la Ineu a unui delegat care să cerceteze defterele originale împreună cu un reprezentant otoman, să pedepsească exemplar actele de violență și să ia măsuri pentru prevenirea altora.

Printr-o altă scrisoare din același an 1686, vizirul Husein Silahdar pașa, beglerbegul din Ineu al Timișoarei, i se plânge principelui Mihai Apafi în legătură cu încălcarea hotarului osmano-transilvănean în zona Caransebeșului și a Lugojului, de către tâlhari veniți din Transilvania, de amenințarea producerii unor acte asemănătoare și în satele din zona Ineului, cerând prinderea și pedepsirea exemplară a celor vinovați, precum și aplanarea în comun a situației tensionate de la graniță. Cu toate acestea, incidentele și tâlhăriile de la frontiera principatului cu vilayetul Timișoarei au continuat, astfel că în 1687 vizirul Mehmed pașa al Ineului s-a plâns din nou principelui Mihai Apafi de atacarea și jefuirea populației din sate aflate în părțile Ineului și Lipovei de către o bandă de tâlhari care acționa sub steagul căpitanului din Sebeș și se retrăgea pe teritoriul Transilvaniei după fiecare jaf. Pașa Ineului

i-a cerut principelui Transilvaniei să îi prindă fără întârziere pe acei tâlhari și să-i pedepsească în mod exemplar, oferindu-se să procedeze în mod similar cu tâlharii care își aveau sălașul pe teritoriul otoman.

În urma eșecului dezastruos al turcilor la Viena în 1683, trupele austriece reiau ofensiva și, înaintând metodic, recuceresc în 1688 cetățile Lipova, Șoimoș și Lugoj, la 7 iunie 1692 Oradea. În această campanie, după un atac concentrat, generalul Heisler ocupă pe rând așezările din jurul Ineului. La 15 mai 1693 garnizoana din cetate se predă austrieților. Prin pacea de la Carloviț (26 mai 1699), turcii au recunoscut trecerea Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului Habsburgic. După anexarea acestor teritorii austrieceii plasează în valea Mureșului și a Crișului Alb regimente grănicerești. Din acest sistem militar local făceau parte Ineu, Șicula, Gurba, Șiria și Galșa.

La 30 aprilie 1732 se ține în Ineu ultima adunare a nobililor din Comitatul Zărand, condusă de Poganz Andras. În 1742 o parte din comitatul Zărand este atașată la Arad, iar garnizoana cetății Ineului se mută la Arad din 1746.

În perioada următoare Ineuul decade din punct de vedere administrativ, dar se menține și se dezvoltă economic și comercial. Încă din 1746 aici se țin anual trei mari târguri. Germenii capitalismului apar în diferite sectoare. La 7 noiembrie 1784, în timpul răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan, o coloană a răsculaților, la care s-au alăturat și țărani din satele de pe traseu, ajunge la Ineu, unde întâmpină rezistență serioasă din partea armatei și a autorităților. În primăvara lui 1785, în împrejurimile Ineului și Sebișului a izbucnit o răscoală sub conducerea lui Petru Beci. Răsculații porniți spre Cetatea Șiriei au fost înfrânți de trupele imperiale aflate în comitat.

În anul 1803 Ineuul cu satele aparținătoare a fost cumpărat de István Atzél, care a construit în Ineu un castel (de la care astăzi nu mai avem urme). În 1804 a renovat și repus în funcțiune pivnița de la Mocrea, construită de principele Gheorghe Rákoczy I în 1636. István Atzél a decedat în 1815, lăsând domeniul moștenire celor 4 fii ai săi. Alexandru Atzél (Șandor) (1793-1848), a fost cel care a administrat pământul domenal, precum și morile Bălucana (Rovina I), și Mocrea (Rovina II), construite de familia Atzél.

La începutul secolului al XIX-lea aspectul și împrejurimile Ineului se schimbă, mai ales după 1802, când începe canalizarea Crișului Alb. Tot acum se sapă *Canalul Morilor*, după planurile inginerului Beszedes Nador,

care pune în funcție la Rovina și Mocrea mori cu câte patru pietre. Canalul Morilor și morile de pe linia lui s-au construit între 1833-1840.

Anul revoluționar 1848-1849 a cuprins aceste meleaguri în diverse acțiuni și în diferite tabere. Memoria locului consemnează momentul depunerii armelor de către revoluționarii maghiari comandați de generalul Vecsey Karoly în fața generalului rus Rüdiger, pe câmpia dintre Ineu și Seleuș. S-au adunat cu acest prilej 60.000 de arme (săbii, pistoale și puști).

În primii ani ai secolului al XX-lea, ca urmare a dezvoltării economice, în Ineu crește și numărul locuitorilor (6593 în 1910). Crescând importanța economică și administrativă zonală, din 1872 se instalează aici judecătoria regală de care aparțineau și zonele Beliu și Chișineu-Criș. În 1875 Ineu devine centru de notariat regal. În 1902 se parcelează noi loturi pentru case și se formează un nou cartier, spre gară. Ineu își schimbă aspectul edilitar prin construirea unor clădiri oficiale cu etaj. În 1907-1908 se pavează Strada Principală și mai multe străzi sunt iluminate, primind și denumiri stabilite de o comisie din oraș.

În timpul Primului Război Mondial au plecat din Ineu spre unitățile militare 269 de locuitori (au luptat pe fronturile din Galiția și Italia), muncile în gospodărie fiind preluate de soții.

În 1917 au fost coborâte clopotele bisericii ortodoxe din Ineu, pentru fi preluate de autoritățile politice care au decis să le rechiziționeze și să le transforme în muniție de război. În Primul Război Mondial au pierit pe diferite fronturi peste 200 de bărbați din orașul Ineu.

La sfârșitul lunii octombrie și la începutul lui noiembrie 1918 flăcările revoluției au cuprins tot Imperiul Austro-ungar, înlăturându-l de pe scena istoriei. La Ineu, ca și peste tot în Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia, poporul s-a ridicat la luptă. La Ineu a fost atacat conacul moșierului Salymossy Laios, posesorul a nu mai puțin de 7.781 de jugăre de teren în Ineu și a altor 7.734 de jugăre în Șicula și Gurba. S-au organizat și acțiuni cu caracter politic, unii notari și jandarmi fiind alungați, iar puterea administrativă trecută consiliilor și gărzilor naționale românești atunci constituite.

În raportul său din 4 noiembrie 1918, vicecomitele județului Arad nominaliza între cei 42 de notari scoși din funcție și pe notarul Ineului: Strasser Peter. În ce privește noile organe, e bine să menționăm că la 10 noiembrie 1918 s-a constituit și la Ineu *Garda Națională Română Cercuală*, având

comandant pe dr. Silviu Pășcuțiu. Protopopul Ion Georgia și învățătorul Pavel Dârlea au fost victime ale acțiunilor represive inițiate de ministerul de interne ungar. Cei doi organizatori ai vieții culturale românești din Ineu nu erau în grațiile jandarmilor care i-au reținut pe 18 octombrie 1916 și i-au trimis sub pază severă la Arad, pentru a fi anchetați. Ancheta a fost grea și de lungă durată, căci a continuat la Timișoara și Teiuș. Acuzele erau grave în judecata anchetatorilor. Cei doi erau acuzați că încă înainte de izbucnirea războiului au avut relații cu trimiși ai României *pentru a ațâța poporul din părțile Aradului în favorul României*. Pe baza unor asemenea bănuieli cei doi au fost anchetați zile în șir și duși sub escortă dintr-un centru în altul.

Adunarea populară din Ineu de pe 24 noiembrie 1918 a desemnat delegații pentru Marea Adunare de la Alba Iulia. Au fost aleși dr. Ioan Suciuc – avocat în Ineu, Iustin Monția – preot în Șicula, Patriciu Covaci – învățător în Sebiș, Dumitru Nica – țăran din Moroda, Teodor Hălmăgean – țăran din Răpsig, Mihai Cosma – preot în Răpsig, Ioan Oachiș – vicepreședinte CNR din Beliu, Aurel Gligor din Beliu, dr. Teodor Burda – avocat în Ineu, dr. Silviu Pășcuțiu din Ineu, Ioan Georgea – protopop de Ineu, și Avram Borcuța – țăran din Șicula. Deși este vorba de 12 delegați, din Cercul Electoral Ineu au plecat la Alba Iulia și sunt immortalizați în cunoscuta poză *22 de persoane*, dintre care amintim pe Pavel Valea (Hoșcu), recompensat mai târziu cu Ordinul *Steaua României clasa I*, Adam Feier (Adămuț a lui Onișor, a cărui familie locuiește în spatele cetății, lângă malul Crișului Alb). Delegația care a plecat la Alba Iulia a fost alcătuită din următorii participanți: Pavel Dârlea – conducătorul grupului, C. Brătescu, Gheorghe Bitang, Dumitru Moldovan, Dumitru Bitang, Nicolae Albu, Sabin Georgea, Zeno Brătescu, Teodor Feier, Ioan Căprari, Vasile Voștinar, Constatin But, Pavel Toth, Petru Popa, Mihai But, Dumitru Bonta, Teodor Pac, Ion Bitang, Nicolae Valea, Adam Feier, Nicolae Bătrâna, Constantin Stepici. Preotul Pavel Tripa scrie în monografia sa închinată Ineului că în gara Ineu, la plecarea spre Alba-Iulia, autoritățile maghiare au confiscat delegaților steagul, somându-i să lase steagul acasă, că altfel nu pleacă trenul din gară. Delegația a plecat fără steag, dar în gara Arad s-a întâlnit cu un grup care venea din Italia și care avea un steag tricolor. Soldații se întorceau în satele lor – și când au auzit de abuzurile autorităților maghiare, au predat în mod festiv steagul lor delegației din Ineu.

Pentru conducerea treburilor comunale au fost aleși George Pantea, Ilarie Stepici, George Jurcă, Avram Buțiu și Nagy Istvan, care în zilele ce au urmat au procedat la instalarea de fapt a administrației românești a Ineului. Actul era concretizat prin introducerea limbii române ca limbă oficială, instalarea însemnelor administrației românești și subordonarea față de Consiliul Național Român Central. Garda Națională Română a fost formată din soldați reîntorși de pe front și avea ca obiectiv păstrarea siguranței publice și a ordinii din Ineu.

Consiliul Comunal Ineu era condus de comisarul Silviu Pășcuțiu, ajutat de Constantin Feier. În ședința din 26 noiembrie 1918 Consiliul a dezbătut probleme economice: stabilirea prețului la alimente, transportul de lemne, încasarea dărilor cetățenilor, stabilirea unor prețuri moderate la produsele ce se vând în piață și altele, reclamate de nevoile cetățenești, a decis și înlocuirea notarului local Strasser, alegerea unui nou notar în persoana tânărului Ștefan Șerban din Petrila. Consiliul a analizat și modul de primire a trupelor române când se întorc în localitate. După 1 ianuarie 1919, dată la care a demisionat, în locul său a fost ales Ludvig Hesz din Dieci. La 20 aprilie 1919 avangarda trupelor românești comandate de generalul Dabija a intrat în Ineu.

În 1921, o suprafață de 2.016 jugăre și 220 de stânjeni a fost împărțită țăranilor, aceștia plătind 116.736 lei. Din această suprafață, 199 de ineuani au primit loturi de câte 4 sau 8 jugăre. În 1924 a luat ființă pe pusta Istvanhaza un cartier în care coloniștii veniți din Drauț, Dud, Arăneag, Pecica, Agriș și Brusturi au primit loturi pentru case și teren agricol în posesie, constituindu-se *Colonia Traian*. În 1928 ea s-a extins, iar din 28 august 1936 a devenit comună politică, cu consiliu comunal și primar. Mulți coloniști și-au mutat efectiv casele din locurile natale în *Colonia Traian*. Au existat însă și familii care nu s-au adaptat, renunțând la loturile primite. În 1930, peste 100 de familii aveau casele și grajdurile ridicate în *Colonia Traian*. Toți coloniștii, indiferent de locul de origine, au fost împrăștiți cu lotul-tip de colonizare, care a constat în 8 iugăre de teren arabil, 2 iugăre de pășune și 400 de stânjeni loc pentru casă. Suprafața totală cu care au fost împrăștiți coloniștii s-a ridicat la 1.950 de iugăre de teren arabil și pășune, toate pe fostele moșii aparținând lui Szapary Ștefan, Solymosy Ludovic, Marcus Lowy. Pentru pământul primit, țăranii au plătit în 15 ani o sumă totală ce a ajuns la 9.700 – 10.000 de lei.

Colonia Traian avea în 1936 un număr de 198 de case și 418 locuitori. Coloniștii din Traian și-au vândut produsele în cadrul târgului care se ținea la Ineu. Acest fapt i-a ajutat să depășească cu succes criza economică din 1929-1933. Într-o primă fază, Colonia Traian s-a dezvoltat separat de comuna Ineu, după care a fost înglobată în orașul Ineu. Astăzi Colonia Traian este cartier al orașului Ineu și încă se mai pot vedea case, unelte și grajduri contemporane vremurilor de la începutul colonizării.

Lupte grele au dat în zilele de 14-17 septembrie 1944 cele două batalioane ale Școlii de ofițeri în rezervă nr. 6 Ineu și un divizion din Regimentul 38 Artilerie, sprijiniți de Regimentul 85 Infanterie. Au apărat cu succes sectorul Ineu-Mocrea-Pâncota pe un aliniament de șanț antitanc. La 19 septembrie 1944 a fost eliberat Ineul. În noiembrie 1946, în Ineu, în sala cinematografului, a sosit Lucrețiu Pătrășcanu, care voia să cunoască și problemele locale. S-a discutat chestiunea reînființării liceului, dezvoltarea industriei locale și stringenta reformă agrară.

Comunitatea evreilor din Ineu

Prima sinagogă din localitatea Ineu a fost construită la mijlocul secolului al XVIII-lea, din lemn, și a fost dată în funcțiune în 1758. A doua sinagogă din Ineu era amplasată pe actuala Calea Republicii, la numărul 88, pe locul casei cetățeanului Marian Pavel. Slujbele de Sabat și de sărbători importante de la această sinagogă erau frecventate și de etnicii evrei din localitățile Bocsig, Sebiș, Șilindia (Luguzău), și din alte localități din împrejurimi. Slujbe erau oficiate de un rabin sau de un cantor, veniți de la Arad. Cea de-a treia sinagogă era amplasată pe actuala stradă Ioan Slavici, la numărul 18, pe colț cu Strada Vlahuță, în prezent aici fiind case de locuit. Clădirea sinagogii a fost demolată în anul 1966, când în Ineu mai erau aproximativ 10 etnici izraeliți.

Marele proprietar Lövy Marcus (numit de unii Marcu), deținea și fosta moară din extravilanul Ineului, actualul han *Moara cu Noroc*, și renumita fermă de animale de la așa-numita *Apă acră*, situată tot în extravilanul orașului. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial guvernul mareșalului Ion Antonescu a confiscat în mod abuziv, ca la toți evreii, proprietățile și bunurile mobile și imobile deținute de Lövy Marcus. După colectivizare, proprietățile lui Lövy Marcus au trecut în patrimoniul *Gostat Ineu*, condus de Andrei Pless, fiul lui Samuel Pless, un evreu din Ineu.

Limbile folosite de populația evreiască din zona Ineului erau maghiara, româna și, în cele mai numeroase cazuri, idiș și ladino.

Mocrea

Din secolul al XI-lea sunt informații referitoare la *viile de pe Macra*, consemnate într-un codice al mănăstirii catolice Bakonybel (Ungaria). Înainte de anul 1038, regina Gizella a Ungariei a dăruit, cu acordul soțului său, regele Ștefan I, 8 *vii* situate pe *dealul Macra*, împreună cu toți atâția vieri, abației catolice Bakonybel din Ungaria. *Viile de la Mocrea* sunt consemnate și într-un document din 1199. Satul Mocrea este menționat în 1213-1214 ca *villa Makra videlicet Apa*, și din nou ca *villa Makra* în 1220. În anul 1214 sunt menționate la Mocrea 14 *vii*. În anul 1231 comitele Nicolae, fratele lui Ugrin, a lăsat prin testament fiului său Laurențiu *viile sale de pe dealul Macra*. În anul 1477 un tânăr din Mocrea, Simon, era student al Universității Cracovia din Polonia.

În 1480 satul Mocrea aparținea domeniului familiei Doczy. În 1553-1563, în satul Mocrea sunt consemnate 4 sesii iobăgești care țineau de domeniul Doczy. Localitatea este menționată și de ilustrul umanist Nicolaus Olahus în 1548. Satul Mocrea este ocupat de turci în 1566, dar este eliberat în 1595, fiind integrat principatului Transilvaniei. În anii 1604-1605 familiile de iobagi din Mocrea erau stăpânite de nobilii Toldy și Petnehazy. Creșterea cantităților de vin a provocat problema spațiilor de depozitare, astfel că în anul 1606 nobilul Gheorghe Rakoczi a construit o pivniță în piatră, cu o capacitate de depozitare de circa 7.000-8.000 de hectolitri, care a fost utilizată până la începutul sec. al XX-lea. Din 1658 începe a doua perioadă a ocupației turcești, care durează până la sfârșitul veacului al XVII-lea.

În 1650 satul Mocrea era integrat în domeniul cetății Ineului.

Conscripțiile urbariale din 1771-1772 menționează în satele din Podgoria Aradului mari suprafețe cultivate cu viță de vie aflate în posesia iobagilor. Astfel, în satul Mocrea era cultivată cu viță de vie o suprafață importantă: 3.300 de sape. În 1803 satul Mocrea aparținea domeniului Atzel. În 1834 Șandor Atzél începe construirea castelului de la Mocrea. Lucrările s-au încheiat în 1836, iar Șandor Atzél a locuit în castel până la moartea sa. Astăzi, respectivul castel găzduiește Spitalul de Psihiatrie Mocrea.

Monumente istorice

Ansamblul urban Ineu, în zona centrală a orașului, inclusiv cetatea: la nord – Strada Ioan Slavici (de la intersecția cu Calea Traian până la cetate, inclusiv); la sud – Calea Republicii, între nr. 56-68; la est, pe malul opus al Crișului Alb, zona delimitată de cele două biserici și cele două clădiri de secol al XIX-lea (aflate de o parte și alta a Căii Republicii, la intersecția cu drumul național care vine dinspre Arad).

Cetatea Ineu (Calea Traian nr. 2)

În anul 1295 este atestată documentar prima cetate a Ineului, ridicată pe malul Crișului Alb, în mijlocul unui cnezat românesc. Zona Ineu-Zărand aparținea în 1444 domeniului stăpânit de Iancu de Hunedoara, iar cetățile se înscriau în lanțul de apărare a Transilvaniei. Cetatea Ineului ajunge sub ocrotirea lui Iancu de Hunedoara, iar în veacul al XVI-lea Ineul devine centrul unui mare domeniu nobiliar, având autoritate asupra a 51 de sate. Cetatea a devenit reședința *sangeacului* Ineu-Pâncota, făcând parte din vilayetul Timișoarei între anii 1566-1595. Cetatea Ineului a rămas în posesia turcilor timp de câteva decenii. Ei n-au adus cetății modificări constructive esențiale, ci s-au mărginit doar la reparații și ridicarea unei moschei cu minaret (turn), așezate lângă cetate, în dreapta Crișului, aproape de pod.

La 22 octombrie 1595 turcii părăsesc Ineul, oștile ardelenesti intrând în cetate.

La sosirea triumfală a lui Mihai Viteazul în Ardeal în 1599, cele mai multe cetăți i se închină trecând sub autoritatea lui. Ineul i-a deschis voievodului porțile la 23 noiembrie 1599. În cetate a fost numit căpitan Gheorghe Borbely. Acesta a pretins, printre altele, ca adunările comitatense din Zărand să fie ținute la Ineu, sub directa coordonare a lui Mihai Viteazul. Marele domn unificator a luat măsuri serioase pentru aprovizionarea cetăților. La 3 aprilie 1600 Mihai a ordonat expulzarea nobililor din Sibiu și Bistrița, sechestrarea cantităților de cereale aparținând acestora, dispunând ca ele să fie trimise garnizoanelor de la Ineu și Lipova, lipsite de provizii. După înfrângerea suferită de domnitorul român la Mirăslău, cetatea Ineului ajunge în mâinile adversarului său, George Basta, care o va administra.

În anul 1602 cetatea Ineu se afla sub comanda căpitanului Ștefan Petnehazy care, ulterior, cumulează și funcția de comite de Zărand. În perioada în care și-a exercitat funcția au fost realizate două conscripții ale bunurilor cetății, fiind înregistrate toate veniturile obținute din pertinențe.

Cu această ocazie s-a realizat și un inventar general al lucrurilor aflate în interiorul fortificației. Inventarul bunurilor cetății Ineu din anul 1605 menționează familiile care slujesc la fortificație din localitățile care țineau de domeniul cetății (Ineu, Pâncota, Șimand, Rokszin, Kenderarto, Măderat, Târnova, Pinteklaka și Gella, la care se adaugă pertinențele Kapolnei, în număr de 20, menționate ca fiind nelocuite). În dreptul fiecărei așezări sunt înscrise capii de familie și animalele deținute, adică numărul de vite. Sunt menționate 3 văduve în târgul Ineu, o moară cu 4 roți la Ineu, la care se adaugă 6 iugăre de vie în locul numit *Makra* (*Mocrea*).

Au fost înregistrate și capacitățile de apărare ale cetății, fiind consemnate bastioanele și tunurile aferente acestora. Poarta cetății Ineu era bine apărată de 18 săcălușuri și 31 de tunuri, dintre care numai câteva din fier, ceea ce indică faptul că săcălușurile, care alcătuiau marea majoritate a artileriei, erau din bronz. Linia de apărare externă a cetății dispunea de 36 de tunuri care, împreună cu cele din cetatea internă, alcătuiau un total de 67 de piese de artilerie diverse. Pentru a îngreuna accesul în cetatea Ineu, poarta internă avea 2 lanțuri de fier, iar cea externă 3. Potrivit celor înregistrate de conscriptori, cetatea Ineului era una dintre fortificațiile Principatului Transilvaniei bine dotate cu provizii și armament, jucând un important rol strategic. Linia de apărare internă consta în porțile fortificate și 3 bastioane, iar cea externă din cele 5 bastioane, cel mai puternic fiind bastionul Macra.

În 18 mai 1605, din Lipova, Ludovic Rákóczy, căpitanul suprem al cetății Lipova, îl informa pe Ștefan Petneházi, căpitanul suprem al cetății Ineu, și pe adjuncții acestuia – Francisc Struț și Dimitrie Szászfalusi, despre ocuparea Lugojului de către oștenii din Caransebeș aduși de banul Paul Keresztessy, pe care îl acuza că ar fi adus ostași turci la Caransebeș. Peste câteva săptămâni, în 24 iunie 1605, din Ineu, Ioan Imreffi îl informează pe Ștefan Bocskay, principele Transilvaniei, despre refuzul lefegiilor sârbi de a se retrage din cetatea Lipova, cerând instrucțiuni cu privire la modul acțiune pentru a împiedica predarea Lipovei către turci. Imreffi îi prezintă principelui situația cetății Ineu și raportează că pentru a fi accelerate lucrările de fortificare și pentru a fi înlesnite alte activități de interes public, congregația comitatului Arad l-a desemnat pe căpitanul suprem al cetății Ineu – după modelul aplicat la Oradea, în funcția de comite suprem, dregătorie până atunci vacantă, urmând ca principele să aprobe această numire. Imreffi se plânge

principelui Transilvaniei de situația precară a veniturilor cetății Ineu. Peste doar două zile, în 26 iunie 1605, Ștefan Petneházi îl roagă pe principele Ștefan Bocskay să plătească de urgență lefurile restante ale oștenilor din garnizoana Ineului, care au început să se împrăștie, periclitând astfel capacitatea de apărare a acesteia. Evenimentele se succed cu repeziciune, astfel că în 27 iunie 1605 din Ineu, unde s-a refugiat, Ludovic Rákóczy, fost căpitan suprem al Lipovei, l-a anunțat pe fratele său, Sigismund Rákóczy, consilier princiar și comite de Borsod, că mercenarii sârbi au predat cetatea Lipova turcilor. Se pare că în aceeași zi, din Ineu, Ioan Imreffi îi adresează un protest lui Hasan pașa, beglerbegul Timișoarei, în legătură cu bănuiala că i-ar fi instigat pe lefegii sârbi din Lipova să nu dea ascultare ordinelor principelui Ștefan Bocskay și ale căpitanilor săi, deopotrivă cu solicitarea de a respecta prevederile ahidnameului (în mod special cele referitoare la Lipova), acordat principelui Transilvaniei de către sultan. În 28 iunie 1605, același Ioan Imreffi îi raportează din Ineu principelui Ștefan Bocskay despre trădarea comisă de lefegii sârbi din Lipova, despre demersurile făcute în încercarea de a limita urmările acestui act, inclusiv prin protestul adresat lui Hasan pașa. Imreffi insistă ca lefurile mercenarilor sârbi și unguri din cetățile de graniță ale principatului – Ineu, Lipova, Lugoj și Caransebeș, să fie plătite cât mai repede, pentru a se evita consecințe neplăcute. Imreffi se plânge principelui în legătură cu scăderea la jumătate a veniturilor ostașilor din cetatea Ineului, doar câțiva având și moșii, majoritatea lor trăind din leafa primită.

Cei 60 de ani în care localitatea și cetatea Ineului au făcut parte din Principatul Transilvaniei și-au pus amprenta asupra dezvoltării acestora. Aflat în zona de frontieră, sub incidența pericolului otoman, Ineu prezenta o mare importanță strategică. Cel mai probabil după recucerire, autoritățile principatului au trecut la întărirea sistemului defensiv al cetății, alocându-i-se și un domeniu care urma să contribuie la susținerea sa materială și să asigure aprovizionarea garnizoanei. În fața amenințărilor otomane, principele Gabriel Bathory a luat măsuri de întărire a cetății. Astfel, la 8 august 1608 principele scutește pe locuitorii din jurul Ineului și Deznei de orice robotă, cu excepția muncilor de întărire a cetății Deznei, pe care el o considera ca o poartă a Ineului. Chiar în dieta de la Sibiu ținută la 15 mai 1611, factorii de răspundere ai principatului au discutat necesitatea întăririi Ineului. În același an 1611 domeniile de la Ineu și Dezna sunt

donate lui Gabriel Bethlen, care la 13 septembrie 1611, în cetatea Ineului, duce tratative cu pașa Mehmed, solicitând sprijinul turcilor în vederea ocupării tronului princiar. După ce ocupă tronul principatului (1613), Gabriel Bethlen realizează importanța strategică a Ineului. La 21 iulie 1620 noul castelan al cetății Ineu emite instrucțiuni foarte precise referitoare la cetate, paza ei, regulile armatei și multe aspecte ale vieții în cetate. Aceste norme privesc orașul înconjurat de ziduri cu palisade, precum cetatea. Potrivit dispozițiilor, căpitanul era în fruntea tuturor forțelor militare din cetate, compuse din soldați români, maghiari și sârbi. Una din principalele obligațiuni ale căpitanului a fost continua întărire a cetății, folosind în acest scop nu numai munca gratuită a iobagilor din jur, ci și prestația locuitorilor cetății. Ineul devine cetatea cea mai importantă cetate de margine după Oradea. În 1626 garnizoana avea un efectiv de 700 de soldați (400 de infanterie și 300 de călăreți), iar în 1650 domeniul de la Ineu, compus din 63 de sate, 15 moșii parțiale și 16 puste, este declarat *domeniu al statului*, destinat exclusiv acoperirii nevoilor cetății.

Reconstruirea cetății Ineului s-a bazat pe planurile lui Gavril Haller, care era un arhitect și matematician eminent, așa cum arată placa așezată atunci pe poarta cetății. Gavril Haller studiasse arhitectura militară în Italia și adoptă la Ineu soluții originale, adecvate stilului Renașterii târzii. Cetatea se compunea de fapt din două elemente. Primul, cetatea interioară, cu două nivele, existentă până astăzi, are formă de pătrat, la colțuri fiind străjuită de 4 bastioane circulare etajate, care permiteau acțiunea eficientă a artileriei – și azi văzându-se urmele unor deschizături adaptate pentru gurile de foc. Al doilea element, situat în exterior, la distanță de câteva sute de metri, forma brâul de ziduri din piatră, tot în formă de pătrat, cu bastioane la colțuri. Din acestea nu ne-au rămas decât puține urme, între care se remarcă rămășițele bastionului dinspre Crișul Alb situat în grădina actualului *Liceu Sava Brancovici*. Zidurile erau înconjurate din trei părți de șanțuri cu apă, pe cea de-a patra latură curgând Crișul Alb. De formă ușor trapezoidală, cu clădiri de două nivele dispuse în jurul unei curți centrale, cetatea a fost înzestrată cu 4 turnuri circulare etajate. Curtinele sunt pereții exteriori ai clădirilor. Turnurile erau amenajate cu camere de locuit. În anul 1645 s-au refăcut bastioanele cetății; în acest scop s-au ars cărămizi și o mare cantitate de var. S-a folosit multă piatră șlefuită, extrasă din carierele de la Mocrea. Palisadele orașului au fost întărite cu un zid de piatră constituit

într-un pătrat. Șanțurile adânci și late înconjurau cetatea și erau inundate de apele Crișului Alb. Orașul era legat de cetate printr-un pod suspendat peste șanțurile de apărare.

După o scurtă perioadă de folosire de către grănicerii mureșeni (1700-1745), cetatea este lăsată în părăsire, doar cea interioară fiind refăcută pe la 1870, în mare măsură deformată. Péter Atzél, născut în Ineu, ajuns deputat al orașului Arad în dieta Ungariei în 1869-1871, a refăcut cetatea Ineului (1870), transformând-o în cazarmă pentru batalionul nr. 11 de honvezi (infanterie), cu limba de comandă maghiara. Între anii 1870-1918 cetatea Ineu a fost garnizoană pentru Regimentul 4 honvezi, îndrituit cu paza și ordinea în zonă. Din fortificațiile exterioare ale cetății n-a mai rămas aproape nimic, în timp ce partea interioară s-a păstrat intactă. Cetatea Ineu a fost restaurată în anul 1870, iar ultimele lucrări de reparații au fost efectuate în 1975-1976. Din anul 1904 cetatea Ineului a găzduit Institutul Medico-Pedagogic pentru alienați mintal.

Ansamblu castel Solymosy (actualmente Spital de psihiatrie), din satul *Mocrea* (din sec. al XIX-lea).

Castelul Solymosy din satul Mocrea, construit în 1834.

Evoluția demografică

Ineu: 1715 – 27 de familii; 1720 – 114; 1742 – 51; 1747 – 171; 1771-1786 – 198; 1828 – 359 de iobagi, 34 de meșteșugari; 1851 – 1.742 de locuitori; 1857 – 3.075; 1869 – 4.427; 1880 – 4.817; 1890 – 5.126; 1900 – 6.393; 1910 – 6.593; 1922 – 5.865.

Mocrea: 1771-1786 – 132 de familii; 1828 – 137 de țărani și 3 familii de meșteșugari; 1851 – 724 de locuitori; 1857 – 1.109; 1869 – 1.282; 1880 – 1.017; 1890 – 1.148; 1900 – 1.267; 1910 – 1.276; 1922 – 1.297.

Populația orașului Ineu (împreună cu cea a satului *Mocrea*): 1930 – 7.567 de locuitori; 1956 – 8.242; 1966 – 9.973; 1977 – 10.259; 1992 – 10.915; 2002 – 10.207; 2011 – 9.260.

Conform recensământului din 2011, majoritatea locuitorilor sunt români (83, 32%). Principalele minorități sunt cele de maghiari (6,4%), și romi (5,7%). Pentru 3,95% din populație apartenența etnică nu este cunoscută.

Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (78,51%), dar există și minorități de romano-catolici (6,86%), penticostali

(4,03%), bapțiști (2,44%) și adventiști de ziua a șaptea (1,25%). Pentru 4,1% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica

Parohia ortodoxă Ineu datează de la începuturile localității (veacul XIII).

În sec. al XVI-lea, o parte din vechea familie sârbească Brancovici, înrudită cu familia despoților sârbi cu același nume, s-a refugiat din părțile Herțegovinei, din localitatea Korenici, în zona Aradului, din pricina prigoanei turcești. Această familie a ajuns să dețină întinse proprietăți în comitatele Arad, Zărand, Timiș și să dea episcopi de seamă.

Episcopia și episcopii Ineului

1570 – *Matei* (Moise) *Brancovici* a fost hirotonit în Moldova ca episcop pentru cetatea Ienopolei, el fiind nepotul comitelui sârb Gheorghe Brancovici, cel care a construit pe malul Crișului Alb mănăstirea ortodoxă din Ineu cu hramul Sf. Nicolae (astăzi dispărută), și care a devenit reședință episcopală în această zonă.

1594 – *Teodor Tivodarevici* a fost episcop la Ineu, având un rol important și în organizarea răscoalei populare din Banat și Crișana împotriva ocupației otomane.

1604-1627 – *Sava I* (Solomon) *Brancovici* a fost fiul episcopului Matei. În anul 1606 se mută la Lipova, iar în anul 1616, când Lipova a reintrat în posesia turcilor, episcopul Sava I s-a mutat din nou în cetatea Ineului, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

1629-1643 – *Longhin* (Lazăr) *Brancovici*, nepot al lui Sava I, a fost hirotonit ca episcop de patriarhul de Constantinopol Khiril Lukaris (†1638), intitulându-se *mitropolitul Lipovei și Ienopolei*. A păstorit până în anul 1643 când, din pricina calvinilor, se retrage în Țara Românească, unde primește găzduire la curtea domnitorului Matei Basarab (1632-1654), și se împrietenește cu marele cărturar Udriște Năsturel. Se stabilește definitiv la Mănăstirea Comana, unde se îndeletnicește cu pictura. Aici realizează o icoană reprezentând-o pe Maica Domnului, care se găsește la Mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos. Datorită vitregiilor vremurilor de atunci, cetatea Ineului nu a mai avut un alt episcop care să-i conducă pe creștinii de aici, ci doar un protopop.

1656-1680 – *Sava II Brancovici*, mitropolit al Transilvaniei, s-a născut în jurul anului 1620 în Ineu, cu numele de Simeon, și a studiat în Ungaria, Serbia și Bulgaria, îndreptându-se mai apoi spre Mănăstirea Comana din Țara Românească, unde se retrăsese vlădica Longhin, unchiul său. Învingând necazurile văduviei, a păstorit mai mulți ani ca preot protopop în Ineu, îngrijindu-se nu numai de viața duhovnicească a păstoriților săi, ci și de apărarea lor în fața invadatorilor turci. Pe 16 septembrie 1656 protopopul Simeon a fost hirotonit întru arhiereu pentru scaunul vacant de mitropolit al Transilvaniei, în catedrala din Târgoviște, de mitropolitul Ștefan, unchiul său Longhin și alți episcopi.

1706 – scaunul episcopal de la Ineu se mută la Arad în timpul lui *Isaia Diacovici* – ultimul episcop de Ineu.

Istoricul bisericii parohiale Ineu

În parohia din Ineu sunt atestate documentar două biserici din lemn: „*Până la mijlocul secolului al XVIII-lea exista o biserică, probabil edificată din lemn, în care exista un potir cu inițialele «M. KO» (Matei Corvin?), donatorul și protectorul cu chipul lui de armură medievală sculptat pe potir și chipul Mântuitorului pe cruce. La 28 noiembrie 1755 episcopul Sinesie Jivanovici sfințește o nouă biserică de lemn, cu hramul Sf. Arhangheli, construită în mijlocul târgului, pe proprietatea baronului Peterfy, acoperită cu scândură de stejar, având turlă clădite deasupra și prevăzute cu clopote*”.

În anul 1864 comunitatea parohială a Ineului primește aprobare de la Arad pentru a construi o nouă biserică din zidărie, vechea biserică de lemn fiind amenințată cu surparea, deoarece se afla pe malul Crișului Alb. Astfel, s-a construit între anii 1864-1868 actuala biserică ce poartă hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*, pe un loc donat de comitele Petru Atczel. Construirea bisericii s-a realizat în stilul baroc târziu, din piatră și cărămidă, cu șarpante de lemn de brad și acoperiș de țiglă-solzi, iar la turn și la cele patru cafasuri laterale cu tablă. Planul bisericii este sub formă de navă, cu patru abside laterale, având următoarele dimensiuni: 35 m lungime, 13 m lățime (16 m la nivelul absidelor), și 35 m înălțime totală (13 m înălțime boltă). Sfințirea a fost săvârșită în anul 1869 de episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului (1853-1873). Iconostasul a fost adus de

la Viena în anul 1881 și a fost împodobit cu pictură de preotul Gheorghe Bila. Între anii 1923-1925 s-a pictat bolta bisericii de pictorul Kabadaeff din Craiova, care a căutat să imite pictura de pe iconostas. De asemenea, au fost zugrăviți pereții cu figuri geometrice tradiționale și imitație de marmură. Între anii 1956-1957 s-a curățat pictura și s-a înnoit zugrăveala de către zugravul Martincek și fiii, din Ineu. Între anii 2006-2012 au fost efectuate lucrări de restaurare la pictura murală veche și iconostas, și pictură nouă în tehnica encaustică (acrilică), executate de pictorul bisericesc de categoria I Corneliu Pașcanu din București. Ineu fiind și sediu protopopesc, mulți dintre preoții slujitori au fost și protopopi. Șirul acestora începe în sec. al XVI-lea cu Moise (?); Grigorie Brancovici (cca. 1643-1648); Simion Brancovici a păstorit ca preot-protopop până în anul 1656, când a fost ales mitropolit al Transilvaniei sub numele de Sava II Brancovici (1656-1680); Petru Abazovici (1761-1787); Atanasie Roșu (1787-1793); Grigorie Chituța (1793-1818); Atanasie Boțco (1818-1828); Grigorie Lucacic (1829-1848); Moise Ghergar (1848-1850); Terentie Raț (1850-1861); Constantin Gurban (1871-1875; 1898-1906); Nicolae Beldea (1875-1881); Ioan Cornea (1881-1897); Ioan Georgia (1906-1929); Mihai Cosma (1929-1940); Ioan Cociuban (1940-1948); Pavel Tripa (1948-1949); Emil Borza (1949-1974); Pavel Dan (1974-1980, apoi doar preot la Ineu până în anul 2010). Alături de ei, la această parohie au mai păstorit în decursul timpului și alți preoți, dintre care îi amintim pe următorii: Gheorghe (1747); Adam (1755); Alexe (1755); Ioan Lacatoșovici (1767, 1791); Nicolae Vladovici (1767); Ioan Lacatoș (1791); Nicolae Vionovici (1784, 1791); Nicolae Popovici (1784, 1815); Nicolae Morar (1835); Antonie Dan (1834-1869-în 1848 a depus jurământul de asesor consistorial); Justin George (1848, 1849); Isaia Goldiș; Mihail P. Feier (1850 – după 1899); George Baltă (1875); Ioan N. Moldovan (1888 – după 1899); (Ioan) Vasile Bălan (1896, 1904-1916); Andrei Popescu; Constantin Teodor Feier (1917-1940); (Ioan) Justin Manițiu (1907, 1918, 1923); Ioan I. Ardelean (1907, 1908); Ioan Buțiu (1956-1976); Florin Florian Tulcan (1976-2000); Cristian Flavius Ardelean (2001-); Dan Sorin Turean (2011-) și Mariu Ioan Leucuța (2014-).

În anul 1929 s-a înființat Parohia Ortodoxă Traian, iar în 5 mai același an a avut loc prima ședință a Consiliului Parohial. Primul preot al parohiei a fost Teofan Herbei. Până la construirea actualei biserici slujbele religioase au fost oficiate într-o capelă, în casa lui Nicolae Tașcă, colonist venit din Pecica.

Un lăcaș bisericesc catolic a fost stabilit la Ineu de ordinul augustinilor. O mănăstire fortificată a existat încă în veacul al XII-lea. La Ineu a funcționa în veacul al XIV-lea mănăstirea franciscanilor observanți, cu hramul Sfintei Fecioare, ctitorită în intervalul 1387-1395 de nobilul Ladislau Losonczi. În anul 1390 prepozitul Paul al Mănăstirii lui Dionisie, de lângă Ineu, a fost numit capitular al curiei papale. În 1502 mănăstirea era deja în ruină, în ultima parte a existenței mănăstirii rezidând aici călugări augustinieni.

Îndeplinind pe rând demnitățile de comite de Timișoara, ban de Severin, ban al Croației și Slavoniei, Ladislau Losonczi a acumulat o serie de moșii în comitatul Zărand; a murit în anul 1395, nu înainte de a ctitori mănăstirea din Ineu. Un preot plătitor de dijme papale, Avram, este semnalat în prima jumătate a veacului al XIV-lea. Comunitatea catolică a Ineului a fost modestă, în veacul al XVII-lea cuprinzând doar câțiva catolici, 15-16, pe lângă un mare număr de ortodocși și musulmani.

Învățământul

Ineu

La 1 septembrie 1820, noul salariu pentru învățătorul *Ion Iftimovici* din Ineu era de 140 de florini, din care 80 erau în monede și 60 în bunuri naturale și produse.

La 28 noiembrie 1904, în clădirea fostei cetăți a Ineului s-a înființat primul așezământ medico-pedagogic din zonă, destinat ocrotirii, educării, instruirii practice și pregătirii pentru viață a unor copii debili mintal, cu diverse dizabilități sau orfani. Trebuie să caracterizăm momentul istoric și cadrul social din acea perioadă subliniind că mai multe reglementări legislative de după 1879 au creat premisele unei presiuni și chiar agresivități asupra caracterului național al școlilor populare românești. Școala funcționează și azi și oferă instruire în următoarele domenii: învățământ primar incluziv, învățământ gimnazial incluziv, învățământ special, învățământ la domiciliu, școală de arte și meserii în domeniile mecanic, construcții, confecții, alimentație publică și turism, comerț, industrie alimentară, tâmplărie, zootehnie, centru de resurse, liceu și școală de maiștri. Având în vedere că multe din specializări există doar în această instituție, au fost

recrutați elevi dintr-o zonă extinsă. O parte dintre ei rămân săptămânal într-un internat cu o capacitate de 120 de locuri.

În 1891 s-a elaborat o nouă lege pentru grădinițele de copii, iar pentru învățământul de masă s-au propus legi noi, antinaționale, precum proiectul de lege elaborat sub conducerea lui A. Berzeviczy, ministrul de culte al Ungariei de atunci. Nu dorim să dăm extindere problemei, dar e necesar să oferim celor interesați câteva date despre cel care a fost vajnicul luptător pentru drepturi naționale și pentru dezvoltarea și întărirea învățământului românesc, protopopul Ineului Constantin Gurban. Activitatea debuta cu o clasă pregătitoare tip grădiniță și șase clase progresive. Elevii primeau cunoștințe practice de viață astfel: fetele învățau gospodărirea, iar băieții, în majoritate, în funcție de capacități, învățau grădinaritul. Rezultatele excepționale obținute de elevii așezământului în această perioadă sunt dovedite prin participările de succes la expozițiile internaționale din Londra și Jena. În iunie 1905 se prezentaseră la examen 110 băieți în vârstă de la 6-12 ani, din Ineu, și 58 de fete. Învățătoarea Iulia Dârlea reușise să școlarizeze 58 de fete din cele 90 de vârstă școlară câte fuseseră recenzate în Ineu. Cei doi învățători de la clasele de băieți, Pavel Dârlea și Vasile Augustin, avuseseră 110 băieți la examen.

În 1907, la expoziția de la Londra, în baza hotărârii juriului londonez, școala primește o diplomă de onoare și medalia de argint. În anii 1908 și 1909, la aceeași expoziție din Londra, elevii câștigă medaliile de aur și diplomele de onoare aferente.

Începând cu anul 1904 a funcționat ca dascăl coordonator pentru toate școlile din Ineu învățătorul Pavel Dârlea, remarcabil dascăl, patriot, om de cultură și corifeu al Unirii pentru zona Ineului. S-a remarcat în perioada pregătitoare Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, fiind și arestat. Ca o recunoaștere a meritelor sale, după Unire a fost ales în Consiliul Dirigent. El a funcționat ca dascăl și în cadrul așezământului medico-pedagogic din localitate.

În anii grei ai Primului Război Mondial școala are numai două cadre didactice: învățătorii Pavel Dârlea și Ion Căprariu. Cel de-al treilea post era vacant.

În 1922 se înființează în Ineu un liceu, care va funcționa doar 6 ani. În 1954 s-a înființat Școala Medie Mixtă. Anul 1961 a marcat un moment deosebit în evoluția unității, deoarece începând cu data de 1 ianuarie s-a

înființat Școala Profesională Specială nr. 21, cu o capacitate de 160 de locuri și un plan de producție de 138.000 de lei. În anii 1964-1965 școala pregătea elevii în meseriile de tâmplari mobilă, zugravi-vopsitori, tapetari, croitori, cizmari, tinichigii, zidari-construcții și sobari-teracotiști. Sistemul învățământului pentru deficienți a fost conceput ca un sistem elastic, care să țină cont de capacitățile intelectuale și fizice, precum și de posibilitățile de integrare în producție a absolventului, oferindu-se copiilor șansa de specializare și în meseriile de tapițer, plăpumar, saltelar, mozaicar-faianțor, instalator tehnico-sanitar, lăcătuș mecanic, horticultor și zootehnist.

Învățământul special era chemat în acel moment să rezolve cu mai multă eficiență problema deficienților, fapt ce se va concretiza în anul 1961, deci anul 1961 marchează un moment important în evoluția învățământului special, constituind o adevărată reformă cu conținut revoluționar a întregii rețele, de toate gradele, pentru deficienți: psihici, fizici și sensorio-motori. Durata școlarizării variază între 4 și 6 ani, în funcție de categoria de deficiență a elevilor înscriși în școală. În toamna anului 1977, prin strădania colectivului cadrelor didactice, în special a directorului, profesorul Tiberiu Lăzureanu, ia ființă o nouă componentă educativă, destinată copiilor cu debilitate mintală severă de vârstă cuprinsă între 7 și 14 ani, respectiv căminul-școală. Școala oferă instruire în următoarele domenii: învățământ primar incluziv, învățământ gimnazial incluziv, învățământ special, învățământ la domiciliu, școală de arte și meserii în domeniile mecanic, construcții, confecții, alimentație publică și turism, comerț, industrie alimentară, tâmplărie, zootehnie, centru de resurse, liceu și școală de maiștri. Având în vedere că multe din specializări există doar în această instituție, au fost recrutați elevi dintr-o zonă extinsă. O parte dintre ei rămân săptămânal într-un internat cu o capacitate de 120 locuri.

În anul școlar 2008-2009 erau înscriși în clasele I-VIII, toate fiind clase speciale, 79 de elevi. În cadrul Școlii de Arte și Meserii erau înscriși la învățământul special 92 de elevi. 31 de copii orfani erau îngrijiți în trei case de tip familial, cu ajutorul fundației pentru integrare și sprijin social *Împreună*, iar în casele Centrului de Plasament erau adăpostiți 28 de copii.

În 1977 liceul din Ineu a primit profil industrial, apoi s-a mutat în clădirea actuală. Din 1991 s-a constituit *Grupul Școlar Industrial Ineu*, primind apoi numele de *Mihai Viteazul*. Liceul a beneficiat de un corp profesoral de elită. În 1954, la înființarea liceului, o echipă de dascăli

tineri și pasionați au pus bazele unui învățământ de calitate, performant, competitiv la nivel național.

Școala românească din Mocrea

s-a înființat în anul 1791. În anul școlar 1823-1824 învățau carte la școala din Mocrea 20 de elevi.

Personalități

Sava II Brancovici (n. ?, d. 1683, Alba Iulia), a fost mitropolit ortodox al Ardealului (1656-1660; 1662-1680). A intrat în conflict cu principele Transilvaniei Mihai Apafy I.

Gheorghe Brancovici (n. 1645, Ineu – d. 1711, Eger), frate cu Sava Brancovici, a fost un cronicar transilvănean de limbă română, care a scris de asemenea în limba slavo-sârbă a secolelor XVII-XVIII. Cunoștea 5 limbi: românește, sârbește, maghiară, latină și turcă. Principele Mihai Apafy I l-a trimis cu solie la Istanbul unde, după moartea lui Petru Iank, este numit *capuchehaie*. La Istanbul stă până la începutul anului 1668, când îl însoțește pe fratele său Sava II Brancovici la Moscova. Reîntors în Ardeal, este trimis din nou la Istanbul. În capitala Imperiului Otoman se apropie de opoziția magnaților din Transilvania care conspirau împotriva lui Mihai Apafy I, trădând interesele acestuia, încheind un pact cu reprezentanții Habsburgilor și cu Grigore Ghica, domnul Țării Românești. Conspirația fiind descoperită, Gheorghe Brancovici este arestat împreună cu fratele său, mitropolitul Sava II Brancovici. Gheorghe Brancovici reușește să scape, refugiindu-se în Țara Românească, unde rămâne în perioada 1680-1688. Pentru început s-a stabilit la Craiova, fiind bine primit de Radu Năsturel, fiul învățatului Udriște Năsturel. Cu sprijinul familiei Năsturel ajunge la curtea lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești. În planurile politice ale lui Șerban Cantacuzino este atras și Gheorghe Brancovici, care pretindea că descinde din despoții Serbiei, având în vedere a-i răzvrăti pe slavii sud-dunăreni împotriva Imperiului Otoman și a reînființa vechiul despotat al strămoșilor săi. Se împrietenește cu stolnicul Constantin Cantacuzino. În 1688 împăratul Leopold i-a acordat titlul de conte, fapt care l-a determinat să se reîntoarcă în Transilvania. Imperiul Habsburgic

nu vedea cu ochi buni restabilirea despotatului sârbesc, așa cum dorea Gheorghe Brancovici, motiv pentru care în toamna anului 1688 este arestat la Cladova. Este întemnițat la Sibiu până în iunie 1690, apoi trimis sub escortă la Buda, iar de aici la Viena, unde are domiciliu forțat între 1690 și 1703. În toamna anului 1703 este adus la Cheb (Eger), în Boemia, unde bolnav fiind, moare în 1 decembrie 1711.

Opera

Scrieri istorice: *Cronică a slovenilor, Misii cei din jos și cei din sus Misii*, scrisă în limba română, între 1684-1687; *Cronica sârbă*, redactată în captivitate, între 1693-1705, are caracter memorialistic, fiind vorba de viața și activitatea fratelui său, mitropolitul Sava II Brancovici, inserând multe evenimente legate de istoria Țărilor Române, gravate pe fundalul istoriei sârbilor și a familiei Brancovici.

Scrieri religioase: *Cartea aceasta a sfințelor rugăciuni* (1690); *Catehism* (împărțit în 44 de capitole, fiind un răspuns la edițiile *Catehismului calvinesc* și la cel *catolic*); *Către adevărații călători*, cuprinde o serie de comentarii la versete biblice destinate să-l călăuzească pe credincios în viață și să-l ferească de ispite.

Pavel Dârlea, profesor în Ineu, primul director al Școlii Speciale din Ineu, a condus delegația Ineului la Marea Unire de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918. În anii 1930 a fost deputat PNL de Arad.

Radu Theodoru (n. 17 ianuarie 1924, Ineu) a fost ofițer, scriitor și politician. A urmat cursuri liceale în Timișoara până în 1943, an în care s-a decis pentru o carieră în aviație, în București. Între 1943 și 1946 a urmat cursurile Școlii de Ofițeri de Aviație, ale Școlii Speciale de Aviație, devenind pilot de vânătoare, ulterior comandant de escadrilă, instructor de zbor, comandant de companie și profesor de specialitate în cadrul Școlii de Ofițeri de Aviație din Sibiu. Cariera militară a lui Radu Theodoru se încheie în anul 1952, cu gradul de maior. Ulterior, după Revoluția din Decembrie 1989, Radu Theodoru ajunge la gradul de general de brigadă în retragere în arma aviație. În 1952 decide să se dedice vieții literare, debutând la Sibiu, la cenaclul *Orizonturi noi*. Ocupă diverse funcții în domeniul artei și culturii în Sibiu, până în momentul în care hotărăște să se stabilească în capitală, ocupând funcții în sfera publicistică. Radu Theodoru, unul dintre cei mai sustinuți și promovați autori postbelici, își axează scrierile pe teme istorice, alegând episoade reprezentative, pictate în stil realist, lucrările sale servind ca proză-document. A fost distins cu numeroase premii în perioada comunistă.

Opera

Romane contemporane: *Muntele* (Editura pentru Literatură, 1967), *Aproape de zei* (Editura Militară, 1969), *A sosit ora!* (Editura Militară, 1969), *S.O.S... Puhoaiete!...* (Editura Albatros, 1970), *Noapți albastre* (Editura Militară, 1976), *Asaltul* (Editura Eminescu, 1977), *Biografie de război –* (Editura Eminescu, 1980-1987), *Preludiu* (Editura Eminescu, 1983).

Romane-document: *Cronica eroică: 1877-1878* (Editura Albatros, 1977), *România ca o pradă* (Editura Alma, Oradea, 1997; ediția a II-a Editura Miracol, 2000), *Ardealul – pe toți ne cheamă Ursu* (Editura Miracol, 2000).

Romane istorice: *Brazdă și paloș* (Editura Tineretului, 1954-1956; ediția a II-a Editura Tineretului, 1967), *Atac la sol* (Editura Militară, 1965), *Steaua de mare* (Editura Tineretului, 1966); *Vulturul – distins cu Premiul Academiei Române*, (1967) *Strămoșii –* (Editura Militară, 1967; ediția a II-a Editura Albatros, 1979), *Dincolo de linii* (Editura Militară, 1968), *Vitejii* (1968), *Călărețul roșu* (Editura Albatros, 1976; ediția a II-a Editura Lucman, 2003), *Corsarul* (Editura Albatros, 1984), *Urmașii lui Attila* (Editura Miracol, 1999), *Mareșalul* (Editura Miracol, 2001), *România, românii și comunismul* (Editura Lucman 2009).

Romane științifico-fantastice: *Popas în Madagascar* (1967), *Taina recifului* (Editura Tineretului, 1968), *Regina de abanos* (Editura Albatros, 1970), *Țara făgăduinței* (Editura Albatros, 1975), *Călătorie neobișnuită* (Editura Militară, 1975).

Vasile Tatomirescu (n. 3 iunie 1897, ofițer în armata română (colonel), căsătorit prima dată cu Irina Bengliu, iar după divorț cu Marioara Chițescu. A participat ca ofițer în cel de-Al Doilea Război Mondial, atât pe frontul de est cât și pe frontul de vest, fiind recompensat cu mai multe medalii și decorații pentru faptele sale de bravură.

Economie

În secolul al XVII-lea s-au format și la Ineu asociații profesionale de tipul breslelor. În localitate s-au stabilit numeroși meșteșugari care au constituit bresle. Astfel, la 12 februarie 1625 *aurarii, bărbierii, cizmarii, cojocarii și croitorii* au primit statut de breaslă de la căpitanul cetății, act care va fi întărit în 1638 și de principele Gheorghe Rákóczi I. După acest an, la Ineu deja își desfășurau activitatea două bresle separate: *breasla cizmarilor*

și *breasla croitorilor*. În anul 1646 se editează statutul *breslei cizmarilor* din Ineu, iar la 8 mai 1649, la solicitarea autorităților comitatului Zărand, principele Gheorghe Rákóczi al II-lea reînnoiește statutele breslelor din acest oraș. Cei mai mulți meseriași erau *cizmari*, *tăbăcari*, *cojocari* și *bărbieri*, deoarece în apropierea cetății erau numeroși militari. Ultimii meseriași menționați, *bărbierii*, făceau chiar și intervenții chirurgicale. După alungarea otomanilor Ineu trece sub stăpânirea austriecilor și, nemaiaivând rolul de cetate de margine, își pierde importanța militară și economică, drept urmare breslele se desființează.

Folclor, tradiții, obiceiuri, portul popular

Până la începutul secolului al XX-lea fetele de școală din părțile Ineului au purtat părul împletit în două chici, care se întâlneau în una singură. La fetele mai mici se făceau și chici *cu cărarea pe ochi*. La lucru chicile erau ridicate pe cap în cunună și acoperite cu un *cot în cap*, de *delin*. În trecut, când ajungeau la vârsta de măritat, fetele în Șicula, Ineu și Bocsig își făceau o pieptănătură specială, numită *cu chică* sau *cu ticuțele*.

În Ineu fetele mai mici, de 14-17 ani, își puneau în față, pe frunte, *pene pe cap*, adică un carton îmbrăcat în *pănclici*, cu flori mărunte și frunze din pânză cerată, prinse pe sârmă, intercalate cu mici oglinjoare pătrate sau romboidale, cu chenar de sârmă răsucită și îmbrăcată în staniol. La marginea dinspre frunte *penele pe cap* aveau o dantelă încrețită, de culoare albă. La spate se legau cu o panglică lată, colorată. Fetele trecute de 17 ani, până se măritau, purtau *cerc pe cap*. Mai înalt decât penele, acesta era confecționat din flori artificiale, pânză cerată, oglinzi, frunze dintr-un material catifelat, boboci roz și albaștri.

Costumul femeiesc

Caracteristic este *conciul* acoperit cu basma, părul pieptănat cu cărare pe mijloc, cu două șuvițe lăsate liber, care sunt încrețite și care se numesc *julufi*.

Conciul este de formă dreptunghiulară, lucrat din sârmă groasă, susținut pe cap cu ajutorul celor două cozi. El este purtat numai de femeile căsătorite. În satele din jurul Ineului se purta un *conci* special, cu trei coarne. Părul împletit în două cozi era montat pe acest *conci* confecționat dintr-o sârmă

îndoită în formă de aripioară și îmbrăcată într-o pânză. Deasupra se lega foarte strâns o *ceapsă* și apoi se punea *cârpa de cap*, care putea să fie simplă, cu jură (bordură din flori imprimare), cu cipcă, cu ciucuri de mătase. În față se scoteau câțiva julufi care se prindeau cu agrafe. Capul se acoperea cu un batic roșu, peste care se așeza o varietate de alte baticuri.

Îmbrăcămintea conține trei piese de bază: cămașa, care se numește *spătoi*, *cojocul* sau *pieptarul*, și *pumnata*, care este partea superioară a *poalelor* și a *cârpilor*. Peste poale se pune un șorț de bumbac alb, numit *cârpă*. Cele mai frecvente modele geometrice pentru această piesă sunt *prescura* și *capra cu cârlig*. Marginea de jos a cârpei se termină cu un volan numit *fodără*. Piese auxiliare: *cotul* de după cap și *ștergarul*.

Încălțările reprezentative sunt cizmele roșii cu tulpan.

Costumul popular femeiesc din părțile Ineului a fost confecționat din pânză de cânepă, amestec de cânepă cu bumbac, din bumbac cu urzeală de misir și *băteală* de bumbac sau pânză *cu cinar*. Din perioada interbelică, când la broderii a început să se folosească o ață numită *deanț*, cumpărată din prăvălie, în cromatica costumului, alături de roșu și negru și-au făcut loc și *noroanca* (portocaliul), *galfădul* (galben), *bordocul* (vișiniu), *alboietul* (vânăt), *mohorâtul* (roz care bate în roșu), *ca cafea* (maro cafeniu), *lila* (mov), verde, culoarea piericului etc. Broderia plină era lucrată fie *brânelește*, fie *cu crucițe*, fie *cu cusătură pe scriitură*.

Costumul bărbătesc

Până la Primul Război Mondial bărbații din aceste sate au purtat plete. Odată cu generalizarea recrutărilor feciorii au început să-și tundă părul cu o coamă în față, în vreme ce bătrânii se tundeau de tot. Vara, în zilele de lucru capul era acoperit cu clop de paie, iar la sărbători cu clop negru din *păr*. Iarna, clopul era înlocuit cu o cușmă ascuțită, din blană de miel neagră sau gri.

Îmbrăcămintea este compusă din *cămeșă* de pânză cu guler și *umerițe*. Mâneca are o manșetă numită *pomnari*. Urmează vesta numită *zobon*. Vara bărbații poartă *izmene* largi, iar iarna *cioareci* făcuți dintr-un material gros. Peste acestea se îmbracă *șuba*. În zonă se observă o influență maghiaro-austriacă.

Portul bărbătesc de lucru a fost din pânză de cânepă, fără ornamente, pe când hainele de sărbătoare erau din pânză *cu cinari*, bogat ornamentate în tehnica *brânelește*, în culori vii.

Izmenele din subzona Ineu, largi și lungi până la glezne, au fost în întregime albe. În partea de sus se terminau cu o *brăcinăriță* lată de 4-5 cm, fixată la talie cu ajutorul unui *brăcinar*. În majoritatea satelor singurele elemente ornamentale au fost găurelele și colții din partea de jos, și *cheile*, late de 3-4 cm, care prindeau *lații*. Totuși apăreau mici diferențe de la o localitate la alta. În Ineu izmenele erau plisate vertical sau împăturate în pături mai late, orizontale.

În Ineu se purta *laibăr* din *barșon lins*, bogat ornamentat cu *șinoare cu încârnituri*, lucrate la mașină, cu ață colorată, mai ales tricoloră. *Laibărul*, tivit cu postav galben și *alboiet* și zimțuit la margine, este captușit la buzunare cu *irhă* roșie.

Meșteșuguri tradiționale

Unul dintre cele mai vechi meșteșuguri rurale practicate încă în zona Ineului este împletitul nuielilor de răchită, din care se realizează coșuri, ghivece, mese, scaune confortabile etc.

Muzeul Țării Zărandului a fost inaugurat în Ineu în 6 octombrie 2011, amplasat în vechea clădire a școlii primare din oraș, la inițiativa profesorului *Preda Sima* de la Liceul Mihai Viteazul, beneficiind de donațiile generoase în obiecte ale parohiei ortodoxe și ale unor cetățeni din Ineu. Spațiul muzeal a fost amenajat în trei săli de prezentare, fiecare dintre ele cuprinzând câte un domeniu specific. În prima sală se află vechi obiecte meșteșugărești și artizanale specifice zonei ineuane: război de țesut, fus pentru făcut ghebele de lână, leagăn pentru copil, covată pentru frământat aluatul de pâine, oluri și farfurii din lut și o colecție diversă de ștergare brodate manual. În a doua sală se află o expoziție de desene și picturi ce abordează o tematică variată: arhitectură, portretistică umană și reprezentări abstracte. A treia sală este dedicată istoriei și cuprinde foarte multe fotografii, îndeosebi din perioada celor două războaie mondiale, dar și pagini de ziare și manuscrise aparținând diferitelor epoci. Pe holul muzeului se găsesc mai multe fotografii de epocă cu vechea cetate a Ienopolei, delegația Ineului la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, podul de lemn peste râul Crișul Alb, moscheea turcească și țăranii îmbrăcați în costume populare. Muzeul mai conține și alte obiecte care urmează să fie așezate în locuri special amenajate.

Turism

Potențialul turistic al orașului este unul de excepție.

Obiective turistice: *Cetatea Ineului* – ansamblul arhitectural din centrul istoric al orașului; *Muzeul Țării Zărandului*; complexul hotelier *Moara cu noroc*; zona de sud a Ineului, cu dealul Mocrea și cu viile de pe deal; poiana narciselor – o zonă protejată, de 6 hectare; păduri de agrement cu un bogat fond cinegetic. Zonele de vânatoare dispun de cabane speciale și de dotările aferente.

Alte obiective turistice sunt Moara Mocrea, Canalul Morilor și turnul de apă de la fosta unitate militară.

Bibliografie

Izvoare

Arhivele C. M. I. Fond 5. 24, *Dosar Ineu*.

Arhiva Liceului Mihai Viteazul din Ineu, *Registrul de procese verbale ale corpului didactic 1908-1932*, p. 4, pp. 118-119; *Dosar 9 (1924): Grafic statistic, Cartea școlii, 1960-1961*, înv. 4. A.

Arhiva Protopopiatului Ortodox Ineu, *Dosar 1862*; fila 69, *Dosar 1886*.

Evlya Celebi, în ****Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016-2017.

Magina, Adrian, *Conscripția și inventarierea bunurilor cetății Ineu în anul 1605*, în „Banatica”, nr. 21, Reșița, 2011.

****Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, ediție Szilágyi Sándor, vol. IX, Budapesta, 1883.

****Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania(1627-1707)*, editor I. Gyorgy Toth, Roma-Budapest, 1994.

Lucrări generale și speciale

Bulboacă, Sorin, *Cnezi, nobili și districte românești în comitatul Zărand în secolul al XV-lea*, în Emil Arbonie, Doru Sinaci (coord.), „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire”, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 21-33.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în secolul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire”, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 9-16.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în timpul Arpadienilor*, în ***Administrație românească arădeană. Studii și comunicări (coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie), vol. III, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 19-26.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Ineului în sec. XVI*, în Emil Arbonie, Doru Sinaci (coord.), „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. XII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2017, pp. 9-15.

Bulboacă, Sorin, *Crafts and guilds in Arad County in the Middle Ages*, în Iulian Boldea, Dumitru Mircea Buda (editors), „Convergent Discourses. Exploring the Context of Communication, section History and Cultural Mentalities”, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2016, pp. 107-119.

Bulboacă, Sorin, *Cucerirea și administrația otomană în comitatul Zărand (sec. XVI-XVII)*, în Emil Arbonie, Doru Sinaci (coord.), „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. XI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2016, pp. 82-96.

Bulboacă, Sorin, *Structuri politice și profesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

Bulboacă, Sorin; Sinaci, Doru; Mureșan, Augustin; Dragoș, Aurel, *Rolul economic al cetăților, al mănăstirilor, al drumului sării și al Canalului Morilor în comitatul și județul Arad*, în Adrian Nițu (coord.), „Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist”, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 287-366.

Bunea, Augustin, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906.

Chiș, Doina, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, Editura Gutenberg Univers Arad, 2013.

Chiș, Petru, *Ineu de la a doua retragere a turcilor până la sfârșitul Primului Război Mondial și făurirea României Mari (1693-1919)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2014.

Codău, Ioan, *Un om pentru o cauză – Pavel Dârlea*, în „Școală, cultură, națiune. Omagiu dascălului și cărturarului prof. univ. dr. Vasile Popeangă”, Editura Nigredo, Arad, 2010, pp. 95-132.

Crișan, Ioan, *Așezări rurale medievale din Crișana. Secolele X-XIII*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2006.

Dragoș, Aurel, *Bătălia pentru Ineu (12-17 septembrie 1944)*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016.

Dragoș, Aurel, *Comunitatea Ineu și Canalul de Mori „Palatinul Iosif” al Crișului Alb din județul Arad. O emblemă și un aliat în dezvoltarea localității Ineu*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criste (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 20-73.

Dragoș, Aurel, *De ce Ineu?*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criste (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 11-19.

Dragoș, Aurel, *Torță pe cerul Ineului*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Dudaș, Florian, *Zărandul. Chipuri și fapte din trecut*, București, 1981.

Feneșan, Cristina, *Vilayetul Timișoara (1552-1716)*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2014.

Ferenc, Csortan, *Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoara*, în „Satu Mare. Studii și comunicări”, seria Istorie, Etnografie, Artă, nr. XVII-XXI/II, 2000-2004, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985.

Gheorghiu, Tudor Octavian, *Mici orașe / mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, Editura Simetria, București, 2017, pp. 148-183.

Ghiță, Constantin Eugen, *Aspecte privind natalitatea în localitatea Ineu în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criște (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 115-124.

Glück, Eugen, *Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu*, în Ziridava, XIII, 1981.

Hațegan, Ioan; Bulboacă, Sorin; Mureșan, Augustin, *Economie și societate arădeană în Evul Mediu și epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), „Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist”, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 189-285.

Hord, Radu Alexandru, *File din istoria comunității evreiești din orașul Ineu (județul Arad)*, în Marius Ioan Grec (coord.), „Comunitatea arădeană și atitudinea față de Holocaust (1940-1944)”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 84-92.

Ispas, Dan, *Cronicarul Gheorghe Brancovici – un personaj controversat*, în „Crișia”, Oradea, XXIV, 1994, pp. 421-429.

Marina, Lupaș I. *Mitropolitul Sava Brancovici, 1856-1683*, Cluj, 1939.

Lanevschi, Gheorghe, *Mihai Viteazul și Aradul*, în Ziridava, XI, Arad, 1979.

Manea, George, *Date documentare despre viticultura din părțile Aradului*, în Ziridava, VI, Arad, 1976.

Manea, George *Podgoria Aradului în feudalismul dezvoltat (sec. XIV-XVI)*, în Ziridava, nr. XV-XVI, Arad, 1987.

Mangra, Vasile, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906.

Meszar, Marius Răzvan, *Colonizarea țăranilor în plasa Ineu – consecință a aplicării Reformei Agrare din 1921*, în ***Administrație românească arădeană. Studii și comunicări (coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie), vol. IV, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2012, pp. 340-352.

Meszar, Marius Răzvan, *Ineu, Reforma agrară din 1921*, Editura Emia, Deva, 2010.

Meszar, Marius Răzvan, *Înființarea și evoluția coloniei Traian. Cea mai mare colonie din județul Arad, înființată în urma reformei agrare din 1921*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criște (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 74-77.

Meszar, Marius Răzvan, *Reforma agrară din 1921 în plasa Ineu, Județul Arad*, Editura Emia, Deva, 2013.

Mureșan, Augustin; Popovici Ioan, *Noi contribuții la cunoașterea sigiliilor târgului Ineu*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criste (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 87-92.

Nicodin, I. O.; Crainic, F. *Monografia centrului școlar Ineu*, Ineu, 2004.

****Pagini ineuane* (coord. Doina Chiș), Editura Grafnet, Oradea, 2007.

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

Pătrăuță, Teodor, *Viața publică a Ineului în timpul Primului Război Mondial*, în Vasile Popeangă, Emil Arbonie (coord.), „Pe drumul Marii Uniri”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, pp. 104-118.

Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

Rusu, Adrian Andrei, *Castelarea carpatică*, Cluj-Napoca, 2005.

Rusu, Mircea (1980), *Cetățile Aradului*, în Ziridava, XII, Arad, 1980.

Szemkovics, Laurențiu Ștefan, *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (sec. XVI-XIX)*, Editura Moroșan, București, 2014.

Szemkovics, Laurențiu Ștefan, *Patru sigilii ale localității și Oficiului Stării Civile Ineu (1875-1920)*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criste (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Tonk, Sándor *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Budapest, 1976.

Tripa, Pavel, *Trecutul orașului Ineu și al cetății Inopolei*, Editura Emia, Deva, 2007.

Tuleu, Ioan, *Bătălia pentru Ineu*, în Aurel Dragoș și Eugeniu Criste (coord.), „Mit, legendă și istorie pe văile Crișurilor”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 93-106.

Vesa, Pavel, *Cronicarul Gheorghe Brancovici (1645-1711)*, în „Școală, cultură, națiune. Omagiu dascălului și cărturarului prof. univ. dr. Vasile Popeangă”, Editura Nigredo, Arad, 2010, pp. 190-202.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Orașul Lipova

dr. Stelean Ioan Boia

Stema orașului Lipova se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat în furcă răsturnată. Pe câmpul roșu se află o cetate de argint crenelată, zidită negru, cu două turnuri, trei ferestre negre și o poartă, cu grilajul de argint semiridicat. Deasupra cetății se află o cruce treflată și o cârjă episcopală, ambele de aur, încrucișate în săritoare. Pe câmpul albastru este reprezentată o fântână de apă minerală cu două jeturi care țâșnesc în afară, despărțite de o coloană de bule de gaze, totul de argint. Pe câmpul auriu este reprezentată o corabie neagră cu catarg, având în vârf un pavilion albastru, plutind pe apa de culoare albastră. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Cetatea evocă cetatea medievală a Lipovei. Crucea și cârja reprezintă însemnele vechii reședințe episcopale ortodoxe care a existat la Lipova. Fântâna semnifică izvoarele de ape minerale din zonă. Apa trimite la râul Mureș. Corabia amintește de transporturile pe râul Mureș în Evul Mediu și de comerțul cu sare, Lipova fiind un important port și o vamă pentru acest produs. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

Denumiri

Lipova: *Lippa, Leypua, Lyppua.*

Radna: *Also, Felse, Kezepsew, Magar și Wyradna.*

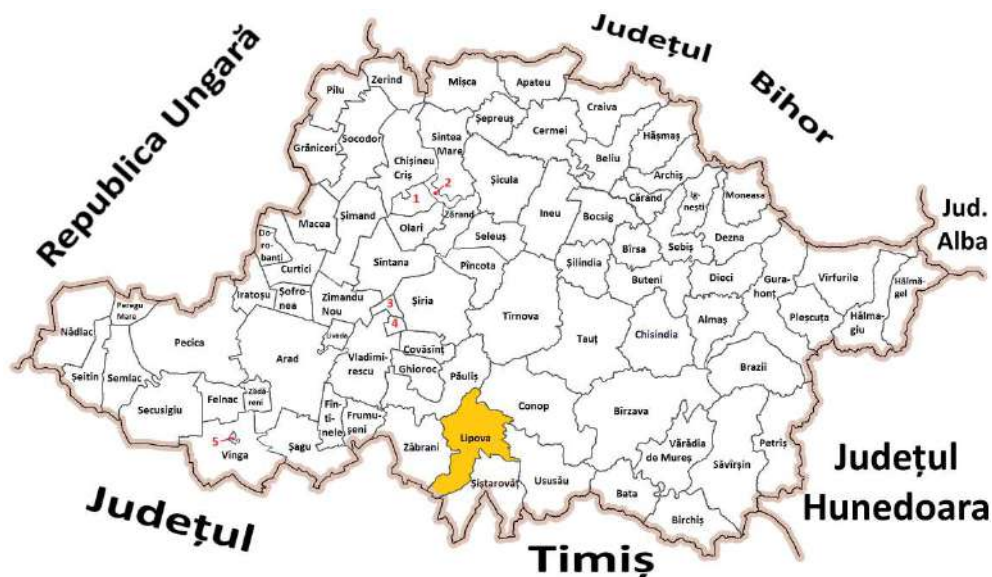
Șoimoș: *Cetatea Șoimoș, Solmos, Soimosfalva.*

Repere geografice:

coordonate – 46°05' N, 21°41' E; suprafața – 135 km² (13.500 ha).

Din punct de vedere administrativ orașul Lipova include 3 localități: *Lipova, Radna și Șoimoș.*

Situat la întretăierea paralelei de 46°20' cu meridianul de 21°30', orașul Lipova este așezat în partea de vest a României, în județul Arad, la distanțe egale de punctul cel mai vestic al județului – localitatea Nădlac, la frontiera cu Ungaria, și de estul județului – localitatea Zam, județul Hunedoara. Orașul este așezat în locul unde Mureșul își părăsește ultimul său defileu din întreg cursul de la izvor la vărsare. Aici traversează eruptivul granitodioritic de la Șoimoș-Radna, pe dreapta Mureșului, iar pe stânga cariera de la Lipova (Lipovița).

Orașul este așezat pe cinci artere de comunicații: *drumul național DN 7* Nădlac-Arad-Deva-București, care trece prin centru și în lungul cartierelor Radna și Șoimoș, de la un capăt la altul al acestora, *drumul județean DJ 682* care trece în lungul Lipovei spre Timișoara-Arad și spre Ususău, Dorgoș, Zăbalț, Bata, Țela, Bacău de Mijloc, Birchiș, cu ramificare spre Făget, peste Dealurile Lipovei, în Valea Begheiului și peste Mureș la Săvârșin, în drumul național DN 7, *drumul județean DJ 572* Lipova-Lugoj prin Băile Lipova, Șiștarovăț, Cuveșdia, Topolovăț spre Lugoj sau spre Timișoara (*drumul pe Banat*), *calea ferată internațională Curtici-Arad-Radna-Deva-București* care merge paralel în paralel cu DN 7 și trece prin Radna și Șoimoș, și *calea ferată Radna-Timișoara* care trece peste Mureș pe podul metalic.

Istoric

Prima atestare documentară: *Lipova* în 1314, *Radna* în 1268 și *Șoimoș* în 1278.

Situată în partea de sud a județului Arad, pe terasele joase ale văii Mureșului Inferior, la ieșirea acestuia din defileul de la Șoimoș, în zona de contact ale Dealurilor Lipovei cu câmpia, așezarea a fost locuită din cele mai vechi timpuri. Prezența omului încă din neolitic este dovedită de descoperirile arheologice de pe malul stâng al pârâului Teiuș, de la locul numit *Hodaie*, constând din fragmente ceramice, topoare de piatră, precum și un bogat material de unelte de silex și opal. Fragmentele ceramice descoperite, tipice unei așezări de tip sedentar, cuprind cupe cu picior, de formă bombată, cu buza dreaptă sau evazată, cești fără torți sau cu apucători mici, străchini de formă conică și fragmente de vase bitronconice, prevăzute cu torți groase, cu secțiune circulară. Ceramica și topoarele corespund *Culturii Vinca-Turda*. Din perioada romană s-a descoperit un fragment de stelă funerară fără inscripție, înfățișând un personaj purtând o costumație *de certă origine autohtonă dacică*—după părerea lui Constantin Daicoviciu.

Prin descoperirile făcute la locurile numite *Dealul Morilor* și *Cioiloc*, care au constat în fragmente de căldărușe de lut (secolele XI-XII), ne aflăm în fața unei așezări medievale timpurii.

În timpul lui Ahtum, dar mai ales după aceea, Valea Mureșului a avut un rol deosebit transportul de bunuri, fie pe uscat, fie pe apă. Începând cu secolul al XIII-lea Lipova joacă un rol important în istoria Transilvaniei

și în cea a Ungariei. Marea invazie a tătarilor din primăvara anului 1241 nimicește oastea regelui Béla al IV-lea, trimisă împotriva lor. După plecarea tătarilor în anul 1242, în scopul asigurării hotarelor de răsărit ale țării, regele Béla al IV-lea (1235-1270), ordonă refacerea și întărirea cetăților, între care și Șoimoș, respectiv Lipova. Cu această ocazie se face prima referire despre Lipova într-un document scris. Este așadar prima atestare documentară a localității Lipova, numele așezării derivând din slavonescul *lipa* (*tei* în traducere). Refăcută cetatea, în jurul ei se formează o așezare civilă, un sat care cu timpul devine târg, iar mai apoi oraș. În anul 1285 populația acestei așezări este confruntată cu o nouă invazie tătară, dar de această dată face față cu succes și datorită faptului că cetatea fusese bine consolidată.

În veacul al XIV-lea Lipova figurează în documente ca un *civitas*, având o conducere autonomă în frunte cu un primar, și jurați – aleși locuitorii orașului. În veacurile XII-XIII Lipova a avut rolul unui *port* pentru vama sării pe Mureș. Începând cu sfârșitul veacului al XIII-lea, dar în special în timpul Angevinilor, principala vamă a sării pe Mureșul inferior se constituie la Lipova, unde au fost construite clădiri speciale pentru port și vamă. Imensele cantități de sare ce treceau cu plutele pe Mureș erau consumate doar parțial în comitatul Arad. Cea mai mare parte a sării ardelenе, transportată cu plutele pe Mureș, ajungea la Seghedin, ulterior pe Tisa, având ca destinație Croația și Serbia. Alte cantități luau drumul orașelor Buda, Nytra și Bratislava. Așezat lângă Mureș, Lipova se transformă într-un port important pentru plutele și corăbiile mici care circulau pe Mureș, în special pentru transportarea sării. Regele Ludovic I de Anjou al Ungariei emitea la 8 mai 1357 un privilegiu solemn pentru magistrul Mihail, fiul lui Gheorghe, comite al cămărilor regale de la Lipova și al sării din părțile Transilvaniei, căruia îi dona anumite părți de moșie, cu drept de vamă, în comitatul Satu Mare. Într-un document din 11 septembrie 1362 este menționat magistrul Mihail, zis Buldik, fost comite al cămărilor regești de sare din Lipova.

În prima jumătate a veacului al XIV-lea se înființează în Lipova *Casa de vamă regală*, arendată uneori locuitorilor orașului. În anul 1389 orașenii din Lipova obțin de la Sigismund de Luxembourg o treime din vama sării. Orașul Lipova avea o mare piață în Evul Mediu, în centrul pieții construindu-se biserica ortodoxă. Săptămânal, la Lipova se țineau târguri și iarmaroace vestite, la care veneau negustori din întreaga Transilvanie.

De asemenea, orășenii dețineau și vii întinse în apropiere, în podgoria Aradului. În veacul al XIV-lea funcționa în Lipova una din cele 4 cămări regale aflătoare în Transilvania, unde se băteau monede. Marca bătută la Lipova, cu o valoare bună, devine o monedă mult căutată și utilizată chiar în străinătate. În târgul Lipovei, ca și în alte târguri din comitatele Arad și Zărand, funcționau chiar zarafi care se ocupau cu schimbarea diferitelor monede aflate în circulație.

Cetatea Lipovei a funcționat și înainte de marea invazie tătaro-mongolă din 1241-1242, construirea ei începând în anul 1235. Distrusă de tătari, a fost reconstruită la începutul secolului al XIV-lea, în vremea regelui Carol Robert de Anjou, ca cetate regală. De aici, Carol Robert putea supraveghea culoarul Mureșului, de mare importanță strategică. În anul 1324 este menționat voievodul Transilvaniei *Toma de Szecseny* în calitate de castelan al cetății Lipova. În jurul cetății se formează o așezare civilă, un sat – care devine târg în veacul al XIV-lea. Cetatea Lipovei, înconjurată cu un șanț de apărare, apoi de un zid, era de formă pentagonală. Ca cetate regală din deceniul al doilea al veacului al XIV-lea, cetatea Lipovei înregistrează o dezvoltare continuă.

În veacul al XIV-lea este atestat documentar la Lipova, un medic, printre primii medici cunoscuți în Evul Mediu românesc. Într-un act de hotărnicire din 11 august 1367 este nominalizat *medicul Petru din Lipova*, posesor al unei vii pe dealul Minișului. Documentul nu oferă detalii despre studiile sale și despre activitatea sa medicală, dar este incontestabil că poseda o situație respectabilă din punct de vedere material. În contextul marilor epidemii de ciumă care au bântuit în 1348-1351, 1368-1374 și 1380-1382, instituționalizarea asistenței medicale era o necesitate în epocă.

În veacul al XV-lea Lipova a fost caracterizată când oraș (*civitas Lippa*) – între 1400 și 1445, când târg (*oppidum*) – între 1446 și 1483, iarăși oraș între 1482-1486, pentru ca la finele veacului să fie pomenită de cele mai multe ori ca târg.

Dintr-un document redactat de Capitlul catolic din Arad în 27 mai 1439 rezultă că în 8 mai 1439 cetatea Șoimoș a fost zălogită de Albert de Habsburg (1437-1439), regele Ungariei, lui Ladislau Hagymasi de Beregsău, comite de Timiș în 1438-1439, și rudelor sale, pentru suma de 19.000 de florini. A fost smulșă din mâinile lui Ladislau Hagymasi de Beregsău de credincioșii noului rege Vladislav I (1440-1444), care în 1440 a donat-o

familiei Ország de Guth. Fiul nobilului Ladislau Hagymasi (numit Ladislau), a fugit din cetatea Șoimoș și s-a alăturat răsculaților germani și cehi care au jefuit apoi mai multe părți ale regatului Ungariei. În 17 iunie 1446 Capitlul catolic din Buda adeverește că voievodul Transilvaniei și comitele de Timiș Ioan (Iancu) de Hunedoara a primit de la Mihail Ország de Guth și Ladislau Hagymasi de Beregsău cetatea Șoimoș și târgul Lipova în urma unui schimb. Schimbul de posesiuni a eșuat însă, astfel că peste câteva luni, pe 2 octombrie 1446, Capitlul din Buda adeverea că Ladislau Hagymasi de Beregsău a vândut părțile sale de posesiune din Șoimoș și Lipova lui Iancu de Hunedoara și urmașilor săi. Pe 6 octombrie 1447, Iancu de Hunedoara a emis un document în orașul Lipova, în calitate sa de guvernator al regatului Ungariei. Peste doar câțiva ani Iancu de Hunedoara este din nou prezent în orașul de pe Mureș, cerând oficialilor comitatului Timiș să verifice cauza în care Ioan de Firiteaz solicita restituirea unei datorii de 224 de florini de la Petru Banul (6 iunie 1451, Lipova).

În 1446 cetățile Lipova și Șoimoș au intrat în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, iar în 1453 cetatea Șoimoșului, împreună cu domeniul aparținător, este atribuită lui Iancu și printr-o danie regală. Iancu de Hunedoara a investit mari sume de bani pentru consolidarea cetății Șoimoș. Din Lipova, în 17 septembrie 1455, prin testament încheiat în fața notarului public și a martorilor, castelanul de Șoimoș Blasiu literatul și nevasta sa Anastasia au lăsat mai multe posesiuni ca moștenire bisericii catolice din orașul Arad.

Începând cu anul 1456, documentele veacului al XV-lea menționează castelanii cetății Lipova, probând că aceștia se bucurau de sprijinul regelui Matia Corvin al Ungariei (1458-1490). Un astfel de document consemnează că pe 22 februarie 1460 regele i-a dăruit castelanului Paul Bakos de Hosstian decima ecleziastică pe care Comitatul Solnocul exterior o datora arhiepiscopiei catolice de Esztergom. A izbucnit însă un conflict între castelanul Lipovei pe de o parte și nobilul Valentin de Firiteaz și cumnata sa Ana pe de altă parte, oamenii castelanului Lipovei atacând și jefuind posesiunea Fyaspataka (sat dispărut, situat în apropierea Lipovei), și via de acolo, provocând numeroase pagube. Regele Matia Corvin intervine, poruncind oficialilor Comitatului Arad pe 28 octombrie 1461 să investigheze plângerea lui Valentin de Firiteaz și a cumnatei sale împotriva castelanului Lipovei. În septembrie 1462 castelani ai Lipovei erau Ioan de Gewdy și Ștefan de Lengeld.

În anul 1426 cetatea Lipovei a fost dăruită de regele Ungariei țarului Șișman, refugiat din Bulgaria, care investește sume importante în construirea bisericii ortodoxe din oraș. După o scurtă stăpânire a nobilului sârb Gheorghe Brancovici, cetatea Lipovei devine obiectul disputei marilor feudali, până ce în 1446 cetatea, în cadrul domeniului Șoimoș, a fost atribuită lui Iancu de Hunedoara. Cetatea rămâne în proprietate regală în timpul regelui Matia Corvin (1458-1490), fiind apoi dăruită lui Ioan Corvin. În anul 1494 Ioan Corvin a zălogit cetatea Lipovei banului Bosniei.

La sfârșitul lunii septembrie 1426 florentinul Filippo Scolari, comite de Timiș, Cenad, Arad, Caraș și Cuvin, a plecat din Lipova cu trupele sale în ultima sa campanie antiotomană în Țara Românească, apoi la sudul Dunării. Grav bolnav, Filippo Scolari moare la Lipova în 27 decembrie 1426. Comitele de Timiș și marele comandant militar Pavel Chinezu a poposit de mai multe ori în orașul Lipova.

Din punct de vedere al administrației urbane Lipova nu diferă de alte orașe ale regatului Ungariei. Orașul Lipova era condus de un jude primar (*iudex de Lyppa, iudex civitatis Lyppa*), ajutat în conducerea treburilor publice de 12 jurați (*iurati cives*). Era o constantă ca juzii să fie aleși dintre cei care practicau diverse meșteșuguri în oraș. În anul 1455 era menționat în fruntea Lipovei *Simon pellifex* (adică *blănarul*).

Hărțuielile nemeșesti din jurul Lipovei, ca de pretutindeni de pe Valea Mureșului, provoacă o stare de fierbere în rândul țărănimii. Ca urmare, întreaga populație din jurul Lipovei se răscoală în anul 1514, fiind sprijinită și de orășenii din localitate. Rezultatul a fost că cei 40 de mercenari care apărau cetatea, în frunte cu Nicolae Bodo, căpitanul cetății, vor fi nevoiți să cedeze cetatea lui Gheorghe Doja.

După anul 1514 cetatea intră în posesia familiei lui Ioan Zapolya, apoi a fiului său Ioan Sigismund, până în anul 1551, când turcii reușesc să o ocupe. În urma prăbușirii regatului ungar în anul 1541, Transilvania devine principat autonom sub suzeranitate otomană, cu reședința la Lipova între anii 1541-1542. După moartea soțului ei, Isabele preia tronul Ungariei, dar în scurt timp este obligată să renunțe la el, iar sultanul Suleiman o obligă să se stabilească împreună cu fiul său în cetatea Șoimoș.

După cucerirea otomană a teritoriilor de la sud și nord de Mureș, turcii constituie trei sangeacuri: al Aradului, al Ineului și al Lipovei, acesta din urmă cuprinzând părțile de la sud de Mureș. Stăpânirea turcească asupra

Lipovei va dura de la cucerirea sa în 1552, până în anul 1599, când trupele transilvănene o recuceresc. Mihai Viteazul înlocuiește vechii comandanți ai cetăților Ineu, Șiria și Lipova cu comandanți și soldați credincioși lui. În 1599 Mihai Viteazul îl numește pe Ioan de Săliște în funcția de căpitan al cetății Lipova. În anul 1606 cetatea Lipova reintră sub stăpânire transilvăneană. În 1616 cetatea Lipovei trece prin evenimente neobișnuite: principele Gabriel Bethlen promisese încă din 1613 cedarea cetății turcilor, dar garnizoana nu i se supune, principele fiind nevoit să o cucerească de la proprii săi oșteni – pentru a o preda turcilor.

În urma păcii de la Carloviț (1699), Lipova rămâne sub dominație turcească, o mare parte a populației românești părăsind așezarea, iar cetatea este dărâmată. Războiul austro-turc din 1716-1718, încheiat cu pacea de la Passarowitz (Požarevac, Serbia, 1718), a avut drept urmare includerea ținuturilor de la sud de Mureș în hotarele întinsului Imperiu Habsburgic.

Intoleranța religioasă, știrbirea treptată a privilegiilor, sarcinile fiscale crescânde, au determinat în 1735 declanșarea unei răscoale a grănicerilor și a țărănimii, sub conducerea lui Petru Seghedinaț. Răscoala a izbucnit în Banatul de nord, dar a ajuns și la Lipova și, peste Mureș, la Radna. Curtea din Viena presează tot mai intens unirea bisericească a ortodocșilor cu catolicii. Drept urmare, la doi ani după executarea lui Pero Seghedinaț în 1737, izbucnește o nouă răscoală, condusă de călugărul Visarion Sarai. La Lipova a existat schitul lui Visarion în apropierea Crucii lui Bocu din localitate.

Răsculații conduși de Horea se deplasează pe direcția Zam-Ilteu-Săvârșin-Bârzava și ajung la Șoimoș și Lipova la 9 noiembrie 1784. La 1848 intelectualii români din Lipova, în frunte cu protopopul Dimitrie Popovici Stoichescu, se alătură acțiunii revoluționare a lui Eftimie Murgu. În jurul Lipovei se dau lupte împotriva revoluționarilor lui Kossuth care, în drum spre Lugoj, rămâne o noapte la Radna. Primele acțiuni revoluționare încep la Lipova în martie 1848, sub influența celor de la Budapesta, Viena și Arad. La Radna, judele maghiar Adalbert Peterfy se plânge de acțiunile țăranilor locului. Pe întreaga Vale a Mureșului au loc răscoale, sunt atacate castelele. Ca urmare, la Lipova a fost surprinsă o trupă înarmată care împușcă patru localnici. Țăranii din Radna s-au răscolat pentru pădurile răpite. Reacția imperialilor a fost promptă: atacarea Lipovei. La 10 noiembrie 1848 se adună la Făget 7-8 mii de oameni care se îndreaptă spre Lipova. De la Ususău, la

11 noiembrie 1848 glotașii pleacă spre Lipova – și la 14 noiembrie ocupă orașul. Încadrate în revoluție, evenimentele din părțile Lipovei au încetat odată cu capitularea armatelor maghiare în august 1849, la Șiria, ceea ce a însemnat înfrângerea revoluției.

În anii 1877-1878 are loc Războiul pentru Independența României. În 1877 s-a constituit la Lipova Comitetul pentru strângerea ajutoarelor în bani, care s-au trimis la Crucea Roșie din București pentru procurarea de încălțăminte, îmbrăcăminte și medicamente pentru cei aflați în război. Acțiunea de colectare a fost organizată și condusă de Elena Țăranu, distinsă pentru meritele sale cu o înaltă decorație românească.

Cercurile electorale reprezentate la Conferința Națională de la Sibiu din ianuarie 1892 au ales pentru Lipova pe Z. Mocioni și pe V. Hamzea, iar pentru Radna pe I. Herbay.

Evenimentul care a marcat lupta națională a românilor transilvăneni la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost mișcarea memorandistă din anii 1892-1894. Și la Lipova au avut loc în acești ani adunări locale și s-au redactat petiții locale.

Anii 1905, 1906, 1907 sunt ani de intense frământări și în Lipova, Radna și Șoimoș. În 1906 locuitorii Radnei și Șoimoșului și-au ales ca deputat în Parlamentul de la Budapesta pe Vasile Goldiș.

Primul Război Mondial a adus mari suferințe și pentru Lipova, Radna și Șoimoș, lăsând în urmă morți, răniți, văduve de război și orfani. În război au căzut la datorie 124 dintre cei plecați din Lipova pe front.

Prin hotărârile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, anul 1918 a marcat desăvârșirea unității naționale a românilor prin făurirea României Mari. Lipova, Radna și Șoimoș au fost reprezentate la Alba Iulia de preoții Procopie Givulescu și Fabrițiu Manuilă din Lipova, iar din partea Societății Române de Lectură de Iuliu Onu și Camil Manoilă. *Reuniunea Învățătorilor Greco-Ortodocși* a fost reprezentată de Iuliu Vuia și Vasile Bogoi, *Cercul Lipova* de dr. Constantin Atanasie Misici, dr. Aurel Halic, Teodor Munteanu, dr. Aurel Ciobanu și țăranul Mihai Vasiescu-deputați de drept, iar *Cercul Radna* de Traian Givulescu și Iancu Ștefănuț. Comunitatea germană a fost reprezentată la Alba Iulia prin Andreas Buschman, notar public, alături de Kaspar Muth, Franz Krauter și Emerich Reiter.

După 1918 are loc integrarea Lipovei, a județelor Arad și Timiș-Torontal, între hotarele statului național unitar român. La Marele Sfat Național

participă și dr. Vasile Avramescu, avocat la Radna, și dr. Constantin Missici, avocat la Lipova. Iustin Marșieu mută de la Arad la Radna Comisia Administrativă a județului Arad.

Lipova se integrează în circuitul progreselor cunoscute de întreaga Românie în anii interbelici, cu deosebire în perioada în care primar al Lipovei a fost Sever Bocu.

În iunie 1941 se declanșează războiul antisovietic la care participă și România – alături de Germania. În război au căzut pe frontul de vest, după întoarcerea armelor la 23 august 1944, zeci de soldați și ofițeri din Lipova. În apropierea Lipovei au avut loc mari confruntări ale armatelor horthysto-fasciste cu elevii Școlii de subofițeri rezervă Infanterie de la Radna, confruntări în care s-a oprit înaintarea inamicului dinspre vest în defileul Mureșului. Acțiunile de luptă ale Detașamentului Păuliș pentru apărarea Defileului Mureșului au rămas înscrise în istoria neamului nostru. Luptele din septembrie 1944 de la Păuliș, Miniș, Ghioroc, Cuvin, Barațca și Cladova trebuie situate sub sintagma *Pe aici nu se trece*, ca și cele din Primul Război Mondial de la Mărășești, Mărăști, Oituz sau de pe Jiu, ca și cele din Al Doilea Război Mondial de la Oarba de Mureș. Tributul de sânge al Școlii de subofițeri din Radna pe altarul patriei a fost de 10 ofițeri, 10 subofițeri, 148 de elevi sergenți și 209 elevi soldați.

Instaurarea regimului comunist a însemnat și pentru Lipova, Radna și Șoimoș privarea de drepturi și libertăți a cetățenilor. Oameni de mare valoare morală și profesională sunt îndepărtați din activitate pe motiv de origine socială nesănătoasă. Exponenții partidelor istorice tradiționale la Lipova, precum Mihai Vasiescu, Ioan Draja și Ion Vigi (Radna), sunt arestați și aruncați în beciurile securității din Arad și Timișoara. În anul 1950 este arestat Sever Bocu și aruncat în închisoarea de la Sighet, unde a decedat în anul 1951.

Lipova a fost din plin marcată de evenimentele declanșate la Timișoara în decembrie 1989. Acțiunea a fost deschisă la 22 decembrie 1989 de muncitorii de la secția din Lipova a Întreprinderii Strungul din Arad, care se deplasează încolonați spre Consiliul Orășenesc. Se formează un comitet de acțiune alcătuit din 12 persoane. Manifestanții pătrund în sediul Primăriei, aruncă în stradă cărțile, revistele și portretele conducerii centrale de partid și le dau foc. Din fața Primăriei coloana manifestanților se îndreaptă spre Radna, la secția Întreprinderii de Vagoane, la Fabrica de

Mobilă și la sediul Miliției orașului, oprindu-se mai întâi în fața cazărmii din Radna. La coloana manifestațiilor se alătură și lucrătorii de la PTTR. În sediul Primăriei se constituie Comitetul de Acțiune Local și Provizoriu. A urmat o perioadă de confuzie, nesiguranță și neîncredere în rezolvarea problemelor care urmau să schimbe tot ce a fost până atunci. Prin ordine și dispoziții venite de la Arad, în primele zile s-au luat măsuri de liniștire a populației, care continua să se adune zilnic în fața Primăriei. În două seri la rând oamenii au venit cu lumânări aprinse, au îngenuncheat și s-au rugat pentru pacea orașului și a țării. Comitetul de Acțiune Local alege prin vot primarul Lipovei, profesorul Victor Bleahu, și astfel se intră în normalitate. Primele alegeri cu reprezentanți ai partidelor au loc în anul 1992, având câștig de cauză PDSR.

Evoluția demografică

Din punct de vedere demografic, în anul 1475 târgul Lipova avea înregistrați 545 de locuitori contribuabili (capi de familie), la care se adaugă cel puțin 120 de săraci, adică peste 2.000 de persoane, ținând seama de media de circa 4,5 suflete pentru o familie în secolul al XV-lea.

Lipova: 1851 – 6.290 locuitori, din care 3.359 români, 2.890 germani și maghiari, 28 evrei; 1859 – 4.220; 1869 – 7.008; 1880 – 10.515, din care 6.122 români, 2.375 germani, 1.249 maghiari, 409 romi; 1900 – 11.494, din care 6.110 români, 2.696 germani, 2.468 maghiari, 220 romi; 1910 – 12.479, din care 6.560 români, 2.625 germani, 3.047 maghiari, 247 romi; 1930 – 9.877, din care 5.845 români, 2.133 germani, 1.489 maghiari, 410 romi; 1941 – 10.939, din care 7.058 români, 2.244 germani, 1.166 maghiari, 471 romi; 1956 – 10.064, din care 7.333 români, 1.363 germani, 1.192 maghiari, 176 romi; 1966 – 11.705, din care 9.202 români, 1.304 germani, 1.070 maghiari, 129 romi; 1977 – 11.963, din care 9.683 români, 1.042 germani, 884 maghiari, 254 romi; 1992 – 12.059, din care 10.893 români, 413 germani, 619 maghiari, 134 romi; 2002 – 11.236, din care 10.489 români, 187 germani, 421 maghiari, 139 romi; 2011 – 10.313.

Radna: 1859 – 1.810 locuitori; 1869 – 2.069; 1880 – 2.136; 1890 – 2.355; 1900 – 2.413, 1910 – 2.853; 1922 – 2.491; 1930 – 2.429; 1941 – 2.305; 1956 – 2.297; 1966 – 2.060.

Șoimoș: 1857 – 1.416 locuitori; 1869 – 1.791; 1880 – 1.570; 1890 – 1.615; 1900 – 1.648; 1910 – 1.756; 1922 – 1.442; 1930 – 1.448; 1941 – 1.372; 1956 – 1.234; 1966 – 1.311.

Conform recensământului efectuat în 2011, populația orașului Lipova se ridică la 10.313 locuitori, în scădere față de cea dată de recensământul din 2002, de 11.236 de locuitori. Majoritatea locuitorilor sunt români (86,85 %). Principalele minorități sunt maghiarii (2,72 %), germanii (1,19 %) și romii (1,19). Pentru 7,58 % din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (70,72 %), dar există și minorități de penticostali (10,49 %), romano-catolici (6,18 %) și bapțiști (2,16 %). Pentru 7,66 % din populație nu este cunoscută apartenența religioasă.

Monumente istorice

Muzeul Orășenesc Lipova, înființat în 1952 și adăpostit în *Castelul Misici*, construit în secolul al XIX-lea. Alături de numeroasele obiecte de artă feudală și de o colecție de cărți românești vechi, muzeul cuprinde și colecțiile de artă ale Eleonorei Costescu și ale lui Vasile Varga.

Biserica Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului este una dintre cele mai vechi clădiri istorice din Lipova: datează din jurul anului 1338. Inițial, întreaga construcție a avut caracteristicile stilului bizantin. În secolul al XVIII-lea biserica a fost transformată în exterior în stil baroc, ridicându-se apoi turnul rococo. Pictura aparține pictorilor Nedelcu Popovici și Ștefan Tenetski. Ultima renovare este făcută de Sever Bocu în anul 1930.

Bazarul turcesc datează din perioada celei de-a doua stăpâniri otomane și impresionează prin dimensiuni. Fațada cuprinde 8 pilaștri cilindrici, legați între ei prin arcade, ce străjuiesc un larg pasaj comercial. Central, construcția este dominată de un frontispiciu triunghiular.

Vechea școală românească, construită în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cuprinde elemente de stil baroc.

Mănăstirea și biserica de pelerinaj Maria Radna a fost ridicată în mai multe etape. În anul 1520 este ridicată prima capelă pe dealul Radna. Începuturile acestui lăcaș se leagă de ordinul călugărilor franciscani, care au întemeiat-o în jurul anului 1551. Biserica, începută în anul 1756 și finalizată 26 de ani mai târziu, se remarcă prin altarul de marmură de Carrara pe care

este așezată icoana Sf. Maria. În spatele acesteia poate fi admirată lucrarea lui I. Roskovics *Buna Vestire*. Mănăstirea a fost declarată Basilică Papală *Maica Darurilor* în anul 1992.

Monumentul Eroilor Români și Francezi din Războiul pentru Reîntregire, monument din 1921, situat la câțiva kilometri est de Radna, la șoseaua spre Deva, restaurat în vara 2008.

Monumentul Eroilor Români din Al Doilea Război Mondial, operă comemorativă amplasată în incinta UM 01191, fiind dezvelită la 7 octombrie 1990. Autorul acesteia este Alionti Groza. Pe un postament din beton, realizat în două trepte, s-a montat o placă din marmură albă care are următoarea inscripție: *GLORIE ETERNĂ EROILOR – DETAȘAMENTULUI PĂULIȘ – SEPTEMBRIE 1944*.

Cetatea Șoimoș, atestată documentar prima dată în 1278, a fost construită către sfârșitul secolului al XIII-lea, între anii 1272 și 1275, de o familie nobiliară din care făcea parte *Paul, ban de Severin*, care o cedează mai întâi fratelui său Nicolae, ulterior nepotului său de frate Posa, fiul lui Ioan, în anul 1278. În conjunctura politică complicată de la finele veacului al XIII-lea și începutul veacului al XIV-lea cetatea de la Șoimoș a ajuns sub controlul puternicului voievod al Transilvaniei Ladislau Kan (1294-1315), care a stăpânit cetatea prin interpuși, care erau și comiți ai Aradului: Alexandru (castelan în jurul anului 1310), și Dominic (comite la 1311). În anul 1311 este menționat *Dominic, castelan de Șoimoș*, care era în același timp și comite de Arad. Dintre comiții și vicecomiții de Arad care au fost și castelani la Șoimoș îi menționăm pe Dionisie (în 1311), Mihai (înainte de anul 1319), Toma (în 1319), Alexandru (cândva la începutul secolului al XIV-lea), Ladislau (în 1344), Mihai (la 1351), Ștefan (la 1360), Ladislau și Ioan (în 1398 și 1400). Acest fapt era oarecum firesc și ușor de explicat, deoarece cetatea Șoimoș avea ziduri și turnuri de piatră deosebit de puternice, precum și o poziție geografică și strategică greu de cucerit în caz de asediu.

Cetatea Șoimoș, de mare importanță militară și strategică, este întărită și mărită de voievodul Transilvaniei Iancu de Hunedoara, imprimându-i caracteristici gotice târzii, cărora mai târziu li s-au adăugat și unele elemente renascentiste. La cetatea din Șoimoș se mai vede într-un perete al ruinei de la nivelul etajului un frumos cadru de ușă gotică cu baghete, aparținând ultimilor ani ai secolului al XV-lea. Însemnătatea cetății Șoimoș rezultă

și din domeniul său foarte întins, care cuprindea peste 100 de sate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, între care 79 de sate românești. În anul 1446, în urma unui proces, cetatea Șoimoș ajunge în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, care și-a înlăturat adversarii (foștii proprietari ai cetății), acordându-le o serie de compensații, dar abia în anul 1453 stăpânirea lui Iancu a fost oficializată de tânărul rege al Ungariei Ladislau al V-lea.

În vremea regelui Matia Corvin cetatea Șoimoș a fost zălogită, fiind stăpânită de mai mulți nobili – Jan Giskra, fostul comandant husit (în 1462), când întreținerea cetății era estimată la circa 1.000 de florini anual; între 1471-1487 de Nicolae și Iacob Bánffy, cel dintâi fiind comite de Arad. În anul 1487 cetatea Șoimoș a fost confiscată cu forța de la nobilii maghiari din familia Bánffy, acuzați de infidelitate față de rege, ulterior aparținând lui Ioan Corvin, fiul natural al regelui Ungariei.

Biserica

Prima biserică ortodoxă de zid din Lipova pare să dateze din veacul al XIV-lea. Clădirea bisericii ortodoxe din Lipova suprapune fundațiile unui lăcaș de cult de zid mai vechi, acest lucru fiind constatat prima dată cu ocazia unei tentative de restaurare de la începutul veacului al XX-lea. Despre existența unei biserici sau chiar a unei episcopii ortodoxe la Lipova se face amintire încă de pe vremea lui Ludovic cel Mare (1342-1382). Pe vremea regelui Sigismund de Luxemburg (1387-1437), se amintește de episcopia Lipovei și de cea a Timișoarei. Mitropolia Timișoarei, păstorită între 1529-1552 de mitropolitul Iosif, avea sub jurisdicția sa episcopia Lipovei. Conform tradiției locale, titularul episcopiei Lipova a fost tăiat de turci la venirea acestora, în anii 1551-1552. În anul 1563 se amintește la Lipova, de episcopul Daniil. Istoricul Nicolae Tincu Velea induce drept *ipoteză rațională* faptul că după ocuparea Banatului de către turci (1552), mitropolia Timișorii împreună cu episcopia Lipovei să-și fi mutat sediul în cetatea Ienopolei. Aici întâlnim ca episcop pe la 1570 pe Matei Moise Brancovici. De aici încolo titularul episcopiei de la Lipova poartă titlul de *mitropolit al Lipovei și Ienopolei*. A urmat apoi vlădica Sava I Brancovici, sub care scaunul mitropolitan se mută la Lipova în 1607. Ipoteza lui Nicolae Tincu Velea pare verosimilă, întrucât după mitropolitul Iosif nu se mai face amintire

de nici un mitropolit la Timișoara până la Neofit (1606), când, odată cu mutarea scaunului episcopal de la Ienopole la Lipova sub Sava I Brancovici, să se fi mutat și scaunul mitropolitan al Timișoarei la Timișoara. De aici încolo titularul Lipovei poartă titlul de *mitropolit al Lipovei și Ienopolei*. Alți așa-ziși urmași ai lui Sava I Brancovici, precum Nicanor, Iosif și Ioan, nu se confirmă documentar. Între anii 1629-1643 întâlnim ca mitropolit al Lipovei și Ienopolei pe Longhin Brancovici, nepot al lui Sava II Brancovici (1656-1683), avându-și reședința în *Mănăstirea Sfântul Nicolae* din Ienopole. Mai târziu se amintește un anume Sofronie, *mitropolitul cetății Lipova și Gyula*, care își avea reședința în vechea Mănăstire Hodoș-Bodrog. În toamna anului 1651, la Moscova, acesta este primit în audiență de Alexie Mihailovici, țarul Rusiei, solicitând ajutoare pe seama mănăstirii, semnând petiția *Mitropolitul cetății Lipova-Gyula cu sediul în Mănăstirea Hodoșului, care are hramul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*. După Sofronie, între anii 1660-1664 găsim în scaunul vlădicesc al Lipovei pe Ștefan. Ultimul episcop al Lipovei este Vichentie Ioanovici (1717-1727), care ajungând în anul 1728 episcop al Aradului, se intitula *episcop al Temeșvarului și al Lipovei și al altor districturi care se cuvin*. Episcopia Lipovei se încorporează în acest an la dieceza Timișorii, titularul acesteia, Nicolae Dimitrievici (1728-1744), intitulându-se *mitropolit al Timișorarei și Lipovei*, întocmai ca și urmașul său, Gheorghe Popovici (1745-17570, fost mitropolit al Nișului).

În 1744 călugărul Visarion Sarai, în drumul său prin satele românești din Ardeal, îndemnând pe români la păstrarea credinței străbune și la desfacerea de Roma, se oprește la Lipova și ridică o cruce pe dealul Lipovei, unde mai târziu se făceau pelerinaje. Crucea, fiind un simbol al rezistenței ortodoxe împotriva unirii cun Roma, comandantul cetății ordonă în 1745 oprirea pelerinajului sub severe sancțiuni. Crucea, trecând prin foc, se păstrează în partea de sud a bisericii. Biserica ortodoxă din Lipova apare în evidențele vremii respective ca mănăstire. O seamă de particularități ale construcției arată că în jurul bisericii erau chilii pentru călugări. O altă dovadă că a fost mănăstire este descoperirea în vechea pictură a celor doi părinți aparținând mănăstirii, Pahomie și Teodosie. Mănăstirea a fost reactivată în 1946. Personalul monahal (93 de ieromonahi, un monah și 3 frați), este adăpostit în edificiul fostei școli confesionale de lângă biserica mănăstirească.

Vechea biserică ortodoxă din lemn din Radna a fost distrusă de tunurile generalului habsburgic Bucow.

Actuala biserică ortodoxă a fost construită între anii 1886 și 1907. Între 1965 și 1968 a fost reparată interior și împodobită cu pictură în tehnica frescă de pictorul Gheorghe Nițulescu. În anii 1970, 1972 și 1975 a fost grav afectată de inundații. Între 1997 și 1999 s-au efectuat reparații capitale exterioare.

Prima biserică din Șoimoș a fost construită sus pe vale, la locul numit *Dâmbul cu morminți*. În apropierea acestui loc există o piatră de dimensiuni mari, având o semnificație mai deosebită, deoarece cu ani și ani în urmă haiducii au ucis aici un preot și l-au ascuns sub ea. Din această cauză, locul se numește *Piatra Popii*.

A doua biserică a fost construită la locul numit *Șchiopul*.

Cele două biserici au fost construite din bârne de lemn, pe o fundație de piatră.

Actuala biserică ortodoxă din Șoimoș a fost zidită în anul 1792 din piatră moale de *Haciniț* (loc din apropierea satului), în formă de navă, cu tavan, având hramul *Buna Vestire*. Biserica a fost sfințită în anul 1792 de Pavel Avacumovici, episcopul ortodox sârb al Aradului.

Biserica a fost acoperită la început cu șindrila de brad, iar apoi a fost acoperită cu țiglă, interiorul fiind zugrăvit, ca pictură având doar pe Iisus Pantocrator flancat de doi îngeri; iconostasul, realizat în stil baroc vienez și pictat de Nicolae Popescu la 1875, a fost probabil primit ca donație sau cumpărat, nefiind perfect încadrat în planul bisericii. În anul 1923 biserica a fost restaurată pentru a doua oară. Partea interioară a fost zugrăvită, iar partea exterioară a fost acoperită cu tablă. Sfințirea bisericii a fost făcută de Procopiu Givulescu, protopopul Radnei, la 24 noiembrie 1923. În urma celei de-a treia restaurări, făcută între anii 1965-1966, biserica a fost zugrăvită și pe partea exterioară. Din anul 1961 biserica și iconostasul sunt *monumente istorice*. În timp au fost făcute mai multe reparații interioare și exterioare. În anul 1988 a fost realizată actuala pictură de către pictorul Matei din Arad, până în acest an a fost terminat și exteriorul bisericii, iar turnul a fost acoperit cu tablă de aluminiu. Din anul 1998 biserica a fost împodobită cu strane noi adăugate la cele existente, Tronul Maicii Domnului, Mormânt, Casetă Sf. Masă și alte piese de mobilier executate de sculptorul Tiberiu Popa din Arad. Au fost returnate două din cele trei clopote pe care biserica

le are, iar în curtea bisericii a fost ridicat un *Monument al Eroilor Șoimoșeni* căzuți în cel de-Al Doilea Război Mondial. În anul 2014 acoperisul bisericii a fost schimbat cu unul de tablă. Tabloul statistic cuprinde 167 de familii și 315 credincioși.

Au slujit în biserica ortodoxă din Șoimoș următorii *preoți*: Marcu Pop, Petru Popa – 1746-1778; Petru Săvulescu, Pavel Avram – 1778-1779; Ioan Popovici – 1779-1796; Grigore Popovici – 1790-1794; Stancu Rachici – 1794-1826; Pavel Teleșan – 1796-1808; Avram Putici – 1800-1808; Marian Popovici – 1808-1834; Ilie Rachici – 1815-1856; Ilie Popovici – 1816-1829; Zamfir Popovici – 1829-1848 (împuscat în ușa bisericii la Revoluția din 1848); Ioan Papp – 1826-1837; Grigorie Dimitrievici – 1828-1839; Alex Popescu, Ioan Cefa – 1839; Petru Popovici – 1839-1841; Ioan de Cotioba – 1841-1872; Gheorghe Popp, Teodor Tripon – 1851-1852; Moise Magdu – 1848-1900; Iosif Vuculescu – 1873-1921 (fiu al satului); Ilie Ghebelev – 1913-1970; Ioan Chenez – 1970-1985; Nica Alexandru Micla – 1986-1998; Vasile Jivănescu – 1998 (fiu al satului).

Biserica catolică

Mănăstirea franciscanilor conventuali din Lipova (comitatul Arad), dedicată Sfântului Ludovic din Toulouse, este menționată în anul 1325 ca fiind o ctitorie a regelui Carol Robert. Construirea mănăstirii a început în perioada în care regele a rezidat mult la Timișoara, înainte de a-și fi cucerit capitala. Finalizarea construcției mănăstirii a fost realizată după moartea lui Carol Robert, de regina Elisabeta Lokietkowna, din dinastia poloneză, în timpul domniei lui Ludovic I de Anjou. În anul 1349, ajungând înaintea papei Clement al VI-lea, regina își revendică singură ctitoria. În urma solicitării reginei văduve, suveranul pontif îi acordă drept la indulgențe, acordate pe timp de un an și 40 de zile. Adunări ale ordinului franciscan sunt semnalate la Lipova în anii 1345, 1352, 1359. Franciscanii din Lipova, prin privilegiu regal, erau scutiți de vama sării pe râul Mureș. În veacul al XIV-lea a existat în Lipova și o comunitate catolică, Nicolae, parohul bisericii catolice, fiind înscris în registrele de dijmă papală din 1333 cu o marcă și 33 de banali, în anul 1334 cu 32 de groși și un banal, iar în 1335 cu 40 de banali. În anul 1398 este menționat în Lipova preotul pleban Ștefan. Biserica parohială catolică din Lipova a făcut parte din structura

arhidiaconatului catolic de Arad, din episcopia Cenadului. În 1373-1374 preotul Ștefan al lui Ioan din Lipova, din dieceza Cenad, devine arhidiacon de Satu Mare în biserica de Alba, în episcopatul catolic al Transilvaniei.

În anul 1520 o văduvă pioasă ridică prima capelă pe dealul Radna. După 1551 capela va sluji credincioșilor și călugărilor franciscani refugiați pe malul nordic al Mureșului din cale năvălitorilor turci. În 1695 turcii incendiază capela franciscanilor din Radna. În mod miraculos, icoana Maicii Domnului nu a ars. În anul 1756, la sărbătoarea Rusaliilor, are loc așezarea pietrei de temelie a unei noi biserici – *Maria Radna*, care dăinuie până în zilele noastre. Actuală biserică, începută în 1756 și terminată în 1782, este dominată atât în interior cât și în exterior de stilul baroc. În anul 1992 se conferă bisericii de pelerinaj *Maria Radna* titlul de *Basilica Minor*. La 10 octombrie 2003 călugării franciscani părăsesc mănăstirea Maria Radna, din lipsă de frați, conducerea acestui lăcaș de pelerinaj revenind clerului diecezan.

Învățământul

Unii locuitori ai Lipovei manifestau interes pentru studii, urmând cursurile unor universități din străinătate. Astfel, în anul 1385 *Petrus de Lyppua* (Lipova), a obținut bacalaureatul în arte (*Baccalaureatus Artium*), la Universitatea din Viena, studiind cele 7 arte liberale. În veacul al XV-lea mai mulți tineri din orașul Lipova studiază în universități prestigioase din Europa (Viena, Cracovia, Padova), dar numai tinerii provenind din familii înstărite puteau frecventa studii universitare, întrucât la taxele de studii, destul de ridicate, se adăugau cheltuielile de întreținere și procurarea cărților manuscrise și imprimate. În general, cele mai costisitoare erau studiile de medicină, drept și teologie, comparativ cu facultățile de arte liberale. Faptul că în veacurile XV-XVI mulți tineri din Lipova studiază la universități din Europa Centrală presupune implicit funcționarea unei școli în oraș, în limba latină.

Christianus Lodie din Lipova era student la Universitatea din Viena în 1414. La aceeași universitate din Viena frecventează cursurile în anul 1421 *Petrus* și *Gerhardus* din Lipova, iar în 1424 *Petrus Johannes*; în anul 1437, la Viena erau studenți *Michael* și *Valentinus*; în același centru universitar sunt menționați *Maternus Andreas* (în 1441), *Wenceslaus de Lippa* (în 1443),

Egidus Lucas (în 1445), *Benedictus Petri* (în 1449 și 1451), *Paulus Petri* și *Thomas Johannis* (în 1494), și *Georgius* (în 1498).

La Facultatea de arte liberale din cadrul Universității din Viena, în anul 1451, *Benedictus de Lippa* (Lipova) a susținut un „*examen determinatum seu baccalariandorum*”, adică un test preliminar condus de un magistru, care acoperea domeniile gramaticii și logicii, având o mare importanță pedagogică, fiind o modalitate de evaluare a gradului în care cursanții stăpâneau în primul rând limba latină, apoi argumentarea, elocința și retorica. *Michael de Lippa* (Lipova), a urmat cursurile Universității din Viena, apoi cursurile Facultății de Drept a Universității din Padova (menționat în 1442), unde a obținut doctoratul în științe juridice în anul 1448.

Spre spațiul cultural polonez, spre universitatea din Cracovia, s-au orientat mai mulți studenți din Lipova: *Petrus Fabiani* (menționat în 1457), *Michaelis Achyady* (în 1465), *Barnabas Alberti* (în 1468), *Valentynus Georgii* și *Ladislau Alberti* (în 1469), *Mathias Ladislai* (în 1478), și *Bartholomeus Matei* și *Ambrisius Nicolai* (în 1483).

Intenția principelui Sigismund Bathory de a înființa un colegiu catolic în Lipova s-a dovedit a fi un proiect nerealizabil din cauza permanentei amenințări turcești și a dificultăților financiare de a susține o școală în acel mediu *parțial eretic, parțial ortodox*. La Lipova, la începutul veacului al XVII-lea, în 1607, este menționată o școală (*schola literalia*), localizată pe Strada Timișoara, numită și Strada Mănăstirii, probabil o școală a conventului franciscan din oraș. Nu cunoaștem disciplinele predate în școala din Lipova. Documentele din epocă menționează casa din Lipova a lui *Iacob Literatul de Alba Iulia*, un intelectual format în școala capitulară din Alba Iulia, îndeplinind funcția de *tricesimator (încasator al vămii)*, și prefect al „portului” pentru transportul sării la Vărădia de Mureș. Un *Ștefan Literatul*, familiar al lui Ioan Lugasi, căpitanului cetății Lipova, este dăruit de principele Transilvaniei cu o casă în Lipova, localizată pe Strada Sârbească.

În timpul ocupației turcești, în veacurile XVI și XVII, în orașul Lipova au funcționat 7 școli elementare (Victor Țărcovnicu), numite *mektebe*, și, probabil, unele școli medii la fel ca cele din Timișoara și Cenad. Astfel, în orașul Lipova, în perioada otomană, în veacul al XVII-lea, funcționa și o *medrese* (școală superioară de teologie), care poseda o sală mai mare pentru cursuri și rugăciune, uneori deschisă spre o curte, iar elevii locuiau

în apropierea școlii, în mai multe chilii în fața cărora se întindea de jur-împrejur un culoar acoperit, deschis spre curte. Adeseori, atât chiliile elevilor cât și coridorul erau acoperite cu mai multe cupolete, într-un colț al incintei fiind așezate latrinele.

Odată cu noua stăpânire habsburgică, în Lipova, la începutul veacului al XVIII-lea, se reînființează școala elementară catolică, în contextul creșterii numerice a comunității catolice. Este însă dificil de precizat momentul exact al înființării primei școli elementare românești din Lipova, în contextul opiniilor divergente exprimate în literatura de specialitate. Chiar Victor Țircovnicu se contrazice, susținând alternativ două date diferite-1730 și 1735. Conform unor situații statistice ale școlilor ortodoxe din Episcopia Timișoarei întocmite în anul 1770, școala românească din Lipova și-ar avea începuturile în anul 1737. Vasile Popeangă apreciază că școala românească din Lipova exista din 1737, pe baza unui raport al administrației districtului din 22 noiembrie 1770, care afirma categoric că școala din Lipova funcționa de 33 de ani (1737). Conscripția din anul 1758 a eparhiei Timișoarei ne oferă informații despre activitatea școlară a unor dascăli Lipova. În anul 1758, în localitatea Ususău se afla preotul Dimitrie Marianovici, de 45 de ani, care învățase carte la Lipova cu magistrul Rake (Racu). Dacă luăm în considerare vârsta preotului ortodox în anul 1758, înseamnă că el beneficiase de instrucție în Lipova cel puțin cu trei decenii în urmă, deci în jurul anului 1730. Același dascăl din Lipova l-a pregătit și pe preotul Gheorghe Popovici din Mănăstur, originar din părțile arădene. Magistrul Reke (Racu), a pregătit mulți din preoții din satele de pe valea Mureșului în primele decenii ale veacului al XVIII-lea.

Cu activitatea de pregătire a tinerilor pentru preoție se ocupa și protopopul Rista din Lipova, care l-a instruit pe preotul Petru Popovici, care avea 44 de ani în 1758, deci el fusese școlarul protopopului Rista cu 20-25 de ani înainte. În anul 1774 Teodor Iancovici a alcătuit un proiect de dezvoltare a școlilor din districtul Lipova.

Din recensământul efectuat în 16 septembrie 1777 reiese că în protopopiatul ortodox al Lipovei funcționau 5 școli: la Lipova, la Căpâlnaș, la Cuveșdia, la Sânicolaul Mic și la Chesinț. Școlile erau întreținute de comunitățile locale, nobilii contribuind doar în rare cazuri la constituirea fondului școlar și la construirea localului de școală. Dacă școala nu avea local sau nu se putea construi din cauza fondurilor insuficiente, cursurile se desfășurau într-o casă închiriată sau în locuința învățătorului.

În anul 1768 a fost înaintată episcopului ortodox al Timișoarei o situație a clerului eparhial și a școlilor existente la acea dată. Conform acestor date, provenite și ele din surse arhivistice, rezultă că în districtul Lipovei funcționau 3 școli, cu 40 de elevi, în care predau 3 învățători, 2 dascăli fiind sârbi și unu român, care asigurau învățarea scrisului, cititului și socotitului. În anul 1770 școala primară din Lipova era frecventată de 30 de copii, iar salariul anual al dascălului era în același an 1770 de 80 de florini, plătiți de părinții elevilor, care suportau și cheltuielile de cumpărare a lemnelor de foc și a lumânărilor. Administrația orașului îi asigura învățătorului o casă în care locuia și în care se derula și procesul de învățământ.

În anul 1773 a fost construit în Lipova un nou local pentru școală, iar învățătorul Moise Petrovici era salarizat începând cu 1 martie 1774 cu 100 de florini anual și 12 stânjeni lemne de foc. În anul 1774 școala din Lipova este numită *capitală* sau *principală*, și aici, similar cu alte școli din Caransebeș, Lugoj și Timișoara, învățământul trebuia să se desfășoare conform normelor noi în vigoare și cu metodele pedagogice propagate de Felbiger.

În jurul anului 1774 s-a mai înființat o școală elementară în Lipova, presupunere sugerată de un document dat la Timișoara în 1774, dar editat doar sub forma unui rezumat ce cuprinde lista școlilor primare nou înființate în Banat în 1774, cu numele învățătorilor și retribuțiile acestora. Numărul elevilor de la școala primară din Lipova a crescut considerabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea. În anul școlar 1788-1789, la școala ortodoxă din Lipova erau înscriși 62 de elevi, din care 22 frecventau școala regulat. În anul școlar 1791-1792 erau înscriși 52 de elevi, din care 26 frecventau școala regulat. Același număr de elevi, 52, era înregistrat în cataloage și în anul școlar 1795-1796. În anul școlar 1801-1802 erau înscriși la școala primară din Lipova 80 de elevi, din care 58 frecventau regulat școala. În anul școlar 1807-1808 directorul Grigore Obradovici a vizitat școlile naționale din Banat și a alcătuit un *darium* în care a notat sumare observații despre școlile inspectate. La Lipova, Grigore Obradovici a constatat prezența unui număr de 115 elevi care *sunt inventivi, primesc o bună educație*. La începutul veacului al XIX-lea școala românească din Lipova s-a integrat în mișcarea națională a românilor din părțile Aradului, iar învățătorii și directorul local al acestei școli, Lazăr Roșu, au sprijinit lupta dusă de Moise Nicoară pentru afirmarea politică a românilor din Transilvania, Banat și părțile vestice.

În tabelul școlilor elementare înființate în 1786 prin decizia Comisiei Aulice este menționată și cea din Radna. Conscripția din anul 1791 consemnează informația că activitatea școlară se desfășura într-o casă închiriată. Salariul învățătorului Sava Popovici era de 120 de florini anual. Cursurile școlii primare din satul Radna, din apropierea Lipovei, erau frecventate și de copii din Șoimoș și Odvoș, care în documentele școlare ulterioare apar ca fiind școli independente. Învățătorul Petre Georgevici a fost transferat în 1799 de la școala din Sâmbăteni la școala din Șoimoș, ceea ce indică existența unei activități școlare organizate. În anul 1796 școala din Radna avea un local propriu (o sală de clasă), iar salariul învățătorului era de 100 de florini anual și lemne de foc. Aceeași leafă (100 florini), avea și învățătorul din Șoimoș. Fiecărui învățător din Radna și Șoimoș i se repartizaseră câte 4 lanțuri de pământ.

Înainte de Primul Război Mondial ființau la Lipova, localitate încadrată administrativ în comitatul Timiș, gimnaziile și licee cu predare în limba română, maghiară și germană. Instituția care a precedat activitatea gimnaziului mixt din localitate s-a numit *Școala civilă* și a fost înființată în anul 1874. Era o școală de băieți, cu limba de predare maghiară și durata de școlarizare de șase ani. La început, subvenționarea ei intra în grija magistratului orașului Lipova, iar din anul școlar 1883-1884 a fost preluată de stat.

Școala civilă din Lipova a funcționat sub această denumire până în anul școlar 1918-1919, când devine *Școală Medie (Civilă) de Stat pentru Băieți*. În anul școlar 1924-1925 *Școala Medie Civilă de Stat pentru Băieți* din Lipova avea ca director pe profesorul Gheorghe Rusu, absolvent al Academiei pentru pregătirea profesorilor de la Budapesta. Corpul profesoral era alcătuit din următorii profesori titulari: Simion Crăciunescu-maestru titular *dexterității* (decedat în 1923), Vasile Debău (absolvent de teologie cu diplomă de profesor, paroh local), Martin Erdelyi (absolvent al Școlii de Arte și Meserii din Budapesta), Alexa Grivu (absolvent al Universității din Cluj) – *matematică-fizică*, și Petru Isdrăilă (absolvent al Universității din Cluj) – *științele naturii și chimie*. Pe disciplinele vacante suplineau profesorii Aurel I. Lepădatu, profesor la Școala Comercială – *limba franceză*, Emilia Molnar, profesor la Școala Medie de Fete – *limba română*, Ioan Oiță, șeful Serviciului Poștal Lipova – *limba franceză*, și Teodor Selagian, director al Școlii Comerciale – *limba română*. Începând cu anul școlar 1928-1929

școala își schimbă din nou denumirea, devenind *Gimnaziul de Băieți*, iar în anii 1934-1938 se va numi *Gimnaziul Mixt* din Lipova. A avut sediu comun cu *Școala Comercială* din Lipova, fiind condus de același director și utilizând același corp profesoral. La 1 septembrie 1938 cele două școli secundare au fuzionat.

Învățământul comercial românesc în județul Arad a debutat la 20 iunie 1919 la Lipova, când autoritățile române au luat în primire localul și bunurile fostei *Școli Comerciale Medii Maghiare* din localitate. *Școala Superioară de Comerț* a fost una din primele unități școlare de învățământ românesc deschise în vestul țării după 1918. Organizatorul și directorul noii școli a fost profesorul de matematică Vasile Suci, personalitate a învățământului românesc arădean, autorul unei tabele de logaritmi cu cinci zecimale. Pentru a face față numărului în continuă creștere de elevi veniți din alte localități, s-a ridicat clădirea nouă a internatului, cu 50 de locuri, care a fost inaugurată la 24 septembrie 1924, în prezența ministrului instrucțiunii, dr. Constantin Angelescu, și a președintelui comitetului școlar, Sever Bocu. Ministrul Constantin Angelescu a dat școlii suma de 250.000 de lei, iar Gheorghe Cipăianu, senator de Lipova, a pus la dispoziția școlii imobilul și 25 de iugăre de pământ. Școala avea și o bibliotecă cu un consistent fond de carte. În anul 1924 școala primește 202 cărți din partea profesorului universitar Traian Lalescu și încă 198 de cărți din partea generalului Ștefan Stoica din Lipova. Ca discipline de specialitate, în programă figurau *aritmetica comercială, stenografia, corespondența comercială, contabilitatea și lucrări de birou*. De asemenea, alături de disciplinele de bază, un loc important în planul de învățământ îl ocupa studiul limbilor străine – limba germană și limba franceză. În afara orelor de curs, profesorii și elevii au organizat spectacole omagiale cu prilejul zilelor naționale, iar banii adunați s-au donat pentru ridicarea unui monument al slujitorilor școlii căzuți în Primul Război Mondial. La 10 decembrie 1921 s-au pus bazele *Societății de lectură Atanasie Marienscu*, care a debutat încă din 1920 sub forma unui curs de limba română de două ore pe săptămână, pentru toți elevii veniți la noua școală, curs destinat a-i familiariza pe elevi felul de judecată românească și parțial și cu literatura română. Societatea de lectură a elevilor Școlii de comerț din Lipova, condusă de profesorul Teodor Selagian, a contribuit la aprofundarea de către elevi a limbii și literaturii române și a produs chiar mici creații literare.

La 20 iunie 1919, după ce armatele franceze au părăsit orașul, autoritățile române iau în primire localul și bunurile școlii. La 1 octombrie 1919 se deschide anul școlar la cele două școli. Școala Superioară de Comerț îl are ca director pe profesorul Vasile Suci.

Începând cu anul 1920 și-a început activitatea Școala medie de stat pentru fete din Lipova. Noua instituție de învățământ avea sediu comun cu Școala superioară de comerț locală. În anul școlar 1928-1929 școala și-a schimbat denumirea în Gimnaziul de stat pentru fete, menținându-l până la desființare, în anul 1930.

Înainte de 1918, pe lângă școlile de stat și cele confesionale românești, a funcționat și o școală confesională pentru fete, fondată de Dieceza de Cenad, subvenționată de comunitatea bisericească romano-catolică din Lipova și condusă de călugărițele Mănăstirii Notre Dame din localitate. La înființare, în anul 1875, era organizată ca o școală primară, ca apoi, începând cu anul școlar 1892-1893, să i se adauge, în cadrul aceleași conduceri, și clasele proprii școlii civile. Școala avea o programă analitică asemănătoare cu cea a școlilor de stat, cu deosebirea că procesul de instruire era încredințat îndeobște călugărițelor. Limba de predare a fost la început maghiara, iar din anul 1919 a devenit germana. Denumirea școlii a devenit în anul 1928 Gimnaziul romano-catolic de fete Lipova, sub care a rămas până la desființare, în anul 1948.

La 1 septembrie 1936 Școala Superioară de Comerț se reorganizează ca Liceu comercial, iar cele două școli medii, de băieți și de fete, se transformă în gimnaziu mixt. Începând cu anul școlar 1938-1939 clasele gimnaziului mixt sunt atașate liceului comercial și funcționează în lichidare până la sfârșitul anului școlar 1940-1941. Liceul comercial a funcționat cu 8 clase până în anul școlar 1945-1946, când ia ființă gimnaziul unic, iar clasele cursului inferior al liceului se lichidează. Gimnaziul unic își mută sediul în localul preluat de școala confesională catolică de fete Notre Dame, școală condusă de călugărițele romano-catolice. În acest local se petrece o parte din acțiunea romanului Mara al lui Ion Slavici: Persida, fiica Marei, a fost eleva acestei școli.

Orașul Lipova a reprezentat de asemenea, între cele două războaie mondiale, un centru de perfecționare a învățătorilor. Se cuvine a se menționa în acest sens derularea *Cursurilor de vară* de la Băile Lipova dintre anii 1934-1938, care, prin modul de desfășurare și prin implicarea efectivă a

unor personalități ale științei și culturii românești, în frunte cu Constantin Rădulescu-Motru, s-au transformat în *Universitatea de vară* (1938-1939), cu un prestigiu binemeritat în întreaga țară.

Până la reforma învățământului din 1948 au continuat să funcționeze în oraș, ca școli primare de stat, școala primară românească și școala primară germană în Lipova, școala primară română și maghiară din Radna și școala primară din Șoimoș, iar în localul sinagogii a funcționat și o școală confesională evreiască. Mai trebuie menționat că între anii 1929-1936 a funcționat pe lângă corporația meșteșugărească din oraș o școală de ucenici. Cursurile se țineau în localul școlii primare și în cel al liceului comercial.

După reforma învățământului din anul 1948, în condițiile instaurării regimului comunist, au loc schimbări radicale și domeniul învățământului. Între anii 1948-1952 funcționează *Școala Tehnică de Administrație Economică* (mixtă), care își schimbă denumirea din anul școlar 1949-1950 în *Școala tehnică de administrație economică mixtă româno-maghiară*. Din anul școlar 1950-1951 Școala Tehnică de Administrație intră în lichidare. Astfel, învățământul comercial este întrerupt și înlocuit cu învățământul agricol, școala primind denumirea de *Școala Medie Tehnică Horticolă Mixtă româno-germană*, care ia ființă în anul școlar 1950-1951 și funcționează până la sfârșitul anului școlar 1954-1955. După această dată școala își va schimba denumirea, devenind *Centrul Școlar Agricol*, și își deschide cursurile începând cu anul școlar 1955-1956. Centrul Școlar Agricol cuprindea patru școli profesionale de ucenici, cu specializările *agricultură, legumicultură, ameliorațiuni agricole și horticultură*. Între anii 1955-1960, în cadrul Centrului Școlar Agricol a mai funcționat și *Școala tehnică de hidroameliorații*, ca școală postliceală. În anii școlari 1962-1963 și 1963-1964 funcționează în cadrul Centrului Școlar Agricol și *Școala tehnică de maiștri horticultori*, cu durata de doi ani. În anul școlar 1962-1963, ca urmare a înființării școlilor profesionale de ucenici, în cadrul Centrului Școlar Agricol ia ființă *Școala Tehnică Agricolă*, cu următoarele specializări: *agricultură, horticultură și contabilitate agricolă*. Specializările *agricultură și horticultură* s-au lichidat în anul școlar 1964-1965, rămânând în continuare să funcționeze numai specializarea contabilitate agricolă. *Școala Tehnică de Contabilitate Agricolă* s-a lichidat în anul școlar 1968-1969. În anul 1966 se înființează *Liceul Agricol* din Lipova cu specialitatea *contabilitate și merceologie agricolă*. Între anii 1991-2000 liceul a funcționat sub denumirea

de *Grupul Școlar Agricol*, pentru ca din anul 2000 să devină *Grupul Școlar Sever Bocu*.

Între anii 1948-1958 au funcționat în oraș patru școli elementare de 7 ani, două școli românești – la Lipova și la Radna, o școală germană și o școală maghiară. În anul școlar 1953-1954 la Școala elementară română din Lipova se extinde planul de școlarizare cu 2 clase a VIII-a: una română și una germană. În acest fel școala se transformă în *Școală Medie de 10 ani*, cu secție germană la clasele VIII-X, urmând să funcționeze în același local. În primul an școlar noua școală medie de cultură generală a funcționat cu un efectiv de 222 de elevi la clasele I-IV, 169 de elevi la clasele V-VII și 86 de elevi la cele două clase a VIII-a. În anul 1956 școala dă prima promoție de absolvenți ai clasei a X-a. În același an se înființează pe lângă școală și un curs seral cu 36 de elevi în clasa a VIII-a.

La 15 septembrie 1958 spațiul de școlarizare se mărește prin luarea în primire a localului fostei școli elementare maghiare, școală care, din cauza reducerii mari a numărului de elevi, rămâne în lichidare cu clasele I-IV, iar clasele V-VII se mută la Ghioroc. Din anul școlar 1957-1958 Școala Medie de 10 ani devine școală medie de 11 ani, cu secție germană și curs seral. La 15 septembrie 1959 se face unificarea cu școala elementară de 7 ani germană – și astfel școala medie are secție germană completă, cu clasele I-XI. La 10 septembrie 1959 se înființează pe lângă școala medie o școală profesională de meserii, cu profil metalurgic, având durata de trei ani. În anul I sunt înscriși 37 de elevi. Această școală a dat o singură promoție.

În anul școlar 1965-1966, Școala medie devine *Liceul Lipova*, care va deveni în 1970 *Liceul de cultură generală Lipova*, iar cursurile liceale se măresc la 4 ani. Începând cu anul școlar 1974-1975 o nouă organizare a școlilor stabilește structurarea învățământului liceal în două trepte, iar denumirea școlii se schimbă în cea de *Liceu real-umanist*. În anul școlar 1977-1978 liceul din Lipova își schimbă profilul, devenind *liceu industrial*, patronat de fabrica de strunguri din Arad, secția Lipova.

Personalități

Sever Bocu (1874-1951), s-a născut la Șiștarovăț, Timiș. Urmează cursurile școlii primare în satul natal, iar cursurile gimnaziale și liceale la Școala Superioară de Comerț din Lipova, finalizându-le la Arad. Studiile

superioare le urmează la Academia Comercială din Viena și la L'École des Hautes Etudes din Paris. Între anii 1899-1912 este redactor și director al *Tribunei Poporului* și al *Tribunei* din Arad. Se înrolează ca voluntar și participă la luptele ce se dau pe Jiu în Primul Război Mondial. Ca membru al Comitetului celor 12, semnează declarația de război împotriva Austro-Ungariei și, drept urmare, autoritățile imperiale îl condamnă la moarte în contumacie. În anul 1917 înființează la Kiev gazeta *România Mare*, care apare în 1919 la Paris. În capitala Franței desfășoară o intensă activitate publicistică publicând *Les legions roumaines de Transylvanie*, *L'iredentisme roumain* și *La question du Banat*. Conferința de pace de la Paris (1919-1920), încheie un capitol din viața lui Sever Bocu. Se întoarce la Lipova și începe drumul spre oameni. Editează publicațiile *Voința Banatului* (1921), și *Vestul*. Din anul 1922 va fi neîntrerupt în fruntea Uniunii voluntarilor români din Primul Război Mondial, depunând eforturi susținute pentru împrăștierea lor. Redactează și conduce timp de trei ani *România*, organul de presă al Partidului Național Român. La 12 ianuarie 1923 este ales președinte al Organizației Partidului Național Român din județul Timiș-Torontal, iar din 1926 președinte al organizației Partidului Național Țărănesc din județul Timiș-Torontal. Prezența sa în viața publică este tot mai restrânsă după 1938, limitându-se la activitatea parlamentară și unele participări la manifestări cu caracter cultural – discursuri, conferințe publice. În anul 1940 se numără printre cei mai îndârjiți contestatari ai Dictatului de la Viena. În anii 1940-1944 va susține o serie de conferințe, mai ales pe teme istorice, în care argumentează drepturile românilor asupra teritoriilor cedate. La 28 aprilie 1941 a întemeiat *Asociația Luptătorilor Bănățeni*, care reunea voluntari din Primul Război Mondial. Retras din viața publică o perioadă de timp, revine pe scena politică în urma loviturii de stat de la 23 august 1944. Este arestat de comuniști în noaptea de 5 spre 6 mai 1950 și întemnițat. A murit pe 21 ianuarie 1951, în închisoarea din Sighetul Marmației.

Atanasie Marian Marienescu (1830-1915), s-a născut la Lipova (Timiș). Clasele primare le urmează la Lipova. Studiile gimnaziale și liceale le face la Liceul Minorităților din Arad, cu întrerupere din cauza evenimentelor de la 1848. După revoluție continuă liceul, urmând cursurile clasei a VII-a la Timișoara, iar clasa a VIII-a la Gimnaziul Piarist din Budapesta. A urmat apoi științele juridice la Universitatea Regală din Budapesta și Universitatea

din Viena. În 1856 promovează examenul de magistratură, iar în 1857 examenul administrativ de stat. La 21 martie 1861 obține diploma de doctor *utriusque juris* la Universitatea din Budapesta. După terminarea studiilor universitare se întoarce în orașul natal, unde face practică de avocat stagiar. În anul 1862 obține diploma de avocat promovând examenele de cenzură la Budapesta. Întorcându-se în Banat, se stabilește la Lugoj și începe să profeseze ca avocat, dar preferă magistratura. La 31 octombrie 1862 este numit asesor la Tribunalul din Lugoj, apoi la tribunalul din Oravița (1868). După reorganizarea tribunalelor regești în 1871, dr. Atanasie Marienescu este numit judecător la Tribunalul din Oravița, apoi la Tribunalul din Timișoara. La 4 decembrie 1880 este avansat consilier supleant al Curții de Apel din Budapesta, iar la 5 octombrie 1885 este numit consilier la această Curte. În 1891 este mutat consilier la Curtea de Apel din Oradea. În anul 1899 s-a pensionat și s-a stabilit la Sibiu, unde a murit la 6 ianuarie 1915.

Ioan Hozan (1846-1909), s-a născut la 6/18 august 1846 la Șoimoș (Arad). Clasele primare le-a urmat în satul natal. Rămas orfan de ambii părinți, este îndrumat pe calea învățaturii de părintele paroh Moise Magdu, la Liceul maghiar din Arad. Aici urmează studiile gimnaziale până la terminarea clasei a VI-a. Ultimele clase de liceu le face la liceul din Beiuș, în limba română. După examenul de maturitate (*bacalaureat*), pe care l-a trecut cu mențiunea *preclarus et laudabilis*, se reîntoarce la Șoimoș. În casa tutorelui său, discuțiile în legătură cu viitoarea carieră au luat un curs nou. Părintele Magdu insista cu tot dinadinsul ca fiul său sufletesc să urmeze teologia, dar Ioan Hozanu era hotărât să urmeze medicina, astfel că la finalizarea studiilor liceale urmează cursurile de medicină la Universitatea din Viena (1865-1873). După absolvirea studiilor de medicină, în baza pregătirii sale de până atunci, a fost numit medic secundar la Spitalul Wieden, care avea patru secții: medicină internă, chirurgie, boli de femei și oftalmologie. După o practică de doi ani, ajunge în anul 1875 asistent, câștigându-și o frumoasă reputație atât printre șefii și colegii săi cât și în rândurile publicului. La recomandarea doctorului Lindhardt, directorul Spitalului Wieden, Ioan Hozanu ajunge asistent la stabilimentul de hidroterapie Brunlbad din Viena. Pe lângă noua slujbă la Băile Grafenberg, Ioan Hozanu și-a asumat în continuare postul de asistent atât la Wiedner Krankenhaus cât și la Brunlbad. Perspectiva de a crea noi posibilități de afirmare nu numai hidroterapiei, ci și fizioterapiei, l-a determinat să

accepte preluarea conducerii stabilimentului Grafenberg (1878). A luat parte și la viața național-bisericească, fiind ales deputat în sinodul diecezan al eparhiei Aradului între anii 1893-1896, deplasându-se în acest scop de la Viena la Arad. În anul 1900 părăsește pentru totdeauna plaiurile romantice ale Sudeților, stabilindu-se la Brașov. A murit la 3 aprilie 1909, la Brașov.

Ioan Tuducescu s-a născu în anul 1841 în localitatea Câmpenii de Sus (Bihor). În anul 1857 a absolvit cursurile Preparandiei din Arad. Între anii 1857-1867 este învățător la Băița Montană, în Munții Apuseni, iar din toamna anului 1867 până în 1923 la Lipova. În 1870 ia inițiativa întemeierii *Reuniunii învățătorilor greco-orientali din cercul școlar al Lipovei*. A fost autor de manuale școlare pentru clasele primare – *Istoria românilor* (1876). Acest manual de istorie a fost interzis de autorități după câțiva ani. În 1872 a fost supus unei severe anchete pentru că „... doctrinele ce le propagă sunt în aspră contradicție cu starea politică a statului”. În 1876 tipărește manualul *Introducere în economie*, iar în anul următor manualul *Socoată teoretică și practică*, urmat în 1878 de *Limba românească*, toate tipărite la Arad. În 1880 tipărește un nou manual școlar, *Micul legendar pentru școlile primare*, iar în 1893 apare *Miculu Abecedaru ilustratu în unsulu școlilor primare*. În anul 1885 văzuse lumina tiparului manualul *Exerciții intuitive*, tipărit la Arad, iar un an mai târziu *Abecedarul german-român*. În 1891 tipărește *Istoria naturală*, iar în 1893 *Tipuri din istoria universală* (Arad), în care reușește integrarea istoriei românilor în istoria universală. A fost inițiatorul corului din Lipova și membru activ al Societății de Lectură din localitate. Prețuirea și cultivarea limbii române au fost preocupările sale de o viață întregă.

Aurel Halic s-a născut la 7 august 1859 la Bârsa (județul Arad). Urmează școala primară în satul natal și continuă studiile secundare la Liceul de Stat din Arad, unde promovează bacalaureatul în 1879. Urmează cursurile Universității din Budapesta, specializându-se în medicină. După finalizarea stagiaturii de medic obține doctoratul în medicină în anul 1889. Din anul 1890 profesează ca medic în orașul Lipova (comitatul Timiș). Aici se remarcă printr-o activitate umanistă pur românească, atrăgând atenția comunității lipovane, dar și a celor din jur, devenind astfel renumit ca medic, dar și ca susținător al cauzei românilor. Aurel Halic a contribuit intens la organizarea și punerea în funcțiune a noului spital din Lipova (1906). A lucrat neînterupt în spital până în anul 1920, rămânând în continuare medic la circumscripția din Lipova până în anul 1923. Casa medicului

Aurel Halic devenise loc de întâlnire pentru toți cei ce aveau aspirații patriotice. În locuința sa își desfășura activitatea *Casina Română*. Animator de activități culturale, devine un apropiat ca spirit și trăire națională al unor mari personalități ale epocii, precum George Coșbuc, Aurel Vlaicu, Lucian Blaga, Vasile Goldiș, dr. Ioan Suciu, Victor Babeș, Ioan Slavici, Ștefan Cicio Pop, Sever Bocu, în anturajul cărora a trăit și de prietenia cărora s-a bucurat. Devine membru fondator al *Societății Petru Maior*, membru pe viață în *Societatea pentru fond de teatru român*, membru al *Astrei* și membru al *Casinei Române* din Lipova. A participat în calitate de delegat al Lipovei la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. S-a stins din viață în anul 1923.

Ștefan Ștefan Stoica (1848-1928), s-a născut la 25 martie 1848, la București. A urmat cursurile Institutului de Băieți Schewitz din București, pe care le-a finalizat în anul 1866. Frecventează apoi cursurile Școlii Militare din București, pe care a absolvit-o cu gradul de sublocotenent. În 1871 a fost trimis la Berlin ca atașat pe termen de un an la bateria a treia călăreață din regimentul de artilerie al gărzii imperiale. Aici obține aprobarea de a urma cursurile Școlii de tragere a artileriei din Berlin. După o perioadă de stagiu va fi înaintat în 1874 la gradul de locotenent, cu care va face și Războiul de Independență. La sfârșitul războiului este avansat la gradul de căpitan și decorat cu *Steaua României, clasa a doua, cu spadă, în rang de cavalier*, pentru merite deosebite în război. În perioada dintre Războiul pentru Independență și Primul Război Mondial subvenționează studenți din Transilvania la studii în străinătate și poartă de grijă unor biserici ale căror parohii sunt subvenționate de el. În toată această perioadă ține o serie de prelegeri în care evocă istoria poporului român. Se stinge din viață la București, în anul 1928.

Victor Ștefan Stoica (1852-1892). Urmează studii juridice la Bologna (Italia). Se înrolează în armata lui Garibaldi. Venit în țară, participă la Războiul de Independență din 1877-1878.

Titus Ștefan Stoica (1866-1943). Frecventează cursurile secundare la Școala de la Sf. Sava din București. Ajunge preparator la Școala de Poduri și Șosele din București. După un an se transferă la Școala de Poduri și Șosele din Paris. Se angajează ca ucenic-ziarist pentru a-și putea continua studiile. Se reîntoarce în țară devenind director-proprietar al ziarelor *Ecoul Oltului* și *Democrația Oltului*, apărute la Slatina.

Constantin T. Stoica (1892-1916). Frecventează cursurile liceale la Buzău, Slatina și Brașov. După finalizarea cursurilor secundare urmează cursurile universitare la Facultatea de Litere și Filosofie din București. Manifestă aptitudini și pasiune pentru literatură încă din anii de liceu. Debutază la revistele școlare din Ploiești ale Liceului Sfinții Petru și Pavel, apoi la Pitești și București. În anii studenției, dar și după terminarea studiilor superioare, face traduceri din clasicii latini și greci, din poezii simboliste. Colaborează cu Ovid Densușianu, Perpessicius și alții.

Vasile Avramescu (1873-1949), s-a născut la 18 decembrie 1873 în satul Cuvejdia (Timiș). După terminarea liceului frecventează cursurile Facultății de Drept și Științe Politice a Universității Regale din Budapesta, între anii 1891-1892 și 1895/1896, unde obține diploma de doctor în științe juridice. A fost stipendist al *Fundației Emanuil Gojdu*. La 4 ianuarie 1897 devine membru în corpul avocaților stagiați în Camera Avocaților din Szeged. În perioada 10 aprilie 1899-4 martie 1901 a efectuat practica stagiară în cancelaria avocatului arădean Nemess Zsigmond, unul dintre cei mai cunoscuți profesioniști în acest domeniu. La 1 iunie 1901 devine avocat definitiv și își stabilește sediul profesional în localitatea Radna. În timpul Primului Război Mondial este mobilizat în regimentul 93 Infanterie, cu gradul de căpitan în rezervă. Este un participant activ la actul înfăptuirii Marii Uniri din 1918, fiind referent prezidențial al Consiliului Național Român Central din Arad și al Comandamentului Gărzilor Naționale Române din Transilvania, respectiv membru al Marelui Sfat Național Român creat în 1918 la Alba Iulia. A fost prefect cu delegație al județului Arad în perioada mai-iulie 1920, după demisia lui Iustin Marșieu în urma desființării Consiliului Dirigent. În anii 1919-1921 a fost primul președinte român al Tribunalului din Arad.

În 1920 a publicat lucrarea *Instituția cărții funduare*, cu sprijinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor. A desfășurat importante activități pe linia aplicării reformei agrare din 1921, manifestând o atenție deosebită pentru împrăștierea românilor colonizați în circumscripțiile comunelor arădene. A fost numit președinte al Serviciului de Contencios al Agriculturii, cu sediul la Arad. De la 1 aprilie 1937 a fost numit director al sucursalei Arad a Institutului Național de Credit Agricol, ceea ce, din motive de incompatibilitate, a determinat suspendarea sa din avocatură la 14 noiembrie 1938. În această împrejurare dr. Vasile Avramescu demisionează

la 15 februarie 1940 din funcția deținută la institutul de credit, devenit între timp *Banca pentru Industrializarea și Valorificarea Produselor Agricole*, solicitând Baroului Arad să sisteze efectul deciziei de suspendare.

În timpul ocupației germano-maghiare a Aradului, între 13-22 septembrie 1944, a colaborat cu conducătorii comunităților maghiare și evreiești arădene în fața autorităților militare maghiare, pentru apărarea intereselor comunității românești. La 31 martie 1948 Comisiunea de judecare a cererilor de înscriere în Colegiul Avocaților din Județul Arad i-a respins cererea de înscriere în colegiu. A murit în anul 1949.

Alexiu Viciu (1855-1950), s-a născut în localitatea Agrișteu (Târnava Mare, acum în jud. Mureș), în familia unui preot unit. A urmat studiile secundare la Blaj (1867-1874), și Filosofia și Teologia la *Colegiul De Propaganda Fide* din Roma (1874-1877), finalizate la Blaj (1877-1879). A fost preot (1881), apoi viceprotopop (1899), și protopop onorar, dar nu-și continuă activitatea preotească, preferând activitatea didactică. A lucrat ca profesor suplinitor (1879), provizoriu (1882), și definitiv (1890), la gimnaziul din Blaj, predând limba română și limba latină (a mai predat greaca, maghiara și franceza). S-a titularizat ca profesor cu teza *Oratoria la greci și romani și influența aceleia asupra acestor popoare și a altora*. Lucrarea a fost premiată în anul 1882. Revine în învățământ ca profesor la București (1913), Ocna Sibiului, Lipova (1919-1920), Târgu-Mureș (1920-1921), și Cluj (1921-1922). În anul 1893 a obținut titlul de doctor cu disertația *Vocalismul limbii române*, din care publică fragmente substanțiale în presa ardelenescă a vremii. În perioada scurtă ca profesor la Școala Comercială Superioară din Lipova (1919-1920), adună din împrejurimile localității o serie de creații populare pe care le include în manuscrisul *Flori de câmp*, volum ce va fi tipărit abia în anul 1976. Alexiu Viciu a contribuit la *Chestionarul lingvistic* întocmit de B. P. Hașdeu. Activitatea sa literară a constat din 17 volume publicate între anii 1883-1929. A decedat la 6 februarie 1950, la Blaj.

George Vancu (1919-1993), s-a născut la 26 octombrie 1919 la Radna (Lipova, Arad). Studiile muzicale le-a început la Institutul de Artă din Timișoara, cu Vasile Ijac (armonie), Mircea Hoinic (forme muzicale), Liviu Rusu (istoria muzicii), Nicolae Ursu (folclor), Ion Țibulescu (dirijat coral), continuându-le la Conservatorul din București. Aici i-a avut ca profesori pe Mihail Andricu (compoziție), Paul Constantinescu (armonie), Ioan

D. Chirescu (teorie, solfegiu), Nicolae Bucliu (contrapunct), Theodor Rogalski (orchestrație), George Breazu (istoria muzicii), și Emilia Comișel (folclor). A fost profesor de muzică la diverse școli, între care și liceele din Lipova. A condus și corul bărbătesc, și corul mixt *Doina* din localitate. A fost cercetător la Institutul de Folclor din București și, în anii 1960-1989, dirijor al Orchestrei de Muzică Populară Radio din București. A cules folclor din Banat (zonele Radna, Făget, Lipova), apoi de pe Valea Vișeuului, Valea Izei, Valea Marei și întreaga zonă a Maramureșului. A transcris, armonizat, orchestrat, dirijat și înregistrat peste 3.000 de piese populare românești. A compus muzică corală, vocală, piese instrumentiste (concertistice, suite, dansuri). A făcut parte din jurii naționale și internaționale de concursuri muzicale. A întreprins turnee artistice ca dirijor în Iugoslavia, Franța, Spania, Anglia. A fost membru al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor și redactor al Societății Române de Radiodifuziune. A murit la București, pe 15 septembrie 1992.

Petru Sfetcu (1919-1987), s-a născut la 22 noiembrie 1919 la Lipova (Arad). A frecventat școala primară și gimnaziul în localitatea natală (1926-1934), iar cursurile secundare la Liceul Comercial din Arad. Între anii 1938-1941 a urmat cursurile Academiei Teologice din Arad. Intră în activitatea jurnalistică la Timișoara și București, fiind redactor-șef la ziarul *Vestul* (1939-1940), apoi la revista *Lupta patriotică* (1945-1946), *Frontul plugarilor* (1948-1949), corector la revista *Flacăra* (1949-1951), secretar de redacție la revista *Tânărul scriitor* (1951-1957). După o întrerupere în publicistică, revine ca bibliotecar la Spitalul Carol Davila din București (1963), până la pensionare (1970). A debutat publicistic în *Jurnalul literar* al lui G. Călinescu (1939), iar editorial cu volumul *Solii către lumină* (1940), urmat de alte plachete: *Echinox* (1942), *Afiș literar* (1945), *Osmoze* (1947), *30 de poeme* (1973), precum și de antologia de autor *Cumpăna vieții* (1979). A realizat o carte de interviuri, *Agora* (1985), cu diverse personalități literare și artistice. A tradus din Friedrich Holderlin, Novalis și din poezia italiană – Giacomo Leopardi, Giuseppe Ungaretti, Umberto Saba, Eugenio Montale, Salvatore Quasimodo. A murit la București, pe 12 noiembrie 1987.

Aurel Avramescu (1903-1985), s-a născut la 17 iunie 1903 la Radna (Arad). A urmat liceul la Arad, apoi cursuri de matematică la universitatea din Cluj. Între anii 1922-1928 frecventează cursurile Școlii Politehnice din Dresda (Germania), unde l-a avut ca profesor pe Heinrich Barkhausen,

specializându-se ca inginer în domeniul electrotehnicii. A obținut doctoratul în anul 1937 și docența în anul 1943. Între anii 1951-1964 a activat la Institutul de Energetică și la Institutul de Cercetări și Proiecte Electrotehnice. Din 2 iulie 1955 devine membru corespondent al Academiei Române, iar de la 21 martie 1963 membru titular al Academiei Române. S-a remarcat mai întâi în domeniul telecomunicațiilor. Ca șef al serviciului telegrafic din Direcția Generală PTT (1931-1938), a introdus în România primele aparate telex start-stop. A publicat lucrări fundamentale despre aparatura de telegrafie, despre teleimprimatoare, propunând soluții în vederea utilizării lor. Elaborează de asemenea un plan de reorganizare a rețelei telegrafice în România. Al doilea domeniu important al științei și tehnologiei informației în care s-a ilustrat a fost automatică. La începutul anilor 1960 s-a remarcat în domeniul automatizării teoretice prin lucrări de o deosebită valoare științifică. A fost președintele Comisiei de Automatizări a Academiei Române. Prin personalitatea și activitatea sa, acad. Aurel Avramescu rămâne unul dintre precursorii societății informaționale în România, iar în Academia Română cel care a premers, prin gândul și acțiunea sa, înființarea unei secții științifice specifice erei informației. A murit pe 29 octombrie 1985, la București.

Peter Kleckner (1916-1998), s-a născut la Lipova (Timiș), la 18 martie 1916. Primii zece ani îi trăiește la Lovrin, în Banat, localitatea natală a mamei sale. Se mută și se stabilesc la Radna (Arad), unde vor rămâne pentru toată viața. Urmează clasele primare la școala maghiară din Radna, iar gimnaziul la Școala Comercială din Lipova, dar abandonează pentru a frecventa Institutul de Arte din Timișoara. La vârsta de 10 ani începe să ia ore de pian cu Iustine Eisenkolb și cu Rosalia Tomin. La 14 ani începe să compună. Dotat cu o vie inteligență nativă, devine autodidact în domeniul muzicii. Mult mai târziu își completează studiile liceale în particular și devine profesor de muzică suplinitor. În anii 1958-1963 frecventează cursurile fără frecvență la Conservatorul Gheorghe Dima din Cluj, pe care-l absolvă cu distincția *Magister artis*. Pe lângă calitatea de profesor de muzică la liceu, este și organist la Mănăstirea Maria Radna și la biserica romano-catolică din Lipova. Se dedică de asemenea compoziției muzicale. A murit pe 9 decembrie 1998, la Lipova (Arad).

Familia macedo-română Missits (Misici) de Zambor s-a deplasat dinspre sudul Europei spre nordul împărăției habsburgice între secolele

al XV-lea și al XVII-lea, în condițiile expansiunii otomane din acele vremuri.

Anton Missits de Zambor, cel mai tânăr dintre cei trei fii ai lui *Mihai de Zambor*, s-a stabilit la Comlăuș (comitatul Arad). Nepotul, *Atanasie Missits* (1800-1866), s-a mutat de la Arad la Lipova (comitatul Timiș). Se căsătorește cu Ana Panits (Panici), cu care are patru copii. Mezinul, *Iuliu Missits* (1835-1893), se căsătorește cu Augusta Șerb, fiica avocatului Teodor Șerb din Cuvin.

Constantin Missits, fiul lui Iuliu Missits și al Augustei Missits, s-a născut la 14/26 mai 1878, la Lipova. Urmează cursurile liceului din Lugoj, având un stipendiu din partea Fundației Emanuil Gojdu. Frecventează apoi cursurile Facultății de Drept la Universitatea din Budapesta în anii 1895-1899. Se remarcă printre studenții semnatari ai unor adrese studențești către redactorul *Dreptății*, de încurajare a memorandiștilor. Constantin Missits figurează printre membrii ordinari ai *Societății Studențești Petru Maior* din Budapesta, constituită la sfârșitul anului 1895. În august 1896 este activ în pregătirea Adunării Generale a Astei din Lugoj. La scurt timp după căsătoria cu Ana Braniște (Brașov), familia se stabilește la Lipova. Este doctor în drept al Universității din Budapesta, avocat și delegat al Lipovei la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1918. Este ales secretar general al Resortului de Comunicație și Alimentare al Consiliului Dirigent de la Sibiu, unde rămâne până în octombrie 1919. Constantin Missits a îndeplinit de asemenea funcția de președinte al Asociației Ardelene pentru Industria și Comerțul cu Lemne (Asociația Ardeleană a Lemnarilor), dinamizând *Societatea Forestieră Carpatia* și contribuind la înființarea Întreprinderilor Forestiere Române din Cluj. A murit la 31 iulie 1921.

Carmen Francesca Banciu s-a născut la Lipova pe 25 octombrie 1955. A urmat studiile superioare la București și a debutat în 1984 cu volumul de proză *Manual de întrebări*. Anul 1985 îi aduce prestigiosul premiu pentru proză scurtă al orașului Arnsberg (Germania), pentru proza *Das strahlende Ghetto*, ca și interdicția de publicare în România comunistă. În 1991 s-a stabilit la Berlin, iar din 1998 își scrie cărțile exclusiv în limba germană. În anul 2007 i-a apărut la Rotbuch Verlag volumul *Das Lied der traurigen Mutter (Cântecul mamei triste)*, care continuă ciclul de romane *Vaterflucht* (1998) și *Ein Land voller Helden* (2000). În limba română i-a apărut în 1999 romanul *O zi fără președinte*, la Editura Fundației Culturale Române.

Daniel Vighi s-a născut la Radna (Lipova), pe 9 octombrie 1956. A urmat cursurile primare și gimnaziale la Radna (Lipova), între 1961 și 1969, și cursurile liceale la Lipova (1970-1974). Absolvent al Facultății de Filologie, este profesor universitar doctor la Universitatea de Vest din Timișoara, prozator, eseist și publicist. Face parte din pleiada de prozatori postmoderni ai generației optzeciste. Marea majoritate a acestora a debutat în *Cenaclul Junimea* condus de Ovid S. Crohmălniceanu și în volumul antologic al prozei optzeciste *Desant '83*. A debutat în anul 1985 cu volumul de proză scurtă *Povestiri cu Strada Depozitului*. Este autorul mai multor volume de istorie literară, critică, eseistică: *Însemnare despre anii din urmă* (1989), *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan, monografie de istorie contemporană* (1994), *Valahia de mucava* (1996), *Zona-prozatori și poeți timișoreni din anii '80 și '90* (1997), *Tentația Orientului* (eseuri) (1998), *Sorin Titel – monografie critică, antologie comentată, receptare critică* (2000), *Fahrplan für die sixties* (2003), *Personajul istoric în literatura pașoptistă* (istorie literară, 2003), și al romanelor *Decembrie, ora 10* (1997), *Insula de vară* (1999), *Misterele castelului Solitude* (2005), și *Cometa Hale-Bopp* (2007). Este membru al Uniunii Scriitorilor din România și al Asociației Scriitorilor Profesioniști din România, coautor și semnatar al Memorandumului pentru construcția regională a României (2001), președinte al Atelierului civic Ariergarda (Timișoara). Pentru activitatea sa literară prodigioasă a obținut numeroase premii: premiul de debut al Uniunii Scriitorilor (1985), premiul Asociației Scriitorilor – filiala Timișoara (1994), premiul ASPRO (1997), premiul revistei Familia (Oradea), și al revistei Euphorion (Sibiu) (1999), premiul pentru literatură Principesa Margareta (2005), și premiul pentru proză – Observator cultural (ex-aequo, 2016).

Economie

Pe domeniul cetății Șoimoș, la sfârșitul secolului al XV-lea și în primii ani ai veacului al XVI-lea, dijma din stupii de albine era înregistrată sub denumirea de *banii albinelor* și însemna unul din zece, iar sub 10 se răscumpăra cu 2 dinari de stup. Pădurile cu luminișuri mari ofereau condiții prielnice creșterii albinelor.

În orașul Lipova, în secolele XIV-XV locuiau mulți meșteșugari și negustori, fiind menționați aurarii și argintarii, tâmplarii, croitorii, curelarii,

cei care confecționau arcuri și săgeți, morarii, măcelarii și cărăușii. Marca regală de Lipova și atelierul de bătut monedă de argint sunt menționate în 1459, atestând importanța economică a orașului în cadrul Transilvaniei și a regatului Ungariei în veacul al XV-lea.

În 1462 văduva nobilului Francisc Dyodi vinde viile sale din Lipova, în fața juraților Lipovei, pentru suma de 29 de florini.

Așezată lângă Mureș, Lipova se transformă într-un port important pentru plutele și corăbiile mici care circulau pe Mureș, în special pentru transportul sării. În același timp, Lipova posedă și *depozite de sare*, din care se plăteau în natură „salarile” unor dregători regali din Transilvania. În anul 1389 orașenii din Lipova obțin de la regele Sigismund de Luxemburg o treime din vama sării. Astfel, la începutul veacului al XV-lea, Nicolae de Remetea primea 4.200 de bolovani de sare din depozitul de la Lipova. Funcționari regali supravegheau atent depozitarea și transportul sării pe Mureș. Filip, cămărașul de sare din Lipova, este menționat în anul 1418. La 1 iunie 1454, din Praga, regele Ungariei Ladislau Postumul i-a poruncit lui Iancu de Hunedoara să dea comitelui Ulric de Cili suma de 30.000 de florini din veniturile cămărilor din Lipova și Sirmiu în contul redobândirii cetății Trencin, zălogită anterior de regele Albert, fapt care ilustrează sumele importante de bani de care dispunea cămara de sare din orașul de pe Mureș.

Din Evul Mediu s-au păstrat documente care atestă tranzacții comerciale, inclusiv pentru Lipova. Spre exemplu, în 21 februarie 1479, la Arad, judele orașului Lipova atestă că nobilul Sebastian Orszag și Dumitru Lewkews din Covăsânț au ajuns la o înțelegere în privința viei numită *Domomal*, cel din urmă plătind nobilului 6 florini și un vas de vin.

În secolele XV-XVI Lipova era un important centru meșteșugăresc, între meșteșuguri o atenție deosebită acordându-se orfevrăriei.

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea se amintesc în Lipova mai multe bresle, dintre care cea a pălărierilor era cea mai numeroasă. Acest meșteșug s-a dezvoltat numai în anumite orașe ale Transilvaniei, și anume în centrele comerciale mai importante, în care circula mai multă lume străină sau care, prin legăturile economice și comerciale cu celelalte orașe sau cu statele vecine, își puteau vinde produsele. În 1687-1688 Osman Aga din Timișoara nota că „*Lipova este vestită pentru viile ei*” ce se aflau „*pe dealul Cioaca Dăntuș*”, iar Filippo Pigafetta scria cu un secol mai înainte că teritoriul Lipovei producea „... *vinul cel mai bun din țară*”.

Cu toate greutățile războaielor din secolul al XVIII-lea și relativa instabilitate demografică din așezările bănățene de la începutul stăpânirii habsburgice, gospodăria țărănească era în stare să presteze sarcini mari. În districtul Lipova se obțineau în această perioadă cantități mari de cereale necuprinse în contribuție în anii 1717-1718 (porumb, orz, secară și alte produse ale gospodăriilor țărănești). Districtul deținea vite de talie mijlocie, cu toate că pășunile se aflau mai ales prin păduri. Locuitorii se îndeletniceau și cu apicultura, pentru care existau condiții deosebit de prielnice.

Meșteșugurile au cunoscut o mare dezvoltare în districtul Lipova. Pe lângă îndeletnicirile pur țărănești, exista o pătură însemnată de meșteșugari localnici, atât în reședința districtului cât și în localitățile aparținătoare. În anul 1764 Neumann mută la Lipova 84 de familii, în cea mai mare parte meșteșugari germani, printre care se aflau și țesători de ciorapi de mătase.

În 1819-1820 iau ființă breslele meșteșugarilor din Lipova (*oppidum cameralis*). Printre meșteșugurile care s-au dezvoltat aici, olăritul deține un loc important. La începutul secolului al XIX-lea olarii erau constituiți într-o breaslă puternică. Diploma de privilegii, cu sigiliu de ceară, acordată prin grația împăratului Francisc I și contrasemnată de vicenotarul comitatului Timiș, atestă înființarea breslei olarilor din Lipova în anul 1819. Protocolul, scris în limba germană, conține lista celor 180 de olari din Lipova, dintre care 167 erau români, iar restul erau germani, slovaci și maghiari. În fruntea breslei se afla meșterul Simon Thodor în calitate de *antiste* (președinte), alături de Mihai Sterz, al doilea *antiste*. În 1871, pentru desemnarea breslei olarilor este folosit termenul de *corporațiune a meșteșugarilor*. În anul 1820 ia ființă breasla mixtă a meșteșugarilor dogari, zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, geamgii, pietrari, strungari, tăbăcari, măcelari, pantofari, cizmari, pălăriei, curelari, pieptănari, frânghieri, sitari, arămari, fierari, turtelari, rotari, tinichigii, brutari, morari, hornari, croitori, năsturari, țesători, co-jocari, săpunari, armurieri, argintari și aurari. În anul 1820 se reinnoiesc statutele breslelor cizmarilor, cojocarilor, croitorilor, dogarilor și tâmplarilor, iar în 1845 și statutul breslei mixte, în care apar noi meșteșuguri: șelari, ceasornicari. În biserica din Lipova se află nouă steaguri de breaslă: 4 ale plugarilor (1897, 1902), 1 al olarilor (1868), 2 ale cojocarilor (1823, 1907), 1 al tăbăcarilor, 1 al cizmarilor (1890). La începutul secolului al XX-lea, corporația meseriașilor din Lipova cuprinde 382 de meșteri, 221 de calfe și 177 de ucenici.

Una din cele mai vechi fabrici din Lipova a fost fabrica de bere, construită în anii 1870-1875 în partea de nod-est a orașului. Berea produsă aici era expediată în localitățile Lugoj, Petroșani, Deva și Arad. Fabrica a fost cumpărată în 1922 de fabrica de bere din Timișoara și demolată câțiva ani mai târziu.

În anul 1895 se înființează prima fabrică de butoaie din localitate, în care lucrau 30 de muncitori. O parte a producției se comercializa pe piața internă, cea mai mare parte în Austria și Bosnia. La începutul secolului al XX-lea apar și alte industrii cu fabrici de cărămizi, cuptoare de var, moară cu aburi, fabrică de cherestea, fabrică de oțet, 3 tipografii, ateliere meșteșugărești cu diferite profile.

Efectele negative ale crizei economice din anii 1929-1933 s-au resimțit din plin și în economia orașului Lipova. În 1935, în localitate erau 156 de meseriași, la care se adaugă 187 de calfe și 90 de ucenici.

Cele patru fabrici de cărămidă și țiglă sunt cumpărate de fabrica de cărămidă Bohn din Jimbolia, care, pentru a scăpa de concurență, le-a demolat în întregime. Cele două unități familiale de fabricare a cărămizilor au fost demolate după 1945.

Fabrica de mobilă a fost înființată în primii ani ai secolului al XX-lea, dar și-a încetat activitatea în anul 1935, instalațiile fiind demontate și duse la moșia Mocioni din Bulci. În locul fabricii s-au construit câteva ateliere de tâmplărie care au funcționat până în jurul anului 1960.

Reforma administrativ-teritorială din anul 1968 are consecințe și asupra economiei unor localități. Astfel, în sediul primăriei de la Radna ia ființă fabrica de mobilă, care crește progresiv până în 1990, producând mobilă și pentru export.

La Lipova funcționa de la sfârșitul secolului al XIX-lea o fabrică de gaz de iluminat. Iluminatul public cu gaz metan a durat până în anul 1923. Din 1923 până în 1928 iluminatul public pe străzi s-a făcut cu lămpi de petrol.

Curentul electric s-a introdus în localitate în 1929-1930, deși stâlpii și conductorii au fost montați între anii 1901-1906, când s-a pus în funcțiune tramvaiul cu motor cu carburant, iar în 1912 tramvaiul electric. Iluminatul stradal și imobiliar s-a făcut în Lipova la stăruințele lui Sever Bocu, ministru al Banatului în perioada respectivă.

La Lipova, pe Mureș, au funcționat trei mori cu câte o piatră și câte o moară la Radna și Șoimoș, la care se adaugă patru mori plutitoare, tot pe Mureș. Creșterea producției de cereale, impune și sporirea capacității

de prelucrare, determinând construirea morilor moderne, pe combustibil lichid. În Lipova funcționau două mori cu valțuri, în Radna una. În Radna funcționa și o moară de ulei.

În anul 1935 s-a construit la Șoimoș *Atelierul Pădurilor Naționale*. Până în 1960 repara, în colaborare cu Reghinul, locomotivele mici pentru Căile Ferate Forestiere. Desființarea căilor ferate forestiere a dus la retragerea locomotivelor de pădure.

Instaurarea regimului comunist a marcat întreaga evoluție a economiei și societății. Continuarea tradițiilor meșteșugărești din oraș revine de această dată cooperatiei. La 1 august 1952 a luat ființă *Cooperativa de Producție Meșteșugărească și Casnică*, cunoscută sub denumirea de *8 Mai*, care ulterior va fi denumită *Cooperativa Meșteșugărească Mureșul*, având secții pentru deservirea populației și pentru mica producție de serie. Unitățile locale au dat naștere *Cooperativei SOCOM Mureșul*. În 1955 se formează *Întreprinderea de Gospodărie (IGRA)*, din care mai târziu apare *Întreprinderea Raională de Industrie Locală și Gospodărie Comunală Lipova (IRILGC Lipova)*, care avea următoarele activități: împletituri metalice, cariere de piatră, tâmplărie, morărit, reparații auto și confecții din metal. În 1970 *Întreprinderea Județeană de Industrie Locală Mureșul Arad* își schimbă denumirea în *Întreprinderea Județeană Electrometal*, cu activitate de confecții metalice, iar din 1973 apare și producerea de tuburi Bergman, kopex și doze pentru instalații electrice. În anul 1977 se face o nouă reorganizare, din care se vor naște *Întreprinderea de Vagoane Arad (IVA)*, având ca activitate confecționări metalice și subansamble pentru vagoane. Din 1984 activitatea de producere a tuburilor Bergman, kopex și doze pentru instalații electrice a fost preluată de *Cooperativa Meșteșugărească Mureșul Lipova*, care a funcționat cu 21 de secții.

În 1960 au început demersurile pentru construirea autobazei *IRTA*. În 1964 se dă în folosință *Autobaza de Transport Feroviar*.

În anii regimului comunist era de neconceput dezvoltarea economică fără dezvoltarea industriei construcțiilor de mașini. În acest context, pentru Lipova s-a trasat ca obiectiv construirea secției *Strungul* aparținând fabricii patronatoare *Strungul Arad*. Fabrica de strunguri din Lipova a luat ființă în anul 1978. În anul 1989 avea 1.150 de salariați. După revoluție a funcționat în continuare, împreună cu fabrica din Arad, până în anul 1992. În acest an s-a născut *SC Strung SA Lipova*, separându-se de uzina patronatoare *ARIS*

Arad. Spațiile excedentare au fost închiriate, deschizându-se firmele de confecții textile *Luma* și *Naturana* (1994). În anul 1998 a luat ființă firma *SC Siber România SRL*. Tot în spațiul fostei fabrici de strunguri din Lipova și-a început activitatea *SC Strungul SRL*, cu capital autohton. În anul 1991 a luat ființă *SC ALCO-LD. SRL*, cu capital mixt româno-german, profilată pe producția de serie a conglomeratelor pentru industria alimentară din unitățile de desfacere.

Îmbutelierea apei minerale se face la Lipova din anul 2000, existând două unități de profil: *SC Apemin Băile Lipova SA* și *SC Lipomin SA*, ambele înființate în anul 1994.

Folclor, tradiții, obiceiuri

Costumul românesc

Costumul femeiesc se compune din următoarele piese: *dolamă* (șubă albă), *cămașă* (ie), *poale*, *cătință* (zadie), *laibăr*, *brâu* (cingătoare), *cojoc* (pieptar), *năframă* (măramă). Se încălță *pantofi*, *ghete cu tureac* (cizmulițe, cizme), sau *opinci*.

Costumul bărbătesc cuprinde următoarele piese: *cămașă*, *izmene*, *șubă*, *iancăl* (șubă scurtă), *cojoc* (din pănură), *laibăr*, *brâu*, *cioareci*, *pălărie* sau *căciulă*. Se încălță *bocanci*, *șlafi*, *pantofi* sau *opinci*.

Costumul nemțesc

Costumul femeiesc este alcătuit din *cămașă* (bluză), și *rochie* (de culoare neagră). Pe cap se poartă *năframă* apretată, albă sau neagră. Se încălță *pantofi*.

Costumul bărbătesc este de culoare neagră, din material fin, obținut în fabrică. Din el s-au confecționat *haina*, *pantalonii* și *laibărul*. Pe guler se aplică o catifea neagră. Pantalonii sunt mai largi până la genunchi și mai strâmți în jos, pentru a intra în cizme. Pe cap se poartă *pălărie* neagră, cu boruri mai mari. În picioare, duminica, în sărbători și la diferite ocazii, se poartă cizme cu tureacul tare. La fel se poartă la ceremonialuri, nunți, înmormântări, serbări. În cursul săptămânii se poartă *bocanci*. La tineret, costumația șvăbească se deosebește mult de a celor căsătoriți. La băieți

pălăriile sunt ornate cu betele în culori (panglici), și flori artificiale de diferite culori. La fel la fete, dar în loc de pălării se poartă un coif ornat. Peste umeri se poartă o eșarfă încrucișată prin față și înnodată în spate. De la brâu în jos se poartă fuste (rochii), în pliuri apretate, foarte largi, viu colorate, iar în picioare pantofi.

Sport

Fotbalul este reprezentat de echipa *C. S. Șoimii Lipova*, înființată la 1 ianuarie 1980, care în 2017 a promovat în liga a 3-a. În anul 2016-2017 *Șoimii Lipova*, avându-l ca antrenor pe Flavius Sabău, a câștigat faza județeană a competiției Cupa României.

Turism și agroturism

Turismul este condiționat de condițiile naturale, baza hotelieră, baza comercială, mijloacele de transport și personalul calificat din servicii. Condițiile naturale oferite de Lipova și împrejurimi sunt deosebite – sunt locuri pitorești, cu acces ușor pentru vehicule, la Băile Lipova, Butucă, Valea Șoimoșului și Valea Radnei. Un loc minunat este *Dealul lui Halic*, de unde se deschide panorama întregii localități. Relieful reprezintă o diversitate de forme în împrejurimile localității, armonizându-se toate formele, ca înălțime și structură, începând din lunca Mureșului până la cota cea mai înaltă. Factorii naturali la Lipova prezintă o ofertă turistică foarte diversă, care poate fi îmbogățită cu oferta obiectivelor culturale (muzeul), istorice (Bazarul și cetățile), și artistico-spirituale (biserica ortodoxă și Mănăstirea Maria Radna).

Bibliografie

Izvoare

****Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

****Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. XI, XII, XIII, XIV, Editura Academiei, București, 1981, 1985, 1994, 2002.

****Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, II (1430-1470), culese de Frigyes Pesty, ediție, note și comentarii de Livia Magina și Adrian Magina, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016-2017.

Magina, Adrian, *Lipova at the beginning at the 17th century. Documentary contribution*, în „Itinerarii istoriografice”, vol. îngrijit de Dumitru Țeicu și Rudolf Graf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, pp. 297-321.

Suciu, Ioan Dimitrie; Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980.

Lucrări speciale

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

Bleahu, Victor, *Monografia orașului Lipova*, Editura Marineasa, Timișoara, 2001.

Boia, Stelean Ioan, *Învățământul românesc din Lipova între tradiție și inovație (1919-1940)*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016, pp. 449-463.

Boia, Stelean Ioan, *Lipova – istorie și administrație (sec. XVIII-XIX)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, pp. 7-20.

Boia, Stelean Ioan, *Lipova în perioada Principatului (secolele XVI-XVII)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 7-21.

Bordeianu, Mihai; Vladcovschi, Petru, *Învățământul românesc în date*, Editura Junimea, Iași, 1979.

Bulboacă, Sorin, *Coins and Trade in Arad County in the Middle Ages and Early Modern Time*, în Iulian Boldea (editor), „Discourse as a Form of Multiculturalism in Literature and Communication”, vol. 3, Section History and Cultural Mentalities”, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2015, pp. 92-102.

Bulboacă, Sorin, *Crafts and Guilds in Arad County in the Middle Ages*, în Iulian Boldea, Dumitru Mircea Buda (editors), „Convergent Discourses. Exploring the Contexts of Communication”, Section History and Cultural Mentalities”, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2016, pp. 106-118.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria învățământului în orașul Lipova (sec. XV-XVIII)*, în *Analele Aradului*, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 240-248.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Lipovei în veacul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. X, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015, pp. 41-44.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Lipovei în secolul al XV-lea*, în „Restituiri bănațene”, nr. IV, Editura Eurostampa, Timișoara, 2016, pp. 26-35.

Bulboacă, Sorin, *Lipova in the history of Transylvania in the first half of century XVI*, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean (editors), „Debating Globalization. Identity, Nation and Dialogue”, Section History, Political Science, International Relations”, Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureș, 2017, pp. 122-128.

Bulboacă, Sorin, *Școli catolice în Banat în Evul Mediu*, în Cristian Bențe (coord.), „Istorie, cultură și societate – volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia”, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, pp. 30-36.

Bulboacă, Sorin; Sinaci, Doru; Mureșan, Augustin; Dragoș, Aurel, *Rolul economic al cetăților, al mănăstirilor, al drumului sării și al Canalului Morilor în comitatul și județul Arad*, în Adrian Nițu (coord.), „Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist”, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 287-366.

Csортan, Ferenc, *Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoara*, în „Satu Mare. Studii și comunicări”, seria Istorie, etnografie, artă, nr. XVII-XXI/2 (2000-2004), Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005.

Feneșan, Cristina, *Banatul otoman. Studii istorice*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2017.

Feneșan, Cristina, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Editura de Vest, Timișoara, 2006.

Feneșan, Cristina, *Vilayetul Timișoara (1552-1716)*, Editura Ariergarda, Timișoara, 2014.

Greceanu, Eugenia, *Un tip singular al arhitecturii feudale românești-biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova, județul Arad*, în „Muzeul Național”, vol. III, București, 1976.

Hațegan, Ioan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos*, Timișoara, 1995.

Hațegan, Ioan; Bulboacă, Sorin; Mureșan, Augustin, *Economie și societate arădeană în Evul Mediu și epoca premodernă (secolele VIII-XVIII)*, în Adrian Nițu (coord.), „Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist”, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 189-285.

Hațegan, Ioan, *Pavel Chinezul*, ediția a III-a, Editura Artpress, Banatul, Timișoara, 2015.

Magina, Adrian, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500-1700)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011.

Magina, Adrian, *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455-1548)*, în „Banatica”, nr. 23, Reșița, 2013, pp. 599-617.

Mureșan, Sofronie, *Domeniul Șoimoș în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *** „Restituiri bănațene”, vol. II, sub egida Societății de Științe Istorice din România, filiala Lugoj, Editura Eurostampa, Timișoara, 2014, pp. 42-52.

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 1986.

Popeangă, Vasile, *Preparandiile românești din Transilvania*, în Ziridava, XII, Arad, 1980.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721-1821)*, Arad, 1974.

Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, București, 1966.

Rusu, Mircea, *Cetățile Aradului*, în Ziridava, XII, Arad, 1980.

Sălăgean, Tudor, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.

Tonk, Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Budapest, 1976.

Țărcovnicu, Victor, *Contribuții la istoria învățământului din Banat (1780-1918)*, București, 1979.

Țărcovnicu, Victor, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978.

Țeicu, Dumitru, *Cetăți medievale din Banat. Medieval Fortifications in Banat*, Muzeul Banatului Montan, Timișoara, 2009.

Țeicu, Dumitru, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Țigău, Dragoș Lucian, *Noi informații despre prezența bănățenilor la Universitatea din Viena (sec. XIV-XVI)*, în „Banatica”, vol. 20, 2, Reșița, 2010, pp. 49-62.

Vesa, Pavel, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013.

Orașul Nădlac

dr. Gabriela Marco

Stema orașului Nădlac se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat și despicat în partea superioară. Pe câmpul de aur se află un corb negru, redat din profil, cu aripile desfăcute, cu capul conturnat, ținând în cioc un inel de argint cu piatră roșie, stând cu picioarele pe o creangă de stejar verde. Pe câmpul albastru este reprezentat un turn de argint privit din față, cu poarta închisă, cu contraforți laterali, cu două ferestre ajurate negru, la cea din dreapta fiind un gornist negru care suflă într-o trompetă aurie așezată în fascie și orientată spre flancul dextru; turnul are partea de sus triunghiulară, dotată cu încă o fereastră, mai mică și ajurată de asemenea negru. În dreapta turnului se află un mănunchi de spice de grâu din aur, poziționat în pal. Pe câmpul inferior este reprezentată o câmpie verde, încărcată cu un brâu undat de aur, deasupra căreia se află un zid format din șase rânduri de cărămizi roșii, rostuite negru, având în mijloc o poartă de aur deschisă, cu două uși din același metal, dotate cu patru balamele negre; în interiorul porții, pe albastru, un caduceu de argint. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint, cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Corbul cu inel în cioc simbolizează blazonul familiei lui Iancu de Hunedoara, care stăpânea marele domeniu al Nădlacului din 20 februarie

1451. Mănunchiul de spice de grâu face referire la una din ocupațiile de bază a locuitorilor: agricultura. Turnul reprezintă Biserica Evanghelică din localitate, care în 1822 era folosită pentru anunțarea navetiștilor când trebuie să meargă la gară. Ora exactă este anunțată și în prezent de un gornist. Zidul de piatră sugerează faptul că localitatea a fost centru fortificat, cât și prezența unei străvechi cetăți dacice. Caduceul evocă activitatea comercială din oraș. Brâul undat simbolizează râul Mureș, care străbate teritoriul localității. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

Denumiri

Numele localității: *Noglok, Noglok, Naghlok, Nogh-lok, Naglak, Naghlaak, Nagh-laak, Naglak, Naglach, Naghlak, Naghlack, Nagylak, Nadlacck, Nadlag, Nagilak, Nagy-lak, Nadgy-Lak, Lacul Mare* (vezi subcapitolul *Istoric* al acestui articol).

Astăzi, denumirile oficiale ale localității sunt *Nădlac* (în limba română), și *Nadlak* (în limba slovacă).

Istoricii au emis mai multe ipoteze în ceea ce privește numele localității. O primă ipoteză afirmă că numele localității provine din latinescul *Magnus Lacus*, care înseamnă *Marele Lac*. Altă variantă susține că denumirea de Nădlac este derivată din cuvântul maghiar *nad* (trestie), plantă care în trecut creștea din belșug pe aceste meleaguri. O a treia variantă afirmă că numele localității provine din cuvântul compus din limba maghiară *Nagylák* (mare colonie). Altă explicație pomeneste că numele localității provine din limba slavă, prin filieră maghiară – *Lok* (vale, adâncitură, luncă), tradus prin *Lunca mare* sau *Lunca cu trestii*. În limba sârbă *mnoga* înseamnă *mare*, *mult*, iar *lokva* înseamnă *băltoacă*, *iaz*, deci denumirea localității s-ar putea traduce prin *locul cu multe bălți*, din cauza albiilor neregulate ale Mureșului care provoca dese inundații.

Înainte de anul 1918 a făcut parte din Comitatul Cenad.

Repere geografice:

46°10' N, 20°45' E (cel mai vestic punct al Județului Arad); suprafață: 133,15 km² (13.315 ha), din care extravilan 121,17 km² (12.117 ha);

Istoric

Prima atestare documentară: 1192

Primul document în care apare pomenită localitatea datează din anul 1192. Aici apare sub forma *Noglok*. Numele localității Nădlac este amintit foarte des, sub diverse forme, în diferite cronică sau acte de donație emise pe întreaga perioadă medievală: *Noglok* (1192, 1313, 1332-1337, 1374, 1412, 1425), *Naghlok* sau *Nogh-lok* (1313), *Naglak* (1421, 1424), *Naghlaak* și *Nagh-laak* (1424), *Naglak* (1428, 1451, 1502, 1530, 1559, 1596, 1597, 1654), *Naglach* (1454), *Naghlak* (1462), *Naghlack* (1470), *Nagylak* (1488, 1656, 1764), *Nadlacck* (1488, 1550), *Nadlag* (1559), *Nagilak* (1597), *Nagy-lak* (1654), *Nadgy-Lak* (1656). În prima jumătate a veacului al XX-lea, mai ales în documente legate de apărarea armată a văii Mureșului, se întâlnește denumirea de *Lacul Mare*.

Vatra veche a Nădlacului se află undeva între actuala așezare și localitatea Pereg (aflată la nord-est de Nădlac). Aici au fost făcute primele descoperiri arheologice spre sfârșitul secolul al XIX-lea, care se află la Muzeul din Budapesta. Alte obiecte au fost donate în 1890 Muzeului din Mako. Până spre mijlocul secolului al XX-lea țărani au putut scoate cu plugul urme de ziduri, zona fiind un loc mai înălțat față de cel din jur. Săpăturile arheologice au relevat în zona Nădlacului urme de locuire umană încă din epoca bronzului. Obiectele scoase la lumină aparțin *Culturii Otomani*, specifică acestei arii pentru epoca bronzului. S-au descoperit un toporaș de piatră și 5 vase aparținând *Culturii Otomani III*. La Complexul Muzeal Arad sunt expuse câteva obiecte descoperite la Nădlac și în jurul localității. Regiunea Nădlacului este cuprinsă în vasta arie de răspândire a *Culturii Periam-Pecica*, specifică primei și celei de-a doua vârste a fierului. La Nădlac s-au descoperit monede de argint emise de împărații romani Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Alexander Sever, Faustina Iunior și Iulia Domna. S-au găsit și monede datând din veacul al IV-lea, emise de Constantin cel Mare. Recent, s-au descoperit urmele unui cimitir din secolele X-XI. Săpăturile arheologice au fost făcute de un colectiv condus de prof. dr. Pavel Huszarik (din Nădlac), și Florin Mărginean (de la Complexul Muzeal Arad).

Zona Nădlac-Pereg este menționată de Rogerius în ale sale *Carmen Miserable*, pe aici trecând hoardele tătare în 1241. Pe atunci vatra localității

era undeva între cele două localități de astăzi, tătarii distrugând complet așezarea. După năvălirea tătară, ca multe alte localități prin care au trecut aceștia, așezarea veche s-a destrămat. Se păstrează din vechime tradiția că pe acel loc era o mănăstire de rit grecesc, fortificată, cu un sat de iobagi în afara zidurilor. După trecerea tătarilor satul s-a reorganizat puțin mai spre sud, pe malul Mureșului (în zona cartierului nădlăcan de astăzi *Bujac*), păstrându-se numele vechiului sat. O parte a locuitorilor s-a regrupat mai spre nord-est, formând localitatea Pereg.

În perioada medievală Nădlac era centrul unui domeniu nobiliar format dintr-o cetate fortificată și localitatea din jurul acesteia. La un moment dat domeniul cuprindea 96 de localități, fiind condus de administratori, existând și unii *nobili mici*. Între 1446-1451 s-a aflat în posesia lui Iancu de Hunedoara. În anul 1457 este amintit în documente târgul (*oppidum*) Nădlac, și sunt pomeniți *orășeni și oaspeți (cives et hospites)*. Încă din acea vreme la Nădlac se ținea târg săptămânal în ziua de joi, ceea ce s-a păstrat până în prezent. În 1474 regele Matia Corvin dăruiește moșia Nădlac familiei de feudali sârbi Jaksici. Aceștia au construit la Nădlac un castel cu turnuri de apărare și șanțuri, pentru întâmpinarea năvălitorilor.

Familia Jakšić a fost o cunoscută familie nobiliară sârbă. Eroismul lor în lupta cu turcii i-a impresionat pe unguri, încât regele Matia Corvin i-a numit *pilonii creștinătății* și le-a conferit rangul de nobili și în Ungaria. Membrii familiei au participa la cele mai importante conflicte armate din sud-estul și centrul Europei medievale. Familia Jakšić avea relații de rudenie cu casa imperială rusă, cu despoții sârbi, cu voievozii moldoveni, cu banii croați și cu nobilimea italiană. Numele lor s-au înscris în epica populară grație vitejiei în lupte și darurilor pe care le-au făcut mănăstirilor.

Întemeietorul familiei Jakšić a fost voievodul Jakša Brežičić. În anul 1464, la invitația regelui Matia Corvin, fiii lui Jakša, Ștefan și Dimitrie, trec în Ungaria, unde se vor remarca în luptele antiotomane, jucând un rol important în istoria Banatului și a regatului ungar timp de aproape un veac. Ștefan și Dimitrie Jakšić s-au mutat în Ungaria împreună cu 1.200 de războinici, plecând din calea turcilor care au cucerit Serbia. Aici primesc spre stăpânire cetatea Nădlac și domeniile din jur. La Nădlac ei ridică un castel cu turn, iar orașul îl întăresc cu palisade de lemn. Linia bărbătească a familiei Jakšić de Nădlac s-a stins în anul 1543, odată cu moartea lui Jovan Jakšić, nepotul lui Dimitrie, survenită în luna ianuarie.

Restul descendenților au fost doar de parte feminină, iar prin femeile din această familie descendența a atins zilele noastre. Cântecul național sârbești amintesc pe membrii familiei Jakšić, mai ales pentru eroismul lor de excepție, dar și pentru aventurile lor amoroase.

Pe 27 mai 1514, în timpul războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja, la Nădlac s-a desfășurat o luptă între răsculați și nobilime. De partea atacatorilor s-au alăturat și locuitorii Nădlacului, însărcinați inițial cu apărarea cetății. Pe atunci stăpâni la Nădlac erau Jovan și Marko Jakšić. Cetatea a fost arsă din temelii, iar sârbii au fost nevoiți să se retragă. În acest război majoritatea sârbilor a ajutat armata nobiliară în lupta împotriva răsculaților. După înfrângerea răsculaților cetatea Nădlac a fost refăcută. În apropiere de Nădlac, în pădure, episcopul Nicolae Csáki a fost capturat de țărani în timp ce căuta să scape de furia răsculaților, și tras în țepă. Comitele Petru Ravazdy, alt comandant al armatelor nobiliare, a fost prins și răstignit. De la Nădlac răsculații s-au îndreptat spre Cenad, reușind și capturarea acestei cetăți.

În 1529 Nădlacul este pustiit de turci, pentru ca mai apoi să ajungă sub stăpânire turcă.

Prin Pacea de la Carloviț (1699), se stabilesc granițele între cele două mari puteri – Imperiul Habsburgic și Poarta Otomană: Mureșul Inferior, Tisa, Dunărea și Munții Carpați. Regimentele grănicerești au fost înființate în zonele unde teritoriile habsburgice se învecinau cu lumea otomană. La nord de Mureș se restabilește Comitatul Arad, în zonă înființându-se regimentele grănicerești. În urma războiului din 1716-1718 habsburgii cuceresc Serbia, Banatul și Oltenia, însă în urma înfrângerii din 1736-1738 austriei păstrează doar Banatul Timișan, Oltenia trecând din nou sub administrația de la București. În acei ani a avut loc un nou exod de populație sârbă din Balcani spre Banat și la nord de Mureș, de teama represaliilor otomane. Colonizarea e coordonată de patriarhul de Peci (Ipek), Arsenie Cernojević. Sârbii veniți acum s-au așezat în localități deja existente (de exemplu la Nădlac), sau au format unele așezări noi. Granița militară oferea sârbilor posibilitatea să-și păstreze și să-și cultive credința și limba strămoșilor, dar le oferea și un statut de oameni liberi, subordonați doar Consiliului de Război al Curții de la Viena. Granița militară este constituită ca un teritoriu despărțit clar de restul provinciei. De asemenea, era supusă în toate numai împăratului. La Nădlac granița era apărată de 50 de haiduci

pedeștri și 25 de husari călare. Ca simbrie primeau 36 de florini husarul și 25 de florini haiducul. Conducătorul garnizoanei nădlăcane a fost Ioan Štrba.

În urma războiului din 1716-1718 habsburgii cuceresc și anexează Serbia, Banatul și Oltenia, iar după semnarea păcii de la Pasaroviț (1718), zona de graniță de pe Mureș și Tisa își va pierde însemnătatea. Rând pe rând sunt desființate toate punctele de graniță de pe Mureș și Tisa. La data de 29 octombrie 1750 se vor desființa ultimele rămășițe ale zonei grănicerești, iar grănicerii rămași pe loc sunt trecuți fără excepție în rândul iobagilor. Încercând să mențină totuși statutul graniței de pe Mureș, în diverse localități au început să se organizeze adunări populare împotriva demilitarizării. O astfel de adunare a avut loc și la Nădlac, în data de 10 noiembrie 1750, în cadrul căreia participanții s-au pronunțat împotriva desființării privilegiilor grănicerești. În anul 1751 grănicerii trimit administrației imperiale un Memorandum în care se spune: „*Cu toții, odată pentru totdeauna, unul pentru toți și toți pentru unul, declarăm că cerem să rămânem ostași și pentru onoarea noastră și a renumelui nostru, nu avem nici cea mai mică dorință să lepădăm arma din mână și să devenim paori*”. Zadarnice au fost încercările militarilor de a schimba hotărârea privind demobilizarea graniței.

La chemarea împărătesei Ecaterina a Rusiei, în perioada 1751-1752 au plecat „*32.000 suflete numai cei purtători de arme*”, cu familiile lor, din localitățile Pecica, Nădlac, Semlac, Șiria (Vilagoș), Cuvin, Glogovăț, Ineu (Jenova), Șoimoș, Păuliș, Mândruloc. În noul spațiu din Imperiul Țarist sârbii s-au stabilit în zona mărginită la est de Bug și Suhinia, până la Nipru spre răsărit, iar spre sud până la vărsarea râului Vis în Suhinia și până la vărsarea râului Tiasmin în Nipru. Acesta era teritoriul *Noii Serbii*. Cu această ocazie au luat naștere în zonă localități cu nume identice sau foarte asemănătoare cu cele de unde au plecat sârbii: Canad, Nadlak, Pečka, Jenovo, Pavliš, Glogovac, Mandorlak, Sabadhelj, Sajtin, Semlak și altele, astfel sârbii așezați pe noile teritorii amintindu-și de locurile de unde au plecat.

În anul 1752, ca recunoaștere a hărniciei locuitorilor și a vechimii așezării, coroana austriacă ridică Nădlacul la rangul de oraș și îi conferă dreptul de a folosi sigiliu. Pecetea Nădlacului avea desenat un turn (care simbolizează vechea cetate), și un mănunchi de spice (simbolul hărniciei locuitorilor de la șes). Legenda era următoarea: *SIGILLUM COMUNITATIS NAGYLAK 1752*.

Slovacii din Nădlac au avut un rol hotărâtor în timpul evenimentelor din anii imediat următori primei conflagrații mondiale. La Rezoluția Unirii Ardealului cu România votată la Marea Adunare Națională desfășurată la Alba Iulia în data de 1 decembrie 1918 au aderat și naționalitățile conlocuitoare din Transilvania. După ce au acceptat în unanimitate toate punctele Rezoluției de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, slovacii din Nădlac și din împrejurimi au dus o luptă susținută pentru ca localitățile din zona Mureș-Tisa în care majoritatea cetățenilor erau de origine slovacă să fie incluse în sistemul geopolitic al României.

O intensă luptă prounionistă a dus-o preotul evanghelic nădlăcan Ludovit Boor. Această personalitate slovacă a fost aleasă în funcția de președinte al Consiliului Național Slovac de la Nădlac, care a fost înființat la data de 7 noiembrie 1918. Tot în cursul lunii noiembrie a anului 1918, în piața din fața bisericii evanghelice luterane s-au adunat numeroși locuitori, atât slovaci cât și români. În cadrul acestei adunări se cere ca Nădlacul să fie inclus în viitorul stat român. Dintre vorbitori s-au remarcat preotul Ludovit Boor, Mihai Laciak, Uroș Pătean. Discursurile au fost însoțite de lozinca „Să trăiască România Mare!”, rostită de numeroșii participanți la adunare.

Monumente istorice

Monumente de arhitectură

Biserica ortodoxă română (1822-1829).

Biserica Evanghelică slovacă (1812).

Biserica romano-catolică (1878).

Biserica ortodoxă sârbă (1893).

Biserica greco-catolică (1880).

Clădirea *Liceului Josef Gregor Tajovsky*, fostul hotel *Hungaria*.

Monumente, busturi

Monumentul eroilor slovaci din cele două războaie mondiale, amplasat în dreptul altarului bisericii evanghelice slovace; *monumentul eroilor români* (Cimitirul Sfântul Ilie); *mormântul preotului ortodox român George Șerban* (Cimitirul Sfântul Ilie); *mormântul lui Uroș Pătean* (Cimitirul Sfântul Ilie); *mormântul preotului evanghelic Danjel Zajac* (Cimitirul evanghelic);

2 cruci-monument ale eroilor din cel de-Al Doilea Război Mondial (curtea bisericii ortodoxe române); busturile lui Uroș Pătean și Ludovit Boor din parcul central.

Monumente ale naturii

În jurul Nădlacului se poate întâlni o specie de pasăre aflată pe lista celor protejate prin lege, fiind pe cale de dispariție. Este vorba de *dumbrăveanca* (*Coracias garrulus*). De asemenea, poate fi vizitată *Pădurița*, o rămășiță a pădurii seculare care se întindea în trecut pe malul Mureșului. Aria protejată *Lunca Mureșului* se întinde și pe teritoriul Nădlacului.

Evoluția demografică

În primii ani ai secolului al XIX-lea, una din ultimele mari colonizări efectuate de administrația habsburgică în zona Banatului a adus la Nădlac o numeroasă populație de origine slovacă. Încă de la așezarea lor aici slovacii au constituit majoritatea locuitorilor.

O comunitate bine încheată de greco-catolici apare la Nădlac începând cu anul 1847, iar în perioada 1948-1990 reprezentanții acesteia au revenit în rândurile ortodocșilor.

După anul 1872 se poate vorbi la Nădlac de comunitatea ortodoxă sârbă, separată de comunitatea ortodoxă română.

Situația etnică a Nădlacului

Naționalități	1850	1880	1900	1910	1930	1966	1977	1992
Slovaci	4877	5598	7424	7651	7754	4454	4864	4425
Români	3390	3293	4358	4330	3699	2910	2999	3383
Maghiari	471	820	1395	1439	503	345	353	345
Sârbi	221	214	242	251	154	56	49	26
Evrei	203	-	-	-	108	0	5	0
Țigani	119	-	-	-	75	92	56	164
Germani	58	137	122	150	51	25	39	33
Greci	10	-	-	-	-	-	-	5
Ruteni	-	25	52	106	103	4	4	5
Bulgari	4	-	-	-	-	-	4	2
Alții	-	559	38	116	20	18	32	62
Total	9353	10646	13631	14043	12467	7904	8405	8450

Situația confesională a Nădlacului

CONFESIUNEA	1824	1827	1845	1850	1851	1875	1880	1883	1900	1910	1924	1930	1992
Ortodocși	1717	4094	3130	2909	2900	3081	2969	2300	3771	3807	3401	3115	3169
Greco-catolici	27	373	120	794	783	1041	982	1200	1117	1066	1227	919	221
Romano-catolici	37	-	600	599	567	736	744	779	1089	1257	1400	678	1144
Reformați	22	30	90	115	97	49	69	46	169	142	154	106	66
Evangelici -lutherani	2074	4194	6700	4733	4908	4956	5605	5600	7197	7463	7884	7315	3530
Izraeliți	16	20	60	203	198	308	266	290	249	254	162	129	-
Alții							11		39	54	366	205	382
Total	3893	8371	10700	9353	9453	10171	10646	10215	13631	14043	14594	12467	8450

La ultimele două recensăminte numărul total al nădlăcanilor a fost de 8.154 în anul 2002, iar peste zece ani, în 2012, de 7.398.

Biserica

Biserici ortodoxe din Nădlac

Primele date concrete despre existența unei comunități ortodoxe la Nădlac datează din veacul al XV-lea, odată cu așezarea sârbilor pe malurile Mureșului. Imediat după așezarea la Nădlac, frații Jakšić au ordonat construirea unei biserici ortodoxe în imediata apropiere a cetății lor, cunoscută astăzi sub numele de „*Biserica din Dolmă*”. În anul 1699, în urma Păcii de la Carloviț, s-a instalat la Nădlac un punct de graniță pe Mureș între imperiile Habsburgic și Otoman, unde au fost angajați sârbi emigrați din Imperiul Otoman. Aceștia au demolat vechea cetate a familiei nobiliare sârbe Jakšić, materialul refolosindu-se pentru construirea unui nou lăcaș de cult, cunoscut astăzi sub numele de *Biserica din Velj*. Noua biserică a fost construită pe malul apei Velj, care ulterior a fost asanată, astăzi fiind o stradă din cartierul nădlăcan Bujac (str. Mihail Kogălniceanu).

La începutul veacului al XIX-lea micuța biserică din Velj „... *pornea spre ruinare*”. Desele revărsări ale Mureșului și intemperiile au contribuit la slăbirea temeliei bisericii. Tot în acea perioadă are loc la Nădlac o explozie demografică. La data de 28 aprilie 1822, în prezența a numeroși nădlăcani, s-a pus piatra de temelie a noii biserici, cu hramul *Sf. Ierarh Nicolae*. Cel care s-a ocupat cu efectuarea și supravegherea lucrărilor de edificare a noii biserici a fost Francisc Schvab din Kikinda Mare (astăzi în Serbia). Construcția a fost finalizată în anul 1829.

Aspectul de astăzi al bisericii datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când clădirea a suferit reparații aproape în întregime: a fost înălțată, s-a modificat turnul și acoperișul acestuia, s-a pictat în interior, au fost realizate iconostasul și celelalte elemente de sculptură interioară și s-a pavimentat cu piatră. Lăcașul de cult ortodox de la Nădlac este biserică de zid, fiind construită din cărămidă, având o lungime de 36 m, o lățime de 15 m și o înălțime în dreptul turnului de 48,80 m. Biserica ortodoxă română din Nădlac este clădire stil navă dreptunghiulară, altarul terminându-se cu o absidă semicirculară, având un turn-clopotniță în partea de vest. Stilul arhitectonic este baroc.

Acoperișul turnului bisericii este considerat o bijuterie în domeniu. Același tip de turn este întâlnit în România doar la biserica ortodoxă română din Lipova și la cea din Igrăș (jud. Timiș). Înalt de 10 m, este o reprezentare simbolică a Pogorârii Duhului Sfânt peste Sfinții Apostoli în Ziua Cincizecimii. La baza acoperișului turnului, pe toate cele patru laturi, este înscris cu cifre aurite anul în care a fost înălțat turnul: 1883. La sfârșitul secolului al XIX-lea biserica ortodoxă română din Nădlac a îmbrăcat haină nouă prin înfrumusețarea interioară ce a constat din pictură, sculptură și pardosire. Pictura a fost realizată de pictorul academic Ioan Zaicu, iar partea de sculptură de familia Busuioc-Nestor cu fiii Iosif și Iuliu.

Comunitatea evanghelică slovacă

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor s-au așezat în zona Nădlacului coloniști slovaci care au contracarat preponderența românilor. Din cauza sporului demografic, slovacii din Tot-Comloș (Comloșul Slovac), și din alte localități din jur au început să emigreze încă din 1797. La 27 august 1800, prin ordonanța nr. 14158, slovacilor li s-a aprobat așezarea la Nădlac. Autoritățile au argumentat că pământul de aici este prea întins pentru capacitatea de lucru a locuitorilor români de la Nădlac. Aproximativ 200 de familii slovace din Tot-Comloș, Szarvas și Ciaba au semnat un act de învoire cu cei de la Nădlac și li s-au măsurat pământurile. Dar adevărata așezare a slovacilor la Nădlac a avut loc în 1802-1805. Locuitorii Imperiului Habsburgic aveau de plătit anumite dări: *impozit după fumuri* (pe case) – 1 florin; *culinaria* – 51 de creițari; *răscumpărarea robotei pe o zi* – 10 creițari; *zeciuială* din cereale, stupi,

miere – în natură. Fiind *locuitori noi*, slovacilor de la Nădlac li s-a iertat contribuția bănească și în natură pe o perioadă de un an și li s-au anulat datoriile în valoare totală de 200 de florini.

La data de 10 noiembrie 1804, imediat după așezarea la Nădlac, comunitatea slovacă a pus piatra de temelie a unei biserițe amplasată pe locul unde funcționa școala centrală slovacă începând cu 1853. În cursul anului 1805 s-au așezat la Nădlac mai multe familii de slovaci din ținuturile Gemer și Stomora Slovacă din Banat. Deoarece localitatea Stomora Slovacă s-a destrămat prin plecarea în masă a locuitorilor în diferite părți, au fost vândute materialele de construcție din casa parohială, școala, biserica și clopotele. O mare parte a acestor fonduri a fost dăruită de cei ce s-au stabilit la Nădlac bisericii evanghelice de aici. Arhiva și o Biblie în limba slovacă se aflau în 1852 în arhiva bisericii evanghelice din Nădlac.

Piatra de temelie a actualei biserici a fost pusă pe 3 mai 1812. Acest lăcaș de cult a fost înălțat de Jozef Hoffer, maistru zidar din Arad. La 16 mai 1822, cu mare slavă, în prezența unui mare număr de credincioși, biserica evanghelică din Nădlac a fost sfințită de Gabriel Machuľa, seniorul evanghelic din acele timpuri.

La data de 12 octombrie 1804 este numit și primul preot pentru noua comunitate evanghelică de la Nădlac. Este vorba de Jan Keblovsky care, înainte de a veni aici, a fost profesor și preot în localitatea Rožnava. Până la construirea primei case parohiale preoții locuiau pe la diverși credincioși. În aceeași situație se afla și învățătorul, care locuia și profesa în casele unor binevoitori. Ca avere materială biserica evanghelică din Nădlac deținea la jumătatea secolului al XIX-lea două mori *seci*, o moară de apă pe Mureș, două case date *în arendă* (chirie), precum și alte case.

Cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la sosirea lor la Nădlac, în anul 1853, s-au ținut serbări de aniversare și, cu această ocazie, preoții evanghelici Ludovit Haan și Daniel Zajac au scris o carte despre istoria slovacilor de aici-*Dejepis stareho i noveho Nadlaku-Istoria vechiului și noului Nădlac*. Când s-au aniversat un secol de la punerea pietrei de temelie a bisericii evanghelice și 110 ani de la sosirea slovacilor la Nădlac, preotul Ivan Bujna a scris o nouă istorie a evanghelicilor nădlăcani: *Strucny nastin. Dejín cirkve evanjelickey a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912* (Scurtă descrie. Istoria bisericii evanghelice din Nădlac de la anul 1853 la anul 1912). Pe baza datelor aflate în cele două scrieri se poate reconstitui viața nădlăcanilor din secolul al XIX-lea și din primele decenii ale secolului trecut.

La începutul secolului al XX-lea, în anul 1904, a luat ființă la Nădlac *Cercul Popular Slovac (Slovenský ľudový kruh)*. Preotul evanghelic Ludovit Boor a fost primul președinte al asociației. Al doilea președinte a fost preotul Ivan Bujna, care a rămas în funcție până la momentul dispariției asociației de pe scena culturală nădlăcană. În cadrul cercului, în anul 1904 a luat ființă o orchestră de tamburine, iar în anul 1905 o trupă de teatru.

Comunitatea ortodoxă sârbă din Nădlac

În Transilvania lupta pentru o mitropolie ortodoxă română a luat sfârșit la data de 25 decembrie 1864, când împăratul Franz Iosif a sancționat și promulgat actul de despărțire a ortodocșilor români de cei sârbi, numindu-l pe Andrei, baron de Șaguna, drept primul mitropolit ortodox român al Ardealului. La Nădlac, dar și în alte localități unde exista o comunitate ortodoxă mixtă, românii și sârbi au continuat încă câțiva ani să se roage împreună în același lăcaș. Conviețuirea îndelungată și strânsele legături familiale au făcut ca ruptura dintre cele două comunități să se facă pașnic, abia după opt ani de la despărțirea oficială. Până la separarea efectivă, în cadrul fiecărei parohii mixte s-a stabilit ca regulă generală păstrarea status-quoului existent în anul 1865, iar credincioșii au fost îndrumați să fie cu răbdare până la rezolvarea tuturor problemelor specifice fiecărei comunități. Pentru unele comunități această stare de fapt s-a menținut mai puțin, pentru altele mai mult, neînțelegerile iscate la împărțirea averilor fiind elementul ce a determinat scurtarea sau lungirea procesului de despărțire ierarhică. La Nădlac s-a menținut status-quo-ul stabilit în anul 1847 până în momentul separării efective a celor două comunități ortodoxe.

Între comunitățile română și sârbă de la Nădlac au fost foarte puține probleme în dispută. Protocolul de despărțire dintre comunitățile ortodoxe română și sârbă de la Nădlac, cu numărul 98/1872, a fost semnat la data de 27 octombrie 1872. În momentul despărțirii trăiau la Nădlac 2.543 de români și 202 sârbi. Înainte de despărțire, comunitatea ortodoxă de la Nădlac a aparținut de Episcopia Aradului, iar după despărțire ortodocșii români rămân sub jurisdicția episcopului de la Arad, iar sârbi trec sub jurisdicția Episcopiei sârbești de la Timișoara.

Conform protocolului de despărțire a comunităților română și sârbă din Nădlac, cărțile de cult în limba slavonă și sârbă au fost luate de sârbi, iar

cele în limba română au rămas în folosința comunității române. În urma constatării din punct de vedere proporțional a credincioșilor celor două etnii, românii au fost nevoiți să plătească sârbilor suma de 6.000 de florini ca despăgubire pentru faptul că aceștia, majoritari, rămân în stăpânirea și folosirea clădirilor bisericii și a școlilor confesionale. De asemenea, sârbii au primit o parte din locurile de cimitir. Pentru întreținerea preotului și a cheltuielilor bisericesti sârbii au primit și parte din pământul bisericesc comun până atunci. Diverse alte obiecte de cult (prapori, veșminte preotești etc.), au fost împărțite după proporția etnică. Icoanele care aveau pe ele inscripții slavone au fost date comunității sârbești.

După plecarea sârbilor din Nădlac spre Rusia în veacul al XVIII-lea, pe loc au rămas foarte puține familii. Pe parcursul ultimelor două veacuri numărul lor a scăzut continuu. Datorită exodului de populație sau a românizării sau maghiarizării forțate, viața religioasă a sârbilor din Nădlac a scăzut foarte mult în intensitate. După despărțirea survenită între comunitatea ortodoxă română și sârbă de la Nădlac, pentru a-și putea desfășura în bune condițiuni activitatea religioasă, sârbii au închiriat fosta sală a Casei culturale ortodoxe. Locul pe care s-a clădit biserica și jumătate din costurile construcției au fost donate de gospodarul nădlăcan Isa Mudrici.

Din punct de vedere arhitectural, biserica ortodoxă sârbească de la Nădlac are ca model biserica ortodoxă română, având același plan, dar la dimensiuni mult mai reduse. E o biserică tip navă, cu o absidă poligonală și cu un turn. După inscripția de pe turnul bisericii, în 1893 s-a încheiat de construit actualul locaș de închinăciune sârbesc.

În cursul anului 1909 biserica a fost zugrăvită în interior și a fost sculptat iconostasul. Totul (sculptură, pictură, auritură), a fost realizat în stil *arta 1900* de Eugen Schpang, originar din Timișoara. Ca pictură, pe pereții interiori artistul a folosit doar elemente decorative. Pe cele patru laturi ale tavanului pictorul a realizat simbolurile celor patru evangheliști: taurul, leul, vulturul și îngerul. Singurele icoane pictate în interiorul bisericii sunt pe iconostas. Turnul bisericii are acoperiș de tablă și ornamente vopsite cu negru. Inițial, în turn au fost așezate trei clopote, dar acestea au fost rechiziționate de autoritățile austro-ungare în timpul Primului Război Mondial. După încheierea primei conflagrații mondiale au fost turnate clopote noi.

Greco-catolicii

În zona Nădlacului fricțiunile dintre români și sârbi apar pe la mijlocul secolului al XIX-lea, situație de care au profitat adepții unirii cu Biserica Romei. La mijlocul secolului al XIX-lea (1847), la Nădlac începe propaganda greco-catolică. Alternativa facilă ce s-a arătat ortodocșilor a atras pe mulți nădlăcani, în special pe cei mai săraci, bucuroși că nu vor mai trebui să plătească atâtea dări. O altă cauză a îmbrățișării cultului greco-catolic de către ortodocșii nădlăcani a fost limba liturgică. La Nădlac trăiau și se rugau împreună ortodocși români și sârbi. Prin lege și tradiție, limba liturgică era cea slavonă. Deși în număr mic în comparație cu românii, sârbii doreau să păstreze limba liturgică neschimbată. Românii, majoritari, doreau ca limba folosită la slujbele religioase să fie cea română, deoarece mulți nu înțelegeau slavona. Din această cauză unii credincioși își leapădă credința strămoșească. La data de 14/26 martie 1847, când preotul Ioan Crețu de la Igrăș îi înmânează preotului ortodox Petru Varga o listă cu 86 de familii ce au trecut la greco-catolicism pentru a fi șterse din rândul ortodocșilor, se înfiripează prima comunitate a Bisericii Unite cu Roma de la Nădlac.

După inscripția de pe fațada vestică a bisericii reiese că biserica a fost terminată în anul 1880. Până la ridicarea bisericii slujbele se țineau într-o casă închiriată și sfințită în acest sens. Biserica greco-catolică din Nădlac nu are o prea mare valoare din punct de vedere artistic, având o pictură interioară fără prea mult fast. Credincioșii uniți au ales ca hramul bisericii lor să fie *Înălțarea Sfintei Cruci*, sărbătorit în fiecare an la data de 14 septembrie. Biserica a suferit reparații capitale la mijlocul veacului trecut. În anul 2006 și în anii următori s-a renovat din nou exteriorul bisericii. În perioada comunistă parohia greco-catolică a devenit parohia III ortodoxă. După reînființarea cultului, locașul de cult a fost retrocedat.

Romano-catolicii

Comunitatea este atestată în anul 1334, când preotul Petru plătea dijma papală. Parohia s-a reînființat în anul 1845, iar biserica a fost ridicată în anul 1878. Biserica este consacrată Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Stilul arhitectonic este cel neogotic. Carl Leopold Wegenstein din Timișoara oferă bisericii din Nădlac o orgă pneumatică cu 8 registre, care este listată în catalogul său ca *opus 81*. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial

conducele au fost rechiziționate în scopuri de război și până în prezent nu au fost înlocuite.

Învățământul

Prima școală confesională a evanghelicilor din Nădlac a fost construită în anul 1804, la puțin timp de la așezarea slovacilor aici, pe locul actualei case parohiale. Primul învățător care a activat la Nădlac a fost Jan Valentiny, numit la data de 4 iulie 1803. Din anul 1807 la Nădlac și-a început activitatea și al doilea învățător slovac. În anul 1834 este construită școala centrală, pe locul primei biserici evanghelice de la Nădlac, în vecinătatea celei actuale. O nouă școală este construită în 1839. În anul 1853, la cele trei școli confesionale slovace umblau 644 elevi. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea funcționau la Nădlac 8 școli confesionale evanghelice. Autoritățile române, recunoscând nevoia de învățământ de toate gradele în limba maternă, au fost de acord ca în anul 1945 să se înființeze la Nădlac *Gimnaziul de Stat Cehoslovac din România*. Din 1948 acesta s-a transformat în *Școală Pedagogică*, iar din anul 1965 va avea statut de liceu. Din anul 1960 s-au adăugat și clase de liceu cu predare în limba română, având până în zilele noastre caracter bilingv. De pe băncile acestui liceu, singurul din România cu predare în limba slovacă, au ieșit numeroase personalități ale vieții culturale sau științifice de origine slovacă care și-au adus contribuția la conturarea civilizației nădlăcane, românești, universale.

O activitate fecundă a slovacilor nădlăceni s-a desfășurat și se desfășoară în domeniul literaturii. Numeroși poeți, esești, nuveliști și romancieri de origine slovacă din Nădlac sunt membri ai Uniunii Scriitorilor din România, Slovacia sau din alte țări. Sensibilitatea ideilor exprimate în scris le-a adus acestora numeroase premii literare naționale și internaționale. *Dicționarul scriitorilor arădeni de azi* enumeră pe cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii slovace din România: Miroslav Ivan Ambruš (n. 1950), Pavol Bujtár (n. 1936), Dagmar Mária Anoca (n. 1951), Ondrej Štefanko (1949-2008), Andrei Zetocha (n. 1940), Pavel Huszarik, doctor în istorie (n. 1956), Anna Lehotská (n. 1964), Ivan Molnar (n. 1933), Rudo Molnar (n. 1936).

Personalități

George Șerban (1838-1895), are cea mai lungă activitate în slujba lui Dumnezeu dintre preoții care au păstorit la Nădlac. Provine dintr-o veche familie nobiliară din Transilvania, monumentul funerar având inserat blazonul familiei. Tată său a fost frate cu mama lui Moise Nicoară. Printre urmașii săi se numără Mihai Adrian Șerban (1887-1947), director al Academiei de Agricultură din Cluj, actuala Universitate de Științe Agricole și Medicină Veterinară, și fost ministru în guvernele interbelice.

Andrei Șerban s-a născut în București, la 21 iunie 1943. Celebrul regizor român preia în 1990 conducerea Teatrului Național „Ion Luca Caragiale” din București, iar din anul 1992 este profesor la Columbia University din New York, la catedra de teatru.

Trifon Lugojan (1874-1941), și-a făcut studiile la Conservatorul din Leipzig. Profesor de la Academia Teologică din Arad, și-a dedicat viața aranjării pe note a cântărilor religioase de la toate slujbele ortodoxe, care se cântă și astăzi în vestul țării.

Uroș Pătean (1875-1924). Țăranul nădlăcan a fost un înfocat luptător în cadrul mișcării de emancipare națională din Transilvania, fiind delegat al Cercului Nădlac la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, fiind apoi ales membru al Sfatului Țării.

Vasile Bărbuț (1921-1998). Preot în Nădlac în perioada 1957-1991, în acest timp ocupând pentru o perioadă funcția de protopop al Aradului și vicar administrativ la Episcopia Aradului.

Viorica Popescu (n. 1952). Scriitoarea cu pseudonimul literar *Lia Alb* a publicat mai multe romane care au ca subiect viața nădlăcană.

Elena Stoinescu (n. 1942), artist plastic specializat în tapiserie. A avut lucrări în numeroase expoziții personale sau de grup în Arad, România, Europa, China etc.

Felicia Baltă (n. 1948). Pictorița născută în jud. Botoșani locuiește de peste 45 de ani în Nădlac. A avut peste 10 expoziții personale sau de grup în Nădlac și în țară.

Ondrej Štefanko (1949-2008). A fost unul dintre cei mai prolifici scriitori de limbă slovacă din România. A condus editura Ivan Krasko care a funcționat la Nădlac. A contribuit la afirmarea culturii slovace din România.

Societatea culturală Ivan Krasko a instituit un premiu cultural care îi poartă numele, acordat anual unor personalități de marcă.

Preoții *Ludovit Augustin Boor* (1855-1924), și *Ivan Bujna* (1881-1949), au fost animatori al luptei culturale și politice a slovacilor din Nădlac. Prin memoriile lor adresate comisiei de pace de la Paris după încheierea Primului Război Mondial au contribuit la includerea localității Nădlac în granițele României.

Pavol Bujtar (n. 1936), profesor de limba slovacă, autor de manuale școlare și autor de literatură pentru copii.

Dagmar Maria Anoca (n. 1951), cadru didactic la Universitatea din București, catedra de limbă slovacă, scriitoare de limbă slovacă din România, abordând genurile poezie, eseuri, istorie literară, traduceri etc.

Andrei Zetocha (n. 1940), scriitor și traducător de limbă slovacă. În legislatura 1990-1992 a fost deputat în Parlamentul României.

Economie

În 1815 s-au organizat bresle corespunzând *țesătorilor, tăbăcarilor, croitorilor și șubarilor, tâmplarilor, lăcătușilor, geamgiilor și dulgherilor, fierarilor și rotarilor și cizmarilor și pantofarilor*. Meșterii acestor bresle colaborau cu meșterii din localitățile Apátfalva, Palota, Makó și Földeák, în prezent în componența administrativ-teritorială a Ungariei.

Pământurile agricole de o calitate superioară fac ca orașul Nădlac să aibă o economie bazată pe agricultură. La Nădlac există câteva asociații agricole, dintre care cele mai importante sunt *Agroslavia* și *Victoria*. De asemenea, pământurile sunt lucrate și în regim privat.

În perioada comunistă la Nădlac a funcționat o fabrică de cânepă, una de prelucrare a laptelui și una de mobilă. După evenimentele din 1989 privatizarea a adus la Nădlac înființarea a numeroase unități, în principal comerciale. Au existat câteva încercări de înfiripare a unor societăți industriale (fabrică de bere), dar care nu au avut succesul scontat. Important pentru dezvoltarea Nădlacului este punctul vamal înființat imediat după trasarea granițelor în anii '20 ai secolului trecut, devenind principala poartă de intrare/ieșire din România spre Europa Occidentală. Începând cu anul 2015 Nădlacul este legat de Arad și Ungaria printr-o autostradă pe care s-a amenajat și Punctul de trecere a frontierei Nădlac 2.

Tradiții și obiceiuri

La Nădlac se păstrează un obicei încă de la stabilirea slovacilor în localitate. În turnul bisericii evanghelice există un balcon de unde la fiecare sfert de oră, cu o trâmbiță (goarnă), este anunțată ora exactă: *la și un sfert* sună o dată, *la jumătate* de două ori, *la trei sferturi* de trei ori (cu o goarnă cu un timbru mai subțire), iar *la fix* sună de atâtea ori cât este ora exactă, cu o goarnă cu un timbru mai grav. De asemenea, în fiecare dimineață, la ora 4 se trag clopotele în amintirea orei la care au ajuns primii slovaci la Nădlac.

Încă din secolul al XV-lea, odată cu primirea dreptului de a se organiza târg la Nădlac, s-a stabilit ca zi de târg joia. Tradiția se respectă până în zilele noastre. Pe lângă faptul că joia se desfășoară obișnuitele schimburi comerciale cu produse din gospodăriile nădlăcanilor, *la piață* este și un loc de socializare în care se adună nădlăcanii și *află noutăți*. În trecut acestea au fost anunțate *cu doba* de un *dobaș*, iar în ultimii ani anunțurile sunt făcute *la microfon*. Practic, în zilele de joi, la Nădlac orice altă activitate este paralizată până la orele prânzului.

Slovacii din Nădlac sunt renumiți în țară și străinătate prin câteva produse culinare, adevărate branduri: *cârnațul* și *salamul de Nădlac* (cu o rețetă străveche, toate ingredientele fiind naturale), *colacul* (cozonacul), *griliașul* (un desert din pastă de zahăr ars cu nucă, modelat în cele mai diverse forme), *kysnute halusky* (găluște tăuțăști – un desert tradițional, dar care poate fi servit și ca fel principal), se prepară cu brânză, mac, nucă, scorțișoară.

A doua zi de Rusalii. La Nădlac se păstrează un obicei străvechi, împrumutat din practicile precreștine. Este vorba de efectuarea unei procesiuni a credincioșilor, în frunte cu preotul (preoții), la câmp, pentru înălțarea de rugăciuni pentru prosperitatea și ocrotirea divină a semănăturilor. Inițial această procesiune se făcea la data de 25 aprilie, la *Rogigalia*, apoi în a cincea duminică după Paști, iar mai târziu în sâmbăta Rusaliilor. Ulterior, această procesiune *la holde*, la un lan de grâu, se face în a doua zi de Rusalii. În timp ce preotul face rugăciunile pentru ocrotirea culturilor agricole, credincioșii fac cununi din spice de grâu cu flori, pe care le agață de crucea de la prapori și care sunt lăsate acolo până toamna.

Sport

La Nădlac funcționează *Clubul Sportiv Victoria*, cu secțiile fotbal, volei, handbal, judo, șah. Mulți sportivi legitimați la acest club au devenit campioni naționali.

Turism

În Nădlac se găsesc mai multe monumente de interes turistic, precum și un interes particular din partea turiștilor slovaci față de comunitatea majoritară de slovaci: biserica evanghelică, biserica romano-catolică, biserica ortodoxă, Liceul J.G. Tajovsky, pescăria de lângă Nădlac etc.

Bibliografie

200 rokov života slovakov v Nadlaku, Nadlak, vydavateľstvo Ivan Krasko, 2003.

Atlas ľudovokultúry Slovákov v Rumunsku/Atlasul culturii populare a slovacilor din România, Nadlak/Nădlac, vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku/ Editura Societății Culturale și Științifice Ivan Krasko, 1998.

Bujna, Ivan, *Strucny nastin. Dejin cirkve evanjelickej a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912*, în Ivan Bujna, *Spisy*, Nadlak, vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 2000, pp. 9-179.

Ciuhandu, Gheorghe, *Propaganda catolică maghiară de la Macău în coasta diecezei ortodoxe a Aradului (1815-1864)*. *Cercetări istorice*, Arad, 1926.

Haan, Ludovit; Zajac, Danjel, *Dejepis stareho i noveho Nadlaku*, vydavateľstvo D. Z. S. Č. R. a Slavia a. s. v Nadlaku, 1994.

Hațegan, Ioan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos. Comunități, populație și habitat într-un spațiu de interferențe culturale*, edit. Almanahul Banatului, Timișoara, 1995.

Hlasnik, Pavel; Pascova, Bianca, *Slovaci v Rumunsku*, Nadlak, vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997.

Marco, Gabriela Adina, *Pași spre Unire...*, Nădlac, Editura Ivan Krasko, 2006.

Marco, Gabriela Adina, *Învățământul confesional ortodox român de la Nădlac până în 1918*, în „Vasile Popeangă, vocație de intelectual”, volum apărut sub îngrijirea lui Anton Ilica, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2007, pp. 349-369.

Marco, Gabriela Adina, *Ludovit Augustin Boor și Ivan Bujna – preoți evanghelici slovaci luptători pentru Unirea Transilvaniei cu România*, în „Aradul și Marea Unire din 1918. Culegere de studii”, coordonatori Marius Grec, Stelean Ioan Boia, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2008, pp. 129-135.

Marco, Gabriela Adina, *Școala confesională ortodoxă română din Nădlac după 1918*, în Administrație românească arădeană. Studii și comunicări, vol. I, coordonatori Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2010, pp. 230-243.

Marco, Gabriela Adina, *Despărțirea dintre comunitățile românească și sârbească de la Nădlac*, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, coordonatori Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2011, pp. 82-101.

Marco, Gabriela Adina, *Uroș Pătean – un nădlăcan în Parlamentul țării*, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, coordonatori Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2012, pp. 316-325.

Marco, Gabriela Adina, *Familia Șerban – generații peste timp*, în „Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. V, coordonatori Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2012, pp. 110-122.

Marco, Gabriela Adina, *Intelectuali nădlăcani – familia Lugojan*, în „Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. VI, coordonatori Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2013, pp. 88-99.

Marco, Gabriela Adina, *Monumentele eroilor din Nădlac*, în „Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana, 95 de ani de la Marea Unire”, vol. VII, coordonatori Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2013, pp. 282-288.

Marco, Gabriela Adina, *Unele consecințe ale trasării graniței de stat între România și Ungaria în zona Nădlac*, în *95 de ani de la MAREA UNIRE* (culegere de studii), volum omagial, coordonator Marius Ioan Grec, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2013, pp. 133-140.

Marco, Gabriela Adina, *Sculptorul Nistor Busuioc și contribuția sa la dezvoltarea sculpturii eclesiastice din Banat (Biserica ortodoxă română din Nădlac)*, în „Studii și cercetări/ Studije i istraživanja. Actele simpozionului internațional Banatul – Istorie și multiculturalitate/ Radovi Međunarodnog simpozijuma Banat – Istorija i multikulturalnost. Zrenjanin 2015, Reșița 2015”, Reșița, Edit. Fundației FREFV Novi Sad, 2015, pp. 723-734.

Marco, Gabriela Adina, *Câteva aspecte privind cultura slovacă din România*, în „Europa” (Novi Sad), an VII, nr. 14, 2014, pp. 65-67.

Marco, Gabriela Adina, *Biserica ortodoxă română din Nădlac – Protopopiatul Arad – 190 de ani de la punerea pietrei de temelie (1822-2012)*, în „Altarul Banatului” (Timișoara), anul XXIII (LXII), nr. 10-12, octombrie-decembrie 2012, pp. 107-119.

Marco, Gabriela Adina, *Pictura bisericii ortodoxe din Nădlac, prima lucrare a pictorului Ioan Zaicu*, în „Studii și cercetări istorice bănățene” (Timișoara), vol. 1/2015, pp. 407-422.

Marco, Gabriela Adina, *Istorie, tradiție și cântare bisericească ortodoxă pe meleaguri nădlăcane. Corul Bisericii Ortodoxe Române (1882 – prezent)*, în „Studii și cercetări istorice bănățene” (Timișoara), vol. 2/2016, Editura Eurostampa, pp. 125-137.

Marco, Gabriela Adina, *Comunitatea slovacă din Nădlac până la Unirea cea Mare*, în „Tribuna Universitară” (Arad), anul IV, nr. 2 (23), martie-aprilie 2006, p. 7.

Medeleț Vărtaciu, Rodica, *Pictorul Ion Zaicu*, Timișoara, Edit. Facla, 1979.

Pamătnica 50 rokov slovenského stredného školstva v Rumunsku; Memorial 50 de ani de învățământ liceal cu limba de predare slovacă din România, Nădlac, Editura Societății Culturale și Științifice Ivan Krasko, 1995.

Štefanko, Ondrej, *Despre slovacii din România*, Nădlac, Editura Ivan Krasko, 2004.

Țiucra Pribeagul, Petre, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1936.

Țiucra Pribeagul, Petre, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, ed. 2, Arad, edit. Ramira, 2008.

Orașul Pâncota

dr. Sorin Bulboacă

Stema orașului Pâncota se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat. În partea superioară, pe câmp roșu, se află o cetate de argint, zidită negru, cu contraforți pe flancuri, cu două turnuri crenelate, dotate cu două ferestre. În bolta porții deschise este o cruce greacă de aur care asuprește o semilună de argint. În partea inferioară, pe câmp albastru, se află un pal de argint poziționat pe centru și încărcat cu un caduceu negru, flancat la dextra și la senestra de doi butuci de viță-de-vie cu frunze și struguri, încolăciți pe câte un arac, totul de aur. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Poarta de cetate simbolizează cetatea Pâncotei construită în secolul al XIV-lea. Crucea și semiluna semnifică luptele de apărare duse împotriva otomanilor, care au avut loc în zonă în secolul al XVI-lea. Caduceul semnifică activitatea comercială desfășurată în oraș. Vița de vie reprezintă ocupația de bază a locuitorilor: viticultura. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

Denumiri

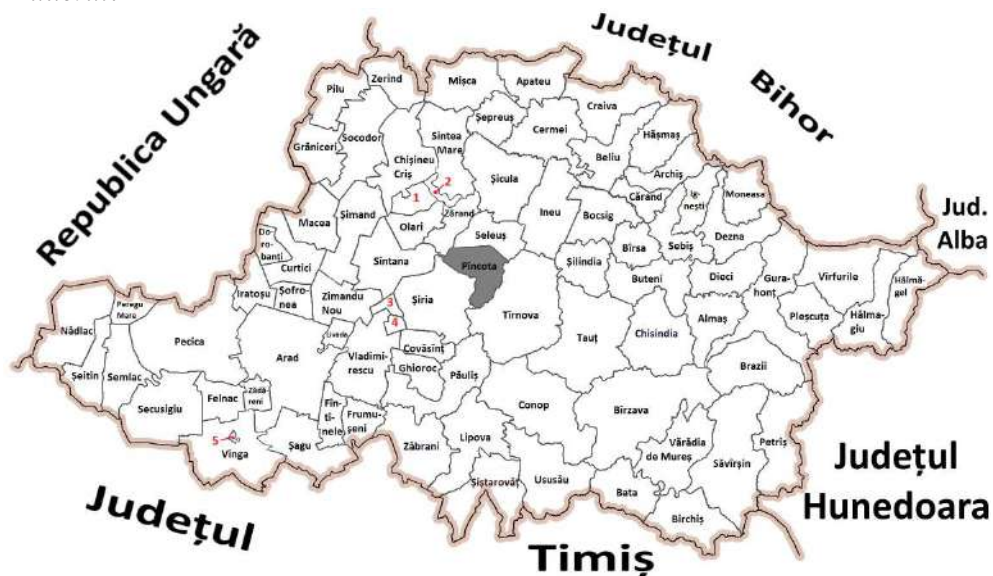
Pâncota: Pankatha, Ponkata, Pankota.

Măderat: Maghyarát, Meghyer, Borosmegyer.

Repere geografice:

46°19'21" N, 21°41'13" E; suprafața: 70,9 km² (7.090 ha).

Localitatea Pâncota este un oraș situat la o distanță de 37 km de orașul Arad, în zona centrală a județului, la întâlnirea Câmpiei Aradului cu Munții Zărandului. Din punct de vedere administrativ, de Pâncota aparține și satul Măderat.

Istoric

Prima atestare documentară: Pâncota în 1177 (mănăstirea benedictină din Pâncota), Măderat în 1177.

Pâncota

Pe teritoriul actual al orașului Pâncota, în epoca bronzului a existat o așezare umană aparținând *Culturii Otomani*. În secolele II-IV, prin des-

coperiri arheologice, este atestată o așezare a dacilor liberi. În Evul Mediu timpuriu a existat la Pâncota un sat (secolele X-XI). Un document din anul 1131 menționează la Pâncota 11 vii și 21 de viticultori, dovadă a vechimii cultivării viței de vie în hotarul orașului.

În anul 1177 sunt menționați la Pâncota 12 îngrijitori de vite în slujba Capitlul ui catolic din Arad. În 1202-1203 prima menționare a satului Pâncota. La Pâncota, o veche mănăstire, probabil ortodoxă, a fost preluată de călugării benedictini cândva în prima jumătatea a veacului al XII-lea. În 1219 sunt menționați *villani de Pankatha*. În acest an, mai mulți țărani din Pâncota i-au acuzat pe consătenii lor Rolanda și Laurențiu, susținând că din vina acestora au suferit o pagubă de 2 mărci, judecători fiind abatele din Pâncota și Andrei, patronul mănăstirii catolice din localitate. Rolanda și Laurențiu și-au dovedit însă nevinovăția prin proba cu fierul roșu. Judecata a fost oficiată de abatele de Pâncota și de stăpânul patronal al acestuia, Andreas, prezent fiind și George de Cenad. Rolanda și Lorenz (Laurențiu), au fost supuși judecății. Cu toate că tipul judecății divine nu este precizat, se presupune că era vorba de judecata focului. Procedura consta în faptul că inculpatul trebuia să ducă un fier înroșit greu de 3 uncii pe o distanță cuprinsă între 9 și 12 pași. Proba focului la Oradea nu se desfășura în catedrală, ci în pronaos sau în curtea acesteia. Mâna inculpatului era încă din prima zi înfășurată în pânză și sigilată, pentru a nu putea apela la elemente de vrăjitorie. După probă era din nou înfășurată și sigilată, iar bandajul și sigiliul se îndepărtau după 3 zile. De-a lungul acestor zile se întâmpla frecvent ca inculpatul să nu reziste din cauza rănilor provocate de arsură, și înainte de a i se da jos bandajul se refugia în biserică făcând apel la dreptul de azil al acesteia sau, în unele cazuri, evada.

Pâncota face parte din Comitatul Zărand în veacurile XIII-XVI, până la cucerirea otomană. În hotarul de nord-vest al orașului, fără a se preciza punctul exact, a fost identificată pe teren o fortificație de formă patrulateră, cu un singur val de pământ și șanț de apărare. Planimetria fortificației respective este similară cu aceea a cetății Biharia. În cadrul sitului nu s-au efectuat sondaje sau săpături arheologice sistematice. În funcție de analogiile planimetrice, situl de la Pâncota a fost încadrat în secolele IX-XI, dar ceramica descoperită la suprafața solului datează, cu precădere, din secolele XI-XII.

Pentru a diminua influența politică a partizanilor lui Ladislau Kan, regele Ungariei Carol Robert de Anjou (1308-1342), l-a numit în fruntea

cetății Pâncota pe castelanul *Laurențiu Igmand*, întemeietorul familiei nobililor *de Pâncota (Pankotai)*. Este primul stăpân cunoscut al cetății Pâncota. Laurențiu Igmand și-a creat o bază teritorială solidă în Comitatul Zărand, în jurul cetăților Pâncota și Dezna (pe care regele Carol Robert le va confirma în 1317 fiului său Nicolaus), impunându-și autoritatea în fața nobililor din regiune. În 1318 este atestată documentar și nominalizată pe listele cetăților din timpul domniei lui Sigismund de Luxembourg *fortăreața din Pâncota*, care, în timp, devine proprietate regală.

În urma implicării în revolta împotriva regelui Carol Robert, familia nobiliară Igmand pierde cetatea Pâncotei, care devine în 1318 domeniu regal aparte, apartenența regală a așezării fiind atestată și în 1363. Magistrul Leel s-a plâns regelui Carol Robert de Anjou că Ivanca (*Iwanka*) a ocupat pe nedrept mai multe moșii ale sale aflate în Comitatul Zărand, regele Ungariei făcându-i dreptate.

Între anii 1318-1334 este menționat un castelan regal al cetăților Dezna și Pâncota – *castellanus Iwanka* (Ivanca). În 1331 este menționat într-un document emis de regina Elisabeta a Ungariei *Castellano de Pankota*. În mai 1347, litigiul dintre Francisc (castelanul cetăților Pâncota și Dezna), și nobilul Avram, fiul lui Dionisie, cu privire la hotarele unor moșii (Boroșineu, Gerla și Mortuntelke), era judecat de regele Ludovic de Anjou (1342-1382), prin oamenii săi de încredere Nicolae – paroh de Sumugy și capelan al regelui, și Toma, aprodul curții, solicitând Capitlului de Oradea să-și trimită omul de încredere pentru a stinge conflictul. Castelanul Francisc n-a dorit să se înfățișeze personal la judecată, trimițând niște apropiați ai săi care, împreună cu juzii și oamenii din Boroșineu, precum și cu nobili din Comitatul Zărand, s-au împotrivit la hotărnicirea moșiilor mai sus menționate.

În 1358-1363 Pâncota și Dezna erau stăpânite de cavalerul *Petru de Bellantis*, care emite din Pâncota un document datat 15 februarie. În mai 1363 un locuitor al Pâncotei, Syke, frate cu Gheorghe, stăpâna locul unde se spăla aurul, aflător pe pârâul Chisindia, regele Ungariei confirmând celor doi frați posesia locului de unde se extrăgea metalul prețios.

În iunie 1387, cetatea și domeniul Pâncota, situate lângă drumul medieval ce lega Lipova de Oradea, a fost donată de Sigismund de Luxembourg, regele Ungariei, banilor Severinului Ladislau și Ștefan Losonci. Cetatea Pâncotei își continuă existența până la sfârșitul veacului al XIV-lea ca

cetate regală, cum precizează mențiunea din 1387 (*castrum nostrum regis Pankota*).

Pâncota este un *centru ecleziastic catolic*, subordonat episcopului de Eger.

În 1363 și 1397 Pâncota este atestată documentar ca *oppidum* (târg), astfel explicându-se progresul localității în veacul al XIV-lea; aici se țineau târguri vestite, la care veneau negustori din Arad, Timișoara și alte orașe. În 1387, Pâncota se afla în posesia familiei nobiliare maghiare Losonczy. Din anul 1363 se cunoaște și *sigiliul Pâncotei* care, prin inscripția *Sigillum Hospitum de Pancota*, indică totodată și prezența unor coloniști. Și în veacul al XV-lea Pâncota își păstrează statutul de *târg* (*oppidum*), fiind menționată documentar cu acest statut în 1475, 1477 și 1483. În 1475 târgul Pâncota este menționat în documente de epocă ca având 630 de locuitori contribuabili și 120 de săraci, ceea ce însemna o populație de circa 750 de locuitori.

Un tânăr din Pâncota (*Bricius Anthony*), frecventa cursurile Universității poloneze din Cracovia în 1492. În veacul al XV-lea 2 profesori ai Universității din Viena proveneau din târgul Pâncota. În 1558 *Pankothai Vér Ferenc* era student la Universitatea din Cracovia (Polonia).

În veacul al XVI-lea cetatea Pâncotei era centrul domeniului feudal al familiei nobiliare maghiare Losonczy, cuprinzând 7 sate și 103 porți iobăgești. În 1552 Ferdinand de Habsburg le-a desemnat pe Frusina și Ana (ficele comitelui de Timiș Ștefan Losonczy), și pe Clara și Dorothea, nepoatele de la fratele său Anton Losonczy), drept moștenitoare ale întregii averi, în cazul în care Ștefan Losonczy ar fi fost ucis pe câmpul de luptă împotriva turcilor. Printre cetățile amintite ca alcătuind patrimoniul familiei nobiliare Losonczy sunt și Pâncota, Ineu și Dezna, în Comitatul Zărand. În anii 1561-1563, cu puțin timp înaintea cuceririi otomane, Pâncota este menționată ca *oppidum* (târg), având 76 de sesii iobăgești (cel puțin 300 de case).

În 1566 Pâncota este cucerită de turci, făcând parte din *sadjakul* Ineului, fiind sub stăpânire otomană până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Se pare că în anul 1565, în contextul asedierii Pâncotei de către turci, a fost distrusă definitiv și abația catolică din localitate. În timpul ocupației turcești Pâncota a decăzut, pierzând statutul de târg.

Lângă Strada Soarelui, la circa 500 de metri de marginea orașului, se găsește *cetatea turcească Pâncota*, o cetate de pământ cu șanț exterior, re-

lativ bine conservată, amplasată în estul orașului. Situl arheologic aferent este monument istoric. Situl a fost cunoscut încă în secolul al XIX-lea, când au fost efectuate o serie de săpături amatoricești care au scos la iveală în interiorul cetății ruinele unei biserici, incinta acesteia și peste 60 de morminte din cimitirul exterior. Situl existent este cunoscut sub numele de *cetatea turcească*, dar cercetările arheologice au stabilit că cetatea fusese ridicată pe locul unde existase o mănăstire benedictină. Studiile arheologice confirmă faptul că biserica de la Pâncota are analogii perfecte în arhitectura sud-dunăreană din secolele X-XI. În urma săpăturilor au fost dezvelite următoarele: un turn, ce era situat în partea nord-vestică; fragmente ale bisericii și o parte dintre zidurile acesteia; fragmente din zidul din jurul bisericii și al cimitirului; vestigii aparținând epocii turcești și 15 morminte cu înhumare în sicriu sau cistă de piatră. În urma săpăturilor din 2004 au fost descoperite câteva piese foarte valoroase, și anume sculpturi în piatră, realizate într-o manieră specifică spațiului ortodox, unice în țară și considerate rare în lumea bizantină. Au fost descoperite de asemenea obiecte de ceramică din sec. XII-XVI, podoabe din os și metal, fragmente de teracotă și faianță. Cetatea turcească Pâncota a fost menționată de Evlia Celebi în 1660.

În 5 noiembrie 1595 trupele transilvănene instalate la Ineu recuceresc Pâncota, care pentru câțiva ani face parte din nou din Principatul Transilvaniei. Un raport din februarie 1603 evidențiază faptul că trupele turcești tulburau în permanență liniștea regiunii, iar unele sate, printre care și Pâncota, erau distruse în contextul luptelor dintre mercenarii lui George Basta și trupele otomane.

În 1604 Pâncota este din nou ocupată de turci. În veacul al XVII-lea Pâncota s-a aflat sub administrație otomană. Într-un act de danie din 4 februarie 1651 al lui Gheorghe Rakoczy al II-lea, principe al Transilvaniei, Pâncota apare ca așezare nelocuită (*pusta*).

În 1699, după pacea de la Carloviț, Pâncota trece în administrația Erariului (statului) habsburgic. Domeniul Pâncotei, care purta numele de *Vetus Pankotha*, a fost donat la 27 noiembrie 1726 ducelui Rinaldo de Modena, fiind stăpânit de acesta și în 1732. Găsind localitatea în mare parte distrusă de turci, ducele începe s-o colonizeze cu populație de etnie maghiară. Actul de danie din 11 decembrie 1732 enumera toate localitățile ce intrau în componența domeniului: Pâncota, Măderat, Șiria, Mâsca, Gașa,

Seleuș, Cighirel (azi dispărut), Iermata, Moroda, Agriș, Arăneag, Drauț, Târnova, Dud, Chier. Întrucât nepotul ducelui Rinaldo de Modena s-a aflat în tabăra adversă Habsburgilor în timpul războaielor de succesiune la tronul Austriei (1740-1746), în anul 1760 uriașul domeniu intră în posesia camerei regale, devenind domeniu cameral – și așa va rămâne până în anul 1821.

Pâncota Nouă a fost întemeiată de *coloniști germani* aduși în anul 1785 din Alsacia-Lotaringia și de cei din Wurttemberg, sosiți în 1817, la nord-vest de așa-numitul *Dealul Pleșuv (Kopaszhegy)*, la poalele căruia s-a format în Evul Mediu așezarea din preajma abației. În anul 1807 s-a realizat contopirea celor două așezări – *Pâncota veche* și *Pâncota Nouă* (unde trăiau coloniștii germani), datorită strădaniei funcționarului cameral F. Jedlitska.

În veacul al XVIII-lea târgul de animale din Pâncota a ajuns să dobândească o însemnătate tot mai mare. În contextul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, cetele țărănești sosite dinspre Zărând au intrat în Pâncota în 7-8 noiembrie 1784, ridicând la luptă întreaga țărănime. La 15 noiembrie 1784, la Pâncota țaranii incendiază casa notarială. Intervenția armatei de la Șiria pune capăt acestor forme de răzvrătire, după care o parte din conducătorii răscoalei sunt întemnițați. Tradiția locală afirmă, fără să fie o certitudine, că în fosta închisoare domeniială Pâncota ar fi fost încarcerat pentru scurt timp chiar Horea.

Domeniul Pâncota, având o suprafață de 70.000 de iugăre, a cuprins satele Seleuș, Cighirel, Măderat, Mișca, Agriș, Arăneag și Almaș. În anul 1822 Erariul a vândut domeniul Pâncota, pentru suma de 720.000 de florini, baronului Iosif Dietrich, *în alodiu* (pământ în proprietatea moșierului, lucrat de iobagi, fără obligații feudale). Domeniul cuprindea 520 de ha pe pământ remanențial (nelucrat, neîmpărțit în sesii). În scurtă vreme domeniul Pâncota a devenit o gospodărie model, modernă. Administratorul domeniului a fost Gheorghe Brezecscoi, un funcționar neamț la fel ca Dietrich și care a condus domeniul cu multă pricepere. Cu toate că domeniul Pâncota a fost un model pentru multe alte domenii din Banat, aici au avut loc conflicte din cauza comasărilor și hotărnicirilor, uneori abuzive, făcute în defavoarea țăranilor, mai ales la împărțirea pășunilor. Numai iobagii din Pâncota au suferit o pagubă de 8.000 de florini. Pentru acest lucru țăranii de pe acest domeniu au făcut nenumărate jalbe la diferite foruri – și doar foarte rar au obținut un rezultat favorabil în urma acestora.

Este ilustrativ *castelul familial Dietrich* din centrul orașului, realizat în stil neobaroc, restaurat în deceniul al optulea al secolului al XX-lea. Din forma originală castelul păstrează o mare parte din exterior, iar din interior sufrageria, culoarele, o parte din ușile din fier forjat și grilajele artistice de la ferestre.

În toamna anului 1848 țăranii din Pâncota se revoltă împotriva dijmei din vin. La Pâncota și Șiria, stăpânii feudali, recunoscând pericolul ce-l reprezenta starea de răzvrătire a populației, n-au mai forțat îndeplinirea robotelor.

Baronul Dietrich și soția sa Béla Anna Clara au avut două fiice. Una dintre ele, Anna Elisabeta (1823-1853), s-a căsătorit cu contele Lajos Schulkowsky, iar cealaltă, Wilhelmina Iosefa, a murit la vârsta de 4 ani. În anul 1855, la moartea baronului, întreg domeniul este lăsat moștenire nepotului, contele Iozsef Schulkowsky. În acest domeniu era încadrat și castelul din Pâncota, care păstrează și azi pe acoperiș blazonul familiei Schulkowsky. Noul proprietar și-a arendat o parte din moșie sub forma arendei mici, iar cealaltă parte sub forma arendei mari. Din totalul moșiei, care depășea 70.000 de iugăre, și-a reținut 8.000 de iugăre de pământ și 6.000 de iugăre de pădure până în anul 1919, când domeniul intră în posesia statului român.

În timpul Primului Război Mondial, din Pâncota și Măderat au fost mobilizați 22 de rezerviști pentru a lupta în armata austro-ungară. Prin intrarea României în război, soldații români sunt trimiși pe fronturile de luptă din Italia și Rusia. Dintre cei 22 de soldați plecați de pe aceste me-leaguri, 16 au luptat în Italia și 6 în Rusia.

În primele zile ale lunii noiembrie 1918, în contextul dezintegrării Austro-Ungariei, mai mulți țăranii de etnie germană din Pâncota s-au prezentat la notarul local Gustav Gurba somându-l să părăsească comuna. Acesta, speriat, s-a refugiat la Arad. A doua zi, în 2 noiembrie, acțiunile revoluționare au fost lărgite, fiind îndreptate asupra moșierilor din zonă. Sătenii pâncotani, împreună cu cei din satele vecine veniți la târg, distrug gheretele negustorilor, devastează prăvăliile, după care trec la atacarea moșiilor din jur. În ciocnirile care au avut loc au fost 4 morți și peste 30 de răniți. În luna noiembrie, după înlăturarea vechii administrații ungare, s-a trecut la alcătuirea noilor organe de stat românești – consilii naționale și gărzi naționale, care au fost alese în cadrul unor adunări populare. Pentru

înființarea gărzii naționale mixte, la Pâncota a acționat locotenentul I. Neamțu. Noua gardă națională era condusă de Maximilian Muscă. Cercul Șiria a fost reprezentat la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, de 4 delegați oficial aleși, din care unul era din Pâncota, pe nume Ioan Burza, în vârstă de 55 de ani.

Prin Decretul-lege nr. 3622 din 11 decembrie 1918, Consiliul Dirigent al Transilvaniei a fost autorizat să redacteze proiectul legii reformei agrare. Decretul-lege prevedea exproprierea în întregime a tuturor proprietăților aparținând străinilor și persoanelor particulare cu domiciliul în afara granițelor României. În baza acestui decret-lege, domeniul Pâncota aparținând baronului Schulkowsky intră în posesia statului român. Aplicarea acestei legi s-a făcut cu multă dificultate și s-a extins în timp o perioadă de peste 6 ani. Prin reforma agrară din 1921 țărani au primit suprafețe mai mici de pământ, în medie 2,5 iugăre pe cap de familie. Dacă la Pâncota împrumietărirea s-a făcut în limitele menționate, cu loturi reduse sub plafoanele superioare înscrise în lege, la Măderat un număr mare de îndreptățiți n-au primit pământ deoarece suprafața necesară împrumietării nu era suficientă.

Din Pâncota și Măderat sunt mobilizați în cel de-Al Doilea Război Mondial, pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei, un număr însemnat de combatanți. Între 1941-1945, pe câmpurile de luptă, din nordul Europei și până în Caucaz, de la Țiganca și până la Stalingrad, prin stepa kalmukă dar și împotriva Germaniei, au căzut eroic la datorie 60 dintre cei chemați sub arme, dintre care 44 din Pâncota și 16 din Măderat.

Prin reforma agrară din martie 1945 s-au expropriat 213 proprietăți aparținând etnicilor germani din Pâncota. A rezultat în urma acestei acțiuni o suprafață de 1.798,31 hectare, suprafață din care cei lipsiți de pământ au fost împrumietăriți cu câte 3,16 ha/familie, iar celor ce posedau loturi foarte mici la acea dată li s-a dat în completare diferența până la atingerea suprafeței prevăzute de noua lege.

Primele *familii evreiești* care se așează în Pâncota sunt menționate la începutul secolului al XIX-lea. Alături de populația maghiară, germană și românească, evreii contribuie la dezvoltarea economică și culturală a localității. În anul 1840 sunt atestați 61 de evrei. Cele mai înstărite familii au fost Werner, Riesz, Kohn, Beamter și Frisch. Prosperitatea materială le-a permis ridicarea unei sinagogi în 1860, amplasată pe Strada Vladimirescu

numărul 30. Sinagoga era cea mai importantă clădire de acest fel din regiune, adunând în zilele de Sabat și la sărbătorile evreiești credincioși din mai multe localități învecinate (Măderat, Târnova, Drauț, Arăneag, Mâsca, Seleuș, Șicula etc.). Sinagoga a fost dărâmată în anul 1964, iar terenul a fost vândut învățătorului Alexandru Cătuța.

La sfârșitul secolului al XIX-lea comunitatea evreiască cuprindea peste 100 de persoane. Unii erau absolvenți de studii superioare; în documentele vremii sunt menționați 2 avocați și 3 medici, printre care doctor Adelman Geza. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial evreii din regiunea Aradului au fost evacuați și mutați în ghetoul din Arad, pierzându-și toate proprietățile și bunurile. Din 101 de evrei, câți existau în 1941 în Pâncota, au rămas doar 5, aceștia integrându-se în comunitate prin căsătorii mixte. Începând cu anul 1941 s-au organizat două tabere de muncă forțată – la Păuliș și la Pâncota. Între anii 1941-1944 s-a realizat canalul Matca (legătura dintre Mureș și Cigher), cu efortul evreilor deportați. În Pâncota există astăzi un singur supraviețuitor, Metzner Toma, care locuiește pe Strada Tudor Vladimirescu nr. 21. Mărturiile ale prezenței comunității evreiești în Pâncota sunt cele 137 de monumente funerare și vechea capelă din cimitirul evreiesc.

Măderat

În 1177 și 1202 satul Măderat este menționat documentar ca *villa Meghyer*. În Evul Mediu viticultura a reprezentat o ocupație de bază în Măderat, astfel că în anul 1214 sunt menționate viile și o moară din sat. În 1324 este consemnată parohia catolică din Măderat. În 1388 satul Măderat aparținea domeniului Capitlului catolic din Arad. Ulterior satul este stăpânit de mai multe familii nobiliare maghiare. În 1494, 1508 și 1519 Măderatul era în proprietatea domeniilor Abrahámffy și Harasthy. În 1553-1561 erau în Măderat 62 de sesii iobăgești, aflate în posesia familiilor nobiliare Méreg, Massay, Horváth, Kolbász, Abrahámffy, Szerzenkovich, Kerecsényi și Nagy, precum și a Capitlului catolic din Arad. La mijlocul veacului al XVI-lea Măderat este ocupat de turci, rămânând sub administrație otomană până în 1595.

În anii 1601-1603 Măderatul s-a aflat în posesia domeniului Toldy. În 1732 Măderatul aparținea domeniului ducelui de Modena. În 1819-1821 Erariul austriac vinde satul Măderat familiei Dietrich.

Monumente

Cetatea turcească Pâncota este o cetate de pământ cu șanț exterior, relativ bine conservată, amplasată în estul orașului. Situl arheologic aferent este monument istoric. Între anii 2000-2006 au fost efectuate cinci campanii de săpături arheologice, în urma cărora a fost redescoperit *planul bisericii arhidiaconale* cu o parte a cimitirului din jur, iar în ultima campanie a fost secționat valul de pământ, care a conservat doar urme medievale. Colectivul care a coordonat săpăturile este format din Dana Marcu Istrate (Cluj-Napoca) – responsabil științific, Ioan Fedor Pascu (SC Damasus SRL), Zsuzsanna Heitel (Institutul de Istoria Artei București), George Pascu Hurezan, Florin Mărginean și Zsuzsanna Kopeczny (Complexul Muzeal Arad).

Una dintre cele mai impunătoare construcții din Pâncota este *castelul Dietrich-Schulkowsky*, din secolul al XIX-lea. Castelul a intrat ulterior în posesia unui afacerist evreu pe nume Henrich Klekner, față de care contesa Schulkowsky avea datorii. După 1948 castelul a intrat în proprietatea statului român. În prezent, castelul (în care funcționează Primăria orașului Pâncota), este revendicat de moștenitorii lui Henrich Klekner, care locuiesc în Israel.

Pe Strada Tudor Vladimirescu, la nr. 71, se află fosta *închisoare a domeniului*, în care au fost deținuți țărani răsculați în 1784-1785. Transformată în han și stație de poștaș, această clădire cu etaj a servit ca loc de deținere a revoluționarilor maghiari arestați de autoritățile habsburgice în urma înăbușirii revoluției din 1848-1849. Pe aceeași stradă, la nr. 57, se găsește casa în care a văzut lumina zilei dramaturgul maghiar Gergely Csiky (1842-1891).

Demografie

Pâncota: 1715 – 49 de familii; 1720 – 47; 1742 – 84; 1746 – 155; 1771-1786 – 249; 1828 – vechea și noua Pâncotă: 580 de familii țărănești și 55 de familii de meșteșugari; 1851 – 3.011 locuitori; 1857 – 3.479; 1869 – 4.480; 1880 – 4.132; 1890 – 4.896; 1900 – 5.297; 1910 – 5.602; 1922 – 5.298.

Măderat: 1715 – 25 de familii; 1720 – 16; 1747 – 59; 1771-1786 – 178; 1800 – 260; 1828 – 294; 1857 – 2.213 locuitori; 1869 – 2.491; 1880 – 2.085; 1890 – 2.190; 1900 – 2.336; 1910 – 2.411; 1922 – 2.240.

Populația orașului Pâncota (împreună cu cea a satului Măderat): 1930 – 7.225 de locuitori; 1956 – 6.986; 1966 – 6.993; 1977 – 7.206; 1992 – 7.446; 2002 – 7.186; 2011 – 6.946.

Conform recensământului din 2011, majoritatea locuitorilor sunt români (74,2%). Principalele minorități sunt: romă (10,5%), maghiară (6,54%) și germană (2,07%). Pentru 5,57% din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (59%), dar există și minorități de penticostali (19,29%), romano-catolici (7,85%), bapțiști (3,01%), adventiști de ziua a șaptea (1,93%), și reformați (1,55%). Pentru 5,86% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica

La Pâncota, o veche mănăstire, menționată la 1177, probabil ortodoxă, a fost preluată de călugării benedictini cândva în prima jumătate a veacului al XIII-lea. Arhidiaconatul catolic de aici este subordonat ierarhic față de arhiepiscopia catolică de Agria. Pe locul unde se află astăzi orașul Pâncota funcționa în anul 1215 o *abație benedictină* cu hramul Sfintei Fecioare.

Biserica de la Pâncota a fost ridicată probabil în incinta unei preexistente cetăți de pământ având valuri întărite cu palisade de lemn, suprapuse de actuala fortificație de pământ. Un argument în acest sens este grătarul de bârne descoperit paralel cu zidul de nord al incintei bisericii. Cele două altare descoperite în anul 1883 reprezintă repere importante pentru sculptura de sorginte bizantină din secolul al XI-lea. Cele două mense de altar au fost dezvelite în amplasament secundar, în afara absidei, în nava bisericii, având axele lungi dispuse paralel cu mediana est-vest a clădirii. Cea din stânga, mensa decorată cu capete de dragoni, a fost descoperită fără elemente de susținere, la intrarea încăperii atașate navei dinspre nord. Această mensă nu a mai fost montată în chip de altar după dislocarea ei. Altarul din dreapta, dinspre sud-est, a fost găsit cu mensa prăbușită peste elementele sale de susținere și lipită de zidul de sud al navei. Mensele prezintă caracteristici certe ale artei bizantine din a doua jumătate a veacului al XI-lea, ceea ce subliniază *existența unei biserici ortodoxe românești*, peste care s-a suprapus edificiul catolic.

În 1217 este menționat și superiorul abației, *Andreas*, care a fost în același timp și judecător în procesele localnicilor. Arhidiaconatul de la Zsomboly, cu așezarea eponimă (astăzi dispărută), localizat pe baza toponimului păstrat între actualele sate Mâsca și Galșa (în județul Arad), la doar câțiva kilometri de Pâncota, este atestat începând cu anul 1332 sub denumirea de *Arhidiaconatul Pâncotei*, probabil în urma mutării sediului în această din urmă localitate.

Arhidiaconatul catolic al Pâncotei era demarcat de o linie care nu urma o formă naturală de relief, evoluând oblic, de la nord de Mureș (Covăsânț, jud. Arad), până la nord de Pilu (localitate în jud. Arad). Din punctul de vedere al jurisdicției canonice, Arhidiaconatul Pâncotei aparținea de *Episcopia Catolică de Eger* (Agria, Ungaria de astăzi).

Arhidiaconii catolici de Pâncota cunoscuți sunt: în 1322 magistrul Sixtus; în 1339-1341 Andrei; 1353 Nicolae al II-lea; 1356-1372 Benedict; 1377-1395 Nicolae al III-lea; 1396 Mihail; 1397 Petru; 1400-1411 Ioan I; 1459 Ioan al II-lea. Între 1332-1337 este pomenit Nicolae, preot catolic din Pâncota. În septembrie 1450 este pomenit nobilul *Nicolae de Pâncota*, canonic al bisericii catolice din Arad (*nobiles viros Nicolaum Pankathay canonicum ecclesie Orodensis*). În anul 1500 este pomenit documentar *Mathias*, prezbiterul de Pâncota.

Biserica ortodoxă Pâncota

Prima biserică de la Pâncota, construită în veacul al XI-lea în incinta unei cetăți de pământ preexistente, a avut un plan care pare să reediteze tipul bazilicelor simple de la Plisca (Bulgaria). Întemeiată ca *mănăstire ortodoxă* de rit răsăritean, în anul 1177 apare ca *mănăstire benedictină*, preluată de acest ordin probabil în urma reconstruirii ei în prima jumătate a veacului al XII-lea.

Primele mențiuni legate de existența *Parohiei ortodoxe din Pâncota* le întâlnim consemnate pe un exemplar din *Tâlcul Evangheliilor și Molitvelnicul românesc* imprimat de Coresi la Brașov în 1567-1568, cărți care au aparținut preotului Ioan din Pâncota – după cum rezultă din consemnarea respectivă. Este firesc ca existând preot, să fi existat și biserică, care a fost înlocuită la începutul secolului al XVIII-lea cu alta din lemn, cu hramul *Sfinții Arhangheli*, sfințită în anul 1728, având ca preoți în acel timp pe

Teodor Popovici, care era și protopop de Buteni, și Ignat Popovici. Pâncota făcea parte din Episcopia Ienopolei până în anul 1705, când episcopul de atunci, Isaia Diacoviciu, își strămută reședința la Arad. În 1765 credincioșii au primit aprobare pentru construirea unui nou lăcaș de cult, din zid, având ca hram *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*. Lucrările au început în anul primirii autorizației, 1765, și lăcașul a fost sfințit în anul 1812 de protopopul Gheorghe Chirilovici al Șiriei. În acea vreme Pâncota avea 3 parohii, fără să fie cunoscute numele preoților. Biserica este construită din piatră și cărămidă, în stil baroc vienez; are lungime de 32 m, lățime de 8 m, înălțime de 9 m, iar înălțimea turnului este de 27 m. În 1924 tavanul a fost înlocuit cu actuala boltă, pictată în stil realist de Carol Wolf din Pâncota. Casa parohială a fost construită în jurul anului 1870, cu destinația de școală confesională și locuință pentru învățători până în 1920, când va deveni locuință pentru preot, iar în 1933 întreaga clădirea va deveni casă parohială.

Lista preoților ortodocși cunoscuți care au slujit în Parohia Pâncota: Ionu – prima jumătate a secolului al XVII-lea; Vapan – 1746; Ioan Popovici – 1755; Ignatie Popovici – 1755; Teodor Popovici – 1757, 1787, 1791; Ioan Negreiu – 1767; Vasile Popovici – 1767; Ilie Tienovici – 1787-1791; Petru – 1788; Constantin – 1788; Nicolae Popovici, Pașcu Popovici, Petru Negrovici – 1791; Teodor Turnovici, Florea Turnovici, Petru Langa, Joric Avramie – 1840-1855; E. Nicolaevici – 1840-1869; Vasile Boitoru – 1839-1882; Nicolae Neher – 1863; Nicolae Feier – 1839-1867; Isaia Faur – 1849-1900; Nicolae Popovici – 1849; Gheorghe Avrămuț – 1849; Constantin Popa, Giurgiu Popovici, Filip Leuca – 1883-1930; Ioan Iercoșan – 1902-1932; Romulus Sabin Micluța – 1931-1948; Tiberiu Iercoșan – 1932-1972; Gheorghe Păiușan – 1950-1975; Ioan Crișan – 1964-1973; Tiberiu Dârlea – 1973-1977; Octavian Stratulat – 1975-2014; Petru Dărău – 1977, și Aurel Leonardo Doca – 2014.

Biserica baptistă din Pâncota

Misiunea baptistă începe în anul 1898, când Florian Tapos a fost botezat împreună cu sora Nisca în cadrul Bisericii Baptiste Maghiare, după care se mută din Socodor în Pâncota. În anul 1920 biserica baptistă din Pâncota funcționa deja și se întâlnea în diferite case sau în diferite localuri unde

stăteau în chirie. În anul 1920 se construiește primul locaș de închinare, pe Strada Vasile Goldiș nr. 1. Biserica baptistă traversează o perioadă dificilă, de persecuție. Astfel, în 1942 biserica este sigilată de autoritățile antonesciene, iar frații și surorile experimentează tot mai puternic prigoana acelor zile. În anul 1944 biserica se redeschide și reîncepe lucrarea. Se înființează formații muzicale, se construiesc anexa și baptistierul, iar în 25 decembrie 1948 se inaugurează noua clădire a bisericii, unde credincioșii se închină și astăzi. În ciuda ostilității regimului comunist, biserica baptistă din Pâncota progresa numeric și spiritual, în anul 1960 ajungând să numere 105 membri. În anul 1989, cu ocazia sărbătorii Floriilor, Biserica baptistă din Pâncota l-a ales pastor pe Dorel Popa (și a fost ordinar). A fost urmărit de securitate, i s-a întocmit un dosar penal, urmând ca în luna decembrie să fie judecat și condamnat, dar Dumnezeu a schimbat istoria și a fost scăpat de o condamnare nedreaptă. În ultimele decenii biserica baptistă din Pâncota a fost păstorită de Teodor Mic, Daniel Cioban și Valeriu Slăvoacă (din 2015).

Biserica pentecostală Filadelfia Pâncota

Primii credincioși pentecostali din Pâncota au format o biserică care funcționa în anul 1926. Primul pastor la bisericii a fost Dumitru Buda. La biserica *Filadelfia* din Pâncota s-a desfășurat o conferință regională pentecostală (ianuarie 1945). La conferința de la Pâncota din 29 iunie 1945, Pavel Bochian a fost ordinar ca pastor supraveghetor peste toate bisericile pentecostale din județul Arad. Actualmente, biserica pentecostală numără peste 500 de membri. Noul pastor al bisericii este Adi Lascu (din 2016), care îl înlocuiește pe Dumitru Hanga, pensionat.

Învățământul

Școala românească din Pâncota se înființează în anul 1776. Conscriptia școlară din 1791 îl menționează ca învățător pe Ion Nicolici, plecat însă din comună din cauza anulării contractelor școlare. După 1800 situații școlii s-a îmbunătățit datorită sprijinului administratorului domeniului cameral. El a ajutat locuitorii din Pâncota să construiască un nou local de școală, vizita școlile din Pâncota și Măderat săptămânal, asista la examenele școlarilor și-i încuraja împărțindu-le rechizite și mici atenții. În 1815 învățător era Iosif

Popovici, bine apreciat de autoritățile școlare. În anul 1818 funcționa ca învățător Nicolae Popescu, originar din localitate, absolvent al Preparandiei din Arad. În anii 1819-1821, la școala din Pâncota era învățător Dem. Brădean. De-a lungul secolului al XIX-lea învățământul din Pâncota a progresat tot mai mult. Astfel, în toamna anului 1822 erau recenzați pentru școală 57 de băieți și 36 de fete. În această perioadă școala funcționa într-un local nou, construit în 1822, care era în stare bună, având în structura sa o sală de învățământ și locuința pentru învățător. Ca material didactic școala dispunea de 20 de table de perete pentru predarea scris-cititului, o mașină de socotit și o hartă. În anul școlar 1823-1824, la școala românească din Pâncota învățau 43 de elevi.

În Pâncota au funcționat și școli pentru populația de etnie maghiară și germană. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea este menționată o *școală confesională romano-catolică* cu limba de predare maghiară, care își desfășoară activitatea sub această denumire până la 1919. De asemenea, în perioada 1906-1907 a funcționat și *Școala elementară germană cu clasele I-IV*.

La începutul secolului al XX-lea existau la Pâncota *două școli*: una de băieți, care avea înscriși 62 de elevi între 6 și 12 ani, și una de fete, fiind înscrise 64 de eleve între 6 și 12 ani. Cu toată opoziția manifestată de autoritățile bisericești, la 1 noiembrie 1921 școlile confesionale au fost scoase de sub tutela acestora, devenind școli de stat, pe sigiliul cărora era menționat *Școala primară națională Comuna Pâncota*. Începând cu anul școlar 1926-1927 se trece la învățământul de șapte clase. Școala românească din Pâncota își sporește de acum efectivele, ajungând în pragul izbucnirii celui de-Al Doilea Război Mondial să școlarizeze peste 400 de elevi, fiind apreciată la acea vreme drept una din marile unități de învățământ din județul Arad. Începând cu anul școlar 1930-1931, în cadrul Școlii Naționale Române funcționa o secție cu limba de predare germană, cu clasele I-VII, iar școala maghiară continuă să funcționeze ca unitate confesională pe lângă parohia romano-catolică. În perioada comunistă, între 1954-1960 școala cunoaște o nouă etapă de dezvoltare. Deși funcționează tot cu clasele I-VII, efectivele cresc, așa încât în anul școlar 1959-1960 unitățile de învățământ cu limbile de predare maghiară și germană devin secții ale școlii generale române. În paralel se lărgeste baza materială necesară desfășurării activităților didactice prin amenajarea de noi spații școlare, fiind construit un nou local de școală în perioada 1959-1961.

Paralel cu dezvoltarea localității, și școala crește în dimensiune și calitate, ajungând ca la 17 iunie 1960 să ia ființă *Liceul de Cultură Generală Pâncota*, cu o clasă reală, care va funcționa ca atare până în anul școlar 1976-1977, când se desființează liceul. Cu anul școlar 1970-1971 se trecerea la învățământul general obligatoriu de 10 ani.

În perioada 1984-1989 școala funcționează cu clasele I-X la învățământul de zi și clasele XI-XIII seral, școlarizând anual efective ce depășeau 1.000 de elevi, la instruirea și educarea cărora participau peste 45 de cadre didactice. Începând cu anul școlar 1990-1991 se reînființează liceul cu clasele IX-XII cu profil real (matematică-fzică), și uman (filologie). Începând cu anul 2001 ia ființă clasa de profesională cu profil de prelucrare a lemnului, iar în anul 2004 s-a înființat profilul tehnic în domeniul contabil în locul clasei reale. Denumirea actuală este *Liceul Teoretic Pâncota*. Instituția funcționează pe Strada Vasile Goldiș nr. 67 și are secții de filologie, economic și matematică-informatică.

Școala românească din Măderat s-a înființat în 1786. Salariul învățătorului era de 50 de florini renani pe an. Conscripția școlară din 1791 menționează ca învățător pe *Rista Popovici* (între 1786-1795). A fost urmat de învățătorii Constantin Popovici (între 1796-1799), și Dumitru Simeon (între 1800-1818 și 1820-1821). În anul școlar 1823-1824 învățau la școala din Măderat 20 de elevi.

Personalități

Csiky Gergely (1842-1891), a fost un dramaturg maghiar născut la Pâncota. În piesele sale a evocat societatea maghiară din vremea sa. S-a inspirat din dramaturgia franceză (Émile Augier, Victorien Sardou, Alexandre Dumas fiul). Teatrul maghiar din Timișoara și liceul maghiar din Arad îi poartă numele.

Suzana Heitel (1947-2008), s-a născut la Pâncota în 2 mai 1947. A urmat cursurile Facultății de Istorie și Filosofie din Cluj-Napoca, pe care a absolvit-o în anul 1971. Încă din timpul facultății s-a specializat în istoria artei medievale, îndrumată de profesorul Virgil Vătășianu. La debutul carierei sale a activat la Muzeul din Agnita, apoi între anii 1975-1990 a fost muzeograf la Muzeul Național de Artă al României din București. Din anul

1990 și-a desfășurat activitatea ca cercetător la Institutul de Istorie a Artei „George Oprescu” din București al Academiei Române, până la decesul survenit în ziua de 13 martie 2008. A publicat mai multe lucrări de istorie și istoria artei medievale.

Miko Béla (1843-1912), este primul raportor de fizică în limba maghiară care a descoperit bauxită în Bihor. A absolvit facultatea de la Știavnică (inginer minier). După ani de ucenicie, a început să predea chimie și fizică. În 1872 ajunge în administrația minieră din Baia Mare, unde a condus laboratorul de analiză chimică. În 1903 a atras atenția asupra minereului roșu de Bihor și a arătat înalta calitate a bauxitei. Lucrarea sa *Bauxitkutatásról* (1906), a fost una dintre cele mai importante lucrări de teorie minieră și metalurgică publicate de revistele de specialitate.

Ioan Bolovan (născut în 11 august 1962, Pâncota, Arad), este un istoric român, profesor universitar, conducător de doctorat în domeniul istoriei moderne a României și a demografiei istorice, din 2012 prorector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. A absolvit Facultatea de Istorie din cadrul Universității Babeș-Bolyai în anul 1986. Din 1986 până în septembrie 1989 a fost dascăl la școala generală din Dragu, Sălaj. În septembrie 1989 a obținut un post de cercetător științific la Institutul de Istorie George Bariț din Cluj-Napoca, institut căruia i-a devenit director în mai 2018. Din anul 2001 până în 2008 a fost conferențiar universitar la Universitatea Babeș-Bolyai, iar din martie 2008 profesor titular la aceeași universitate. A obținut *Premiul Mihail Kogălniceanu* al Academiei Române în anul 2002. În anul 2015 a fost ales președinte al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică (ICHHD). A publicat cărți valoroase în domeniul demografiei istorice și a istoriei moderne a României. Din noiembrie 2018 este membru corespondent al Academiei Române

Wolff Károly (1869-1944), a studiat la Képzoművészeti Akadémia din Budapesta, apoi și-a continuat studiile la München, în cadrul școlii particulare de artă patronată de Hollósy Simon. Poate fi regăsit la școala de pictură de la Baia Mare în anii 1896 și 1897. Lucrările sale au fost expuse pe simezele de la „Mücsarnok” și Salonul Național din Budapesta. La ora actuală lucrările sale sunt expuse și la Galeria Națională Maghiară. În jurul anului 1915 a semnat și pictura altarului bisericii din Lajosmizse (Ungaria).

Adrian Mihuț (1922-1957), născut în Măderat, a fost șef de promoție al Liceului Decebal din Deva, student al Facultății de Electromecanică din cadrul Institutului Politehnic din Timișoara, fiind exmatriculat pe motive politice. A devenit în 1948 lider al grupului de rezistență anticomunistă de pe Valea Crișului Alb, cuprinzând tineri din Moroda, Ineu, Pâncota și Șicula, pe care l-a condus până în 1956, când a fost prins, arestat și condamnat la moarte în primăvara lui 1957. A fost executat pe 10 decembrie 1957, la Jilava.

Asbóth Oszkár (1891-1960), s-a născut la Pâncota în 31 martie 1891. Tatăl său, pădurar-șef în zona Pâncotei, s-a mutat cu familia la Arad, astfel Oszkár urmând cursurile Școlii Normale din Arad (azi Liceul Moise Nicoară). Notele și mediile sale sunt destul de modeste. La vârsta de 18 ani a construit un zmeu deosebit, pe care l-a ridicat în înălțimi cu ajutorul unei motociclete. Au urmat alte aparate de zbor, care au atras atenția specialiștilor din Austria și Germania. În timpul Primului Război Mondial a lucrat la fabrica de avioane Fischamend din Austria, unde s-a specializat în fabricarea de elice. La sfârșitul războiului lucrează împreună cu Petroczy Istvan, Tóodor Kalman și Vurovetz Vilmos în construirea unui elicopter. Ei au fost primii care au înlocuit motorul legat de sol cu o frânghie, ce funcționa cu curent electric, cu un motor cu ardere internă ce avea independență în mișcare. Succesul a apărut în anul 1928 când, la sugestia lui Asbóth, au folosit prima dată un motor puternic, cu 9 cilindri, de 120 CP, o elice cu diametrul de 4,35 m, care în 9 septembrie 1928 s-a ridicat de la sol la o înălțime de 30 m, fiind manevrat de om. Primul aparat a primit numele de AH-1(Asbóth Helikopter-1).

Economie

În anul 1821 meșterii de la Pâncota s-au unit într-o *breaslă mixtă*, obținând de la împăratul Austriei Francisc I un statut nou. Breasla cuprindea 15 meserii: cizmar, pantofar, tăbăcar, fierar, lăcătuș, dulgher, dogar, pălărier, frânghier, tâmplar, croitor, cojocar, curelar și postăvar. Breasla din Pâncota îngloba și meșteșugarii din Șiria, Seleuș și Covăsânț.

Domeniul baronului Dietrich dispunea în secolul al XI-lea de grajduri mari, sute de vite, mii de porci și oi. Animalele erau vândute pe bază de contracte. În agricultura locală s-au introdus arătura adâncă și guinoirea sistematică a pământurilor, uneltele agricole fiind procurate din

străinătate. Domeniul producea grâu, orz, ovăz, porumb, cartofi, rapiță, trifoi, măzăriche, tutun. Avea o gospodărie silvică și vii alodiale, domeniul angajând topografi, ingineri și agronomi. Deși s-a recurs și la munca salariată, domeniul Dietrich utiliza robota iobagilor, mai ales la arat, gunoit, strângerea recoltei, prășit etc. Spre sfârșitul lunii ianuarie 1877 a fost inaugurată linia ferată dintre Arad și Pâncota. În veacul al XIX-lea, cel mai important târg de vite din comitat se desfășura la Pâncota.

În perioada interbelică s-a înființat la Pâncota o *fabrică de mobilă curbată*, care a funcționat neîntrerupt până în 1990. În afara acestei unități economice mai funcționau o fabrică de cărămizi și țigle acționată cu aburi, o mare întreprindere de prelucrare a pieilor și producerea de talpă, o fabrică de oțet apreciată la vremea respectivă drept cea mai mare din zonă, moara *Veronica* și presa de ulei. În anul 1938, din 27 de întreprinderi industriale cu o cifră de afaceri de peste 10.000.000 de lei câte existau în județul Arad, două funcționau la Pâncota: moara *Veronica* – cu un venit anual de 14 milioane de lei, și fabrica de mobilă – cu 12.370.000 de lei. În perioada comunistă fabrica de mobilă *Răsăritul* avea cei mai mulți angajați în Pâncota. Era singura fabrică de mobilă din România care producea mobilier din lemn curbat, mobila produsă aici fiind vândută în țară și străinătate. După Revoluția din Decembrie 1989 fabrica a fost privatizată, falimentată și distrusă.

Tradiții și obiceiuri

Pieptănătura capului la fete a fost în funcție de vârstă și de ocazie. Fetele își împleteau părul în codițe, cu cărare pe mijloc sau într-o parte. Pieptănătura de sărbătoare era executată de femei specializate. Femeile măritate au avut în trecut părul pieptănat cu cărare și prins în *conci*, susținut într-o *ceapsă*, peste care se punea *cârpa*. Ulterior au renunțat la cărare, părul începând să fie pieptănat pe spate, strâns în vârful capului, apoi împletit în 1-2 cozi, din care fac un *pup* (un conci rotund și bombat), asemeni celor purtate de șvăboaice sau de unguroaice. Capul era acoperit cu *cârpe* din materiale industriale.

Ca podoabe de gât, atât fetele cât și femeile își puneau la sărbători mai multe șiruri de *mărgele de sticlă*, de mărimi diferite, și *bani din aur sau argint*. Vechiul port de vară a fost și aici alcătuit din *spătoi*, *poale* și *cârpă*

dinainte. De asemenea, la începutul secolului al XX-lea fetele și femeile purtau în zilele de sărbătoare *coturi după cap*, din mătase, cu ciucuri.

Vara, la lucru, bărbații își acopereau capul cu *cloape de paie*. La sărbători umblau cu *pălărie neagră* de pănură de păslă sau din păr (lână), lucrute de pălărierii din Pâncota. În trecut borurile erau scurte (ridicate în sus la cei mai în vârstă, și cu o țintă în față), ca mai târziu să se treacă la pălăriile cu bor lat. Iarna purtau *căciuli negre de astrahan* pe o ureche.

Cămașa de lucru era confecționată din pânză de cânepă sau din cânepă amestecată cu bumbac. Față de aceasta, *cea de sărbătoare* era cusută din pânză subțire de bumbac, din pânză creață și din pânză *cu cinari*. Lungă până către genunchi, se purta slobozită peste *izmene* sau *pantaloni*. Fiind largă, materialul din spate era încrețit sub guler iar în față, de o parte și de alta a tăieturii, prezenta mai multe tivituri paralele. Mâneca, foarte largă, prinsă la umăr, avea aplicate niște *umerițe* și se termina cu *pumnari* lați de 4-5 cm. Tipul mai nou de cămașă, tot lungă, are pumnarii foarte strâmți și cu mulți nasturi. La fel, mulți nasturi erau și la gât.

Meșteșuguri tradiționale

Meșteșugul popular al *confecționării pălăriilor din paie și căciulilor de astrahan* se păstrează încă în Pâncota.

Obiective turistice: cetatea turcească din Pâncota, castelul Dietrich-Schulkowsky, cimitirul evreiesc, ansamblul urban desfășurat de-a lungul străzii Tudor Vladimirescu (partea veche a Pâncotei), vechiul han de poștă.

Așezări dispărute în hotarul orașului Pâncota

Somboly (Zsomboly, Zomboregháza, Jimbolia, Egyházassomboly).

Prima atestare documentară: 1248.

În 1332 satul Somboly făcea parte din domeniul Episcopiei catolice de Eger. În 1477 localitatea aparținea domeniului cetății Șoimoș. În anii 1553-1561 sunt consemnate în Somboly 3 sesii iobăgești în proprietatea episcopiei de Eger. În 1650 satul făcea parte din domeniul cetății Inelui. În anul 1722 documentele administrației habsburgice menționează 10 sesii iobăgești în Somboly. În 1732 *predium Somboly* aparținea domeniului ducelui de Modena. Ultima mențiune a localității Somboly este din anul 1913, ca pustă, având 65 de locuitori.

Sălașe dispărute în hotarul orașului Pâncota

Abfal Tanya – 40 de locuitori (1913).

Kistanya (menționat în 1913).

Kralitz Tanya – 35 de locuitori în 1913.

Maler Tanya – 199 locuitori în 1913.

Pusta Oltoj (1802).

Sulkovszky Tanya – 47 locuitori în 1913.

Bibliografie

Izvoare

****Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

****Călători străini despre Țările Române*, Supliment II, volum întocmit de Ștefan Andreescu (coord.), Alexandru Ciocîltan, Marian Coman, Nagy Pienaru, Ileana Căzan, Virgil Ciocîltan, Liviu Cîmpeanu, Costin Feneșan, M.M. Alexandrescu, Dersca Bulgaru, Ilie Corfus, Marlen Nengerescu, Ioan Hațegan, Dragoș Ungureanu, Editura Academiei Române, București, 2016.

****Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania, veacul XI, XII, XIII, vol. I (1075-1250), Editura Academiei, București, 1951.

****Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania veacul XIV, vol. I (1301-1320), Editura Academiei, București, 1953, pp. 294-295; vol. IV, București, 1955.

****Documenta Romaniae Historica*, Seria C, Transilvania, vol. XI, vol. XII (1361-1365), sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei, București, 1981, 1985; vol. XIII, întocmit de Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu, Susana Andea, Editura Academiei Române, București, 1994.

Fejer, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungarie Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VIII/3, Buda, 1832.

Feneșan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016, pp. 348-352, doc. 111.

Lukinich, Emerico, *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.

****Monumenta Vaticana historia regni Hungariae illustrantia, Liber confraternitatis sanctu spiritus in urbe, 1441-1556*, Budapeste, 1889.

Lucrări generale

Andreiescu, Valeriu, *Istoria pentecostalismului românesc*, vol. I, Editura Casa Cărții, Oradea, 2012.

Bulboacă, Sorin, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, vol. II, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2015.

Sălăgean, Tudor *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003.

Lucrări speciale

Bulboacă, Sorin, *Cnezi, nobili și districte românești în comitatul Zărand în secolul al XV-lea*, în Emil Arbonie, Doru Sinaci (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 95 de ani de la Marea Unire*, vol. VII, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 21-33.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în secolul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. VI, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2013, pp. 9-16.

Bulboacă, Sorin, *Comitatul Zărand în timpul Arpadienilor*, în ****Administrație românească arădeană. Studii și comunicări* (coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie), vol. III, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011, pp. 19-26.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria târgului Pâncota în Evul Mediu*, în *Analele Aradului*, III, 2017, pp. 11-22.

Colta, Elena Rodica, *Portul popular din Județul Arad*, Editura Etnologică, București, 2014.

Cosma, Călin, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în *Acta Musei Porolissensis*, XXIII, vol. I, Zalău, 2000.

****Cronica cercetărilor arheologice din România, 1983-2012, Rapoarte preliminare de cercetare arheologică, Raport de cercetare arheologică – Suzana Heitel, Daniela Veronica Marcu Istrate, Ioan Feodor Pascu, George Pascu Hurezan, CIMEC, Campania 2002. Raportul nr. 140*, site <http://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=2047>, accesat în 10 octombrie 2017.

Hord, Radu Alexandru, *Pagini din istoria comunității israelite din Pâncota*, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, 2016, pp. 81-89.

Jenő, Janovits, *Viața și operele lui Csiky Gergely. Până la Proletarii*, vol. I, Cluj, 1900.

Marin, Nicolae, *Monografia orașului Pâncota*, Arad, 2001.

Moisa, Gabriel, *Adrian Mihuț – lider al grupului de rezistență de pe Valea Crișului Alb (1948-1956)*, în ****Destine individuale și colective în comunism*, volum coord. de Cosmin Budeancă și Florentin Olteanu, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Editura Polirom, Iași, 2013, pp. 13-21.

Móré Heitel, Suzana *Abația de la Pâncota și vestigiile ei*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006.

Móré Heitel, Suzana, *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mureșului*, ediție îngrijită de Daniela Tănase și Daniela Marcu Tănase, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2010.

Pal, Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437)*, Budapest, 1977.

Pop, Ioan Aurel, *Din mâinile valahilor schismatici... Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XVI)*, Editura Litera, București, 2011.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Rusu, Mircea, *Cetățile transilvănene din secolele IX-XI și importanța lor istorică*, în Ziridava, X, 1980.

Ujj, Janos; Glück, Eugen, *Csiky Gergely – dramaturg profesionist arădean*, în Ziridava, nr. 5, Muzeul Județean, Arad, 1978.

Vancu, Petru, *Monografia comunei Măderat (Magyarad)*, Arad, 1906.

Orașul Pecica

dr. Maria Alexandra Pantea,
dr. Elena Rodica Colta

Stema orașului Pecica se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat. În partea superioară este reprezentat un zid de argint format din șase rânduri de cărămizi, rostuit negru, peste care broșează un stindard dacic de culoare neagră. În partea inferioară, pe câmp verde, sunt reprezentate o pâine de aur în partea de sus și un brâu undat, de argint, în cea de jos. La dextera, cu șapa albastră, este reprezentat un braț drept în armură, ținând un sceptru, totul de argint. La senestra, tot cu șapa albastră, sunt reprezentate două cruci: una treflată ortodoxă și alta latină, ambele de aur, încrucișate în săritoare. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Zidul de argint și stindardul dacic amintesc de fortificația dacică Ziridava, localizată ipotetic în zonă. Brațul înarmat cu un sceptru se referă la răscoala condusă de Petre Seghedinaș. Cele două cruci semnifică credința locuitorilor, iar pâinea reprezintă răspândirea faimei acestui produs pentru calitatea sa, renumita Pâine de Pecica. Fascia undată simbolizează râul Mureș care străbate orașul. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

Denumiri

Pecica: Petk, Pecha, Peczky, Petska, Petschka.

Bodrogu Vechi: Obodrog, Bodruch, Hodoș-Bodrog, Bodrog.

Sederhat: Sederhat, Szederhát.

Turnu: Turnu, Bok, Baktornya, Torony.

Repere geografice:

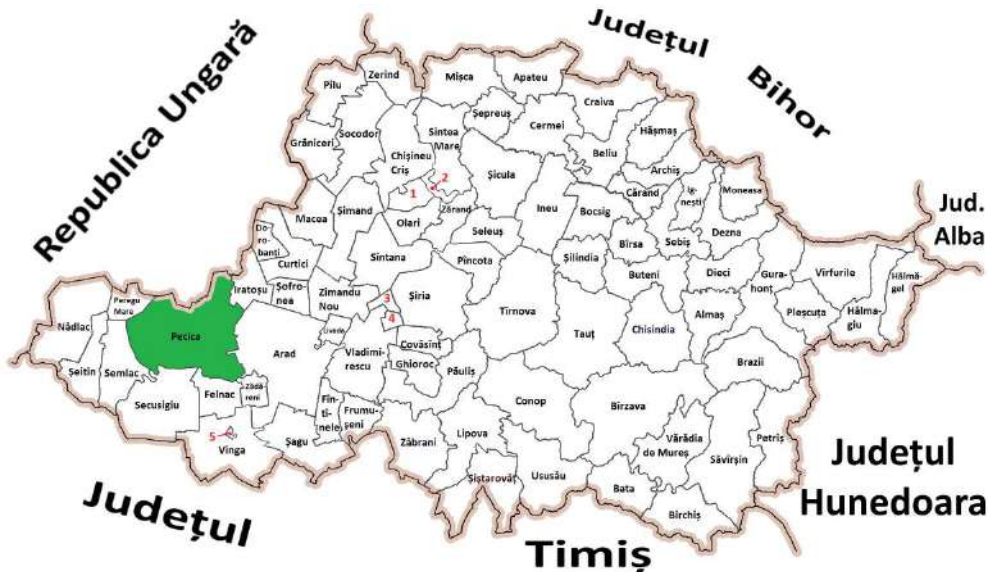
46°10'12" N, 21°4'12" E; suprafață: 237,17 km² (23.717 ha); altitudine: 100 m.

Scurtă prezentare

Pecica a fost inițial sat, ulterior comună, din 2004 oraș, la 20 km de municipiul Arad. Teritoriul său se întinde în vestul Câmpiei Aradului, orașul administrând localitățile *Pecica Veche* (mai demult *Pecica Română*), *Rovine* (mai demult *Pecica Ungurească*), și satele *Bodrogu Vechi*, *Sederhat* și *Turnu*.

Vecinătăți:

Arad la est, Semlac, Peregul Mare la vest, Secusigiu și Felnac la sud, Iratoșu la nord-est și Republica Ungară la nord.

Istoric

Prima atestare documentară

Pecica: 1335, sub denumirea de *Petk*;

Turnu: 1333, în forma *Bok* (în arhiva Vaticanului);

Bodrogu Vechi: 1235 (regele Ungariei Andrei al II-lea acordă privilegiu 100 de bucăți de piatră de sare);

Sederhat: 1732.

Pecica

Cele mai vechi descoperiri arheologice sunt din neolitic (mileniul al V-lea î.H.), fiind urme ale *Culturii Vinča*. În ultimii ani s-au făcut săpături arheologice care au scos la iveală obiecte și urme de locuire din epoca bronzului, din prima jumătate a mileniului al II-lea î.H. Sunt urmele unei importante culturi arheologice, cunoscută sub denumirea de *Cultura Periam-Pecica*, din secolul al II-lea î.H. S-au descoperit urmele unei așezări dacice numită *dava*. A fost o așezare importantă și în timpul stăpânirii romane, fiind trecută pe harta lui Ptolemeu cu denumirea de *Ziridava*. După retragerea romanilor zona a fost ocupată de avari și slavi. La începutul secolului al XII-lea, după ce zona a fost cucerită de maghiari, s-a dezvoltat comerțul cu sare pe Mureș. În 1233, într-un act al regelui Andrei al II-lea al Ungariei, este amintită localitatea *Bodrog*, care era o vamă. În 1241 zona a fost puternic afectată de invazia tătarilor. În Evul Mediu a aparținut de Episcopia Romano-Catolică de la Cenad, iar din 1443 a intrat în posesia lui Iancu de Hunedoara. În 1549 localitatea, cu teritoriul din jur, au fost anexate Aradului, oraș care în 1552 a fost cucerit de turci. În timpul stăpânirii otomane a făcut parte din sangeacul Gyula. Puternic afectată de războaiele cu turcii, zona a fost depopulată. În 1564 cronicile arată că Grigorie Bornemisa, episcopul catolic de Cenad, nu a găsit în sat case noi pe care să le impoziteze, iar cele câteva familii refugiate din Ungaria au plecat înapoi. La mijlocul secolului al XVII-lea satul era locuit și stăpânit de Dobozi Ferencz și Szel Mihaly, iar populația plătea o dare în bani în valoare de un florin de persoană, la care se mai adăugau și produse. În urma păcii de la Carloviț din 1699, a intrat sub stăpânire hasburgică, iar Mureșul a

devenit granița dintre Imperiul Otoman și cel Hasburgic, fapt ce va duce la transformarea așezării într-un important centru militar și la colonizarea sârbilor.

La începutul secolului al XVIII-lea Pecica era sediul unui căpitanat care cuprindea 15 localități. În 1726 zona a intrat în stăpânirea ducelui de Modena, care a colonizat câteva familii de italieni. În 1735 se răscoală militarii sârbi conduși de Pero Seghedineanțu. Pero a fost condamnat la moarte. În urma răscoalei autoritățile nu au mai recunoscut privilegiile regimentelor militare, fapt ce a dus la plecarea sârbilor în Rusia, urmată de scăderea populației în zonă. În conscripția din 1752 erau menționate 159 de familii de iobagi și 16 de jeleri, majoritatea fiind români. Pentru a repopula zona autoritățile au început în 1753 colonizarea maghiarilor și a slovacilor. Ca urmare a colonizărilor făcute, apare *Pecica Magiară*.

Pecica și așezările din jur au intrat în componența Comitatului Arad în 1750. După înfrângerea răscoalei lui Horea, în zona Pecica-Nădlac și în Banat au fost colonizați țărani iobagi din Apuseni.

Revoluția din 1848 s-a simțit și aici, pentru că preotul Maxim Caracioni a fost implicat, fapt ce a dus la condamnarea lui. După instaurarea regimului dualist în 1867, preoții și învățătorii se vor implica în lupta de emancipare națională, fiind membri ai Asociației Naționale Arădene pentru Cultura Poporului Român, apoi ai Partidului Național Român.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Pecica avea 4.377 de iugăre cadastrale.

O interesantă activitate culturală a fost desfășurată de corul parohiei ortodoxe române încă din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Corul condus de învățătorul *Iosif Iosa* avea 60 de membri, cânta muzică bisericească și cântări naționale și interpreta piese de teatru scrise de Iosif Vulcan sau Vasile Alecsandri. În 1908 preoții și învățătorii din Pecica s-au implicat în organizarea unor mitinguri împotriva măsurilor de maghiarizare luate de clasa politică de la Budapesta.

Primul Război Mondial a produs mari pierderi materiale și umane, dar a făcut posibilă Marea Unire. Printre cei prezenți la Marea Adunare de la Alba Iulia au fost și delegații localității, *Emanuil Puta* și *Ștefan Petrișor*, dar și un important grup de pecicani, conduși de preotul *Ioan Felea*.

După trasarea granițelor, măsurile luate de politicienii români de la București au dus la reorganizarea localității. Școlile confesionale românești au fost transformate în școli de stat cu predare în limba română, iar Pecica a

devenit sediul plasei cu același nume în urma reorganizării administrative. Din 1950 începe procesul colectivizării agriculturii. Este momentul în care se pune și la Pecica în practică *întovărășirea*, fapt ce a dus la apariția a două gospodării comunale. Din 1952 s-au impus cotele, pentru a-i obliga pe țărani să intre în aceste gospodării comunale. În 1958 s-a înființat *Întreprinderea Agricolă de Stat* (IAS), care avea 3.119 hectare de pământ provenit din deposedarea unor țărani din Pecica și Turnu. Până în 1962 toți țărani au intrat în *Cooperativa Agricolă de Producție* (CAP). După 1960 erau în Pecica patru Cooperative Agricole de Producție, care au fost dotate cu tehnologie modernă. După 1990 pământul a fost retrocedat vechilor proprietari și s-au pus bazele unor asociații agricole prin arendarea de către proprietari a pământului retrocedat.

Conform recensământului din 2011, în orașul Pecica trăiau 12.762 de locuitori. Majoritatea locuitorilor sunt români (57,68%). Principalele minorități sunt cele de maghiari (25,98%), și romi (7,8%). Pentru 7,21% din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (57,3%), dar există și minorități de romano-catolici (26,75%), penticostali (4,37%), reformați (1,57%) și bapțiști (1,42%). Pentru 7,28% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Sederhat

În anul 1732 pusta Szederhát este menționată ca *predium*, făcând parte din domeniul Mutina. În anul 1821 pusta a intrat în componența comunei Variașu Mare. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea pusta i-a aparținut grofului Migazzi Vilmos, care a adus noi coloniști în 1882. În 1892 banca din Arad preia domeniul, îl parcelează și îl vinde. Ca localitate separată de Variașu Mare figurează din anul 1913. La instaurarea comunismului, pe lista chiaburilor din Sederhat au figurat Patkó Andreás, Barta Mihály și Magyar Mihály. Casa familiei Barta Mihály a devenit sediul CAP. După 1968 satul a ținut administrativ de Turnu.

Turnu

Urmele de locuire din vecinătatea așezării sunt mult mai vechi. La la 6 km sud de Turnu și la 7 km vest de Pecica a fost descoperită așezarea

de la *Șantul Mare*, care prezintă mai multe straturi de cultură, începând cu neotiticul, continuând cu epoca bronzului (*Cultura Periam-Pecica*), și epoca dacică, terminând cu epoca feudală, perioadă din care se păstrează și un cimitir (secolul al XII-lea). După unii cercetători, în această zonă ar fi fost localizat centrul fortificat dac *Ziridava*. (sec. I î.e.n. – sec. I e.n.), distrus în perioada războaielor daco-romane. Din secolele III-IV e.n. în perimetrul localității s-a găsit ceramică sarmată.

În perioada 1453-1454 satul a făcut parte din domeniul lui Iancu de Hunedoara. După căderea Serbiei sub dominație otomană, o parte din despoții sârbi, însoțiți de o numeroasă populație, s-au așezat pe teritoriul statului ungar. Printre aceștia s-au numărat și despoții Ștefan și Dumitru Iacșici, care au devenit proprietarii satului Turnu în anul 1485. În 1506 nobilii Iacșici (Petru și Dumitru), aveau 24 de iobagi, unguri după nume. În 1511 Petru Iacșici colonizează așezarea cu familia sârbești. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea satul trece în proprietatea nobilul sârb Dumitru Ovcearevici, iar de la acesta intră din nou în proprietatea coroanei în 1566.

În 1596 așezarea este distrusă complet, fiind repopulată abia după alungarea turcilor și ocuparea teritoriului de către austrieci. În anul 1728 în Turnu au venit sârbi din Banat, încât în 1734 satul avea 53 de case. În anul 1742 localitatea trece de la Tezaurariatul Regal în componența domeniului prințului de Mutina, care a obținut de la populația de aici un venit anual de 221 de florini. În anul 1752 satul a fost cumpărat de trezorierul regal Marczibanyi Lorinc, care a construit un castel, a mărit populația prin colonizarea mai multor familii de maghiari și a ridicat satul la rang de târg. Pe pecetea localității se pot vedea turnurile a trei biserici și inscripția *Ștampila târgului Turnu – 1752*. În 1850 sunt consemnate în localitate nouă edificii: castelul domenal, o cazarmă și o casă pentru ofițeri, o casă pentru ispan, o cârciumă mare și o cârciumă mică, o pălincărie și 4 mori. La acestea se adăugau clădirea primăriei, locuințele preotului romano-catolic și a celui ortodox. În localitate funcționa o formație de pompieri.

La sfârșitul secolului al XIX-lea familia Marczibanyi a donat castelul din Turnu deputatului parlamentar din Mako Justh Gyula, în proprietatea căruia figurează până în anii 1930. Castelul familiei Marczibanyi a fost demolat în anul 1938, rămânând doar câteva anexe. În anul 1908 localitatea apare înregistrată ca și comună, ținând de Cercul Bătania. Din anul 1920,

în urma tratatului de la Trianon, Turnu devine o localitate de graniță din județul Arad. Până în 1941 a ținut de Cercul Pecica. În 1956, administrativ, a trecut pentru o vreme la Timișoara. În 2004, când Pecica a devenit oraș, satul Turnu a intrat în componența acestuia.

Turnu este o localitate multiethnică, în care azi trăiesc români, maghiari și sârbi. În 1828, din 2.650 locuitori, 650 erau romano-catolici și 2.000 ortodocși. La mijlocul secolul al XIX-lea au fost colonizate în localitate mai multe familii de slovaci greco-catolici din răsăritul Slovaciei. Conform recensământului din anul 1892, în Turnu trăiau 2.368 de persoane: 1.453 de maghiari, 495 de români, 332 de sârbi, 51 de nemți și 34 de slovaci. Orașul-târg avea 4.377 de iugăre cadastrale.

Bodrogu Vechi

În 1293 este atestată *terra Bodrog*. În 1337 localitatea face parte din domeniul Telegdy. În 1422 satul este menționat sub forma *Bochruch*. În 1469 și 1489 satul Bodrogu Vechi este pomenit documentar ca fiind în proprietatea domeniului Czecey, iar în 1472 aparținea domeniului Szeri Pósa. În 1493 Bodrogul era în posesia familiei nobiliare Jaksics. Între 1559-1564 localitatea Bodrog era formată din 8 sesii iobăgești stăpânite de domeniul Besseney. În 1562 Bodrogul era în posesia domeniului Vizessy. Satele Hodoș și Bodrog și mănăstirea ortodoxă au fost incluse de stăpânirea otomană în sandjakul Cenad, ulterior în sandjakul Arad. În defterul din 1557-1558 s-au înregistrat la Bodrog 10 case (dintre care 8 vechi și 2 noi), iar în Hodoș 13 case. În primele decenii ale stăpânirii otomane satul Bodrog a avut o situație deosebită. Dintr-un document emis la Istanbul în 17 octombrie 1568 rezultă că, în obligațiile lor față de administrația otomană, țăranii din Bodrog trebuiau să întrețină podul peste Mureș de la Felnac. Beglerbegul de Timișoara și alți demnitari otomani nu s-au mulțumit însă cu atât, și au pretins în plus unt, tăierea lemnului din pădure și altele. Stăpânirea otomană a permis însă, între anumite limite, funcționarea ierarhiei ortodoxe, precum și a mănăstirilor. Mai mult chiar, o serie de probleme civile au fost trecute în competența clerului ortodox, care însă era considerat inferior celui mahomedan. În anul 1597 Nicolae Segnyei de Lapisatak primește de la principele Transilvaniei cetatea Felnacului și satele Hodoș și Bodrog. Satul Bodrog a fost dăruit mănăstirii de episcopul Sava al Ineului și Lipovei (1606-1627).

În veacul al XVIII-lea Bodrogul este consemnat documentar în 1708, 1732, 1768, 1775 și 1789. Conscriptia lui Mercy menționează 5 case în Bodrog.

În 1806 Bodrogul apare pe harta lui Mercy.

Monumente istorice

În Bodrogul Vechi s-au identificat urmele unui *turn de veghe* în stil gotic.

Pentru Pecica reprezentative sunt *fântâna lui Momac* și *biserica romano-catolică*. În centrul localității se află un obelisc ridicat în 1948 în memoria ostașilor români și sovietici morți în Al Doilea Război Mondial. Se mai adaugă și două busturi, al lui Gheorghe Lazăr și al lui Roman Ciorogariu, ambele realizate de sculptorul arădean Mihai Păcurar. Alte monumente istorice sunt: *situl arheologic de la Pecica*, *punctul „Șanțul Mare”*, *necropola din secolele XI-XII* (epoca medievală timpurie), *așezare fortificată din epoca bronzului*, *așezare din epoca Hallstatt*, *așezare din epoca Latene* (cultură geto-dacică), *ansamblul urban Pecica* (zona din jurul bisericii romano-catolice), datând din perioada 1850-1900.

Evoluția demografică

Conform recensământului din 2011, în Orașul Pecica trăiau 12.762 de locuitori. Majoritatea locuitorilor sunt români (57,68%). Principalele minorități sunt cele de maghiari (25,98%) și romi (7,8%). Pentru 7,21% din populație nu se cunoaște apartenența etnică. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (57,3%), dar există și minorități de romano-catolici (26,75%), penticostali (4,37%), reformați (1,57%) și bapțiști (1,42%). Pentru 7,28% din populație nu se cunoaște apartenența confesională.

Pecica Română: 1752 – 201 familii; 1771-1786 – 238; 1828 – 804 familii de țărani și 34 de meșteșugari; 1851 – 6.670 de locuitori; 1857 – 6.009; 1869 – 6.795; 1880 – 7.369; 1890 – 7.743; 1900 – 8.997; 1910 – 9.563; 1922 – 9.563.

Pecica Maghiară (Rovine): 1771-1786 – 165 de familii; 1828 – 878 de familii de țărani și 48 de meșteșugari; 1851 – 7.052 de locuitori; 1857 –

7.154; 1869 – 7.491; 1880 – 7.826; 1890 – 8.336; 1900 – 8.284; 1910 – 8.064; 1922 – 8.110.

Bodrogu Vechi: 1786 – 23 de familii; 1838 – 39; 1851 – 215 locuitori; 1857 – 265; 1869 – 247; 1880 – 322; 1890 – 274; 1900 – 270; 1910 – 388; 1922 – 293.

Sederhat: 1910 – 497 de locuitori; 1930 – 575; 1941 – 571; 1956 – 367; 1966 – 269; 1977 – 309; 1992 – 277; 2002 – 308; 2011 – 311. (Satul *Sederhat* este azi o localitate mixtă, în care trăiesc împreună români și maghiari).

Turnu: 1771 – 111 familii; 1787 – 1.574 de locuitori; 1828 – 397 de familii; 1841 – 2.042 de locuitori; 1851 – 3.000; 1869 – 2.317; 1880 – 2.156; 1890 – 2.368; 1900 – 2.515; 1910 – 2.536; 1922 – 2.265; 1930 – 2.081; 1941 – 1.883; 1956 – 1.559; 1966 – 1.370; 1977 – 1.408; 1992 – 1.164. Turnu este o localitate multietnică în care trăiesc azi români, maghiari și sârbi. În 1828, din 2.650 de locuitori, 650 erau romano-catolici și 2.000 ortodocși. La mijlocul secolului al XIX-lea în localitate au fost colonizate mai multe familii de slovaci greco-catolici din răsăritul Slovaciei. Conform recensământului din anul 1892, în Turnu trăiau 2.368 de persoane: 1.453 de maghiari, 495 de români, 332 de sârbi, 51 de nemți și 34 de slovaci.

Biserica

Urme ale existenței unei vieți creștine în zonă sunt încă din a doua parte a mileniului I. În timpul voievodului Ahtum a fost zidită o bisericuță. În secolul al XII-lea sunt atestate pe valea Mureșului mai multe mănăstiri, printre care și cea de la Bodrog, iar în secolul al XIII-lea Mănăstirea Bezdin. În secolul al XIV-lea sunt amintiți în zonă călugări benedictini.

Biserica ortodoxă

Cea mai veche biserică ortodoxă este amintită în 1633, cea în care fost ales episcopul de la Ineu, Longinius. În 1728 era sediul unui protopopiat ortodox, preotul Petru din Nădlac fiind și protopop. Biserica a fost folosită și de români, și de sârbi, până în 1753, când au venit maghiarii. La mijlocul secolului al XVIII-lea era o biserică veche și ruinată, cu hramul *Sfântul Nicolae*. În 1774 a fost ridicată o altă biserică, din cărămidă. În 1863 turnul s-a prăbușit în urma unei furtuni, iar biserica a ars. A fost refăcută, iar după separarea ierarhică din 1872 a rămas românilor. Biserica a fost refăcută în

1882, fiind sfințită de episcopul Mețianu. Din cauza problemelor apărute, biserica a fost refăcută în 1929-1931, când s-a ridicat biserica actuală, care a fost pictată în anii 1975-1977. În 1994 a fost ridicată capela din cimitir. După separarea ierarhică, comunitatea sârbă a ridicat o biserică nouă, cu hramul *Sfântul Mucenic Gheorghe*. Această biserică a ars în 1893, dar a fost reconstruită în 1894. A fost renovată în 1948. Ultimele reparații s-au făcut în 2003-2006.

Din 2016, pentru cei 35-40 de români ortodocși din Sederhat a fost numit ca preot Axente Mureșan. Sf. Liturghie ortodoxă se ține în fiecare duminică dimineața la ora 9, la biserica romano-catolică.

Biserica ortodoxă română Turnu

Conform tradiției locale, denumirea localității vine de la turnul unei biserici care ar fi existat cu multă vreme în urmă. Prima mențiune documentară a unei biserici ortodoxe în Turnu, cu hramul *Sfântul Nicolae*, construită din împletituri de răchită, lipită cu pământ și acoperită cu paie, datează din anul 1755. Biserica fusese sfințită de episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731), de la care a primit și antimisul. În 1755 se afla într-o stare foarte proastă.

O a doua biserică, din piatră, ridicată în anul 1812 în locul celei vechi, a fost închinată *Sfântului Evanghelist Luca*. În 1850, la biserică slujeau un preot și un ajutor. Biserica ținea de protopopiatul și de episcopia din Arad. Până în 1860 a fost folosită în comun de ortodocșii sârbi și români. După separarea ierarhică, această biserică a rămas în folosința ortodocșilor români. Biserica a fost pictată în interior în tempera, în anul 1978, și sfințită de episcopul Visarion Aștileanu. În anul 2004 a avut loc o reparație capitală. În 2008 a început construirea noului iconostas, iar în 2009 pictarea icoanelor de pe iconostas. *Preoți*: Petru Ștefanovici – 1759, 1767; Petru Stoianovici – 1759; Filimon Alexievici – 1767; Dumitru Ioanovici – 1818, 1831; Atanasie Nencov – 1812, 1831; Dimitrie Avramovici – 1855; Gheorghe Bragea – +1933. În 1974 este numit preot Sabin Onin.

Biserica ortodoxă sârbă din Turnu

Biserică ortodoxă sârbă cu hramul *Nașterea Maicii Domnului* a fost construită în anul 1879, după separarea românilor de sârbi. Iconostasul

bisericii, cu 20 de icoane, lucrat în atelierele Ivcovici din Novi Sad, a fost cumpărat și dăruit bisericii în anul 1905 de familia Jiva Gluvacov din Turnu. Prăznicarele au fost pictate în anul 1877 de Dușan Alexici. Preot: Milovan Milin.

Biserica ortodoxă din Bodrogu Vechi

Hodoș-Bodrog nu este pomenit documentar printre mănăstirile ortodoxe predate de regalitate călugărilor benedictini sau cistercieni. Mănăstirea de la Hodoș-Bodrog apare într-un testament al banului Paul din anul 1278. În testament el se referă la *Mănăstirea Harduld*, al cărui patronat îl lasă unor rude ale sale, cărora le fixează obligația de a se îngriji pe viitor de mănăstire. În schimb, în testament nu se vorbește nimic despre călugării mănăstirii, pe care testatorul îi vitregește nu numai prin faptul că nu le lasă nici o proprietate, dar îi exclude și de la cota de sare provenită din exploatarea salinelor sale de la Turda. Viața bisericească ortodoxă a fost însă îngrădită de măsurile impuse de regii din dinastia Angevină, care au creat multiple dificultăți Bisericii Ortodoxe. Mănăstirea a cunoscut un proces de decădere, iar edificiul actualei biserici de la Hodoș-Bodrog datează din perioada 1390-1525-1550, însă argumentele de ordin arhitectural și cele istorice pledează pentru deceniile din jurul anului 1400, când exista un climat politic mai liniștit. Mănăstirea a fost un centru de cultură care a păstrat relații cu întreg spațiul bizantino-balcanic, în primul rând cu Țara Românească, de la Cozia provenind mai multe manuscrise. Mănăstirea Hodoș-Bodrog a parcurs în veacul al XIV-lea o perioadă dificilă, cu greutăți materiale, deoarece nu a mai beneficiat de un domeniu – așa cum posedau mănăstirile și arhidiaconatele catolice. Lăcașul de la Hodoș-Bodrog s-a susținut prin munca călugărilor ortodocși și prin ofrandele enoriașilor și ale cnezilor și voievozilor români locali.

Mănăstirea ortodoxă Hodoș-Bodrog a traversat în veacul al XV-lea o perioadă dificilă, confruntându-se cu greutăți materiale, deoarece nu beneficia de vreun domeniu, așa cum era cazul abațiilor catolice. Mai mult, în jurul mănăstirii Hodoș-Bodrog s-au format mari domenii nobiliare, iar satele Hodoș și Bodrog au fost date familiei maghiare Bessenyei (cândva înainte de 1454). Mănăstirea posedă 3 manuscrise slavo-române din se-

colul al XV-lea. Se păstrează și un *Tetraevanghelier* scris în redactare sârbă (sec. XV-XVI); Ion Radu Mircea îl datează la sfârșitul secolului al XV-lea, susținând că a fost cumpărat de o familie românească din Banat în sec. XVI. *Nomocanonul lui Vladimir al Volniei* datează din secolul XV, fiind realizat în medio-bulgară, cu elemente de redactare rusă, fiind o copie după *Nomocanonul cnezului Vladmir al Volniei* (scris în 1286). *Nomocanonul* cuprinde canoanele apostolice și pe cele ale sinoadelor ecumenice și locale, la care se adaugă textul statutului lui Vladimir al Kievului. Biblioteca mănăstirii ortodoxe cuprinde și un *Sbornic*, în scriere medio-bulgară, datând de la sfârșitul veacului al XV-lea sau veacul al XVI-lea. *Sbornicul* este format din 29 de lucrări hagiografice și omiletice, transcrise din operele lui Ioan Gură de Aur, Hristofor al Alexandriei, Vasile cel Mare, Atanasie al Alexandriei, Marcu Atenianul etc.

În anul 1595 mănăstirea Hodoș-Bodrog a fost eliberată de sub stăpânirea otomană. Nu este însă exclus ca, în contextul războiului antiotoman, clădirile mănăstirii să fi suferit importante avarii, fapt care ar explica într-un fel lucrările masive efectuate la biserica mănăstirii la începutul veacului al XVII-lea. Episcopul Sava I Brancovici a înzestrat mănăstirea cu moșia de la Hodoș, căutând să îmbunătățească situația economică a lăcașului monahal și, mai ales, să evite jurisdicția vreunui nobil de altă religie. În anul 1616 mănăstirea Hodoș-Bodrog reintră în stăpânirea otomană. În anul 1651, în mănăstirea Hodoș-Bodrog rezida episcopul Sofronie.

În 1700 este pomenită documentar ca mănăstire sârbească, *monasterii Rasciani de Hodos*, atacată de partizanii lui Francisc Rakoczy al II-lea. Mănăstirea din Hodoș-Bodrog este menționată în acte din anii 1725, 1732, 1737, 1741, 1743, 1746.

Biserica romano-catolică Pecica

Parohia a fost înființată în 1753, când au venit ungurii, piatra de temelie a bisericii fiind pusă în 1757 de episcopul Cenadului. A fost sfințită în 8 decembrie 1758. În 1765 a fost construită casa parohială. În iunie 1886 biserica a fost demolată, pentru că era prea mică, iar în 1 august 1886 s-a pus piatra de temelie a noii bisericii. Lucrările au fost terminate în 15 septembrie 1887 – și în același an a fost sfințită.

Biserica romano-catolică Sederhat

Din registrele parohiei romano-catolice din Turnu reiese că în 1792 trăiau în localitate 252 de romano-catolici și 100 de greco-catolici. Din 1882 comunitatea romano-catolică din Sederhat figurează ca filie la Turnu. Casa de rugăciune cu hramul *Fecioara Maria*, construită în 1884, a fost sfințită ca biserică de preotul Zsideg János. Demersurile pentru construirea actualei biserici au început în anul 1933. În 1936 mai mulți locuitori donează bisericii imobilul cu nr. top. 158 b, în suprafață de 101 $\frac{1}{4}$ stânjeni pătrați. Lucrările la biserică au fost finalizate în 1938, când a și fost sfințită de episcopul Pacha Ágoston din Timișoara. Pictura interioară a fost executată în 1959 de Ruff Ștefan din Sântana. Fiecare familie din localitate a plătit o pictură. La biserică din Sederhat au servit preoții din Turnu. *Preoți*: Zsideg János – 1883-1894, Lukáts Imre – 1902-1948, Magdás István, capelan – 1934, Szotyori Géza, capelan – 1937, Spanlang György – 1947-1964, Erdély P. Ervin – 1965, Ferencz Adalbert – 1972, Ebenspanger Ferenc – 1979-1987, Lukács János – 1989-1990, Balogh András – 1991, 1996-1999, Sándor Balázs – 2000-2003, Király Arpad – 2004-prezent.

Biserica romano-catolică din Turnu

Biserica romano-catolică din Turnu a fost construită în 1753 de proprietarul localității, Marczibanyi Lorinc. Inițial biserică a fost filie la Bătania și a aparținut de protopopiatul Pecica, episcopia de Cenad. La mijlocul secolului al XIX-lea biserică avea ea 4 filii (pusta Iratoșul Mic, Iratoșul Mare, Variașul Mare și pusta Sântoma), un preot și un ajutor. În cripta bisericii se găsesc osemintele membrilor familiei Marczibanyi, printre care și cele ale lui Marczibanyi Lorinc, decedat în 1768. Localitatea Turnu și biserică romano-catolică au ajuns renumite prin minunea care s-a întâmplat aici. Unei fete i s-a arătat Fecioara Maria și în locul în care a avut loc apariția a țâșnit un izvor. Oamenii au început să vină la locul apariției, însă biserică catolică nu a recunoscut miracolul, demolând capela ridicată. După 1990 legenda a fost reînviată. *Preoți*: Babits József – 1793-1833, Lendvay István – 1834-1835, Csiky Gergely senior – 1842-1880, Zsideg János – 1883-1894, Lukáts Imre – 1902-1948, Magdás István, capelan – 1934, Szotyori Géza, capelan – 1937, Spanlang György – 1947-1964, Erdély P. Ervin – 1965,

Ferencz Adalbert – 1972, Ebenspanger Ferenc – 1979-1987, Lukács János – 1989-1990, Balogh András – 1991, 1996-1999, Sándor Balázs – 2000-2003, Király Arpad – 2004.

Biserica greco-catolică

Parohia a luat ființă în 1923. Serviciul divin se ținea într-o casă transformată în capelă. Biserica a fost desființată în 1948, când bunurile i-au fost preluate de ortodocși, iar casa unde era capela a fost vândută. Comunitatea s-a reorganizat în 1993, când a fost numit un preot care ținea slujbele într-o școală. În 1996 a fost cumpărată o casă, care a devenit capelă și locuință pentru preot. În 2005 au început lucrările de ridicare a bisericii. Noua biserică a fost sfințită în 11 noiembrie 2007.

Cultul greco-catolic în Sederhat

Pentru cei 30 de credincioși greco-catolici din Sederhat preotul Jaca Miron din Pecica vine și ține Sf. Liturghie de două ori pe lună în biserica romano-catolică.

Biserica baptistă Pecica

Primii bapțiști au apărut în localitate în 1889. Comunitatea a prosperat, iar în 1905 a fost cumpărată o casă care a fost transformată în casă de rugăciuni. Aceasta a funcționat până în 1909 când, datorită creșterii numărului membrilor, s-a ridicat biserica folosită și azi. Biserica este slujită în prezent de Emeric Hubert, pastor-coordonator la Liceul Teologic Baptist Alexa Popovici din Arad.

Biserica baptistă Sederhat

Primii bapțiști din Sederhat au fost maghiari și au avut o casă de rugăciune pe Kisutca. În 1950 această casă de rugăciune a fost demolată și s-a construit alta pe Strada Principală. În anul 1950 pastor a fost Nagy István, iar în 1960 Megyesi József. Ulterior, membrii comunității baptiste au fost mai mult români, iar pastorii veneau din Arad, de la Biserica baptistă

Șega (1970 – Costică Aioanei, 1991 – Nicoară Moca). Azi biserica baptistă numără 15 membri.

Învățământul

Cea mai veche școală românească din Pecica este din 1753. În 1791 erau patru clase românești, iar numărul elevilor care frecventau școala era de peste 400. Pe parcursul secolului al XIX-lea a crescut numărul celor care frecventau școala, fapt ce a dus la ridicarea unor școli noi și la creșterea numărului învățătorilor. Până după Unire au funcționat o serie de școli confesionale, finanțate și susținute de confesiunile existente în localitate. În anul școlar 1918-1919 erau în total 19 învățători. După realizarea Marii Uniri s-a reorganizat și învățământul, fapt ce a dus la apariția învățământului de stat, iar școlile confesionale au fost desființate în cea mai mare parte. În anul 1956 se înființează învățământul liceal. În prezent, în localitatea Pecica sunt șapte grădinițe, opt școli și un liceu care poartă numele de *Liceul Teoretic Gheorghe Lazăr*, cu predare în română și în maghiară.

Școala din Sederhat a fost construită în 1896, până atunci copiii învățând la școala din Turnu. Clădirea școlii era prevăzută și cu locuință pentru învățător. În anul 1900 învățător a fost Zsák Ágoston. Cel mai vechi anuar al școlii datează din 1908-1909, de pe vremea învățătorului Jancsovich Károly și a administratorului Patkó András. În anul școlar 1917-1918, la școala elementară din Sederhat învățau 80 de elevi, iar învățătoare era Czunder. În 1925-1926 școala era frecventată de 66 de elevi, în 1926-1927 de 72 de elevi, în 1927-1928 de 77 elevi, în 1928-1929 de 84 de elevi. Învățătoare în această perioadă a fost Szöke Maria. În anul școlar 1929-1930 la școală erau înscriși 108 elevi, iar învățătoare a fost Hess Iren. În sfârșit, în 1936 dascăl la școală a fost Ardelean Ilie și avea 52 de elevi.

Școala confesională greco-orientală Turnu

Dacă la început copiii învățau pe lângă biserică, în anul 1789 în Turnu este înființată școala confesională greco-orientală. Primul învățător, menționat documentar în anul 1791, a fost *Filimon Constantinovici*. La școală au învățat împreună copiii români și sârbi. Până în 1820 școala nu a avut un spațiu propriu de funcționare. Clădirea școlii, construită după această dată,

a fost prevăzută cu locuință pentru învățător. În anul 1841 edificiul era într-o stare corespunzătoare. Numărul elevilor a fluctuat. În anul 1823-1824 frecventau școala 20 de elevi. În perioada 1841-1845 învățător a fost Vasile Semionovici. În 1841-1842 la școală învățau 38 de elevi, în 1842-1843 80, în 1843-1844 19, în 1844-1845 29, în 1850 24 – dintre care 20 sârbi și 4 români. În anul 1852 învățător a fost Vl. Ghedoșevici, iar școala avea 19 elevi. În anul 1864 învățător a ajuns P. Goron, iar școala era frecventată de 57 de elevi.

Școala sârbească din Turnu

După separarea bisericilor școala sârbească a continuat să funcționeze, în anul școlar 1894-1895 fiind frecventată de 58 de elevi. În 1896 activitatea a fost întreruptă pentru 8 ani, din cauza clădirii necorespunzătoare. În anul 1904 este construită o clădire nouă, în care s-a predate până în 1953, când a fost închisă și clădirea naționalizată. În anul 1960 clădirea fostei școli sârbești a fost demolată, pe locul ei fiind construită școala gimnazială. Două clase sârbești au mai funcționat până în 1962. În perioada 1948-1952 a fost director și învățător Milutin Baici.

Bodrogu Vechi

În 1464 *Dosa de Hodus* era student la Universitatea din Viena.

În 1823-1824 învățau la școala confesională românească din Bodrog 24 de elevi.

Școala confesională romano-catolică

Școala confesională romano-catolică a funcționat pe lângă biserică și înființarea ei s-a datorat lui Marczibanyi Lorinc. În anul 1773 este construită prima clădire a școlii, prevăzută și cu locuință pentru învățător. În anul 1850 școala era frecventată de 75 de elevi și avea un singur dascăl. În anul școlar 1867-1868 școala avea 90 de elevi – și tot un dascăl. Construirea noii școli generale, cu trei săli de clasă, a început în anul 1893 și s-a terminat, cu mari eforturi, în 1894-1895. *Învățători:* Balázs Samuel, Kurtovics János, Gianone Ernesztin și Veszelyoszky Pál – 1895-1896, Veres Károly – 1898-1901, Funk Etelka – 1899-1900, Ponta Szilárd – 1904, Smilnyanszki Ioan – 1921,

Simeon Ardelean – 1925, Jakab Károly – 1941-1942 (a fost și director, și învățător), Faragó Lajos – 1945-1946 (director și învățător), Fónagy Görgy – 1948-1949.

Grădinița Turnu

În 1892 a fost înființată o grădiniță cu clădire proprie, în localitate existând la acea dată 272 de copii de 3-6 ani.

Școala gimnazială Turnu

La școala gimnazială din Turnu, terminată în anul 1968, au învățat și copiii maghiari din Variașu Mic, Variașu Mare și Sederhat. Secția maghiară a școlii a fost închisă în anul 1970. Director de școală a fost Ujj János, iar profesori Takáts István, Belkó Erzsébet, Budacsek Maria, Delia Ungureanu.

Personalități

Localitatea a dat o serie de personalități care au activat în diferite domenii și au contribuit la dezvoltarea culturii și științei.

Roman Ciorogariu, născut în 6 decembrie 1852 într-o familie de țărani înstăriți din Pecica, a fost elev al școlii din sat, apoi a urmat cursurile școlii gimnaziale la Arad, Pojon și Hódmezővásárhely, și pe cele universitare, absolvind Facultatea de Drept, obținând titlul de doctor în drept, însă fără a profesa ca avocat. S-a decis a urma cursurile Institutului Teologic din Arad, unde a fost remarcat de profesori și de mitropolitul I. Mețianu și trimis pentru a urma cursurile Universității din Lipsca. După terminarea studiilor s-a reîntors la Arad. La sfârșitul secolului al XIX-lea s-a implicat și în activitatea publicistică, afirmându-se ca un important tribunist și contribuind la transformarea Aradului în cel mai important centru al mișcării naționale românești. În 1901 a fost numit director la Institutului Pedagogic-Teologic din Arad. Până în 1917 a activat ca profesor al Institutului Pedagogic-Teologic, contribuind la formarea a numeroși preoți și învățători. În 1917 a fost numit vicar episcopal la Oradea. A avut un rol important în 1918, când a organizat Consiliul Național Român din Oradea, stabilind legături cu membrii Consiliului Național Român din Arad. A fost ales vicepreședinte al Consiliului Național Român, funcție care l-a

transformat în liderul spiritual și politic al românilor din Bihor până la instaurarea administrației românești, în aprilie 1919. În august 1920 a fost numit Episcop la Oradea, iar în 1921 a ajuns membru al Academiei Române, ca o recompensă a activității sale. A murit în 1936.

Valeriu Novacu, născut în 26 iunie 1909, absolvent al Liceului Moise Nicoară din Arad în 1927, apoi al Facultății de Științe din Cluj, licențiat în matematică și fizică, a obținut titlul de doctor în fizică în 1942. Profesor la Universitatea din București din 1947, a devenit în acel an șef de secție al Institutului de Fizică din București. Între anii 1949-1952 a fost ministru plenipotențiar al României la Stockholm, apoi reprezentant al României la Agenția Atomică Internațională de la Viena între anii 1958-1959. A fost membru al Institutului Mondial de Cercetări Nucleare de la Dubna și membru corespondent al Academiei Române din noiembrie 1948. A scris cursuri și culegeri, dar și lucrări ca *Teoria particulelor elementare* (1970), *Teoria cuantică a câmpurilor* (1984), *Bazele teoretice ale fizicii* (1990), *O istorie a fizicii* (1966), *Contribuții la teoria fotonului* (1941), *Evoluția concepției despre lumină* (1939). A decedat în 1992.

Dumitru Suciu, născut în 6 martie 1944 în Pecica, a urmat cursurile școlii și ale liceului din localitatea natală, apoi Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai. În 1982 a obținut titlul de doctor cu lucrarea *Activitatea politică a lui Ilie Măcelariu între 1865-1872*. A predat la Universitatea Babeș-Bolyai și a fost cercetător la Institutul de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca al Academiei Române. Din 2004 este conducător de doctorat. Pentru contribuția adusă în domeniul cercetării a fost premiat în 1978 cu *Premiul Nicolae Iorga* al Academiei Române, iar în 2014 cu Diploma de Excelență a Academiei Române, Filiala Cluj. A scris mai multe cărți, dintre care amintim *Soldați fără uniformă ai Landsturmului Român și starea protopopiatelor greco-catolice din Transilvania după Războiul Național de la 1848-1849*, Cluj-Napoca, 2013, *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849*, Cluj-Napoca, 2011, *Evoluția ideii de Europă Unită*, Editura Historia, București, 2007, *Destine istorice. Românii din Transilvania spre Marea Unire. 1848-1849. Studii*, București, 2006, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2004, *Anul 1918 în Europa Centrală și Răsăriteană. Evoluția ideii de Europă Unită. Perspectivă*

și retrospectivă istorică, Cluj-Napoca, 2003, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungariași Ilie Măcelariu. 1867-1891*, București, 2002, *Antecedentele dualismului austro-ungar și lupta națională a românilor din Transilvania. 1848-1867*, București, 2000, *Monarhia și făurirea României Mari 1866-1918*, București, 1997, *From the Union of the Principalities to the creation of Greater Romania 1859-1918*, Cluj-Napoca, 1993.

Petru Ugliș, născut în 19 august/1 septembrie 1885 la Pecica, în Comitatul Arad, a fost ales ca învățător în Bodrogu Vechi în 1904. Încă de pe băncile Preparandiei s-a remarcat ca un elev preocupat de folclor, fapt observat de Sever Secula, profesorul său de limba română. A colaborat cu redacția ziarului *Poporul Român* de la Budapesta, unde își și începe activitatea publicistică. Fiind învățător în Bodrog, a fost împuternicit de starețul Augustin Hamsea să îl întâmpine pe Nicolae Iorga, care a vizitat mănăstirea Bodrog în toamna anului 1904 pentru a se documenta în vederea unor lucrări. Între cei doi s-a creat o legătură puternică, iar evoluția dascălului pecican a fost puternic marcată de personalitatea lui Nicolae Iorga. Rămâne un important folclorist prin basmele și folclorul adunate din Banat și Crișana, unele publicate în volume ca *Povești nemuritoare, Basme și povești din Banat și Crișana, Isprăvile lui Pipăruș* sau *Pipăruș Petru*. Pentru activitatea sa a fost menționat în Dicționarul folcloriștilor din 1979. Au mai rămas de la el câteva monografii în manuscris, dintre care *Scurtă monografie a sătulețului milenar Bodrogu Vechi* a fost tipărită în 2015, sub îngrijirea lui Gheorghe Rancu.

Otilia Hedeșan, născută în 1962, a absolvit Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara în 1984. Și-a început activitatea ca profesoară la Liceul Industrial din Sânicolaul Mare. În 1989 a intrat în învățământul universitar, în 1996 obținând titlul de doctor. Din 2008 este coordonatoare de doctorat. În 2009 a ajuns decan al Facultății de Litere, Teologie și Istorie a Universității de Vest din Timișoara. A fost implicată în numeroase proiecte interne și internaționale. Membră în colegiile de redacție ale unor reviste. Membră a Uniunii Scriitorilor din Timișoara, membră fondatoare al Societății de Științe Etnografice din România. Autoarea a mai multor lucrări, dintre care amintim *Șapte eseuri despre strigoi*, Timișoara, 1998, *Pentru o mitologie difuză*, Timișoara, 2000, *Angoasele cititorului de antropologie*, Timișoara, 2006. În prezent este prorector al Universității de Vest din Timișoara.

Constantin Traian Chevereșan, născut în 4 octombrie 1947, a absolvit Facultatea de Filologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca în 1970. Imediat după absolvire și-a început activitatea de cadru didactic al Universității de Vest din Timișoara. În 2007 era Directorul Departamentului de Limbi Moderne și Informatică Socială din cadrul Facultății de Sociologie și Psihologie al aceleiași universități.

Delia Chevereșan, născută *Richici*, în Bodrogu Vechi, la 8 iulie 1950, a urmat cursurile Facultății de Filologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. A activat ca profesoară de limba română și a realizat o serie de studii etnografice în zonă, dintre care amintim *Nunta la românii și slovacii din Nădlac*. Este printre autorii lucrării *Hodoș-Bodrog, Bodrogu Vechi – satul care își strigă fiii*.

Gheorghe Ștefan Damian, născut în 3 martie 1955 în localitatea Hodoș-Bodrog, a absolvit cursurile Facultății de Geografie și Geologie din cadrul Universității din București. În 1996 a obținut titlul de doctor în științe geologice. A realizat mai multe cercetări în domeniile geologiei și al mediului. Este editorul revistei internaționale *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*. Din 1991 activează ca profesor universitar la Universitatea de Nord din Baia Mare, iar din 2009 este coordonator de doctorat la Universitatea Al. I. Cuza din Iași.

Gheorghe Rancu Bodrog, născut în 2 aprilie 1946 în localitatea Hodoș-Bodrog, a absolvit Institutul Pedagogic în 1966 și a activat în învățământul primar, fiind numit în 1988 inspector metodist. Ca răsplată pentru activitatea sa pedagogică, în 2004, la propunerea Inspectoratului Școlar Caraș-Severin, a primit de la Președinția României *Medalia pentru învățământ, clasa I*. S-a implicat în viața culturală a Carașului, fiind cel care a fondat revista culturală *Almăjul*. Este unul dintre membrii fondatori ai *Forumului publiciștilor presei rurale din Banat*. A participat la numeroase simpozioane și congrese din țară și străinătate. Susține activitatea românilor din Voievodina, fiind conducătorul și inițiatorul programului *Dunărea – liant între români*. În 2015 a editat lucrarea lui Petru Ugliș *Scurtă monografie a sătulețului milenar Bodrogu Vechi*, și este unul dintre autorii lucrării *Hodoș-Bodrog, Bodrogu Vechi – satul care își strigă fiii*.

Economie

Ocupația de baza a reprezentat-o agricultura, care s-a practicat din cele mai vechi timpuri până în prezent. În Evul Mediu zona s-a dezvoltat datorită comerțului cu sare și lemn pe Mureș, dar a cunoscut și regresul, fiind distrusă și afectată de numeroase conflicte militare care au afectat grav zona. În 1335 localitatea era amintită în documente datorită punctului de vămuire unde plăteau taxe vasele care duceau sare și lemn în Câmpia Panonică. După eliberarea de sub turci începe o perioadă de renaștere, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se poate vorbi de o dezvoltare economică, aici activând mai mulți meșteșugari.

În 1752 erau 38 de meșteșugari, iar în anii care au urmat numărul lor a crescut – și la începutul secolului al XIX-lea s-au pus bazele unor bresle. Între anii 1816-1839, ca urmare a unei intense activități economice și a creșterii numărului de meșteșugari, la Pecica s-au format diferite bresle. Breslele organizate în această perioadă în localitate au fost *breasla fierarilor și rotarilor* în 1816, *breasla țesătorilor* în 1816 și *breasla croitorilor și a șubarilor și breasla cojocarilor și curelarilor* în 1818. În anul 1839 s-au unit într-o breaslă mixtă alte două ramuri de meșteșugari: *dogari, tâmplari, lăcătuși, tăbăcari, frânghieri, geamgii, dulgheri, zidari și brutari*. În 1839 erau atestate documentar în Pecica 16 branșe meșteșugărești, constituite în 5 bresle.

O dovadă a prosperității economice a fost dezvoltarea morăritului în secolul al XVIII-lea, atunci când funcționau 8 mori pe Mureș. În secolul al XIX-lea, datorită lucrărilor făcute în albia Mureșului, vechile mori au dispărut, fiind înlocuite în a doua jumătate a secolului de mori cu aburi. Făina și pâinea erau renumite în zonă și au ajuns să fie și exportate. În prima jumătate a secolului al XIX-lea se constată un regres economic, urmat de o modernizare a societății în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Procesul de modernizare și de dezvoltare economică s-a intensificat după 1883, când a fost construită calea ferată Arad-Pecica-Bătănia. În 1886 este menționată în documente o asociație industrială, în 1889 apare o casă de economii, în 1894 Banca Cenădană. La începutul secolului al XX-lea apare o școală de agronomie, iar în 1905 o asociație a meșteșugarilor. În timpul războiului situația economică a fost dificilă, dar după Marea Unire

se poate constata o dezvoltare, pentru că proprietatea privată era garantată de stat. Dezvoltarea economiei în anii 1920 se leagă și de reîntoarcerea unor familii de români din America. În a doua parte a secolului al XX-lea, datorită bogățiilor subsolului, s-a dezvoltat industria petrolieră.

În timpul regimului comunist au fost forate 480 de sonde, iar producția a ajuns până la 500 de tone de țiței pe zi. Întreprinderea Agricolă de Stat (IAS), înființată în 1958, a cunoscut o mare dezvoltare în anii care au urmat, iar în 1970 s-a ajuns la 4.047 de hectare de pământ, cu 5 ferme agricole și 2 zootehnice. În 1981 a apărut *Asociația Economică de Stat și Cooperatistă* pentru legume, care avea o suprafață de 3.034 de hectare, fiind împărțită în 20 de ferme de producție. Legumele produse aici au ajuns până în URSS, dar și în alte țări din Europa de Est. În această perioadă au apărut și numeroase ateliere, dar și *Fabrica de coșuri*, unde lucrau sute de femei, iar produsele sale ajungeau atât în Europa de Est, cât și de Vest. Renumită era în această perioadă și pâinea de Pecica, care a ajuns să fie consumată și de liderii de la București.

Toate acestea s-au prăbușit la începutul anilor 1990, când pământul a fost retrocedat și mulți proprietari s-au apucat de agricultură. Este perioada în care au apărut mai multe asociații agricole. După 1990 au apărut și unii investitori care au investit în industria ușoară sau în prelucrarea lemnului, fapt ce a dus la scăderea șomajului în zonă. Importantă din punct de vedere economic a fost și deschiderea vămii Turnu. Un venit important, atât în trecut cât și în prezent, este obținut din comercializarea *pâinii de Pecica*. A fost renumită din secolul al XIX-lea, când zeci de familii din Pecica se ocupau cu *pităritul* și aprovizionau orașul Arad. Petru Ugliș scria că era o pâine gustoasă, care atunci când ajungea pe piețele Aradului era repede cumpărată și mâncată goală. Renumită era și în perioada comunismului, când a ajuns să fie consumată și de liderii de la București. În prezent este produsă industrial și distribuită în mai multe localități din zona Pecica și în municipiul Arad.

În *Sederhat* oamenii au avut până la colectivizare sălașe în extravilan, cu o mică gospodărie și cu grajduri cu animale. Ocupația principală a fost agricultura și creșterea animalelor. Principalele culturi au fost grâul, porumbul și orezul. Produsele și animalele le vindeau la Arad.

În anul 1855, satul *Turnu* avea 6.109 iugăre cadastrale, din care 3.073 pământ arabil, 997 fâneață, 1.685 pășune, 221 grădini și curți, 121 pământ

intravilan cu case, străzi și drumuri, și 359 de proprietari de pământ. Se cultiva mai ales grâu și porumb, și foarte puțin tutun. În localitate se țineau târguri săptămânale joia. În anul 1892 Turnu deținea 4.377 de iugăre cadastrale.

Folclor, tradiții, obiceiuri

Portul tradițional, ca și obiceiurile și tradițiile, s-au pierdut în cea mai mare parte. Cei bătrâni își mai amintesc de unele obiceiuri, ca aprinderea unui foc mare în grădină primăvara, când se sărbătoresc cei 40 de mucenici. Se credea că așa se protejează grădina de dăunătoare. De Sânziene se făcea o coroniță din flori care se punea pe poarta casei, iar alte coronițe mai mici se făceau pentru ceilalți membri ai familiei și se aruncau peste casă. Până la mijlocul secolului al XX-lea populația credea în numeroase descântece și superstiții. Erau cunoscute proprietățile terapeutice ale unor plante, pe baza cărora unele femei făceau descântece și preparau *leacuri*.

Viața tradițională în Sederhat

Comunitatea maghiară a ținut toate marile sărbători de peste an și și-a păstrat până azi obiceiurile de familie. La Crăciun s-a umblat *cu Betlehemul*, la Anul Nou copiii mergeau să facă urări, la Paști feciorii umblau *la stropit*, la Nașterea Fecioarei Maria se mergea în pelerinaj la Mănăstirea Maria Radna. O sărbătoare importantă este și azi hramul bisericii.

Dintre ocupațiile casnice gospodărești menționăm torsul, împletitul, fabricarea de mături.

Viața tradițională în Turnu

Habitatul

În anul 1734 localitatea avea 53 de case, toate locuite de sârbi. După colonizarea maghiarilor așezarea crește și devine un oraș-târg de câmpie. Străzile sunt drepte, paralele și perpendiculare unele pe altele. În localitate există două cimitire – unu romano-catolic, maghiar, și unu ortodox, comun pentru sârbi și români. În acesta din urmă epitafurile sunt scrise de multe

ori în ambele limbi, amintind astfel de trecutul comun, bisericesc și familial, al celor două etnii.

Casa

Casele vechi sunt construite la capătul curții, cu frontonul la stradă. Sunt alcătuite din trei încăperi, cu ieșire în curte prin tindă. De-a lungul casei se întinde un târnaț deschis, susținut de stâlpi zidiți. Alături de acestea, în sat au apărut de-a lungul vremii case late, construite de-a lungul străzii, case în vinclu și vile.

Ocupații

Ocupația principală a oamenilor este agricultura și creșterea animalelor. Înainte de colectivizare, oamenii din Turnu aveau sălașe, adică gospodării în extravilan, unde creșteau animale și locuiau, ca să fie mai aproape de holde. Porcii erau vânduți la piața de animale din Arad.

Obiceiuri tradiționale

Atât sârbii cât și maghiarii și-au păstrat obiceiurile tradiționale pe durată lungă. La Crăciun, sârbii făceau *cesnița* și un colac mare, așteptau *venirea polojaicului, colindau*. La sârbătoarea de hram și azi *se alege un naș al bisericii*. Maghiarii umblau la Crăciun cu Betlehemul, făceau urări la Anul Nou, *umblau cu stropitul* la Paști, iar nunțile erau conduse de un *vöfely*.

Viața culturală

În Turnu funcționează azi Asociația culturală maghiară *Pro Pir Kult*, care a amenajat o casă tradițională-muzeu și organizează activități diferite.

Turism

Cele mai importante obiective turistice din Pecica sunt ansamblul urban din zona bisericii romano-catolice, *Parcul Natural Lunca Mureșului*, *Muzeul Digital* din Pecica, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, bisericile din Turnu,

Bodrog și Sederhat. Orașul este renumit și pentru *pita de Pecica*, care ajunsese în anii 1980 să fie preferată și de președintele Nicolae Ceaușescu.

Bibliografie

- Baltă, János, *Szederhátí öröksegünk*, Arad, 2016.
- ****Călători străini despre Țările Române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1968.
- Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului acum două veacuri*, Timișoara, Editura Marineasa, 2005.
- Ugliș Delapecica, Petre, *Scurtă monografie a sătulețului milenar Bodrogul Vechi*, ediție îngrijită de Gheorghe Rancu, Editura Hoffman, Caracal, 2015.
- Evuțianu, Sabin, *Clipe trăite*, editor Anton Ilica, Arad, Editura Universității Aurel Vlaicu, 2013.
- Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana (Elemente de istorie și morfologie, protecție și integrare)*, Editura Eurobit, Timișoara, 2008.
- Gheorghiu, Teodor Octavian, *Mici orașe/ mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, Editura Simetria, București, 2017, pp. 68-113.
- Hațegan, Ioan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos. Comunități, populație și habitat într-un spațiu de interferențe culturale*, Editura Almanahul Banatului, Timișoara, 1995.
- Mărghitan, Liviu, *Academicienii originari din județul Arad (secolele XIX-XX)*, Arad, Editura Fundației Moise Nicoară, 2004.
- ****Monografie Pecica* (coord. Constantin Chevereșan), Editura Concordia, Arad, 2007.
- Nagy, István, *Tornyai tanítók és tanulók*, Arad, 2013.
- Pantea, Maria Alexandra, *Preoți și învățători din Protopopiatul Ortodox al Aradului 1812-1918*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015.
- Péterszabó, Ilona, *Tornya fényben és áranyékban*, Arad, 2009.
- Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979.
- ****PUG Pecica. Delimitare situri arheologice reperate în literatura de specialitate*, Editura Complexului Muzeal Arad, Arad, 1997.
- *** *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad*, Editura Orizonturi universitare, Timișoara, 1999.
- ****Roman R. Ciorogariu, 1852-1936. Studii și documente*, Oradea, Editura Episcopiei, 1981.
- Stoicovici, Anita, *Aspecte privind victimele Primului Război Mondial în comunitatea romano-catolică din Pecica*, în Cornelii Pădurean, Eugen Ghiță (coord.), „Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri ”, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.
- Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006.

Orașul Sântana

dr. Dan Roman

Stema orașului Sântana se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, albastru, încărcat cu un personaj de aur cu capul nimbat, redat în întregime și din față, purtând veșminte specifice. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificațiile elementelor

Personajul stilizat este, în cazul de față, armă vorbitoare și o reprezintă pe Sfânta Ana, care dă denumirea localității. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraș.

Denumiri

Sântana: *Sankt Anna* (Sfânta Ana – denumirea germană), *Újszentanna* (denumirea maghiară), *Sanktana*, *Sântana*.

Caporal Alexa: *Kerektou* (1326, 1334), *Kereky* (1337), *Eghásaskereky* (1337), *Erdewkereky* (1396), *Kerék* (1548), *Erdóskerék*, *Cherechiu* (utilizată în perioada interbelică, până în 1926).

Repere geografice:

46°35' N, 21°50' E; suprafața: 107,14 km² (10.714 ha).

Din punct de vedere administrativ *Sântana* este oraș format din localitățile componente *Sântana* (reședința), și *Caporal Alexa*. În anul 1950 comunei Sântana i s-a alipit satul *Comlăuș* – și de atunci se numesc împreună *Sântana*, comună care în anul 2003, în urma unui referendum, a fost declarată oraș.

Istoric

Prima atestare documentară: *Sântana* la 1736; *Caporal Alexa* la 1326.

Preistoria

Urmele unor așezări omenești pe teritoriul orașului Sântana datează din epoca neolitică, în locul denumit de localnici *Holumb*, situat la aproximativ 400 m de drumul național Arad-Oradea (DN 79), fiind identificată o așezare istorică pe patru nivele, care se întinde de o parte și de alta a drumului Sântana-Curtici. Săpăturile arheologice efectuate în a doua jumătate a secolului al XX-lea în această zonă de o echipă de la Muzeul din Arad au condus la descoperirea de oase și coarne de căprioară, cioburi și vase aparținătoare *Culturii Tisa*. Totodată, săpăturile întâmplătoare efectuate pe raza localității au dat la iveală numeroase vestigii din epoca bronzului, cel mai important dintre acestea fiind un brâu de bronz bogat ornamentat.

Antichitatea

Elementul reprezentativ îl constituie *Cetatea de pământ*, situată la aproximativ 4 km sud de vatra localității, aproape de fosta fabrică de cărămidă. Marki Sándor, principalul monograf al *orașului liber regesc Arad*, susține că această fortificație datează din *epoca barbară*, constituind *un ring avar* de apărare. Cercetări ulterioare, întreprinse de o echipă condusă de Mircea Barbu, relevă că a ființat în aceeași perioadă cu vestita cetate *Troia*, spre deosebire de care era însă de trei ori mai mare (cu o suprafață de 78 ha), respectiv că este cea mai întinsă construcție hallstatiană identificată pe

continent, apariția ei fiind legată de procesul de unificare politico-militară a triburilor tracice. Constituirea și consolidarea regatului dac au condus la integrarea teritoriului actualei localități Sântana în cadrul acestuia, după cum iar atestă descoperirile arheologice. Mai târziu, tot în acest areal aveau să fie găsite primele dovezi ale existenței dacilor liberi în vestul țării noastre.

Evul Mediu

Localitatea Sântana a fost înființată pe domeniul așezării mai vechi *Comlăuș*, care este amintită prima oară în listele de zeciuială papală din anul 1334-1335 ca făcând parte din arhidiaconatul catolic Pâncota. În 1566 Comlăușul a fost devastat de turci. În 1736 baronul Iacob Bibics și soția sa Margareta au colonizat în zonă, cu acordul împăratului, 6 familii de șvabi din Bavaria. Habsburgii au colonizat șvabi la sud-est de Comlăuș, fiind înființat satul *Sfânta Ana*, actualul oraș Sântana. În 1751 împărăteasa Maria Tereza a fost de acord ca baronul Bibics să aducă în Sântana piariști pentru instruirea și educarea fiilor de nobili. În anul 1772 a avut loc a doua colonizare cu populație germană.

Un incendiu de proporții distruge Sântana și Comlăuș în 1791, rămânând în picioare doar 5 case.

În perioada interbelică localitatea a fost reședința *Plășii Sântana*.

Sântana a fost ridicată la rang de oraș în 23 decembrie 2003, prin lege adoptată de Parlamentul României.

Caporal Alexa este un sat românesc menționat documentar în 1326, 1334, 1337, 1396, 1418, 1426 și 1483. Marki Sándor menționează *Kereki* ca fiind o parohie catolică. Sixt, arhidiaconul de Pâncota, a plătit decima papală pentru parohia Cherechi lui Iacob al lui Berengariu și Raimund de Bonfată. Pentru ridicarea bisericilor parohiale nesprijinite de feudații bogați se asociau mai multe sate, iar satul născut în preajmă va purta numele hramului bisericii. În 1343 și 1463 localitatea Cherechiu se numea *Kerekegyhaz*.

În 1536 este pomenită fortăreața *Kereky*. Nicolaus Olahus menționează că în anul 1548 regina Isabella i-a donat credinciosului ei sfetnic și ban la Lugojuului și Caransebeșului satul *Kerek* (Caporal Alexa). În 1553-1556 satul Caporal Alexa făcea parte din domeniul familiei nobiliare Horváth. În anul 1561 localitatea se numea *Egyhazas Kerek* și aparținea nobililor Michael Mora, Lucae Iaz, Ioanne Horvath, Bernard Pisaly, Valentin Simon.

La mijlocul veacului al XVI-lea satul intră sub administrație otomană. La sfârșitul secolului al XVII-lea satul Caporal Alexa a intrat sub administrație habsburgică. În 1732 făcea parte din domeniul ducelui de Modena. În 1776 mai multe familii din Caporal Alexa au emigrat în Moldova. În anul 1819 Erariul a vândut satul familiei Dietrich.

Între anii 1914-1918 au luptat în Primul Război Mondial și români din Cherechi. Au căzut pe câmpul de luptă 57 de localnici. În pomelnicul bisericii din Caporal Alexa, întocmit de preotul Nicolae Stan pentru pomenirea celor dispăruți și pentru veșnica lor amintire, sunt notați Ioan Lipovan (învățător), Constantin Iliuță (învățător), Ioan Ardelean, Teodor Flueraș, Nica Tălian (student), Constantin Laza, Ioan Laza, Teodor Buzna, Teodor Moș, Teodor Blăgău, Gheorghe Roșu, Ilie Stoica, Ioan Șeran, Gheorghe Comloșan, Nicolae Porcolean, Gheorghe Budișan, Petru Ardelean, Gheorghe Fluieraș, Gheorghe Cismaș, Todor Petrișor, Todor Mariș, Gligor Cismaș, Petru Tălian, Gheorghe Budișan, Ștefan Holteanu, Nicolae Sanislav, Gheorghe Comloșan, Petru Gurban, Teodor Sofica, Teodor Stan, Mitru Stanca, Gligor Lupaș, Mitra Margea, Nicolae Stoica, Gheorghe Brad, Ioan Șeran, Ioan Precup, Ștefan Porcolean, Teodor Poliș, Ioan Motoarca, Gligor Sofica, Iosif Buda, Nicolae Tălian, Gheorghe Brad, Simion Margea, Mitra Fluieraș, Gheorghe Albert, Gheorghe Ștef, Simion Muntean, Gheorghe Iliuță, Nicolae Ardelean, Ioan Gurban, Marian Gurban, Gheorghe Arcadie, Iosif Musta, Marian Lipovan, Gheorghe Domșa.

Numele localității derivă de la *caporalul Ion Alexe*, un soldat român împușcat de o patrulă maghiară la 7/20 aprilie 1919, pe drumul dintre Pâncota și Cherechi, pe când escorta spre casă intelectualii comunei (preoții Ioan Fofiu, Nicolae Stan, învățători, notar), cei care întâmpinaseră armata română la Pâncota. Pe crucea lui Ion Alexe din curtea bisericii din Pâncota este scris: „*Aici odihnește caporalul Alexe Ion, din comuna Adunați, județul Teleorman, Regimentul 2 Vânători Regina Elisabeta, Compania a V-a, contingentul 1916, mort pentru țară, fiind împușcat mișelește în drum spre Cherechiu de garda roșie ungurească în ziua primă a Sfințelor Paști 7/20 aprilie 1919. Martirule erou, odihnește-te în pace!*”.

Monumente istorice

Cetatea veche din Sântana

La circa 4 km sud de orașul Sântana, în apropierea fostei halte CFR, este localizată cetatea de pământ hallstatiană *Cetatea Veche*. Suprafața fortificației, de formă aproximativ ovală, depășește 78 ha. Cercetările efectuate în 1963 au stabilit existența unei necropole din prima parte a epocii cuprului (*Cultura Tiszapolgar*, cca. 4000 î.H.), ce aparținea unei așezări datate la sfârșitul epocii bronzului (cca. 1200 î.H.), și a fortificației ridicate la începutul primei epoci a fierului, fiind unul dintre cele mai mari complexe fortificate din această parte a Europei.

Demografie

Sântana: 1771 – 256 de familii; 1800 – 366; 1828 – 767 de familii de țărani și 107 familii de meșteșugari; 1851 – 4.168 de locuitori; 1857 – 3.618; 1869 – 4.864; 1880 – 5.193; 1890 – 5.582; 1900 – 5.824; 1910 – 5.809; 1922 – 5.667; 1930 – 5.582; 1956 – 13.443; 1966 – 14.319.

Caporal Alexa: 1567 – 14 familii; 1579 – 21; 1715 – 19; 1720 – 8; 1742 – 65; 1747 – 149; 1771-1786 – 256; 1828 – 281; 1851 – 1.764 de locuitori; 1857 – 1.628; 1869 – 1.846; 1880 – 1.717; 1890 – 1.944; 1900 – 1.943, 1910 – 2.026; 1922 – 1.951; 1930 – 1.788; 1966 – 1.567.

Populația orașului Sântana (împreună cu cea a satului Caporal Alexa): 1977 – 14.944 de locuitori; 1992 – 12.125; 2002 – 12.936; 2011 – 11.428.

Conform recensământului din 2011, majoritatea locuitorilor sunt români (79,8%). Principalele minorități sunt cele de romi (8,38%), germani (2,91%), și maghiari (1,94%). Pentru 6,76% din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (76,04%), dar există și minorități de penticostali (8,99%), romano-catolici (5,06%) și bapțiști (1,2%). Pentru 6,93% din populație nu este cunoscută apartenența confesională.

Biserica

Biserica ortodoxă Sântana I

Potrivit matricolelor, parohia ortodoxă română cu hramul *Sfântul Mucenic Gheorghe* a luat ființă în anul 1926, prin stăruința preotului Bujor

Galiș, a cumnatului său, notarul Ardelean Alexe, a preotului Ioan Suciu și a lui Mihai Pleșu, directorul gimnaziului înființat în anul 1768. La început s-a amenajat o capelă în localul gimnaziului, capelă care a funcționat până în anul 1948, când a fost mutată într-o casă germană, pentru ca în anul 1960 să fie mutată iarăși, de această dată în casa unui credincios basarabean. Aici a funcționat până în 1974, când s-a putut intra în biserica cea nouă. Parohia a aparținut de protopopiatul Șiria până în anul 1950, apoi de Chișineu Criș până în anul 1961, iar acum de Arad.

În martie 1969 este dată decizia de construire a bisericii ortodoxe din *Satul Nou*. În 1972, emițându-se autorizația, încep lucrările de construire a bisericii ortodoxe din Satul Nou, sub formă de cruce. În luna octombrie a anului 1972 începe construirea clădirii bisericii din Strada Ion Creangă, lucrarea terminându-se la 1 decembrie 1973 prin strădania preotului paroh iconom stavrofor Andrei D. Triteanu și cu ajutorul primit de la Patriarhie. *Preoți*: Bujor Galiș (1926), Ioan Suciu (1926-1929), Petru Brad (1929-1930), Gheorghe Mărcuș (1930-1934), Nestor Popa (1934), Gheorghe Vălean (1934-1937), Nestor Popa (1937-1938), Romul Bora (1938-1950), Ioan Pavel (1950-1952), Teodor Handra (1952-1967), Andrei Triteanu (1967-1980), Eftimie Dobrean (1980-2014), Nicolae Rădulescu din anul 2014.

Parohia Ortodoxă Română Sântana II a fost înființată în baza ordinului nr. 2865/1996 al Episcopiei Aradului, Ienopolei și Hunedoarei. Data la care a început ființarea bisericii a fost 1 decembrie 1996, zi în care preotul Ioan Crainic a fost transferat de la parohia Olari și numit la parohia Sântana II, nou înființată. După revoluție, începând cu anul 1990, populația de etnie germană a emigrat masiv în Germania, iar în locul celor plecați au venit credincioși ortodocși din toate părțile țării, aceștia stabilindu-se definitiv în Sântana. Fiind nevoie stringentă de un lăcaș de rugăciune, în ședința din 16 octombrie 1997 a Consiliului Local Sântana s-a acordat în acest scop imobilul din Strada Muncii nr. 60, fostul gimnaziu, care datează din anul 1752. Aici s-a amenajat o sală de 138 m², care a devenit Biserica Ortodoxă Română Sântana II. În ziua de Rusalii a anului 2004 preotul Ioan Crainic propune adunării parohiale construirea unei noi biserici, deoarece biserica din incinta gimnaziului este de multe ori neîncăpătoare. Prin hotărârea 145 din 19 octombrie 2004 Consiliul Local Sântana acordă 4.508 m² de teren situat în intravilanul orașului Sântana, pe Strada Muncii nr. 53C, în parcul Noris Banatoris, pentru construirea unei biserici. După obținerea autorizației de construire Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop Timotei

al Aradului a sfințit piatra de temelie și terenul pe 5 iunie 2005, după care s-au început lucrările la noua biserică cu hramul *Sfânta Treime*. Zidăria a fost executată de echipa de constructori *Andre Construct*, condusă de Ioan Homorogan. Dimensiunile bisericii sunt: 36 m lungime, 10 m lățime, 45 m înălțime.

Biserica ortodoxă Caporal Alexa

Nu se cunoaște data exactă la care a luat ființă parohia ortodoxă română, dar locuitorii din Caporal Alexa aveau biserică încă din secolul al XIV-lea, dovadă fiind locul *Bisericuța* de la marginea satului, înspre localitatea Olari, loc în care a existat probabil un modest locaș de rugăciune. În 1343 biserica s-a numit *Kerekegyhaz*. Nu se cunoaște data exactă la care a fost construită, dar se presupune că locuitorii de aici își aveau preotul și biserica lor încă din sec. al XV-lea. Actuala biserică ortodoxă din Caporal Alexa a fost construită în 1791, prin contribuțiile enoriașilor.

În 1960 slujește aici Gherasim Hunedoreanu, arhiereu vicar. În 1961, prin strădania preotului paroh Iosif Stoica, biserica este renovată din nou. În secolele XIX-XX (până în 1983), în Caporal Alexa au funcționat două parohii ortodoxe.

Primul cor al bisericii ortodoxe a fost înființat de învățătorul *Ion Cădaru*, apoi corul a fost dirijat de *Pavel Roșu* (Orbu), învățătorul *Petru Precup* (care folosea culegerea de cântări corale a lui Timotei Popovici, dăruită acestuia în 1929), *Georgică Buda*, învățătoarea și folclorista *Iuliana Precup Bădăi* (apreciată de regretatul preot și folclorist Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița, care i-a publicat studiul folcloric în revista „*Izvorașul*”, vizitată deseori de folcloristul Ioan T. Florea, ultima dată în 1977, pentru că avea o bună cultură muzicală, fiind eleva compozitorului și autorului de publicații muzicale bisericești și laice Trifon Lugojan, absolvent al Conservatorului Regal din Leipzig). Și *Sofica Traian* a dirijat corul. Pe lângă corul mare, în 2009 a luat ființă corul de copii *Îngerășii*, format din 40 de copii de vârste diferite. Corul de copii a susținut concerte de Sfintele Paști, de Crăciun, la hram și la Ziua Națională. Pe lângă acestea, a cântat și în alte parohii, și chiar în Palatul Cultural din Arad. Pregătirea micilor coriști se face în *Centrul cultural-religios Ioan Rusu* din localitate, sub directa atenție a preotului paroh.

Biserica Ortodoxă Română Comlăuș

În anul 1415, cu prilejul unei hotărniciri, la Comlăuș este menționată o capelă. Este posibil să fi existat chiar și o parohie. Biserica a decăzut în timp la rangul inferior, probabil datorită depopulării satului, a distrugerii acestuia sau a dispariției nobililor. Din conscripția mitropolitului Sinesie Jivanovici (1751-1768), pentru Episcopia Aradului, Ienopolei, Oradei și Hălmeagului aflăm că de la mijlocul secolului al XVIII-lea este menționată existența la Comlăuș a unei vechi biserici de lemn, cu hramul *Înălțarea Domnului*, cât și intențiile credincioșilor de a construi una nouă. În anul 1693 *Todor Popa* face o însemnare pe o *Cazanie a lui Varlaam*, lăsată moștenire de tatăl său, care era tot preot – ceea ce dovedește că la Comlăuș era o biserică. Această însemnare ne face să credem că biserica de lemn din sat exista încă de la mijlocul veacului al XVII-lea. În conscripția din 1746 sunt menționați preoții *Nicula Popa* (cel mai bogat om din sat, având 8 boi, 5 vaci, 4 cai, 3 oi, 35 de capre, 12 porci și mult teren), *Marian Popa*, *Lapadat Popa*, care au luptat pentru trezirea conștiinței naționale și pentru drepturile românilor din localitate. În anul 1791 un incendiu devastator distruge case și biserici în Sântana și Comlăuș, rămânând doar cinci gospodării. În anul 1815 preoții Comlăușului erau *Gheorghe Popovici* și *Ilie Popovici*, care nu mai doreau episcop sârb, ci român. Din cauza incendiului din anul 1858 arhiva bisericii din Comlăuș a ars, de aceea nu îi cunoaștem pe toți preoții dinainte de această dată. În curtea bisericii se mai păstrează două cruci din piatră, datele 1876 și 1880 (atestă decesul preotului *Ioan Popovici*, 82 de ani), ceea ce demonstrează că localnicii au avut o biserică în care să se roage. În anul 1865 parohia cumpără iconostasul catedralei din Arad, cu icoane din 1790, datorate cunoscutului pictor arădean *Ștefan Tenețchi*. În 1894, pentru deplasarea memorandiștilor la Viena, locuitorii din Comlăuș au strâns fonduri, preotul *Constantin Popovici* chiar deplasându-se la Viena ca reprezentant al comunei Comlăuș.

1904 este anul în care începe construirea noii biserici ortodoxe, sub formă de corabie, pe cheltuiala credincioșilor români din Comlăuș. Antreprenor al lucrării a fost *Ioan Gyukics* din Lipova, iar ajutor i-a fost *Mitru Muscă* (Pășcău), un meșter zidar renumit în sat și în zonă. Construirea bisericii a durat un an, fiind sfințită în 1905, în a doua zi de Crăciun, de episcopul *Ioan Ignatie Papp*. Cu ocazia sfințirii s-a ridicat și crucea de

piatră din fața bisericii, aceasta pe cheltuiala credinciosului Mitru Muscă, tatăl lui Vasile și Ioan Muscă. Iconostasul vechii biserici a fost mutat în noul locaș de cult, unde a rămas până în anul 1982, când a fost înlocuit. Biserica are hramul *Înălțarea Domnului*, care se sărbătorește în joia săptămânii a VI-a după Sfintele Paști. Construită din cărămidă, în stil baroc, biserica este acoperită cu țiglă, având dimensiunile interioare de 30 m lungime, 10 m lățime, 19 m înălțime. În anul 1937, anul în care Iulian Toader din Arad pictează biserica în tempera, preot slujitor era Gheorghe Mihiu. În anii 1966 și 1977, pe vremea preoților Miron Bălan și Aurel Moise, biserica a fost reparată în exterior. Între anii 1981-1983 s-a reparat acoperișul, s-au înlocuit vechile ferestre, s-a creat o cameră pentru ars lumânări, s-a refăcut pictura. În ianuarie 1897, în trecerea lui prin Sântana spre Viena, Badea Cârțan este găzduit la Comlăuș, pe Strada Micșunelilor nr. 29, de preotul Constantin Popovici. La 7/20 aprilie 1903 arde ce mai rămăsese din biserica veche, locuitorii hotărând să construiască un nou locaș de închinăciune. Biserica ortodoxă din Comlăuș a deținut numeroase cărți bisericești tipărite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, un epitaf slavon din anul 1815, un clopot din 1855, numeroase icoane, cărțile și icoanele fiind predate spre păstrare Mănăstirii Gai din Arad. Biserica din Comlăuș a mai avut următorii preoți: Virgil Mihulin (1903-1919), Dumitru Popa (1912-1920), Zenovie Brădean (1921-1933), Ioan Stana (1922-1937), Gheorghe Mihiu (1934-1953), Gheorghe Laza (1943-1953), Petru Sălăgean (1954-1959), Miron Bălan (1959-1994), Iosif Stoica (1959-1962), Aurel Moise (1962-1978), Nicolae Rădulecă (2000-2014), și Nicolae Porcolean (1978-2010). Parohia Comlăuș a cumpărat două case parohiale în timpul activității preotului Zenovie Brădean. În anul 1971 a fost demolată casa parohială din Strada 23 August nr. 33 (astăzi Strada 1 Decembrie nr. 33), construindu-se una nouă, pe cheltuiala credincioșilor.

Biserica Romano-Catolică Sfânta Ana Sântana

În secolul al XIV-lea credincioșii romano-catolici erau stabiliți în nordul localității de astăzi, la Comlăuș. Probabil că în anul 1730 contele Harruchern a fost primul care a populat această zonă cu emigranți germani și maghiari. Treptat, aceștia și-au părăsit locuințele, stabilindu-se mai la sudul localității. A fost dorința curții imperiale de la Viena ca, odată cu retragerea turcilor

de pe aceste locuri, forța de muncă fiind deficitară, să populeze zona cu creștini catolici, tineri căsătoriți și cu mulți copii. Protestanții nu erau agreați în zonă. Noii veniți, șvabii, cu tradițiile lor și cu obiceiuri moștenite de la strămoși, și-au întemeiat o parohie din care făceau parte și ungurii colonizați. În anul 1334 această parohie avea legături cu arhidiaconatul de la Pâncota. Bisericele s-au construit după venirea șvabilor, pentru că aceștia au întâmpinat mari greutăți până ce și-au înjghebat gospodăria, muncind până la epuizare pentru defrișarea locului, asanarea mlaștinilor, pentru nobilul care i-a adus. Se pare că trei generații au fost sacrificate pentru ca Sântana să aibă înfățișarea actuală și oamenii s-o ducă mai bine. În anul 1715 exista la Comlăuș o casă catolică de rugăciuni. Începând cu anul 1736, teritoriul de la sudul Comlăușului este populat cu șvabi aduși din Germania de Iacob Bibics pentru a-i lucra moșiile și pentru a întări catolicismul în zonă.

La 26 iulie 1742, printr-un decret imperial, Maria Tereza numește noul teritoriu *Neuesanktanna* (*Sântana Nouă*), și înființează parohia catolică și cimitirul localității – care se extinde între 1836-1883. Primul cimitir al șvabilor din Sântana, astăzi dispărut, a fost în groapa existentă astăzi la capătul străzii Mihai Eminescu și cel al străzii Mărășești. Până în 1872 extinderea era efectuată, dar aceasta a continuat până în 1883, pentru că în 1871 s-a construit calea ferată care a împărțit cimitirul în două părți – una pentru copii și una pentru adulți. În anul 1749 Iacob Bibics finanțează construirea unei biserici catolice care a fost sfințită în anul 1751, fiind îndrumată de călugării franciscani. În anul 1756 este numit primul preot, prima confirmare fiind în anul 1761. În anul 1762, în perioada epidemiei de ciumă, Bibics aduce la Sântana călugări piariști, care vor fi înlocuiți de călugării minoriți la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În anul 1858 un uriaș incendiu pârjolește Sântana, arde biserica (amplasată în parcul de astăzi, în locul ei fiind acum un monument religios construit în anul 1888), gimnaziul și peste o mie de case, arzând chiar și icoana Maicii Domnului încadrată în sticlă și împodobită cu câteva perle, icoană dăruită bisericii de Margareta Bibics.

Credincioșii catolici din Sântana și Comlăuș (germani, unguri, români), cu ajutorul localităților învecinate, refac casele, iar în 1864 începe construirea actualei biserici catolice (arhitect fiind bănățeanul Leopold Schütz), care este sfințită în anul 1868. Biserica are patru clopote și decorațiuni interioare valoroase. Altarul bisericii a fost refăcut în anul 1920 cu

marmură de Carrara, donatorii sumei necesare cumpărării marmurei fiind Katharina Ackermann, episcopul Glatfelder și comunitatea locală. Orga bisericii romano-catolice este construită în anul 1885 de firma *Seidel-Werke* din Oradea și conține 22 de registre, 1.228 țevi de orgă și 2 manuale. În vara anului 1944 preotul catolic Jakob Maus a ținut în amvonul bisericii o predică istorică, convingând populația germană din Sântana să nu părăsească localitatea chiar dacă vor sosi trupele sovietice. Soldații sovietici au ocupat șase săli de clasă din gimnaziul de lângă biserică, împiedicând, din octombrie 1944, participarea catolicilor la slujba religioasă.

Preoții bisericii catolice din Sântana în perioada 1742-2008 sunt următorii:

I. franciscani – de la 1742 la 1751: Anton Schmidt, Gottard Tury, Fr. Occursius;

II. piariști – de la 1751 la 1788: David Biro, Iacob Coșa, Eduard Fontani, Edmund Vavrik, Christian Catsor, Vazul Szepessy, Iacob Coșa, Christian Petrik, Lukas Promberger, Felix Lengyel, Ladislaus Bielik, Ludwig Szomi;

III. franciscani – de la 1790 la 1800: Valentin Ginther (minorit), Fidel Dugonis, Aegidius Kurts, Viktorin Vajda;

IV. preoți (din anul 1800 până în prezent): Paul Falk (1800), Franz Egyed (1800-1802), Josef Gressel (1802), Franz Schuller (1803-1828), Josef Somogyi (1829-1834), Josef Pfeiffer (1835-1849), dr. Paul Hegedüs (1849-1870), Augustin Weber (1870-1871), Josef Orth (1871-1906), Jonann Szirmay (1906-1910), Josef Karl (1911-1941), Jakob Maus (1941-1961), Karl Hampel (1961-1963), Johann Volf (1963-1971), Andreas Straub (1971-1981), Franz Straub (1981-1989), Günther Loch (1989-1991), Peter Heim (1991-2008).

Biserica Romano-Catolică Inima lui Isus, Comlăuș

În anul 1936 a început construirea bisericii catolice pentru credincioșii romano-catolici din Comlăuș, pe locul unde a existat o mănăstire a preoților *salvatorieni*, care aparținea tot de ordinul romano-catolic. În numai doi ani, constructorii sântăneni Johann Kling, Josef Reinholz și Michael Bleiziffer au terminat biserica cu două turnuri, în stilul unei capele. Bani necesari pentru construirea bisericii au fost donați de Katharina Ackermann, iar biserica a fost sfințită în anul 1938. Construcția era necesară pentru că erau

mulți catolici la Comlăuș (cu 203 mai mulți decât credincioșii ortodocși), și era peste mână deplasarea pentru slujbele religioase la biserica de la Sântana. Altarul, din marmură de Carrara, a fost dăruit în 1938 de urmașii Katharinei Ackermann, iar armoniul este cumpărat de comunitatea din Comlăuș.

Biserica Baptistă Harul, Sântana

S-a înființat în anul 1993, credincioșii adunându-se la început într-o clădire a unui frate de pe Strada Bistriței. Ulterior biserica s-a mutat în clădirea în care funcționează și în prezent, situată pe Strada Rozelor nr. 21, primită prin contribuția Primăriei. Clădirea a fost renovată în totalitate de membrii bisericii, având toate utilitățile necesare (încălzire centrală, electricitate, aer condiționat). Pastor este Vasile Popescu.

În oraș funcționează și **Biserica Baptistă Betesda**.

Biserica baptistă Elim, Caporal Alexa

Lucrarea evanghelică baptistă pătrunde în localitatea Caporal Alexa în anul 1900, în urma vizitei unor misionari din Curtici. La început întâlnirile aveau loc în case, frații întâlnindu-se în cursul săptămânii pentru rugăciune și duminica pentru serviciu divin. La început numărul credincioșilor era mic, dar numărul membrilor a început să crească în timp, astfel că în 1920 apare necesitatea de a construi un lăcaș de cult. Între anii 1920-1930 s-a construit lăcașul de cult, cu o capacitate de 60-70 de locuri, clădire care dăinuie și în zilele de azi, cu renovările făcute în cursul anilor, ultima renovare fiind realizată în anul 2007. Mișcarea Baptistă s-a dezvoltat foarte mult, atingând un apogeu între anii 1950-1960, astfel că în biserică s-au format un grup coral și o orchestră care slujeau la timpul de închinare. După anii 1960 biserica simte un regres datorită regimului comunist și a migrării populației către mediul urban. Biserica a fost slujită de frați prezbiteri (Alexandru Aron), și frați păstori, dintre care-i amintim pe fratele Cociș Gheorghe, fratele Mureșan și fratele Sima Handra. Păstorul actual al bisericii este fratele Ioan Sofica.

Biserica pentecostală Peniel, Sântana

În anul 1988 s-a format primul nucleu de credincioși pentecostali. Erau câteva familii din Sântana care se adunau în casa familiei Bulc. Când numărul de credincioși a crescut, aceștia s-au mutat în casa familiei Solomon, pe Strada Teiului. Erau acolo două camere puse la dispoziția credincioșilor. Între timp s-au mutat și alte familii de credincioși pentecostali în Sântana și se căuta un alt local. După multe strădanii, biserica se mută în casa primită de la primărie pe Strada Câmpului numărul 79. În acest loc se desfășoară serviciile religioase până în anul 2009, când localul devine neîncăpător. Până în aprilie 2011 serviciile religioase se desfășoară în clădirea fostei școli de pe Strada Căprioarei. În prezent credincioșii se bucură în noul locaș de pe Strada Rozelor. În biserica din Sântana i s-au dat atribuțiuni pastorale lui Nelu Popelea, urmând ca din anul 2008 acesta să îndeplinească slujba de pastor. Formațiile muzicale care slujesc în biserică sunt corul mixt, fanfara, grupul de laudă și închinare, corul bărbătesc și grupul de fete. În momentul de față biserica are un efectiv de 120 de membri majori și 70 de aparținători.

Biserica Pentecostală Filadelfia, Sântana

Biserica Filadelfia a luat ființă în anul 1993, prin directa implicare a familiei Aurel și Dina Ardeu, precum și a fiicelor Linda și Otilia Emanuela. Biserica a avut mai multe locuri în care și-a desfășurat activitatea. În perioada iunie 1993-decembrie 1993 serviciile divine s-au desfășurat pe Strada Muncii nr. 56, între decembrie 1993 și 2002 pe Strada Rozelor nr. 14, între anii 2002 și 2008 pe Strada Muncii nr. 75. Din anul 2008 până în 2010, biserica și-a desfășurat serviciile de închinare în *Căminul Colțul Roșu*. Credincioșii pentecostali au apelat la autoritățile locale pentru a se atribui un teren pe care Biserica Filadelfia să poată construi o clădire nouă ca lăcaș de cult. Cererea a fost depusă în 2008. Consiliul Local a analizat cererea formulată de pastorul Aurel Ardeu în numele credincioșilor pentecostali din Biserica Filadelfia și înaintată la sediul Primăriei orașului Sântana. S-a aprobat ca terenul din Strada M. Eminescu nr. 49, plus clădirile aferente, să fie date Bisericii Filadelfia. În anul 2009 Consiliul Local a aprobat cererea, fiind acordată o suprafață de 3.448 m², plus 623 m² în clădiri, loc pe care s-a construit o clădire nouă, modernă.

Biserica Pentecostală Betania, Caporal Alexa

Fondată în anul 1928, biserica a funcționat timp de 20 de ani pe la casele enoriașilor, neavând un local de cult consacrat. Din anul 1948 funcționează în actualul local care, în timp, a necesitat mai multe lucrări de extindere și amenajare. Cea mai recentă lucrare a fost efectuată în anul 2008. Actuala clădire are capacitatea de 160 de locuri. Biserica numără 137 de membri adulți și 87 de membri aparținători (copii și tineri). Pastorul bisericii este Cornel Țună.

Biserica Apostolică a Romilor, Sântana

Biserica Apostolică a Romilor din Sântana, de pe Strada Muncii nr. 167, funcționează din anul 1996, având un număr total de credincioși de aproximativ 60 de persoane. Datorită dificultăților financiare, o parte a membrilor din biserică au plecat la muncă în Belgia (Bruxelles), formând și aici o biserică. Pastorul ambelor biserici, atât din Sântana cât și din Bruxelles, este Desideriu Dorot.

Martorii lui Iehova, Sântana

Prima persoană martoră a lui Iehova s-a mutat în Sântana în anul 1973, iar în 1990 numărul de martori era de 15 persoane. În 11 august 1995 grupa de martori a primit denumirea de *Congregația Martorii lui Iehova Sântana*. În anul 2002 încep lucrările la lăcașul de cult din Strada Micșunelelor nr. 3B. În 16 aprilie 2003 se ține prima întrunire religioasă în lăcașul de cult. Până la această dată țineau întrunirile în locuințe particulare. Astăzi, numărul martorilor lui Iehova din Sântana depășește 100 de membri.

Învățământul

Primul nucleu al școlii din Sântana datează din anul 1751, când au venit dascăli piariști pentru instruirea fiilor de nobili. În 1772, la gimnaziul din Sântana se înființează clasele a IV-a și a V-a ale cursului superior, limba de predare fiind latina. În 1919 se înființează *Gimnaziul Român* în Sântana, primul director fiind Mihai Pleșu. În 1959 s-au trecut sub conducere și

administrație unică secțiile cu predare în limba română și în limba germană, director fiind Cornel Stângu. În 2001 Școala Generală nr. 2 din Sântana devine Școala Generală *Sfânta Ana* Sântana.

În anul 1961 s-a înființat în Sântana *Școala profesională de mecanici agricoli*, având clase care pregăteau elevi în profesia de mecanici agricoli. Din anul 1974 școala profesională s-a transformat în liceu *Liceul Agroindustrial Sântana* – având clase de liceu cu profil agricol. În anul 1974 s-a construit clădirea nouă a liceului din Sântana. Școala agricolă din Sântana a purtat de-a lungul timpului mai multe denumiri: *Școala de mecanici agricoli Sântana*, *Liceul Agroindustrial Sântana*, *Grup Școlar Agricol Sântana*, *Grupul Școlar Sântana*, *Liceul Tehnologic Sântana* și *Liceul Tehnologic Ștefan Hell Sântana* (din 2015).

Școala românească din Caporal Alexa s-a înființat în 1778. În anul școlar 1823-1824, frecventau cursurile școlii din Caporal Alexa 52 de elevi.

Personalități

Katherina Ackermann (1881-1926), s-a născut în Sântana în anul 1881 și și-a dedicat întreaga viață întrajutorării semenilor în spiritul valorilor creștine pe care le-a promovat cu un real interes. Personalitate marcantă a comunității locale, din a cărei inițiativă s-a construit altarul din marmură al bisericii romano-catolice din Sântana, au fost confecționate hainele necesare pentru ceremoniile religioase, s-a instituit o zi de adorare a Domnului în prima duminică din fiecare lună, s-a înființat o asociație caritabilă, propria ei casă fiind adăpost pentru cei nevoiași după moartea sa. A decedat în 19 iulie 1926 și a fost înmormântată în cimitirul central din Sântana, pe aleea principală, în apropiere de capelă.

Margareta Bibics s-a născut în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, în familia de origine bulgară *Tomianin*. Prima parte a vieții viitoarei susținătoare a învățământului din zona Aradului s-a desfășurat în Vințul de Jos, localitate în care tatăl ei, Toma Tomianin, deținea funcția de șef al serviciului poștal. Tot acolo s-a căsătorit cu un judecător bulgar – Marko Kacsamag. Moartea neașteptată a soțului a făcut ca tânăra văduvă Tomianin să-și lege destinul, până la capătul vieții, de meleagurile arădene. Recăsătorindu-se în anii treizeci din veacul al XVIII-lea cu o persoană din elita societății arădene, nobilul Iacob Bibics, care îndeplinea funcțiile

de vicecomite suprem și consilier regal și stăpânea mai multe moșii de pe cuprinsul comitatului, s-a afirmat alături de acesta printr-o serie de acțiuni memorabile.

Activitatea reprezentativă a Margaretei Bibics s-a desfășurat pe teritoriul localității Sfânta Ana (azi Sântana), pe care o întemeiase împreună cu soțul său, la jumătatea secolului al XVIII-lea, aducând în zonă mai multe familii de coloniști germani. În folosul acestora, în anul 1748, cei doi au ridicat și o biserică în proaspăta localitate. Dincolo de menirile-i firești, noua instituție urma să se ocupe și de „*creșterea tineretului și educarea lui în spiritul Sfintei Biserici romane*”. Sarcina le-a fost încredințată călugărilor piariști, cărora Margareta și Iacob Bibics le-au donat în 1750 biserica și suma de 15.000 de florini, spre a fi folosită în procesul de învățământ. Scrisoarea de fundație a soților Bibics a fost confirmată de împărăteasa Maria Tereza în iulie 1751, iar în luna septembrie a aceluiași an gimnaziul din Sântana își deschidea deja porțile. Moartea neașteptată a lui Iacob Bibics în 1754 avea să aducă și o serie de schimbări în privința gimnaziului. Printr-o luptă neobosită, care s-a întins pe aproape două decenii, Margareta Bibics a reușit să prelungească dreptul de administrare a bunurilor fostului său soț și să facă noi donații gimnaziului local, iar apoi pentru constituirea unei noi fundațiuni.

Ultimul pătrar de veac din viața Margaretei Bibics s-a desfășurat sub semnul luptei duse pentru dezvoltarea așezământului de învățământ pe care îl ctitorise împreună cu fostul său soț, I. Bibics. Imediat după moartea acestuia, în lipsă de urmași, statul a pus sechestru pe imensa avere a fostului vicecomite suprem. Unul dintre nobilii din partea locului, baronul Georg Fekete de Galantha, a încercat să răscumpere proprietățile lui I. Bibics, însă văduva acestuia, strângând o sumă importantă de bani, a reușit să amâne pentru destulă vreme realizarea unei astfel de intenții. Nobila doamnă Bibics a avansat încă din 1755 banii necesari pentru ridicarea clădirii gimnaziului, care a fost terminată în 1767. Numărul tot mai mare al elevilor avea să o determine să încheie în 1772 un nou act de fundațiune, donând 15.000 de florini pentru înființarea claselor superioare ale gimnaziului. Doi ani mai târziu, făcându-și testamentul, a dispus de cea mai mare parte a averii – peste 220.000 de florini, pentru vechea sa acțiune – dezvoltarea învățământului local în spiritul *înaltelor cerințe regale*. Stabilită în urbea de pe Bega, unde fusese mutat și liceul piariștilor, Margareta Bibics a trecut în neființă la 28 martie 1781.

Traian Brădean (1927-2013), s-a născut în anul 1927 în Comlăuș, într-o familie de țărani. A absolvit Școala de Artă Decorativă din Timișoara și a început studiul picturii la Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu din București. În anul 1957 a deschis prima expoziție personală, luând mai apoi parte la aproape toate expozițiile oficiale în afara țării. A făcut proiecte pentru decorația murală a Teatrului Național din București, precum și pentru metrourile bucureștene. Traian Brădean este deținătorul a numeroase premii și distincții obținute în țară și străinătate, lucrările sale aflându-se atât în muzee din țară și străinătate, cât și în colecții private. Prin arta sa, Traian Brădean ocupă un loc considerabil în pictura contemporană românească, ceea ce i-a făcut pe criticii săi să-l compare pe artistul comlăușan cu marele pictor Luchian.

Vasile Cucu (1883-1968), medic, reprezentant al Comlăușului la făurirea Marii Uniri din anul 1918. Născut pe meleaguri brașovene, în comuna Ucea de Sus, a urmat Facultatea de Medicină din Budapesta, după absolvirea căreia a fost încadrat ca medic militar în armata austro-ungară. S-a retras în anul 1910, continuându-și activitatea de medic în diferite circumscripții din Transilvania, între care și la Comlăuș. Mobilizat în urma declanșării Primului Război Mondial, a servit pe frontul din Galiția și în Peninsula Balcanică. În toamna anului 1918 era medic de circumscripție la Sântana, unde a fost ales președinte local al Consiliului Național Român. Potrivit documentelor vremii, cu ocazia adunării electorale convocate în 11/24 noiembrie la Comlăuș pentru alegerea delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, „... *poporul român adunat în număr aproape complet*” i-a încredințat credenționarul localității. În perioada 1921-1938 Cucu a deținut funcția de medic-șef al municipiului Arad, între realizările sale figurând înființarea spitalului-sanatoriu de tuberculoși, pentru care a fost distins, potrivit biografiei sale Augustin Mureșan, cu *Ordinul Coroana României în grad de cavalier* și cu *Crucea Meritul Sanitar clasa I*.

Ștefan Augustin Doinaș (născut *Ștefan Popa*, pe 26 aprilie 1922 la Cherechiu (ulterior Caporal Alexa), decedat pe 25 mai 2002 în București). În anul 1941 s-a înscris la Facultatea de Medicină din Sibiu, însă marea sa pasiune a fost poezia, drept pentru care a frecventat și cursurile Facultății de Litere și Filosofie, la care s-a transferat mai apoi. După terminarea studiilor a predat pentru o vreme literatura română la școala din Caporal Alexa, apoi la cea din Hălmașiu și din Gurahonț. În anul 1955 a renunțat la învățământ

și s-a stabilit la București. În anul 1957 a fost arestat și condamnat la un an de închisoare pentru *omisiune de denunț*. În 1992 a devenit membru al Academiei Române și senator din partea Partidului Alianței Civice în Parlamentul României. Ștefan Augustin Doinaș a decedat în anul 2002. Numele său este legat de activitatea Cercului literar de la Sibiu, capodopera poetului rămânând poemul *Mistrețul cu colți de argint*.

În Strada Micșunelelor nr. 29 din Comlăuș a existat casa lui *Constantin Popovici*, membru al delegației de 300 români care a prezentat în 1892 Memorandumul. Tot el l-a găzduit la 25 ianuarie 1897 pe Badea Cârțan, care și-a dedicat viața răspândirii în Transilvania a publicațiilor din România.

Ștefan H. Hell (născut în 1962), laureat al Premiului Nobel pentru chimie, unul dintre cei mai mari chimiști ai Europei. În anul 1990 a obținut doctoratul în fizică, după care a funcționat ca și cercetător în cadrul Laboratorului European de Biologie Moleculară. A predat și la universități prestigioase, precum Oxford. Din anul 2002 este director al *Institutului pentru chimie biofizică Max Planck* din Goettingen, unde conduce departamentul de nanobiologie. Savantul originar din Sântana este cel care a pus bazele microscopiei STED (Stimulated Emission Depletion), creație privită cu entuziasm în lumea științifică. Această descoperire și multe altele îl așează pe ilustrul sântănean în galeria marilor oameni de știință.

Oskar Kaufmann (1873-1956), arhitect, artist. Născut în familia unor comercianți evrei înstăriți din Sântana, a fost trimis de ai săi să urmeze arhitectura la Budapesta. Preocupat mai mult de muzică, a frecventat și conservatorul din capitala ungară, intenționând să devină pianist, fapt neagreat de familia sa, care i-a sistat stipendiile. Și-a continuat însă pe cont propriu pregătirea de specialitate la Școala Politehnică Arhiducală din Karlsruhe, reușind să se întrețină din susținerea unor concerte de pian. În anul 1903 s-a căsătorit cu fiica primarului din Karlsruhe, ocazie cu care s-a convertit la creștinism. Stabilit mai apoi în Berlin, unde și-a deschis un birou de arhitectură, a devenit un factor de referință prin conceperea mai multor clădiri de artă, începând cu *Teatrul Hebbel* (1908), o bijuterie a Jugendstilului.

Mircea Mihăeș s-a născut în anul 1954 în Comlăuș. A urmat Facultatea de Filologie din Timișoara, unde ulterior a predat la catedra de limba și literatura engleză. După 1990 a devenit redactor-șef al revistei *Orizont*. După anul 2004 susține o rubrică săptămânală, ca editorialist politic, și

în paginile ziarului *Evenimentul zilei*. De la începutul anului 2005 ocupă funcția de vicepreședinte al Institutului Cultural Român. Volumul *De veghe în oglindă*, carte apărută pentru prima dată în 1989, l-a impus drept unul dintre cei mai originali esești români.

Lambert Steiner (1837-1914), dirijor și organizator de orchestre. Născut în localitatea bănățeană Biled, în familia unui cizmar șvab, a dobândit o faimă deosebită cu *excelenta* sa orchestră, cum o numește încă în anul 1868 ziarul german *Temeswarer Zeitung*. În anul 1870 s-a stabilit în Sântana, unde fusese chemat de directorul-învățător Johann Steuer, care viza înființarea unei orchestre de fanfară cu sprijinul său, având să se afirme în scurtă vreme ca un muzician pur-sânge, potrivit caracterizării pe care i-o face principalul său biograf, Anton Bleiziffer. Împreună cu noua sa orchestră de băieți din Sântana, Steiner a efectuat mai multe turnee de succes, mai întâi în statele germane, apoi în Suedia, în Rusia și în SUA, pentru ca mai târziu să ajungă chiar și în Africa de Sud. A concertat și în fața împăraților Wilhelm I (1877), respectiv Franz Josef (1879), ultimului interpretându-i o serenadă de dimineață, cu ocazia zilei de naștere. Numele său a fost înscris în anul 1988 în *Cartea Recordurilor* pentru performanța de a fi *primul capelmaistru al lumii care a susținut concerte pe trei continente*.

Anton Wekerle (1909-2008), s-a născut în anul 1909 la Sântana, singurul fiu al unei familii de țărani înstăriți, fiind verișorul Katharinei Ackermann. A urmat Facultatea de Drept la Universitatea din Berlin, însă imediat după sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost nevoit să se refugieze împreună cu familia din fața Armatei Roșii, așa încât a ajuns să se stabilească la Freising, unde a obținut licența în științe economice, specializarea agricultură. La sfârșitul anului 1951 a emigrat în SUA, unde și-a continuat studiile în domeniul științelor politice. În anul 1957 a ocupat postul de consilier juridic în Congresul american. După 1990 a fost promovată ca șef al Secției pentru Orientul Apropiat și Mijlociu.

Economie

În anul 1774 este menționată breasla cizmarilor din Sântana, iar în 1817 breasla croitorilor, morarilor și cizmarilor.

Turism

Arhitectura specifică, monumentele istorice și de arhitectură precum clădirea *Convictului*, casa urbarială și fortificațiile *Cetatea veche* sunt câteva repere turistice ale acestei localități.

Cercetările asupra vechii *Cetăți de pământ de la Sântana* datează din anii 1953, primele săpături fiind începute în anul 1963. Pe baza datelor existente și urmare a studiilor de geomagnetism efectuate în toamna anului 2008, în 16 septembrie 2009 au fost demarate săpăturile la Cetatea de pământ de la Sântana, descoperirile fiind de-a dreptul spectaculoase. La Sântana specialiștii au stabilit că există trei fortificații din epoca bronzului, cu dimensiuni de 80 ha, respectiv 67 ha și 14 ha, parțial suprapuse. Săpăturile arheologice din acest an au fost efectuate pe o lungime de 80 m și au constat în dezvelirea sistemului de apărare al fortificației și descoperirea a diverse vestigii, dintre care cea mai importantă este un schelet uman vechi de 5.500 de ani. Pe baza datării vechimii scheletului uman prin metode noi în antropologie, s-a concluzionat că așezarea de la Sântana este contemporană cu renumita Troia homerică de pe țărmul de apus al Asiei Mici, pentru aceasta Sântana fiind denumită *o Troie a României*. Importanța și rolul Cetății Vechi a Sântanei în contextul arheologic și istoric au fost dezbătute pe larg în cadrul seminarului organizat de Primăria Sântana vineri 6 noiembrie 2009, cu sprijinul membrilor Institutului de Arheologie din Cluj-Napoca, al specialiștilor Centrului Muzeal Arad precum și al profesorilor de istorie din localitatea Sântana. Prezentările au fost realizate de coordonatorul proiectului – prof. dr. Florin Gogâltan, și de membrii Centrului Muzeal Arad – arheolog Victor Sava și dr. Augustin Mureșan.

Complexul *La cărămidărie din Sântana* atrage turiști în fiecare an, dispunând de 15 hectare, 4 căsuțe tip camping, 10 camere tip pensiune, spațiu amenajat pentru picnic, loc de pescuit, loc de joacă pentru copii, terenuri de sport, vizită la fosta fabrică de cărămidă.

Așezări dispărute

Comlăuș

Așezarea mai veche *Komloș* e amintită prima dată în listele de ze-ciuală papală din anul 1334, an în care, împreună cu alte sate, aparținea

arhidiaconatului catolic de la Pâncota. După 1561 a depins administrativ de cetatea Ineu. În urma războaielor cu turcii se constată o decădere economică a Comitatului Zărand, deci și a Comlăușului, menționat ca pustă (cătun) după 1645. În 1950 satul Comlăuș s-a unit din punct de vedere administrativ cu Sântana, formând o singură localitate.

Bibliografie

****Liceul Tehnologic Ștefan Hell Sântana. Culegere de bune practici didactice europene. Produs final al proiectului Erasmus+ Dezvoltare profesională prin conectare europeană*, editor Ana Höniges, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2017.

Roman, Dan, *Sântana cu î din i, cu â din a. Povestea unei localități și a mai multor neamuri*, Editura Moise Nicoară, Arad, 2008.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2011.

Sinescu, Victoria, *Geografia populației și a forței de muncă din cadrul comunei Sântana* (lucrare științifico-metodică pentru obținerea gradului didactic I), 1986.

Triteanu, Andrei, *Istoricul parohiei ortodoxe române Sântana*, în *Cartea de aur a parohiei ortodoxe române Sântana*, 1978, manuscris.

Orașul Sebiș*

drd. Radu Hord

Denumiri

Sebiș: *Borossebes, Naghsebes* (1692).

Donceni: *Danchfalwa, Doncsény.*

Prunișor: *Cherteș, Barakerteș, Császákertes, Kápolnákertes, Mihákertes.*

Sălăjeni: *Zelechyn, Szelecsen, Szelezsány, Zalassenfalya.*

Repere geografice:

46°22'0" N, 22°7'0" E; altitudine: 200-350m; suprafață: 65, 94Km² (6.594 ha).

Sebișul este un oraș din nord-estul județului Arad, regiunea Crișana. Este situat în depresiunea Buteni-Bocsig, la 81 km de reședința de județ. Sebiș este principala poartă de intrare în Munții Apuseni, fiind străbătut de drumul Arad-Brad-Deva, cu ramificație spre Oradea la Vârfurile, pe DN 797. Prin Sebiș trece și DJ 793, care face legătura spre Beliu, și DJ 792B cu legătură spre Moneasa. Orașul Sebiș este unul dintre cele mai importante centre urbane de pe valea Crișului Alb, alături de Chișineu-Criș și Ineu. Orașul este străbătut prin centru de cursul Văii Dezna, care împarte localitatea în două: așa zisul *Satul Nou* la nord de vale, și *Satul Vechi* la sud de vale. Prin periferia orașului trece calea ferată care face legătura între Brad și Arad, inaugurată în anul 1881.

* Orașul Sebiș nu are stemă aprobată prin hotărâre de Guvern.

Istoric

drd. Radu Hord

După vestigiile și dovezile arheologice descoperite de-a lungul timpului în aceasta zonă (unele dintre ele găsindu-se la *Muzeul orașului*), se pare că încă din secolele IX-X d.H. a existat pe acest teritoriu o comunitate autohtonă românească aflată în conviețuire cu grupuri mici de slavi și subordonată comunităților încadrate politic voivodatului condus de Menumorut.

Din punct de vedere al *atestării istorice*, cel mai vechi așezământ menționat din zonă este localitatea *Prunișor*, întemeiată în anul 1405. În ordinea vechimii urmează *Donceni* – din anul 1439, *Sebiș* – din anul 1506, și *Sălăjeni* – din anul 1561. Este de menționat localitatea *Prăjești*, azi cartier al Sebișului, întemeiată în anul 1553. În anul 1913 se face o menționare a localității *Kurjanto*, situată în pusta Sebișului, azi dispărută.

Sebiș

Localitatea *Sebiș* este atestată documentar din anul 1506, fiind comună, iar din anul 1968 devine oraș, mult mai târziu decât alte localități atestate din zonă, cum sunt Butenii sau Ineu, datând din secolele XIII-XIV. Sebiș a făcut parte

din Comitatul Zărand. Când acesta este divizat în două părți, Sebiș este cuprins în partea vestică a comitatului, fiind înglobat în teritoriul cunoscut sub numele de *Partium*. Comitate cuprinse în Partium sunt și cele ale Aradului, Bihorului și Sătmarului, ele depinzând direct de coroana maghiară.

În 1574 Sebiș era sub autoritatea beglerbegului de la Ineu. În 1579 și 1597 Sebiș este menționat ca *oppidum* (*târg*), făcând parte din domeniul familiei nobiliare maghiare Kornis. La 24 aprilie 1597, după trădarea lui Kendy Ferencz, principele Sigismund Bathory al Transilvaniei i-a dăruit nobilul Kornis Gaspar, printre altele, cetatea Dezna, localitatea *Boros-Sebes* (care ținea de stăpânirea cetății Dezna), și izvoarele termale de la Moneasa. Kornis Gaspar, care a stăpânit Sebiș de două ori, a fost consilier și căpitan de Maramureș.

În veacul al XVII-lea localitatea Sebiș a devenit domeniu al tezaurariatului Principatului Transilvaniei, fiind consemnat în această situație în anii 1614, 1649 și 1658. Între 1658-1693 a intrat din nou sub stăpânire otomană.

La sfârșitul veacului al XVII-lea Sebiș intră sub administrația habsburgică, în 1746 având statut de *târg* (*opidum Sebes*). Erariul a scos la vânzare domeniul Sebiș în 1792. În anul 1804 domeniul Sebiș este cumpărat de familia nobiliară Königsegg, apoi de contele Wastein, care a construit în 1814 castelul ce-i poartă numele, aflat în centrul orașului, trecând apoi în stăpânirea contelui Wenckheim, care a cumpărat domeniul Sebiș în 1891, pentru 100.000 de florini. Contele a fost gazda împăratului Franz Iosif, poposit la Sebiș în zilele 9-11 septembrie 1893, cu ocazia manevrelor militare. Frigyes Wenckheim a finanțat construirea liniei de cale ferată îngustă Sebiș-Moneasa și electrificarea orașului. Sebiș a fost a patra localitate de pe teritoriul Ungariei istorice care a avut iluminat public electric.

Donceni

Satul Donceni este menționat în 1441 ca făcând parte din domeniul cetății Șiria, în contextul daniei regale către despotul Gheorghe Brancovici. În 1553 satul era integrat în domeniul familiei nobiliare Losonczy, iar în anul 1561 erau consemnate 2 sesii iobăgești aparținând aceluiași domeniu. Între 1579 și 1597 localitatea Donceni era stăpânită de nobilul maghiar Kornis. În 1645 țărani din Donceni au făcut plângere la autoritățile prin-

cipatului împotriva atacurilor și atrocităților turcești. În 1732 satul Donceni aparținea domeniului ducelui de Modena. În 1804 Erariul vinde satul familiei nobiliare Königsegg.

Prunișor

În 1561 satul Prunișor era stăpânit de familia nobiliară Császár. În veacul al XVII-lea localitatea Prunișor aparținea domeniului Keresztessy, fiind menționată ca atare în 1622. La mijlocul secolului al XVII-lea, în 1650, satul era integrat domeniului regal, în fapt princiar. În 1732 satul Prunișor aparținea domeniului ducelui de Modena. În anii 1792 și 1804 Erariul vinde satul familiei nobiliare Königsegg.

Sălăjeni

În anul 1561 Sălăjeni aparținea domeniului familiei nobiliare Losonczy. În 1573 așezarea era stăpânită de turcul Aga Muharem. În 1589 localitatea era integrată domeniului Dégel. În 1732 satul aparținea ducelui de Modena. În 1821 Erariul austriac vinde satul Sălăjeni familiei nobiliare Török.

Monumente

Vechea clădire a primăriei din Sebiș este construită în stilul renașterii flamande.

Clădirea în care la ora actuală funcționează biblioteca datează din 1814 și este fostul conac al conților Waldstein, originari din Boemia. Este construită în stilul barocului târziu.

Actuala biserică ortodoxă datează din 1829, fiind monument istoric.

Demografia și limba vorbită – până în anul 1930

drd. Radu Hord

Sebiș: 1561 – 7 sesii iobăgești; 1715 – 28 de familii; 1720 – 23; 1741 – 58; 1747 – 65; 1771 – 166; 1800 – 74 de familii de jeleri; 1828 – 246 de

familii de țărani și 7 de meșteșugari; 1851 – 932 de locuitori; 1857 – 1.713; 1869 – 1.885; 1880 – 1.659; 1890 – 1.862; 1900 – 2.247; 1922 – 2.393; 1930 – 2.149; 1977 – 6.070; 1992 – 6.993; 2002 – 6.327; 2011 – 5.979.

Structura populației din localitate: 1930 – 1.246 de români, 676 de maghiari, 54 de germani, 56 de cehi, 56 de evrei, 27 de țigani, 1 rus, 10 sârbi, 18 poloni și 5 alte naționalități. Limba română era vorbită de 1.265 de persoane, 767 vorbeau maghiara, 39 germana, 1 rusa, 6 sârba, 35 ceha, 3 polona, 12 idiș, 18 țigăneasca și 3 alte limbi.

Donceni: 1561 – 2 sesii iobăgești; 1720 – 5 familii; 1742 – 5; 1747 – 13; 1786 – 41; 1828 – 44; 1851 – 281 de locuitori; 1857 – 304; 1869 – 290; 1880 – 235; 1890 – 288; 1900 – 382; 1910 – 347; 1922 – 350; 1930 – 313.

Prunișor: 1720 – 8 familii; 1742 – 20; 1747 – 15; 1786 – 39; 1828 – 67; 1851 – 384 de locuitori; 1857 – 617; 1869 – 779; 1880 – 867; 1890 – 776; 1900 – 717; 1910 – 810, 1922 – 855; 1930 – 831.

Sălăjeni: 1720 – 5 familii; 1742 – 8; 1747 – 12; 1771 – 41; 1800 – 57; 1828 – 74; 1851 – 284 de locuitori; 1857 – 452; 1869 – 508; 1880 – 377; 1890 – 406; 1900 – 469; 1910 – 527; 1922 – 514; 1930 – 560.

Biserica

Biserica ortodoxă din Sebiș

drd. Radu Hord

Deși nu se cunoaște nici data exactă a zidirii primei biserici și nici numele primului preot din Sebiș nu se mai știe, tradiția bisericească ne arată că slujbele în lăcașul de cult erau oficiate în limba sârbă, iar ulterior în limba română. În articolul din ziarul *Biserica și școala*, publicat în anul 1932 cu titlul *Eparhia ortodoxă română a Aradului sub raport religios și cultural în anii 1843-1844*, se menționează că cea mai veche biserică ortodoxă din Eparhia Aradului este cea din comuna Sebiș, înființată în anul 1552. Date scrise despre modul de constituire a parohiei Sebiș nu există, din cauza frământatei istorii naționale și bisericești. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea apar primele scrieri pe marginea cărților sfinte bisericești, în puținele matricole ajunse până la noi. De exemplu, la sfârșitul unui octoih vechi din inventarul parohiei este menționat cu

alfabet chirilic un manuscris cu Evangheliile Învierii care conține la final specificația *Scris-am eu dascălul Muntean Nicolae în Buteni, anul Domnului 1736 septembrie 2 zile.*

Tot din vechime, în prima biserică atestată documentar din Sebiș se păstrează un ceaslov la sfârșitul căruia se află o pascalie în care sunt trecute zilele în care se sărbătoresc Paștile. Începând cu anul 1765 se fac mențiuni cu litere chirilice la schimbarea episcopilor și cu ocazia altor evenimente bisericești ale vremii. Aceste însemnări sunt făcute de preotul Athanasie Roșu, care se autointitula *protopop de Susani*. Matricula botezaților de la biserică este începută de preotul Ioan Vesa în anul 1798, iar cea a cununaților în anul 1799. Pe locul actualei biserici au fost înainte temnițele domeniale ale grofului Wenkheim. În iulie 1829 protopopul Ioan Popovici al Butenilor îi cere episcopului binecuvântarea și aprobarea devizului pentru începerea construirii bisericii parohiale din Sebiș. Construirea bisericii parohiei s-a realizat între anii 1829 și 1836. Lipsa materialelor și a banilor au întârziat finalizarea construcției timp de 7 ani.

Pictura din interior era realizată în stil bizantin, de nuanță tradițională românească, realizată în tempera.

Biserica Crestină Baptistă din Sebiș

drd. Radu Hord

A luat ființă în 1895, iar în 1924 credincioșii bapțiști au construit o casă de rugăciune pe Strada Someșului nr. 25. Din cauza interdicțiilor n-au putut să o inaugureze decât după 8 luni de intervenții. Astfel, în 2 august 1925 a avut loc serviciul de inaugurare. Datorită creșterii numerice a membrilor, în repetate rânduri locașul de închinare s-a extins. În 22 octombrie 2000, în cadrul unei sărbători, are loc inaugurarea noului locaș de cult *Sfânta Treime*, de pe Strada Castanilor nr. 13, în zona centrală a orașului. Începând cu anul 1990 *Biserica Baptistă Sfânta Treime* a devenit sediul noii Comunități Baptiste *Valea Crișului Alb*, pastorul bisericii, Constantin Chisăliță, fiind în mai multe rânduri vicepreședinte și președinte al acestei comunități. În prezent, biserica baptistă Sfânta Treime numără peste 400 de membri, fiind păstorită de Lucian Rauca.

Istoricul Comunității Creștine Baptiste Valea Crișului Alb

Pavel Marian Chirla

Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste Valea Crișului Alb este o asociație compusă din 92 de biserici creștine baptiste din Județul Arad, toate din localități de pe valea Crișului Alb.

Bisericile creștine baptiste din România sunt afiliate comunităților bisericilor creștine baptiste potrivit zonelor geografice din care fac parte (actualmente în număr de 14), iar acestea sunt afiliate Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România. Comunitatea bisericilor creștine baptiste este organul zonal de reprezentare a intereselor generale ale bisericilor de pe raza sa de competență, de coordonare spirituală și administrativă a activităților comune ale acestora, de susținere a activităților bisericilor – la solicitarea acestora.

Istoria Comunității Baptiste Buteni sau a Comunității Bisericilor Creștine Baptiste „Valea Crișului Alb” de mai târziu, se suprapune în cea mai mare parte a timpului cu istoria Comunității Baptiste Arad. Patrimoniul istoric timpuriu de pe valea Crișului Alb și dinamica impresionantă a Comunității Arad sunt bunuri de pe urma cărora se bucură reciproc ambele entități cultice. Valea Crișului Alb a avut bucuria de a vedea și experimenta începuturile credinței baptiste în țara noastră la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Transformarea pe care a adus-o Dumnezeu prin Scriptură și Duhul Sfânt în viața oamenilor din această zonă, a dus la construirea de Case de Rugăciune în aproape fiecare localitate. În acest timp Biserica Creștină Baptistă din Buteni se bucură de o însemnată creștere a numărului de credincioși, fapt care face din aceasta centrul bapțiștilor de pe această vale.

Au predicat Evanghelia în această parte de țară reprezentanți de seamă ai credinței baptiste: rev. Ioan Socaciu, Alexa Popovici etc. În privința educației muzicale a formațiilor din bisericile baptiste nu pot fi trecuți cu vederea Jean Staneschi, Vasile Berbecar, Ioan Chișmorie (Măderătanul), Iovan Miclea etc.

La Buteni au avut loc câteva evenimente deosebit de importante pentru cultul baptist la nivel local, dar și la nivel național: primul congres al bapțiștilor din România (13-15 februarie 1920), și cel de-al doilea congres

(28-30 septembrie 1922), înființarea Seminarului Teologic Baptist (în 1921), Congresul Școlii Duminicale și conferința dirijorilor din țară.

Datorită decretului nr. 76647/4 august 1933 prin care a fost aprobat un nou statut al Cultului Baptist, pe teritoriul țării au fost înființate mai multe comunități. Perioada 1933-1942 este descrisă ca „perioada comunităților mici”, deoarece numai în județul Arad au funcționat în jur de 9 comunități.

Viața bisericilor creștine baptiste din valea Crișului Alb nu a fost una lipsită de griji și probleme. Perioada anilor 1942 și 1943 a fost un timp de încercare, confesiunea baptistă fiind desființată și scoasă în afara legii prin decretele-legi nr. 927/29 decembrie 1942 și nr. 431/19 iulie 1943. În 1944, prin decretul-lege nr. 548/28 octombrie, s-au abrogat cele două decrete-legi amintite, confesiunea baptistă reintrând în legalitate.

În anul 1945 s-a constituit la Buteni o comunitate separată de Arad, care avea afiliate peste 50 de biserici baptiste de pe valea Crișului Alb. În anul 1948 a avut loc la Buteni un congres al cultului în cadrul căruia a fost votat un nou statut de organizare și funcționare, tipărit în 1951. După noua organizare teritorială comunitatea din Buteni s-a desființat și a fost arondată la Comunitatea Arad. Începând cu anul 1954, când au fost desființate regiunile și când prigoana comunistă a fost manifestată prin închiderea unor biserici, limitarea serviciilor de închinare, amenințarea pastorilor cu destituirea sau privarea de libertate, bisericile au fost arondate fie la Comunitatea de Oradea, fie la Comunitatea de Timișoara, până în anul 1975, când a fost reorganizată Comunitatea Arad.

În anul 1990, după căderea comunismului, în rândul pastorilor din valea Crișului Alb s-a născut dorința de a reînființa Comunitatea Baptistă Buteni. Într-un context în care în țară erau câteva Comunități Baptiste cărora le erau afiliate biserici baptiste din mai multe județe, autorizarea celei de-a doua Comunități Baptiste doar în județul Arad a stârnit întrebări și chiar controverse. Motivațiile prezentate (continuitatea istorică a Comunității Baptiste Buteni, eficiența slujirii bisericilor de pe valea Crișului Alb, cel mult 3 biserici la un păstor, autonomia bisericii locale, promovarea slujitorilor laici ca necesitate la lipsa pastorilor determinată de regimul comunist prin limitarea numărului de studenți la Institutul Teologic Baptist din București), au convins frățietatea baptistă din țară de eficiența pe care o poate avea această Comunitate. Astfel, pe 15 ianuarie 1990 a luat ființă *Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste Valea Crișului Alb*, numele provenind de la

zona geografică în care sunt amplasate bisericile care s-au afiliat acestei noi comunități. Primul sediu al Comunității a fost în orașul Sebiș, pe Strada Someșului nr. 25. Sediul actual este tot în Sebiș, însă pe strada Castanilor nr. 13/A. Pastorii existenți la acea dată în zonă au devenit și *pastori-fondatori* ai Comunității Bisericilor Creștine Baptiste Valea Crișului Alb. Aceștia au fost *Dumitru Stoica, Gheorghe Barna, Avram Chisăliță, Dumitru Harap, Constantin Chisăliță și Nicu Țole*. De asemenea, sunt de amintit 4 lucrători zonali: *Ioan Bătrân, Ioan Mihoc, Axente Rusu și Gheorghe Moț*.

La constituirea Comunității Bisericilor Creștine Baptiste Valea Crișului Alb au participat pastorul *Traian Grec* – președintele Comunității Baptiste Arad și președintele Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România, și pastorul Paul Bărbătei.

La fondarea comunității au fost aleși în conducere următorii: Dumitru Stoica – președinte, Gheorghe Barna și Avram Chisăliță – vicepreședinți, Constantin Chisăliță – secretar.

Conducerile desemnate ulterior, pe mandate de patru ani:

- 1991-1995: Constantin Chisăliță – președinte, Dumitru Stoica și Avram Chisăliță – vicepreședinți, Vasile Coțiu – secretar;

- 1995-1999 – au fost două organisme de conducere care s-au succedat, astfel: Vasile Coțiu – președinte până în decembrie 1997, Gheorghe Moț – vicepreședinte până în decembrie 1997, Aliman Ioan – secretar până în decembrie 1997; Vasile Dronca – vicepreședinte din decembrie 1997, Ioan Balaciu – vicepreședinte din decembrie 1997, Marius Lazăr – secretar din decembrie 1997;

- 1999-2003: Dorel Popa – președinte, Constantin Chisăliță și Ioan Aliman – vicepreședinți, Marius Lazăr – secretar;

- 2003 -2007: Dorel Popa – președinte, Ioan Aliman, Constantin Chisăliță și Niculae Atnagea – vicepreședinți, Marius Lazăr – secretar;

- 2007-2011: Constantin Chisăliță – președinte, Dorel Popa și Vasile Dronca – vicepreședinți, Marius Lazăr – secretar;

- 2011-2015, Dorel Popa – președinte până la 16 februarie 2014 (decedat, succedat de Vasile Dronca – interimar), Teodor Mic, Constantin Chisăliță, Vasile Dronca și Emanuel Moisa – vicepreședinți (Emanuel Moisa l-a înlocuit în funcție pe Vasile Dronca, devenit președinte la moartea lui Dorel Popa), Pavel Marian Chirla – secretar.

- 2015-2019, Pavel Marian Chirla – președinte, Daniel Miculiț, Ionuț Daniel Român și Emanuel Moisa – vicepreședinți, Daniel Suciuc – secretar.

În prezent Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste Valea Crișului Alb are afiliate 92 de biserici baptiste cu 3.430 de membri și 1041 de aparținători, și sunt slujite de 45 de pastori (29 activi și 16 pensionari).

În cei douăzeci și opt de ani de existență Comunitatea Bisericilor Creștine Baptiste „Valea Crișului Alb” a slujit bisericile afiliate în diverse forme: întâlniri lunare cu păstorii pentru închinare, studiu biblic, dezbateri, informări de natură administrativă, juridică, etc; organizarea de conferințe pe diferite teme cu slujitorii; asigurarea unui calendar de rugăciune unitar pentru bisericile afiliate (din 2012); identificarea de noi oportunități și modalități de proclamare a Evangheliei localitățile cu prezență baptistă slabă și în localități fără prezență baptistă; asigurarea de asistență pentru bisericile care solicită aceasta în diverse situații; buna comunicare cu bisericile afiliate, entitățile cultice și/sau terți; organizarea de activități diverse pentru aceste copii și tineri; organizarea în fiecare an a unor întâlniri de orchestre, fanfare, coruri, la care sunt invitate să participe formațiile din bisericile afiliate comunității; organizarea de sărbători cu ocazia unor evenimente de importanță religioasă sau socială (de menționat aici este sărbătoarea cu tema *Cetatea lui Dumnezeu* din 29 octombrie 2017, de la Biserica Creștină Baptistă Sfânta Treime din Sebiș, eveniment ce a marcat împlinirea a 500 de ani de la Reforma Protestantă); prin solidaritate în rugăciune sau ajutor financiar pentru diverse situații.

Bibliografie

Arhiva Comunității Baptiste „Valea Crișului Alb, Sebiș.

Popovici, Alexa, *Istoria Baptilștilor din România 1856-1989*, Editura Făclia, Oradea, 2007.

****Statutul de organizare și funcționare a Cultului Creștin Baptist din România*, București, Editura UBCBR, 2008.

<https://www.baptisti-arad.ro/>, accesat în 23 martie 2018.

Biserica Penticostală Emanuel din Sebiș

drd. Radu Hord

Un grup de aproape 15 creștini penticostali au construit în anul 1955, pe Strada Oltului numărul 43, prima casă de rugăciune, o construcție modestă, după posibilitățile lor. Numărul credincioșilor penticostali a crescut de la 15 în 1955 la 400 în 1990, din care 200 sunt copii și tineri. Casa de rugăciune era neîncăpătoare. Deși s-au făcut demersuri pentru extindere, toate au fost respinse de autoritățile comuniste. În iarna anului 1986-1987, profitând de un timp foarte bun, printr-o mobilizare generală a credincioșilor, clădirea bisericii penticostale a fost extinsă cu 10 metri (acum casa de rugăciune avea 20 de metri lungime). Biserica a fost amendată de oficialitățile comuniste. Și de această dată biserica era neîncăpătoare, astfel că în anul 1991 a fost construită actuala clădire a *Bisericii Penticostale Emanuel*, prin contribuția credincioșilor. În prezent biserica are 200 de membri botezați, la care se adaugă copii și tinerii, pastor fiind Pavel Oarcea.

Învățământul

drd. Radu Hord

Începutul școlii la Sebiș este desprins dintr-o consemnare bisericească din anul 1752 a eparhiei Timișoara, din care reiese că preotul Nicolae Popovici, care oficia la Căpâlnaș, a învățat carte la Sebiș, avându-l ca învățător pe Conde Munteanu. Procesul de învățare consta în cunoașterea scrisului și cititului, iar îndrumarea și supravegherea școlarilor era asigurată de preotul local. În cazul lipsei unui preot local, misiunea acestuia era îndeplinită de *un țaran cu carte*, care îndeplinea și funcția de director de școală. În perioada anilor 1735-1835 procesul de dezvoltare a învățământului în limba română este perturbat de aducerea pe teritoriul actual al județului Arad a unor populații de alte naționalități. Aceasta se datora faptului că din anul 1718 Transilvania trece sub administrația Imperiului Habsburgic. Începând din anul 1786, pe teritoriul transilvănean iau ființă școlii confesionale pe cheltuiala proprietarilor de domenii și sub îndrumarea bisericii respective. În anul școlar 1823-1824, la școala românească din Sebiș învățau 37 de elevi. Cunoaștem numele primilor învățători care au predat la școala româ-

nească: Simeon Tomuța (1813), Moise Popovici (1834), Moise Magdu (1834), Gheorghe Vesa (1835), Nicolae Tomuța (1857).

După 100 de ani de la prima atestare documentară a școlii din Sebiș, la 1 noiembrie 1859 a fost încadrat învățătorul și cantorul bisericesc *Ioan Filip*. În această perioadă biserica sprijinea și controla activitatea școlară, învățătorul având obligația să fie și cantor bisericesc. În anul 1860 se înființează *Școala Confesională Romano-Catolică*, condusă de învățătorul Siebice Ladislau, ea funcționând până în anul 1914. Între anii 1890-1920 preot și director de școală este *Augustin Mihulin*. 1900 este anul înființării *Școlii Confesionale Reformate*.

La școala particulară cu predare în limba maghiară, care se auto-desființează în anul 1925, a învățat și poetul *Mihai Beniuc*.

Între anii 1919-1948 cursurile școlare la clasele V-VII erau zilnice în perioada 1 noiembrie-15 martie. În restul trimestrului cursuri erau doar 2 zile pe săptămână. Începând cu data de 1 noiembrie 1919 la Sebiș ia ființă *Școala Primară Națională Română*, cu un efectiv de 74 de elevi, sub îndrumarea învățătorului Lazăr Igrășan, iar localul instituției era o clădire situată pe actuala Strada Păcii. Începând cu 1 septembrie 1959 se înființează *Școala Medie Sebiș*, care era prima instituție de acest fel pe cursul mijlociu al Crișului Alb. La început această școală avea doar 18 clase, cu un efectiv de 460 de elevi. Ulterior școala medie devine liceu. Actualmente, activitatea școlară se desfășoară în două clădiri moderne, iar orele de educație fizică și sport au loc în două săli de sport specializate.

Personalități

drd. Radu Hord

Din Sebiș s-au ridicat mai multe personalități care au făcut cinste localității. Dintre ei amintim pe poetul *Mihai Beniuc* (1907-1988), familia de doctori Oancea: *Ioan* (1943-2008), și *Sidonia* (1945-2012), doctorul *Ilie Ardelean* (1920-1980), conf. dr. *Corneliu Bârsan* (1942-2004), prof. univ. dr. *Ioan Filip* – născut în 1968.

Economie

drd. Radu Hord

În 1815 *țesătorii* din Sebiș obțin privilegiul de breaslă.

În anul 1840 contele Konigsegg a construit la Sebiș primul și cel mai mare atelier de prelucrat fier din această parte a Munților Apuseni, atelier care mai târziu a devenit fabrică. În anul 1860, ca urmare a aplicării legilor austriece privind mineritul, acest domeniu de activitate se extinde prin construirea de către contele Wadstein Erno a unui laminor de proporții mai mari, care și-a început activitatea în 1861, având o capacitate de 800 de tone pe an. Acest laminor a dus la sporirea numărului de muncitori, în special la topitoria de fier din Prăjești și la fabrica siderurgică, implicat la extinderea și dezvoltarea localității.

Din punct de vedere al prezentului economic, în orașul Sebiș (împreună cu cele trei sate aparținătoare), există 75 P.F.A (*persoană fizică autorizată*), circa 100 I.I. (*întreprindere individuală*), și 26 I.F. (*întreprindere familială*). Dintre cei mai cunoscuți agenți economici din localitate putem aminti măcelăria lui Florea Mihulin, restaurantul lui Octavian Revnic, cele patru farmacii, cabinetele de medic de familie și de stomatologie. Nu în ultimul rând sunt de amintit magazinele S.C. *Ghinda Minimarket*, *ABC* de pe Strada Păcii, magazinul *Profi* din centrul orașului, și magazinul *Elit* din zona autogării. În oraș funcționează de asemenea unități de alimentație cum ar fi *Unicarm*, *Banat Bun* și *C.A.I. Curtici*. De asemenea, în Sebiș și în cele trei sate aparținătoare există 322 unități cu statut de persoană juridică. La capitolul *alte* există 61 de entități – de la *Ocolul Silvic Sebiș* până la *Asociația Umanitară Izvor de speranță*.

Folclor, tradiții, obiceiuri

drd. Radu Hord

Obiceiuri la naștere

Femeia năștea acasă, fiind asistată de moașă, care se îngrijea și de intrarea nou-născutului în viața creștină. Ea îl spăla pe prunc într-un vas în care se afla apă curată, sfințită, apoi îl lua și-l închina spre icoană spunând:

*Închină-te, robul lui Dumnezeu (se rostește numele pruncului),
În numele Tatălui și-al Fiului și-al Sfântului Duh.
Doamne, Ție Ți-l predau, Ție Ți-l închin,
Doamne, păzește-l și-l crește!*

Se credea că în camera alăturată celei în care se născuse copilul stăteau ursitoarele ce prevesteau destinul noului venit la viață.

Obiceiuri la botez

De obicei, după 8 zile copilul era dus la biserică de moașă, dar înainte de a ieși din curte avea loc un ceremonial tradițional. După ce se venea de la botez, nașa atinge finul de cuptor – *ca să fie gras, bun și călduros* ca și cuptorul, de oglindă – *ca să fie frumos și luminos* ca oglinda, de pământ – *ca să fie greu și bogat* ca pământul.

Obiceiuri la căsătorie

Înainte de căsătorie avea loc *cerutul fetei și tocmeala*. După ce tinerii au discutat în prealabil, părinții feciorului erau invitați la masă de părinții fetei. Aceștia întrebau tinerii dacă le place unuia de celălalt, iar dacă răspunsul era afirmativ începea *tocmeala*. Aceasta consta în fixarea zestrei fetei, care trebuia să corespundă cu cea a băiatului. Dacă părinții feciorului erau de acord cu cei ai fetei, se stabilea data nunții închinând un pahar de vin sau palincă și zicând:

Să dea Dumnezeu să fie într-un ceas bun și să aibă noroc!

Invitarea la nuntă se făcea *cu chemători* – feciori îmbrăcați în costume populare, care treceau prin sat și opreau la porți oferind celor chemați la nuntă să bea dintr-o *pălască* (ulcior de lemn sau de pământ, împodobit cu panglici colorate). Cu o săptămână înaintea nunții începeau pregătirile de nuntă și toți cei chemați la nuntă cinsteau masa mirilor cu un colac din grâu și alte bucate. Nuntașii se adunau la mire și la mireasă. În fruntea alaiului care merge după mireasă la casa părinților ei se află *vornicul (staroste)*, și *nașii*. Ajuns alaiul la casa miresei, se închină și se cinstește, apoi se deschide poarta și vornicul cere să se aducă mireasa mirelui, dar i se aduc femei bătrâne îmbrăcate cu haine roșii și cu mărgele de ardei la gât. După acest moment se aduce mireasa cea adevărată și toți strigă:

*Asta-i mireasa,
asta-i crăiasa,
asta-i aleasa mirelui!*

Femeile încep atunci să descânte (strigături):

*Miresuță cu cunună,
fă-ți o țâr' de voie bună,
Că mirile s-o făcut,
și-o luat pe cine-o vrut!*

Obiceiuri la înmormântare

Bocet după soră și frate:

*Draga mea, soruța mea,
Cum soră te-ai îndurat
De străină m-ai lăsat,
Să n-am nici soră, nici frate,
Nici pe nimeni cu dreptate!*

Sport

drd. Radu Hord

Sportul cel mai vechi în Sebiș este fotbalul, cu toate că în jurul anului 1980 exista și o echipă de volei numită *Hermes*. Echipa de volei era coordonată de inimosul jucător-antrenor profesorul *Ștefan Alb*, dar experiența nu a durat decât 3 ani. Pe lângă fotbal și volei, prin anii 1983-1986 s-a jucat la Sebiș și handbal la nivel competițional, antrenor fiind profesorul *Teodor Popa*. În mijlocul localității Sebiș s-a construit prin anii 1930 un teren de fotbal pe locul pe care se află azi societatea *Anidora*, în imediata apropiere a sediului Poliției. Terenul avea un gazon excelent, fiind securizat cu un gard înalt de scândură.

Fotbalul modern din Sebiș își trage seva din gruparea înființată la 15 martie 1922 sub numele *Sebișana*, din inițiativa unui grup de tineri. Începând cu anul 1968 numele echipei devine *Crișana*. Cea mai mare performanță a echipei din Sebiș este promovarea în divizia C în ediția 1972-1973 a campionatului. În anul 2004 numele echipei se schimbă iarăși, devenind

Național. În anul 2008 echipa promovează în liga a III-a și aproape în fiecare an luptă pentru promovarea în divizia superioară. Cel mai mare susținător și mentor al echipei a fost *Petru Gheorghe Feieș*, primarul orașului.

Turism și agroturism

Potențialul turistic și agroturistic al zonei Sebișului nu este încă pe deplin valorificat. Sunt de amintit doar *Pensiunea Onix* și *Cabana Ciutărie*, care este proprietate a Romsilva. Ținând cont de faptul că în zona Sebișului există multe locuri pitorești, este de anticipat că în zonă vor veni noi investitori, români și străini, care vor investi în agroturism și în turism. Pentru turiști, orașul Sebiș este punctul de pornire spre cursul superior al Crișului Alb, spre stațiunea balneoclimaterică Moneasa și spre culmile Munților Codru Moma.

Bibliografie

Lucrări speciale

Baba, Teodor, *Teză de licență la Institutul Teologic Universitar*, Sibiu, 1978.

Ferenț, Mihaiu; Ana, Octavian, *Școala din Sebiș – Jubileu – 50 de ani de la înființarea liceului*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010.

Halja, Iosif, *Sebiș – 50 de ani de fotbal: 1922-1972*, vol. I, Editura Concordia, Arad, 2011.

Halja, Iosif, *Sebiș – Istoria fotbalului după anii 1970*, Editura Concordia, Arad, 2015.
Strategia de dezvoltare a orașului Sebiș, 2015.

Dicționarul istoric al localităților Județului Arad își propune să salveze istoria unor localități aflate în declin demografic, care, probabil, vor dispărea peste câțiva ani sau câteva decenii, pentru generațiile actuale și pentru posteritate. Dicționarul intenționează să facă cunoscute monumentele de patrimoniu ale municipiului Arad și ale orașelor și comunelor din județ, să stimuleze turismul local și regional, vizitarea de către elevi, studenți și tineri a unor monumente ecleziastice, de artă, fortificații, cetăți, poduri, troițe, case memoriale, muzee etc., reprezentative nu numai pentru județul nostru, ci și pentru România și spațiul Europei Centrale.

ISBN 978-606-675-231-2

ISBN 978-606-675-232-9 Vol. 1